

HORVÁTH ISTVÁN

A PÉCSI PAPNEVELŐ INTÉZET  
URADALMA  
TÁJHASZNÁLAT ÉS GAZDÁLKODÁS  
(1736–1875)



A pécsi klérus 1703-ban I. Lipóttól új adományozás címén kapta meg a birtokait, hogy annak jövedelmén egyenlő arányban osztozzék a püspök, a káptalan, a székesegyház és a felállítandó papnövelde. Nesselrode Ferenc pécsi püspök azonban a közös birtoklás megszüntetésére és a birtoknak a felsoroltak intézmények közti felosztására törekedett. A birtokfelosztási per 1736-ban ért véget, ekkor alakultak ki az önálló birtokok. A Papnevelő Intézet birtoka két eltérő földrajzi környezetű, adottságú területet foglalt magában: a Baranyai-dombságon elhelyezkedő, mérsékelt meleg és nedves, termékeny talajjal rendelkező Alsó-kerületet és a Mecsek-háton elterülő, nedves, hűvös hegyvidéki jellegű, soványabb talajjal rendelkező Felső-kerületet, amelyek táji jellemzőiben az azonos gazdasági irányítás különböző változásokat idézett elő. A pécsi klérus birtokait felosztó egyezség értelmében az uradalom jövedelmét a felállítandó Papnevelő Intézet felépítésére és fenntartására, vagyis a tanárok fizetésére és a növendékek ellátására kellett fordítani, természetesen az uradalom működtetése mellett. Így a birtok célvagyonnak számított, éppen ezért nem beszélhetünk profitorientált gazdálkodásról. Ebből adódóan gazdálkodása kevésbé volt nyitott az újításokra, mint általában a világi uradalmaké, a jobbágyok feudális szolgáltatásaira épült – a robotra, a kílencedre és a tizedre –, valamint saját kezelésű földjein is alapvetően önellátásra termelt, az

árutermelés gazdálkodásában csak mellékes szerepet játszott. A jobbágyfelszabadítás után a megváltozott jogi és gazdasági viszonyok között sem változott meg alapvetően a gazdálkodás szemlélete: továbbra is csak az önellátás volt az uradalom legfőbb célja, bár a borkereskedelem némileg felértékelődött. A volt jobbágyok és az uradalom közti birtokmegosztási perek az 1850-es évek közepén indultak meg, de községenként eltérő időpontban fejeződtek be, legtovább Kökény pere tartott, mely csak 1875-ben ért véget. Jelen kötet a pécsi Papnevelő Intézet birtokán e közel másfél évszázad alatt lejátszódott gazdasági és az ennek hatására bekövetkező környezeti változásokat mutatja be levéltári dokumentumok és korabeli térképek alapján.

HORVÁTH ISTVÁN (1970) az Egri Főegyházme gyei Levéltár munkatársa, a Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár vezetője volt tíz esztendőn át (1997–2007). Ebben az időszakban kezdte el kutatni a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának történetét, melynek eredményeként készült el jelen kötet, amely a szerző a Pécsi Tudományegyetemen *summa cum laude* minősítéssel megvédett doktori értekezésének (2013) átdolgozott változata.

3500 FT



A PÉCSI PAPNEVELŐ INTÉZET URADALMA  
TÁJHASZNÁLAT ÉS GAZDÁLKODÁS (1736–1875)  
♦  
HORVÁTH ISTVÁN



Horváth István

A Pécsi Papnevelő Intézet uradalma

*Kisebb és nagyobb családomnak*

HORVÁTH ISTVÁN

A PÉCSI PAPNEVELŐ  
INTÉZET URADALMA

TÁJHASZNÁLAT ÉS GAZDÁLKODÁS

(1736–1875)





*Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi*  
a PTE Egyháztörténeti Kutatóközpontjának sorozata

Szerkesztőbizottság

Fedeles Tamás, Hunyadi Zsolt, Kiss Gergely, Nagy Levente, Sarbak Gábor,  
Sümegei József, C. Tóth Norbert, Török József, Tusor Péter

A sorozat szerkesztője  
Fedeles Tamás

A borítón:  
Duplater Antal Tekeres térképe 1782-ből

A kötet megjelenését támogatta:



© Horváth István  
© A Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület

# Tartalom

Előszó (Paládi-Kovács Attila) .....	11
I. BEVEZETÉS .....	15
II. A FORRÁSOK .....	18
III. A BIRTOK FÖLDRAJZI JELLEMZŐI .....	20
III.1. Az Alsó-kerület .....	20
III.2. A Felső-kerület .....	21
III.3. A terület népessége .....	23
IV. AZ URADALMI GAZDÁLKODÁS JELLEMZŐI .....	25
V. AZ URADALOM SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE .....	27
VI. A TÁJ ÁBRÁZOLÁSA ÉS AZ URADALMI TÉRKÉPÉSZET .....	34
VII. AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS .....	48
VII.1. Az uradalmi juhászat .....	48
VII.1.1. A juhállomány fejlődése .....	48
VII.1.2. A juhok fajtái .....	49
VII.1.3. A juhtartás haszonvételei .....	51
VII.1.4. A juhok gondozása .....	53
VII.1.5. Súrlódások a jobbágyság és az uradalom között a juhállomány miatt .....	56
VII.2. Sertésenyésztés .....	57
VII.3. Az uradalom egyéb állatai .....	58
VII.4. A jobbágyság állattartása .....	58
VIII. AZ ERDŐK .....	60
VIII.1. Természeti adottságok a 18. század első felében .....	60
VIII.2. Az erdőgazdálkodás szabályozása .....	61
VIII.3. Az erdőművelés .....	62
VIII.3.1. Az irtás .....	62
VIII.3.2. A kitermelés .....	66
VIII.3.3. A szaporítás .....	71

VIII.4. Az erdők hasznosítása .....	73
VIII.4.1. Elsődleges felhasználás .....	73
VIII.4.2. Másodlagos felhasználás .....	74
VIII.5. Az erdők mennyiségi és minőségi változásai .....	77
VIII.5.1. Mennyiségi változások .....	77
VIII.5.2. Minőségi változások .....	80
IX. A SZÁNTÓFÖLDEK .....	83
IX.1. A szántóföldek elhelyezkedése .....	83
IX.2. A szántóföldek kiterjedése .....	83
IX.3. A szántóföldek minősége .....	86
IX.4. Az uradalmi szántóföldek .....	87
IX.5. A szántóföldi művelés módja .....	90
IX.6. A szántóföldeken termesztett növények .....	93
IX.7. Terméseredmények .....	94
X. A RÉTEK .....	96
X.1. A rétek elhelyezkedése .....	96
X.2. A rétek minőségi jellemzői .....	97
X.3. A rétek kiterjedése .....	98
X.4. Az uradalmi rétgazdálkodás .....	100
X.5. Az időjárás befolyása a réthasználatra .....	102
XI. A LEGELŐK .....	104
XI.1. A legelők elhelyezkedése és típusai .....	104
XI.2. A legelők kiterjedése .....	107
XII. SZŐLŐ- ÉS BORGAZDÁLKODÁS .....	110
XII.1. A szőlőtermesztés jelentősége .....	110
XII.2. A szőlőterületek kiterjedése .....	110
XII.2.1. A jobbágyi szőlők .....	111
XII.2.2. Az uradalmi szőlők .....	112
XII.3. Az uradalmi szőlőművelés .....	115
XII.4. Terméseredmények .....	118
XII.5. A szőlő- és borfajták .....	120
XII.6. A borkezelés .....	124
XII.7. A bor felhasználása .....	125
XIII. A KERTEK .....	130
XIII.1. A veteményeskertek .....	131
XIII.2. A gyümölcsöskertek .....	131
XIII.3. A szérűskertek .....	134

XIV. A SÁNCOK .....	135
XV. A MAJORSÁGOK .....	137
XV.1. Majorságok 1848 előtt .....	137
XV.2. A Szent Pál pusztai majorság .....	138
XVI. A VIZEK .....	141
XVI.1. A terület vízügyi viszonyai a 18. században .....	141
XVI.2. Vízvezető és lecsapoló árkok .....	142
XVI.3. Fokgazdálkodás .....	145
XVI.4. Patakszabályozások .....	146
XVI.5. Mocsárlecsapolások .....	150
XVI.6. A talajvízforrások .....	150
XVI.7. A malomárkok .....	151
XVII. IPARI TÁJHASZNÁLAT AZ URADALOMBAN .....	153
XVII.1. Mészkefejtés és mészégetés .....	153
XVII.2. Kőfejtés .....	154
XVII.3. Téglaegetés .....	155
XVIII. TELEPÜLÉSSZERKEZET .....	156
XIX. ÖSSZEGZÉS .....	159
XIX.1. A környezeti adottságok kihasználása az uradalom gazdálkodásában .....	159
XIX.1. A tájhasználat változása a termelőerők fejlődése következtében .....	159
XIX.1.1. A 18. század elejétől 1736-ig .....	160
XIX.1.2. 1736-tól az 1830-as évek elejéig .....	160
XIX.1.3. Az 1830-as évektől 1848-ig .....	161
XIX.1.4. 1848-tól az 1860-as évekig .....	162
XIX.2. A korabeli törvények befolyása a tájhasználatra és a tájatalakulásra .....	162
XIX.3. A korábbi természeti táj kultúrtájja válásának mértéke az uradalmi gazdálkodás tájformáló-környezetalakító tevékenysége hatására .....	163
XIX.4. Arányeltolódások az egyes tájelemek között .....	164

## FORRÁSOK

I. ÁLTALÁNOS URADALMI RENDELKEZÉSEK ÉS LEÍRÁSOK .....	169
1. A káptalan általános utasítása a jobbágyoknak (1756) .....	169
2. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának leírása (1845) .....	173
3. A kökényi kerület uradalmi javai (1835) .....	213
4. Král József kanonok észrevételei az ipardíjról (1849) .....	225
5. Král József kanonok véleménye az ipardíj hasznáról (1851) .....	227
6. Král József kanonok szózata az ipardíjról a gazdatisztekhez (1851) ....	231
7. Král József kanonok véleménye az úrbériség megszüntetéséről (1851) .....	234
8. Král József kanonok véleménye a gazdálkodásról (1852) .....	236
9. Král József kanonok véleménye az egyházi birtokokról (1853) .....	238
10. Král József kanonok véleménye az ipardíjról (1853) .....	240
11. Tiszti vélemények a gazdálkodásról (1855) .....	243
11.1. Horváth János tiszttartó véleménye (1856) .....	243
11.2. Czenger János számtartó véleménye (1856) .....	264
11.3. Frereisz Ferenc kádár véleménye (1856) .....	267
11.4. Farkas István kökényi ispán véleménye (1855) .....	271
11.5. Nagy György hertelendiispán véleménye (1855) .....	274
11.6. Járányi József vadász véleménye (1856) .....	276
11.7. Virág Mihály prefektus válasza a tiszti véleményekre (1856) ....	277
II. A személyzetre vonatkozó iratok .....	287
1. Uradalmi béres felfogadása (1776) .....	287
2. A hajdúknak, vincelléreknek és az erdőöröknek adott utasítások (1826) .....	287
3. A hajdú esküszövege (1830) .....	290
4. A kulcsár esküszövege (1830) .....	291
III. Állattenyésztés .....	292
1. Méhész felfogadása (1774) .....	292
2. Juhász felfogadása (1774) .....	292
3. Javaslat a juhász fizetésére (1830) .....	293
4. Juhásznak adott utasítás (1830) .....	295
5. Gyapjú eladási szerződés (1835) .....	299
6. Horváth János tiszttartó véleménye a juhászatról (1849) .....	300
7. Kanász felfogadása (1776) .....	313
8. Král József kanonok véleménye az uradalmi sertéstartásról (1830) ....	313
9. Král József kanonok véleménye a sertéshízlalásról (1851) .....	316
IV. Erdőgazdálkodás .....	319
1. Vadász felfogadása (1774) .....	319

2. Oláh cigányokkal kötött szerződések (1775, 1820) .....	319
3. Vadásznak adott utasítás (1830) .....	320
4. Orfűi vadászház építési szerződése (1830) .....	323
5. Taplószedőkkel kötött szerződés (1830) .....	325
6. Gubacsszedési szerződés (1831) .....	326
7. Ölfá kiadási rendelet (1840) .....	327
8. Vadászati szerződés (1843) .....	328
9. Erdőkezelés (1845) .....	330
 V. Szántóföldi és kertgazdálkodással kapcsolatos rendelkezések .....	339
1. Hertelendi kertésszel kötött szerződés (1785) .....	339
2. Foith Henrik kanonok a gabona nyomtatással kapcsolatban kiadott rendelkezése (1829) .....	340
3. Javaslat a kukorica és burgonya dézsmálat végrehajtásáról (1830) ....	341
4. A deputátum széna kiadása (1830) .....	343
5. Horváth János tiszttartó rendelete a gabona dézsmálatról (1841) ....	345
6. Král József kanonok rendelete a magtárban lévő gabona felméréséről (1851) .....	350
7. Král József kanonok véleménye a gabonakereskedelemtől (1851) ....	351
 VI. Szőlészet, borászat .....	353
1. Baranya vármegye szőlőhegytörvénye (1795) .....	353
2. Az uradalmi kádárnak adott utasítás (1830) .....	361
3. Deputátum bor kiadása (1830 k.) .....	363
4. Král József kanonok véleménye az uradalmi pálinkafőzésről (1830) ...	363
5. Horváth János véleménye a majorsági szőlők műveléséről (1841) ....	368
6. Koch Ádám kádár véleménye a bánosi szőlőről (1852) .....	372
7. Frereisz Ferenc kádár véleménye a bécsi icce használatáról (1852) .....	373
8. Frereisz Ferenc kádár véleménye a bécsi icce használatáról az uradalmi kocsmákban (1852) .....	375
9. Frereisz kádár véleménye a mecseki borokról (1853) .....	377
10. Frereisz kádár véleménye a kocsmárosok jutalmáról (1857) .....	378
11. Kishertelendi vendégfogadó bérbeadása (1827) .....	379
12. Csartosi kocsmá bérbeadása (1828) .....	381
13. Nagyertelendi kocsmá és húsmérési jog bérbe adása (1829) .....	382
14. Barátúri kocsmaszerződés (1834) .....	383
 VII. Ipar .....	386
1. Mészégetőkkel kötött szerződés (1828) .....	386
2. Keszűi uradalmi malom bérleti szerződése (1829) .....	387
3. Németszéki malomlevél (1830) .....	388
4. Szilvási malomlevél (1830) .....	389
5. A hertelendi téglával kötött szerződés (1834) .....	390



Rövidítések, felhasznált irodalom .....	393
Summary .....	401
Mellékletek .....	405
1. Az erdők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1782 és 1868 között .....	407
2. A szántóföldek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1782 és 1868 között .....	409
3. A rétek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1782 és 1868 között .....	411
4. A legelők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1782 és 1868 között .....	413
5. A szőlők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1782 és 1868 között .....	415
Képjegyzék .....	417

## Előszó

Az egyházi birtokok kialakulása és gazdálkodása Magyarországon a kereszténység felvétele, Szent István király birtokadományozásai óta nyomon követhető. Nyugat-Európa kora középkori „agrárforradalmának” technikai újításai a Kárpát-medencében némi fáziskéséssel terjedtek el. Elterjedésük a magyar királyság földjein az itt talált szlávok mellett főként a nyugati hospesek, a latinus és germán telepések, meg a nyugati keresztény országokból betelepült szerzetesrendek révén történhetett. Különösen a bencés, a cisztercita és a premontrei rendhez tartozó monostorok munkájának és példájának, az „ora et labora” erkölcsi parancsának köszönhetett sokat az Árpád-kori Magyarország agrárgazdasága. Az apátságoknak adományozott szolgálónépek és az egyháznak tizeddel, speciális ajándékokkal tartozó jobbágyságok communitásai a monostorok példáját követve tettek termővé korábbi bozótosokat és erdőket, csapoltak le vizenyős réteket, létesítettek halastavakat, szőlőhegyeket és gyümölcsösöket, aknázták ki környezetük természeti adottságait, formálták egymást követő nemzedékek munkájával „Európa híres kertjévé” Magyarországot.

A középkori monostorok tájépítő tevékenységéről, gazdálkodásuk körülményeiről és technikai színvonaláról alig lehet megbízható publikációkat találni. Az egyháztörténettel is foglalkozó kitűnő tudósok (Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Békefi Remig, Fraknói Vilmos) fő feladatuknak az archivális források feltárását, egyes szerzetesrendek hazai köztörténetének, nevezetes műemlékeinek bemutatását tekintették. A gazdaságtörténet kutatása, Horváth Mihály első nagyobb munkája, *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon...* (1840) dacára, a 19. század végéig a háttérben maradt. Akkor, az általa megkezdett csapáson haladt tovább Wenzel Gusztáv, aki előbb az ország bányászattörténetének vázlatával (1880), majd a magyar mezőgazdaság fontosabb forrásainak összefoglalásával (1887) tett újabb lépéseket a hazai gazdaságtörténet feltárása érdekében. Legalább ilyen jelentősek Tagányi Károly eredményei, különösen a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 13 kötetének (1884–1906) szerkesztése, kiadása, illetve az általa összeállított *Magyar erdészeti oklevéltár* I–III. kötetének (1896–1908) fényében.

Az említett 19. századi szerzők törekvései, a nyomtatásban megjelent hatalmas okmánytárak megsokszorozták a hazai történetírás könyvtárakban is elérhető forrásbázisát, az elemző, értékelő és összegző, szintetizáló történész munkalehetőségeit. A „gazdálkodás” kérdésköre hovatovább az egyháztörténeti kutatásban is figyelmet kapott. Példa rá Turchányi Tihamér: *Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt* című munkája (1909). A középkor kolostori gazdálkodását világítja meg Kalász Elek: *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai*

és a ciszterci gazdálkodás a középkorban címen kiadott értekezése is (1932). A középkor végének fejlettebb viszonyait mutatja meg Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén* címen közreadott tanulmánya (*Századok* 94. évf. 1960).

A magyarországi nagybirtokok gazdaság- és társadalomtörténetére az 1930-as években irányult először nagyobb figyelem. Domanovszky Sándor és tanítványai tucatnyi értekezést tettek közzé a 16–18. század majorsági gazdálkodásáról a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című könyvsorozatban. Wellmann Imre, Bakács István, Csapody Csaba, Ravasz János, Jármay Edit, Gerendás Ernő, Komoróczy György, Tholt Judit, Berlász Jenő, Sinkovics István uradalomtörténeti munkái mellett egyéb témák és szerzők is említhetők a gazdaság- és művelődéstörténeti iskola tagjai között (pl. Léderer Emma, Majláth Jolán, Benda Kálmán). A doktori értekezések említett sorozatából azonban egyedül Gerendás Ernő: *Az esztergomi főkapitány garamszentbenedeki birtokterülete a XVIII. század második felében* című munkája (1934) foglalkozik egyházi uradalommal. Elvértve születtek publikációk egyházi birtokok gazdálkodásáról e sorozaton kívül is, pl. a piarista kusztodiátus és egyes bencés birtokok vonatkozásában. (Lásd Szentiványi Béla 1943-ban kiadott könyvét!) Erdélyben Jakó Zsigmond forráskiadványa, *A gyalui vártartomány urbáriumai* (Kolozsvár, 1944) jelezte az uradalmak iránti történészi érdeklődés megjelenését. Összességében azonban az egyházak gazdasági tevékenységének története még az 1930-40-es években sem kapta meg azt a figyelmet, amit e birtokok magyarországi terjedelme, jelentősége alapján megérdemelt volna.

Az 1950–1960-as években a nagybirtokosok majorsági gazdálkodását, mint a parasztság kizsákmányolásának, robotoltatásának terepét igyekezett megvilágítani az osztályharcot középpontba állító történetírás. Ennek az igénynek az újabb monográfiák is csak tessék-lássék tudtak megfelelni. (Lásd Rúzsás Lajos: *A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal, 1711–1848*. Bp., 1964., Zimányi Vera: *A robonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században*. Bp., 1968.; T. Mérey Klára: *A parasztság élete és sorsa a Somogy megyei Hunyady-birtokon, 1767–1867*. Kaposvár 1975).

Termékenyebb szempont volt az uradalmak kapitalizálódásának vizsgálata, amire Szabad György úttörő monográfiája mutatott példát (*A tatái és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Bp., 1957.) A vizsgált korszakhoz a munkaerő-gazdálkodás gyökeres átrendeződése mellett a főként brit és német földről származó technikai újítások egész sorának bevezetése, a tőkés bérleti és vállalkozói rendszer kibontakozása is kapcsolódott. Ennek a folyamatnak a következő szakaszát Für Lajos monográfiája mutatta be (*A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján, 1870–1914*. Bp., 1969).

Az Alföld, a Felföld és Erdély uradalmainak históriája az 1950–1960-as években sem kapott kellő figyelmet. A kis számban megjelent forrásfeltárások közül kiemelkedik Makkai László műve, melyben I. Rákóczi György gazdasági iratait tette közzé (Bp., 1954). Forrásfeltáró munkáját a későbbiekben David Prodan,

erdélyi román történész is nagyra értékelte és folytatni próbálta. Az Esterházy-család derecskei uradalmának 18. századi gazdálkodását Szendrey István kismonográfiája vázolta (*Egy alföldi uradalom a török hódoltság után*. Bp., 1968), a Wenckheim grófok vésztői uradalmának 19. századi történetét Oláh József kötete mutatta be (*Az akasztó-vésztői uradalmak gazdálkodása a XIX–XX. század fordulóján*. Bp., 1975).

Az egyházi birtokok gazdálkodásáról az 1970–1980-as évektől fogva az *Ag-rártörténeti Szemle*, egyes megyei levéltárak, múzeumok periodikaiban jelenhettek meg hosszabb-rövidebb dolgozatok. Ezek között említhető Dóka Klára: *Egyházi nagybirtok a Hegyháton* című közleménye, mely már Horváth István mostani könyvének tárgyához is közelebb visz (In: *Baranya 1994–1995*. 45–74). Mint ismeretes, az egyházi uradalmak, birtokok országos számbavételét is Dóka Klárának köszönhetjük. (*Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Bp., 1997).

Szerzőnknek *A Pécsi Papnevelő Intézet uradalma. Tájhasználat és gazdálkodás (1736–1875)* címmel most megjelenő könyve egy évtizednél is hosszabb ideig végzett levéltári munkának az eredménye. E tárgyhoz kapcsolódó korábban megjelent közleményei – visszatekintve most már jól láthatóan – ennek a mostani nagymonográfiának voltak az előmunkálatai. A *Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának szervezete és működése (1830–1848)*, valamint az *Adatok a Pécsi Papnevelő Intézet 18. századi működéséhez* címmel a Klimó György püspök emlékének szentelt gyűjteményes kötetben megjelent dolgozata (Pécs, 2006. illetve 2011.) már igazolta a szerző mély tárgyismeretét, levéltári kutatói és történetírói elhivatottságát.

Horváth István az önállósodott uradalom történetének 1735 és 1875 közötti csaknem másfél évszázadát tekinti át. Nem követi a kiegyezést követő polgári korszak változásait. Az időhatárok kijelölését mérlegelve figyelembe kellett vennie, hogy az egyházi nagybirtok áttérése a tőkés gazdálkodásra általában véve nehezebben ment, mint a világi kézen levő uradalmaké. A késő feudalizmus korára összpontosító monográfia és a szövegmellékletként csatolt forrásgyűjtemény így is egy vaskos könyvet tölt meg. A mintegy 250 oldalnyi szöveges dokumentáció nemcsak a szerző megállapításait, elemzéseit hitelesíti, hanem a korszak további vizsgálatában érdekelt kutatók munkájához is értékelhető adatokat, támpontokat nyújt. Maga a 19 fejezetre tagolt monográfia számos olyan tárgykört elemez, amire az eddig ismert uradalomtörténetekben nem találunk példát. Példa rá „A táj ábrázolása és az uradalmi térképészet” című fejezet, mely nem csupán „a táj ábrázolása” miatt, hanem a földmérés hazai történetéhez, a kezdeti tagosítások és „legelőelkülönözések” gyakorlatának megismeréséhez is nélkülözhetetlen kutatási eredmény.

Mikoviny Sámuelnek a Pécsi Püspöki Levéltárban fennmaradt Baranya térképe (lásd 3. ábra) valamikor 1736–1742 között készült és a magyar térképészet történetének lényeges dokumentuma. (Horváth István egyik korábbi közleményéből erről már a kartográfusok is tudomást szerezhettek.) Legalább ilyen értékes eredménynek tekintem a pécsi káptalan szolgálatában álló mérnökök személyének, tevékenységének bemutatását, kezdve az 1777-ben felfogadott Duplater Antalonnal, aki a Papnevelő Intézet birtokainak „Felső-kerület” néven összefoglalt hegyháti csoportját

mérte fel, de befejezni nem tudta. Községhatárokat felölelő térképeinek névanyaga nagyon gazdag. A földrajzi neveket a helyi lakosság nemzetiségének megfelelően, akár három nyelven (magyar, német, délszláv) is, feltüntette. Utódai, Gnaedinger Fidél, Gyenes János, Buday Béla, Kelemen Gyula, hasonló precizitással végezték földmérő, térképező, tagosító, községi és uradalmi legelőket kimérő, elkülönítő munkájukat. A kötet 49 ábrájának többsége községhatárokat bemutató térkép, kisebb fele grafikon, diagram és táblázat. A lokális térképek bemutatása, elemzése a könyv fontos új eredménye. Történészek, kartográfusok, névtanban érdekelt nyelvészek számára egyaránt értékelhető információk garmadáját tartalmazza.

Uradalomtörténetek tematikájában nem szokványos az ipari tevékenységek szerepeltetése. A pécsi „papnevelde” uradalmának gazdálkodásához azonban a mészkefejtés és mészégetés, az építőanyagot eredményező kőfejtés és a téglalegetés is hozzátartozott. Ezek az ipari tevékenységek önálló fejezetet kaptak a kötetben. A csatolt dokumentumok között azonban még számos egyéb ipari tevékenységgel kapcsolatos irat található. (Például vélemények az ipardíjról és nem csak Král kanonok véleménye, de Frereisz kádár véleménye is megismerhető!) A Szerző ökológiai szemléletének köszönhető, hogy a monográfiában önálló fejezetet kapott a vizek kérdésköre. Egy felől a vízelvezető és lecsapoló árkok, patakszabályozások, mocsárlecsapolások, másfelől a talajvízforrások, a malomárkok és a fokgazdálkodás rendezését, hasznosítását kellett megoldani. Ezek a tárgykörök túlmutatnak a szorosan vett agrártörténet, uradalmi gazdálkodás szokványos tematikáján. Természetesen a kötet gerincét a mezőgazdasági ágazatok alkotják, az állattenyésztés, az erdőelés és erdőgazdálkodás, a szántóföldi földművelés a rétek, legelők, kertek és szőlőhegyek, az uradalmi szőlőművelés és bortermelés teszik ki.

Az összegző fejezetben Horváth István az uradalom két kerületének, a hegyháti „Felső-kerület” és a Mecsek előterében fekvő dombsági, síksági „Alsó-kerület” gazdálkodását jellemzi összehasonlító módon. Mindkettő szorosan igazodott a táj földrajzi adottságaihoz, kiaknázható lehetőségeihez. Gazdálkodásuk karakteres eltérő vonásait jórészt a természetföldrajzi adottságok különbözősége határozta meg. Az uradalom gazdálkodásában is érvényesült Baranya megye kistájainak, járási vidékeinek egymásra utaltsága.

Horváth István munkája méltó folytatása az uradalomtörténet kutatásában fentebb emlegetett nagy elődök könyveinek. Követi a régi nagy történészek precíz forrásfeltáráson alapuló, elemző-rendszerező anyagkezelését, filológiai megbízhatóságát, mértéktartó véleményformálását. Szemlélete sok tekintetben újító, ökológiai látásmódja üdítő. Könyvét melegen ajánlom minden leendő olvasójának.

Budapest, 2016. május 14.

Paládi-Kovács Attila  
az MTA rendes tagja

# I.

## Bevezetés

Egyes tájegységek történeti földrajzi fejlődését, történeti tájhasználatát Frisnyák Sándor, Beluszky Pál, Ilyés Zoltán és mások munkáiból ismerjük.<sup>1</sup> Azonban az egyes uradalmak területének történeti vizsgálatával elsősorban az agrártörténeti kutatások foglalkoztak. Az uradalomtörténet-írás az 1930-as években Domanovszky Sándor vezetésével indult meg: a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozat uradalomtörténeti monográfiái a 16–18. századi majorsági gazdálkodással és ennek társadalmi vetületével foglalkoztak, s csak Wellmann Imre a gödöllői Grassalkovich-uradalmat bemutató kötete időhatára terjedt ki 1815-ig. Az egyházi uradalmak vizsgálata azonban háttérbe szorult, a sorozatban csak egy szerző foglalkozott ilyen témával: Gerendás Ernő az Esztergomi Főkapitán garamszentbenedeki birtokának 18. századi gazdálkodását dolgozta fel.

A II. világháború után a megjelenő feldolgozások időhatára már 1848-ig, a jobbágyfelszabadításig terjedt és ezek általában a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korát vizsgálták. Ezek közül kiemelkedik Szabad György 1957-ben megjelent monográfiája a tata-gesztesi Esterházy-uradalom fejlődéséről a 19. század végéig, a tagosítások lezárásáig. További fontos munkák jelentek meg más uradalmakról is: például Für Lajos a csákvári uradalom gazdálkodásáról, L. Gál Éva a Zichyék óbudai uradalmáról, Kaposi Zoltán pedig a vrászlói uradalomról jelentett meg egy-egy kötetet. Kállay István *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848* című monográfiájában bemutatta a nagybirtok irányítási, szerkezeti és szervezeti működését.

Az egyháztörténet- és a jogtörténetírás a 19. század utolsó harmadától foglalkozott az egyházi birtokokkal, elsősorban a rájuk vonatkozó jogszabályokkal, előírásokkal. E sorban Bonc Ferenc, Erdélyi László, Groh József és Kosutány Ignác műveit kell megemlítenünk.<sup>2</sup> Az egyházi levéltárakban rendkívül gazdag uradalmi iratanyag található, azonban eddig igen kevés uradalomtörténet készült

<sup>1</sup> Például: FRISNYÁK S. 2001. FRISNYÁK S. 2007.; BELUSZKY P. 2001.; ILYÉS Z. 2007.; CZIGÁNY SZ.–GYENIZSE P.–NAGYVÁRADI L.–SZEBÉNYI A.–BALASSA B.–BUGYA T.–PIRKHOFFER E. 2001.; GYENIZSE P.–ELEKES T.–NAGYVÁRADI L.–PIRKHOFFER E. 2008.; DÁVID J. 2000.; DÖVÉNYI Z. 2011.; GYENIZSE P. 2009.; MOHOS M. 2008.

<sup>2</sup> DÓKA K. 1997. 6–7.; FÜLÖP É. M. 1996.; KAPOSI Z. 2011.



el. A legtöbb feldolgozás a piarista és bencés birtokokkal foglalkozott,<sup>3</sup> az egyházi uradalmak átfogó bemutatását pedig Dóka Klára végezte el.<sup>4</sup>

A pécsi klerikális birtokok ilyen jellegű feldolgozásának még csak részletei készültek el. *A Pécsi Egyházmegye története* monográfiásorozat első kötetében Fedeles Tamás foglalta össze a pécsi püspökség és káptalan középkori birtoktörténetét és gazdálkodását, Kiss Gergely pedig az egyházmegye területén lévő szerzetesi intézmények gazdálkodását mutatta be.<sup>5</sup> A pécsi klérus birtokainak felosztását, kialakulásuk részleteit Borsy Judit tárta fel.<sup>6</sup>

A könyv témája a táj használata és változása a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1736, az önálló uradalom létrejötte és az 1856-tól 1875-ig lezajlott birtokelkülönözés között. Ezen időintervallumban az uradalom egységes gazdasági irányítás alatt állt, a birtok területe egy komplex gazdasági egységként értelmezhető, azonban két eltérő földrajzi környezetű, adottságú területet foglalt magában: a Baranyai-dombságon elhelyezkedő, mérsékelten meleg és nedves, termékeny talajjal rendelkező Alsó-kerületet és a Mecsek-háton elterülő, nedves, hűvös hegyvidéki jellegű, soványabb talajjal rendelkező Felső-kerületet, amelyek táji jellemzőiben az azonos gazdasági irányítás különböző változásokat idézett elő.

Kutatási célkitűzésem kettős. Egyrészt be kívánom mutatni a táj korabeli használatát és az azon folyó gazdálkodást levéltári források alapján, mivel ezen két elem elválaszthatatlan egymástól, a tájhasználat megértéséhez nélkülözhetetlen a gazdálkodás mélyreható vizsgálata. Az így nyert információk alapján kirajzolódik a vizsgált terület táji átalakulásának folyamata. Másrészt az emberi tevékenység, vagyis az uradalmi gazdálkodás és tájhasználat hatásának mértékét vizsgálom a környezetre. A két kérdés összefügg, az első részletekbe menő vizsgálata nélkül nem lehetséges a második megértése. Szemléletem ebből adódóan szintén kettős: első kutatási célokat folyamatként vizsgálom, míg a másodikat az első eredményeként.

A Papnevelő Intézet birtoka két alapvető egységből állt: az uradalom saját kezelésben lévő területeiből – ide tartoztak a közös használatú területek, pl. az erdők is, amelyek használatát az uradalom szabályozta –, valamint a jobbágyi használatban lévő területekből. Munkámban részletesebben mutatom be az uradalom saját kezelésű területein folytatott gazdálkodást, mivel azokról olyan részletes forrásokkal rendelkezünk, amelyekből a napi szintű tájhasználatot és tájátalakítást tudjuk rekonstruálni. Ezzel szemben a jobbágyi tájhasználatára vonatkozóan nagyon kevés biztos adatot szolgáltatnak a források – a jobbágyi gazdálkodásra vonatkozó összeírások pontatlanságait és ebből adódó használhatatlanságát a forrásokat bemutató fejezetnél ismertettem –, ennek napi folyamatáról pedig még annyit sem tudósítanak, csupán a jobbágyi gazdálkodás „végeredményei” jelennek meg a térképeken, például a legelőterületek növekedése egyes falvak határában. Így dolgozatomban a jobbágyi tájhasználat bemutatása ebből adódóan jóval szűkszavúbb,

<sup>3</sup> OLÁH J. 1975.; FÜLÖP É. M. 1995; TÓTH J. A. 1998.

<sup>4</sup> DÓKA K. 1997.

<sup>5</sup> FEDELES T. 2009.; KISS G. 2009.

<sup>6</sup> BORSY J. 2003.

mivel csak a megbízható adatokat dolgoztam fel. A Papnevelő Intézet birtokának összterületére a „birtok”, a jobbágyi használatban lévő területekre a „jobbágyi”, az Papnevelő Intézeti uradalom saját kezelésű területeire pedig az „uradalmi” kifejezést használom. Az egész birtokot irányító szervezet esetében szintén az „uradalom” kifejezést használom, mivel a birtok egészének a gazdálkodását – a saját kezelésben lévő területei mellett – szintén ez irányította.

## II.

### A források

A 18–19. századi történeti földrajz legfontosabb forrásait a levéltári dokumentumok jelentik. Alapvető és gyakran használt forrásbázist jelentenek a korabeli térképek és összeírások, azonban ezek mellett még számos más jellegű, de ritkán használt iratanyagot is eredménnyel alkalmazhat a kutatás. Különösen fontosak az uradalmi levéltárak jegyzőkönyvei, számadásai, utasításai, urbáriumai, illetve a különféle peres iratok, amelyekben nagyon sok és érdekes információ található. Ezen források jelentőségét növeli, hogy napi szinten mutatják be a korabeli gazdálkodást és ezzel összefüggésben a tájhasználatot.

Kutatási témám vizsgálatához elsősorban elsődleges, még feldolgozatlan levéltári forrásokat használtam fel. Munkám alapvető forrásbázisát a Pécsi Káptalani Levéltárban található, az uradalom területére vonatkozó urbéri térképek és felmérések jelentették, amelyek értékét nagyban növelte, hogy az eddigi történeti földrajzi kutatások során általában használt, hasonló korú első katonai felmérés térképeivel szemben – melyeket ezért mellőztem is – ezek sokkal részletesebbek, nem csak az egyes tájelemeket, hanem még a parcellákat is feltüntetik. Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyszögöles, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyszögöl) használtam. Az 1782-es, az 1790–1797-es és az 1802–1805-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyszögöl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyszögöles holdnak vettem és azt számoltam át 1200 négyszögöles osztályzati holdba. Azonban a felmérések és összeírások feldolgozását nehezítette, hogy egyrészt a korabeli felmérések a technikai adottságokból kifolyólag pontatlanok – például az egyes települések összterületadatai nem egyeznek a különböző időszakokban –, másrészt pedig több ilyen jellegű forrás adathiányos.

A tájhasználatot meghatározó korabeli gazdálkodásra vonatkozóan a szintén a Pécsi Káptalani Levéltárban található uradalmi tisztségű jegyzőkönyvek jelentették a legnagyobb forrásbázist, amelyekben a heti rendszerességgel hozott rendelkezéseket találjuk az uradalom gazdálkodásáról. Ezek mellett a robotjegyzőkönyvek, a káptalani gyűlési jegyzőkönyvek és az uradalmi számadások jelentettek fontos forrást kutatásomhoz.

Ezt az anyagot egészítik ki a Baranya Megyei Levéltárban található, a vizsgált falvakra vonatkozó vármegyei közgyűlési iratok, a birtokelkülönözésre vonatkozó úrbéri törvényszéki iratok, az urbáriumok és az investigációs kilenc pontos kérdésre adott válaszok. Emellett felhasználtam még az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található 1785–1786-os Széchenyi-féle Descriptio-t is.

Kutatásom során azonban mellőztem a Baranya Megyei Levéltárban található megyei adóösszeírásokat, mivel ezek teljes mértékben megbízhatatlanok, gyakorlatilag a szervezett adattorzítás példái. A 18. század eleji állami és úrbéri összeírásokat szintén nem használtam fel, mivel egyrészt kívül esnek kutatásom időhatárain, másrészt ezek is sokszor ellentétes, bizonytalan adatokat tartalmaznak.<sup>7</sup>

A levéltári dokumentumok mellett felhasználtam a nyomtatásban megjelent korabeli forrásokat is, elsősorban Keleti Károly szőlészeti statisztikáját és Tagányi Károly erdészeti okmánytárát, helyi vonatkozásban pedig a Kovacsics József szerkesztésében megjelent *Baranya megye történeti statisztikai helységnévtárát* és a *Baranya megyei népességtörténeti lexikont*. Nélkülözhetetlen forrást jelentett a pécsi klérus birtokainak 1733-as telepítésügyi összeírása Fricsy Ádám feldolgozásában, mely a munkám kiindulópontjául szolgáló 18. század eleji földrajzi környezetet mutatja be.

A kötetben szereplő forrásokat betűhíven közlöm, csupán a korabeli közpon-  
tozást igazítottam a mai helyesírás szabályaihoz ott, ahol az a szöveg érthetőségét zavarta.

<sup>7</sup> Kovacsics J. 2003. 33–34.

### III.

## A birtok földrajzi jellemzői

Az úrbéri szabályzáshoz kapcsolódóan 1783-ban a Pécsi Papnevelő Intézet birtokát földrajzi elhelyezkedésének megfelelően két kerületre osztották fel Pécs város határával. Az Alsó-kerület a várostól délre terült el a Baranyai-dombság területén mintegy 9000 holdon, míg a nagyobb, kb. 17 000 hold kiterjedésű Felső-kerület a Mecsek-háton került kialakításra (1. és 2. ábra).



1. ábra A Pécsi Papnevelő Intézet birtokához tartozó települések

#### III.1. Az Alsó-kerület

Az uradalom Alsó-kerületéhez hat település: Szilvás, Szőke, Keszü, Kökény, Bosta és Kisdér tartozott. A terület a Baranyai-dombság északnyugati részén helyezkedik el. A kerületet északról a Pécsi-félmedence és a Pécsi-víz, nyugatról a ki-

emelt Görcsönyi-hát paleozoós röge, délről pedig a Villányi-hegység határolja. A dombvidéket északnyugat-délkeleti csapásirányba vízhálózat tagolja. A gyengén kiemelt pannon alapzatú dombság morfológiai adottságai meglehetősen egysíkúak, a területre a völgyek közti nagy kiterjedésű lösszel fedett platók a legjellemzőbbek. Ezekhez a völgyekhez kis számban deráziós völgyek csatlakoznak. A lösszel vastagon fedett dombsági terület a közepesnél jobb termőképességű Ramann-féle barna erdőtalajjal fedett.

Az Alsó-kerület mérsékeltlen meleg, enyhe telű dombsági terület, ahol a szubmediterrán és szubkontinentális hatások érvényesülnek.

Baranya megye mai évi középhőmérséklete 10–10,5 C°, a Baranyai-dombság területén ennél 0,5–1 C° fokkal magasabb értékekkel számolhatunk. Vizsgált időszakunk az ún. „kis jégkorszak” időszakába esik,<sup>8</sup> ezért ennél ekkor feltételezhetően hűvösebb volt az időjárás. Erre utal számos forrásunk is, amely arról panaszkodik, hogy gyakran nagyon hideg, hosszú, havas telek voltak,<sup>9</sup> melyek manapság már nem jellemzőek erre a vidékre.

A terület mérsékeltlen nedves, az évi csapadékmennyiség 600–650 mm, a tenyészidőszakban 225–250 mm. A csapadék éves eloszlásában szubmediterrán vonás figyelhető meg, a csapadékmaximum május–júniusban van, illetve október–novemberben egy másodlagos csapadékmaximum figyelhető meg.

A Alsó-kerület vízrajzi szempontból a Dráva vízgyűjtő területéhez tartozik. Keszű és Kökény területén délről északra, Szőke, Szilvás és Bosta területén északról déli irányba futnak a patakok. A táj egyetlen jelentős vízfolyása a Keszű helységet északról határoló Pécsi-víz, melybe a Keszűi- és a Kökényi-vizek torkolnak.

A Baranyai-dombság természetes növénytakarójának a cseres-tölgyes erdők számítanak.<sup>10</sup>

### III.2. A Felső-kerület

Az uradalom Felső-kerülete a Nyugat-Mecsekben terült el, melyhez 12 település tartozott: Orfű, Bános, Szakál, Tekeres, Kovácsszéna, Hertelend, Barátúr, Egyház-bér, Bodolya, Husztót, Németszék és Egerszeg.

A Mecsek-hegység a környezetétől viszonylag magasra emelt legfőképpen karbonátos kőzetekből felépülő tönkös sasbérc. A Nyugati-Mecsek geológiai felépítése egyszerű, perm és triász képződményekből áll és a legfőbb jellemzője a karsztosodás. Ilyet az Orfűi-karszton is megfigyelhetünk, a terület legnagyobb karsztos ürege az orfűi Vízfő-forrás barlangja. Az északi helységperemi részeken a szilárd kőzetet, mint feküt legfőképpen miocén agyagos rétegek váltják fel, így ezeken a

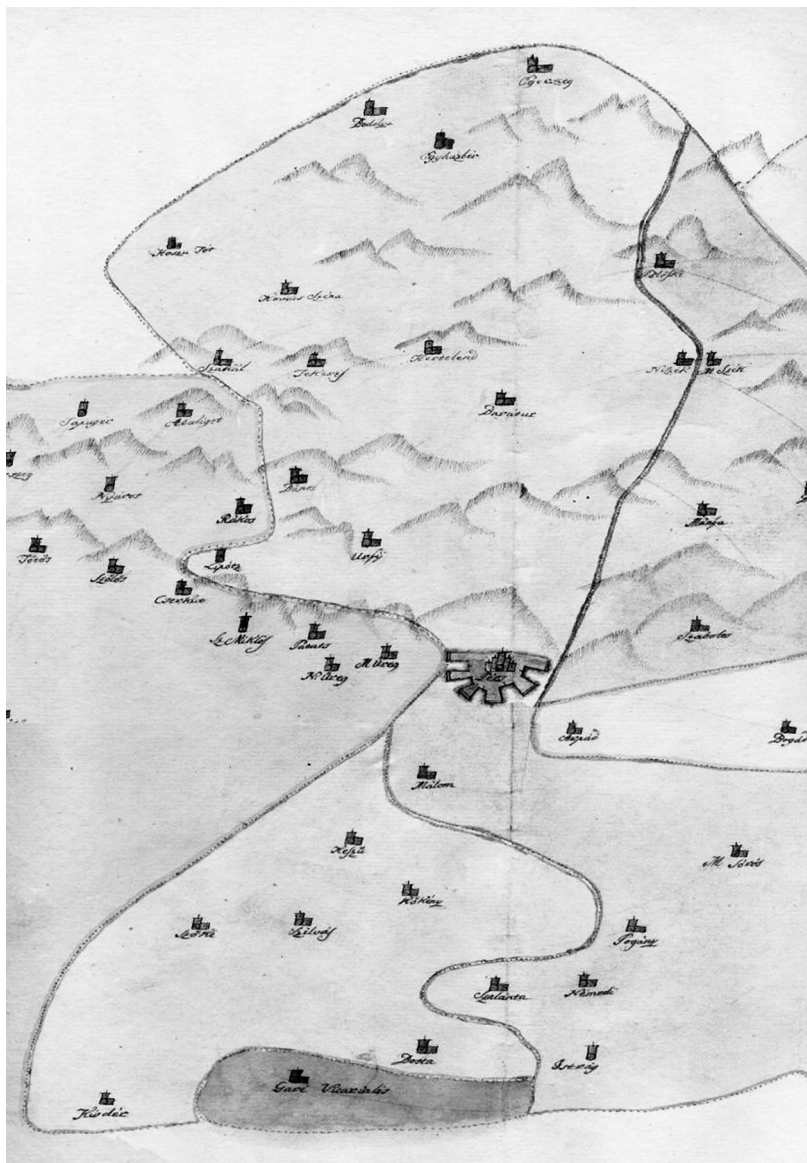
<sup>8</sup> Rácz L. 2001. 56–63.

<sup>9</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1830.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1839.; 1840.; 1841.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847.

<sup>10</sup> Pécsi M. 1981.; Lovász Gy. 1977.



területeken csuszamlások tarkítják a hegység morfológiai képét, ilyeneket Orfű és Tekeres térségében figyelhetünk meg. Az uradalom egykori területén fut az Orfű-től a Husztót térségéig tartó árkos süllyedés, melyben az Orfű-patak folyik.



2. ábra A Pécsi Papnevelő Intézet birtoka 1780 körül

A Felső-kerületben a talajok túlnyomó többsége agyagbemosódásos erdőtalaj, de rendzina és podzolos erdőtalajok is megtalálhatóak. A talajok átlagos termőképessége 36%.

A Felső-kerület mérsékelt nedves, hűvös hegyvidéki terület. A megye évi középhőmérséklete 10–10,5 C°, melytől a Mecsek-háton 0,5–1 C° fokkal alacsonyabb értékek a jellemzőek. A területen az évi csapadékmennyiség 700–750 mm, a tenyészidőszakban 250–275 mm. A legcsapadékosabb terület Orfű környékén található, ahol az évi csapadék mennyiség a 800 mm-t is eléri.

A Felső-kerület a Duna vízgyűjtő területéhez tartozik. A kerület legjelentősebb vízfolyása a Széki-patak, mely Budafa határában ered és Németszék, Hertelend, Egyházbér és Bodolya helységeket érintve folyik tovább a Kapos-folyóig, Oroszlótól már az észak-déli irányú szerkezeti árokban. A terület második legjelentősebb vízfolyása az árkos vetődéssel kialakult Orfűi-patak, amely a névadó községben ered és Szakál, Tekeres, Kovácsszéna és Husztót helységeken folyik keresztül, majd Oroszlónál a Széki-patakba torkollik.

A terület a mecseki flórajáráshoz tartozik. A flórajárás magját képező Mecsek-hegység geológiai felépítéséből és geomorfológiai sajátosságaiból adódóan délies elemekben bővelkedő változatos flórának nyújt termőhelyet. A savanyú talajt adó permi homokkövön, mezozoos palákból felépülő területen cseres-tölgyesek virítanak, az északi lejtőkön pedig nagy kiterjedésű gyertyános-tölgyesek uralkodnak. A leghűvösebb, legcsapadékosabb területeken bükkerdők társulásai a jellemzőek. Az északi területeken a délies elemek szerepe fokozatosan csökken.<sup>11</sup>

### III.3. A terület népessége

A török hódoltság és a felszabadító háborúk Baranya vármegye területén igen jelentős népességpusztulást, illetve elvándorlást eredményeztek. A török kiűzése után a terület benépesülése hamarosan megindult. Kökény és Szőke helységekre Boszniából érkeztek telepések még a 17. század végén és a 18. század elején.<sup>12</sup> A Felső-kerületben több korábbi település az 1710-es évtized végén még pusztta volt: Egyházbért és Bodolyát a környező és távolabbi településeken toborzott magyar jobbágyokkal népesítették be,<sup>13</sup> Németszékre 1735-ben, Tekeresre 1756-ban, Orfűre 1768-ban, Kishertelendre 1780 körül pedig németek érkeztek.<sup>14</sup> Az elkövetkező évszázadban a legtöbb településnél folyamatos népességyarapodást tapasztalhatunk, kivéve Kovácsszéna, Tekeres, Kökény, Barátúr és Orfű községeket, ahol 1828 és 1857 közötti időszakban némileg csökkent a népesség (1. táblázat).

<sup>11</sup> PÉCSI M. 1981.; LOVÁSZ GY. 1977.

<sup>12</sup> SAROSÁCSZ GY. 1988. 373.

<sup>13</sup> PKL MGLT. CCXXVIII. Fasc. 7. No.

<sup>14</sup> BML. IV. 8.e.

Helység	Lélekszám (fő)		
	1785	1828	1857
Orfű	166	268	244
Bános	202	221	245
Szakál	108	159	164
Tekeres	142	237	175
Kovácsszéna	222	326	318
Hertelend <sup>15</sup>	476	676	710
Barátúr	281	299	289
Egyházbér	164	278	296
Bodolya	135	205	214
Németszék	353	382	432
Husztót	131	189	213
Egerszeg	161	268	290
Keszü	400	487	614
Szilvás	225	234	282
Kökény	436	596	540
Bosta	247	261	282
Szőke	193	209	238
Kisdér	262	279	287

1. táblázat.

A Pécsi Papnevelő Intézet birtokához tartozó települések népessége (1785–1857)<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Magyarhertelend és Némethertelend adatai együtt szerepelnek.

<sup>16</sup> KOVÁCSICS J. 2003.

## IV.

### Az uradalmi gazdálkodás jellemzői

A 17. század végére a Habsburg Birodalom nemzetközi segítséggel kiűzte Magyarországot területének nagy részéről a törököt. A felszabadító háború után az Újszerzeményi Bizottság feladata volt, hogy a régi tulajdonosoknak visszajuttassa a birtokokat, ha azok igényüket adománylevéllal tudták bizonyítani és a fegyverváltást lefizették. Az uralkodó a római katolikus egyházra is támaszkodott abszolutisztikus terveinek megvalósításában, így amikor a pécsi klérus birtokaira benyújtotta az igényét, noha igazolni nem tudta, az Újszerzeményi Bizottság azt elismerte. Ezért a pécsi papság 1703-ban I. Lipóttól új adományozás címén kapta meg a birtokait, hogy annak jövedelmén egyenlő arányban osztozkodjék a püspök, a káptalan, a székesegyház és a felállítandó Papnövelde. Gróf Nesselrode Ferenc pécsi püspök (1703–1732) azonban a közös birtoklás megszüntetésére és a birtoknak a felsoroltak közti felosztására törekedett. Sikerült is tervét keresztülvinnie és 1714-ben, illetőleg 1717-ben királyi bizottság közreműködésével felosztották a birtokot. A káptalan azonban megrövidítettnek érezte magát és nem nyugodott bele a döntésben. Követelésükre 1723-ban, majd 1736-ban újrarendezték a pécsi klérus birtokainak és jövedelmeinek a felosztását, amelynek következtében létrejött a püspöki, a káptalani, a székesegyházi és a szemináriumi uradalom (2. ábra).<sup>17</sup>

Jelentős változást hozott az uradalom életében II. József uralkodása. Rendeletére 1786-ban a Papnevelő Intézet működése megszűnt, az uradalmát pedig a Kamara irányítása alá helyezte. A császár halálát követően 1791-ben újraindult az oktatás és az önálló gazdálkodás.<sup>18</sup>

Az 1848. évi IX. tc. teljesen megszüntette az úrbéri viszonyokat, de a végrehajtásáról a szabadságharc miatt csak az 1853. és az 1854. évi pátens intézkedett. Ennek következtében a volt jobbágyság és az uradalom közti birtokmegosztási perek az 1850-es évek közepén megindultak, de községenként eltérő időpontban fejeződtek be, legtovább Kőkény pere tartott, mely csak 1875-ben ért véget.<sup>19</sup>

A királyi adományozó levél és a pécsi klérus birtokait felosztó egyezség értelmében az uradalom jövedelmét a felállítandó Papnevelő Intézet felépítésére és fenntartására, vagyis a tanárok fizetésére és a növendékek ellátására kellett fordí-

<sup>17</sup> RUZSÁS L. 1964. 20.; DÓKA K. 2003. 191–200. BORSY J. 2003. 191–200.

<sup>18</sup> PKL Sem. 17. Fasc. 1–2. No.

<sup>19</sup> BML. Úrbéri törvénytörvényi iratok. Kőkény.

tani, természetesen az uradalom működtetése mellett. Így a birtok célvagyonnak számított, nem beszélhetünk profitorientált gazdálkodásról.<sup>20</sup> Ebből adódóan gazdálkodása kevésbé volt nyitott az újításokra, mint általában a világi uradalmaké, a jobbágyságok feudális szolgáltatásaira épült – a robotra, a kilencedre és a tizedre –, valamint saját kezelésű földjein is alapvetően önellátásra termelt, az árutermelés gazdálkodásában csak mellékes szerepet játszott. A feudális időkben az uradalom bevételeinek 25–55%-át adta az adóba beszedett gabona és bor kereskedelme, a fennmaradó részt pedig az egyéb bevételek: bérleti díjak, fa, mezőgazdasági termékek – főként a gyapjú –, téglák és cserép eladása jelentette. Král kanonok is így jellemezte az 1848 előtti egyházi birtokokat: „előbb az Uraság jobbágyságától kapta a termésnek ötödik részét, mihez se munkást, se magot nem adott”.<sup>21</sup> A jobbágyfelszabadítás után az átalakult jogi és gazdasági viszonyok között sem változott meg alapvetően a gazdálkodás szemlélete: továbbra is csak az önellátás volt az uradalom legfőbb célja, bár a borkereskedelem némileg felértékelődött.<sup>22</sup>

Ennek legfőbb oka a birtok egyházi jellegéből adódó sajátos irányítási módja volt, ugyanis az uradalmat irányító prefektusok klerikusok voltak, akik számára csak másodlagos feladatot jelentett az uradalom vezetése, arról nem is szólva, hogy a káptalan belső hierarchiája – mindig a legutóbb kinevezett kanonok töltötte be a tiszteket –, nem pedig a szakértelem vagy tehetség alapján jelölték ki őket. Időnként különlegesen jó gazdasági érzékkel megáldott személy került a prefektusi székbe – például a 19. század közepén Vörös Mihály vagy Král József –, amely mindig fellendülést idézett elő az uradalom gazdaságában. Emellett minden bizonnyal az is hátráltathatta az igazán eredményes gazdálkodást, hogy egy-egy prefektus csak rövid ideig, általában néhány évig töltötte be a tiszteket.

<sup>20</sup> PKL Sem. 521. Fasc.; PKL Sem. 404. Fasc. 1. No.

<sup>21</sup> PKL Sem. 253. Fasc. Král kanonok véleménye az egyházi birtokokról.

<sup>22</sup> PKL Sem 257, 258. Fasc. Számadások.

## V.

### Az uradalom szervezeti felépítése

1736-ban a püspök és a káptalan közös megegyezéssel felosztotta egymás között a Papnevelő Intézet és uradalma vezetését. A legfőbb felügyeletet a mindenkori püspök látta el, emellett őt illette az Intézet szellemi vezetése, azaz a növendékek nevelésének és oktatásának irányítása is. Az uradalom irányítása, az Intézet fenntartásához szükséges jövedelem előállítása és kezelése viszont a káptalan feladata lett, amely emellett a sajátját és a Székesegyházi Uradalmat is vezette, így ezeket gyakran „testvéruradalmaknak” is nevezték. Ennek értelmében a káptalan saját uradalmára vonatkozó rendeletek és szabályok a másik két uradalomban is érvényben voltak.<sup>23</sup> A testvéruradalmak közös irányításából következően több közös hivatal- és tisztviselő<sup>24</sup> is volt: a számvevőszék, az úriszék, a börtön, a börtönőr, az ügyvéd<sup>25</sup> és az ágens.<sup>26</sup> A káptalani gyűléseken hirdették ki az uradalmak irányítását meghatározó rendeleteket, állítottak fel új hivatalokat vagy beosztásokat, állapították meg az alkalmazottak fizetését, és itt döntöttek a személyzet nyugalományaiba helyezéséről és határozták meg a kegydíjukat is. A prefektus itt számolt be az uradalom állapotáról és terjesztette be gazdasági javaslatait jóváhagyásra. Káptalani gyűlést általában két-három hetente tartottak, ahogy azt az ügyek megkívánták.<sup>27</sup> A káptalan köteles volt a szemináriumi uradalom éves számadását jóváhagyásra felterjeszteni a püspöknek és a Helytartótanácsnak, akik így ellenőrizték a gazdálkodást és az Intézet vagyoni helyzetét.<sup>28</sup>

Az uradalom szervezete fokozatosan épült ki a 18. század folyamán a gazdálkodás fejlődésével. Az uradalmat ténylegesen irányító személy a prefektus volt, aki mindig a legutóbb kinevezett, nem pedig a legjobb gazdasági érzékkel megáldott kanonok volt. A prefektus személye és felfogása alapvetően meghatározta az uradalom működését, a gazdálkodásban mindig akkor történt változás, amikor véletlenül egy tehetséges kanonok került az élére, vagy annak közelébe. Ilyen volt például az 1829-ben viceprefektusnak kinevezett Král József, akinek a javaslatá-

<sup>23</sup> PKL Sze. 405. Fasc. 2 No.; PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>24</sup> HORVÁTH 2006. 77–96.; HORVÁTH 2011. 185–197.

<sup>25</sup> Az ügyvéd a jogi feladatok mellett jegyzői megbízásokat is ellátott és a Hiteleshelyi Levéltárat is vezette.

<sup>26</sup> A jogi és egyéb ügyek gyors és kedvező elintézésének érdekében alkalmazott személy a bécsi udvarnál, illetve a Helytartótanácsnál.

<sup>27</sup> PKL Káptalani gyűlési jegyzőkönyvek 1736–1875.

<sup>28</sup> PKL Sem. 521. Fasc.; PKL Sem. 404. Fasc. 1. No.



ra tértek át a merinói juh tenyésztésére<sup>29</sup> és szüntették be a ráfizetéses sertéstartást.<sup>30</sup> A korszak másik kiemelkedő vezető személyisége Vörös Mihály prefektus (1841–1846) volt, akinek irányítása alatt az uradalom jövedelme évi 50 000 forintról 90 000 forintra növekedett.<sup>31</sup>

A prefektus tisztségét a korabeli források kétféleképpen szokták megnevezni, prefektus, ha az intézet gazdasági vezetéséről, és főkormányzó, ha az uradalom vezetéséről volt szó.<sup>32</sup> A főkormányzótól a káptalan elvárta, hogy az uradalmat több alkalommal, váratlanul járja be és a revíziók alatt ellenőrizze az alkalmazottakat. A leltárak alapján tartson rovancsot, ellenőrizze a nyilvántartások naprakészségét és pontosságát. Paptársaival, akik az intézet vezetésében és a tisztekkel, akik az uradalom irányításában vettek részt, kegyesen kellett bánnia, részrehajlás nélkül igazságosan és a szorgalmasokat jutalmazva. A jobbágyság iránt mindig kellő szigorral kellett viselkednie. Csak az önhibáján kívül eladósodott, nyomorgók támogatását tartották helyes cselekedetnek, mert véleményük szerint a túlzott kedvezés az úrbéres erkölcsi és anyagi romlásához vezet. A télen, illetve tavasszal szűkölködő jobbágyok közül csak azok kaphattak gabonát, akik az előző évi tartozásukat már rendezték. Az uradalom napi irányítása írásban, a főkormányzó által láttamozott és aláírt tiszttartói utasításokon keresztül történt. Minden rendelkezést, utalványt jegyzőkönyvben kellett feljegyezni. A gyapjúval, a gabonával és a borral folytatott nagybani kereskedelem a főkormányzó feladata volt. Felügyelte a mesterekkel kötött szerződéseket és ellenőrizte a nekik járó honorárium kifizetését. A főkormányzónak a dézsmálásnál is jelen kellett lennie és nem csak a végrehajtást, hanem az alkalmazottakat is ellenőriznie kellett, nehogy a jobbágyokkal összejátszva megkárosítsák az uradalmat, ezért sem az ispánok, sem a hajdúk nem végezhettek a dézsmálást a szolgálati helyükön.<sup>33</sup>

Az uradalom legfőbb vezetési „fóruma” a Pécsett tartott tiszttiszék volt, „minden, de minden a tiszttiszéken fordul meg”.<sup>34</sup> Az üléseken a főkormányzó, a tiszttartó, a két kerületi ispán, a vadász és az uradalmi írnok vett részt, aki a jegyzőkönyvet is vezette. Ha a főkormányzó nem volt jelen a gyűlésen, akkor írásban kellett a tervezett rendeleteket benyújtani a tiszttartónak és ő tájékoztatta a gazdálkodás helyzetéről. A tiszttiszéken határozták meg és adták ki írásban a tiszteknek a következő hét gazdasági feladatait, a mezőgazdasági termékek árát és itt történt az uradalmi jogok – kocsmák, makkoltatási stb. – bérbeadása, az uradalmi területek árverése és a jobbágyokat is itt fenytették meg először. Tiszti gyűlést minden második szombaton, mezei munkák idején pedig havonta tartottak. Az ispánok a következő napon, a vasárnapi mise előtt a kerületi központokban tar-

<sup>29</sup> PKL Sem. 71. Fasc. 501/1829.

<sup>30</sup> PPL 376–M/1830.

<sup>31</sup> PKL Sem 521. Fasc.

<sup>32</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>33</sup> PKL Sem. 521 Fasc. 3–14.; 253 Fasc.2 No.

<sup>34</sup> PKL KGLT. 203 Fasc. Számvevői nehezmények. Horváth János tiszttartó válasza az 1840-es számadás nehezményeire.

tottak „*repartitiot*”, ahol a Pécsett kapott utasításokat ismertették a kerületi alkalmazottakkal.<sup>35</sup>

Az uradalmi alkalmazottakat a betöltött hivatali beosztásuk szerint tisztviselőkre és szolgálókra oszthatjuk. A tisztek közé tartoztak az uradalom legfontosabb vezetői: a tiszttartó, a számtartó, az ispánok és az írnok. A szolgáló személyzetben belül speciális gazdasági feladatokat látott el a vadász, a kulcsár, a kádár, a vincellér és a számadójuhász, ellenőrző és rendfenntartó feladatokat pedig a katona, a hajdú és az erdőpásztor.

Az uradalom első alkalmazottait a számadásokban szereplő bor- és gabonakiadási tételekből tudjuk rekonstruálni. Eszerint 1741–1742-ben két katona és egy számtartói feladatokat ellátó ún. frumentárius részesült a már említett természetbeni juttatásban. Az uradalom 1742-től egy kádárt is alkalmazott, aki az uradalmi szőlők műveléséért és a pincék és borok gondos kezeléséért felelt.<sup>36</sup> Az 1744-es számadásban már egy hajdú is feltűnik a fentebb említett katonákon kívül.<sup>37</sup> Az 1746-os számadásból rekonstruálható az uradalom szervezeti felépítése: a ranglétra tetején az ispán állt, alatta szolgált egy frumentárius, két katona, egy hajdú, egy kádár, egy kertész és négy béres.<sup>38</sup>

A 18. század második felére nagyjából kialakult az uradalom végleges szervezeti felépítése, bár a gazdálkodás fejlődésével egyes beosztások munkaköre idővel megváltozott. Az uradalom tényleges irányítása a tiszttartóra hárult. Minden második héten a tisztiszéki gyűlésen, a következő hét szombatján pedig személyesen a főkormányzó szobájában adta elő szóban és írásban a következő hétre tervezett és az elmúlt héten végrehajtott feladatokat, emellett pedig minden hónapban beszámolt a felhasznált robot mennyiségéről. Az év utolsó két hónapjában köteles volt végrehajtani az úrbéri összeírást, valamint a javakról pontos leltárt készíteni. Köteles volt jelen lenni minden fontosabb munkánál – vetés, szőlőmetszés, dézsmálás, nyomtatás, stb. –, hogy személyes jelenlétével és gazdasági ismereteivel a gazdálkodás eredményesebb végrehajtását biztosítsa. Nyár végén a vadással együtt terjesztette be az erdei favágások tervezetét és ellenőrizte a vadászt, hogy március végéig a vágást kitisztította-, valamint április végéig makkal elvetette-e.<sup>39</sup>

A gazdasági és kerületi számadásokat a számtartó összesítette és felhasználásával készítette el az éves számadást, valamint a leltárt. A következő számadásokat kellett benyújtania a főkormányzónak: a külső és belső magtárakról, a pincékről és a pénztárról elkészített bevételi és kiadási naplókat. Az uradalmi javakból (kocsma-, malombérlet stb.) bevett készpénzből csak 200 forintot tarthatott magánál a napi kiadások fedezésére, a többi a főkormányzó szobájában lévő pénzes ládában kellett elhelyeznie. Havonta köteles volt bejárni a két kerületet és a

<sup>35</sup> PKL Sem. 158.; 214–218.; 220–223.; 255. Fasc.; PKL KGLT A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1778–1834.

<sup>36</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 2. No.

<sup>37</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 1–4. No.

<sup>38</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 36. No.

<sup>39</sup> PKL Sem. 521 Fasc. 15–18.

kocsmabérletért járó pénzt beszedni. Minden szombaton a tiszttartóval megjelent a főkörmányzónál a gabonakereskedelemről beszámolni a gabonaeladásokról vezetett jegyzőkönyvvél, melybe feljegyezte a következő hétre meghatározott árakat. A magtárakat és a pincéket évente legalább kétszer fel kellett mérnie. Az éves számadásokat június végéig kellett benyújtania, ellenkező esetben a késedelemért naponta egy ezüst forint büntetésben részesült.<sup>40</sup>

Mindkét kerület élén egy-egy ispán állt, aki az uradalmat képviselte és felelt a gazdaságért. Minden második tisztiszéki gyűlésen kötelező volt a megjelenésük, ahol írásban és szóban előadták a kerületükben történt gazdasági és egyéb eseményeket – időjárás, tűzvész, stb. –, és tanácskoztak a következő hét feladatairól. Az uradalom elvárta tőlük, hogy minden munka helyszínén elsőként, legkorábban jelenjenek meg, mert akkor a hajdúk és a robotosok is előbb jöttek és kezdték meg a munkát. Az ispán osztotta fel a munkaerőt és ellenőrizte a kiadott rendelet végrehajtását. Jelen kellett lennie az erdei munkáknál is, ahol a vadással közösen irányították és ellenőrizték a munkafolyamatokat és egymást. A jobbágyokkal negyedévente *computust*, robot napszámegyeztetést tartott.<sup>41</sup>

Az erdők szakszerű kezelése a vadász feladata volt, az őrzésében az erdőőrök, a hajdúk és a téli időszakban a vincellér is segédkezett. Minden második tisztiszéki gyűlésen köteles volt megjelenni és beszámolni az erdők állapotáról és a végrehajtott utasításokról. A főkörmányzó írásos engedélyével adhatott csak ki fát, de azt is csak a kerületi ispán jelenlétében. A kivágásra szánt fák megjelölésére használt bélyegző baltát két kulccsal zárható helyen őrizték, az egyik kulcs nála, a másik a kerületi ispánnál volt. Valamennyi írásban kapott utasítást és annak végrehajtását köteles volt egy jegyzőkönyvbe bevezetni, hogy később a számadás leadásakor, ellenőrzéskor azonnal elő tudja venni és igazolni, hogy rendeletre cselekedett. A télen kivágott erdőterületet március végéig ki kellett tisztíttatnia és április végéig makkal bevetetnie. A makkoltatás megkezdése előtt egy melléje rendelt tiszttel együtt bejárta az erdőt és meghatározta a makk mennyiségét és az érte kérhető makkoltatási összeget. Ha a jobbágyokat rajta kapta a tilos legeltetésen, jutalmat kapott. Évente 12 nyulat kellett beszállgatni az intézet konyhájára.<sup>42</sup>

A kulcsárnak részben intézeti, részben pedig uradalmi munkaköre volt. Felügyelte a szemináriumi személyzetet – a portást, a szakácsot, a mosónőt és a cselédséget –, továbbá beszerezte a szükséges árucikkeket a városi piacról. Uradalmi alkalmazottként bevételozte a kerületekből beszállított terményeket, vezette a leltárkönyveket és lebonyolította a terményekkel folytatott kereskedelmet. Az általa vezetett számadásokat havonta kellett a főkörmányzóval jóváhagyatnia.<sup>43</sup>

Az uradalom tizenkilenc falujából tizennégyben volt hajdú, akik a falu jobbágyai közül kerültek ki. A szegényebb úrbéreseknek és a zselléreknek mind társadalmilag, mind pedig anyagilag kitörési lehetőséget biztosított a hajdúi beosztás.

<sup>40</sup> PKL Sem. 521 Fasc. 18–22.

<sup>41</sup> PKL Sem. 521 Fasc. 22–23.

<sup>42</sup> PPL 376-Q/1830.

<sup>43</sup> PKL Sem. 521. Fasc. 26.

A hajdúk képviselték az egyes falvakban az uradalmat, az ő feladatuk volt a jobbágyokat robotra kivezényelni és munkájukat felügyelni, emellett a fő kötelességük az uradalom birtokainak őrzése volt.<sup>44</sup>

Az uradalomban szolgáló katonák munkaköre is változott a vizsgált időszakban. Kezdetben a feladatkörük az ispánéhoz volt hasonló, 1783-ban még azonos utasítást is kaptak, de a 18. század végére feladataik már a hajdúkéhoz hasonlítottak, azzal az eltéréssel, hogy nekik nem volt állandó szolgálati helyük, mindig más-más munkák felügyeletével bízta meg őket a prefektus vagy a tiszttartó.<sup>45</sup> A hajdúkhoz hasonlóan ellenőrző és rendfenntartó feladatokat láttak el, de a besorozásuk magasabb volt. Mindig a gazdasági körülményektől függően határozták meg a napi és heti feladataikat: ellenőrizték a robotosokat és a természetbeni kifizetéseket, a vásárban eladták, illetve megvásárolták a szükséges állatokat, valamint behajtották a jobbágyok robot és pénzbeli tartozásait.<sup>46</sup>

Az erdőpásztorok Mindenszentektől (november 1.) Gyertyaszentelő Boldogasszony napjáig (február 2.) az erdőket őrizték, az év többi napján pedig az erdei munkákra kivezényelt jobbágyokra felügyeltek.

A vincellér az uradalmi szőlőket és a szőlőkben dolgozó robotosokat vigyázta, nehogy tudatlanságukból adódóan több kárt, mint hasznot tegyenek. A szőlőműveléshez nem értő robotosokat ki kellett utasítania a szőlőkbe. Ő határozta meg, hogy melyik vesszőt kell bújtatni, melyik vén tőkét dönteni, és melyeket kell oltással nemesíteni. A szüret és a szőlőbeli munkák végeztével, a téli időszakban az erdők őrzésére vezényelték, valamint az uradalmi pálinkafőzés is feladatai közé tartozott.<sup>47</sup>

A bor kezelése a két kádár feladata volt. Kéthetente kötelesek voltak a pincéket és a borokat ellenőrizni, a hordókat az esetleges penésztől megtisztogatni, a nem teli hordókat pedig feltölteni, hogy ne romoljon meg a benne tárolt bor. Emellett a kocsmá- és deputatumborokat is nekik kellett kiadni minden hétfőn és pénteken, illetve márciusban és szeptemberben. További feladatuk volt a kocsmák és kocsmárosok váratlan ellenőrzése, hogy az uradalom borát vagy szabályellenesen a sajátjukat árulják-e, illetve minden évben összesen 300 akó űrtartalmú hordót és egyéb tároló edényt kellett készíteniük. Évente kétszer, szüret előtt és után a borok mennyiségéről és a felszerelésről leltárt kellett készíteniük.<sup>48</sup>

Az uradalom 1829-ben 100 merinói birka vásárlásával kezdte meg a minőségi gyapjút adó birkák tartását, korábban a jobbágyoktól dézsmába beszedett bányákat tenyésztette.<sup>49</sup> A jelentős gazdasági ágak számító juhászat irányítása a számadójuhász feladata volt, akit munkájában a bojtárok segítettek. A juhász nem rendelkezhetett saját gazdasággal, ezért, hogy biztos anyagi léte biztosítva legyen,

<sup>44</sup> HORVÁTH 2006. 77–96.

<sup>45</sup> PKL MGLT CDXCIII. Fasc. 41. No. Instructio pro Spano et milite Seminarii extradata 1783.

<sup>46</sup> PKL Sem. 153. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1837. május 20. 2.

<sup>47</sup> PPL 376-S/1830.

<sup>48</sup> PPL 376/1830.

<sup>49</sup> PKL Sem. 71. Fasc. 501/1829.

fizetésén kívül minden 100 uradalmi birkára 15 sajátot tarthatott a nyájban. Legfontosabb feladata a birkák gondozása, megfelelő legeltetése, takarmányozása és gyógyítása volt. A beteg állatokat csak a kiadott rendelet szerint gyógyíthatta. A juhász volt az egyetlen alkalmazott, akinek az esetleges károkozásért nem csak anyagi felelősséget kellett vállalnia, hanem testi fenyegetésben is részesíthette az uradalom.<sup>50</sup>

Mind az intézet, mind az uradalom cselédek is foglalkoztatott. Előbbiek – mosónő, szakács, kukták, inasok, fűtő, portás – az intézet ellátásában nagyobb számban vettek részt. Az uradalmi cselédek közé tartoztak: a kertész, a magtárőr, valamint a bérese, akik elsősorban szállítási, fuvarozási feladatokat láttak el.<sup>51</sup>

Az állandó alkalmazottak mellett az uradalom többször fogadott fel egy-egy zsellért ideiglenesen, hogy a kerteket és gyümölcsösöket őrizze a termények betakarításáig. Fizetésük pár forint és néhány mérő gabona volt.<sup>52</sup>

Az alkalmazottaktól elvárták, hogy tudjanak írni, olvasni. Előnyt jelentet, ha a magyaron kívül más nyelven, németül vagy horvátul is beszéltek, mert akkor az uradalomban több településen is szolgálhattak. Az uradalomban alkalmazást nyert személyeknek szolgálatba lépésükkor esküt kellett tenniük, hogy mindenben az uradalom érdekét szolgálják. A tisztek latinul, a szolgáló személyzet pedig magyarul mondta el az eskü szövegét. Az uradalomban alkalmazást nyert személyeknél nem számított különösebb előnynek, hogy gazdasági végzettségük vagy tapasztalatuk van-e, fontosabb volt az ismeretség, a családi kapcsolat vagy az ajánló személye. Az alkalmazást nyert személy egy-másfél évig, gyakornokként kezdte meg pályafutását, majd kulcsárként, írnokként, ispánként dolgozott és folyamatosan haladt előre a ranglétrán, és ha a rátermettsége mellett szerencséje is volt, akkor a tiszttartói beosztást is elnyerhette.<sup>53</sup> A tisztek azonban csak egy-egy poszt megüresedésekor tudtak előre lépni a hivatali hierarchiában, így ez lassú és bizonytalan volt. Azonban kivételt jelentett, ha egy állás „megörökléséről” volt szó, ugyanis jellemzően egy családból többen is szolgáltak az uradalomnál, így tehát apáról fiúra szállhatott a beosztás.<sup>54</sup>

<sup>50</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>51</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1778–1834.

<sup>52</sup> PKL Sem. 115 Fasc. 453/1842.; 125. Fasc. 119/1845.

<sup>53</sup> Például Szigethy István kökényi ispán 35 éves pályafutását másfél éves ingyenes gyakornoki beosztással kezdte a Káptalani uradalomnál, majd a Székesegyházi uradalomnál folytatta, ahol öt évig írnokként, utána 16 évig a szalántai kerület ispánjaként dolgozott. Ezután a szemináriumi uradalomhoz került, ahol 12 évig írnokként, majd egy évig ispánként működött. Czenger János pályafutását a szemináriumi uradalomnál szintén gyakornokként kezdte, majd írnokként folytatta, később ispáni állást töltött be, majd számtartóként dolgozott. 1831-ben a megüresedett írnoki állásra nemcsak a három testvéruradalomból pályáztak, hanem városi és megyei tisztviselők is, de a már egyházi uradalomnál alkalmazásban lévőknek elsőbbségük volt. Sugh Ferenc kulcsár 19 évi hűséges és buzgó szolgálattal a háta mögött és Král József kanonok hathatós ajánlásával nyerte el az írnoki állást. HORVÁTH I. 2006. 77–95.

<sup>54</sup> Például Neumann Antal apja szolgálati érdemeire hivatkozva kérte, hogy vegyék fel az erdőőri szolgálata; Auster Antal kisdéri hajdú, amikor állásért folyamodott, apja 30 éves szolgálatára hivatkozva kérte és nyerte el a posztot; Trauring György börtön porkolábjá 36 éves szolgálat után kérte a nyugdíjazását, a fiának pedig a megüresedett állást. HORVÁTH I. 2006. 77–95.

Az alkalmazottak fizetésük mellett deputátumban, vagyis természetbeni juttatásban – például gabona, bor, tűzifa – is részesültek. Emellett egyes meghatározott esetekben plusz jövedelemre is szert tehettek, például a tiszttartó minden szerződés megkötésekor, a kontraktus lepecsételéseért jutalomban részesült. Ezt az összeget az uradalomtól vásárló személy fizette és az összeg nem lehetett kevesebb mint 10 és több mint 400 forint. A számtartó a kezelése alatt álló alapítványok, továbbá minden eladott termény után szerény jutalmat kapott. Hasonló juttatásban részesült a kulcsár és a vadász is. A hajdúknak lehetőségük volt arra is, hogy a szolgálati helyükön a bor- és pálinkaárusítás jogát bérbe vegyék. Nyugdíjazáskor az uradalomnál eltöltött idő és a beosztás alapján állapították meg a nyugdíjat. A tisztek általában az utolsó beosztásuk fizetését és deputátumát kapták meg, ha munkájukkal elégedett volt az uradalom, és a káptalan is megszavazta azt. Szüts István hertelendi ispán azonban nyugdíjazásakor csak a fele fizetését és deputátumát kapta, mert „régiebb üdötől tapasztalt hanyagsága, mely megintések ellenére se vett fordulatot.”<sup>55</sup> 1846-tól a nyugállományba vonultak széna és zab járandóságukat elveszítették, helyette kézpénzt kaptak, mert az uradalomnak szüksége volt a nekik juttatott takarmányra.<sup>56</sup>

Az alkalmazottak díjazásában jelentős változás állt be a jobbágyszabadság után. Král József prefektus egy új fizetési rendszer tervezetét nyújtott be a káptalannak, hogy azáltal jobb és eredményesebb munkára ösztönözze az alkalmazottakat. A tervezet elnyerte a káptalan tetszését és 1849. október 1-i hatállyal be is vezettette mindhárom uradalomban.<sup>57</sup> Ez az ipardíj volt, ami azt jelentette, hogy az uradalom tiszta nyereségének 20%-át az alkalmazottak kapták meg. Az ipardíj felét a tisztek között, a másik felét pedig a szolgálók között osztották fel egyenlő arányban. Mindkét csoportból a legszorgalmasabb személy – akit titkos szavazással választottak meg maguk közül – további díjazásban is részesült.<sup>58</sup> Az ipardíj összege az 1850-es évtized első felében 500 és 2700 forint között mozgott.<sup>59</sup> Ezzel a rendszerrel a jobb munkavégzésben tették érdekelté az alkalmazottakat, amely az uradalmi bevételt is növelte.

<sup>55</sup> PKGYJKV 170/1841.

<sup>56</sup> PKGYJKV 136/1845.

<sup>57</sup> PKGYJKV 49, 59, 69/1849.

<sup>58</sup> PKL Sem. 173. Fasc. Ipardíj 1852, 1853.; 161. Fasc. 236/1854.; 164. Fasc. 69/1857.; 188. Fasc. 244/1874.; 189. Fasc. 217/1875.

<sup>59</sup> PKL Sem. 173. Fasc. Párhuzamos gazdasági mérlegek 1850–1856.

## VI.

### A táj ábrázolása és az uradalmi térképészet

A 18. és 19. században több tényező is jótékony hatással volt a magyar térképészet fejlődésére. A török hódoltság megszűntét követően az 1720-as években megkezdett telepítések adták az első impulzust. A telepítésekhez fel kellett mérni a kijelölt területeket és telekkiméréseket kellett végezni. E munkákat még többségében külföldi mérnökök végezték. Kortársai közül kiemelkedett a 18. század első felének legjelentősebb magyar mérnöke, Mikoviny Sámuel, aki európai szinten képviselte a hazai térképészetet. Földmérési munkái mind kortársait, mind pedig az őt követő térképészek precizitását meghaladták. Személye körül egy kisebb iskola is kialakult.<sup>60</sup> A Pécsi Püspöki Levéltárban is találhatunk egy Mikoviny-térképet Baranya vármegyéről, amely 1736 és 1742 között készült (3. ábra).<sup>61</sup>

A 18. század második felében, Mária Terézia és II. József uralkodása alatt a térképezés rohamos fejlődésnek indult. Ennek több oka is volt: egyrészt Mária Terézia úrbéri rendelete, amely előírta az uradalmi és jobbágyi földek elkülönítését, valamint az 1769. évi erdőrendtartás, amely az erdők felmérését eredményezte. II. József 1786. február 10-én kibocsátotta a földadó megreformálását célzó „Telekkimérési-pátens Magyarország számára” elnevezésű rendeletét, mellyel megindult a kataszteri térképezés hazánkban. Az ebben a korszakban meginduló vízszabályozási és árvízvédelmi munkálatok a földmérő oktatás intézményi létrejöttét is elősegítették. Az Institutum Geometricum 1782-ben nyitotta meg kapuit, ahol a fennállása alatti évtizedekben több száz mérnököt képeztek. Az 1836. évi úrbéri törvény 6. paragrafusa előírta a közös legelők elkülönítéséhez és a tagosításhoz szükséges térképek készítését. Az 1848. évi IX. tc. teljesen megszüntette az úrbéri viszonyokat, a végrehajtásáról a szabadságharc miatt azonban csak az 1853. és az 1854. évi pátens intézkedett, amely a térképkészítés újabb hullámát eredményezte. A polgári térképezés mellett a 18. században megkezdődött a katonai térképezés is.<sup>62</sup>

A pécsi klérus uradalmaiban a térképészet 18–19. századi fejlődését ugyanezen tényezők segítették elő. A Pécsi Káptalani Levéltárban őrzött uradalmi térkép-gyűjtemények első darabja egy 1735-ből származó kezdetleges határtérkép, amely a Kisszentmárton és Sámod közti határt ábrázolja, szerzője ismeretlen. Az idő-

<sup>60</sup> PAPP-VÁRY Á. 2007. 86–88.

<sup>61</sup> HORVÁTH I. 2011.

<sup>62</sup> DÓKA K. 1992.; FODOR F. 1952–1954.; JOÓ I.–RAUM F. 1992.; PAPP-VÁRY Á. 2007.

rendben következő, 1746-ból származó térkép is hasonló, amely a Bicsérd és Tarcsa közti határt mutatja be. Ez Kovács (Fabricius) János esztergomi érseki mérnök munkája.<sup>63</sup> A Papnevelő Intézet uradalmának csak Bosta településnél volt határvi-tája ebben az időszakban, így hozzá kapcsolódóan szintén található a levéltárban egy határtérkép.<sup>64</sup> Ezeket a térképeket az alkalmyszerűen felvett mérnökök, matematikusok készítették, vagy a perben érintett másik uradalom mérnökei.<sup>65</sup>



3. ábra Mikoviny Sámuel Baranya térképe

<sup>63</sup> DÓKA K. 1991. 21–22.

<sup>64</sup> DÓKA K. 1991. GT. 44/d.

<sup>65</sup> DÓKA K. 1991. Bicsérd és Szentkirály határtérképe 1754. GT. 144/1. A térképet Johann Friedrich Ulrich a Batthyány-uradalom mérnöke készítette. A bostai határper térképét Blumen Xaverius Franciscus mérnök készítette.



1762-ben felmerült a gondolat, hogy a négy egyházi – a püspöki, a káptalani, a székesegyházi és a papnevelő intézeti – uradalom közösen alkalmazzon egy mérnököt és a következő év elején már egy bécsi matematikus el is vállalta a feladatot. Sajnos a pár soros források többet nem közölnek sem a személlyel, sem a mérnöki feladatokkal kapcsolatban.<sup>66</sup>

A káptalan 1777-ben döntött Duplater Antal mérnök alkalmazásáról az egyházi uradalmakban évi 100 forintos fizetéssel, valamint további 50 forintot is utalványoztak részére, hogy a szükséges mérnöki eszközöket beszerezhesse.<sup>67</sup> Duplater vállalta a teljes egyházi birtok felmérését. A felmérés eredményét földkönyvben kellett összesítenie és térképen ábrázolnia. Ezért a munkáért a rendes évi fizetésén kívül további javadalmazásban is részesült, minden felmért telek után egy körmöci aranyat kapott.<sup>68</sup> A Felső-kerületet 1782-ben mérte fel,<sup>69</sup> azonban Barátúr és az Alsó-kerület térképei már nem készültek el, mert 1783 tavaszán hirtelen elhunyt.<sup>70</sup> A Duplater által készített térképek az 1767-es úrbéri rendelet végrehajtásához szükséges előzetes felmérések voltak, így azok még az úrbérrendezés előtti állapotokat tükrözik.

Duplater Antal térképei a terület első hiteles ábrázolásai, ő telkenként mérte fel az egyes települések határát. A térképek méretarányát átlós aránymérték alkalmazásával adta meg bécsi klaszterben, méretarányuk átszámolva 1:7200. A térképek tájolása eltérő: Szakály északi, Bodolya és Husztót déli, Bános, Orfű és Németszék nyugati, Hertelend és Tekeres északnyugati, Egerszeg keleti, Egyházbér északkeleti, Kovácsszéna térképe pedig délkeleti tájolású. A mérnök minden esetben feltüntette a térképen az északi irányt, legtöbbször szélrózsával, de Bános és Kovácsszéna helységeknek díszes rajz mutatja ezt. Az eltérő tájolásra valószínűleg az lehet a magyarázat, hogy a térképeket a felmérés részét képező földkönyvekben helyezték el.

A térképek síkrajza nagyon gazdag. Duplater a településeket piros színnel ábrázolta, és az utcahálózatot, a házak alaprajzát és a telkek sorszámát is feltüntette. A házakhoz hasonlóan a szállásokon álló épületeket is piros színű alaprajzzal jelezte meg. Jelezte az egyes művelési ágakat is, ezek ábrázolására eltérő színeket és betűjeleket alkalmazott. A szántókat okkersárga és fehér színátmenettel, a réteket sötétzöld, az erdőket világoszöld, a szőlőket pedig világossárga színnel jelölte. A szántóknál és a réteknél az egyes parcellákat, továbbá a tulajdonosuk házszámát is feltüntette. A szőlők és erdők ábrázolásánál nem elégedett meg a már említett színek használatával, hanem további jeleket is alkalmazott: a szőlőknél a karóra felfutó szőlőindát, az erdőknél pedig a fákat is megrajzolta. Pontosan ábrázolta az utakat és a hidakat, sőt még az utak futásirányát is megnevezte: „*Strasen von Fünfkirchen*” vagy „*Nach Barátúr*”.

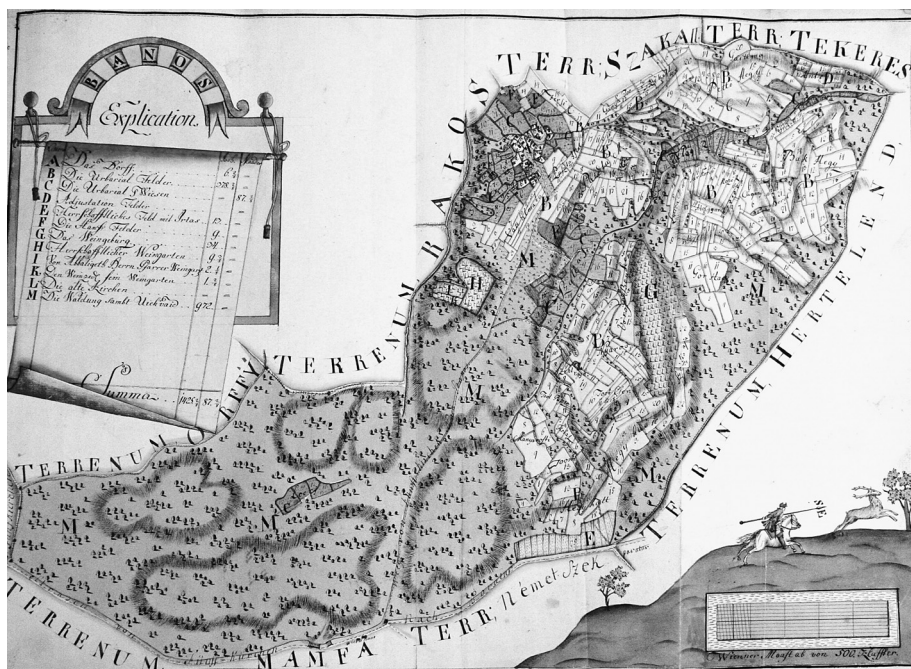
<sup>66</sup> PKGYJKV 1762. augusztus 19. 7.; 1763. január 29. 2.

<sup>67</sup> PKGYJKV 1777. július 25.

<sup>68</sup> PKL MGLT. CDXCIII. Fasc. 13. No.

<sup>69</sup> PKGYJKV 1782. február 18. 2.; május 22. 7.

<sup>70</sup> PKGYJKV 1783. március 17. 3.



4. ábra Duplater Antal Bános térképe 1782-ből

A térképek vízrajzi ábrázolása is gazdag és informatív. A természetes vízfolyások és a mesterséges malomcsatornák megjelenítése között nem tett különbséget, futásirányuk és a mesterséges vízfolyáson elhelyezett, piros színnel jelölt malomépület alapján lehet megkülönböztetni őket. Térképein keresztekkel ábrázolta a temetőket, a templomokat pedig egy templom oldalnézeti rajzával. A szomszédos községek határait különböző színnel megfestve ábrázolta és feltüntette a település nevét is, ezzel színes keretbe foglalva az adott települést. Amennyiben a falu egy másik birtokhoz tartozó községgel volt határos, akkor apró piros körökkel a határhalmokat is feltüntette. A térképek névjaja nagyon gazdag: német, latin és magyar nyelvű feliratokat egyaránt használt. A földrajzi neveket a lakosság nemzetiségének megfelelően magyarul vagy németül tüntette fel, Orfű esetében azonban mind a magyar, mind a német elnevezések megtalálhatóak. A térképeken lévő területkimutatások díszes kivitelűek, mitológiai és mindennapi életből vett rajzok, ábrák díszítik. A táblázatban az egyes művelési ágakat német nyelven jelezte. A terület-mértékegységet holdban (*Joch*) adta meg, de a rétek kiterjedésénél a kor szokása szerint a kaszás (*Maader*) mértékegységet használta. A domborzati viszonyokat szempilla módszerrel ábrázolta. A teljes térképet egy vékonyabb belső, valamint egy vastagabb külső vonal kettős kerete határolja. A térképeken a készítő és az azt hitelesítő személy aláírása egyaránt látható. A 11

térkép közül díszítettség szempontjából külön említést érdemel Tekeres, Kovács-széna, Hertelend és Bános térképe (4. ábra).<sup>71</sup>

Duplater halála után Tuschnek Károly János vállalta, hogy folytatja a szemináriumi uradalom felmérését, ebben azonban hirtelen bekövetkező halála megakadályozta, munkássága gyakorlatilag ismeretlen.<sup>72</sup>

A II. József által elrendelt kataszteri térképezés részleges eredményei is megtalálhatóak a levéltárban. Az uralkodó a fölmérés végrehajtását a földbirtokosokra hárította. A három káptalani irányítás alatt álló uradalom felmérésére a káptalan Würth Jánossal kötött szerződést 1787-ben, aki a munkát a káptalani uradalomban kezdte el.<sup>73</sup> A felmérés azonban csak részben készült el, a másik két uradalomban pedig el sem kezdődött, mert II. József 1789. december 18-án kelt leiratában félbeszakíttatta azt.<sup>74</sup>

A Papnevelő Intézet uradalmának felmérése az 1783-as félbeszakítást követően csak egy évtized elteltével, 1794-ben folytatódott az Alsó-kerületben. A felmérés és a térképek elkészítésére Eisenhut György vármegyei mérnök vállalkozott, aki a következő évben, 1795-ben, teljesítette is a megbízatást. A mérnök vállalta, hogy mind a jobbágyság, mind az uradalom földjeit külön-külön felméri és kijelöli a három nyomást az urbárium előírása szerint. A réteket sarjútermés szempontjából osztályoznia kellett és annak megfelelően 800–900–1000 négyszögöles területekben kimérni. Az úrbérrendelet értelmében a jobbági és uradalmi területek közti határt is ki kellett jelölnie. Fáradtságos munkája ellentételezéseként minden felmért telek után három forintot kapott. A földkönyvet és a térképet két-két példányba kellett elkészítenie, amiért darabonként 13 forintot és 20 krajcárt kapott. A munkája itt még nem ért véget, az egész felmérés lezárásaként a mérnök kötelessége volt, hogy az elkészült térképeket és földkönyveket a vármegyével hitelesíttesse. A felméréshez szükséges segítséget és fuvart az uradalom biztosította, továbbá rendelkezésére bocsátott egy hajdút is, aki ismerte a helyi viszonyokat.<sup>75</sup> Az Eisenhut György által készített térképek, ellentétben a már említett Duplater-térképekkel, nem az úrbérrendezés előtti, hanem a rendelet értelmében már elkülönített földterületeket ábrázolják.

Eisenhut az Alsó-kerület falvairól készített térképei színesek ugyan, de már nem olyan díszesek, mint Duplater Antalé. Eisenhut is átlós aránymérték alkalmazásával adta meg a méretarányt bécsi ölt használva, méretarányuk átszámolva 1:7200, vagyis megegyezik Duplater térképeivel. A térképek tájolása szintén eltérő: Bosta, Szőke és Szilvás észak-északkeleti, Kisdér északi, Keszü nyugati, Kökény térképe pedig keleti tájolású. Eisenhut térképein a települések ábrázolása részletes, az épületek is láthatóak. Az egyes művelési ágakat, nyomásokat különböző színekkel jelölte és latinul feltüntette számukat is. A földrajzi helyneveket csak Keszü és Kökény térképein tüntette fel, az utóbbin a bosnyák nemzetiségű lakosság nyelvén.

<sup>71</sup> DÓKA K. 1991. GT. 191.; GT. 179.; GT. 200.; GT. 25/b.; PKI KGLT 408. Fasc.

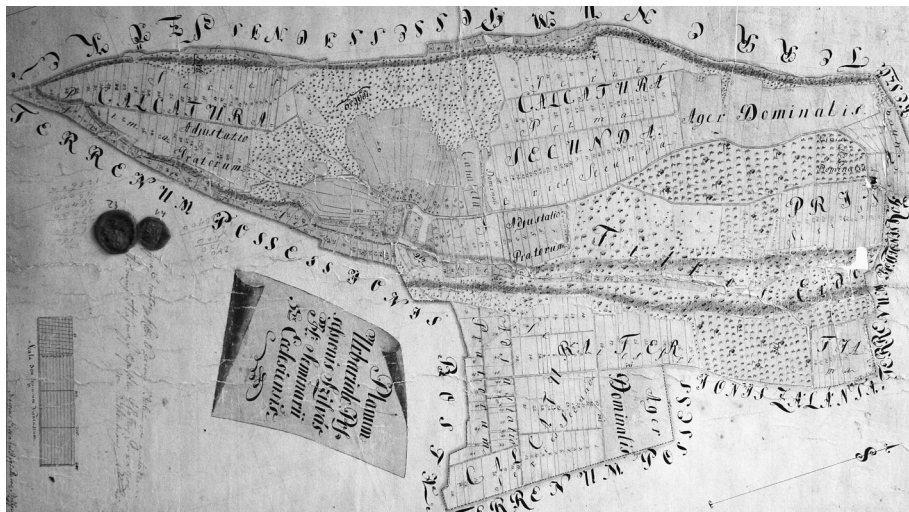
<sup>72</sup> PKGYJKV 1783. március 17. 11.; november 10. 3.; december 15. 10.

<sup>73</sup> PKGYJKV 1787. május 10. 10.

<sup>74</sup> Joó I.–RAUM F. 1992. 182.

<sup>75</sup> PKL MGLT. CDLXXXV. Fasc. 3. No.

A vízrajza részletes, a domborzatot szempilla-módszerrel ábrázolta. A mappáin az egyes parcellákat és a hozzájuk tartozó telekszámokat is feltüntette. Az erdők területét Duplaterhez hasonlóan ő is fák rajzával díszítette és négyszögölben a kiterjedésüket is megadta. Az uradalmi területeket következetesen világoskékkel jelölte. A helységek határait különböző színekkel jelölte és a határhalmokat is ábrázolta, valamint a szomszédos települések nevét is feltüntette. A mérnök aláírása mellett a térképet hitelesítő vármegyei személyek aláírása és pecsétlenyomata is látható. Eisenhut térképei már nem tartalmaztak területadatokat (5. ábra).<sup>76</sup>

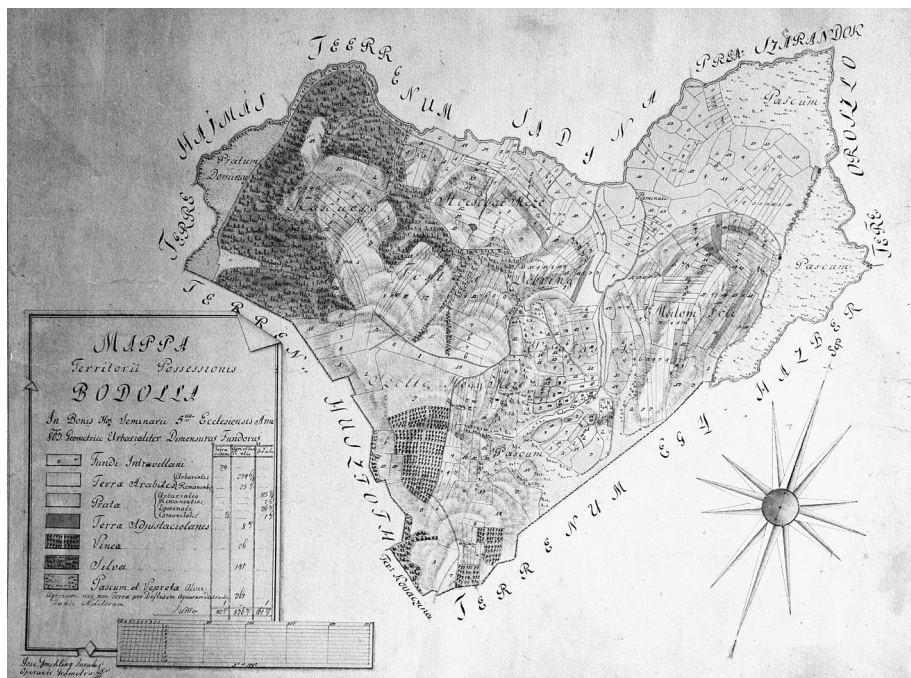


5. ábra Eisenhut György Szilvás térképe 1795-ből

A Felső-kerületben az úrbérrendezés alapján a jobbágyi és az uradalmi területek elkülönítését, továbbá földkönyvben, valamint térképen való rögzítését Gmehling József végezte el az 1800-as évek elején, aki ekkor már több éve a káptalani uradalomban dolgozott.<sup>77</sup> A felmérésre 1802. június 24-én kötötték meg a szerződést, melyben Gmehling vállalta, hogy mind a jobbágyok, mind pedig az uradalom, illetve a tanítók és a plébánosok szántóit, rétjeit, valamint a közösen használt legelőket és erdőket is felméri. Emellett kijelölte a jobbágyoknak a három nyomást, továbbá az uradalom és a jobbágyok területei közötti határokat. A felmérés eredményét neki is két földkönyvben, valamint két térképen kellett rögzítenie. Minden felmért telekért három forintot, az elkészült földkönyvek darabjáért 13 forint 20 krajcárt, a térképekért pedig 15 forintot kapott az uradalomtól. A korábbiakhoz hasonlóan Gmehling feladata volt a hitelesítés végrehajtása is a vármegyei tisztviselőkkel és mérnökkel.

<sup>76</sup> DÓKA K. 1991. GT. 4.; PI. 18.; GT. 22.; GT. 35.

<sup>77</sup> PKGYJKV 1796. október 26. 8.



6. ábra Gmehling József Bodolya térképe 1803-ból

A felméréshez szükséges munkaerőt és helyismerettel rendelkező uradalmi alkalmazottat az uradalom rendelte mellé.<sup>78</sup> Az elkészült térképek és földkönyvek hitelesítése elhúzódott, mert Orfű és Szakály helységek térképein és földkönyveiben több hibát talált a vármegyei mérnök, Eisenhut György, aki csak kijavításuk után hitelesítette azokat.<sup>79</sup> A települések felmérése mellett Gmehlingnek egyéb mérnöki szaktudást igénylő feladatokat is végre kellett hajtania, így részt vett a határperekben és a malmok árkaiknak kijelölésében is.<sup>80</sup>

Gmehling József Felső-kerület falvairól készített papír alapú mappái Dupla-terével azonos méretarányban készültek. Tájolásuk viszont eltérő: Bános (1804), Barátúr (1803), Egerszeg (1803), Kovácsszéna (1803), Szakály (1802), Egyházbér (1804) és Németszék (1805) helységek térképei északi, Hertelend (é. n.) észak-északkeleti, Bodolya (1803) és Husztót (1803) észak-északnyugati, Tekeres térképe (1802) pedig nyugati tájolású. Gmehling pontosan ábrázolta a falvak alaprajzát, az utcákat és a telkeket, valamint a rajtuk lévő épületeket is. Út- és vízrajza aprólékos, a domborzat lejtőcsíkozással ábrázolt, az egyes művelési ágakat színezéssel különböztette meg. A szőlőket karóra felfutó indával, az erdőket pedig apró fák

<sup>78</sup> PKL Sem. 39. Fasc. 1. No.

<sup>79</sup> PKGYJKV 243, 247, 336, 339/1812.

<sup>80</sup> PKGYJKV 149/1814.

rajzával jelölte. A dűlőkön belül a parcellákat és a hozzájuk tartozó telekszámokat is feltüntette. Gmehling a lakosok nemzetiségének megfelelően a földrajzi neveket magyarul vagy németül tüntette fel. Ezek mellett a latin nyelvet is használta az egyes művelési ágak vagy egy adott terület tulajdonosa megnevezésekor. Néha az uradalmi területek kiterjedését is megadta. A térképen a feliratokat vörös és fekete tintával készítette. Gmehling a térképen található táblázatban megadta a területek művelési típusát és kiterjedését is. A területadatokat magyar holdban, a rétek kiterjedését pedig kaszás mértékegységben adta meg. A mappákat kettő – egy vékony és egy vastag – vonalból álló keret határolja. Térképei már nem olyan mives kivitelűek, mint Duplater mappái (6. ábra).<sup>81</sup>

Feltételezhetjük, hogy Gmehling József munkájával a káptalan nem volt elégedett, mert 1815-ben a már elvégzett munkáért járó bért kifizette ugyan neki, de a következő évtől már nem alkalmazta.<sup>82</sup> Utóda Gnaedinger Fidél lett, aki korábban a szentlőrinci Esterházy-uradalomban szolgált.<sup>83</sup> 1762 óta Gnaedinger volt az első állandóan alkalmazott mérnök a káptalani uradalmakban. Gnaedinger egyik uradalomban sem végzett teljes, az egész birtokot érintő felmérést, a Papnevelő Intézet uradalmában is csak az uradalmi területeket mérte fel 1832-ben, de sajnos a felmérés eredménye ismeretlen.<sup>84</sup>

Gnaedinger jelentősebb munkái közül csak az 1820-as esztendőben készült hertelendi térképét ismerjük.<sup>85</sup> A helység újbóli felmérését már 1815-ben határozta el a káptalan, mivel Gmehling József munkájával nem volt megelégedve. A településen 1800-ban felállított plébániának juttatott kegyúri földet nem mérte ki, az elszórtan elhelyezkedő uradalmi területeket nem tagosította.<sup>86</sup> Az elmaradt feladat végrehajtására a szerződést 1816-ban kötötték meg az érintett felek.<sup>87</sup> Gnaedinger mérnök minden felmért 1100 négyszögöles holdért 18 krajcárt kapott és a munka alatt a helyi ispánnál szállt meg és étkezett. Ekkor került sor a település szabályozására is, az uradalom a görbe utcákat kiegyenesítette, az útban lévő házakat lebonttatta és új, már sorban álló, 137 négyszögöles telkeket mért ki a rendezésben érintett jobbágyoknak.<sup>88</sup> Az elkészült térkép már ezt a rendezett állapotot tükrözi. A térkép nyugati tájolású és 1:7200 méretarányban készült, anyaga vászonra kasírozott papír. Az északi irányt nem a szokásos latin, hanem német nyelven adta meg. A település és határának ábrázolásmódja, részletessége hasonló Gmehling térképeihez, de ő már több színt alkalmazott.

<sup>81</sup> DÓKA K. 1991. GT. 38, 40, 48, 91, 93, 128, 133.

<sup>82</sup> PKGYJKV 356/1815.

<sup>83</sup> PKGYJKV 266/1815.; 98/1816.

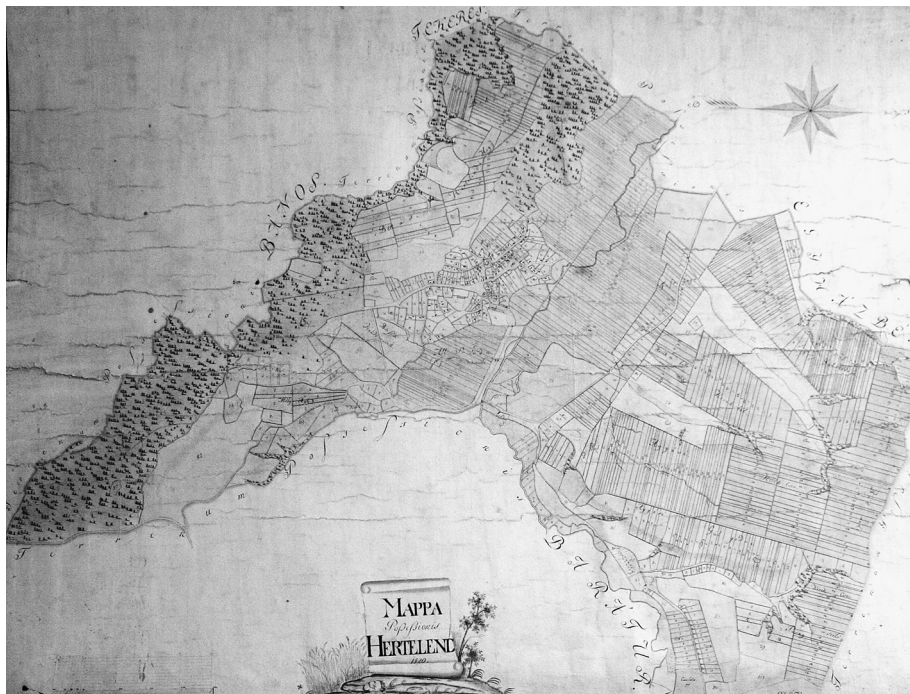
<sup>84</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztizségi jegyzőkönyve. 1832. június 2.

<sup>85</sup> DÓKA K. 1991. GT. 130.

<sup>86</sup> PKGYJKV 267/1815.

<sup>87</sup> PKL Sem. 86. Fasc. 24. No.

<sup>88</sup> PKGYJKV 186/1817.; PKL Sem. 220. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztizségi jegyzőkönyve. 1819. január 9. 3.



7. ábra. Gnaedinger Fidél Hertelend térképe 1820-ból

A nyomásokat különböző színnel jelölte és az egyes dűlőkben a parcellákat és a tulajdonos telekszámát is feltüntette. A földrajzi neveket magyarul ismertette. Az ő térképein jelent meg először az erózió által tönkretett vízmosságok szaggatta földek ábrázolása, a domborzatot viszont már nem tüntette fel. A térképen már látható a Széki-patak új szabályozott medre is a régi mellett. A mappát egy vékony és egy vastag fekete vonalból álló kettős keret határolja (7. ábra).<sup>89</sup>

Gnaedinger több kisebb mérnöki munkát is végzett a Papnevelő Intézet uradalma számára. Az 1815-ös esztendőben Kovácsszéna, Husztót, Orfű és a káptalani uradalomhoz tartozó Abaliget közti határt jelölte ki, továbbá részt vett a határhalmok helyreállításában és részleges újjáépítésében is. Kijelölte az uradalomban a szabad vadászati területeket, felmérte a husztóti és kovácsszénai malmokat, Bodolyán pedig új malomárkot jelölt ki. Felmérte Magyarhertelend és Tekeres helységek közt a vitás területet, amelyről térképet is készített.<sup>90</sup> Az alsó-kerületi Bosta, Szilvás és Szőke helységekben az 1836. évi VI. törvénycikk értelmében végrehajtotta a korábban közösen használt legelők elkülönítését.<sup>91</sup> Sok munkát adott

<sup>89</sup> DÓKA K. 1991. GT. 130.

<sup>90</sup> PKGYJKV 305/1819.

<sup>91</sup> PKGYJKV 15/1838.

neki az 1820–1830-as évtizedekben a szélsőséges időjárás is. Az irányításával javították ki a feliszapolódott vízelvezető árkokat, ő tervezte meg az újabb árkokat, és csapoltatta le az elöntött réteket.<sup>92</sup> Erdészeti munkái közül csak egyet ismerünk, 1832-ben a németországi erdőt lécekre osztotta fel.<sup>93</sup> Természetesen e munkák mellett a másik két káptalani irányítás alatt álló uradalomban is dolgozott.<sup>94</sup>

Gnaedinger működése kezdetén minden elvégzett munkáért külön kapta a fizetését, napi díja öt forint volt.<sup>95</sup> Amennyiben Pécestől távolabb dolgozott, akkor a helyi plébánosnál vagy a közelben szolgáló tiszti személynél kapott kosztot és szállást. Pár évvel később már több munkanapot igénylő mérnöki feladatokat is végrehajtott, így kénytelen volt saját ellátásáról gondoskodni, ezért a káptalanhoz fordult, hogy az természetbeni juttatásban is részesítse, gabonát és bort is adjon neki. Indoklásában a szomszédos Esterházy- és Batthyány-uradalmakban szokásban lévő díjazásra hivatkozott, ahol a mérnökök napi 1 forint 15 krajcárt és egy-két icce bort is kaptak. A káptalan évi 50 forintot és 10 mérő rozst szavazott meg a számára.<sup>96</sup>

1836-ban a már idős Gnaedinger Fidél korára hivatkozva kérte nyugdíjazását, ekkor már 20 éve szolgált a három uradalomban és öt éve a káptalani uradalom tisztartója is volt. A káptalan nem fogadta el a teljes nyugdíjazását, csak a tisztartói hivatal alól mentették fel és a fizetését nem csökkentve kötelezték a három uradalom teljes felmérésére, valamint a székesegyházi uradalomban a tagosítás és a legelőelkülönözés végrehajtására.<sup>97</sup> Ezt az újabb megbízatást azonban már nem tudta teljesíteni, mert 1839-ben elhunyt.<sup>98</sup>

Gnaedinger Fidelt a mérnöki tisztségben Gyenes János, a bolyi Batthyány-uradalom mérnöke követte. Az úrbéri munkálatok miatt mindhárom uradalomnak nagy szüksége volt egy megbízható mérnökre, ezért Gyenes fizetésének meghatározásakor a káptalan engedékeny volt: ő határozhatta meg a saját járandóságát.<sup>99</sup> Még ugyanabban az évben a három uradalom közösen a mérnöki munkához szükséges új műszereket is vásárolt egy bécsi cégtől.<sup>100</sup> Gyenes az éves állandó fizetése mellett az egyes elvégzett munkákért további javadalmazásban is részesült.<sup>101</sup>

<sup>92</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve. 1823. május. 3.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve. 1824. március 13.; június 5.; 1829. május 2.

<sup>93</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve. 1832. december 22.

<sup>94</sup> PKGYJKV 356/1815.

<sup>95</sup> PKGYJKV 356/1815.

<sup>96</sup> PKGYJKV 20/1822.

<sup>97</sup> PKGYJKV 263/1836.

<sup>98</sup> PKGYJKV 175/1839.

<sup>99</sup> PKGYJKV 166/1839.

<sup>100</sup> PKGYJKV 227/1839.

<sup>101</sup> PKL Sem. 116. Fasc. 455/1843., 125. Fasc. 723/1842.





a Papnevelő Intézet és a Székesegyház uradalmainak mérnöki munkáival kellett foglalkoznia és azokat egy éven belül befejeznie. A folyamatban lévő úrbéri pereket Buday Béla másodmérnöknek kellett átadnia, akit a megsokasodott feladatok miatt 1857-től alkalmazott a káptalan.<sup>105</sup> Gyenes a következő év elején elhunyt, utóda pedig Buday Béla lett, aki részben befejezte az elkülönítéseket, a tagosításokat és a pereket.<sup>106</sup> Buday éves fizetése 500 pengő forint volt és minden felmért hold után további nyolc krajcárt kapott.<sup>107</sup> A maradék felső-kerületi Magyarhertelend, Barátúr, Németszék, Tekeres és Kovácsszéna helységek felmérését Kelemen Gyula mérnök végezte el, aki minden felmért 1200 négyszögöles hold erdő és legelő területért 15, más felmért művelési ágak holdjáért pedig 20 pengő krajcárt kapott.<sup>108</sup> A térképek készítői között felbukkan még egy név: Gyenes Kletusé. Ő valószínűleg Gyenes János hozzátartozója, esetleg fia lehetett, de személyéről ezidáig semmilyen közelebbi információ nem került elő.

Gyenes János, Gyenes Kletus, Buday Béla és Kelemen Gyula térképei már elődeiktől eltérő szellemben készültek. Térképeik pontosak, részletesen ábrázolják az egyes településeket és azok határait, de a művészi kivitel már hiányzik, készítőiknek fontosabb volt a részletes és precíz ábrázolás, mivel azok az úrbéri perekhez készültek.<sup>109</sup>

Gyenes János a legelő-elkülönítéskor Szőke (1843) és Szilvás (1844) helységekről, a felső-kerületi uradalmi területekről (1840 k.), valamint a Hertelend község határában a jobbágyoktól visszavett földekről (1840 k.) készített egy-egy térképet. Később, az 1860-as években a birtokelkülönítéssel kapcsolatban Bodolya (1865), Egyházbér (1865), Kisdér (1864), Szilvás (1862) és Szőke (1862) helységek térképeit készítette el. A térképek tájolása eltérő: Egyházbér, Kisdér és Szőke nyugati, Szilvás keleti, Bodolya térképe pedig észak-északnyugati tájolású. A térképeken átlós aránymérték alkalmazásával adta meg a méretarányt, bécsi ölt használva, a méretarány méterre átszámolva – csakúgy, mint a korábbi térképeken – 1:7200. Ezeken földrajzi nevekkal már elvétve találkozunk. Gyenes az egyes művelési ágakat különböző színnel ábrázolta. Ezek közül a legrészletesebb térképpel Szőke helység rendelkezik. Gyenes e mappán a parcellákat is feltüntette, a térkép szélén pedig a színekhez magyarázatot is adott, megnevezve az egyes művelési ágakat. A domborzatot csíkozásokkal jelölte. Minden térképen megtaláljuk az ellenőrző méréseket és a hitelesítési záradékot is (8. ábra).

Gyenes Kletusnak csak három térképe maradt fenn – Kőkény (1867), Keszü (1866) és Egerszeg (1866) –, valamint a bostai faizási erdő elkülönözési terve

<sup>105</sup> PKGYJKV 18/1864.

<sup>106</sup> PKGYJKV 150, 163/1865.

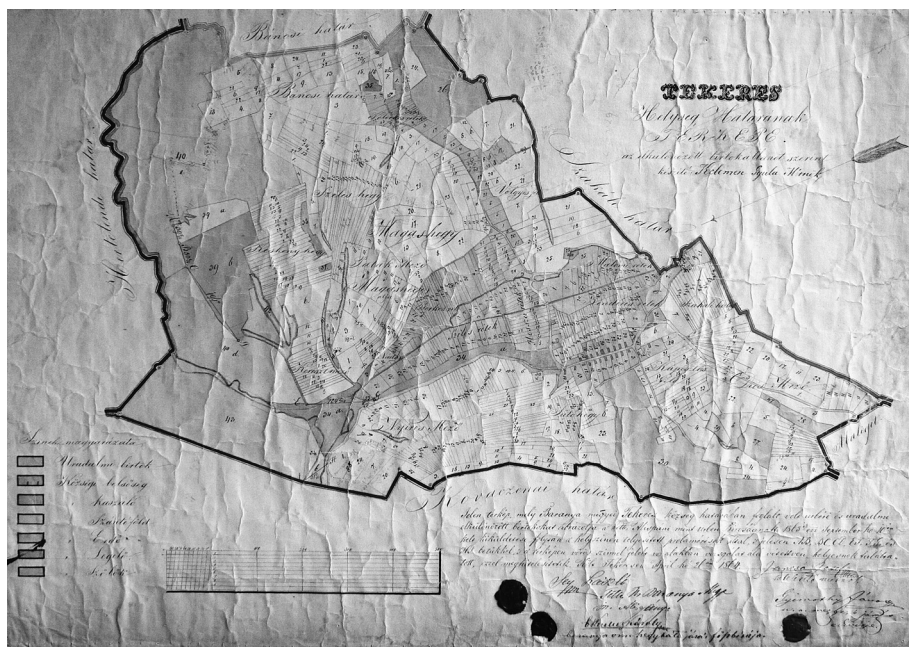
<sup>107</sup> PKGYJKV 1857. február 4.; február 24.; június 4. A beszerzett műszerek és egyéb eszközök jegyzéke: „1 mérő asztal két táblával, delejtő (iránytű), egyenző, függönyvilla, mérőlánc, öl, távcsővonal (Perspektív Lineal), kettő rudas körző, Posener-féle területszámító műszer, rajzeszközök, Gaty-féle 45° tűkör, ernyő, táblatok és tároló dobozok.”

<sup>108</sup> PKL Sem. 139. Fasc. 13. No. Kelemen Gyula mérnökkel tett szerződése az Uradalomnak némely helységek felmérése eránt. 1858.; PKGYJKV 127, 149/1866.; Dóka K. 1991. PI. 8.

<sup>109</sup> Dóka K. 1991. PI. 14/b.; PI. 8.; GT. 131/d.

(1866). A helységek térképei színes papírmappák. Ezek tájolása eltérő: Kökény és Keszü keleti, Egerszeg pedig kelet-délkeleti tájolású. A térképeken átlós aránymérték alkalmazásával adja meg a méretarányt bécsi ölt használva. A méretarány méterre átszámolva szintén 1:7200. Ő is színekkel jelölte az egyes művelési ágakat és a térképen nevezte meg azokat. Mappáinak névanyaga már nem olyan gazdag, magyar és délszláv földrajzi elnevezéseket tüntetett fel. Térképein a domborzatot nem ábrázolta, a vízrajza viszont részletes: nemcsak a természetes vízfolyásokat, hanem a mesterséges csatornákat is pontosan jelölte. Részletesen feltüntette a szántókat, réteket, legelőket, szőlőket és az erózió által kikezdett földterületeket is. Megkülönböztetve ábrázolta az uradalmi és a volt jobbágyok területeit, utóbbiaknál a parcellákat is feltüntetve. A majorsági és más jelentős épületeket, például a malmokat, a temetőket, utakat, hidakat és a határhalmokat is láthatjuk térképein. Az ő térképein is megfigyelhetjük a hitelesítési méréseket és a záradékot.<sup>110</sup>

Kelemen Gyula Barátúr (1864), Kovácsszéna (1863), Németszék (1862) és Tekeres (1864) térképeit készítette el a birtokelkülönözés idején. Mind a négy térkép más tájolású: Barátúr kelet-északkeleti, Kovácsszéna északnyugati, Németszék nyugati, Tekeres pedig kelet-délkeleti tájolású. A térképeken a méretarányt átlós aránymértékkel adja meg, a méretarányuk szintén 1:7200. Hasonlóan a már említett mérnökökhöz ő is színekkel ábrázolta az egyes művelési ágakat, viszont

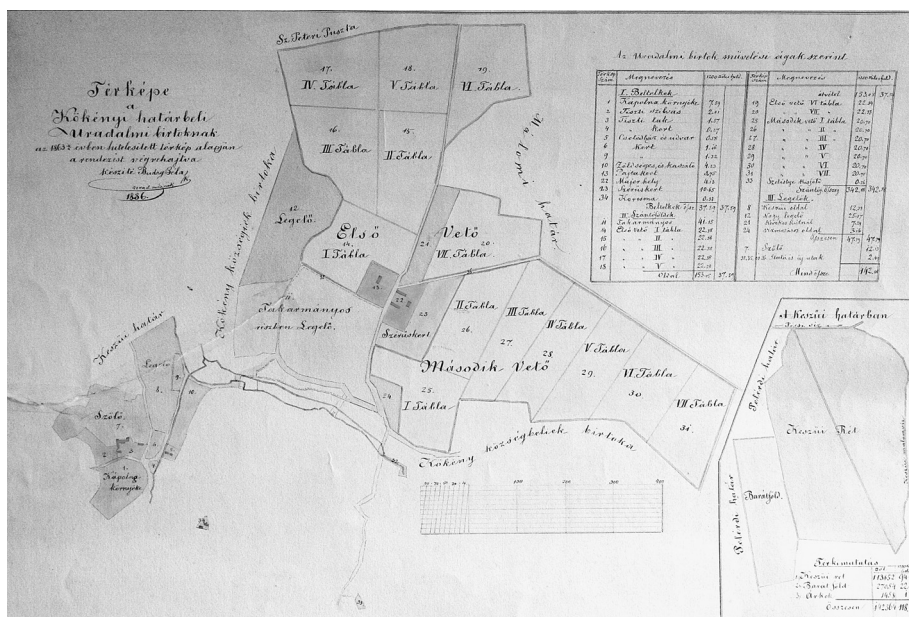


9. ábra Kelemen Gyula Tekeres térképe 1864-ből

<sup>110</sup> PKL Térképtár Egerszeg, Keszü és Kökény térképei.

már színjelmagyarázatot is készített a térképek szélén. Kelemen térképei mind részletesebbek, mint Gyenes Jánosé, ő a parcellákat és a hozzájuk tartozó telek-számokat is feltüntette. Részletesen ábrázolta az uradalmi és egyéb birtokokat, a szántókat, a réteket, a legelőket, a szőlőket és az erdőket. A mappáin a földrajzi helyneveket is feltüntette. Hasonlóan a már említett térképekhez, ezeken is lát-hatjuk a hitelesítési méréseket és záradékokat. Térképeinek anyaga vászonra kasí-rozott papír (9. ábra).

Buday Béla Husztót (1871), Szakál (1867), Kovácsszéna (1872) és Egerszeg (1874)<sup>111</sup> helységekről egy-egy, a Szent Pál pusztai majorságról pedig három (1879, 1881, 1886) térképet készített. Szakál és Egerszeg helységek mappái északi, Kovácsszénáé észak-északnyugati, Husztóté pedig nyugati tájolásúak. A térképe-ken a művelési ágakat különböző színnel jelölte, ehhez a mappa szélén jelmagya-rázatot is csatolt. Pontosan ábrázolta a településeket, az egyes művelési ágakat és a jobbágyság parcelláit is. Térképein részletesen feltüntette a földrajzi helyneveket, e téren ebben a korszakban a legpontosabbnak tekinthető. Részletesen ábrázolta az utakat, vizeket, malomcsatornákat. A domborzatot – csakúgy, mint az ebben az időszakban működő többi mérnök – már nem jelenítette meg. Térképeihez részle-tes adattáblázatot készített. A mappák anyaga vászonra kasírozott papír (10. ábra).



10. ábra Buday Béla kőkenyi majorsági térképe 1886-ból

<sup>111</sup> Az újabb térképet a maradványföldek megváltását követően a tulajdonviszonyok változása miatt kellett elkészíteni.

## VII.

### Az állattenyésztés

A majorsági gazdálkodás kezdeti időszakában, a 16–17. században az uradalmak állattartása alig különbözött a jobbágyokétól, jórészt a jobbágyoktól dézsmába beszedett bárányok, disznók tartásából állt. Robotosokkal a majorsági állattartást nem lehetett eredményesen működtetni, így az alkalmazottak között megjelentek az állandóan alkalmazott konvenciók pásztorok, csordások, kondások, akik készpénzfizetésük mellett saját nyáját, kondát tarthattak az uradalmi mellett. A 18. században az uradalmi majorságokban kezdeményezték a fajtaváltást a nagyobb haszon reményében, létesítettek először tehenészeteket (*svájccériát*), fogadtak *bir-kásnak* nevezett vállalkozókat.<sup>112</sup>

#### VII.1. Az uradalmi juhászat

##### *VII.1.1. A juhállomány fejlődése*

Az uradalom állattenyésztésével kapcsolatban szinte csak juhászatról beszélhetünk, mellette a sertés- és marhatartás jelentősége csekély volt. A juhtartást és tenyésztést az 1774-es esztendőben kezdte el az uradalom, nyilvánvalóan a 18. század utolsó harmadában megnövekedett gyapjúkereslet hatására.<sup>113</sup> Ekkor fogadta fel a dombóvári származású Pintér Ferenc juhos gazdát, hogy gondozza az uradalom 80 juhát. Mivel Pintér saját nyáját nem tudta rögtön, veszteség nélkül eladni, ezért az uradalom megengedte neki, hogy azokat együtt tartsa az uradalmi nyájjal, de a bárányszaporulatnak és a gyapjúnak a fele az uradalmat illette. A nyáját az alsó-kerületi Szilvás helységben tartották.<sup>114</sup> Néhány évvel később, 1780-ban egy újabb juhászatot állított fel az uradalom a felső-kerületi Egerszeg határában. Noha darabszám szerint az egerszegi nyáj nagyobb volt, mégis a Szilváson tartózkodó juhász volt a számadó.<sup>115</sup> A kezdetben még csak 80 darab ismeretlen – felte-

<sup>112</sup> PALÁDI-KOVÁCS A. 1993. 243–249.

<sup>113</sup> KAPOSI Z. 2002. 105.; WELLMANN I. 1989. 574.; FRISNYÁK S. 1990. 69.; 71.

<sup>114</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1776.; PKL Sem. 255. Fasc. Contractusok könyve.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1774.

<sup>115</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

hetően őshonos magyar vagy német parlagi<sup>116</sup> – fajtájú juhból álló nyáj hamarosan több száz darabosra szaporodott, 1778 októberében 593, 1779 áprilisában az új szaporulattal együtt pedig már összesen 627 darabból állt a két nyáj.<sup>117</sup> A kamarai igazgatás kezdetén, 1786-ban 351, a végén, 1791-ben pedig 405 juhot számlált a nyáj.<sup>118</sup> Ezt követően, a 19. század elején fokozódó gyapjúkonjunktúra hatására folyamatos gyarapodást figyelhetünk meg: 1813-ban 766,<sup>119</sup> 1832-ben 1392,<sup>120</sup> 1837-ben 1433,<sup>121</sup> 1841-ben 1750,<sup>122</sup> 1845-ben 1833,<sup>123</sup> 1846 végén pedig már 2918 darab juh kezdte meg a telelést.<sup>124</sup>

A jobbágyfelszabadítás után a megváltozott gazdasági körülmények között a juhászat visszaszorult az uradalomban, a legelőterületek csökkenésével az állomány száma is jelentősen lepadt. Míg 1846 őszén majd háromezer juh volt az uradalom tulajdonában, addig az 1850-es évek végén már csak 950 juhból állt a nyáj. A Szent Pál pusztai majorság kialakulásával, 1864-től viszont a juhállomány újra növekedésnek indult, 1866-ban már több mint 1200 állatot számlált.<sup>125</sup>

### VII.1.2. A juhok fajtái

A juhok tenyésztésekor arra törekedtek, hogy szebb gyapjút adó, egészségesebb állatokat tartsanak, így a továbbtenyésztésre alkalmatlan egyedeket kimustrálták, kiselejtezték. A számadó juhász az uradalmi tisztek – a tiszttartó és az ispán – jelenlétében évente kétszer kiválogatta azokat az állatokat, amelyek alkalmatlanok voltak a továbbtenyésztésre. Először tavasszal a bárányokat választották ki, a fedetetésre nem alkalmas kosokat pedig ivartalanították. E bárányokból számos végül a Papnevelő Intézet asztalára került.<sup>126</sup> A második válogatásra nyáron, július végén – augusztusban került sor, ekkor „az elvénült anya Birkákat, vagy a beteges Űrüket, és hitván Kosokat” különítették el annak érdekében, hogy az őszi szaporításra csak a legjobb tenyészegyedek maradjanak meg. A tavasszal született „hitván szőrű vagy bádogadt beteges bárányokat” ismét kiválogatták, figyelmet fordítva az egyedek gyapjúminőségére és egészségi állapotára, kivéve azokat, „mellyeknek bőre korpás, innyök és szömök fejrje sárga, mellyek a lapangós betegségnek

<sup>116</sup> PALÁDI-KOVÁCS A. 1993. 283–284.; WELLMANN I. 1989. 574.

<sup>117</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának felső-kerületi robotjegyzőkönyve 1779.

<sup>118</sup> PKL Sem. 17. Fasc. 1 No.; PKL MGLT. CDLXIII. Fasc. 2. No. Corpus Rationum 1791.

<sup>119</sup> PKGYJKV 313/1813.

<sup>120</sup> PKL Sem. 96. Fasc. 1051/1833.

<sup>121</sup> PKL Sem. 257. Fasc. Számadási könyv 1837.

<sup>122</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 106/1841.

<sup>123</sup> PKL Sem. 126. Fasc. 37/1845.

<sup>124</sup> PKL Sem. 126. Fasc. 244/1846.

<sup>125</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>126</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának felső-kerületi robotjegyzőkönyve 1779.; PKL Sem. 96. Fasc. 1051/1833.; 257. Fasc. Számadási könyv 1837.; 113. Fasc. 106/1841.; 126. Fasc. 37/1845.

tsalhatatlan jelei”.<sup>127</sup> Ezeket a kimustrált állatokat ezt követően külön tartották a nyájtól, majd árverés útján az uradalom jobbágysai, volt jobbágysai vagy pécsi mésszárosok vásárolták meg.<sup>128</sup>

Kezdetben az uradalom – az ország más földbirtokosaihoz hasonlóan<sup>129</sup> – még a gyapjútermelés mennyiségének fokozása érdekében növelte a juhállományt – igaz, már akkor is hangsúlyt fektetve az egyedek szelektálására –, s csak később, kezdeti sikertelen próbálkozások után az 1820-as évektől kezdte el a finomabb, következésképpen drágább gyapjút adó merinói birka tenyésztését, s ezáltal a juhállomány fajtaváltását.

A jobb minőségű gyapjú céljából a kamarai igazgatás alatt, 1789-ben a merinói fajta meghonosítására tett kísérletet az akkori vezetés.<sup>130</sup> Az első merinói tenyésztetet a Habsburg Birodalomban 1773-ban hozták létre Fiume közelében, melyet 1782-ben Budaörsre helyeztek át. Ebből a nyájból Festetics Pál Keszthelyre, Chernel Dávid pedig Tömördre vitt tenyészállatokat.<sup>131</sup> Feltételezhetően ezek valamelyikéből szerezte be az uradalom is első tenyészállatait. Erre utal, hogy a „*Hispanico*” kosok beszerzését intéző Rihmer József 1789. május 30-án útiköltségének és napidíjának megtérítését csak 16 forint és 3 krajcár értékben kérte, vagyis csak valamelyik hazai tenyésztetig utazhatott.<sup>132</sup> Két további adatunk van még a spanyol birkákra vonatkozóan a 1791-es esztendőből. Május 25-én a tavaszi nyírás eladásakor szerepel 40 font spanyol gyapjú is, melynek fontjáért 40 krajcárt, összesen 16 forintot fizetett egy ismeretlen vásárló, az őszi nyírás eladásakor pedig ismét szerepel 44,5 font spanyol gyapjú, a vásárló ekkor is 40 krajcárt fizetett a gyapjú fontjáért, összesen 17 forintot és 80 krajcárt. A normál gyapjú fontjáért mindkét esetben 32 krajcárt fizettek.<sup>133</sup> A gyapjú mennyiségéből számolva, ha egy birka átlagosan két font gyapjút adott,<sup>134</sup> akkor körülbelül 20 darab lehetett az uradalomban. Sajnos a későbbi forrásokban már nem találunk adatokat a merinói fajtára, a tenyészállatok valószínűleg elpusztultak, így megszűnt a tartásuk.

A második, már sikeres kísérletre 1829-ben került sor. A Somogy vármegyei szili Hunyadi-uradalomtól 100 „*selyem*” (merinói) birka vásárlásával kezdte meg a minőségi gyapjút adó birkák tenyésztését az uradalom.<sup>135</sup> Az elkövetkező esztendőben folyamatosan vásároltak tenyészkosokat és anyabirkákat Szilból. Így

<sup>127</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>128</sup> PKL Sem. 125. Fasc. 132/1845.; 107. Fasc. 107/1838.; 96. Fasc. 1051/1833.; 107. Fasc. 764/1839.; 165. Fasc. 44/1858, 184. Fasc. 30, 37/1870.; 187. Fasc. 37, 40/1873.

<sup>129</sup> RUZSÁS L. 1983. 356–357.

<sup>130</sup> PKL Sem. 17. Fasc. 2. No.

<sup>131</sup> PALÁDI-KOVÁCS A. 1993. 284–285.

<sup>132</sup> PKL Sem. 17. Fasc. 2. No.

<sup>133</sup> PKL Sem. 32. Fasc. 41, 42/1791.

<sup>134</sup> PLK Sem. 135. Fasc. 1. No.

<sup>135</sup> PKL Sem. 71. Fasc. 501/1829.

1832-ben nyolc kost,<sup>136</sup> 1839-ben 22 anyabirkát és öt kost,<sup>137</sup> 1840-ben öt,<sup>138</sup> 1841-ben tíz,<sup>139</sup> 1842-ben három,<sup>140</sup> 1845-ben négy, végül 1846-ban tíz kost vásárolt az uradalom.<sup>141</sup> A vásárolt fedező kos nem lehetett fiatalabb három évesnél és idősebb hat évesnél, a hét éveseket már kimustrálták. A nyájon belül számukat úgy határozták meg, hogy egy kosra 20–25 anyabirka jusson.<sup>142</sup> Természetesen a korábban a jobbágyoktól dézsmába beszedett, valószínűleg őshonos fajtájú juhokat is tovább tartották és keresztezéssel próbálták javítani a gyapjú minőségét.<sup>143</sup>

### VII.1.3. A juhtartás haszonvételei

A juhtenyésztés – különösen a merinói fajta – legfőbb haszonvétele a gyapjú volt. A nyírás előtt az erre a célra kialakított úsztatókban kétszer, háromszor is megúsztatták, sőt még a víz alá is buktatták és kézzel is megmosták a juhokat és a birkákat.<sup>144</sup> Ennek érdekében a patakokon gátakat alakítottak ki az uradalom és a meder egy részét mesterségesen kiépíttette. Kezdetben még karókat és vesszőket használtak az úsztatók kialakításához, de az 1823-as esztendőben már téglával falazták ki a partoldalakat. Ez azonban nem bizonyult tartósnak, a következő évben már bedőltek a falak, ezért ismét vesszőfonatokat kezdtek el használni.<sup>145</sup> Ezeket az úsztatókat mindig máshol alakították ki, hol a Szilvási-, hol a Kökényi-vízfolyáson. Mivel nem tartós anyagokból épültek, ezért néhány évente újabbakat kellett kialakítani a régi felett.<sup>146</sup> Az 1842-es esztendőben Szilváson már nem a helyi vízfolyáson volt az úsztató, hanem a patakából egy újonnan ásott árkon keresztül egy téglából épített medencébe vezették a vizet, melyet használat után visszavezettek a patakba.<sup>147</sup>

A merinói juhokat a 18. században kétszer: májusban és augusztusban nyírták.<sup>148</sup> A 19. században a régi fajtájú és a merinói juhokat már csak tavasszal, a bárányokat pedig ősszel nyírták meg.<sup>149</sup> A nyírást jobbágyokkal végeztette el az

<sup>136</sup> PKL Sem. 96. Fasc. 1051/1833.

<sup>137</sup> PKL Sem. 110. Fasc. 540, 544/1839.

<sup>138</sup> PKL Sem. 110. Fasc. 699/1840.

<sup>139</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 106, 550/1841.

<sup>140</sup> PKL Sem. 115. Fasc. 844/1842.

<sup>141</sup> PKL Sem. 126. Fasc. 266./1846.

<sup>142</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>143</sup> PKL Sem. 135. Fasc. 1. No.

<sup>144</sup> PKL Sem. 86. Fasc. 41. No.; 100. Fasc. 104/1835.; 100. Fasc. 36/1836.; 110. Fasc. 93/1840.

<sup>145</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. április 26.; 1824. április 24.; május 15.

<sup>146</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1798. április 21.; 1811. február 17.; 1825. április 30.

<sup>147</sup> PKL Sem. 115. Fasc. 562, 596/1842.

<sup>148</sup> PKL Sem. 32. Fasc. 41, 42/1791.; PKL MGLT CDXCIII. Fasc. 17. No.

<sup>149</sup> PKL Sem. 100. Fasc. 106/1835.; 98. Fasc. 133/1837.; 106. Fasc. 78/1838.; 110. Fasc. 95/1840.; 126. Fasc. 35/1845.



uradalom, úgy, hogy a gyapjú egyben maradjon és össze lehessen tekerni.<sup>150</sup> A nyíráshoz szükséges ollókat az uradalom biztosította.<sup>151</sup> A lenyírt gyapjút zsidó származású kereskedők, felvásárlók vették meg. Az elhullott birkák bőrét szintén értékesítette az uradalom, ezeket szintén egy zsidó kereskedő vásárolta meg.<sup>152</sup>

A juhászatban a trágyát, mint haszonvételt a gyapjú után a második helyre sorolta Horváth János tiszttartó a birkatartás hasznáról készített jelentésében: „A trágya minden féle mezei gazdaságnak lelke!” – írja, a jól megtrágyázott föld hasznának harmadrészét, a közepesen megtrágyázottnak pedig a termés negyedét tulajdonította.<sup>153</sup> Az uradalom 1841-ben kimondottan trágyanyerési céllal osztotta két részre az alsó-kerületi nyáját. Ekkortól már nem csak Szilváson, hanem Kökényben is tartott egy birkanyáját, hogy az itt keletkezett trágyát a helyi földek javítására használja.<sup>154</sup>

A korabeli juh- és birkatartás fontos haszonvétele volt a tejfeldolgozás is. Az 1774-ben felfogadott juhásznak kötelessége volt minden fejős birka után két font „jól kifőzött vaját”<sup>155</sup> és egy font sajtot beszolgáltatnia az uradalomnak, továbbá minden 100 birka után egy sertést meghizlalni a tej maradékán. A tejfeldolgozáshoz szükséges eszközöket az uradalom biztosította.<sup>156</sup> A sajtkészítésre vonatkozóan a későbbiekben csak kevés információval rendelkezünk. Az első két adat szerint a juhász nem teljesítette ez irányú kötelességét, nem szolgáltatott be a fejős juhok számának megfelelő mennyiségű tejterméket.<sup>157</sup> Az utolsó adat szerint pedig a sajtkészítő edényeket szállították az egyik nyájtól a másikhoz, tehát az 1799-es esztendőben még készítettek sajtot.<sup>158</sup> Az 1826-ban kiadott utasítás azonban már egyenesen tiltotta a juhok fejését: „még gyapjunak is jósága, és betse csökkenik és bizonyára nem is érdemes, egy kis keserű turoért az egész nyáját el-allyasítani”.<sup>159</sup>

Természetesen az állatokat fogyasztották is, elsősorban a húsvéti időszakban. Érdekes viszont, hogy az ősi fajtákból arányaiban jóval többet fogyasztottak, mint a merinóiból.<sup>160</sup> A juhászat 1846 és 1849 között 4400 és 6700 forint közti jövedelmet jelentett az uradalomnak.<sup>161</sup>

<sup>150</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1830. május 22.

<sup>151</sup> PKL Sem. 208. Fasc. Corpus Rationum 1829.; 1831.; 1832.

<sup>152</sup> PKL Sem. 100. Fasc. 153/1835.; 113 Fasc. 105/1841.; 126. Fasc. 37/1845.; 161. Fasc. 43–44/1854.; 180. Fasc. 33/1866.; 184. Fasc. 27/1870.; 187. Fasc. 34/1873.

<sup>153</sup> PKL Sem. 135. Fasc. 1. No.

<sup>154</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 767/1841.

<sup>155</sup> Valószínűleg zsendicét.

<sup>156</sup> PKL Sem. 255. Fasc. Contractusok könyve.

<sup>157</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának alsó-kerületi robotjegyzőkönyve 1781.; A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának felső-kerületi robotjegyzőkönyve 1782.

<sup>158</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1798–99.

<sup>159</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>160</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalma Hegyháti járásának robotjegyzőkönyve 1779.; PKL Sem. 255. Fasc. Corpus Rationum 1817–1829.; 110. Fasc. 699/1840.; 113. Fasc. 104/1841.; 119. Fasc. 780/1844.; 161. Fasc. 312/1854.; 185. Fasc. 321/1875.

<sup>161</sup> PKL Sem. 135. Fasc. 17. No.

## VII.1.4. A juhok gondozása

A hagyományos fajtájú juhokat félridegen tartották: tavasztól őszig kint voltak a legelőn és csak „midőn a fagy a füvet erejétől már meg fosztotta, és a hó a földet el lepte”, hajtották a téli szállásukra.<sup>162</sup> A 18. században a két nyájat – az alsó- és a felső-kerületet – külön-külön tartották, a saját kerületükben legeltették és teleltették. Az alsó-kerületi nyájnak Szilváson volt a központja. E célra a keszüi plébánosnak a faluban lévő házát és telkét juhászlakásnak foglalta le az uradalom, aki kárpótlásul évi három szekér szénát kapott.<sup>163</sup> A nyájat Szilvás, Szőke, Bosta és Kökény helységekben legeltették.<sup>164</sup> A Felső-kerületben kezdetben Egerszegen volt a nyáj központja és onnan hajtották ki a juhokat a környező falvakban lévő legelőkre.<sup>165</sup> Az ottani nyáj nem minden évben telelt ott, így 1799-ben Barátúron, 1800-ban pedig Husztóton.<sup>166</sup> Az 1800-as évek elejétől már a kerület gazdasági központjának számító Hertelenden telelt a nyáj.<sup>167</sup>

A 19. század elején jelentős változás állt be a nyájak legeltetésében. Ekkor a két „sereget” egyesítették és ettől kezdve nyáron az Alsó-kerületben, télen pedig a Felső-kerületben tartották őket.<sup>168</sup> A két nyáj összevonásának fő oka az úrbérrendezéshez kapcsolódóan az 1810-ben bevezetett új fakitermelési rendszer volt, ugyanis ettől az évtől kezdve az Alsó-kerületben mindenféle fakitermelést beszüntetett az uradalom, így birkanyájának további erdei legelőterületet tudott biztosítani.<sup>169</sup> Másrészt az uradalom természeti adottságai is szerepet játszottak ebben, ugyanis a Felső-kerületben több és nagyobb kiterjedésű réttel rendelkezett, ahol a nyári időszakban a téli teleltetéshez szükséges takarmányt bőségesen meg tudta termelni.<sup>170</sup> Emellett az Alsó-kerületben a tavasz korábban beköszöntött, mint a Mecsek-háton, így hamarabb zöldtakarmányra tudták fogni a birkákat. Továbbá a két nyáj egyesítésével kevesebb személyt kellett alkalmaznia az uradalomnak. Ez a rendszer 1841-ig állt fenn, a kökényi és szilvási nyájak felállításával már nem teleltették az összes juhot a Felső-kerületben, egy részük lent telelt.<sup>171</sup>

A juhok legeltetésére az uradalom nem csak a saját területeit, a legelőket, az ugart és a már említett erdőket használta, hanem a jobbág্যokét is.<sup>172</sup> Ősszel azokat az erdőket, melyekben nem termett makk, saját használatra foglalta le, ide a

<sup>162</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>163</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának felső-kerületi robotjegyzőkönyve 1779.

<sup>164</sup> PKGYJKV 1803. április 15. Bosta, Szilvás, Szőke helységek panaszai.

<sup>165</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>166</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1798–1799. 1799. január 9.; A Papnevelő Intézet uradalmának alsó-kerületi robotjegyzőkönyve 1800.

<sup>167</sup> PKL MGLT. CDXCIII. Fasc. 41. No.

<sup>168</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1811–1812. 1811. december 15.

<sup>169</sup> PKGYJKV 489/1811.

<sup>170</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>171</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 767/1841.

<sup>172</sup> PKGYJKV 50/1837.

jobbágyokat csak ritkán engedte be.<sup>173</sup> A tavaszi lehajtáshoz és a téli felhajtáshoz a jobbágyok robotmunkáját is igénybe vették, ekkor több szekeret rendeltek ki, melyeken az elgyengült állatokat és a bányákat vitték.<sup>174</sup> A hajtás két napig tartott, először Pécsre, majd onnan a téli vagy a nyári helyre hajtották a nyáját.<sup>175</sup>

Ennek a transzhumáló jellegű legeltetésnek vetett véget az 1836-os úrbéri törvény.<sup>176</sup> E jogszabály lehetővé tette a jobbágyoknak, hogy az addig közösen használt legelőket megosszák, elkülönözzék. Bosta, Szőke és Szilvás helységek a következő év januárjában megindították a pert, amely csak 1841-ben fejeződött be.<sup>177</sup> Mivel az egyezséggel az uradalom nyája kisebb területre szorult, ezért a téli időszakra ismét két részre osztva teletették őket. Sőt, az alsó-kerületi nyáját tovább két részre osztották, Szilváson és Kőkenyben teletelve azokat. Tavasszal a Hertelenden telelő birkákat ismét lehajtották.<sup>178</sup> Az uradalmi juhtartás miatt a következő legelő-elkülönözés hatással volt az erdőterületekre is: az uradalom az így elvesztett legelők pótlására az Alsó-kerületben ismét fakitermelésbe kezdett. A szilvási erdőt ritkíttatta, hogy jobb erdei legelőhöz jusson és az északi részén egy fenyérest alakíttatott ki. A bostai és a szőkei erdőket észak-déli és kelet-nyugati irányba tíz-tíz öl széles vonallal felosztatta, így legelőhöz is jutott, de erdő is maradt.<sup>179</sup> A Felső-kerületben hasonlóan járt el az uradalom, a hertelendi és a tekeresi erdőkben a jobbágyokkal csapásokat vágatott, melyeket csak az uradalom birkái használhattak.<sup>180</sup>

A juhásznak a nyáját dombos helyeken, bérceken kellett legeltetnie, a lapályos és vizenyős helyeket, mocsarakat, ahol az állatok könnyen megmértelyesedhettek, kerülnie kellett. Harmatos időben, eső után, kiváltképpen havas esőben tilos volt legeltetnie. A nyári nagy melegben szellős, árnyékos, gyér erdőkben kellett deleltetnie a nyáját úgy, hogy a bozót ne tépje ki a birkák gyapját. Tilos volt zab- és árpavetésben legeltetnie, mert attól hasmenést kaptak az állatok. Viszont télen a rozsvetésre ráhajthatta a nyáját.<sup>181</sup> A téli megjáratásnak és a közben elfogyasztott leveleknek, ágaknak, zöld fűnek vértisztító hatást tulajdonítottak. Az állóvizektől

<sup>173</sup> PKL Sem. 110. Fasc. 106/1839.; 110. Fasc. 90/840.; 113 Fasc. 96/1841.; 119. Fasc. 75/1844.; 131. Fasc. 32/1847.; 126. Fasc. 29/1845.; 164. Fasc. 59/1857. 160. Fasc. 60/1860.

<sup>174</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1826. november 25.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1837.; 1838.; 1839.; 1840. stb.

<sup>175</sup> PKL Sem. 73. Fasc. Alázatos jelentése a belül megnevezett Semin tisztartójának azokról, melyeket Nagy és Kis Hertelenden tapasztalt. 1834. március 25.

<sup>176</sup> Természetesen a transzhumáló kifejezés jelen esetben nem fedi pontosan a fogalom tartalmát, de a nyáj egymástól eltérő tájon történő téli és nyári elhelyezése, táplálása talán megengedi ennek használatát.

<sup>177</sup> PKGYJKV 50/1837.; PKGYJKV 190/1841.

<sup>178</sup> PKL Sem. 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1842. november 26.; PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. április 19.

<sup>179</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 3. No. Az erdők kezelése 1845.

<sup>180</sup> PKL Sem. 131. Fasc. 32/1847.

<sup>181</sup> PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. 1844. november 23.

is óvni kellett a nyáját, csak patakokban volt szabad itatni őket. A bárányok számára, míg azok szoptak, még a tiszta vizet is ártalmasnak tartották.<sup>182</sup>

A téli takarmány biztosítása érdekében a rétekről lekaszált széna és sarjú mellett az uradalom zabot, zabosbükkönyt, rozst, lucernát és burgonyát is vetett.<sup>183</sup> Szintén a birkák etetésére használták fel a levelestül levágott kukoricaszár végét, melyeket kévébe kötöttek és szalmával fedtek le a felhasználásig.<sup>184</sup> A gyengébb minőségű sarjú közé zab- és búzaszalmát keverték, hogy azt feljavítsák.<sup>185</sup> A szecska, mint téli takarmány 1842-ben tűnt fel a birkák táplálékában, készítésére egy szőkei jobbággal és két fiával kötött szerződést az uradalom.<sup>186</sup> Az ellés idejére tartogatták a legjobb minőségű szénatakarmanyt és az anyabirkák egy hétig reggel és este zabot vagy árpát is kaptak. A kosokat is külön etették fedeztetési időben, előtte két héttel és közben négy hétig reggel és este zabot kaptak.<sup>187</sup> A téli takarmány mennyisége napi egy font volt, de kemény télben fél fonttal többet kaptak az állatok.<sup>188</sup> Ha a téli időjárás lehetővé tette, hogy a szabadban legeljenek, akkor csökkentették a takarmány mennyiségét.<sup>189</sup> Az uradalom számítása szerint egy átlagos télen egy birkának egy mázsza széna elegendő volt, ha a tél kemény volt, akkor másfél mázsát is elfogyasztott.<sup>190</sup> A csévelt rozsszalmát alomnak használták, mert azt nem szívesen fogyasztotta a birka.<sup>191</sup>

A figyelmes gondoskodás mellett is előfordult, hogy valamilyen betegségben elhullott néhány állat. A leggyakrabban a következő betegségekben pusztultak el: „belső része száradt, vér futotta el, tüdőgyulladás, tüdőromlás, csúz fogta el a fejét, golyva, béldagadás, epekorság, lépdagadás, vérszorulás, merevedés, hasmenés, himlő, kergeség, bolondulás, tályog, száradás, vízkórság, epekiömlés, szájfájás, vérnyalva, ispitás”.<sup>192</sup> Az uradalom 1826-ban kiadott utasításában a metely, a hasmenés és a rüh ellen orvoslási javaslatokat is adott. Az első gyógyítására – hasonlóan Nagyváthy Jánoshoz –, a fokhagymát ajánlották,<sup>193</sup> a hasmenésre pedig a beáztatott langymeleg keményítőt.<sup>194</sup> Talán a legveszélyesebb betegség a rüh volt, mert az egész nyáját megfertőzhette, ezért a juhásznak a beteg állatot rögtön el kellett távolítania a nyájból, a többit pedig szorgalmasan ellenőriznie, hogy nem kapták-e el a betegséget. A rüh gyógyítására a következő orvosságot ajánlották: „1 akó vízbe

<sup>182</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>183</sup> PKL Sem. 135. Fasc. 1. No.

<sup>184</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. augusztus 30.

<sup>185</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1826. február 25.

<sup>186</sup> PKL Sem. 115. Fasc. 574/1842.

<sup>187</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>188</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. január 11.

<sup>189</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1826. február 25.

<sup>190</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>191</sup> PKL Sem. 106. Fasc. 85/1838.

<sup>192</sup> PKL Sem. 96. Fasc. 1051/1833.; 107. Fasc. 766/1839.; 110. Fasc. 699/1840.; 115. Fasc. 844/1842.

<sup>193</sup> NAGYVÁTHY 1822. 158.; PPL 376-R/1830.

<sup>194</sup> PPL 376-R/1830.

6 font Kinzusz – 8 lat zöld Grisbán,<sup>195</sup> és 3 font Dohány meg főzetik, és ezt meg szűrve a Koszos birkán a rühes hely ezen langyos vízbe meg mosattatik.”<sup>196</sup> A betegsége 1832-ben egy másik orvosságot is javasoltak, mely a következőkből állt: egy icce erős hamulúg, három font kapadohány, egy font szarvasszarv olaj vagy terpentín, fél font választóvíz, két font só. A szert a következők szerint kellett elkészíteni: a hamulúgban először a dohányt kellett főzni két óráig, majd a többi összetevőt belerakni és egy kis ideig forralni. A tűzről való levétel után még négy lat rézgálicot adtak a szerhez, hogy erejét és eltarthatóságát fokozzák. A hathatóssabb kezelés érdekében a bekenés előtt egy nappal negyed lat konyhasó, negyed lat „büdöskő”, azaz darabos kén és negyed lat fenyőmag porrá tört keverékét etették a beteg állattal, hogy a rüh jobban kijöjjön a bőrén. Az akolt, amelyben a beteg állat volt, ki kellett tisztítani és több napig szellőztetni.<sup>197</sup> A bárányokat az 1843-as esztendőben már oltással védték a himlő ellen.<sup>198</sup> Felfúvódásra, gyomorbetegségekre kálmos gyökeret, a tüdőbetegségekre, légzési zavarokra antimóniumot használtak. Vásároltak még tarnis gyökeret és „büdöskővirágot” is a juhok számára.<sup>199</sup> Ez utóbbit télen hetente zabba keverve adták a jószágnak.<sup>200</sup> A gyógyszeres kezelés mellett a legfontosabbnak a megelőzést tartották: „ha a birka mindenkor szellős, és parag helyen legel, télen elegendő jó takarmányt kap, akkor hire sints a nyájban a mételynek, vagy más nyavalának”.<sup>201</sup>

#### *VII.1.5. Súrlódások a jobbágyok és az uradalom között a juhállomány miatt*

Azok a községek, amelyek területén a juhait tartotta az uradalom, nem örültek azok jelenlétének. A barátúri és az egerszegi jobbágyok már 1786-ban, az egerszegi nyáj felállítását követően néhány évvel arról panaszkodtak, hogy a juhok elfoglalják a legelőjüket és utána azon már nem tudnak szarvasmarhát legeltetni.<sup>202</sup> Az Alsókerületben a már említett három község, Bosta, Szőke és Szilvás panaszkodott a legtöbbet. Először 1796 márciusában panaszkodtak az uradalmi birkák miatt, hogy azok teljesen kiszorítják őket a legelőről. Néhány évvel később megint előhozták ez irányú panaszukat a jobbágyok, de ismét elutasították őket.<sup>203</sup> Ugyanez a három község 1816-ban a vármegyéhez fordult keresettel, mivel az uradalmi juhász, mielőtt a jobbágyok rámehtek volna a legelőkre, azt a juhokkal lelegeltette. A vétkest megintették és az urbárium értelmében megtiltották neki az ilyen

<sup>195</sup> [www.mek.oszk.hu/00000/00060/html/087/pc008727.html](http://www.mek.oszk.hu/00000/00060/html/087/pc008727.html): rézacetát.

<sup>196</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>197</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1832. január 28.

<sup>198</sup> PKL Sem. 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1843. április 29.

<sup>199</sup> PKL Sem. 107. Fasc. Bizományok jegyzőkönyve. 1839.

<sup>200</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1825. január 8.

<sup>201</sup> PPL 376-R/1830.

<sup>202</sup> OSZK Kézirattár Fol. Lat. 289. Széchenyi Descriptio. Barátúr, Egerszeg.

<sup>203</sup> PKGYJKV 1803. április 15. 10.

cselekedeteket.<sup>204</sup> A nyáj növekedésével, valamint a juhászok, bojtárok gondatlansága miatt is egyre több súrlódás és panasz keletkezett. 1834 márciusában ismét panaszkodtak a bostai, a szőkei és a szilvási jobbágyok, hogy az uradalom a birkanyája számára elfoglalta a legelőjüket, azon önkényesen birkaúztatót állíttatott fel. További sérelmük volt, hogy a legelőn erdőt nevel az uradalom, amiből nekik még „tüskőt”, azaz tüskés ágakat sem volt szabad szedniük.<sup>205</sup> A jobbágyoknak az uradalmi bojtárokkal is többször meggyűlt a bajuk. Több alkalommal is panaszkodtak rájuk, hogy azok a marháik közé hajtják a birkákat és hamis vádaskodásuk miatt az ő pásztoraik és jobbágytársaik kapnak büntetést.<sup>206</sup> Előfordult, hogy a jobbágyok kukoricásában és zabjában legeltek az uradalom juhait,<sup>207</sup> csakúgy, mint a tarlóin, rétejin és legelőin.<sup>208</sup> A végső megoldást a már említett legelőelkülönözés végrehajtása jelentette.

## VII.2. Sertésenyésztés

A juhászattal ellentétben a sertésenyésztésnek csak élelmezési szerepe volt az uradalom gazdálkodásában. Az első adatunk a sertéstartásra vonatkozóan – csakúgy, mint a juhászat esetében – 1774-ből származik. Ekkor – mivel a korábban alkalmazásban álló kanász elszökött – az egyházbéri jobbágyokkal őriztette a kondát az uradalom.<sup>209</sup> A kezdeti 20 sertésből néhány év alatt 100 darabos konda lett. A kondát Husztóton tartották és a környező erdőkben makkoltatták.

Az uradalom kezdetben – hasonlóan a Dunántúl más régióihoz<sup>210</sup> – a sertéseket rideg tartásban makkoltatta erdeiben, majd az 1790-es esztendőktől áttért a vegyes tartásra: először makkoltatta őket, majd a kint felnevelt állatokat Pécssett, a Papnevelő Intézet udvarában hizlaltatta a majorsági és a dézsmába beszedett gabona ocsújával és kukoricával. Azonban 1828-ban a prefektus a sertéstartás megszüntetésére tett javaslatot. Számítása szerint ezen ágazat nem volt gazdaságos, mert a kondásnak adott sok takarmány ellenére sovány disznókat hajtott az Intézetbe hízlalásra, amelyek rossz kondicionális állapotuk miatt lassan híztak, így olcsóbb lett volna a húst megvenni. Az uradalom gazdálkodását ellenőrző káptalan a javaslatot elfogadta és a következő évben árverésen eladták a disznókat.<sup>211</sup> A következőkben az Intézet ellátásához szükséges évi 30–35 disznót és 12 malacot vásárokon szerezte be az uradalom és hizlalta fel az Intézet udvarán.<sup>212</sup>

<sup>204</sup> BML. IV. 1. b. Iratok. 2541/1816.

<sup>205</sup> PKL Sem. 41. Fasc. 4. No. Bosta, Szilvás és Szőke helységek panasza.

<sup>206</sup> PKL Sem. 93. Fasc. 55. No.

<sup>207</sup> PKL Sem. 85. Fasc. 9. No.

<sup>208</sup> PKGYJKV 50/1837.

<sup>209</sup> PKL KGLT. Robotjegyzőkönyvek. Papnevelő Intézet uradalmának Robotjegyzőkönyve 1774.; PKL Sem. 255. Fasc. Contractusok könyve.

<sup>210</sup> FRISNYÁK S. 1990. 71.; RUZSÁS L. 1983. 355–356.

<sup>211</sup> PPL 376–M/1830.

<sup>212</sup> PKL Sem. 94. Fasc. 599/1835.; 106. Fasc. 461/1838.; 164. Fasc. 95/1857.; 187. Fasc. 79, 237/1873.

Az uradalmi személyzetnek és az uradalom kegyurasága alá tartozó plébánosoknak jogukban állt, hogy saját sertéseket tartsanak a makkoltatást bérlők sertéseivel együtt. Így a helyi plébánosok tizenkettő, a számtartó nyolc, a fiskális, az ispánok, az uradalmi írnok és a tanítók hat-hat, a vadász, a vincellér, a hajdúk és a harangozók pedig négy-négy saját sertést hizlaltathattak együtt a makkoltatást bérlők sertéseivel.<sup>213</sup>

### VII.3. Az uradalom egyéb állatai

Igavonásra lovat a 19. század közepéig nem tartott az uradalom, csupán négy-hat ökröt, melyeket az uradalmi béresek használtak fuvarozásra.<sup>214</sup> A jobbágyfelszabadítás után azonban az uradalom már nem számolhatott a jobbágyok fuvarjával és igásrobotjával, ezért növelte az igavonó állatok számát, 1866-ban már nyolc lovat és 28 – valószínűleg már nem szürke, hanem valamilyen nyugati fajtájú tejelő – tehenet tartott, de ez utóbbiakat minden bizonnyal nem igavonónak, hanem élelmezési célból.<sup>215</sup> Forrásaink utalnak arra is, hogy a hertelendi majorságban baromfit is tartottak.

### VII.4. A jobbágyok állattartása

A jobbágyok állattartásának nemcsak a táplálkozásban volt meghatározó szerepe, hanem az igavonás tekintetében is legalább ekkora jelentőséggel bírt, mivel az a jobbágy, amely nem rendelkezett igavonó állattal, elveszítette földjét.<sup>216</sup> Emellett az urbáriumban is rögzítették a jobbágyok ez irányú kötelességét: igásrobot szolgáltatáskor kétökrös szekérrel, szántáskor pedig négy ökörrel és a szükséges felszereléssel kellett megjeleníteniük. Így majdnem minden háztartásban volt egy-két pár igavonó állat, ökör vagy ló.<sup>217</sup>

Az igavonó állatok tartása mellett tehenet, disznót, kisebb testű haszonállatokat és baromfit is tartottak. A juhok tartása elsősorban a bosnyákok által lakott Kökény és Szőke helységekre volt jellemző.<sup>218</sup> A saját felhasználás mellett ezekből dézsmát is be kellett szolgáltatniuk az uradalomnak: köteles volt minden család évente az urbáriumok szerint két kappant és tizenkét tojást, forrásaink szerint pedig két tyúkot és tíz tojást, valamint 30 egész telkenként egy borjút beszolgáltatni.<sup>219</sup>

<sup>213</sup> PKGYJKV 1804. március 14.; PKL Sem. 49. Fasc. 79/1818.; 106. Fasc. 98/1838.; 113. Fasc. 96/1841.

<sup>214</sup> PKL Sem. 46. Fasc. A béres konvenciója 1796.; 255. Fasc. Corpus rationum 1829–1847.

<sup>215</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>216</sup> PKL MGLT. 682. Fasc. Följegyzése azon belül megvezetett helységek lakosainak kiknek... 1829.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztizségi jegyzőkönyve 1825. június 4.

<sup>217</sup> FRICSY 1979. 151–204.; PKL MGLT. CLVIII. Fasc. 67. No.

<sup>218</sup> PKL MGLT. CLVIII. Fasc. 67. No.

<sup>219</sup> BML. A Pécsi Papnevelő Intézet urbáriumai.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztizségi jegyzőkönyvei 1801–1831.

A jobbágyok mellett kereskedelmi céllal is tartottak állatokat. Az 1786-os leírás szerint Szőke, Kőkeny, Szilvás, Keszü, Németszék, Kovácsszéna, Barátúr és Bodolya helységekben lovakat, teheneket és ökröket neveltek és adtak el haszonnal Pécs, Siklós és a többi mezőváros piacán.<sup>220</sup> Ezeket az állatokat félrideg módon tartották: a vegetációs időszak elejétől az erdei legelőkön éltek Kisboldagasszony napjáig (szeptember 8.), majd az ugaron és a réteken legeltek, a tél beálltával pedig a szállásokra terelték őket.<sup>221</sup>

A makkot termő erdőkben sertéshízlalással is foglalkoztak a jobbágyok. A 18. század közepén a birtok erdeiben nem csak a helyi és környező falvak jobbágysai makkoltattak, hanem a szomszédos vármegyéből, Somogyból és Tolnából is jöttek.<sup>222</sup> Azonban míg a 19. század elején több ezer forintot is kifizettek a makkos erdők bérére, addig az 1830-as évtizedtől ennek összege drasztikusan lecsökkent.<sup>223</sup> Ez köszönhető részben az 1830-as évtized rossz időjárásának,<sup>224</sup> valamint annak, hogy a 19. század elején kezdtek áttérni a sertések takarmányon, elsősorban kukoricán való hízlalására.<sup>225</sup> Az állatokat vagy a jobbágyok maguk legeltették, vagy csordást, kanászt fogadtak melléjük. Ez utóbbit az uradalom is támogatta, mert a tilosban való legeltetést így jobban el lehetett kerülni, illetve volt, akin számon lehetett kérni.<sup>226</sup> A jobbágyok legeltetését az uradalom több alkalommal is ellenőrizte.<sup>227</sup>

<sup>220</sup> OSZK Kézirattár Fol. Lat. 289. Széchenyi Descriptio.

<sup>221</sup> RUZSÁS L. 1964. 90.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1811–1831.

<sup>222</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 73. No.; 5. Fasc. 77. No.

<sup>223</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 73. No.; 3. Fasc. 52. No. 5. Fasc. 77. No.; 7. Fasc. 8. No.; 49. Fasc. Makkoltatási szerződések 1818.; 54. Fasc. Makkoltatási szerződések 114–127/1820.; 67. Fasc. 100/1828.; 76. Fasc. 123/1836.; 92. Fasc. 153/1834.; 100. Fasc. 134/1835.; 106. Fasc. 98/1838.; 165. Fasc. 60/1858.

<sup>224</sup> RÁCZ L. 2008. 132–160.

<sup>225</sup> PALÁDI-KOVÁCS A. 1993. 276.

<sup>226</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1828. június 14.; PKL 67. Fasc. Följegyzése mindazoknak kiknek ökreik az orfűi razurában legeltek 1828.; 73. Fasc. 34/1830.; 85. Fasc. 5. No. Panasz Varga József vadászra.; 96. Fasc. 1063/1832.

<sup>227</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1829. május 2.



## VIII.

### Az erdők

#### VIII.1. Természeti adottságok a 18. század első felében

Az 1767-es urbáriumtól a 19. század derekáig tartó időszak az erdők szempontjából döntő jelentőségű korszaknak tekinthető. Az erdészeti szabályozások és a tudatos erdőgazdálkodás hatására ekkor kezdődött meg az erdők antropogén átalakítása, mely eredményeként korszakunk végére már a legtöbb erdő faj- és helyenként korszecifikusan homogénné vált, s az erdők félkultúrtáji jelleget kaptak.

Az uradalom területén a középkorban az erdőterületek csökkenésének a török hódoltság vetett véget, a megszállás és a háborúk során a népesség száma lecsökkent, sok település elnéptelenedett, ami által az erdők területe növekedett. A 18. század elején a Rákóczi-szabadságharc után, a békés évek visszatértével megindult a korábbi elvadult kultúrtáj rekonstrukciója és a még meglévő természeti tájak, elsősorban az erdők félkultúrtájjá alakítása.<sup>228</sup>

A 18. század elején az uradalom két kerületében az eltérő földrajzi környezetből adódóan jelentős különbség volt az erdőterületek nagyságában és minőségében. Az 1733-as telepítésügyi összeírás szerint az Alsó-kerületben csak Szőke, Bosta és Kisdér helységek határában volt kisebb kiterjedésű erdő. Az uralkodó fafajta a tölgy és a cser volt, de mellettük a kőris, a platán, a gyertyán és a szil is gyakoriak voltak. Csak Szőkében volt olyan jobb minőségű erdő, amely a tűzifa mellett épület- és szerszámfát is szolgáltatott. Kőkény, Keszű és Szilvás egyáltalán nem rendelkezett erdővel, csak bokros, ligetes területekkel. Ezeket a területeket a korábbi szántóföldi gazdálkodás elvadult maradványainak tekinthetjük.

Természeti adottságából következik, hogy a Mecsek-háton található felsőkerületi települések ezzel szemben kiterjedt erdővel rendelkeztek 1733-ban, sőt egyes későbbi települések – Hertelend, Tekeres, Orfű – helyét is még pusztának jellemzik, melyek területének nagy részét erdő borította. Az itt uralkodó fafajták a következők voltak: bükk, tölgy, cser, kőris, illetve ezek mellett megtalálhatóak voltak a platán, az éger, a gyertyán, a nyár és a nyír is. Természetesen itt már több település erdejének faállománya volt alkalmas építkezéshez és szerszámkészítéshez. Az összeírásban az erdő minden településnél a korabeli szokásnak megfelelően legeltető helyként is szerepelt.<sup>229</sup>

<sup>228</sup> FRISNYÁK S. 1990. 55.; WELLMANN I. 1989. 109–111.

<sup>229</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

## VIII.2. Az erdőgazdálkodás szabályozása

A 18. század elején még természeti tájnak tekintett erdők félkultúrtájja alakulásában a legfontosabb szerepe a törvényeknek, valamint a királyi és uradalmi rendeleteknek volt, az ezek által szabályozott erdőhasználat majd egy évszázad alatt kultúrtájja alakította a korábbi természeti tájat, ugyanis antropogén hatásra, az emberi igényeknek megfelelően ezen erdők alapvetően alakultak át.

A török hódoltság megszűnte után a belső vándormozgalmak, a tudatos betelepítések és a természetes szaporodás következtében az ország népessége növekedésnek indult. Ez együtt járt a gazdaság fejlődésével, egyre nagyobb területet vontak mezőgazdasági művelés alá és fejlődésnek indult az ipar is. Ezek következtében a fontos természeti erőforrásnak számító erdők területe folyamatosan csökkent, minőségük leromlott, ezért az állam és a helyi hatóságok törvényeket és rendeleteket kezdtek hozni azok védelmében. Az erdővédelemben az állam járt az élen, de hamarosan a vármegyék, a városok és az uradalmak – mind a világiak, mind pedig az egyháziak – egyaránt csatlakoztak e folyamathoz, sorra hozták a rendeleteket erdeik védelmében. A korszak legfontosabb rendelete a Mária Terézia által 1769-ben kiadott erdőrendtartás volt, amely a városokra és a Kamara irányítása alatt lévő birtokokra terjedt ki. Az első igazi erdőtörvény az 1791. LVII. tc. volt, mely a kétes tulajdonjogú erdők pusztításának megakadályozásáról szólt. A következő törvényi szabályozásra 1807-ben került sor, amikor a XXI. törvénycikkben – amely már minden típusú erdőre kiterjedt – részletesen szabályozták az erdőművelést.<sup>230</sup>

Az 1700-as évek első felében a Papnevelő Intézet uradalma még nem vezetett be semmilyen erdőművelést szabályozó rendeletet. Az első ilyen jellegű rendelkezés a káptalan 1750-es uradalmi szabályozásában jelent meg, melyben megtiltotta a jobbágyok szabad, engedély nélküli erdőirtását,<sup>231</sup> amely a török utáni időkben általánosnak számított.<sup>232</sup> Hat évvel később, 1756-ban egy újabb, már kimondottan a jobbágyoknak szóló rendeletében a káptalan újra megtiltotta a szabad irtást.<sup>233</sup> Az 1767-es Urbárium is szabályozta az erdők használatát, de vizsgált területünkön az erdőket ekkor még nem osztották fel a jobbágyok és az uradalom között, erre csak az 1860-as évtizedben kerül majd sor, tehát továbbra is az uradalom irányította az erdőgazdálkodást.

A fent említett erdőtörvények és saját gazdálkodása a 19. század elején már arra készítette az uradalmat, hogy a meglévő, pontosabban kifejezve a nem létező erdészeti gazdálkodás helyett kor- és tervszerű erdőhasználatba kezdjen. A törvények és a királyi rendeletek szellemében, valamint az 1807. január 24-én kiadott káptalani erdőgazdálkodási utasítás alapján még ugyanebben az évben a Papne-

<sup>230</sup> TAGÁNYI K. 1896. II. XIX–XXXI.; KOLOSSVÁRY SZ. 1975. 26–38.

<sup>231</sup> PKGYJKV 1750. január 13. 1.

<sup>232</sup> WELLMANN I. 1989. 526–527.

<sup>233</sup> PKGYJKV 1756. május 10. 4.

velő Intézet uradalma egy új erdészeti szabályzatot léptetett életbe. Ebben szabályozták a fakitermelés módját, a jobbágyságok faigazgatási jogát, a károkozások büntetését és az erdei legeltetést, amelyeket az alábbiakban részletesen tárgyalok. Elrendelték továbbá, hogy az erdőket egy mérnök mérje fel és dolgozzon ki egy fakitermelési rendszert, melyet az erdész korabeli megfelelőjének, a vadásznak kell majd végrehajtatnia.<sup>234</sup> Ezt a következő években Gmehling József megbízott mérnök el is készítette és 1811-ben az úrbérrendezéshez kapcsolódóan be is vezette az uradalom.<sup>235</sup> Ez a szabályozás volt érvényben egészen 1848-ig.

Az 1848. évi IX. tc. teljesen megszüntette az úrbéri viszonyokat, de végrehajtásáról a szabadságharc miatt csak az 1853. és az 1854. évi pátenst intézkedett. Megszűnt a jobbágyság úrbéri favágási kötelezettsége és az erdőterületeket is fel kellett osztani az uradalom és a volt jobbágyságok között. Ezért az 1850-es évek közepén az uradalom egy új, lentebb ismertetendő fakitermelési szabályzatot készítettett a felső-kerületi erdőkre vonatkozóan Gyenes János mérnökkel.<sup>236</sup> Minden valószínűség szerint ez volt időszakunk végéig érvényben, mivel forrásaink nem utalnak újabb szabályozásra.

### VIII.3. Az erdőművelés

#### *VIII.3.1. Az irtás*

Az uradalom és a jobbágyságok folyamatosan irtották az erdőket, hogy szántóföldi gazdálkodásra földterületeket szabadítsanak fel, s ezzel évről évre csökkentették az erdők területét. A korabeli térképek alapján megállapítható, hogy az irtások egyrészt a már mezőgazdasági művelés alá fogott területek határait tárgították, másrészt pedig a szántók, legelők és rétek között még elhelyezkedő erdőfoltok rovására történtek, melynek hatására a kultúrtáji elemek összekapcsolódtak. Így az erdők a településektől egyre távolabb kerültek. Az irtásokat a domb- és hegylábtelepülésektől kezdtek el és haladtak a magasabban fekvő területek felé, így az erdők a magasabb térszíneken maradtak meg. Rendszerint foltokban a szurdokokban és a patakok mentén is megmaradt egy keskeny erdősáv, mivel ezek a területek mezőgazdasági használatra alkalmatlanok voltak.

Az uradalom területén lezajlott irtások történetét különböző korszakokra bonthatjuk. Az elsőt a 18. század és a 19. század eleje jelenti, amikor az ország más vidékeihez hasonlóan<sup>237</sup> azért irtották az erdőt – az uradalom és a jobbágyságok egyaránt –, hogy művelhető területhez jussanak. Ebben az időszakban az egész birtok

<sup>234</sup> PKL Sem. 5. Fasc. 3. No. A korabeli forrásokban következetesen vadásznak nevezik az erdőgazdálkodást irányító személyt, az erdész kifejezés nem szerepel.

<sup>235</sup> PKGYJKV 489/1811. A Papnevelő Intézet uradalmában a Mária Terézia féle úrbérrendeletet csak az 1800-es évek elején hajtották végre.

<sup>236</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Mérnöki jelentés a favágásról 1855–1856.

<sup>237</sup> KAPOSZ Z. 2002. 88–89.; WELLMANN I. 1989. 526–528.

területén irtották az erdőt. Így 1774-ben a barátúri,<sup>238</sup> 1778-ban pedig a hertelendi, az egyházbéri, a bodolyai, a szakáli, a bánosi, az egerszegi és a kovácsszénei erdőket termelték ki.<sup>239</sup> Hertelend község határában, az 1779-es esztendőben az uradalom 60 holdnyi erdőt irtatott ki, hogy szántóföldhöz jusson.<sup>240</sup> 1781-ben Bánoson<sup>241</sup> és 1798-ban Egyházbéren káposztás kertnek, 1801-ben szintén Bánoson szőlőnek irtatott ki kisebb erdőterületeket az uradalom.<sup>242</sup> A kovácsszénei majorság területét 1799-ben irtatták ki.<sup>243</sup> Az irtások nagyságát sajnos a fent említett hertelendi példán kívül forrásaink nem említik és mivel ezek az első felmérés előtt történtek, így erre következtetni sem tudunk.

Az erdőterületek gazdasági jelentőségének és veszélyeztetettségének felismerésére utal, hogy a jobbágyság által folytatott irtások első szabályozására 1750-ben már sor került, amikor a káptalan megtiltotta a szabad erdőirtást.<sup>244</sup> A következő, fentebb említett 1756-os rendelet már részletesen szabályozta a kérdést, eszerint a jobbágyságnak engedélyt kellett kérniük az irtáshoz, az így nyert területet három évig szabadon használhatták, s csak azt követően kellett adózniuk a földterület után. A kiirtott területtel a jobbágy szabadon rendelkezett.<sup>245</sup> Ennek értelmében több községben is irtáshoz folyamodtak a művelhető terület növelése érdekében. Tekerés német telepesei az 1778 és 1782 közti időszakban az uradalom engedelmével 17,9 holdnyi erdőt vágtak ki szőlőtelepítés céljából.<sup>246</sup> Ugyanők az 1844-es esztendőben 26,75 holdnyi, az egerszegiek pedig 12 holdnyi területet irtottak ki engedéllyel.<sup>247</sup> Az egerszegi jobbágyság emellett engedély nélkül is irtották az erdőt, ezeket a területeket azonban az uradalom elvette és másnak adta használatra, természetesen bér- és dézsmafizetés mellett.<sup>248</sup> A legtöbbször azonban nem az egész község, hanem csak egyes tagjai folytattak tiltott irtást, például Balázs Gergő és János bánosi jobbágyság 1819-ben és 1820-ban 20 öllel tágították földjeik határát.<sup>249</sup> A Papnevelő Intézet erdeit a szomszédos uradalom jobbágyságai sem kímélték, a husztóti és a tekeresi erdőket a káptalani uradalomhoz tartozó abaligeti jobbágyság irtották, hogy bővítsék határukat, ha pedig az erdő árnyékot vetett a szántójukra, akkor a fákat tövüknél körül vágták, hogy elszáradjanak.<sup>250</sup>

<sup>238</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1774.

<sup>239</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1778.

<sup>240</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>241</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1781.

<sup>242</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1798–99. és 1801.

<sup>243</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1798–99.

<sup>244</sup> PKGYJKV 1750. január 13. 1.

<sup>245</sup> PKGYJKV 1756. május 10. 4.

<sup>246</sup> PPL 77/1781 Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis, PKL KGLT. 408. Fasc. Tekeres 1782.

<sup>247</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 13/2 No.

<sup>248</sup> PPL 376-N/1830.

<sup>249</sup> PKL Sem. 54. Fasc. 40–41/1820.

<sup>250</sup> PKL Sem. 93. Fasc. 4 No. Varga József vadász jelentése a határhalmokról. 1833. március 13.

A későbbiekben is a művelhető területek bővítése maradt az erdőirtások egyik fő oka, de emellett mások is megjelentek. Ennek értelmében az erdőirtások második korszakát az 1836-os úrbéri törvény után számíthatjuk, amely alapján a jobbágyok kérhették az addig közösen használt legelők megosztását, elkülönözését. A következő év elején három község: Szilvás, Szőke és Bosta élt is ezzel a lehetőséggel.<sup>251</sup> Azonban az uradalom tiszta legelőben nem tudta kiadni a jobbágyoknak járó területet, ezért a három falu határában nagyarányú erdőirtásba kezdett: a bostaiból 116,25, a szőkeiből 184,75, a szilvásiból pedig 74,75 holdat vágatott ki (11. ábra). Természetesen ez nem egyszerre történt meg, hanem folyamatosan, az uradalom faigénye szerint.<sup>252</sup> Az uradalom számolva azzal, hogy a többi község is kérheti a legelők megosztását, minden faluban elrendelte az erdőirtást évi egy-két hold területen.<sup>253</sup>

Az erdőirtások harmadik korszakát a jobbágyfelszabadítás követően, az 1850–1860-as évek jelentik. Ekkor egyrészt az immár kötelező birtokelkülönözés következtében az uradalom ismét sok helyen nem tudta kiadni a jobbágyoknak járó legelőterületet, így erdőirtásba fogott, másrészt pedig a dézsma megszűntével a majorsági művelhető területeket akarta növelni. Ezekről az erdőirtásokról már pontos adatokkal rendelkezünk. Az uradalom Bánoson 73,375 hold, Kovácsszénán 131,438 hold, Orfűn 7,54 hold, Kisdéren pedig 11 hold területen irtatta ki az erdőt, hogy a jobbágyoknak kiadandó legelőhöz jusson.

Németszéken 35,375, Szőkén pedig 43,47 hold erdőt engedett át a jobbágyoknak, hogy azon legelőt létesítsenek, de további információval nem rendelkezünk a területekre vonatkozóan, nem tudjuk, hogy azt a község kiirtotta-e, vagy erdőként hasznosította.<sup>254</sup> Az uradalom gazdálkodása fejlesztése érdekében Németszéken 52 hold,<sup>255</sup> Bostán 70 hold,<sup>256</sup> Szőkén 37,25 hold,<sup>257</sup> Egerszegen pedig rétnak és szántónak 118,33 hold erdőt irtatott ki.<sup>258</sup> Így a rendelkezésünkre álló adatok szerint a két kerületben az irtások következtében 500,933 holddal csökkent az erdők területe.<sup>259</sup>

A fentebb említett, az adott korszakra jellemző gazdasági kényszertől független speciális oknak számított, amikor a nagymértékű falopás megszüntetése miatt irtatott ki egyes erdőterületeket az uradalom. A legnagyobb pusztítást a kőkenyi jobbágyok követték el, ezért Vörös Mihály prefektus 1845-ben a községben az erdő teljes kiirtását rendelte el, „másként úgy is ellopátik”.<sup>260</sup> Ez volt a helyzet

<sup>251</sup> PKL Sem. Bosta helység földkönyve 1795.

<sup>252</sup> PKL Sem. 104. Fasc. 32/1837.; 521. Fasc.

<sup>253</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 5. No.

<sup>254</sup> PKL Sem. 193. Fasc. 37/1865.; BML. Úrbéri törvénytörvényi iratok. Bános, Kovácsszéna, Szőke, Orfű, Németszék.

<sup>255</sup> PKL Sem. 178. Fasc. 6/1864.

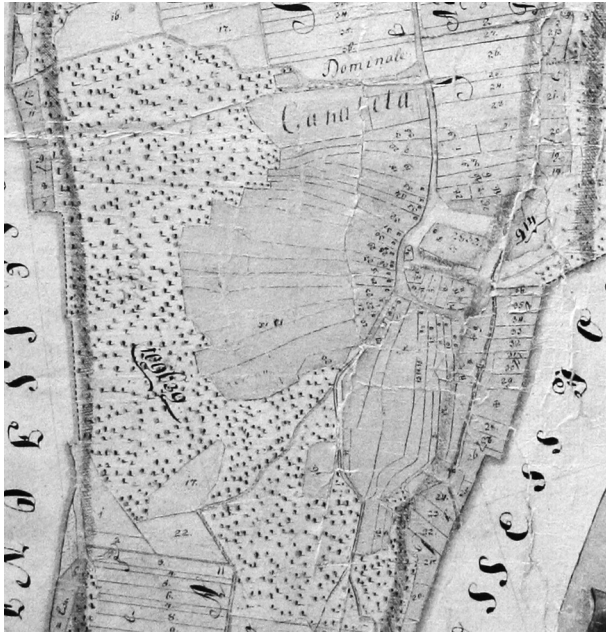
<sup>256</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Erdőkiirtási határozat Bosta községben 1864.

<sup>257</sup> PKL Sem. 251. Fasc. 23. No. Észrevételek a szőkei erdőre nézve.

<sup>258</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Mérnöki jelentés a favágásról 1855–6.; PKL Sem. 183. Fasc. 206/1869.; 184. Fasc. 174/1871.

<sup>259</sup> Az első térképen a falutól nyugatra elterülő, fák rajzával jelölt erdő helyén a második térképen már okkersárgával jelölt legelő helyezkedik el.

<sup>260</sup> PKL Sem. 253 Fasc. 5. No. Erdők kezelése 1845.



11. ábra A szilvási erdőterületek csökkenése (1795–1844)<sup>261</sup>

<sup>261</sup> Az első térképen a falutól nyugatra elterülő, fák rajzával jelölt erdő helyén a második térképen már nem láthatjuk az erdőt jelző fákat.

az előbb említett Bostán is, ahol az uradalom az elkülönözés után a maradék 20 holdnyi erdejét nem tudta megővni a lopásoktól, ezért annak kiirtását határozta el és hajtotta végre 1864-ben.<sup>262</sup>

### VIII.3.2. A kitermelés

Az erdő elsődleges hasznosítási formája a fakitermelés, amely során az erdő kiterjedése azonos marad, azonban minősége megváltozik. Az uradalom fakitermelési módszerében három szakasz különíthető el: 1811-ig, az első üzemterv megalkotásáig csupán szálaló gazdálkodást folytatott, 1811 és az 1850-es évek között egyaránt alkalmazott szálaló gazdálkodást és tarvágást, az elkülönözés után pedig már csak tarvágást végeztetett, mint lentebb részletesen látni fogjuk.

Az első korszakban, a 19. század elejéig az uradalom tervszerű kitermelést nem folytatott, mindig az aktuális szükségletnek megfelelően vágatott ki fát különböző erdeiből. Ez kor- és fajspecifikus szálaló gazdálkodást jelentett az 1767-es úrbérrendelet nyomán megkötött urbáriumok előírásai alapján, melyek a jobbágyok erdei haszonvételeit is szabályozták.<sup>263</sup> Ennek értelmében a jobbágyok csak a kidőlt és kiszáradt fákat szedhették össze tüzelésre, a sertéstartásban jelentőséggel bíró makktermő- és az élelmezésben fontos szerepet játszó gyümölcsfák kivágása tilos volt. Amennyiben a helység határában nem volt elegendő erdő, akkor az uradalom más községben lévő erdejében engedélyezte a faizást. A jobbágyok épületeihez szükséges fát ezt követően az uradalom jelölte ki, cserébe pedig a jobbágyoknak telekarány szerint negyed-, fél- vagy egy öl fát kellett megvágniuk és az uradalom által kijelölt helyre szállítaniuk.<sup>264</sup> A megkötött úrbéri szerződések 1848-ig meghatározták az erdőhasználatot.

Sajnos arról nem szólnak forrásaink, hogy ez mekkora mennyiségű fát jelentett, csupán azt tudjuk valószínűsíteni, hogy az uradalmi alkalmazottak számának növekedésével – mivel ők természetbeli juttatásként tűzifát is kaptak –, a Papnevelő Intézet épületének bővítésével és a jobbágyság lélekszámának növekedésével a kitermelt fa mennyisége növekvő tendenciát mutatott.<sup>265</sup>

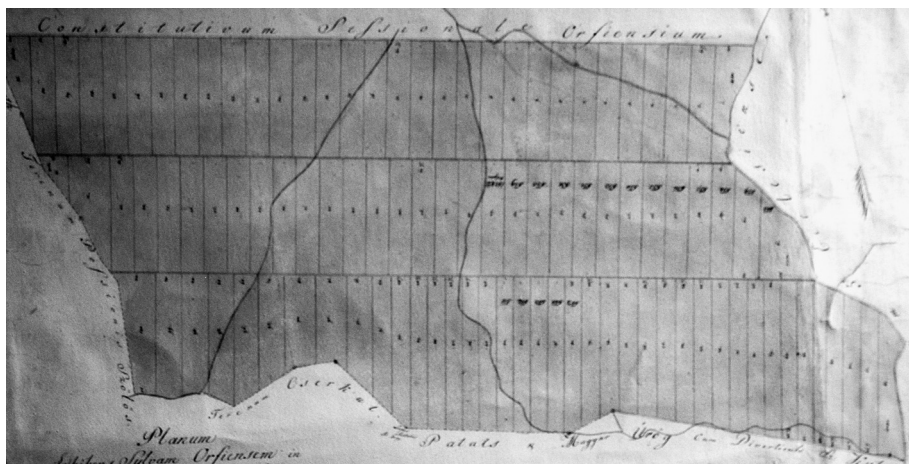
Az uradalom a 19. század elején tért át részben a szálaló gazdálkodásról a tarvágási rendszerre. Az első fakitermelési terv az 1811-ben bevezetett, Gmehling József által kidolgozott rendszer volt. Ennek értelmében az uradalomban legnagyobb erdővel rendelkező Orfű község erdejének kétharmadát 100, egyenként 16 hold kiterjedésű vágási területre osztották fel (12. ábra), melyet az uradalmi és jobbágyi faszükséglet biztosításához évente ki kellett vágni. Ezzel a vágási rendszerrel elméletileg száz évre biztosította az orfűi erdő a szükséges famennyiséget

<sup>262</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Erdőkiirtási határozat Bosta községben 1864.; 186. Fasc. 2/1872.

<sup>263</sup> BML. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának urbáriumai.

<sup>264</sup> BML. A Pécsi Papnevelő Intézet Urbáriumai 172–189.

<sup>265</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztizségi jegyzőkönyvek adatai 1743–1811.; PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvek adatai 1774–1805.



12. ábra Az 1811-ben bevezetett orfűi vágási rend 1828-as másolata

úgy, hogy az erdő harmadik harmadán és a többi község területén minden favágást megszüntettek.<sup>266</sup> Ezzel a rendszerrel elsősorban az alsó-kerületi erdőkön segített az uradalom, az ottani kitermelés beszüntetésével az erdők gyarapodhattak. A Felső-kerületben azonban ezzel ellentétes hatást értek el, mivel az erdők előregedtek.

Később, 1832-ben a Felső-kerületben az orfűi erdőn kívül a németsezki erdőt is felosztották évenkénti 4  $\frac{3}{4}$  holdas vágási területekre,<sup>267</sup> amelyet ettől kezdve folyamatosan ki is termeltek.<sup>268</sup> De egyes adatok szerint a bánosi erdőben is folytatták kitermelését az 1840-es évtizedben.<sup>269</sup>

Az 1811-ben bevezetett vágási rendszerhez igyekezett ragaszkodni az uradalom, de mégsem tudott. A fák természetes előregedése, vágásérettsége, valamint a makktermő fák gyarapodásának elősegítése miatt a többi erdőben továbbra is folytatták a kor- és fajspecifikus szálaló gazdálkodást, így az elkövetkező években, évtizedekben mind a két kerületben, de elsősorban a felső-kerületi erdőkben történtek kisebb fakitermelések. Ha vágásra került sor, akkor a makktermő fákat kímélték, azokból csak az elvénülteket volt szabad kivágni.<sup>270</sup> Fajspecifikus szálaló vágás következtében termelték ki a hárs- és szilfákat az erdőkben, melyek kergét szőlőkötözésre, a hársfát pedig hordócsapok és dugók készítésére is használták.<sup>271</sup>

<sup>266</sup> PKGYJKV 489/1811.

<sup>267</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 5. No.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. 1832. dec. 22.

<sup>268</sup> BML. Urbéri törvényszéki iratok. Németsezki. Erdőosztályozás 1861. június 14.

<sup>269</sup> PKL Sem 253. Fasc. 5. No.

<sup>270</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. január 11.; február 15.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1815. december 30.; 1819. január 30.; 1820. január 22.; 1821. november 24.; 1823. március 8.; 1824. január 17.; szeptember 4.; 1825. február 5.; 1826. január 1.; 1828.: 1827. december 15.; 1830. február 13.

<sup>271</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1779. május 8.;



A mogyoróágakból a hordókat összetartó abroncsokat készítettek, de kerítésekhez is felhasználták.<sup>272</sup> Előfordult az is, hogy a jobbágyok érdekében ritkítottatott ki egy kisebb területet az uradalom, hogy azon az állataikat legeltetni tudják.<sup>273</sup>

1834-ben ezen favágási rend megváltoztatását kérték a bostai, a szőlői, a szilvási és a kisdéri jobbágyok. A négy község azzal a panasszal fordult a vármegyéhez, hogy az uradalom a messzi Mecsekre kényszeríti őket úrbéri favágásra és faizási jogukat is csak ott gyakorolhatják, noha a határjukban megfelelő erdő található. A vármegye által küldött vizsgáló bizottság a helyszíni szemlék és a benyújtott urbáriumok megvizsgálása után azonban csak a legmesszebb található Kisdér esetében döntött a falu javára, a község határában található 69,375 holdnyi kiterjedésű, viszonylag sűrű erdőt ítélve a jobbágyoknak faizásra. A területet húsz évre kapták meg úgy, hogy évente 3,5 holdat vághattak ki, de a növendék cser-, tölgy- és gyertyánfákból hagyásfákat kellett hagyniuk, hogy a majdani legelőn majd árnyékot adjanak. A másik három településnek az úrbéri szerződések értelmében továbbra is a Mecsekre kellett járniuk.<sup>274</sup>

Az 1830-as években a rossz időjárási viszonyok miatt<sup>275</sup> is sor került az orfűi erdőn kívüli fakitermelésre. A keszűi és a németszéki jobbágyok az 1834–1835-ös télen fordultak ez irányú kérésükkel az uradalomhoz. Mindkét település a rossz időjárási viszonyok miatt bekövetkezett takarmányhiányra és a kemény télre hivatkozva kérte az uradalmat, hogy ne az orfűi vágásban, hanem a saját vagy legalább a lakóhelyükhöz közelebb eső erdőben vágassák ki az úrbéri fájukat.<sup>276</sup> 1838-ban az egyházbéri és bostai jobbágyok fordultak az uradalomhoz ugyanezzel a kéréssel.<sup>277</sup> A rendkívül szélsőséges 1830-as években a viharok is jelentős károkat okoztak az uradalmi erdőkben, például az egerszegi erdő egy részét 1830. július 27-én „forgósél” tarolta le.<sup>278</sup>

1845-ben Varga József fővadász és Horváth János tisztartó egy újabb fakitermelési tervezetet nyújtott be Vörös Mihály prefektusnak, melyben az összes erdőben folytatandó kitermelésre tettek javaslatot. Varga a tervezetében mind a felső-, mind az alsó-kerületi erdőkben folytatott kitermelést javasolt. A Felső-

1817. június 14.; 1828. május 17.; PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. május 10.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1825. május 14.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1840. 1839. december 21.

<sup>272</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. március 23.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1840. 1839. december 21.; 1840. március 21.

<sup>273</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. március 8.; 1828. január 26.

<sup>274</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Kisdér.

<sup>275</sup> Rácz L. 2008. 132–160.

<sup>276</sup> PKL Sem. 93. Fasc. 63, 74 No.

<sup>277</sup> PKL Sem. 100. Fasc. 18, 36 No.

<sup>278</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1825. július 9.; 1830. augusztus 7.; 1832. szeptember 2.; 1834. február 1.; PKL Sem. 223. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1831. január 9.; PKL Sem 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1840. július 18.

kerületben elsősorban az erdők elöregedése miatt kellett az egyes falvak határában lévő erdőkben a kitermelést megkezdeni, az alsó-kerületben pedig a legelő elkülönözési perek miatt, továbbá, hogy a juhászatnak elegendő és megfelelő erdei legelője legyen. Horváth János tiszttartó csak a németszéki kitermelés beszüntetését ajánlotta, a többi javaslattal gyakorlatilag egyetértett. Vörös Mihály e két vélemény alapján adta ki főkörmányzói határozatát, mely nem csak az 1845–1846. évi kitermelést határozta meg, hanem egészen a jobbágyfelszabadításig tartott. Az orfűi évi 16 holdas kitermelést felére csökkentette, az így kieső területet és famennyiséget a bánosi, a németszéki, a husztóti, az egerszegi és az egyházbéri erdőkben pótolták. Az Alsó-kerületben a szilvási erdő ritkítására, és egy meg nem határozott kiterjedésű erdőterület kiirtására adott ki utasítást. A bosta, szőkei és keszüi erdőket is ritkította, hogy a juhoknak megfelelő erdei legelője legyen. A kisdéri erdő egy részét a közelgő legelő elkülönözés miatt, a teljes kőkényit pedig az állandó lopás miatt irtatta ki.<sup>279</sup>

A harmadik korszakban, az 1850-es évek közepén a birtokelkülönözés hatására az uradalom új fakitermelési szabályzatot készíttetett Gyenes János mérnökkel a felső-kerületi erdőkre vonatkozóan.<sup>280</sup> Gyenes az uradalom kezelésében maradt négy nagy erdőterület felosztását végezte el. A fő vágási terület továbbra is az 1258,75 hold kiterjedésű orfűi „öregerdő” maradt, melyet 63 vágási területre osztott fel, melyben évente 20 hold terület kerülne kivágásra.<sup>281</sup> A bánosi erdőt, mely területére nézve az orfűit követte 436 hold kiterjedésével, évi 6,09 holdnyi vágásokra osztotta fel, melyek 64 évig biztosították volna a kivágandó fát. Az uradalom kezelésében Husztót határában 414,125 hold erdő maradt, melyet 5 hold kiterjedésű vágásokra osztott fel, ez a terv szerint 76 évig biztosította a szükséges famennyiség egy részét. Az egerszegi erdő kiterjedése 113,375 hold volt, melyet 41 2,74 holdas vágási területre osztott fel.<sup>282</sup> Ezzel már alapvetően áttért az uradalom a kizárólagos tarvágásos gazdálkodásra, kivételt egyedül az alsó-kerületi szőkei és bosta erdők jelentettek, ahol ritkító favágást folytatott az erdei legeltetés érdekében.<sup>283</sup>

A kitermelést 1848-ig elsősorban a jobbágyok végezték robotban és ún. úrbéri faszolgáltatásban. Ennek megszűnte után jelentős változások álltak be a fakitermelés módjában is. Keszü, Egerszeg, Husztót, Kovácsszéna, Tekeres, Bános és Orfű kivételével a többi község az 1852–1853-as esztendőekben megtagadta a favágást és ezek után pénzért vásárolták meg a tüzelőjüket és az épületfájukat.<sup>284</sup> Azok a községek, amelyek a faizási jogukkal továbbra is éltek, ezek után is kötelesek voltak az uradalom számára fát vágni az orfűi erdőben és azt Pécsre

<sup>279</sup> PKL Sem. 253 Fasc. 5. No. Erdők kezelése. 1845.

<sup>280</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Mérnöki jelentés a favágásról 1855–6.

<sup>281</sup> Itt csak az öreg erdő adata szerepel, melyet még nem vontak művelés alá, az orfűi erdő kiterjedése ekkor 2279,375 hold volt.

<sup>282</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Mérnöki jelentés a favágásról 1855–6.

<sup>283</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Süle vadász jelentése a favágásról. 1855–56.; 253. Fasc. 5. No.

<sup>284</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 1. No.

szállítani.<sup>285</sup> Mivel a megvágott famennyiség már nem volt elegendő az uradalom számára, ezért favágásra rendszerint kénytelen volt napszámosokat is felfogadni.<sup>286</sup> Költségcsökkentés érdekében és hogy további bevételhez is jusson, árveréseken még lábon álló fákat, erdőrészeket is adott el.<sup>287</sup> Míg a korábbi időszakban évente kb. 800 öl faszükséglete volt az uradalomnak, ebben az időszakban már kb. 500 öl is elegendő volt, mivel a bérlőknek már nem adott tűzifát, a mészégetés pedig nem volt jövedelmező vállalkozás. Szintén a fakitermelés csökkenését okozta a tűzifa árának csökkenése és a napszám díjának emelkedése is. Tovább fokozta a helyzetet, hogy a napszámosok már nem érték be a fák maradékával, az ágakkal és tuskókkal – például amikor a szőkei favágók megtudták, hogy csak vékony ágfát kapnak fáradságos munkájuk ellentételeként, rögtön megtagadták a munkát<sup>288</sup> –, ők is hasábfát szerettek volna kapni munkájukért. Ez viszont az uradalomnak volt káros, mert így további fákat kellett volna kivágnia, viszont a tuskók és ágak a nyakán maradtak volna.<sup>289</sup> Jelentős költséggel bírt a fák tuskóinak kiásása is – ez háromszor többbe került, mint egy fa kivágása, ezért az uradalom a lábon álló fák eladásakor kikötötte annak kiásását is.<sup>290</sup> Ezért az 1850-es években egyre gyakoribbá vált – az erdők elkülönözése után pedig általánossá –, hogy fakitermelésre az uradalom vállalkozókkal kötött szerződést.<sup>291</sup>

Az uradalom mindent megtett, hogy a jobbágyok faizási jogát ellenőrizni tudja, helyesebben megfogalmazva a lopásokat és a károkat csökkentse. Ezért szigorúan korlátozta azt: Mindenszentektől (november 1.) Szent József napjáig (március 19.) hetente kétszer, kedden és péntek élhettek e jogukkal a jobbágyok.<sup>292</sup> Ezt az időpontot az uradalom az évek során többször is megváltoztatta, az 1836-os esztendőtol pedig a felső-kerületi jobbágyok faizási napját le is csökkentette heti egy napra.<sup>293</sup> A jobbágyok előbb rakásba gyűjtötték a tűzifájukat, és ha később egyben akarták azt elvinni, akkor azt Szent György napig (április 24.) kellett megtenniük, különben elvesztették a fát.<sup>294</sup> Az alsó-kerületi jobbágyokat többször is megintette az uradalom, hogy csak a kijelölt napon és nappal menjenek fáért, különben három napi robotbüntetésben részesülnek.<sup>295</sup> Nyáron a jobbágyok

<sup>285</sup> PKL Sem. 178. Fasc. 49/1864.; 183. Fasc. 50/1869.

<sup>286</sup> PKL Sem. 161. Fasc. 61–65/1854.; 178. Fasc. 110–114/1864.; 184. Fasc. 155–166/1870.; 185. Fasc. 162–169/1871.; 189. Fasc. 57–61/1875.

<sup>287</sup> PKL Sem. 177. Fasc. 50/1863.; 178. Fasc. 28/1864.; 181. Fasc. 47/1867.; 184. Fasc. 44, 50/1870.

<sup>288</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Sülle vadász jelentése a favágásról 1855/6.

<sup>289</sup> PKL Sem. 171. Fasc. Sülle vadász véleménye az erdők szabályozásáról 1856.

<sup>290</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Sülle vadász előterjesztése az eladandó szálfákról 1857–1858-ban.

<sup>291</sup> PKL Sem. 177. Fasc. 55/1863.; 181. Fasc. 47, 172/1867.; 182. Fasc. 223/1868.; 184. Fasc. 174–175/1871.; 187. Fasc. 153–154/1873.; 189. Fasc. 211/1875.; 296. Fasc. A pécsi papnöveldei uradalom javaihoz tartozó erdőbirtok 1886.

<sup>292</sup> PPL 376–Q/1830.

<sup>293</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. 1836. szeptember 10.

<sup>294</sup> PKL Sem. 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1827. február 27.

<sup>295</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1839. október 19.; 1840. szeptember 26.

minden eszköz – fejsze és fűrész – nélkül gyakorolhatták e jogukat, vagyis csak a földön fekvő fát gyűjthették.<sup>296</sup>

Időnként előfordult illegális fakitermelés is, főleg a nagyon kemény teleken, például 1829. február 24-én nyolc falu több mint hatvan jobbágyát kapták rajta falopáson.<sup>297</sup> A lopások Kökény és Bosta határában voltak a leggyakoribbak, olyanira, hogy ezeken a helyeken az uradalom kénytelen volt az egész erdőt kiirtatni.<sup>298</sup> A falopást három napi robottal és az okozott kár megtérítésével büntette az uradalom, ha pedig ugyanezt idegen, más uradalomhoz tartozó jobbágy követte el és igavonó állat volt nála, akkor azt is elvették tőle. A falopások csökkentésére irányult az is, hogy a bírságpénzt azonnal ki kellett fizetni a kártevőnek.<sup>299</sup> Az okozott kár árának egyharmadát jutalomként megkapta a tetten érő és feljelentő személy. A károkozások, lopások olyan súlyosak voltak az egész uradalom területén, hogy az erdőpusztítót már börtönnel is büntette az uradalom. A makktermő fát kivágó és lopó személy a kár értékétől függetlenül öt forintos büntetést kapott. Később már azt is büntette az uradalom, aki baltával ment az erdőbe, nekik 1 máriást, azaz 20 krajcárt kellett fizetniük. Az egyre szigorodó büntetések mellett az uradalmi személyzetet is igyekeztek szorgosabb felügyeletre bírni, ezért ha a károkozót nem tudták megfogni, akkor az okozott kárt nekik kellett megtéríteniük.<sup>300</sup> A tiltások mellett gyakorlati lépéseket is tett az uradalom, például a fahordás befejezése után a vadásznak és a kerületi ispánnak az erdei utakat, azaz a „tolvaj utakat” árkokkal és sáncokkal kellett elzáratniuk.<sup>301</sup>

### VIII.3.3. A szaporítás

A 18–19. századi erdőtörvények, Mária Terézia királyi rendelete és az ezek alapján kidolgozott uradalmi erdőutasítások előírták a kivágott erdők pótlását. Ennek jelentőségét az erdőterület túlzott csökkenésének megakadályozása mellett az is nagyban növelte, hogy ezáltal az ember direkt módon befolyásolni tudta az erdők fajösszetételét, a számára kedvező fafajtaikat, a tölgyet és a bükköt célirányosan szaporítva, megváltoztatva ezzel az erdők korábbi összetételét.

Az uradalomban ennek négy különböző gyakorlata figyelhető meg. Az egyik

<sup>296</sup> PKL Sem. 216. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1846. május 2.

<sup>297</sup> PKL Sem. 45. Fasc. 34/1815.; 54. Fasc. 30/1820.; 70. Fasc. 40–50/1829.; 96. Fasc. 1062–9/1833.; 106. Fasc. 93–95/1838.; 189. Fasc. 63/1875.

<sup>298</sup> PKL Sem. 253 Fasc. 5. No. Erdők kezelése 1845.; 174. Fasc. Erdőkiirtási határozat Bosta községben 1864.

<sup>299</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1841. március 6.

<sup>300</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. február 13. július 30.; december 1.;

<sup>301</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1841. január 16.; 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. május 10.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. május 1.

legősből és legegyszerűbb mód a természetes megújulás volt, vagyis a kivágott területen néhány makktermő fát meghagytak, és azok szórták el a termésüket.<sup>302</sup> A másik ősi tapasztaláson alapuló erdőmegújítás a sarjztatás volt, amikor a tövüknél fűrészszel kivágott fák gyökere épségben maradt és az képes volt újra kihajtani, bár ez a faállomány minőségének romlását idézte elő.<sup>303</sup> Ennél a két módszernél az antropogén hatás csak fokozta a természetes folyamatot.<sup>304</sup> A harmadik módszer, a makk vetése azonban már az erdők megújításának kizárólag antropogén formája volt. Ez már a tervszerű, modern erdőgazdálkodáshoz kapcsolódik. Az erre vonatkozó első információnk 1799-ből származik, ekkor az orfűi erdőben vetettek makkot,<sup>305</sup> az 1813-as bostai makkoltatási szerződésben pedig először szerepel az, hogy a bérlő köteles vetni való makkot szedni az uradalom részére.<sup>306</sup> Az elkövetkező években ez a gyakorlat vált általánossá, a terméstől függően pár pozsonyi mérő vetni való makk szedésére kötelezte a bérlőket az uradalom.<sup>307</sup> A makkot nem csak a kivágott és kitisztított erdőterületbe, hanem a már kisarjadt erdőrészekbe is vetette az uradalom.<sup>308</sup> A negyedik, legújabb módszer a csemetésítés volt. 1845 végén rendelte el az uradalom, hogy faiskolát, csemetést alakítsanak ki a bánosi erdő egy részén, és a következő év tavaszán már be is vetette makkal.<sup>309</sup> Sajnos a későbbiekben már nem rendelkezünk információval a csemetésre vonatkozóan, valószínűleg az 1848 után megváltozott gazdasági környezetben az uradalom már nem tudta azt műveltetni és így valószínűleg megszűnt.

A bemutatott módszerek közül egyedül a sarjztatással nem befolyásolta az ember az erdők fajösszetételét, míg a másik három esetében ez már célirányosan megvalósult: nyilvánvalóan az értékesnek tartott fafajta egyedait hagyták meg, illetve vetették és csemetézték, ami a 19. század derekára előidézte az erdők fajösszetételének megváltozását.

<sup>302</sup> PKL Sem. 174. Fasc. Mérnöki jelentés a favágásról 1855–6.

<sup>303</sup> BARTHA D. 2001. 11–12.

<sup>304</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 7. No. Felső kerület erdeinek leírása.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyve 1830. április 10.; 1833. március 23.

<sup>305</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyve. 1798–1799. 1799. november 31.

<sup>306</sup> PKL MGLT. DCLXVI. Fasc.

<sup>307</sup> PKL Sem. 106. Fasc. 98/1838.; 110. Fasc. 106/1839.; 110. Fasc. 90/1840.; 113. Fasc. 96/1841.; 115. Fasc. 100/1842.; 119. Fasc. 75/1844.; 136. Fasc. 29/1845.; 131. Fasc. 32/1847.; 143. Fasc. 53/1851.

<sup>308</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 7. No. Felső kerület erdeinek leírása.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyvei 1817. november 8.; 1825. október 22.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyve 1840. április 18.; 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyve 1845. március 25.; április 19.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyve 1847. április 17.

<sup>309</sup> PKL Sem. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszttiszéki jegyzőkönyve 1846. 1845. december 6.; 1946. február 28.

## VIII.4. Az erdők hasznosítása

### *VIII.4.1. Elsődleges felhasználás*

A Papnevelő Intézet birtokán az erdőhasználat elsősorban az uradalom és a jobbágyságok tűzi- és épületfa szükségletének biztosítását jelentette. A kivágott fa javát, az őlfát az uradalom használta fel. Ebből kapott a Papnevelő Intézet tüzelés céljára, az uradalmi személyzet természetbeni juttatásként, a kegyúri ellátásban részesülő plébánosok és tanítók és az uradalmi kocsmákat bérlők is. A felesleges őlfát Pécsett árverésen értékesítette az uradalom. A kivágott fák tuskóit az uradalmi tulajdonban lévő ipari üzemek: a mész- és tégláégetők használták fel, az ágakat pedig a jobbágyságok kapták meg tüzelőnek.<sup>310</sup> Az uradalom, illetve a Papnevelő Intézet szükséges tűzifa mennyisége 1820 körül évi 410–430 öl között mozgott. Az uradalmi téglá- és mészégető kemencék, valamint a jobbágyságok évente 350–400 öl fát kaptak.<sup>311</sup>

A jobbágyságok elsődleges erdőhasználatát szintén a tűzifa biztosítása, vagyis a faizás jelentette, valamint az épületfa megszerzése. A jobbágyságok az urbárium megkötéséig és annak bevezetéséig eltérő módon használhatták az erdőt. Az Alsó-kerületben az uradalom határozta meg a faizási helyeket és jelölte ki az épületfát azokban a helységeken, melyek rendelkeztek erdővel. A Felső-kerületben a németországi német telepések szabadon használhatták a hátárukban lévő erdőt mind faizásra, mind épületfavágásra, míg a többi község jobbágyságai csak a faizást gyakorolhattak szabadon, az épületfát már az uradalom jelölte ki számukra.<sup>312</sup>

Az urbárium és az úrbéri törvények biztos jogi háttérrel nyújtottak az uradalomnak, hogy a jobbágyságok ne csak kivágják a fát, hanem azt a rendeltetési, felhasználási helyére is szállítsák. Ennek értelmében a jobbágyságoknak minden egész telek után egy öl fát kellett vágniuk és behordaniuk. Az 1845-ös uradalmi ismertető szerint az uradalomban összesen 328 2/8 jobbágyság volt, így ennyi fát kellett kivágniuk és elszállítaniuk.<sup>313</sup> Ez a mennyiség – összevetve a fenti adatokkal – nem volt elegendő, ezért az uradalom kénytelen volt pénzért is fát vágatni.<sup>314</sup> A jobbágyságfelszabadítás után ez természetesen megszűnt.

<sup>310</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1821. november 24.; 1823. április 12.; 1828. január 19.; 1830. február 13.; PKL Sem 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1841. 1840. november 14.; PKL Sem. 253. Fasc. 5. No. Erdők kezelése 1845.

<sup>311</sup> PKL Sem. 52. Fasc. 879/1819.; 55. Fasc. 832/1823.

<sup>312</sup> BML. IV. 1. i. 171. Fassiones Colonorum.

<sup>313</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>314</sup> PKL Sem. 158. Fasc. Tisztszéki jegyzőkönyvek 1836–41., 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1843.

#### VIII.4.2. Másodlagos felhasználás

Az erdőknek legeltetésre való felhasználása azokon a tájakon volt tipikus tájhasználati forma, ahol kevés volt a tiszta legelő. Így elsősorban a Felső-kerület falvaiban éltek ezzel a gyakorlattal. Legeltetésre a tölgyes-cseres erdőket használták, mert ezek rendelkeztek elegendő aljnövényzettel. Az uradalom a jobbágyságok ez irányú kérését sohasem tagadta meg, a nyári félévben – a sertések téli makkoltatásának megkezdéséig – szabadon legeltethették az állataikat a kijelölt erdőrészekben.<sup>315</sup> Viszont az 1807. évi XXI. tc 6. paragrafusa<sup>316</sup> és a kiadott utasítások 12 évig tiltották az ún. razurákban, vagyis vágásokban történő legeltetést az újulat védelmében: „a tilos vágásokban se ökröt se lovat, vagy más Jozságot valaki ne hajtson, ottan ne legeltessen mind addig, míg a fák fel nyulván”.<sup>317</sup> Ha valakit rajtakaptak a tilosban legeltetésen, azt keményen megbüntette az uradalom, a saját jobbágyságainak az okozott kárt meg kellett téríteniük és büntetésül még három napi robotot is kaptak. Ha más uradalomhoz tartoztak a tilosban legeltetők, akkor az úriszék ítélezett felettük.<sup>318</sup> A legelőelkülönözés után a volt jobbágyságok továbbra is használták az uradalom erdeit legeltetésre, de már bért fizettek vagy napszámos munkát vállaltak érte.<sup>319</sup>

Az alsó-kerületi ritkább, gyéresebb erdőket – melyek legeltetésre alkalmasabbak voltak – az uradalom használta saját juhainak legeltetésére. Innen a jobbágyságok állatai ki voltak tiltva, ők csak a kis kiterjedésű legelőkön, az ugaron és Szent György napjáig az uradalmi réteken legelthettek. Ezért kérték 1837-ben – mint fentebb említettük – a szőkei, a szilvási, a bostai és a kökényi jobbágyságok az legelőelkülönözést, mely után itt az uradalom nagyarányú erdőirtásba kezdett.<sup>320</sup>

A tölgyes, cseres és bükkös erdőket az uradalom és a jobbágyság egyaránt a sertések makkoltatására, téli hizlalására hasznosította. A sertések Kisboldogasszony (szeptember 8.) vagy Szent Mihály (szeptember 29.) napjától Szent György napjáig (április 24.) tartózkodhattak a makkos erdőkben. Az uradalom számára bizonytalan – mivel nem minden évben termett makk –, de jelentős bevételi forrást jelentett a makkos erdők bérbeadása, a 18. század végén ide még a szomszédos vármegyékből, Somogyból és Tolnából is jöttek sertést makkoltatni.<sup>321</sup> A makkoltatási szerződésben kikötötték, hogy a bérlőknek tilos a még le nem hullott makkot levetni, az ágakat lenyesni. A bérlők kötelesek voltak megóvni az erdőt a

<sup>315</sup> PKL Sem. 93. Fasc. 63.; 68.; 69.; 97. No.; 100. Fasc. 18. 33. No.

<sup>316</sup> <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5046> (utolsó letöltés: 2016. május 18.)

<sup>317</sup> PPL 376–Q/1830.

<sup>318</sup> PKL Sem. 93. Fasc. 99. No.; 106. Fasc. 25/1838.; PPL 376–Q/1830.

<sup>319</sup> PKL Sem. 139. Fasc. Erdők nyári legeltetése. 1858.; 161. Fasc. 67/1854.; 184. Fasc. 25/1870.; 187. Fasc. 17,18/1873.; 189. Fasc. 7, 11/1875.

<sup>320</sup> PKL Sem. 104. Fasc. 32/1837.; 521. Fasc.

<sup>321</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 73. No.; 5. Fasc. 77. No.

fatolvajoktól, kártevőktől, tilosban legeltetőktől.<sup>322</sup> A saját sertéseik mellett a helyi plébánosnak 12, a kerületi ispánnak és a helyi tanítóknak hat-hat, a helyi hajdúknak és harangozóknak négy-négy sertését minden fizetség nélkül kötelesek voltak beengedni és ott makkoltatni. Ez a kiváltság 1848-ig volt érvényben.<sup>323</sup> A makkoltatás jelentősége az uradalmi erdőkben az erdők elkülönözése után csökkent, mivel egyrészt a jobbágyság is makkos erdőkhez jutottak, másrészt pedig – amint láttuk – a sertéstartás jellege is egyre inkább megváltozott.<sup>324</sup>

A gubacs a 18–19. században a tintakészítés, a szövetfestés és a cserzés alapanyaga volt. Jelentőségét mutatja, hogy már az urbáriumokban is szerepel, ahol a 8. pont 9. §-a az uradalom kiváltságaként szerepelteti és megtiltja a jobbágyoknak a gubacsgyűjtést.<sup>325</sup> A gubacsgyűjtés kibérlésére az első adattal 1820-ból rendelkezünk.<sup>326</sup> A gubacsszedés jogát az uradalom árverésen a legtöbbet ígérőnek adta, aki köteles volt a meghatározott idő alatt az összes uradalmi erdőben összeszedni azt. A bérlőnek, hasonlóan a makkoltatókhoz, az erdőket a kártevőktől meg kellett óvnia, cserébe az uradalom megtiltotta a jobbágyoknak a gubacs gyűjtését, sőt az elkövetőt a három napi roboton kívül 12 botütéssel is büntette.<sup>327</sup> 1843-tól már nem évenként kötöttek szerződést, hanem több évre előre kibérelték e jogot.<sup>328</sup>

A gubacshoz hasonlóan a taplónak is jelentős szerepe volt a korabeli mindennapi életben. A gubacssal ellentétben a taplószedést nem a pécsi vagy távolabbi nagykereskedők vették bérbe, hanem alkalmoszerűen a helyi vállalkozó szellemű jobbágyok. A bérlők, mielőtt egy erdőben nekiláttak volna a taplószedésnek, kötelesek voltak a helyi hajdúnál jelentkezni és a taplószedésen kívül tilos volt számukra minden más tevékenység az erdőben, sőt nekik is felügyelni, óvni kellett az erdőket, a károkozók átadásáért külön jutalomban is részesítette őket az uradalom.<sup>329</sup>

További másodlagos erdőhasznosítási forma, haszonvétele volt a fafaragás, mely elsősorban a vándor cigányokhoz kapcsolódott. 1775-ben 12 cigánnyal kötött szerződést az uradalom, akik fejenként évi 10 forintos bérért az orfűi erdőben puha- és terméketlen fák felhasználásával mesterségüket űzhették. A béren kívül az uradalom részére 150 darab lapátot, 30 nagy és kicsi teknőt is kellett készíteniük. A munkájukhoz felhasznált fát mindig az uradalom jelölte ki és amennyiben kárt okoztak, elűzhette őket a birtokról.<sup>330</sup> Az 1800-as években már gilva<sup>331</sup> és var-

<sup>322</sup> PKL Sem. 49. Fasc. 79/1818.; 54. Fasc. 114–127/1820.; 76. Fasc. 123/1830.; 106. Fasc. 98/1838.; 115. Fasc. 100/1842.; 119. Fasc. 75/1844.; 136. Fasc. 42/1849.; 161. Fasc. 67/1854.

<sup>323</sup> PKGYJKV 1804. március 14.

<sup>324</sup> PKL Sem. 181. Fasc. 53/1867.; 189. Fasc. 62/1875.; 212. Fasc. Szerződések könyve.

<sup>325</sup> BML A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának urbáriumai.

<sup>326</sup> PKL Sem. 54. Fasc. 87/1820.

<sup>327</sup> PKL Sem. 81. Fasc. Gubacsszerződés 1832.; 106. Fasc. 97/1838. 136. Fasc. 44/1849.

<sup>328</sup> PKL Sem. 136. Fasc. 43–44/1849.; 212. Fasc. Szerződések könyve. Gubacsszedési szerződés Hőnig Móriccal 1855. január 31.

<sup>329</sup> PKL Sem. 73. Fasc. 28/1830.; 98. Fasc. 159/1837.

<sup>330</sup> PKL Sem. 255. Fasc. Szerződések.

<sup>331</sup> A tölcsérgomba egy fajtája.



gánya gombok szedésre is kötelezte az uradalom őket. A létszámuk az évek során mindig változott, a kezdeti tizenkettőről az 1860-as évekre három főre csökkent.<sup>332</sup>

Az erdőhasználat speciális formáját jelentette a vadászat. Az 1729. évi XXII. törvénycikk, az 1767-es úrbérrendelet alapján megkötött úrbéri szerződések és az uradalmi utasítások a jobbágyoknak nem csak a vadászatot, hanem a vadász-kutyák tartását is tiltották.<sup>333</sup> A háromnapos úrbéri vadászatokat decemberben és januárban tartották, ezeken minden falu köteles volt részt venni.<sup>334</sup> Egy ilyen vadászon 30 puskás és 100 hajtó is részt vett és néha az uradalmat vezető kanonok is megtisztelte jelenlétével az eseményt. A háromnapos vadászon először nagy-, majd azt követően apróvadra vadásztak.<sup>335</sup> A párzási időszak kezdetével ért véget a vadászydény, ezután szeptemberig tilos volt kutyákkal vadászni.<sup>336</sup> Előfordultak azonban néha kivételek is, például 1832 júliusában Bostán károkozó farkasok miatt tartottak hajtóvadászatot.<sup>337</sup>

Nem csak az úrbéri vadászatokról került vadhús a Papnevelő Intézet asztalára. A káptalan 1810-ben elrendelte, hogy minden hajdú és erdőőr hat-hat nyulat lőjön az uradalom számára Mindenszentek (november 1.) és Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe (február 2.) között.<sup>338</sup> Amennyiben ezt elmulasztották, darabonként fél forintot levontak a fizetésükből.<sup>339</sup> Ezen kívül az uradalom elvárta tőlük, hogy a jelesebb ünnepnapokra is lőjenek négy lábú és szárnyas vadakat, így húsvétra, Szent Pál ünnepére<sup>340</sup> és a seminaristák majálisára.<sup>341</sup> Ha más vad is puszkavégre került, akkor minden lelőtt vad után ún. lövéspénzt kapott az illető személy.<sup>342</sup>

Az uradalom először 1843-ban adta bérbe az alsó-kerületi vadászati jogot két nyugalmazott katonatisztnek három évre, évi 36 ezüst forintért. A bérlők az úrbéri és a két napos szalonka vadászati jogot is magkapták és hozzá a jobbágyok robotmunkáját – a hajtást – is. Természetesen a vadászatot szabályzó törvényeket a bér-

<sup>332</sup> PKL Sem. 47. Fasc. 9/1816.; 46. Fasc. 65/1818. 54. Fasc. 9/1820.; 113. Fasc. 94/1841.; 177. Fasc. 11/1863.; 178. Fasc. 4/1864. A létszámot természetesen mint családfőt kell érteni, akivel megkötötték a szerződést.

<sup>333</sup> PKGYJKV 1750. január 13. 1.; 1756. május 10. 4.

<sup>334</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyve 1824. január 17.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyve 1840. 1839. december 14.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyve 1841. 1840. december 12.

<sup>335</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyve 1825. december 17.

<sup>336</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyvei 1826. február 11.; 1828. február 9.

<sup>337</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyve 1832. június 9.

<sup>338</sup> PKGYJKV 38/1810.

<sup>339</sup> PPL 376 – S/1830. A Pécsi Tisztelendő Nevendék Papság Uradalmában lévő Hajdukak, Vintzellereknek, és Erdőpásztoroknak adatott Rendszabások 1826-ban.

<sup>340</sup> Január 25-ről, szent Pál, a Szeminárium védőszentje megtérésének ünnepéről lehet szó, nem pedig június 29-ről, az apostolfeljedelmek közös ünnepéről.

<sup>341</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyvei 1821. január 20.; 1823. március 22.; május 10.

<sup>342</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 689/1841.; PKL Sem. 119. Fasc. 685/1844. Egy nyúlért 30 krajcár, egy őzért két forint öt krajcár, egy szalonkáért 21 krajcár, egy szarvasbikáért négy forint 30 krajcár, egy szarvastehénért három forint 30 krajcár, egy szarvasborjúért pedig két forint 30 krajcár járt.

lőknek is be kellett tartaniuk, a kutyáikat, ha a szőlőkbe tévedtek, a csőszök lelőhették.<sup>343</sup> Az 1847-es esztendőben a felső-kerületi vadászati jogot is bérbe adta az uradalom.<sup>344</sup> A jobbágyfelszabadítás után az uradalom vadászati joga csak a saját birtokára terjedt ki, melyet a megszűnt robotmunka miatt már nem tudott kihasználni, ezért ismét a vadászat bérbeadása mellett döntött.<sup>345</sup> A vadászati jog bérbeadásával azonban a hajdúknak és a vadásznak a vad beszolgáltatási kötelezettsége nem szűnt meg, azt a megszabott módon továbbra is teljesíteniük kellett.<sup>346</sup>

## VIII.5. Az erdők mennyiségi és minőségi változásai

### *VIII.5.1. Mennyiségi változások*

Számítások szerint a 18–19. században az ország mintegy harmadát borította erdő, melyek túlnyomórészt a Kárpátokban koncentráálódtak,<sup>347</sup> azonban a korszakban a termelőerők fejlődése következtében ennek folyamatos csökkenését tapasztalhatjuk.<sup>348</sup> Alapvetően ezt a tendenciát figyelhetjük meg a birtok területén is, bár helyenként a tudatos erdőgazdálkodás következtében új erdőkkel is találkozhatunk (1. melléklet).

A 18. század végéig nem rendelkezünk pontos adatokkal az erdők mennyiségére vonatkozóan, de feltételezhetjük, hogy csökkentek az erdőterületek. Erre egyrészt az írtásokról szóló források utalnak, másrészt pedig az 1733-as összeírás még sok település határát teljesen erdősültnek nevezi, sőt egyes pusztákon – Orfűn, Tekeresen és Hertelenden – még a települések sem jöttek létre, helyükön erdő terült el. Előfordult az is – Barátúr helységben –, hogy az első felmérés idejére már teljesen kiirtották az erdőt, noha az 1733-as birtokösszeírás még így jellemezte azt: „az erdő kiterjedését, minthogy hegyeken és völgyeken húzódik végig és szinte az egész területet körülfogja, nem lehetett rendesen felmérni.”<sup>349</sup>

A 18. század végére bekövetkezett változásokat az 1782-es felső-kerületi<sup>350</sup> és az 1790–1797-es alsó-kerületi térképek<sup>351</sup> adataiból tudjuk megállapítani. Ezek alapján a 18. század végén a Papnevelő Intézet birtokán az erdők területe 10597,875 holdra terjedt ki, ez az összterület 42 %-át jelentette.

<sup>343</sup> PKL Sem. 127. Fasc. 18/1846.

<sup>344</sup> PKL Sem. 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. február 6.

<sup>345</sup> PKL Sem. 143. Fasc. 11/1851.; 171. Fasc. 17/1854.; 181. Fasc. 7/1866.; 182. Fasc. 16/1868.; 186. Fasc. 264/1872.; 187. Fasc. 50/1873.; 189. Fasc. 15/1875.

<sup>346</sup> PKL Sem. 119. Fasc. 685/1844.; 171. Fasc. 110/1854.; 187. Fasc. 83/1873.

<sup>347</sup> FRISNYÁK S. 1990. 72.

<sup>348</sup> KAPOSÍ Z. 2002. 109.; WELLMANN I. 1989. 558–559.

<sup>349</sup> FRICSY Á. 1978. 184.

<sup>350</sup> PKL KGLT. 408. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet 1782-es térképei: Orfű, Bános, Szakál, Tekeres, Kovácsszéna, Hertelend, Barátúr, Egyházbér, Bodolya, Németszék, Husztót, Egerszeg.

<sup>351</sup> PKL Térképtár A Papnevelő Intézet Uradalom 1790–1797-es térképei: Keszű, Szilvás, Kókény, Bosta, Szőke, Kisdér.

A 1790–1797-es felméréskor az Alsó-kerület területének 25%-át, összesen 2435,5 holdat borított erdő. A kerületben a legnagyobb erdővel Szőke rendelkezett (41%), a sor végén pedig Kőkény állt, ahol ekkor nem volt erdő. Ebben a kerületben a fentebb említett erdőművelési szabályozások miatt az erdőterületek növekedését is tapasztalhatjuk egyes helységekből: Szilváson és Keszűben az 1733-as összeírás idején nem volt erdő, csak bokros, csaltos terület,<sup>352</sup> míg a 18. század végére Szilváson 453 hold, Keszűben pedig 553 hold erdőt tudott felnevelni az uradalom.

Természeti környezetéből adódóan a Mecsek-háton elhelyezkedő Felső-kerület lényegesen erdősültebb volt. A 1782-es felmérés szerint a terület 53%-át, 8162,375 holdat foglaltak el az erdők. A legnagyobb erdővel Orfű rendelkezett (2588,5 hold, 90%), a legkevesebb pedig Hertelend (690 hold, 32%). A két évtizeddel később, 1802 és 1805 között készült térképek<sup>353</sup> adatai alapján a kerületben jelentős erdőcsökkenést tapasztalhatunk, az összterülethez viszonyítva az erdők területe a korábbi 53%-ról 34%-ra apadt. Ekkor már csak 6807,25 holdat foglaltak el az erdők, ami az 1782-es erdőterülethez viszonyítva 17%-os csökkenést jelentett. A legjelentősebb változás Szakál helységben történt, ahol két évtized alatt az összes erdőt kiirtották. A többi község területén is csökkent az erdők területe, a legkisebb mértékben, 10%-kal Orfűn – minden valószínűség szerint szántóföldi művelésre nagyrészt alkalmatlan domborzati viszonyai miatt –, a legnagyobb mértékben, 34%-kal pedig Bodolya, Egyházbér és Tekeres helységekből. A többi falu esetében 18–22%-os csökkenést figyelhetünk meg.

Az 1828-ban készített felmérés a birtok egész területére kiterjedt.<sup>354</sup> Az adatok szerint ekkor már csak az összterület 33%-át, 8506,02 holdat borított erdő, ami az összes erdőállomány 20%-os csökkenését jelentette. Az egyes községek szintjén vizsgálva mindenhol hozzávetőlegesen egyenlő mértékben csökkent az erdők területe, kivéve Kőkényt, ahol az uradalom az eltelt évek alatt egy 120 holdas erdőt nevelt fel.

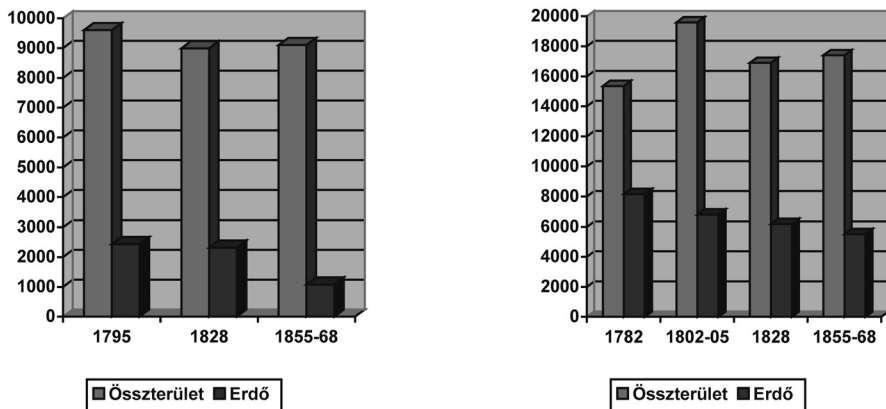
A birtokelkülönözés idejére a fentebb látott okokból kifolyólag tovább folytatódott az erdőterületek csökkenése. Az erdő ekkor az uradalom területéből 6709,42 holdat foglalt el, ami az összterület 25%-át jelentette. Ez az 1828-as erdőterülethez viszonyítva 22%-os csökkenést jelentett. Az uradalom minden településén csökkent az erdők területe. A legnagyobb változás Kőkény és Szilvás helységekből történt, gyakorlatilag eltűntek az erdők, mint fentebb láttuk, az előbbiben a nagymértékű lopások miatt az uradalom irtatta ki, a másikban pedig az elkülönözés pecsételte meg az erdők sorsát (1. melléklet).<sup>355</sup>

<sup>352</sup> FRICSY Á. 1978. 162–163.

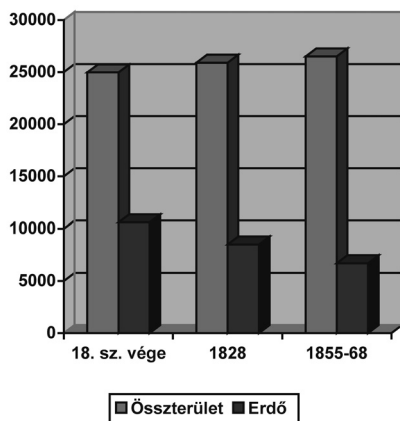
<sup>353</sup> PKL Térképtár. A Papnevelő Intézet Uradalom 1802–1805-ös térképei: Orfű, Bános, Szakál, Tekeres, Kovácsszéna, Hertelend, Barátúr, Egyházbér, Bodolya, Németszék, Husztót, Egerszeg.

<sup>354</sup> PKL Sem. 41 Fasc. 25 No.

<sup>355</sup> 1. melléklet.



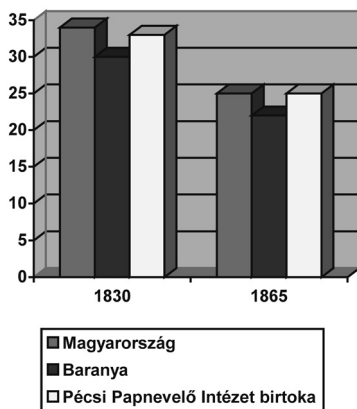
13. ábra Az erdők kiterjedése az Alsó- és a Felső-kerületben (hold)



14. ábra Az erdők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokának területén (hold)

Összességében megállapíthatjuk, hogy a vizsgált nyolcvan évben, az 1780-as évektől az 1860-as évekig igen nagymértékben, 42%-ról 25%-ra csökkent az erdők aránya a Papnevelő Intézet birtokának területén. A két kerület közül az alsóban csökkent nagyobb mértékben az erdők területe, annak ellenére, hogy Keszü, Szilvás és Kökény helységekben a kezdeti bokros, csaltos területekből erdőt tudott nevelni az uradalom. Itt a kerület összterületéből a kezdeti 25%-ról 11%-ra, mintegy 14%-kal csökkent az erdők aránya, a kezdeti erdőterülethez viszonyítva pedig az erdők több mint felének (66%) kiirtásával kell számolnunk. Ez mintegy 1400 hold erdő eltűnését jelenti. A Felső-kerületben az összterülethez viszonyítva az erdő mintegy 2500 holddal csökkent, a kezdeti 53%-ról 32%-ra apadt, azonban mivel ez a terület eredetileg sokkal nagyobb erdőségekkel rendelkezett, ezért ennek ellenére itt az erdőterület mennyisége még mindig igen jelentős maradt. A két

kerületben összesen a kezdeti erdőterület 37%-a, mintegy 3900 hold erdő tűnt el, de a birtok összterületének erdősültsége még így is meghaladta a megyei átlagot és az országos átlaghoz volt hasonló. Ennek okát abban kell látnunk, hogy az uradalom territóriumának többsége, mintegy háromötöde az erdősült Mecsek-háton terült el, szemben a többségében domb- és síkvidéki jellegű vármegyével, ahol jelentős szántóföldi gazdálkodás folyt, amelynek következtében a nagy, egybefüggő erdőket már vizsgált korszakunk előtt kivágták (13., 14., 15. ábra).



15. ábra Az erdők aránya Magyarországon,<sup>356</sup> Baranya vármegyében<sup>357</sup> és a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1830-ban és 1865-ben (%)

### VIII.5.2. Minőségi változások

Vizsgált időszakunkban az erdők minőségében alapvető, máig meghatározó változások zajlottak le: az antropogén beavatkozás következtében a korábbi vegyes erdők a legtöbb helyen homogén összetételűvé váltak.

A korabeli gazdasági életben a makktermő keményfából álló – tölgy, cser és bükk – erdők voltak értékesek. Ezeket a fákat használták építkezésre, termésüket pedig sertéshízlalásra. Amint fentebb láthattuk, a királyi és az uradalmi rendeletek értelmében a makktermő fákat kímélni kellett, csak ha már kiszáradtak, megöregedtek, akkor lehetett kivágni őket, helyettük inkább más, makkot nem termő – gyertyán, szil, nyár stb. – fákat termeltek ki tüzelési céllal. Az erdők megújításakor is célirányosan az értékesnek tartott fafajtákat, a bükköt és a tölgyet szaporították. Ez a gyakorlat oda vezetett, hogy az 1733-as összeírás idején még több fafajából

<sup>356</sup> BENDA GY. 1973. 100.; 247. Az 1830-as összeírásban Magyarország és Horvátország adatai együtt szerepelnek. Magyarország és Horvátország mezőgazdaságilag hasznosított földjének művelési ágak szerinti megoszlása.

<sup>357</sup> LOVÁSZ GY. 1977. 296.

álló, vegyes erdők összetétele megváltozott és az 1850-es évekre már gyakorlatilag egy-két fafajtaival homogénné vált. Ezt láthatjuk például Bánoson, ahol 1733-ban bükk-, tölgy-, kőris-, platán- és gyertyánfákat írtak össze, az uralkodó fafajta a gyertyán volt, az 1857-es erdőosztályozáskor viszont már csak bükkből és tölgyből állt az erdő. Ugyanezt figyelhetjük meg a bodolyai, az egyházbéri és a németszéki erdőkben is. Itt 1733-ban még a kőris volt az uralkodó fafajta, mellette tölgy, bükk, éger és nyír alkotta az erdőt, de az 1850-es évekre már a tölgy és bükk egyeduralkodóvá vált. Az alsó-kerületi Kisdér erdejét 1733-ban tölgy, platán, kőris, gyertyán és szétszórta vadkörtefák alkották, de a 19. század derekára már gyertyán és tölgy jellemezte az egész erdőt. Az orfői erdő a 18. század első felében még szintén vegyes összetételű volt, de mintegy százhusz év alatt itt is a bükk és a tölgy vált dominánssá. A bostai, a kovácsszénai és a tekeresi erdőkben már 1733-ban is a bükk és a tölgy volt az uralkodó fafajta, de még a fent említett más fajok is jelen voltak, melyek az elkövetkező egy évszázadban eltűntek.<sup>358</sup>

Csak a hertelendi és a husztóti erdőkben nem történt változás, ezek az 1733-as összeíráskor és százhusz év múlva, az erdő elkülönözésekor is vegyes összetételűek voltak, annak köszönhetően, hogy a területen nem folytatott jelentős erdőgazdálkodást az uradalom, Husztóton például a meredek hegyoldalak akadályozták a fakitermelést.<sup>359</sup>

Az erdők összetételének megváltozásához vezetett a tájidegen fajták betelepítése is. Az uradalmi vadász kezdeményezésére 1821-ben lucfenyő magot vetettek a husztóti erdő egy részén,<sup>360</sup> amely az 1857-es erdőosztályozásban is szerepelt.<sup>361</sup> Az orfői erdő területének egy részét 1846-ban vörösfenyő maggal vetették be,<sup>362</sup> ez azonban az 1857-es erdőosztályozásban már nem szerepel, valószínűleg nem állt be.<sup>363</sup> A birtokelkülönözés után tovább növekedett a fenyőerdők területe, úgy tűnik, az uradalom mégis jó lehetőséget látott a fenyvesek telepítésében, mivel a neki jutott husztóti és bánosi parlagos részeket Graz-ból hozott fenyőmaggal vetették be.<sup>364</sup> A következő esztendőben az uradalom ismét vásárolt fenyőmagot, ezúttal ötven font lucfenyőmagot, hogy azt a husztóti erdőben elvesse.<sup>365</sup>

1838-ban jelent meg az uradalom területén az akác, ekkor vetették el először magját egy a forrás által meg nem jelölt területen. Később már az összes vágásban elszórták a magját.<sup>366</sup> A szőkei vágásban az 1872-es esztendőben öt icce gledí-

<sup>358</sup> FRICSY Á. 1978. 151–204.; BML Úrbéri törvényszéki iratok. Bános, Bodolya, Egyházbér, Németszék, Kisdér, Orfű, Magyarhertelend, Bosta, Kovácsszéna, Tekeres. Erdőosztályozási iratok.

<sup>359</sup> FRICSY Á. 1978. 151–204.; BML Úrbéri törvényszéki iratok. Hertelend, Husztót. Erdőosztályozási iratok.

<sup>360</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1821. február 10.

<sup>361</sup> BML Úrbéri törvényszéki iratok. Husztót. Erdőosztályozás 1857. szeptember 27.

<sup>362</sup> PKL Sem. 216. Fasc. Tisztiszéki jegyzőkönyv. 1846. március 28.

<sup>363</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Orfű. Erdőosztályozás 1857. november 19.

<sup>364</sup> PKL Sem. 187. Fasc. 155/1873.

<sup>365</sup> PKL Sem. 188. Fasc. 170/1874.

<sup>366</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1838. április 14.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. április 17.

csia, azaz tövises lepényfa magot szórtak szét.<sup>367</sup> Ez minden valószínűség szerint a rózsafüzér megnövekedett népszerűségével volt összefüggésben, ugyanis ebben a korban a szentolvasókat leginkább glediícia magból készítették, ami akár csak a magyarországi Élő Rózsafüzér Társulat több százezres tagságával összevetve sok millió mag felhasználását jelentette.<sup>368</sup>

---

<sup>367</sup> PKL Sem. 186. Fasc. 176/1872.

<sup>368</sup> BARNA G. 2012. 214.; 237.

## IX.

### A szántóföldek

#### IX.1. A szántóföldek elhelyezkedése

A 18. század elejétől kezdve a vizsgált időszak végéig a népesség gyarapodásával nőtt a szántók területe is. A kezdetben még elszórtan elhelyezkedő kicsinyke parcellákból több tíz vagy akár több száz holdas egybefüggő szántók alakultak ki.

A hegyvidéki területeken a vízfolyások mentén rétek helyezkedtek el, az első szántókat e rétek mentén a magasabb térszíneken, a hegyláblejtők aljában alakították ki, ott, ahol az áradás már nem veszélyeztette a termést, majd fokozatosan egyre feljebb terjeszkedtek az erdők rovására. Ezek mellett a lapos hegyhátakon – például a husztóti Cser- és Gerdi-hegyen – is létesítettek szántóterületeket. Ezek az elszórtan elhelyezkedő kisebb szántók a későbbi erdőirtások révén egybefüggő szántóföldekké alakultak. A dombsági területeken, ahol szélesebbek a völgytalpak, természetesen sokkal egyszerűbb volt a szántók kialakítása, azok területét kiterjeszteni viszont itt is csak az erdők rovására tudták.<sup>369</sup> Az irtásokkal kialakított szántóföldek képe nem hasonlított a ma ismert szántókhoz: ezeken a területeken a kivágott fák tuskói még jó pár évig, évtizedig ott maradtak, a területet bokrok tarkították, akadályozva a gazdálkodást. Így az uradalom több alkalommal is elrendelte ezek kiirtását, mind a saját, mind a jobbágyok szántóin, ha ezt a jobbágyok a saját területükön nem hajtották végre, akkor a dézsma beszedésekor 24 botütést kaptak.<sup>370</sup>

#### IX.2. A szántóföldek kiterjedése

Mindkét kerületben a szántóföldek mennyiségét két tényező: a földrajzi környezet és a népességszám befolyásolta. A Felső-kerület hegyvidéki jellegű területén a meredek, erdős hegyoldalakkal körbevett, kis lélekszámú települések kevesebb szántóval rendelkeztek. Ezzel szemben a dombsági jellegű Alsó-kerület falvai általában több szántóval bírtak, egyrészt mert ezek – nyilván a kedvezőbb földrajzi környezetből adódóan – népesebbek voltak, másrészt pedig a kedvezőbb dom-

<sup>369</sup> PKL Térképtár. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának térképei.; PKL KGLT. 408. Fasc.

<sup>370</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve. 1821. január 20.; február 3.; március 31.; 1828. március 1.; 1829. március 28.



borzati és éghajlati viszonyok miatt az uradalom itt több nagy szántóterületet is kialakított (2. melléklet).

A két kerületben a 18. század végén több mint 8800 hold szántót mértek fel, ez a birtok területének 35%-át jelentette. A Felső-kerület 1782-es felmérésekor a terület 28%-át, 4284,87 holdat hasznosítottak szántóként. Legkevesebb szántóval Orfű (170 hold, 5%) rendelkezett, mivel még nemrég települt be és az Orfűi-patak legfelső szakaszában, meredek hegyoldalakkal határolt szűk völgyben helyezkedett el. A legtöbb szántóval a földművelésre legalkalmasabb, a Széki-patak kiszélesedő völgytalpában fekvő, lankás területű és legnagyobb lélekszámú Hertelend bírt (735 hold, 34%), ahol az uradalom is kialakította a maga saját kezelésű szántóföldjeit. A többi településen a szántóföldek aránya 22–36% között váltakozott.<sup>371</sup>

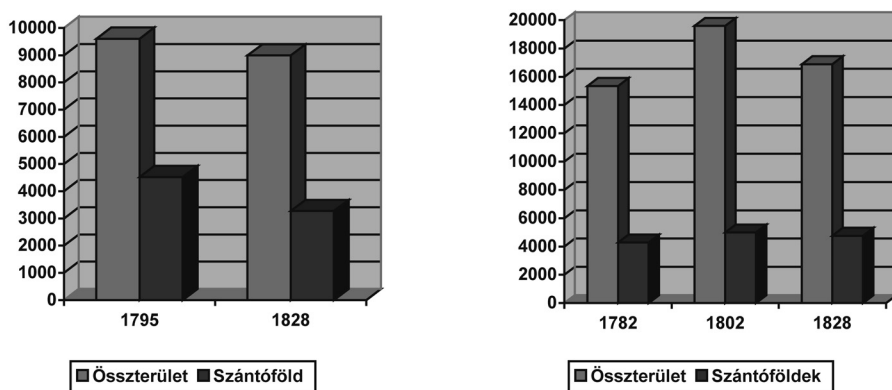
A Felső-kerületről 1802–1805-ben készített térképek adatai szerint a szántók a terület 25%-át, összesen 4989,5 holdat foglaltak el. Legkevesebb szántóval továbbra is Orfű (227 hold, 7%) rendelkezett, ezt Husztót (260 hold, 16%) követte, míg a legtöbb szántóval még mindig Hertelend (957 hold, 35%) bírt. A szántók aránya – Orfű és Husztót kivételével – minden községben átlagosan 25–35 % körül mozgott. A két felmérés közt eltelt húsz év alatt a legnagyobb mértékben, több mint 220 holddal Hertelenden nőtt a szántók kiterjedése, ugyanis egyrészt itt volt a legnagyobb számú népességnövekedés, másrészt pedig az uradalom itt újabb nagy kiterjedésű erdőket irtatott ki ekkor saját kezelésű szántóföldnek. Jelentős növekedést figyelhetünk meg az alábbi helységekben is: Tekeresen 135, Bánoson 107, Szakálon 89, Egyházbéren pedig 80 holddal nőtt a szántók kiterjedése a lakosságszám növekedésének megfelelően. A többi helységnél jelentős növekedést nem figyelhetünk meg, sőt a térképek adatai alapján egyes helységekben még csökkent is a szántók területe. Minden valószínűség szerint ennek okát az irtásokat követő erózióban kell látnunk, ami egyre több település határában okozott gondot. A korabeli térképek ilyen erózió által tönkretett területekről, köztük szántókról tudósítanak Szakálról, Barátúrról, Bodolyáról, Egerszegről, Husztótól, Németszékről és Kovácszénáról.

Az Alsó-kerületben az 1790 és 1795 között végrehajtott felmérés adatai alapján a terület majdnem felét, 47%-át foglalták el a szántóföldek. A legnagyobb kiterjedésű szántókkal Kökény (1191 hold) és Keszű (896 hold) helységek rendelkeztek, mivel egyrészt ezek voltak a legnépesebb községek, másrészt pedig itt alakította ki az uradalom saját, nagy kiterjedésű szántóföldjeit. Ez a két község bírt arányaiban is a legtöbb szántóval (56% és 54%). A legkevesebb szántó Szőke (509 hold, 35%) határában volt.

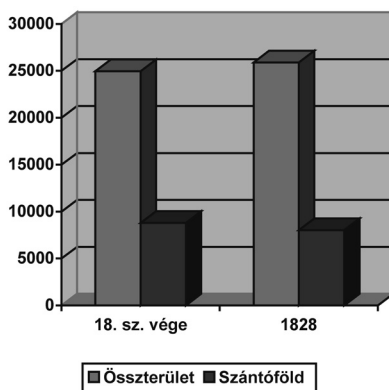
Az 1828-ban készített felmérés szerint a birtok összterületének 31%-át foglalták el a szántók, 8034,99 holdat, ami a 18. század végéhez képest mind mennyiségileg, mind arányaiban csökkenést mutat. Ez a csökkenés elsősorban az erdőirtások hatására kialakuló erózió okozta pusztításnak köszönhető. A legkisebb

<sup>371</sup> Németszék esetében a felmérés nem tartalmaz teljes adatsort, ezért összterületadat hiányában nem tudjuk a szántók arányát kiszámítani.

kiterjedésű szántóval továbbra is Orfű (226 hold), Husztót (241 hold) és Szakál (260 hold) rendelkezett. Ha a szántók arányát nézzük, akkor is Orfű határában találjuk a legkevesebbet, területének csak 8%-át tették ki a szántók, ezt Husztót követte 19%-kal. A legnagyobb szántóterülettel továbbra is a nagyon kedvező fekvésű Hertelend rendelkezett (1072 hold, 45%), amit Kökény követett (923 hold, 47%) (16-17. ábra).



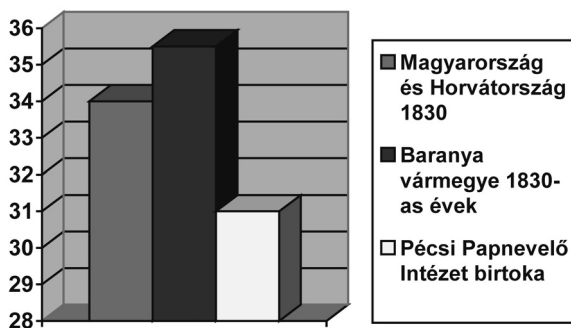
16. ábra A szántóföldek kiterjedése az Alsó- és a Felső-kerületben (hold)



17. ábra A szántóföldek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokának területén (hold)

Sajnos a birtokelkülönözés idejére vonatkozóan nem rendelkezünk teljes adattal, csak néhány település esetében ismerjük ezeket, melyeket összevetve jelentős eltérést találhatunk az 1828-as és az 1850–1860-as években készült felmérések között. Erre csak egy magyarázat adódik: a maradványföldek. A maradványföldet a jobbágyok irtással alakították ki és ezek a földterületek nem tartoztak a telki szervezethez. Egyházbér az 1828-as felméréskor még csak 371 hold szántóval rendelkezett, az 1879-ben készített felmérés szerint azonban itt már 522

hold szántó volt. Viszont ekkor 186 hold maradványföldet mért fel a mérnök: az eltérés 35 hold. Tekeres helység határában az 1828-as felméréskor 293 hold szántó volt, 1859-ben pedig 451 hold szántót mértek fel. A jobbágyság 184 hold maradványföldet váltottak meg, az adatokat összevetve 20 hold eltérést találunk. Szakálynál 40, Németszéknél 33, Orfűnél pedig 44 hold eltérést láthatunk. Vagyis az 1828-as felméréskor a mérnök feltehetően csak a jobbágyság telki állományához tartozó földeket mérte fel, az irtásföldeket, a későbbi maradványföldeket nem. Természetesen néhány holdas eltérések adódhatnak a felmérés pontatlanságából is (2. melléklet).



18. ábra A szántóföldek aránya Magyarországon,<sup>372</sup> Baranya vármegyében<sup>373</sup> és a Pécsi Papnevelő Intézet birtokának területén 1830 körül (%)

Baranya korabeli viszonyaival összevetve az uradalom területén 1830 körül mintegy 4,5%-kal kevesebb szántóföld volt, mint a vármegyében átlagosan. Ezt az magyarázza, hogy a Pécsi Papnevelő Intézet birtokának csak kisebb, kétötöd része feküdt a szántóföldi művelésre kiválóan alkalmas Baranyai-dombság területén, míg a nagyobb birtoktest a hűvösebb és csapadékosabb Mecsek-háton terült el, ahol ebből kifolyólag inkább az erdő- és rétgazdálkodáson volt a hangsúly. Hasonlóképpen ugyanezen okból kifolyólag az országos átlagnál is mintegy 3%-kal kisebb volt a szántóföldek aránya az uradalom területén (18. ábra).

### IX.3. A szántóföldek minősége

Mária Terézia királynő úrbéri rendeletében nem csak a jobbágyság jogait és terheit szabályozta, hanem meghatározta a jobbágyság nagyságát is, amely egészen az 1848-as áprilisi törvényekig az állami és földesúri adózás alapjául szolgált.

<sup>372</sup> BENDA GY. 1973. 100. Magyarország és Horvátország mezőgazdaságilag hasznosított földjének művelési ágak szerinti megoszlása.

<sup>373</sup> LOVÁSZ GY. 1977. 296.

Baranya vármegyében, így a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán is egy egész telekhez minőségének megfelelően 22-24-26 hold szántó tartozott, attól függően, hogy első-, másod- vagy harmadosztályba sorolták a területet. A korabeli úrbéri tabellák szerint első osztályú szántókkal Bodolya, Egerszeg, Egyházbér, Keszü, Kökény, Szilvás és Szőke helységek rendelkeztek, a többi helység szántóföldjeit másodosztályba sorolták.<sup>374</sup>

Az 1860-as évtizedben, a birtokelkülönözéskor ismét osztályozták a szántókat, dűlönként minőségüknek megfelelően három osztályba sorolva. Az osztályozás több szempont alapján történt: milyen volt a terület talaja, fekvése, illetve milyen messze volt a településtől. Azok a területek, amelyeken megtermett a búza, első osztályúnak, amelyeken csak a kétszeres – búza és rozs keveréke – másodosztályúnak, amelyeken pedig csak a rozs, azok harmadosztályúnak számítottak. Ha egy terület talaja jó minőségű volt, de a falutól messze terült el, akkor a nehezebb művelési körülmények miatt szintén csak másodosztályú földnek sorolták be.<sup>375</sup>

#### IX.4. Az uradalmi szántóföldek

Az uradalom az 1742-es esztendőben csak Kökény és Barátúr helységekben rendelkezett szántófölddel, az előbbiben nagyobb területtel.<sup>376</sup> Az elkövetkező évtizedekben azonban az uradalmi szántók kiterjedésének nagymértékű növekedését tapasztalhatjuk, melyet elsősorban erdőirtással nyertek, például Hertelend község határában két részben mintegy 70 hold erdőt irtattott ki az uradalom az 1779-es esztendőben.<sup>377</sup> A korabeli tiszviszéki jegyzőkönyvekben és a robotjegyzőkönyvekben folyamatosan szerepelnek az irtások, viszont nem minden esetben jelölték meg a célt, hogy a területet szántónak vagy rétnek, esetleg más céllal akarták-e hasznosítani. 1800-ban a szilvási, 1804-ben pedig a szőkei uradalmi szántók melletti területek kiirtását rendelte el a prefektus.<sup>378</sup> Ezen esetekben a területek elhelyezkedése miatt joggal feltételezhetjük, hogy az uradalom szántóként hasznosította az így nyert területeket. 1849-ben Tekeresen és Egerszegen még voltak olyan új szántóföldjei az uradalomnak, melyek területéről az erdőt frissen irtották ki, ugyanis ezeket még az irtók használták – a korabeli szokás szerint az irtást követő néhány évben ők használhatták az új szántót.<sup>379</sup> Sajnos ezekről az irtásokról nem rendelkezünk adatokkal, mert 1846-ig az uradalom az irtókkal csak szóbeli egyez-

<sup>374</sup> FELHŐ I. 1970. 11, 76–92.

<sup>375</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Kovácsszéna Osztályozási jegyzőkönyv, Németszék Osztályozási jegyzőkönyv, Orfű Osztályozási jegyzőkönyv, Szakály Osztályozási bizonyítvány, Szilvás Földbecslés 1862, Tekerés Osztályozási jegyzőkönyv.

<sup>376</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 2 No.

<sup>377</sup> PPL 77/1781 Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Ecclesiensis.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1779.

<sup>378</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tiszviszéki jegyzőkönyvei 1800. november 29.; 1803–1804. 1804. február 4.

<sup>379</sup> PKL Sem. 253. Fasc. A Pécsi Papnöveldei Uraság szántóföldjeinek jegyzéke 1849.

séget kötött.<sup>380</sup> De előfordult az is – Hertelenden és Orfűn –, hogy a mocsaras területek lecsapolásával jutott új szántóföldekhez az uradalom.<sup>381</sup>

A fentiekből kifolyólag az 1780-as években az uradalom már a következő helységeken rendelkezett nagyobb kiterjedésű szántóföldekkel: Kökényben 200, Szilváson 60, Szőkében pedig 50 holddal, a hertelendi terület irtása pedig még folyamatban volt. Mintegy hetven évvel később, 1849-ben már több mint kétszerese, összesen 631 hold szántóföld volt az uradalom kezelésében. A Felső-kerületben Hertelenden 121, Kovácsszénán 31, Tekeresen 26, Egerszegen 12, Orfűn 11, Bánoson 4 és Husztóton 7 hold szántóval rendelkezett, a jobb környezeti adottságokkal rendelkező Alsó-kerületben pedig a kétszeresét, összesen 411 hold szántót használt: Kökényben 204, Szilváson 82, Bostán 61, Szőkében 40, Keszűben pedig 22 holdat.<sup>382</sup>

A birtokelkülönözéskor további szántóterületek kerültek az uradalom tulajdonába. A volt jobbágyoknak az Úrbéri pátens lehetővé tette, hogy a maradványföldeket megváltásuk, így azok a birtokukba juthattak. A Felső-kerületben Bánoson, Husztóton és Kovácsszénán csak a maradványföldek egy részét váltották meg, a többi az uradalom tulajdonába került, míg a kerület többi települése az összes maradványföldet megváltotta. Az Alsó-kerületben már más volt a helyzet, mivel ez kedvezőbb földrajzi adottságokkal rendelkezett, így az uradalom az itteni maradványföldeket saját tulajdonába vonta és azok egy részét felhasználva kialakította majorságát a Szent Pálról elnevezett pusztán.<sup>383</sup>

A birtokelkülönözéskor lehetőség kínálkozott arra, hogy az uradalom tagosítsa, vagyis egy helyen hasítsa ki a neki járó szántót. Élt is ezzel a lehetőséggel, általában ugyanakkora és ugyanolyan minőségű területet cserélt el a volt jobbágyokkal, de volt olyan eset is, amikor több területet adott át, mint amennyit átvett.<sup>384</sup> Az uradalom azt is figyelembe vette, hogy a szomszédos településeken neki jutott területek egymás szomszédságában, a települések közös határán egy tagban helyezkedjenek el. Így tett Barátúron, ahol a szomszédos Hertelend határán lévő uradalmi terület mellett hasította ki a területét.<sup>385</sup> Hasonlóan járt el az Alsó-kerületben, itt négy település: Kökény, Szilvás, Szőke és Keszű közös határán alakította ki cserével a neki jutott területekből a Szent Pál pusztai majorságot.<sup>386</sup>

Az uradalmi szántók – mint fentebb láttuk – igen eltérő nagyságúak voltak. Közülük a nagy, egybefüggő területeket az uradalom saját kezelésében művelte, míg a kisebb kiterjedésű, egy-két holdas szántókat vagy az alkalmazottainak adta

<sup>380</sup> PKGYJKV 27/1846.

<sup>381</sup> PKL KGLT. A Papnevelő Intézet uradalmának tisztizségi jegyzőkönyve 1821. július 21.; PKL Sem. 76. Fasc. 644/1830.

<sup>382</sup> PKL Sem. 253. Fasc. A Pécsi Papnöveldei Uraság szántóföldjeinek jegyzéke 1849.

<sup>383</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Bános, Barátúr stb. Egyezséglevelek.

<sup>384</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Egerszeg, Magyarhetelend, Kovácsszéna. Úrbéri egyezségek.

<sup>385</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Barátúr. Úrbéri egyezség.

<sup>386</sup> PKL. Térképtár. Kökény helység térképei. Terve a szilvási, kökényi, szőkei és keszűi határból egy tagban tagosítandó uradalmi birtoknak.

használatra – például az egyházbéri kanász<sup>387</sup> és a kisdéri hajdú<sup>388</sup> természetbeni juttatásként kapott ilyen kis kiterjedésű szántót –, vagy bérbe adta, például a németszéki,<sup>389</sup> a szilvási<sup>390</sup> és a kökényi<sup>391</sup> jobbágyoknak. A földek használatáért kezdetben az uradalom pénzt, később robotot kért és kapott, például az 1780-as években három és negyed napi robotért adott bérbe egy hold szántót.<sup>392</sup> Ha több évre adta bérbe a szántót az uradalom, akkor annak művelési rendjét is rögzítették a szerződésben. Például a tekeresi malom melletti majdnem egy holdas szántót 1841-ben három évre bérelte ki egy helyi jobbágy, aki az első évben őszt vethetett, a következő évben ugarolta a területet, majd a harmadik évben tavaszt vethetett. Így a három évből csak kétszer arathatott, de az éves bért is csak kétszer kellett megfizetnie.<sup>393</sup> A birtok területén a legtartósabb földbérlet ebben az időszakban a németszéki volt, a falu határában lévő öt holdas szántót 1795-től folyamatosan bérelték a helyi jobbágyok.<sup>394</sup> Előfordult, hogy a kisebb szántókat az uradalmi vendéglőt vagy malmot bérlők kapták meg használatra.<sup>395</sup>

A jobbágyfelszabadítás után a megváltozott jogi és gazdasági körülmények következtében az uradalom nagyobb kiterjedésű szántóföldjei egy részének bérbeadására is kényszerült, mert nem állt rendelkezésére elegendő munkaerő, illetve pénz, hogy azokat bémunkával műveltesse. Így tett az orfői Sotóban lévő 11 holdas szántójával, a husztóti 7 holdas Driskó földjével, a kovácsszénai Kóképi 29 holdas földjével és több hasonló méretű szántójával.<sup>396</sup> Az 1860-as évektől a 30–40, esetleg 50 holdas szántókat már nem feldarabolva, hanem egy tagban és több évre adta bérbe.<sup>397</sup> A birtokelkülönözés után több olyan erdőterület maradt az uradalom tulajdonában, melyeket a károktól nem tudott megóvni, ezért azokat kiirtatta, szántóvá alakította. Ezeket a területeket, noha jelentős kiterjedésűek voltak, már nem saját maga hasznosította, hanem szintén bérbe adta, de már nem a helyi lakosoknak több kisebb darabban egy-egy évre, hanem zsidó származású mezőgazdasági vállalkozók egyben hosszabb időre. Ilyen volt a szőkei 110, a kisdéri 105 és a bostai 90 holdas szántó.<sup>398</sup> Ez a folyamat a Szent Pál pusztai majorság kialakulása után felgyorsult, mert az uradalom minden erejét erre a területre koncentrált, a szétszórtan elhelyezkedő területek saját művelésével már nem foglalkozott.

A jobbágyi szántók részletekbe menő használatáról sajnos nem maradtak ránk források.

<sup>387</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>388</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1779.

<sup>389</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>390</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1776.

<sup>391</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1779.

<sup>392</sup> PKL Sem. 15. Fasc. 14. No. Robotba kiadott földek jegyzéke.

<sup>393</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 23/1841.

<sup>394</sup> PKL MGLT. 743.; PKGYJKV 38/1821.

<sup>395</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>396</sup> PKL Sem. 136. Fasc. 5–6/1849.; 149. Fasc. 8/1852.; 161. Fasc. 8–10/1854.; 164. Fasc. 6–7/1857.; 184. Fasc. 10/1870.

<sup>397</sup> PKL Sem. 178. Fasc. 6/1864.; 181. Fasc. 14/1867.; 184. Fasc. 11/1870.; 188. Fasc. 1/1874.

<sup>398</sup> PKL Sem. 178. fasc. 5/1864.; 181. Fasc. 14/1867.; 185. Fasc. 11/1871.; 189. Fasc. 5/1875.

## IX.5. A szántóföldi művelés módja

A 18. század során nemcsak a szántók területe növekedett, hanem azok művelési módja is fejlődött.<sup>399</sup> Az uradalom területén a jobbágyok a 18. század elején még döntően kétnyomásos gazdálkodást folytattak. Háromnyomásos gazdálkodást csak Keszűben és Egerszegen jegyezték fel, Kökényben pedig nem voltak felosztva nyomásokra a szántók, keverten használták azokat.<sup>400</sup>



19. ábra A nyomások ábrázolása Bostán 1795-ben<sup>401</sup> (készítette: Eisenhut György)

<sup>399</sup> KAPOSI Z. 2002. 81.; WELLMANN I. 1989. 533–535.; 931.; RUZSÁS L. 1983. 341.

<sup>400</sup> FRICSY Á. 1978. 151–204.

<sup>401</sup> A világoszölddel jelölt falutól északra helyezkedett el az okkersárgával jelölt első nyomás (*calcutura prima*), nyugatra a második (*calcutura secunda*), délnyugatra pedig a rózsaszínnel jelölt harmadik nyomás (*calcutura tertia*).

Az úrbéri rendezés a legtöbb község gazdálkodásában alapvető változást hozott, mely azonban meglehetősen megkésve jelentkezett: az Alsó-kerületben az 1790-es évek végén hajtották végre a rendezést, a Felső-kerületben pedig csak a 19. század elején.<sup>402</sup> Míg a rendezés előtt Tekeres, Barátúr, Bosta, Szilvás, Kisdér, Keszű, Németszék és Orfű helységekben a jobbágyok kétnyomásos gazdálkodást folytattak, a rendezés után a felmérési utasítás értelmében ezekben a helységekben is áttértek a háromnyomásos gazdálkodásra (19. ábra).<sup>403</sup> Az uradalmi szántók rendezését végrehajtó Eisenhut és Gmehling mérnökök három nyomásra és minden egyes nyomást további két részre osztottak fel. Az első évben az első nyomás egyik felébe tavaszt, másikba őszt vetettek, a második nyomásba ugyanezt, a harmadik nyomás mindkét részét pedig ugaron hagyták. A második évben az első nyomás egészét hagyták ugaron, a második egyik részébe őszt, a másikba tavaszt vetettek, a harmadik nyomásba pedig ugyanezt. A harmadik évben az első nyomás egyik felébe őszt, a másikba tavaszt vetettek, a második nyomást hagyták ugaron, a harmadik nyomás egyik felébe pedig tavaszt, a másikba őszt vetettek. Így egy nyomást két évig használtak, a harmadik évben pedig ugarolták azt (20. ábra).<sup>404</sup>

	1. nyomás		2. nyomás		3. nyomás	
1. év	őszi	tavaszi	tavaszi	őszi	ugar	ugar
2. év	ugar	ugar	őszi	tavaszi	őszi	tavaszi
3. év	tavaszi	őszi	ugar	ugar	tavaszi	őszi

20. ábra Az uradalmi szántók felosztása három nyomásra

A korabeli vélemény szerint a szántóföldi gazdálkodás legfontosabb művelete a szántás és boronálás volt. Horváth János tiszttartó ezt így foglalta össze: „A roszt szántás, és helytelen boronálás a vetéseknek pestisse.”<sup>405</sup> A források tanulmányozásával felismerhetjük azt a rendszert, amelyben az uradalom a szántóit hasznosította. Egy-egy parcellába először tavaszt vetettek, elsősorban zabot, zabos bükkönyt, árpat vagy kapás növényt. A vélemények szerint ezek a növények fellazították a területet az őszi búza elvetése előtt. Különösen igaz ez a kukoricára, amelyet kétszer meg is kapáltak. Az aratás után rögtön felszántották a tarlót, keverő szántás végeztek. A parcellát ezután újra felszántották, őszi búzát vetettek bele, majd boronával juttatták a földbe a szemet és egyben elegyengették a területet. Az őszi gabona learatása után ismét felszántották a parcellát, keverőszántást hajtva végre. A következő év során a parcella ugar volt, elsősorban legeltetésre hasznosították, de a következő év nyarán megrágyázták és felszántották. A zab és zabos bük-

<sup>402</sup> DÓKA K. 1997. 259.

<sup>403</sup> BML IV. 1. i. 171. Fassiones Honorabilis Seminarii V. Ecclesiensis ad novem Puncta Interrogatoria.

<sup>404</sup> PKL MGLT. CDLXXXV. Fasc. 3. No.

<sup>405</sup> PKL Sem. 139. Fasc. Horváth János tiszttartó a tavaszi vetésről.



köny termesztése a takarmány biztosítása és a föld fellazítása, porhanyítása mellett egyéb haszonnal is járt. A zabos bükköny aratásakor – ez korán történt – a fiatal gazt is levágták, ezáltal a terület megtisztult a gazoktól. A bükkönnyt hajdinával keverve is vetették, ezt a hajdina virágzásakor levágták, a sarjút hagyták megnőni, lelegeltették, majd hengerelték, végül beszántották a területet. Így ezt a parcellát takarmánytermesztésre és legeltetésre is használták, de a hajdina és bükköny megmaradt szárának beszántásával a terület trágyázását is megoldották.

A szántók tápanyagutánpótlását trágyázással oldották meg, amikor az adott terület ugarolt volt. A trágyát egyrészt az esetleges adósságba keveredett jobbágyoktól szedték be az adósság fejében, másrészt az uradalmi vendéglőkben megszállók állatainak trágyáját használták fel, harmadrészt pedig az uradalmi juhnyáj aklában összegyűlt trágyát hordták ki a földekre. Ez utóbbi jelentőségét mutatja, hogy a szilvási juhnyáját 1841-ben azért osztották ketté, hogy trágyája egyformán jusson a szilvási és a kökényi uradalmi szántókra is. Az állati eredetű trágya mellett zöldtrágyát is használt az uradalom, mint láttuk, a hajdina és a bükköny szárát beszántották a földbe.<sup>406</sup>

A jobbágyfelszabadításig az uradalmi földek művelése a jobbágyok kötelessége volt, ezt az urbáriumokban is rögzítették. A jobbágy köteles volt saját igavonó állataival és ekéjével, boronájával megjelenni a mezei munkák idején.<sup>407</sup> A 19. század közepén kezdett el saját gépeket vásárolni az uradalom, a hatékonyabb művelés és jobb terméseredmény reményében. Az uradalom által vásárolt első mezőgazdasági gép egy Vidats-féle repcevetőgép volt, melyet 1845-ben vettek.<sup>408</sup> Az első uradalmi eke az 1847-es számadás leltármellékletében tűnik fel.<sup>409</sup> A jobbágyfelszabadítással az uradalom elveszítette az ingyen munkaerőt, így kénytelen volt azok pótlására egyre több gépet vásárolni. Már a szabadságharc alatt vásárolt hat ekét és öt taligát, de a nagyobb mennyiségű gépbeszerzésekre az 1860-as években került sor.<sup>410</sup> A legnagyobb munkaerőhiány az aratások idején volt, az uradalom a felfogadott aratókkal többször is pórus jár, mert nem jelentek meg, ezért 1863-ban egy aratógépet vásárolt.<sup>411</sup> A következő években újabb ekéket és ekealkatrészeket szereztek be, 1871-ben pedig már cséplőgéppel is rendelkezett az uradalom.<sup>412</sup> Azonban valójában a gépeknek nem sok hasznát látták, mert nem rendelkeztek hozzáértő munkaerővel.<sup>413</sup>

<sup>406</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 767/1841.

<sup>407</sup> BML. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának urbáriumai.

<sup>408</sup> PKL Sem. 125. Fasc. 116/1845.

<sup>409</sup> PKL Sem. 257. Fasc. Pénztári naplók 1847.

<sup>410</sup> PKL Sem. 136. Fasc. 153/1849.

<sup>411</sup> PKL Sem. 177. Fasc. 149/1863.

<sup>412</sup> PKL Sem. 179. Fasc. 150/1864.; 182. Fasc. 124/1868.; 185. Fasc. 153/1871.

<sup>413</sup> PKL Sem. 140. Fasc. Král prefektus véleménye az ipardíj hasznáról 1851

## IX.6. A szántóföldeken termesztett növények

A korabeli gazdálkodóknak több évszázados tapasztalataik volt környezetükről, így minden területen az adott természeti viszonyoknak legmegfelelőbb, legtöbb hasznot hajtó növényt termesztettek.

Az uradalom szántóföldi gazdálkodásának elsődleges célja az volt, hogy a Papnevelő Intézetet megfelelő mennyiségű és minőségű gabonával ellássa, illetve az uradalom állatállományának a szükséges takarmányt biztosítsa. Vagyis növénytermesztését nem a piac igényei és lehetőségei, hanem kizárólag saját igényei szabták meg. A kalászosok közül őszi búzát, rozst, árpát és zabot termesztettek, a takarmánynövények közül pedig kukoricát, zabos bükkönyt, tiszta bükkönyt, vörös herét, mohart és burgonyát.<sup>414</sup> A kerekrépát és a hajdinát élelmezési és takarmányozási céllal is termesztették.<sup>415</sup> A 18. század végén már megjelent a repce is az uradalmi földeken.<sup>416</sup> Hertelenden az 1776-os esztendőben fél holdon elkezdte a dohánytermesztést is az uradalom,<sup>417</sup> melynek vetésterülete 1779-ben már három, 1790-ben pedig öt hold volt.<sup>418</sup> A dohány termesztése azonban 1800-ban megszűnt, a források többé már nem említik.<sup>419</sup>

A hűvösebb, nedvesebb Felső-kerületben elsősorban takarmánynövényeket: zabot, zabos bükkönyt és árpát termesztettek. A nagy mennyiségű takarmányra az itt telelő juhnyáj miatt volt szükség. Természetesen búzát és rozst is vetettek. Az Alsó-kerületben elsősorban búzát, rozst, árpát és hajdinát termesztettek. A kukoricát szintén ebben a kerületben vetették, mert a hegyháti Felső-kerületben később ért be és így a szürettel összetorlódott a betakarítás.

A jobbágyszabadítás után a jobb termés és nagyobb bevétel reményében egyre több új növény, főleg pillangósvirágúak termesztését kezdte el az uradalom, például pelyhes cirolét, sárkerepet, francia lucernát és szeradellát,<sup>420</sup> melyet a takarmányozás mellett zöldtrágyaként is hasznosítottak.

A jobbágnyi szántóföldeken termesztett növényekről nagyon kevés információval rendelkezünk: a dézsmajegyzékek csak arról tudósítanak, hogy búzát, ketszerest és rozst szedett be az uradalom jobbágyaitól.<sup>421</sup> A gabona és takarmány-

<sup>414</sup> PKL Sem. 15. Fasc. 16. No.; 17. Fasc. 1–2. No.; 106. Fasc. Alsó-kerületi ispánság takarmány számadása 1838.; 109. Fasc. Magtár leltár 1836.; 125. Fasc. 158/1846.; 109. Fasc. 646/1836.; 120. Fasc. 734/844.; 125. Fasc. 155/1845.; Vö. KAPOSÍ Z. 2002. 102–105.

<sup>415</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1798. október 28.; 1821. április 21.; 1832. augusztus 11.; PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. június 28.

<sup>416</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1798. augusztus 25.

<sup>417</sup> PPL 77/1781. Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>418</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának felső-kerületi robotjegyzőkönyve 1779.; PKL Sem. 17. Fasc. 1. No.

<sup>419</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet Uradalmának felső-kerületi robotjegyzőkönyve 1800.

<sup>420</sup> PKL Sem. 180. Fasc. 276/1866.; 183. Fasc. 257/1869.

<sup>421</sup> PKL Sem. 15. Fasc. 16. No.; 109. Fasc. 640–643/1836.; 125. Fasc. 158/1846.

növények mellett minden községben kendert is termesztettek.<sup>422</sup> A térképekről leolvasható, hogy a kenderföldeket a völgyekben, a vízfolyások közelében, nedves és jó minőségű talajokon alakították ki (21. ábra).<sup>423</sup>



21. ábra Az egerszegi kenderföldek (D) a patak mentén, 1782-ben<sup>424</sup>  
(készítette: Duplater Antal)

## IX.7. Terméseredmények

Sajnos a szántóföldi gazdálkodás eredményeiről nem rendelkezünk sok információval, a korabeli terménynyilvántartásnak köszönhetően. Aratáskor a legszebb, a közepes és a legrosszabb kévékből kivettek húszat-húszat, ezt kinyomtatták vagy kicsépték, megszelelték, végül felmérték és ebből számolták ki a várható terméseredményt. A nyár folyamán, ősszel kinyomtatták a többi termést is és a magtárba szállították, ahol viszont nem különítették el a majorsági és a dézsmagabonát.<sup>425</sup>

Az első adatunk a terméseredményre az 1733-as összeírásból származik. Ekkor nagyon gyenge eredménnyel művelték a földet, egy mérő őszi gabona után két-három, a tavaszi után pedig három-négy mérő gabona termett.<sup>426</sup> Az 1795-ös esztendőben a jobbágyok dézsmagabona-próbanyomtatásakor igen széles skálán mozgott a szemnyerés eredménye, egy-egy keresztből 0,75-1,75 pozsonyi mérő szem lett.<sup>427</sup> Ez a példa is jól mutatja, hogy a kereszték számából nem számíthattunk pontos terméseredményt.

Szerencsére néhány adat azért fennmaradt. Az 1788-as esztendő terméséről a következő információkkal rendelkezünk: Hertelenden 1,75 pozsonyi mérő gabonát vetett el az uradalom, a termés pedig 14 mérő lett, Husztóton szintén ugyan-

<sup>422</sup> FÜZES E. 1967. 70–89.

<sup>423</sup> PKL Térképtár. Kovácsszéna 1803.; Hertelend 1802.; PKL KGLT. 408. Fasc. Bodolya 1782.; Egerszeg 1782.; Hertelend 1802.

<sup>424</sup> A térképen szürkével és D betűvel jelölt kenderföldek a településhez közel, a vízfolyás és az út mentén, illetve a beltelkek és a szántóföldek mellett helyezkedtek el.

<sup>425</sup> PKL Sem. 41. Fasc. Gabonanyomtatás.

<sup>426</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

<sup>427</sup> PKL Sem. 15. Fasc. 16. No.

ennyit vetett el, viszont itt már 23 mérő szemet nyert.<sup>428</sup> Hertelenden a termés az elvetett mag tizenegyszerese, Husztóton pedig tizennyolcszorosa lett. A 19. század közepén a következők szerint alakult a hertelendi majorsági terméseredmény. Őszi búzából 17,625 pozsonyi mérőt vetettek el és 149 mérő termett, azaz az elvetett mag 8,5-szöröse. Bokros rozsból 2,125 mérőt vetettek és 64,625 mérő termett, az elvetett mag 30,5 szerese. A kovácsszénai uradalmi földbe 40 mérő őszi búzát vettek el és 192,75 mérő termett, azaz az elvetett mag 4,8-szorosa. Rozsból ugyanitt 18 mérőt vetettek el és 28,25 mérő termett, azaz az elvetett magnak csak másfélszeresét takarították be.<sup>429</sup> Az 1850-es évben a majorsági szántókon búzából az elvetett mag 6,5-szerese, rozsból 5,4-szerese, árpából 3,9-szerese, zabból pedig a 4,5-szerese termett. A következő évben, 1851-ben pedig így alakult a termésarány: a búza 5,6-szorosa, a rozs 8-szorosa, az árpa 9-szerese, és a zab 5,7-szerese termett meg.<sup>430</sup> Ezekből az elszórt adatokból azonban sajnos messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le.

<sup>428</sup> PKL Sem. 22. Fasc. 19. No. Majorsági termés 1788.

<sup>429</sup> PKL Sem. 120. Fasc. Felső-kerületi őszi vetés 1844.; Majorsági termés az 1845. esztendőben.

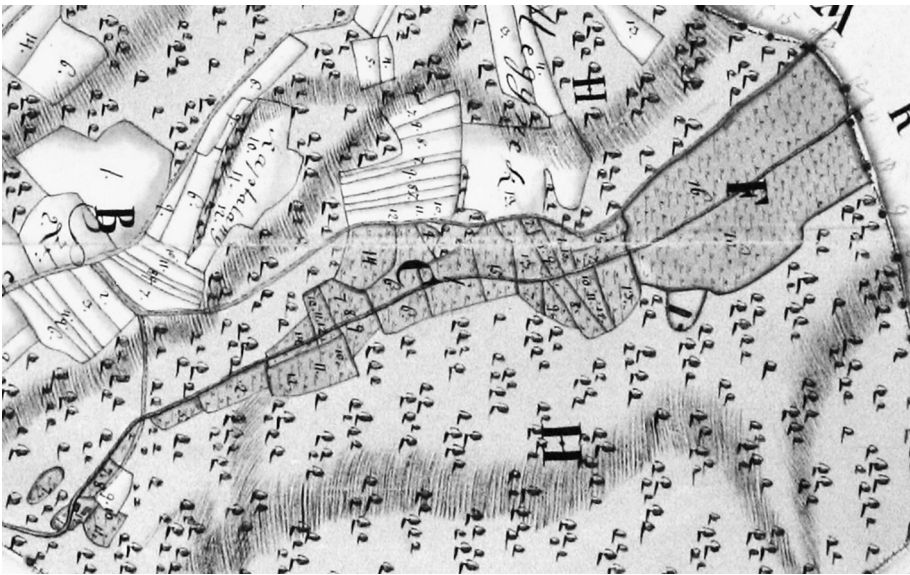
<sup>430</sup> PKL Sem. 139. Fasc. Párvonalas gazdászati mérleg 1850–51.

## X.

### A rétek

#### X.1. A rétek elhelyezkedése

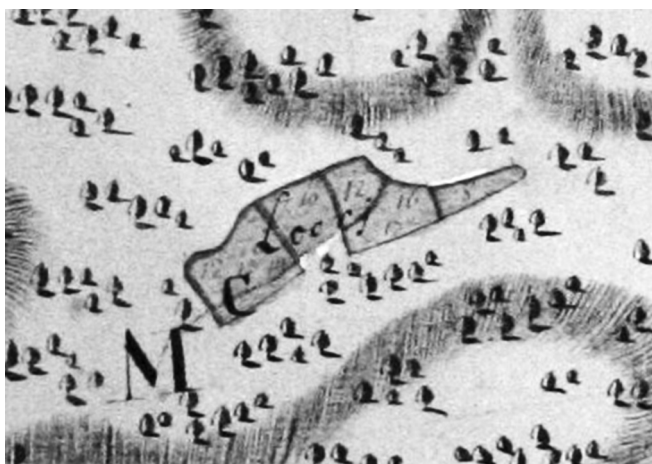
A vizsgált időszakban az állatállomány téli takarmányozása miatt a rétek nagy gazdasági jelentőséggel bírtak, melyeket elhelyezkedésük alapján három csoportba oszthatunk. Az első csoportot a patakok és vízfolyások menti rétterületek jelentik, melyek minden község határában jellemzőek voltak. Mind az uradalom, mind a jobbágyság a 18. század elején a völgytalpakban a vízfolyások mentén kezdték meg ezek kialakítását, majd erdőirtással a hegy- és domblábak felé gyarapították (22. ábra).



22. ábra Az egerszegi vizes rétek (F: uradalmi rét, C: jobbági rétek) 1782-ben<sup>431</sup>  
(készítette: Duplater Antal)

<sup>431</sup> A térképen sötétzöld színnel és C betűvel jelölt jobbági és F betűvel jelölt uradalmi rétek a patak mentén helyezkedtek el nagyrészt az erdő között, az utóbbi a völgytalp jobb fekvésű, kiszélesedő részében.

A második csoportot a vízfolyásoktól távol eső területeken, magasabb térszíneken kialakított irtásrétek jelentik, melyek erdők mellett helyezkedtek el. Ezt láthatjuk például Egerszeg és Egyházbér határában, előbbiben az erdő és a szántóföldek között helyezkedett el a rét, utóbbi esetében pedig az erdő és a legelő között. Speciális a bánosi irtásrét esete, amit a településtől és minden mezőgazdasági művelés alá vont területtől messze, az erdőség kellős közepén alakítottak ki a 18. században (23. ábra).



23. ábra A bánosi „Loori” irtásrét erdővel körülvéve 1782-ben  
(készítette: Duplater Antal)

A harmadik csoportot a szállásrétek jelentették, melyek a Felső-kerületi kétbeltelkes jobbágytelepülések esetében voltak jellemzőek. Ezek a rétek közvetlenül a település mellett helyezkedtek el, ahol a gazdasági épületek és télen az állatállomány is elhelyezésre került. Ezek egy része az első csoporthoz hasonlóan a vízfolyások mentén helyezkedett el, mint Bodolyán, Egerszegen és Hertelenden, másrésztük viszont a vizektől távolabb esett, ezt láthatjuk Bánoson, Egyházbéren és Szakálon.

## X.2. A rétek minőségi jellemzői

A réteket minőségük szerint Mária Terézia úrbérrendelete értelmében három osztályba sorolták: az I. osztályú réteken mindig lehetett sarjút kaszálni, a II. osztályú réteken időnként lehetett sarjút kaszálni, a III. osztályú területeken pedig egy évben csak egyszer lehetett kaszálni, vagyis nem termett meg a sarjút. A rétek minőségét alapvetően két tényező rontotta: egyrészt ha a terület közvetlenül a vízparton feküdt vizenyős-mocsaras területen, akkor sásos szénát termett, amely nem volt alkalmas minden állat etetésére, másrészt pedig ha meredek domboldalon, rossz

vízgazdálkodású területen feküdt, ahol a talaj nyár végére túlzottan kiszáradt, nem termett meg a sarjút. A birtok területén mindhárom osztály megtalálható volt, de a III. osztályú rétek voltak többségben.<sup>432</sup>

Az urbárium szerint az egyes osztályoknak megfelelő területnagyságban kellett a réteket kiadni a jobbágyoknak. Mivel az uradalom rétterületben nem tudta minden községben kiadni ezt, ezért a jobbágyok rétpótlékot kaptak, ami általában szántóföldet jelentett. Ez az Alsó-kerület esetében volt jellemzőbb, ugyanis az itt lévő falvak határa szűk volt a meglévő lakosság számához. A Felső-kerületben már jobb volt a helyzet, igaz itt is voltak olyan települések, amelyeknek a határa még az 1000 holdat sem érte el, de a népesség itt általában jóval kisebb volt egy-egy faluban.

### X.3. A rétek kiterjedése

Rétterülettel minden vizsgált község rendelkezett, de a nagyobb rétek a kiszélesedő völgytalpakban elhelyezkedő települések határában, így Keszüben, Egyházbéren, Németszéken, Barátúron, Hertelenden és Egerszegen alakultak ki. Az uradalom is elsősorban ezeknek a településeknek a határában alakította ki saját nagy kiterjedésű réteit (3. melléklet).

Vizsgált időszakunkban a birtok területén a rétterületek gyarapodását tapasztalhatjuk, amelyet erdőirtással nyertek. Ezáltal a korábbi – elsősorban vízmenti – természetes táj alapvető változáson ment át, amely során valódi kultúrtájjá alakult. A növekedést a jobbágyi rétek esetében a népességszám emelkedése és ezzel a szükséges állatállomány gyarapodása indokolta,<sup>433</sup> az uradalmi réteknél pedig a gyapjúkonjunktúra hatására fellendülő uradalmi juhászat nagymértékű növekedése.<sup>434</sup>

Uradalmi rét kialakítására az első adatunk 1743-ból származik, ekkor a keszüi rét területén lévő erdő kiirtására adott utasítást az uradalom. Ugyanebben az évben a barátúri rét helyét is irtatta az uradalom,<sup>435</sup> a későbbi évtizedekben pedig további irtásokkal gyarapította a már meglévő réteit.<sup>436</sup> Az uradalomhoz hasonlóan a jobbágyoknak is lehetőségük volt arra, elsősorban a Felső-kerületben, hogy réteiket erdőirtással bővítsék.

A 18–19. század fordulóján, az első felmérések idején a birtok összterületének 9%-át, 2269,72 holdat hasznosítottak rétként. A Felső-kerületben 1782-ben a birtok 11%-a, 1658,91 hold volt rét. Elsősorban a dombsági jellegű, lankásabb lejtőkkel és szélesebb völgyekkel rendelkező falvak határában voltak nagyobb kiterjedésű rétek, a legnagyobbal Hertelend rendelkezett (335,83 hold), mely mesz-

<sup>432</sup> FELHŐ I. 1970. 76–95.

<sup>433</sup> PKL Sem. 41. Fasc. 4. No.

<sup>434</sup> PKL Sem. 255. Fasc. Contractusok könyve.; PKL Sem. 126. Fasc. 244/1846.

<sup>435</sup> PKL Sem. 156. Fasc. Tisztisztéki jegyzőkönyv 1743. január 27.; február 3.; március 10.

<sup>436</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztisztéki jegyzőkönyve 1801. március 14.; április 4.; A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1774. május 14.; 1775. április 22.; 1782. május 18.; 1799. május 4.; 1800. április 29.

sze meghaladta a többi falu rétterületét. A legkevesebb rét a leginkább hegyvidéki jellegű, meredek hegyoldalakkal és szűk völgyekkel rendelkező<sup>437</sup> Orfű (62,29 hold), Szakál (70 hold), Bános (72,7 hold) és Tekeres (77,6 hold) határában volt. A többi község esetében 100–200 hold között változott a rétterület. Összterülethez viszonyítva Németszék (23 %) és Barátúr (21 %) bírt a legnagyobb rétterülettel, bár az előbbi esetében ez az adat bizonytalan, mivel a település felmérése nem teljes. Arányaiban Orfű (2%), Bános (4%) és Husztót (7%) rétterülete volt a legkisebb. A többi község esetében a rétek aránya 10–20% között mozgott. A következő húsz év alatt, 1802–1805-re a Felső-kerületben a legtöbb településen tovább nőtt a rétek kiterjedése és aránya. A legnagyobb mértékben, mintegy 50–70 holddal Barátúron (191,45 holdról 226,14 holdra), Egyházbéren (116,66 holdról 185,83 holdra) és Egerszegen (149,06 holdról 200,41 holdra) nőtt a rétterületek nagysága. Egyedül a korábban a legnagyobb réttel rendelkező Hertelend esetében figyelhetünk meg csekély, 17 holdas csökkenést.

Az Alsó-kerületben a 18. század végén az összterület csupán 6,5%-át, 610,81 holdat hasznosítottak rétként, mivel itt a területek döntő többsége szántóföldi művelésre is alkalmas volt. Nagyobb rétterület csak ott jött létre, ahol a terület vízenyőssége folytán nem tudtak szántóföldi gazdálkodást folytatni. Ezt láthatjuk Keszű esetében, amely a kerületben a legnagyobb rétterülettel (282,70 hold, 14%) rendelkezett, ugyanis a község határának északi részén elhelyezkedő mély fekvésű terület a süllyedésszerű Pécsi-medence részét képezte, melyet három vízfolyás – a Pécsi-víz, a Kökényi- és a Keszűi-vízfolyás – is határolt.<sup>438</sup>

Forrásainkból kiderül, hogy az Felső-kerületben a rétgazdálkodásnak jóval nagyobb szerepe volt, mint az Alsó-kerületben. Itt a 18. század végén – mint láttuk – csupán alig több, mint hatszáz holdat hasznosítottak rétként, míg a Felső-kerületben ez ekkor majd kétezer holdat tett ki. Ennek megfelelően a Felső-kerületben az egyes települések határában a rétek mérete átlag 100–200 hold volt, arányuk pedig 10–25% között mozgott, ezzel szemben az Alsó-kerületben ez csak 50–70 hold, illetve a terület 3–4%-a volt. Ennek okát abban kell látnunk, hogy a Mecsek-háton a domborzati és az éghajlati viszonyok kedvezőtlenebbek voltak a szántóföldi gazdálkodásra, ezért az állattartás jelentősége nagyobb volt. Az uradalom is itt teleltette juhnyáját, ami nagy takarmányszükségletet jelentett, a jobbágyság pedig – a kevésbé eredményes szántóföldi gazdálkodást ellensúlyozandó – nem csak saját szükségletre, hanem kereskedelmi céllal is tenyésztettek igásállatokat.<sup>439</sup>

Az 1828-as felmérésig eltelt mintegy harminc év alatt csak kisebb növekedést tapasztalhatunk mind a Felső- (2106,14 hold; 12%), mind az Alsó-kerület (675,54 hold; 7,5%) esetében (24. ábra). Ekkorra a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán a rétek elérték maximális kiterjedésüket, az összterület 10,5%-át, 2781,68 holdat hasznosítottak ebben a formában (25. ábra).

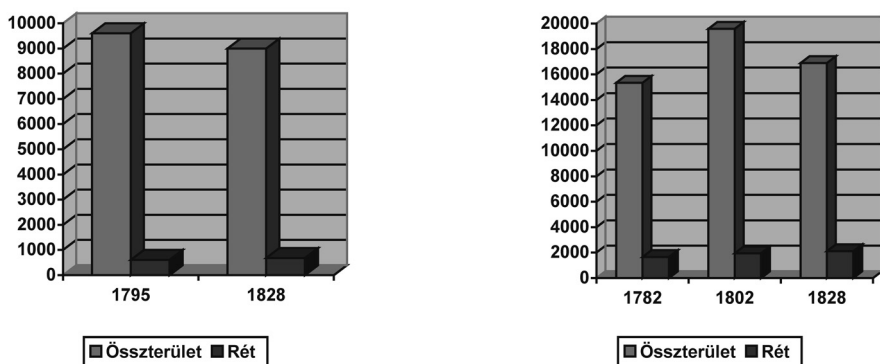
<sup>437</sup> LOVÁSZ GY. 1977. 60.

<sup>438</sup> CZIGÁNY SZ.–LOVÁSZ GY. 1999. 31–42.

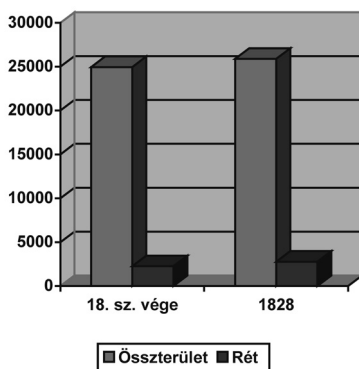
<sup>439</sup> OSZK Kézirattár Széchenyi-féle Descriptio, Ruzsás L. 1964. 90.



A birtokelkülönözés idejéről sajnos nem rendelkezünk teljes adatsorral. A meglévő adatok alapján a legjelentősebb rétterület növekedést Hertelend (337,79 holdról 479,83 holdra) esetében tapasztalhatjuk, minden bizonnyal azért, mert az uradalom itt teleltette ekkor már háromezres juhnyáját, amely óriási takarmányszükségletet jelentett.



24. ábra A rétek kiterjedése az Alsó- és a Felső-kerületben



25. ábra A rétek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán

#### X.4. Az uradalmi rétgazdálkodás

A rétek elsődleges használatát az állatállomány téli takarmányozásához szükséges szénamennyiség megtermelése jelentette, amelyből természetbeli juttatásként az uradalmi tisztviselők és szolgálók is részesültek. Emiatt a rétek nagy gazdasági jelentőséggel bírtak, ezért azokat az uradalom intenzíven művelte, amely ritkaságnak számított a korban.<sup>440</sup>

<sup>440</sup> WELLMANN I. 1989. 569–570.; RUZSÁS L. 1983. 346.

Ennek legfontosabb elemét a terület tisztítása jelentette: az uradalom a vi-zes élőhelyet kedvelő fűzfák kivágására többször is utasítást adott, de a gyorsan növő bokrokat, főleg a csipkét is gyakran irtatta, ezzel megakadályozva, hogy a terület visszaerdősüljön.<sup>441</sup> Tavasszal a réteket az uradalom megboronáltatta, hogy a fű jobban nőjön, a mohát felszaggassák, illetve a vakondtúrásokat is el-egyengessék.<sup>442</sup> A rét természetes megújulását a szénatároló helyeken összegyűj-tött pelyva, vagyis fűmag szétszórásával segítette. A biztosabb termés érdekében a réteket meg is trágyázták, vagy a cséplés után visszamaradt törekekkel javították.<sup>443</sup> Szintén a rét minőségének javítását szolgálta, hogy amikor a tarack már annyira elszaporodott, hogy felszántani sem tudták, akkor hajdinával vetették be azt, hogy az irtsa ki a gatz,<sup>444</sup> azonban az esetenként túlzottan elszaporodó zsurlóval – a „*béka rokkával*” – nem tudtak mit kezdeni.<sup>445</sup> A jobb szénatermés érdekében időnként – 1828-ban, 1830-ban és 1834-ben – a rétek öntözésével is próbálkozott az uradalom, amelyet részletesen a vízgazdálkodást taglaló fejezet-ben ismertettek.<sup>446</sup> Kisebb kiterjedésű rétjeit azonban az uradalom nem művelte, inkább bérbe adta.<sup>447</sup>

A rétek másodlagos használatát jelentette, hogy a tavaszi időszakban Szent György napjáig az uradalmi és saját rétjeiket legeltetésre használhatták a jobbá-gyok<sup>448</sup> – utána már tilos volt a legeltetés, nehogy a szénatermés veszélybe kerül-

<sup>441</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1768. április 18.; 1800. április 12.; április 26.; 1802. április 10.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1775. április 5.; 22.; 1798. május 4.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1810. március 23.; április 6.

<sup>442</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1801. március 28.; 1802. április 10.; április 17.; 1803. április 23.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1805. március 23.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1816. április 13.; április 20.; 1817. április 12.; 1821. március 31.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1836. április 9.; PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1845. április 19.; 216. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1846. április 4.

<sup>443</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1768. április 20.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1776. március 16.; 1781. március 3.; PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1800. április 5.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1841. január 2.; 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1845. január 12.; január 25.; február 15.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1847. április 24. Vö.: Paládi-Kovács A. 1985.

<sup>444</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1833. március 23.

<sup>445</sup> Zsurló.

<sup>446</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1828. június 21.; 1830. július 3.; 1834. június 28.

<sup>447</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1774.; PKL Sem. 149. Fasc. 347/1851.; 164. Fasc. 9/1857.

<sup>448</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1832. március 17.; 1833. április 20.; 1834. április 19.; PKL Sem. 216. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1846. március 21.

jön –, majd sarjúkaszás után ismét, mivel majd minden község legelő szűkében volt.<sup>449</sup> Természetesen ez a kedvezmény az úrbériség eltörlésével megszűnt.

Sajnos a jobbágyságok rétgazdálkodásáról nem rendelkezünk adatokkal.

## X.5. Az időjárás befolyása a réthasználatra

Az összes tájélem közül a rétek terméseredményeire hatottak ki leginkább az időjárás viszontagságai, ugyanis ezek döntő többségükben vízmenti területeken, a völgytalpak mélyén helyezkedtek el, amelyeket a legjobban veszélyeztettek az áradások. A széna mennyisége az időjárás alakulása miatt – különösen a rendkívül szélsőséges 1830-as évtizedben<sup>450</sup> – még a leggondosabb gazdálkodás mellett is ingadozott. Szárazabb időszakban a birtok területén a széna és sarjú mennyisége épphogy elegendő volt, de a nedvesebb, csapadékosabb időjárás sem mindig kedvezett. A szénakaszás alatt vagy a begyűjtés előtt a lezúduló záporok, zivatarok hátráltatták a munkát, a sok csapadékot követő villámáradások pedig iszappal terítették be a szénát, rosszabb esetben el is mosták azt. Ez leginkább a meredek hegyoldalakkal rendelkező Felső-kerületben okozott problémát. Például forrásaink tanúsága szerint nagyon csapadékos időjárás volt 1816 júniusának végén és júliusának elején, amely nemcsak a kaszálást és szénagyűjtést hátráltatta, hanem a már lekaszált uradalmi széna egy részét is elvitte az áradás.<sup>451</sup> Hasonló időjárás volt 1819, 1821, 1823 és 1824 nyarán is. Ez utóbbi annyira csapadékos volt, hogy a sáros, iszapos sarjút nem kaszálhatta le az uradalom, inkább a jobbágyságoknak adta felesbe.<sup>452</sup> Az 1827-es esztendőben a kökényi jobbágyságok a vármegyéhez fordultak panaszuikkal, hogy a június 8-i vihar annyira tönkretette a réjtüket, hogy még a következő esztendőben sem tudnak majd kaszálni. Ugyanebben az évben a felső-kerületi jobbágyságok is a vármegyéhez fordultak panaszuikkal, hogy réjteiket minden esztendőben elöntik az áradások, ahogy az ideiben is, amikor is a lekaszált széna felét elvitte az áradás, a megmaradt pedig csupa iszap lett.<sup>453</sup>

A keszüi uradalmi réten volt a legrosszabb a helyzet, itt ugyanis a keleti irányból érkező Kökényi-vízfolyás a rét déli végén torkolt a Keszüi-vízfolyásba, északról pedig a Pécsi-víz határolta,<sup>454</sup> így ezt gyakran fenyegették áradások. Az 1831-es esztendőben víz alatt állt a rét, ezért a lekaszált széna nagy része tönkre ment<sup>455</sup>

<sup>449</sup> PKL Sem. 30. Fasc. 29/1790.; 46. Fasc. 21–22/1816.; 73. Fasc. 25/1830.; 86. Fasc. 26.; 143. No.; 96. Fasc. 1070/1833.; 106. Fasc. 20/1838.; 127. Fasc. 17/1846. 161. Fasc. 12/1854.; 178. Fasc. 12/1864.; 184. Fasc. 15/1870.; 186. Fasc. 13/1872.

<sup>450</sup> RÁCZ L. 2008. 132–160.

<sup>451</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1816. június 22.

<sup>452</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1819. július 3.; PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1821. június 23.; 1823. június 21.; 1824. augusztus 28.

<sup>453</sup> BML. IV. 1. b. Iratok. 2392, 2377/1827.

<sup>454</sup> CZIGÁNY–LOVÁSZ 1999. 31–42.

<sup>455</sup> PKL Sem. 86. Fasc. 143. No.

és a következő évben is ugyanígy járt az uradalom, de megpróbálta menteni a menthetőt, és a vízből hordatta ki a szénát.<sup>456</sup> 1845-ben olyan záporok és felhőszakadások voltak, hogy ugyanitt mintegy háromszáz szekérnyi boglyákba rakott szénát mosott el az áradás.<sup>457</sup> Az 1847-es év nyara is hasonló volt, ismét elmosta a felhőszakadást követő áradás a szénát.<sup>458</sup> Szintén a csapadékos időjárás hátráltatta az uradalom területén a rétgazdálkodást az 1833-as, az 1837-es, az 1843-as, az 1845-ös és az 1847-es esztendőekben is.<sup>459</sup>

De voltak olyan évek, amikor nem a sok csapadék, hanem annak hiánya okozott gondot, a bekövetkező száraz időszakok elsősorban a második kaszálást, a sarjútermést veszélyeztették. Ilyen aszályos idő volt a sarjúkaszálás idején 1824, 1829 és 1830 nyara.<sup>460</sup> Így az uradalom, hogy veszteségét csökkentse, inkább bérbe adta az egerszegi Fincsik rétjét legeltetésre a helyi jobbágyoknak.<sup>461</sup>

<sup>456</sup> PKL PKGLT. APécs Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1832. június 26.

<sup>457</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>458</sup> PKL Sem. 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. június 26.

<sup>459</sup> PKL PKGLT. A Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. szeptember 21.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1837. július 1.; 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1843. július 1.; augusztus 5.; 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. június 21.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. június 26.; augusztus 7.

<sup>460</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1824. augusztus 16.; 1829. augusztus 14.; 1830. augusztus 21.

<sup>461</sup> PKL Sem. 73. Fasc. 25/1830. No.

## XI. A legelők

### XI.1. A legelők elhelyezkedése és típusai

A vizsgált időszakban az állatállományt még elsősorban félrideg módon tartották, így takarmányozásának elsődleges színtere a legelő volt. Legeltetésre különböző területeket használtak, általában elmondható, hogy azokat a földeket legeltették, amelyeket nem tudtak szántóföldi művelés alá vonni vagy rétként hasznosítani. A térképekről kiderül, hogy ezek legtöbb esetben a völgytalpakban, a vízfolyások mentén feküdtek, illetve ritkább esetben magasabb térszíneken, hegy- vagy domboldalakban helyezkedtek el. Másodlagos hasznosításként az erdőt és az ugart is legeltették, ez utóbbinál az állatok trágyájával a tápanyagutánpótlást is megoldva, de ezekkel részletesen a fentebbi fejezetekben foglalkoztam.

A legelőket több szempontból is csoportosíthatjuk. Táji adottságaik alapján megkülönböztethetünk füves vagy tiszta, vizes, illetve csalitos vagy bokros legelőt. A tiszta legelőnek nevezett területek voltak a legjobbak, ezek folyamatosan jó minőségű fűvet termettek és így használatuk is folyamatos volt. Ezeket a vegetációs hónapokon kívül – a havas időszakot leszámítva – is használták. E típusból volt a legkevesebb, a tiszta legelő nagy értéknek számított vizsgált időszakunk egészében (26. ábra).



26. ábra A szilvási őszei tiszta legelő 1844-ben<sup>462</sup>  
(készítette: Gyenes János)

<sup>462</sup> Az okkersárgával jelölt legelő közvetlenül a település mellett, a vízfolyásoktól távolabb helyezkedett el.

A vizes legelők a vízfolyások által közrezárt területeken alakultak ki, például Husztóton és Kovácsszénán a patakok és a malomárkok közti területen helyezkedtek el (27. ábra).<sup>463</sup> Az ilyen legelőterületek savanyú füvet termettek, amelyet nem minden állat evett meg, ezért ezek már csak másod- vagy harmadosztályúnak számítottak.<sup>464</sup>



27. ábra A kovácsszénai vizes legelő (Pascum) 1803-ban<sup>465</sup>  
(készítette: Gmehling József)

A csalitos vagy bokros legelők részben már a 18. század elején is megvoltak vagy a későbbi évtizedekben ezeket irtással alakították ki. Elhelyezkedésük nem volt jellemző: megtalálhatóak voltak a domboldalakon csakúgy, mint a völgytalpakban (28. ábra). Ezek a legelők a rajtuk lévő fás szárú vegetáció miatt szintén csak másod- vagy harmadosztályúnak számítottak.

<sup>463</sup> PKL Térképtár. Husztót 1802, Kovácsszéna 1802.

<sup>464</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Osztályozási iratok.

<sup>465</sup> A térképen világoszölddel jelölt legelő (*pascum*) a völgytalpban az Orfői-patak jobb oldalán, illetve a patak és a malomárok között helyezkedett el.



28. ábra A bodolyai bokros legelő (Pascum) 1802-ben<sup>466</sup>  
(készítette: Gmehling József)

A legelőket csoportosíthatjuk használatuk időtartama szerint is. Állandó legelőnek tekinthetjük a tiszta, a csalitos és az ugarlegelőket, bár ez utóbbiak területe – mint fentebb láttuk – minden évben cserélődött. Időszakosan használt legelőnek tekinthetjük az erdőket, ugyanis ezeket csak a tavaszi és nyári vegetációs időszakban tudták legeltetésre használni. A vizes legelőket az áradások idején és csapadékos időszakokban nem használhatták. Szent György napig a réteket is használták legeltetésre és alkalmanként sarjúkaszálás után is.<sup>467</sup>

A legelőket, hasonlóan a többi mezőgazdasági területhez, minőségüknek megfelelően három osztályba sorolták. Az első osztályba tartoztak azok a legelők, amelyek tiszta fűvet adtak, viszonylag sík területűek, nagyobb kiterjedésűek és egész évben használhatóak voltak. Ebből volt a legkevesebb a Papnevelő Intézet birtoka területén. A másodosztályba a bokros, csalitos legelőket sorolták, illetve azokat, amelyek domb- és hegyoldalban helyezkedtek el. Ezeket a területeket már nem tudták folyamatosan legeltetni, mert gyérebb volt a növényzet. Szintén másodosz-

<sup>466</sup> A térképen bokrok rajzával jelzett legelő (*pascum*) a település határának szélén, két vízfolyás által közrezárt területen helyezkedett el.

<sup>467</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Bános, Hertelend, Kovácsszéna, Bodolya stb.

tályba sorolták a vizes legelőket is, noha jól teremtek, de savanyú füvet adtak. A harmadik osztályba a legrosszabb legelőket sorolták, amelyek általában meredek hegyoldalokban, vízmosásos, gödrös területen helyezkedtek el és a rossz vízellátás miatt kevés és rossz minőségű füvet adtak.<sup>468</sup>

A legelőket jogi állásuk szerint is különböző típusokba sorolták. A közlegelőket az uradalom és a jobbágyság közösen használták. A magánlegelők az 1836. évi VI. törvénycikk 3. §-a hatására jöttek létre az uradalomban. Ekkor Szilvás, Bosta és Szőke helységek kérték a törvény értelmében az addig közösen használt legelők megosztását, mivel az uradalom ezen falvak határában legeltette nagy juhnyáját, és így a jobbágyság állatai számára nem maradt elég táplálék.<sup>469</sup> Az így felosztott, elkülönített legelőket és az ugarterületet már csak a tulajdonosuk – az uradalom vagy pedig a falu jobbágysága – használhatta. Ugyanez a folyamat játszódott le a többi településen is az 1860-as években, amikor a birtokelkülönözés során a legelőket is felosztották. Ekkor az uradalom kialakította magánlegelőit a felső-kerületi Hertelenden és Tekeresen, az erdőben pedig csapásokat vágatott, melyeket csak saját birkái használhattak.<sup>470</sup>

## XI.2. A legelők kiterjedése

Az uradalom két kerületében a különböző földrajzi adottságokból kifolyólag eltérő legelőhasználatot figyelhetünk meg a 18. század elején. A nagymértékben erdősült Felső-kerületben az 1733-as összeírás szerint az erdőket hasznosították legelőként, míg a kevésbé erdősült Alsó-kerületben elsősorban az ugart és a csali-tos területeket legeltették.<sup>471</sup> A későbbi évtizedekben mindkét kerületben alakítottak ki kisebb kiterjedésű legelőket, de többségében továbbra is a régi mód szerint legeltették az állatokat, mivel az 1860-as évekbeli úrbéri egyezségi iratok szerint a tiszta legelők kisebbségben voltak a többi legeltetésre használt területtel szemben.<sup>472</sup> Így a felmérésekben – ahogy a térképek jelöléséből is láthatjuk – a legelő nem mindig tiszta legelőt jelentett, sokszor inkább bokros vagy ligetes területet (4. melléklet).

A Felső-kerület első felmérésekor, 1782-ben csak Németszéken mértek fel tiszta legelőt, mely a falu északnyugati határban három tagban helyezkedett el 47 holdon. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kerületben nem voltak legelte-

<sup>468</sup> BML Urbírtörvényszéki iratok. Kovácsszéna 1294/1860. Osztályozási jegyzőkönyv.; Németszék 1090/1860. Osztályozási jegyzőkönyv. 1860. június 14.; Orfű Osztályozási jegyzőkönyv, Szakál Osztályozási bizonyítvány, Szilvás Földbecslés 1862.; Tekeres Osztályozási jegyzőkönyv.

<sup>469</sup> PKL Sem. 140. Fasc. Szilvás és Bosta helységek legelőinek elkülönítése. 1841.; PKGYJKV 190/1841.

<sup>470</sup> PKL Sem. 131. Fasc. 32/1847.

<sup>471</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

<sup>472</sup> BML Urbírtörvényszéki iratok. Kőkény, Hertelend, Bodolya, stb. helységek úrbéri egyezségi iratok.



tésre használt területek, hanem azt, hogy egyes területeket másodlagosan használták legeltetésre, a térképeken is a legelő együtt szerepel az erdővel.

Az 1802–1805 között a kerületről készített térképek adatai már jelentős eltérést mutatnak az előző felméréshez képest. Azonban az értelmezést nehezíti, hogy az ekkor készült térképeken a legelők együtt szerepelnek az utakkal, bozótosokkal és víz által tönkretett területekkel, így kiterjedésükre vonatkozóan nem rendelkezünk pontos adatokkal. Ekkor Orfű kivételével már mindenhol több száz holdas olyan területet mért fel Gmehling mérnök, amely a legelőket is magába foglalta a fent említett egyéb tájelemek mellett. A legnagyobb kiterjedésű ilyen területtel a legnépesebb Hertelend rendelkezett (839,5 hold), mivel nyilvánvalóan itt volt a legnagyobb az állatállomány is. Ekkor a kerület 23%-a, összesen 5231,13 hold volt ilyen vegyes terület. Tehát ha pontos számadatokat nem is ismerünk, de annyit megállapíthatunk, hogy a két felmérés között eltelt húsz év alatt a legelők kiterjedése nőtt a kerületben, melybe a népesség és az állatállomány növekedése mellett az uradalmi juhállomány gyarapodása is közrejátszott.

Az Alsó-kerületben egészen más volt a helyzet: az 1790-es évek elején csak Szilváson és Bostán nem volt legelő, azonban az uradalom ennek ellenére ezeknek a községeknek a határában is legeltette juhait, amiért panaszt is tettek.<sup>473</sup> A legnagyobb legelőterülettel Kókény rendelkezett (620 hold, 28%), minden valószínűség szerint azért, mert az itteni jobbágyság marhát neveltek eladásra.<sup>474</sup> A legkevesebb legelővel Kisdér (46 hold, 4%) rendelkezett.

Összességében a 18. század végén a legelők a birtok területének csak csekély részét foglaltak el, ami arra utal, hogy többségében továbbra is elsősorban az egyéb területeken – erdőben, ugaron, csaltosban – legeltették az állatokat.

Az 1828-as teljes felmérés idején a birtok területének már 10%-át, 2840,9 holdat foglaltak el a legelők, tehát jelentős növekedést figyelhetünk meg. Ekkorra Szilvás kivételével már mindenhol kialakították a legelőket – itt minden bizonynyal a még mindig nagy kiterjedésű erdőben legeltettek –, legtöbbet, több mint 500 holdnyi legelőt Bostán, valószínűleg az igen megnövekedett uradalmi juhnyáj szükségleteire. A legelőterületek nagymértékű növekedésének okát abban kell látnunk, hogy a népesség növekedésével az állatállomány is növekedett, a legelők pedig sokkal több és jobb minőségű táplálékot eredményeztek, mint a korábbi, csak másodlagosan legeltetésre használt területek: az erdő és az ugar. A legelőket elsősorban erdőterületekből alakították ki.

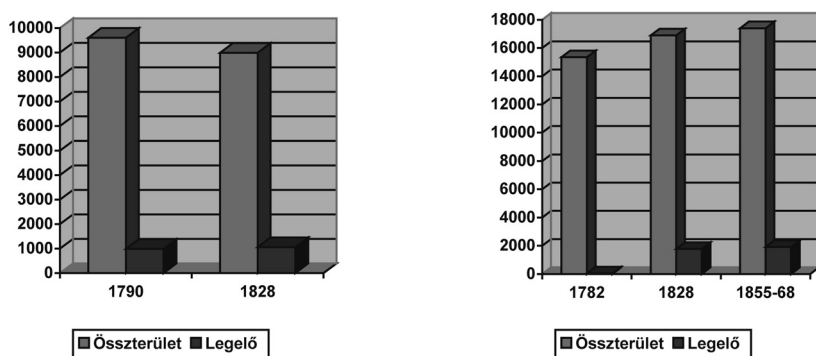
A birtokelkülönözés idején, az 1860-as évtizedben a legelők kiterjedése 3054,5 hold, az egész birtok területének 12%-a volt. Ez már csekély növekedést jelent 1828-hoz képest. A Felső-kerületben 1845-től az uradalom minden helységben kiírtatott évente egy-két hold erdőt, hogy az elkülönözés során már tiszta legelőt tudjon kiadni.<sup>475</sup> Az elkülönözési perek során további jelentős területeket vágatott

<sup>473</sup> PKGYJKV 1803. április 15. Bosta, Szilvás, Szőke helységek panasza.

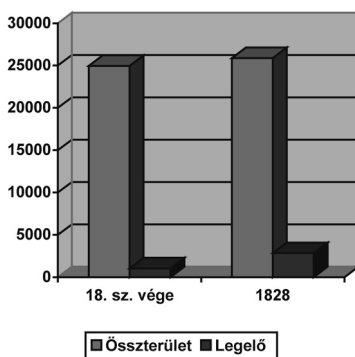
<sup>474</sup> OSZK Széchenyi-féle Descriptio Kókény.

<sup>475</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 3. No. Az erdők kezelése 1845.; 104. Fasc. 32/1837.; 521. Fasc.

ki az uradalom legelő céljaira (29. és 30. ábra). Ezen időszakban a legnagyobb növekedés Szőke helységnél figyelhető meg, ahol a legelőterület meghatszorozódott, mivel a legelőelkülönözés során a helyi erdőből 184,75 holdat irtatott ki az uradalom, hogy a jobbágyok legelőjét ki tudja adni, a maradék erdőt pedig 10-10 öles vágásokkal felosztották, hogy az uradalmi juhok ott legelhessenek. A legnagyobb arányú csökkenés Barátúron következett be, itt a legelők 87%-a tűnt el. Feltételezhetően ennek okát abban kell látnunk, hogy 1845-ben az eső a helység harmadik nyomását teljesen tönkretette és valószínűleg a többi nyomás is megsínylette a rendkívül csapadékos időszakot, így feltételezhetjük, hogy a jobbágyok a gabona-termelés elsőbbsége miatt a legelőket szántóvá alakították át.<sup>476</sup>



29. ábra A legelők kiterjedése az Alsó- és a Felső-kerületben



30. ábra A legelők kiterjedése a Pécsei Papnevelő Intézet birtokának területén

<sup>476</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

## XII.

### Szőlő- és borgazdálkodás

#### XII.1. A szőlőtermesztés jelentősége

A bornak a 18–19. században fontos népélelmezési szerepe volt, mert kevés településen rendelkeztek tiszta, jó minőségű ivóvízzel. A természeti tényezők kedvező volta folytán az ország bortermelése már a 18. században jövedelmezőség dolgában a harmadik helyet foglalta el, rögtön a gabonatermesztés és az állattenyésztés után. Ahol sok szőlőművelésre alkalmas terület volt, ott bortermelő volt a legkülönbözőbb rendű és rangú lakos, megvolt a szőleje a városi polgárnak éppúgy, mint a nagybirtokosnak és a jobbálynak. A szőlő nem tartozott a telekszervezetbe, olyan birtok volt, melynek jogi helyzete legközelebb állt a magántulajdonhoz. A jobbágy a szőlőjét zálogba adhatta, eladhatta, vele szabadon végrendelkezhetett, és ha nem hanyagolta el, földesura nem vethette ki belőle. A földesúri jövedelmeknek is jelentős részét adta a bor, melyből a jobbágy urának kilencedet tartozott adni. Az egyházi birtokokon a jobbágyoknak tizedet és kilencedet is kellett adniuk, így a birtokos a bor ötödét szedte be. A bormérés a földesúron kívül a jobbágyoknak is jövedelmet hozott, amennyiben az esztendő folyamán a földesúrral váltakozva mérhették a bort.<sup>477</sup>

#### XII.2. A szőlőterületek kiterjedése

Baranyában már a római időkben, majd pedig a középkorban is jelentős szőlő- és borkultúra alakult ki, amelyeknek a további fejlődését részben gátolta, részben új elemekkel gazdagította a török hódoltság.<sup>478</sup> A 18–19. században a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán is igen jelentős szőlő- és borkultúra alakult ki. Különösen Szilvás és Kökény számított jelentős szőlőtermelő településnek, az itteni borok, különösen a szilvási fehér igen híres volt a 19. században. Fényes Elek statisztikájában így jellemzi: „Bora, melly színére fejjér, kellemes zamatja és szesze által az országban a legjelesebb borokkal is kiállja a versenyt”.<sup>479</sup>

<sup>477</sup> <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/263.html#265>. Magyar Néprajz. Szőlőművelés és borkultúra.

<sup>478</sup> ANDRÁSFALVY B. 1957. 49–69.

<sup>479</sup> Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. DVD Könyvtár IV. Arcanum.

### *XII.2.1. A jobbágyi szőlők*

Az 1733-as telepítésügyi összeíráskor csak Kisdér, Bosta, Barátúr, Hertelend és Tekeres helységekben nem írtak össze szőlőt, a többi községben mindkét kerületben rendelkeztek kisebb-nagyobb szőlőterülettel a jobbágyok.<sup>480</sup> Az elkövetkező évtizedekben csak a kisdéri jobbágyok nem ültettek szőlőt a saját határukban – ők a szomszédos falvak szőlőhegyein rendelkeztek szőlővel<sup>481</sup> –, míg a többi településen újabb szőlőtelepítésekre került sor, például Tekeres község német telepesei az 1778 és 1782 közti időszakban az uradalom engedelmével 17,9 holdnyi erdőt vágtak ki ilyen célból.<sup>482</sup>

A Felső-kerületben az 1782-es és az 1802-es térképek adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy az eltelt húsz év alatt mindegyik településen nőtt a szőlők területe, noha földrajzi adottságai – a hűvösebb klíma és a meredekebb térfelszín – szőlőtermesztésre nem voltak annyira kedvezőek. Legnagyobb mértékben Barátúron nőtt a szőlők területe, ahol az első felmérés idején még nem volt szőlő, viszont húsz évvel később már több mint 76 hold kiterjedésű szőlővel rendelkeztek. Azonban ekkor, a 18–19. század fordulóján már stagnált a szőlőtelepítés folyamata, az elkövetkező három évtizedben, az 1828-as felmérés idejére pedig már csak Hertelenden nőtt a szőlők területe.

A szőlőtermesztésre jobb földrajzi adottságokkal rendelkező Alsó-kerületben az 1790-es évek második felében lezajlott első felmérést az 1828-as felmérés adataival összevetve kiderül, hogy ebben az időszakban jelentősen már itt sem nőtt a korábban kialakított szőlők területe, kivéve Bostát, ahol az eltelt három évtized alatt 66 hold kiterjedésű szőlőt alakítottak ki a jobbágyok. Vagyis ezen a területen a 18–19. század fordulójára már minden, a szőlőtermesztésre alkalmas területet felfogtak, legalábbis akkora mennyiségben, amennyi a borszükségletüket fedezte.

Az 1828-as összeírás idejére mindkét területen elérték legnagyobb kiterjedésüket a jobbágyi szőlők. A szőlőtermesztésre alkalmasabb Alsó-kerülettel szemben a Felső-kerületben azonban fáziskésést tapasztalhatunk, mivel itt a 18–19. század fordulóján növekedett meg jelentős mértékben a szőlők területe. Ennek oka minden valószínűség szerint az irtáskényszer volt, mivel a frissen kiírtott területeken először a mindennapi megélhetéshez szükséges gabonát termő szántóföldeket és az állattartáshoz szükséges réteket és legelőket alakították ki, az ekkor még másodlagos fontosságú szőlőterületekkel szemben.<sup>483</sup>

A szőlők elhelyezkedése a tájban nem volt egységes, mivel minden településnek mások voltak a földrajzi adottságai. Azonban a térképekről kitűnik, hogy ha lehetséges volt, igyekeztek a naposabb déli fekvésű domboldalakra telepíteni a szőlőket, de helyenként ettől eltérő elhelyezkedéssel is találkozhatunk: Német-

<sup>480</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

<sup>481</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>482</sup> PPL 77/1781.

<sup>483</sup> PKL Sem. 41. Fasc. 25. No.

széken, Egerszegen és Tekeresen keleti, Kovácsszénán és Bostán pedig nyugati irányba néztek a szőlők.

Az Alsó-kerületben Kökényben, Szőkén és Bostán egy nagy tagban helyezkedett el a jobbágyi szőlőterület, míg a másik két községben, Keszüben és Szilváson háromban. Ezen a területen – mint láttuk – az első felmérés idejére már döntően kialakultak a szőlők, így nem tudjuk, hogy ezeket milyen korábbi tájelemekből alakították ki. Kivételt az újabb kialakítású bostai szőlő jelentett, melyet „*Parag [parlag] szőlőként*” tüntet fel az első, 1797-es és a következő, 1844-es térkép is, de nem tudni, hogy itt egy korábbi, elhagyott szőlőterületről volt-e szó, amelyet a jobbágyok a századfordulón újra hasznosítani kezdtek, vagy pedig 1797-ben a telepítésre újonnan előkészített területet jelöl.

A Felső-kerületben valószínűleg a tagoltabb és meredekebb térfelcsín miatt a szőlőterületek több nagy tagban helyezkedtek el. A 18–19. század fordulóján újabb telepítésekkel kétféleképpen növelték a szőlők területét. Egyes helyeken a már meglévő szőlőterületek határait tágitották, mint Bostán, Hertelenden és Husztóton, míg más községekben az új szőlőterületeket más alkalmas helyen alakították ki, ezt láthatjuk Kovácsszénáján, Egyházbéren, Tekeresen és Szakálon. Ezeket az új területeket mindkét esetben vagy erdőirtással nyerték – Hertelenden, Husztóton, Szakálon és részben Tekeresen –, vagy korábbi szántóföldeket alakítottak át, mint például Tekeresen és Szakálon.<sup>484</sup> Barátúron ebben az időszakban teljesen új művelési ágként telepítettek szőlőt, szintén korábbi szántóföldet alakítva át. Ide feltételezhetően ezért telepítettek szőlőt – valószínűleg teraszos műveléssel –, mert a 18. század derekán az összes erdőt kiirtották, az évek során pedig a kiirtott vegetáció következtében talajerózió következett be.<sup>485</sup> A korábbi szántóföldi területek szőlőművelés alá vonása a szőlőtermesztés súlyának növekedését mutatja a korabeli gazdálkodásban.

Az 18. század végétől a vármegye által 1795-ben kidolgozott hegytörvény szabályozta a jobbágyi szőlők belső életét és működését. Ez a törvény a nemesi tulajdonban lévő szőlőkre, így a Papnevelő Intézet szőlőire nem terjedt ki.<sup>486</sup> A későbbiekben az uradalom a vármegyei rendelet értelmében megválasztott hegybírókon keresztül felügyelte a jobbágyi szőlőket.<sup>487</sup>

## XII.2.2. Az uradalmi szőlők

Az uradalom tudatosan kihasználta a táji adottságokat, a szőlészetre alkalmasabb Alsó-kerületben telepített elsősorban szőlőt, azon belül is a legjobb talajadottsá-

<sup>484</sup> PKL Térképtár. Hertelend, Husztót, Szakál, Tekerés helységek térképei.; PKL KGLT. 408. Fasc. Hertelend, Husztót, Szakál, Tekerés.

<sup>485</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1823. május 3.

<sup>486</sup> BML. IV. 1. a. Jegyzőkönyvek 479, 1138/1818.; BML IV. 1. b. Iratok 1015/1822.; ÉGETŐ M. 1985.

<sup>487</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1821. október 27.; 1824. február 21.

gokkal rendelkező Szilváson és Kökényben, a Felső-kerületben csak kevésbé jelentős szőlőbirtoka volt.

A Felső-kerületben a bánosi szőlő volt a legjelentősebb, amely 1781-ben 70 kapás kiterjedésű volt, ami 11,6 holdat jelentett.<sup>488</sup> A bánosi szőlő területét az uradalom irtással és más szőlőbirtokok megszerzésével gyarapította, például a volt abaligeti plébános, Riedl Antal 2 1/8 hold kiterjedésű szőlőjét az 1700-as évek végén szerezte meg.<sup>489</sup> A Bánosról készült 1782-es térkép szerint egy másik szőlőbirtok is volt az uradalmi szőlő mellett, melyet az 1802-es térkép szerint már szintén az uradalom birtokolt. 1801 elején a két szőlő közti területet az uradalom kiirtatta és még ugyanabban az évben be is telepítette, egy nagy tagot létrehozva (31. ábra).<sup>490</sup> Az uradalom emellett Hertelenden rendelkezett kisebb kiterjedésű szőlővel, mely az 1780-as években meg is szűnt, területe továbbiakban almáskertként a kispapok pihenését szolgálta.<sup>491</sup> Viszont később, az 1860-as években ugyanitt ismét telepített az uradalom egy 13 holdas szőlőt.<sup>492</sup> A források említenek még egy hertelendi szőlőt 1828 és 1834 között. Az adatok alapján feltételezhetjük, hogy ez a szőlő egy jobbágytól került az uradalom tulajdonába, amelyet később eladtak.<sup>493</sup>



31. ábra A bánosi szőlők 1802-ben<sup>494</sup> (készítette: Gmehling József)

<sup>488</sup> PPL 77/1781.

<sup>489</sup> PKL MGLT. CDXCIII. Fasc. 43. No.; PKGYJKV 1792. február 10. 8.

<sup>490</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1801. február 7.; február 14.; március 7.

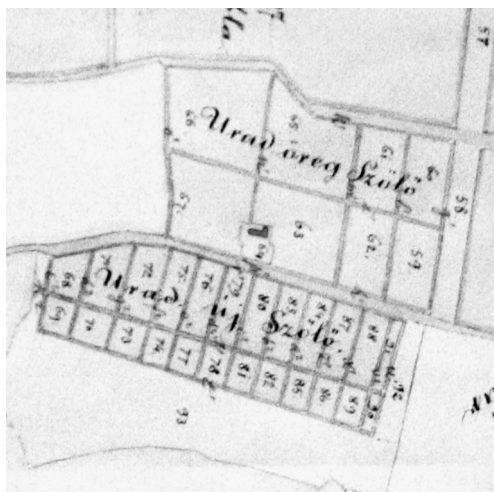
<sup>491</sup> PPL 77/1781.

<sup>492</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>493</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1828–1834.

<sup>494</sup> A szőlőtőkék rajzával jelzett uradalmi szőlők (balra) és a hasonlóan jelölt, parcellákra osztott jobbágyi szőlők (jobbra) a patak két oldalán futó dombháton helyezkedtek el.

A szőlőtermesztés szempontjából sokkal jobb adottságokkal rendelkező Alsó-kerületben alakította ki az uradalom a majorsági szőlőit. Az első szőlőt Kökényben ültette az uradalom, amely 1759-ben már termett is.<sup>495</sup> A szilvási szőlőt pár évvel később alakították ki és fordult termőre. E két szőlő kiterjedése az 1777-es évben egyenként 100-100 kapás volt.<sup>496</sup> A jobbágyfelszabadítás után, az 1860-as években ezen szőlők területe is növekedett, a szilvásié 10, a kökényié pedig egy holddal (32. ábra).



32. ábra A szilvási uradalmi régi és új szőlő parcellákra osztva 1886-ban  
(készítette: Buday Béla)

A kiváló szőlészeti adottságokkal rendelkező Pécssett is volt az uradalomnak szőlőbirtoka, melynek területe azonban az évtizedek alatt többször is változott. Az uradalom első pécsi szőlője a Kálvária felett terült el, kiterjedése 100 kapás volt.<sup>497</sup> A szőlőt a kamarai igazgatás alatt, 1787-ben 580 forintért eladták.<sup>498</sup> A következő pécsi szőlőbirtok vásárlására 1847-ben került sor, ekkor a mihojláci uradalom ispánjának 3,1 hold kiterjedésű szőlőjét vásárolták meg,<sup>499</sup> de a szabadságharc után a megváltozott jogi és gazdasági környezetben már nem tudta gazdaságosan művelni azt, ezért 1850-ben eladta.<sup>500</sup> Másfél évtizeddel később, mikor anyagilag megerősödött az uradalom, ismét vásárolt egy szőlőt a Makár-hegyen.<sup>501</sup>

<sup>495</sup> PKL Sem. 3. Fasc. 27. No.

<sup>496</sup> PKL MGLT CDLXXXIX. Fasc. 1. No.

<sup>497</sup> PKL MGLT. CDLXXXIX. Fasc. 1 No.

<sup>498</sup> HORVÁTH 2011. 193.; PKL Sem. 17. Fasc. 2. No.

<sup>499</sup> PKL Sem. 120. Fasc. 230/1847.

<sup>500</sup> PKGYJKV 1850. április 22. 1.

<sup>501</sup> PKGYJKV 263/1866.

1848-ig az uradalom összesen 40,75 hold szőlővel rendelkezett. Az 1848. évi XIII. tc. kárpótlás nélkül eltörölte az egyházi tizedet, amivel 1500 jobbágyi szőlőbirtok dézsmabor bevétele szűnt meg az uradalom számára,<sup>502</sup> bár a borkilencedet a volt jobbágyoknak egészen a 1868. évi XXIX. tc. szabályozásáig fizetniük kellett. Azonban ez is olyan jelentős jövedelem-kiesését jelentett az uradalomnak – ugyanis korábban az egyik legjelentősebb bevételi forrásának számított a kilenced- és tizedborok kocsmákban való kimérése, illetve nagy tételben való eladása –, hogy az elkövetkező években nagymértékű szőlőtelepítésbe fogott. Ennek következtében az uradalom szőlőterületei mintegy 60%-kal növekedtek, 1866-ban már 65,56 hold szőlőt birtokolt: Hertelenden 12, Bánoson 13, Szilváson 24,62, Kökényben 14,06, Pécssett pedig 1,87 holdat.<sup>503</sup>

### XII.3. Az uradalmi szőlőművelés

Az uradalom az 1848-as, úrbéri viszonyokat megszüntető törvényekig alapvetően a jobbágyok robotmunkáját használta fel a szőlők műveléséhez, amelyet felosztott a jobbágyfalvak között. A szilvási szőlő négy részre volt felosztva, mindegyik részt mindig ugyanaz a falu művelte: a helyiek mellett a bostaiak, a kisdériek és a szőkeiek. A kökényi szőlőben a helyi jobbágyok mellett a keszüiek robotoltak.<sup>504</sup> A felső-kerületi bánosi szőlő művelésében is bevezették ezt a gyakorlatot, de jóval később, az első adatunk erre vonatkozóan 1823-ból származik.<sup>505</sup> Az uradalom tisztaban volt a jobbágmunka értékével, ezért a kényesebb, nagyobb szakértelmet és tapasztalatot kívánó munkákat, mint például a metszést, a bujtást vagy az oltást igyekezett hozzáértőbb emberekre bízni, így például 1825-ben a szőlőművelésben járatosabb keszüi jobbágyokkal oltatott a rossz fajtájú szőlőkbe jó fajta csipkéslevelű vesszőket.<sup>506</sup> Az alacsony minőségű robotművelést jól jellemzi Horváth János tiszttartó 1841-ben írt levele: „Ezen szőlők 1836-ik évig legfonákabb módon műveltettek, kezeltettek. A jobbágyok úri napszámokba nem metszették, hanem nyesték, vagdalták a tőkéket. Hát a bujtás nem volt egyéb, mint a tőkének, pedig akármely bokrosnak, alig fél láb széles, másfél láb hosszú, de nehezen egy láb mélységű gödröcskébe való begázolása, és erre egy kevés trágának töltése –, és milyen tőkék bujtattak el? Csak ha vesszejük volt, ez elegendőnek ítéltetett, nem volt itt nézve, jó vagy rossz fajta! – csak ha jó hosszú vesszeje volt a tőkének, az már elbujtásra alkalmas volt; pedig a legrosszabb fajtának legnagyobb vesszeje

<sup>502</sup> PKL Sem. 186. Fasc. 199/1872.

<sup>503</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>504</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1801. március 21.; PKL Sem. 22. Fasc. 1831. március 12.; PKL Sem. 41. Fasc. 45. No.

<sup>505</sup> PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. március 29.

<sup>506</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1825. március 12.; 1828. április 12.; 1831. április 2.; 1833. március 2.; március 16.; PKL Sem. 158. Fasc. Tisztiszéki jegyzőkönyv. 1838. március 31.



szokott lenni; – elárasztattak tehát a szőlők mindenféle rossz fajtákkal! [...] Nem voltak továbbá a szőlők se elegendő barázdákkal, se helyesen felosztva! A víz fel-fogó gödrök eszméje nevetséges volt! Oldalasabb helyeket szabadon sodrotta az eső! földét hordta, tőkék gyökereit mosta! a lapályosabbakon pedig ott hagyatott a hó- és esővíz; nem volt itt leszivárogtatásra út készítve. Hát a kapálás miképpen történtek: ez nem kapálás volt, hanem a tőke oldalától a föld elkarcolás és másodszor ismét odahányása! – de ezt a sorbani tőkék helyezése hozta magával. A sorba ültetett szőlőben valamennyi barázda, annyi esőcsatorna, annyi föld elhordó árok! és csak az értelmes szőlőműves tudja, hogy ellenkező kezeléssel ugyan azon egy területen még annyi tőkének helye lehetett volna.”<sup>507</sup>

Az uradalom ezért Horváth János tiszttartó javaslatára 1837-től pécsi szőlőműveseket kezdett alkalmazni bér munkába a robotosok mellett, ami még ritkaságszámba ment 1848 előtt az országban.<sup>508</sup> Ugyanis ekkora egy minőségi váltás következett be a pécsi szőlőművelésben és kezdett elterjedni a Dél-Dunántúlon. A pécsiek évente már négyszer kapálták a szőlőt, de már nem a régi csákány formájú kapával, hanem kisebb méretű háromszög alakúval, mely nem szaggatta szét a gyökérzetet. Míg korábban a metszéshez a sarló formájú kést, a kacort használták, ők már fokozatosan áttértek a metszőolló használatára és ezzel párhuzamosan elterjedt a szőlők zöldoltása is.<sup>509</sup> Megindult a szőlők sorba rendezése is.<sup>510</sup> A pécsi munkások alkalmazásával minőségi változás állt be az uradalmi szőlőművelésben. Szakértelmüket kihasználva a rossz fajta szőlőket megjelölték és jó fajtákat oltottak beléjük.<sup>511</sup> Ők végezték ezek után a bujtást, a kapálást, a lugasépítést és megkezdtek a szőlők vonalba rendezését is.<sup>512</sup> A szőlők oltására az uradalom szerződést kötött a vállalkozó személyekkel, mely értelmében minden megeredt oltás után három krajcárt fizetett.<sup>513</sup> Ezek után a jobbágyok robotmunkáját a szakértelmet nem igénylő munkáknál – szüretelésnél, trágyahordásnál – használta fel az uradalom.<sup>514</sup>

1848 után a megváltozott gazdasági környezetben a munkák elvégzésére a robotosok helyett napszámosokat kezdett alkalmazni az uradalom.<sup>515</sup> A nagyobb

<sup>507</sup> PKL Sem. 253. Fasc. 8. No. A pécsi tekintetes papnövendékház uradalom majorsági szőleinek műveléséről.

<sup>508</sup> KAPOSI Z. 2002. 108.

<sup>509</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1841. június 5.

<sup>510</sup> Ruzsás 1964: 168–169.

<sup>511</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1837. február 11.; szeptember 2.; 1841. augusztus 21.

<sup>512</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1841. április 9.; május 1.; augusztus 21.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847. 1846. november 7.; november 14.; PKL Sem. 140. Fasc. Garaicon termett borok, költségek kimutatása.

<sup>513</sup> PKL Sem. 124. Fasc. 174/1846.; 164. Fasc. 163/1857.

<sup>514</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvek 1837, 1838, 1839, 1840, 1841.; 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847.

<sup>515</sup> PKL Sem. 160. Fasc. 149–150/1860.; 161. Fasc. 180–181/1854.; 171. Fasc. A kökéllyi és szilvási urasági szőlők munkáltatása 1855-ben. A Garaiczi szőlő művelésére felment költség 1856-ban. 178. Fasc. 138/1864.; 181. Fasc. 168,173/1867.; 182. Fasc. 151/1868.; 185. Fasc. 143–144/1871.

munkákra – mint például a telepítés előtt a föld megfordítására – szerződést kötött az uradalom.<sup>516</sup>

A szőlőben folyó munkákat a vincellér ellenőrizte és felügyelte. Az ő feladata volt, hogy a szüret megkezdésekor a szüretelő edényeket leforrázza, kitisztítsa és a taposó zsákokat előkészítse.<sup>517</sup>

A szőlőművelés legfontosabb állomásai a kapálás, a metszés, a karózás, a kötözés, a szüret és a szőlőszaporítás volt. A kitakarásra, mely egyben az első kapálás is volt, az időjárástól függően február-március körül került sor. Ez sokszor együtt zajlott a metszéssel. Általában a szőlőhegy déli, keleti oldalát kapálták ki először, illetve takarták be utoljára.<sup>518</sup> A szőlőkarók májusi-júniusi leverése után a kötözésre csak az elvirágzás után került sor, amikor ismét megkapálták a szőlőt.<sup>519</sup> A karók beszerzése az uradalomnak nem okozott különösebb gondot, mert kiterjedt erdőkkel rendelkezett. Volt olyan év, amikor a jobbágysokkal 30 000 karót készítették.<sup>520</sup> Kötözéshez leggyakrabban hársfa háncsot használtak, de néhány alkalommal szil- és szilvafa háncsot, vagy szalmakötelet használtak.<sup>521</sup> A karós művelés mellett az uradalom lugasos művelést is folytatott, erre az első adatunk 1798-ból származik.<sup>522</sup> A lugasos művelésnél az oszlopokat nem szedték ki, csak a rájuk szegelt léceket szerelték le a tél beállta előtt.<sup>523</sup> A tartósabb, sodronyból készült lugasos szőlőművelésről 1873-ból van az első adatunk, ekkor három mázsa használt távirósodronyt vásárolt az uradalom.<sup>524</sup> Június végén – július elején ismét megkapálták a szőlőt, és a nem termő vesszőket levágták. A negyedik kapálásra szüret előtt pár héttel került sor, kigazolták a szőlők alját és a leveleket megtépkedték, hogy a fürtök jobban érjenek. Az ötödik kapálásra szüret után került sor, mely egyben a betakarás is volt. A szüret és a bekapálás gyakran egyszerre történt. Még ősszel elvégezték a szaporítást bujtással vagy döntéssel – az uradalom szőlőiben mindkét eljárást alkalmazták –, vagy ha nem volt megfelelő az időjárás, a következő év tavaszán. Az oltásra csak a jó idő beköszöntével került sor. Természetesen az időjárás befolyásolta az egyes műveletek

<sup>516</sup> PKL Sem. 181. Fasc. 166/1867.; 185. Fasc. 142/1871.; 187. Fasc. 129/1873.

<sup>517</sup> PPL 376-S/1830.

<sup>518</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1821. október 21.

<sup>519</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1828. június 21.; A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1829. július 4.

<sup>520</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1800. február 16.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1838. január 27.

<sup>521</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1800. május 10.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1817. június 14.; PKL Sem. 189. Fasc. 158/1875.

<sup>522</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1798. március 3.

<sup>523</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1800. május 17.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1819. május 1.; PKL Sem. 222. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. május 10.

<sup>524</sup> PKL Sem. 187. Fasc. 137/1873.

végrehajtását, ha csapadékos volt a vegetációs időszak, akkor többször is kapálták a szőlőt. A viharos időjárásban pedig a kötözést kellett többször megismételni.<sup>525</sup>

A szőlőművelésnél is elengedhetetlen volt a tápanyag utánpótlása. 1848-ig ezt viszonylag könnyen megoldotta az uradalom, mert juhászata elegendő trágyát biztosított, illetve a jobbágyok tartozásukat trágyában is leróhatták, vagy tüzelőért, szalmáért cserébe trágyát kért az uradalom,<sup>526</sup> de a rothadt szalmát, töreket is felhasználta a szőlők trágyázására.<sup>527</sup> A jobbágyfelszabadítás után ez már nem volt ilyen egyszerű, az uradalom nagy költségen tudta csak orvosolni a problémát. A juhállomány lecsökkent, s ezzel a trágya mennyisége is, így az erdőkből hordatott lombtrágyát, ez viszont jelentősen megemelte a napszámrá fordított költségeket.<sup>528</sup> Ezért 1855-ben Koch Ádám kádár a következőt javasolta: a szőlők körül, ahol megfelelő hely van, ássanak gödröt és a levágott vesszőket abba helyezték el, majd földdel takarják be. A következő két évben újabb és újabb gödröt kell ásni és azokba gyűjteni az adott évben levágott vesszőt. Így a negyedik évben az első gödörből már kész komposztot lehet kiszedni, majd az így kiürült gödörbe az újabb vesszőket gyűjteni.<sup>529</sup> A rothasztókat nem csak szőlővesszőkkel, hanem az erdőben összegyűjtött levelekkel is megtöltötték.<sup>530</sup> Külön gondot fordított az uradalom a bujtások trágyázására. A bujtásgödörökbe nem csak tiszta trágyát tetetett, hanem polyvát, töreket is. Úgy tartották, hogy ettől a bujtatott vessző jobban hajt, és a nyári időszakban a nedvességet is jobban megőrzi.<sup>531</sup>

## XII.4. Terméseredmények

A szőlők terméseredményét az időjárás erősen befolyásolta, egy-egy fagy vagy jégeső következtében ez sokszor erősen lecsökkent, mint például 1816-ban, 1832-ben, 1836-ban és 1874-ben. Ezekben az években kénytelen volt bort vásárolni

<sup>525</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1778–1834.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1836–1841.; 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1843.; 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1845.; 216. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1846.

<sup>526</sup> PKL Sem. 135. Fasc. 1. No.; PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1825. február 19.

<sup>527</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1798. november 3.; A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1820. február 26.; A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1830. október 2.

<sup>528</sup> PKL Sem. 171. Fasc. Koch kádár jelentése a Garaiczi szőlő munkáról és hasznáról 1851–54-ik évig.

<sup>529</sup> PKL Sem. 171. Fasc. Koch kádár véleménye a bányai szőlők jobb kara tételéről.

<sup>530</sup> PKL Sem. 187. Fasc. 131–132/1873.

<sup>531</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1828. február 28. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1833. december 29.; 1833. március 16.; PKL Sem. 223. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségéi jegyzőkönyve 1831. január 15.; február 12.

az uradalom, hogy a kocsmákat el tudja látni kellő mennyiségű itallal.<sup>532</sup> Ezzel szemben időnként annyi szőlő termett, hogy az uradalom nem tudta elhelyezni. Például 1823-ban a dézsmálást még novemberben sem tudta végrehajtani, mert nem volt elég hordója, ezért a hordókészítéshez érto jobbágyokkal dupla robotért készítettett hordókat és elrendelte a hordókban tárolt törköly- és szilvacefre idő előtti kifőzését is.<sup>533</sup> Jankó János kárászi plébános feljegyzése szerint ekkor egész Baranyában rendkívüli volt a termés, sok szőlő a tőkéken rothadt el, mert a gazdák nem rendelkeztek elegendő hordóval, a vörös bort pedig a kádakban hagyták, ahol az megecetesedett.<sup>534</sup>

Sajnos kevés olyan forrás maradt fenn, amely a szőlőtermés, illetve a bor mennyiségéről tájékoztatna. A 18. században a Papnevelő Intézetnek több helyről is származott borjövödelme. Első helyen természetesen a saját uradalma állt, ahol mind a földesúrnak járó kilencedet, mind az egyházi tizedet beszedte, tehát a jobbágyok mindenkor bortermésének 20%-át. 1759-ben már termett a kökényi uradalmi szőlő is, a többi pedig fokozatosan fordult termőre, így növelve a majorsági bortermést. A másik fontos borbevételei forrása Pécs városa volt, ugyanis a város a pécsi klérus közös birtoka volt. A felosztási egyezség szerint minden városi bevétel 12,5%-t a Papnevelő Intézet kapta meg, így a város határában termett borét is. Ez a bevételi forrás a város 1780-as szabad királyi várossá válásáig tartott. Szintén a birtok felosztási egyezség alapján az egyházmegye területén beszedett egyházi bordézsmá nyolcadát is megkapta az Intézet. Ezt a bordézsmát az 1760-as évek elejéig természetben szedte be, kapta meg az Intézet,<sup>535</sup> de az évtized elején a valpói Prandau, a bellyei Habsburg, a dárdai Esterházy és a siklósi és sellyei Batthyányi uradalmak inkább pénzben váltották meg az egyházi tizedet.<sup>536</sup> Példájukat a következő években gyakorlatilag az összes földbirtokos követte.<sup>537</sup>

A fennmaradt termés- és dézsmáösszeírások adatai alapján a következők szerint alakult a termés néhány évben 1759 és 1875 között:

<sup>532</sup> PKL KGLT A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1816. november 30.; 1833. május 25.; június 1.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. szeptember 24.; PKL Sem. 183. Fasc. 199/1874.

<sup>533</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1823. november 22.  
<sup>534</sup> BML IV. 20 d. 6. Letétek levéltári gyűjteménye. Jankó János kárászi plébános párbékönyve.

<sup>535</sup> PKL Sem. 1. Fasc. 1–36. No.

<sup>536</sup> PKGYJKV 1762. április 20.; 1763. március 22.; 1765. június 25.

<sup>537</sup> PKGYJKV 1761–1771, 1771–1777, 1778–1780.

Év	Dézsmá <sup>538</sup>		Uradalmi	
	fehér	vörös	fehér	vörös
1759 <sup>539</sup>	50	447,26	25,24	78,16
1763 <sup>540</sup>	11	397,27	41,8	70
1781 <sup>541</sup>	206,21	1358,31	556	524
1791 <sup>542</sup>	70,27	1399,32	267,19	254,24
1832 <sup>543</sup>	353,8	3186,16	258,24	455,24
1840 <sup>544</sup>	706,24	2712,24	490,16	264,8
1841 <sup>545</sup>	1474,28	2722,24	1088,24	388,8
1842 <sup>546</sup>	1613,29	1936	1168,24	493,24
1846 <sup>547</sup>	452	1368,4	265	170,8
1851 <sup>548</sup>	111	1351	214	150
1863 <sup>549</sup>	334,8	363	969	65,8
1870 <sup>550</sup>	–	–	444,16	73,24
1873 <sup>551</sup>	–	–	825 31/40	179 15/40
1874 <sup>552</sup>	–	–	49	0
1875 <sup>553</sup>	–	–	1496,10	398,10

2. táblázat

A Pécsi Papnevelő Intézet dézsmabor mennyisége és a saját bortermelése (1759–1875)

## XII.5. A szőlő- és borfajták

A levéltári dokumentumok a 19. század közepéig sajnos kevés szőlőfajtát neveznek meg. A rendelkezésünkre álló források szerint az uradalom területén a 18. században a vörös bort adó fajták domináltak, például 1759-ben a kökényi bortermés 103 akó volt, ebből 78 vörös és csak 25 fehér.<sup>554</sup> A szőlőkben többfajta szőlőt ültettek vegyesen, a bornak való fajták mellett termesztettek csemegeaszőlőt is, kö-

<sup>538</sup> Az adatok akóban és pintben szerepelnek, pl.: 206, 21 = 206 akó és 21 pint. 1873-tól az adatok már bécsi pintben szerepelnek, tehát 1 akó = 40 pint.

<sup>539</sup> PKL Sem. 3. Fasc. 53. No.

<sup>540</sup> PKL Sem. 6. Fasc. 28. No.

<sup>541</sup> PKL Sem. 21. Fasc. 18.

<sup>542</sup> PKL Sem. 32. Fasc. 449/1791.

<sup>543</sup> PKL Sem. 115. Fasc. Borleltárak 1832, 1840, 1841, 1842.

<sup>544</sup> Ua.

<sup>545</sup> Ua.

<sup>546</sup> Ua.

<sup>547</sup> PKL Sem. 123. Fasc. 237/1846.

<sup>548</sup> PKL Sem. 21/1851.

<sup>549</sup> PKL Sem. 219/863.

<sup>550</sup> PKL Sem. 184. Fasc. Borleltár 1870.

<sup>551</sup> PKL Sem. 265,267/1873.

<sup>552</sup> PKL Sem. 188. Fasc. 272,273/1874.

<sup>553</sup> PKL Sem 189. Fasc. 276,277/1875

<sup>554</sup> PKL Sem. 3. Fasc. 29. No.

zülük a szagost és kecskecsöcsűt nevezik meg a források.<sup>555</sup> Az uradalom mindhárom szőlőjében szedtek „töppedt” szőlőt, azaz mazsola jellegű szemeket is.<sup>556</sup> A téli fogyasztásra szánt szőlőt hevingbe szedték, azokat pedig, melyeket rövid idő alatt elfogyasztottak, botokra akasztva tárolták. Szintén téli fogyasztásra szánták a mustból főzött pekmezt is.<sup>557</sup>

A borszőlők közül 1848-ig a következő fajtákat ismerjük: bojnár vagy bajor, sárfehér, mohácsi, csipkés levelű és furmint, ez utóbbit az uradalomban tokajinak nevezték. A „tokaji vessző” 1825-ben tűnt fel, ekkor a káptalan szentmiklósi szőlőjéből hoztak telepíteni való vesszőket a szemináriumi uradalom szőlőibe.<sup>558</sup> Szintén ebben az évben utasította az uradalom több jobbágját, hogy a bojnár tőkékbe csipkés levelű vesszőket oltsanak.<sup>559</sup> A kökényi szőlőből egy pécsi személy vásárolt sárfehér és egyéb „jobb fajta” vesszőket.<sup>560</sup> Ugyanebből a szőlőből 6 kötésre való „sárfehér mohácsi fajtát” ültetett el az uradalom „iskola módra”, hogy azok meggyökerezzenek.<sup>561</sup>

1848 után a tized megszűnése érzékeny veszteséget okozott az uradalomnak, ezért készülve a borkilenced eltörlésére<sup>9</sup> a szőlészeti fejlesztésébe fogott Sláby Ferenc prefektus: Hertelenden új szőlőt telepítettett, a szilvásit és a kökényit pedig bővítette. Ezek a fejlesztések együtt jártak a fajtaváltással: újak honosodtak meg, a régiek pedig kiszorultak. A fajtaváltás fokozatosan történt meg, még 1847-ben szőlőiskolákat alakított ki az uradalom a szilvási és bánosi szőlőkben, de a szaporításra szánt fajtákat sajnos nem nevezi meg a forrás.<sup>562</sup> 1863-ban újabb szőlőiskolákat hozott létre az uradalom, de ekkor már nem csak saját célra, hanem eladásra is gyökereztetett vesszőket, így csomorikát, burgundit, sárfehért és bajnárt is. Eddigre az uradalom szőlészete már olyan hírnévre tett szert, hogy a vesszőket nem csak a környékeliek, hanem távolabbi személyek és uradalmak is vásárolták Kaposvárról, Siklósról, Bonyhádról, Sásdrol, Kercseligetrol és Dunavecseről is.<sup>563</sup> A szilvási szőlőbe Tokajból furmintot, Villányból juhfarkot, burgundit, rizlinget, sárgafüget, a pécsi Zsolnay kereskedőtől pedig spanyol és muskotályos vesszőket vásárolt az uradalom.<sup>564</sup> Ezeket az új fajtákat legnagyobb részt a 24 tagból álló új

<sup>555</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1828. szeptember 20.

<sup>556</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1834. szeptember 20.

<sup>557</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1821. szeptember 22.; A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1822. szeptember 22.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. január 9.; 1839. szeptember 28.; PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. szeptember 27.; október 5.; PKL Sem 171. Fasc. Kökényi és szilvási szőlőmunkák 1855.

<sup>558</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1825. április 2.

<sup>559</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1825. március 12.

<sup>560</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1831. április 2.

<sup>561</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. március 16.

<sup>562</sup> PKL Sem. 218. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1848. 1847. december 18.

<sup>563</sup> PKL Sem. 177. Fasc. 143/1863.; 182. Fasc. 59/1868.; 183. Fasc. 58, 60/1869.; 184. Fasc. 56/1870.; 186. Fasc. 69,76/1872.; 187. Fasc. 55/1873.

<sup>564</sup> PKL Sem. 180. Fasc. 162/1866.; 181. Fasc. 182/1867.

szilvási szőlőbe telepítették. A kadarka 6,54, a sárfehér 3,59, a fügér 1,03, a spanyol 3,08, a burgundi 3,09, a rajnai rizling 0,74 hold kiterjedésű volt.<sup>565</sup> A korabeli borleltárak a már említett fajtákon kívül a következő szőlőfajtákat nevezik meg: tökök, kéknyelű fügér, tramini.<sup>566</sup>

Az uradalomban a 18. században és a 19. század elején még nem terjedtek el az újfajta, minőségi termelést előnyben részesítő borkészítési módszerek.<sup>567</sup> A bort csak színe és az alapján különböztették meg, illetve hogy le lett-e fejtve. Rossz termésű esztendőekben – elsősorban a bánosi szőlőhegyen – a fehér és kék szőlőt sem szedték külön, hanem együtt készítették bort belőle.<sup>568</sup> A források egyszer említik, hogy egy fajta szőlőt külön szedjenek le: 1798-ban a bajor szőlő külön szüretelésére adott utasítást az uradalom.<sup>569</sup> A kezdetleges bortechnológiai eljárásokra utal, hogy a 18. században ezt még népi hiedelmek is befolyásolták: például a szemináriumban fogyasztott fehér borokat, melyeket nyáron is meg akartak tartani, májusban holdfogyatkozáskor kellett lefejtetni.<sup>570</sup> Kivételt csak az ürmös bor jelentett, amely különleges csemegének számított és az uradalomban is előszerezéssel készítették és fogyasztották.<sup>571</sup> 1788-ban ún. rácürmös fehér és vörös borok szerepelnek a bánosi szőlőhegy adatai között.<sup>572</sup> Ezt üröm nélkül úgy készítették, hogy a hordót szőlőszemekkel töltötték meg, majd musttal öntötték fel és az így elkészített ún. ürmöságyon néhány hét alatt kiforrt az illatos, zamatos rácürmös.<sup>573</sup> Az 1791-es borleltár említi először az „*Absinthot*” vagyis az igazi ürmös bort, melyet fűszerek hozzáadásával készítettek.<sup>574</sup> Az ürmös bor a későbbi forrásokban is gyakran előfordul, folyamatosan készítették az uradalomban.<sup>575</sup>

Az 1830-as évektől a szőlőművelés fejlődésével és az új fajta szőlők meghonosodásával már külön borfajták jelentek meg a leltárkönyvekben. Forrásaink ekkor a következőket sorolják fel: ürmös, kökényi aszú, „*kástélyos*” vagyis siller, bojnár, csomorika, rizling, furmint, burgundi, bakos, tramini, tökök, kéknyelű fügér. Ezek megjelenése nem jelentette azt, hogy a régi típusú vegyesen szedett szőlőből készült borok eltűntek volna, ezek a vizsgált időszak végéig megmaradtak.<sup>576</sup> Az

<sup>565</sup> PKL Térképtár. Szent Pál Puszta határának térképe 1886.

<sup>566</sup> PKL Sem. 189. Fasc. 277/1875.

<sup>567</sup> RUZSÁS L. 1983. 362.

<sup>568</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1825. október 8.; 1839. szeptember 28.

<sup>569</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1798. szeptember 22.

<sup>570</sup> Az Intézet 18. századi borfogyasztása részletesen: HORVÁTH 2005. 12–17.

<sup>571</sup> <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-863.html>. Magyar Néprajzi Lexikon. Bor.

<sup>572</sup> PKL Sem. 22. Fasc. 23. No.

<sup>573</sup> ANDRÁSFALVY B. 1957. 49–69.

<sup>574</sup> PKL Sem. 32. Fasc. 450/1791.

<sup>575</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1803. október 22.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1823. október 4.; 1830. szeptember 18.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. szeptember 24.; 110. Fasc. 409/1840.; 184. Fasc. Borleltár 1870.; 189. Fasc. 276/1875.

<sup>576</sup> PKL Sem. 177. Fasc. 219/1863 184. Fasc. Borleltár 1870.; 189. Fasc. Borleltár 1875.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1834. szeptember 28. Vö. CSOMA Zs. 1998. 513.

uradalmi borászatban az 1760-as években még a vörös bor dominált, az 1840-es években már egyenlő mennyiségben készítettek fehér és vörös bort, utána viszont a fehér került túlsúlyba, míg a jobbágyi bortermelésben végig a vörös bor volt a meghatározó.

A borok „készítése” azonban néha a csalafintaságtól sem volt mentes. Vörös Mihály prefektus a gyöngébb minőségű, Mecsek-háton termett bor jobb értékesítésére a következő javaslattal állt elő az 1840-es években: „A bánosi ’s szomszédos hegyekben jó boresztendőkben nyert majorsági ’s dézsma fejei borok szeszesekek ugyan de zamat nélküliek, és a felső kerületben hagyatva fölöttéb ritkán találnak vevőre – ugyan azért az uradalomra nézve igen hasznos azokat a kőkényi pinczébe lehordatni, holott nagyobb hordokban szilvási bornak egy harmad részével föleresztettve, egynéhány évek után szilvási bor gyanánt jó pénzért eladhatók.”<sup>577</sup> Ez valószínűleg bevett gyakorlat volt, mert már 1817-ben összekeverték a színtelen bort a színesekkel, hogy jobban el tudják adni a kocsmákban. Pár évvel később pedig az ó és új borokat keverték össze hasonló céllal.<sup>578</sup>

Az 1830-as években bekövetkezett minőségi változások következtében az uradalom alsó-kerületi borai – elsősorban a szilvási – egyre híresebbek lettek.<sup>579</sup> Nemcsak itthon, hanem külföldön is keresettek voltak, például 1846-ban eljutottak még a Német Mezőgazdasági Egyesület Graz-ban tartott közgyűlésére is,<sup>580</sup> az 1874-es londoni borkiállításra pedig 25 meszely 1869-es évjáratú bort küldött az uradalom.<sup>581</sup> Így érthető, hogy Keleti Károly szőlészeti statisztikája a híresebb baranyai szőlők között – a villányi, a pécsi és a szentmihályi mellett – a szilvást is megemlíti,<sup>582</sup> de a földrajzi viszonyoknak megfelelően a hűvösebb és nedvesebb klímájú Felső-kerületben továbbra is gyengébb minőségű borok termettek.<sup>583</sup>

Ennek a minőségi és nagyhírű borászatnak a pár évvel később megjelenő filoxéra vetett véget. Az 1910-es évtized első felében az uradalom még felújította a szilvási és kőkényi szőlőket, de nem sok sikerrel, 1915-ben már a 16 hold kiterjedésű szilvási szőlő kivágása mellett döntöttek, melynek helyén szántóföldi gazdálkodásba kezdtek.<sup>584</sup>

<sup>577</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>578</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1817. április 12.; 1820. március 4.

<sup>579</sup> PKL Sem. 106. Fasc. 61/1838.; 113. Fasc. 95/1841.; 164. Fasc. 23/1857.; 189. Fasc. 25/1875.

<sup>580</sup> PKL Sem. 120. Fasc. A magyar Mezőgazdasági Egyesület Baranya megyei fiók egyesületének levele. 1846. június 11.

<sup>581</sup> PKL Sem. 183. Fasc. 175/1874.

<sup>582</sup> PKGYJKV 263/1866.; KELETI K. 1875. 44.

<sup>583</sup> PKL Sem. 161. Fasc. 38/1854.; 164. Fasc. 25/1857.; 166. Fasc. 26/1859.; 177. Fasc. 28/1863.; 189. Fasc. 26/1875.

<sup>584</sup> PKGYJKV 74/1915.



## XII.6. A borkezelés

Az uradalom éves jövedelmének jelentős része, mintegy 20-30%-a származott a kilencedbe és tizedbe szedett borok eladásából,<sup>585</sup> ezért az alkalmazottaknak a dézsmálást szigorú utasítások szerint kellett végrehajtaniuk. Ezt a tisztartó végezte valamelyik borhoz értő beosztottjával, ha ilyen nem volt, akkor erre felfogadtak egy becsületes és hozzáértő embert. Dézsmáláskor a jobbágy pincéjében ízlelés után foglalták le a megfelelőnek ítélt bort, a hordót szurokkal lezárták és rövid időn belül elszállították.<sup>586</sup> Ezzel az eljárással az uradalom biztosítani tudta, hogy a jobbágyoktól a jobb minőségű borokat szedje be, azonban ez nem serkentette a jobbágyokat a gondosabb borkezelésre.

A borkezelés és -tárolás helyszíne a pince volt. Az uradalom három nagy pincével rendelkezett Kőkenyben, Bánoson és Hertelenden. A kőkenyi pince az 1820-as évek végén épült és 5000 akó bor befogadására volt alkalmas.<sup>587</sup> Hertelenden az első, több mint 1000 urna bor tárolására alkalmas pince 1779-ben épült, melyet 1817-ben egy újabb, nagyobb követett, régebbi kisebb pincét pedig az üres hordók tárolására használták.<sup>588</sup> Bánoson már a 18. században volt uradalmi pince, de ez idővel már nem volt megfelelő, ezért az 1810-es évek közepén egy nagyobb szelőlőző lyukakkal ellátott pincét ásatott az uradalom, melyet 1817-ben vettek használatba.<sup>589</sup> Ezek mellett több kisebb pincével is rendelkezett az uradalom, így Pécssett az intézeti pincével, továbbá Egerszegen, Barátúron és Németszéken az uradalmi házaknál és hajdúlakásoknál. Ezeket akkor használták, ha a termés nagyon jó volt és a már említett nagyobb pincékben nem fért el a bor.<sup>590</sup>

A 18. században és a 19. század elején az uradalomban még meglehetősen kezdetleges bortechnológiai eljárásokat alkalmaztak, melyet még népi hiedelmek is befolyásoltak: például azokat a borokat, melyeket nyáron is meg akartak tartani, májusban holdfogyatkozásakor kellett lefejtetni.<sup>591</sup> Sajnos később is csak elszórt adatokkal rendelkezünk a bor kezelésére vonatkozóan: például a nyáron felhasználandó borokat a lefejtés után új, öt akónál nem nagyobb hordókba tárolni, hogy a melegben meg ne romoljon,<sup>592</sup> 1839-ben pedig ként vásároltak a bánosi és hertelendi pincékbe.<sup>593</sup> Az 1830-as évektől kezdve már egyre nagyobb figyelmet fordítottak az uradalmi bor kezelésére. Ez a két kádár feladata volt, akik közül

<sup>585</sup> PKL Sem. 254. Fasc. 6–20. No.; 256. Fasc. Corpus Rationum 1829–1847.; 257. Fasc. Corpus Rationum 1834–1867.

<sup>586</sup> PPL 376/1830.

<sup>587</sup> PKL 521. Fasc.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1825–30.

<sup>588</sup> PPL 77/1781 Descriptio Beneficiorum H. Seminarium V. Eccesiensis.

<sup>589</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1817. április 26.

<sup>590</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1834. október 11.

<sup>591</sup> HORVÁTH I. 2005. 12–17.

<sup>592</sup> HORVÁTH I. 2005. 12–17.

<sup>593</sup> PKL Sem. 107. Fasc. Protocollum Commissionum variarum pro 1839.

a szőlőművelésben nagyobb jelentőséggel bíró Alsó-kerületben működő kőkenyi volt a magasabb beosztású. A kádárok kéthetente kötelesek voltak a pincéket és a borokat ellenőrizni, a hordókat az esetleges penésztől megtisztogatni, a nem teli hordókat feltöltögetni, hogy ne romoljon meg a benne tárolt bor. Ha a bor elkezdett „hernyásodni”, akkor meg kellett „borotválniuk”.<sup>594</sup>

A borászat „melléktermékeként” a törkölyt és a borseprőt is hasznosította az uradalom, pálinkát főzetett belőle. Az uradalmi pálinkafőzés a vincellér feladata volt, és a főzésre nem csak a törkölyt, borseprőt, hanem gyümölcsöt is használtak. Azonban a pálinkafőzést Král József viceprefektus javaslatára az 1830-as évtized elején beszüntették, ugyanis véleménye szerint ehhez nem értettek a vincellérek, a jó cefrét csak elpazarolták. Javaslatát elfogadták és a pálinkafőző edényeket, valamint a feleslegessé vált törkölyt és söprőt eladta az uradalom, a pálinkafőzési és árulási jogot pedig bérbeadta.<sup>595</sup>

## XII.7. A bor felhasználása

Az uradalom saját termésű, valamint a jobbágyoktól beszedett borait három minőségi osztályba sorolta, mely meghatározta az ital további sorsát is. Az első osztályba a saját termés tartozott, melyet a szeminárium vezetőinek és tanárainak szántak, akik étkezésenként fél-fél magyar meszely<sup>596</sup> kaptak, de nyáron ezen kívül is ihattak még ugyanennyit, ha igényelték.<sup>597</sup> A másod-, illetve harmadosztályba a dézsmaborokat sorolták, előbbiből a kispapok és az uradalmi személyzet kapott, a legrosszabb minőségű pedig az uradalmi kocsmákba került.<sup>598</sup>

A Papnevelő Intézet alapító irata és a püspöki rendeletek szabályozták a növendékek étkezését és borfogyasztását. Minden növendék a napi kétszeri étkezés-kor egy-egy fél osztrák meszely<sup>599</sup> másodosztályú bort kapott, de nagyobb ünnepeken<sup>600</sup> a rektor döntése szerint többet is ihattak. Ha azonban valamelyik kispap erre nem tartott igényt, akkor az uradalom kifizette neki az árát.<sup>601</sup> Vörös Mihály főkormányzó 1842-ben elrendelte, hogy a jelesebb ünnepnapokon ehelyett egy-egy pohár édesített ürmösbort kapjanak a diákok.<sup>602</sup> Az intézetben kosztoló kulcsár és szakács szintén fél magyar meszely másodosztályú bort kapott, az intézeti szolgálók – a portás, a kéményseprő, a mosónő stb. – pedig azt a bort fogyaszt-

<sup>594</sup> PPL 376/1830.

<sup>595</sup> PKL Sem. 115. Fasc. 17/1842.; 181. Fasc. 24/1867.; 182. Fasc. 24–25/1864.; 184. Fasc. 22–25/1870.; 187. Fasc. 27–32/1873, PKL Sem. 86. Fasc. 27. No.; 91. Fasc. 28. No.; 106. Fasc. 1, 64, 65/1838.

<sup>596</sup> 0,4191 liter

<sup>597</sup> HORVÁTH I. 2005. 12–17.

<sup>598</sup> HORVÁTH I. 2005. 12–17.

<sup>599</sup> 0,3535 liter

<sup>600</sup> Újév, karácsony, pünkösd, húsvét vasárnap és hétfő, Nagyboldogasszony, Péter és Pál apostolok ünnepe stb.

<sup>601</sup> PKL Sem. 119. Fasc. 641/1844.

<sup>602</sup> PKL Sem. 117. Fasc. 3. No. Observanda circa alumnorum victum, vestitum etc.

hatták el, amely az étkezések után a kancsókból maradt és csak az ünnepnapokon kaptak külön bort.<sup>603</sup>

Az intézet étkezését szabályozó 1747-es rendelkezés szerint februárban, a bor átfejtése után az egész évre szükséges intézeti bormennyiséget az ebédlő alatti pincében kellett elhelyezni. A készletről a számvevő, a kasznár, a gondnok és a kádár leltárt készített és a már említett két osztályba sorolta be. Saját fogyasztásra 80 akó első osztályú vörös és fehér bort tettek félre, a másodosztályúból pedig 150 akó vöröset. Ezek után a bor a gondnok felügyelete alá került, aki ellenőrizte annak kiosztását. A gondnok új hordót nem kezdetett meg addig, míg az előző csapján tiszta bor folyt, *„inkább emelje fel kissé a hordót”* – javasolták. Szombatonként meg kellett tisztítani az edényeket a penésztől, borral megtöltenie és számszámjelzéseket csatolnia hozzájuk, amelyekről azonnal látni lehetett a bennük lévő bor mennyiségét és minőségét.<sup>604</sup>

A másodosztályú borokból kaptak az uradalmi alkalmazottak is, minden egyes tiszt és szolga a beosztásának megfelelő több vagy kevesebb bor deputátumban részesült. Az ismert első fizetési lista szerint 1757-ben egy hajdú két, az ispán hat, a frumentárius pedig 12 akó bort kapott.<sup>605</sup> Az 1770 és 1849 közötti időszakban nem változott a deputátumba kapott bor mennyisége, ebben az időszakban a szolga személyzet, például egy hajdú évente négy egy ispán 12, a tisztartó és számtartó pedig 24-24 akó bort kapott.<sup>606</sup> A jobbágyfelszabadítás után, az 1850–1870-es években az uradalmi alkalmazottaknak járó borjáraandóságot a korábbi felére csökkentették, az intézet személyzetének járó bort pedig készpénzben fizette ki.<sup>607</sup> A deputátum bort két alkalommal, márciusban és szeptemberben adta ki az uradalom a személyzet saját hordójába. A magasabb beosztású személyek egész évben fehérbort kaptak, az első félévben óbort, a másodikban pedig az utolsó termésből. Az uradalomnál dolgozó mesterek, a kertész, a katona és a magtárőr az első félévben új fehér, a másodikban pedig új vörös bort kapott, a legalacsonyabb beosztású személyek – a hajdúk, a téglágetők, az erdőőrök és a cselédek – pedig egész évben új vörös bort kaptak, de a dészma javából: *„ha jól dézsmálnak, jól fognak kapni”*.<sup>608</sup>

Az 1848 előtti időszakban általános szokás volt az uradalomban, hogy a különböző munkaszerződésekben az elvégzendő munkáért a készpénz mellett egy-két akó bort is kaptak a szerződők – kőművesek, ácsok, árokmetszők stb. –, de természetesen csak a rosszabb minőségűből.<sup>609</sup> Továbbá a nagyobb mezőgazdasági munkák során – cséplés, birkanyírás, aratás, takarás stb. – a munkában részt vevő robotos jobbágyok is kaptak fejjenként egy-két icce gyengébb bort.<sup>610</sup>

<sup>603</sup> HORVÁTH I. 2005. 12–17.

<sup>604</sup> PPL 10/1747.

<sup>605</sup> PPL 70/1757.

<sup>606</sup> PKL Sem 194. Fasc. 2. No. Fizetési lajstromok 1770, 1774, 1779, 1785, 1792.; 90, Fasc, Schema 1830.; 91. Fasc. 177/1835.;

<sup>607</sup> PKL Sem. 173. Fasc. Schema 1855–1858.

<sup>608</sup> PKL Sem. 41. Fasc. 15. No.

<sup>609</sup> PKL Sem. 52. Fasc. 515–519/1819.; 71. Fasc. 597/1829.

<sup>610</sup> PKL Sem. 71.F asc. 649/1829.

A legrosszabb minőségű, harmadosztályú borok nagy részét az uradalom a vendéglőkben és kocsmákban mérte ki. Az 1550. évi XXXVI. tc.<sup>611</sup> és az 1767-es urbárium értelmében a szőlőhegygel rendelkező falvakban fél évig – Szent Mihály naptól Szent György napig – a jobbágyság, a következő fél évben pedig a földesúr árulhatta a borát. Vizsgált területünkön csak Kisdéren nem volt szőlőhegy, így itt Szent Mihály naptól Karácsonyig élhettek a jobbágyság borkimérési joggal, az év háromnegyedében ez az uradalom joga volt.<sup>612</sup>

Az uradalmi borárúsítás történhetett vendéglőkben, kocsmákban vagy megfelelő épület híján egyszerűen háznál. Ahol nagyobb forgalomra lehetett számítani, ott az uradalom vagy építtetett vendéglőt vagy kocsmát, vagy egy már meglévő épületet alakított át ezen célra. Az uradalom a betérő vendégek, borivók kényelmére is figyelt, 1828-ban minden vendéglőnél és kocsmánál leveles színt, azaz fedett „kerthelységet” kellett kialakítani.<sup>613</sup> A vendéglők alapvetően abban különböztek a kocsmáktól, hogy ezekben a vendégek szállást és étkezést is kaphattak, és itt egész évben az uradalom borát mérték, szemben a kocsmákkal és a házi borkimérésekkel, amelyekben a fent említett országos rendelkezések értelmében megoszlott a borkimérés joga az uradalom és a jobbágyság között. A borárúsítás jogát – vagyis a vendéglők és kocsmák működtetését – az uradalom általában bérbe adta, de ha erre nem akadt megfelelő jelentkező, akkor valamelyik helyi uradalmi alkalmazottat – például Szilváson, Szőkén, Egyházbéren, Husztóton és Kisdéren a hajdút vagy annak feleségét – bízott meg a borkiméréssel.<sup>614</sup>

A 18. században az uradalom a kamarai igazgatás alá helyezésig Németszéken, Barátúron, Egerszegen, Keszűben, Kovácsszénán, Kökényben és Kisdéren rendelkezett vendéglővel, amelyek mind forgalmas, Pécsét Siklóssal vagy Kaposvárral összekötő utak mellett helyezkedtek el.<sup>615</sup> Az önálló gazdálkodás visszaállítása után a kisdéri már nem működött, a németszéki pedig csak kocsmaként funkcionált.<sup>616</sup> Ellenben Kishertelenden 1826-ban azért építtetett egy vendéglőt az uradalom, mert a vármegye megváltoztatta a megyei úthálózatot és a Sásdra vezető új út áthaladt a településen, az uradalom pedig nem akart lemondani a várható haszonról.<sup>617</sup> A vendéglők közül a legnagyobb forgalma és bevétele a Kökény határában álló Csartosi kocsmának volt, mely a pécsi és a siklósi vásárookra utazók, valamint a Dél-Dunántúl legjelentősebb kegyhelyének számító Máriagyűdre zarándokló pécsiek útvonalába esett. Itt a legdrágább borait, sőt még a palackozott borokat is el tudta adni az uradalom.<sup>618</sup> A vendéglők mellett

<sup>611</sup> <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=1982>

<sup>612</sup> <http://archives.hungaricana.hu/hu/urber/view/baranya-kisder/?document=1&pg=1&bbox=-2231%2C-3757%2C4280%2C150>. Letöltve 2016. március 24.

<sup>613</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1828. június 28.

<sup>614</sup> PKL Sem 521. Fasc.; PKL Sem. 110. Fasc. 7/1839.; 113. Fasc. 17/1841.; 233. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1831. március 26.

<sup>615</sup> PKL Sem. 17. Fasc. 1. No.

<sup>616</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>617</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1826. június 22.

<sup>618</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1825. május 7.;

nagyszámú kocsmát is fenntartott az uradalom a birtokán, például csak Pécsen öt kocsmát működtetett a város északnyugati részén és a Budai külvárosban, melyek a szabad királyi városi rang elnyeréséig működtek.<sup>619</sup> Fontos szabály volt, hogy a településeken lévő vendéglők és kocszmák vasárnap és „sátoros ünnepeken” a szentmise előtt és alatt nem nyithattak ki.<sup>620</sup>

A kocsmárosoktól elvárták, hogy „az uraság borát és pálinkáját tisztán és igaz mértékkel mérjék, maguk józanon és jámborúl viselkedjenek, a borivókat, szállókat barátságosan fogadják, velük nyájasan bánjanak”.<sup>621</sup> A kocszmákat és vendéglőket működtető bérlők az eladott bor után csappénzt kaptak, a söprős bor akójáért öt, a fejtettért kilenc, a pálinka iccége után pedig egy krajcárt.<sup>622</sup> Az 1820–1830-as évektől kezdve szokássá vált, hogy a bormérési jog mellé megkapták a mészárszék, boltnyitási, só kereskedelmi és pálinkafőzési jogot is, hogy így a kisebb forgalmú helységeken is gazdaságosan tudjanak működni, illetve bizonyos mennyiségű uradalmi bor kiárulása után a saját borukat is mérhették.<sup>623</sup> A vendéglőkben a bor mellett a bérlők az uradalom kukoricáját, lécét és deszkáját is kötelesek voltak árulni. Saját hasznára konyhát tarthatott a vendéglős, és az utazók állatai számára szénát és zabot is árulhatott. Az istállókban éjszakázó vonós marhák után nyáron egy, télen pedig három krajcár istállópenzt szedhetett, az akolban éjszakázó sertések után pedig darabonként egy krajcárt kérhetett. A vendéglősök az uradalomtól téli fűtésre kettő-négy öl fát is kaptak.

Bár a feudális rend eltörlésével a földesúri kocsmáltatási jog is megszűnt, azonban az uradalomnak mégsem csökkent a bevétele, mivel az eladott borok utáni bevétel továbbra is 15–20 000 forint volt, a kocszmák és vendéglők bérleti díja viszont az évi néhány száz forintról 2500–3500 forintra emelkedett, ezért olyan falvakban is kocsmát nyitott az uradalom, ahol korábban még nem volt.<sup>624</sup>

A helyi bormérések mellett az 1830-as évek végétől már „akószám”, vagyis nagy tételben is árulta a bort az uradalom, mely természetesen szintén szigorúan szabályozva volt. A kádárnak és a többi tisztnek a főkormányzónak kellett jeleznie, ha potenciális borvásárló jelentkezett. Az alku során a felek megegyeztek, hogy mennyi és milyen bort vesz a vásárló és azt hordóstól vagy anélkül veszi meg. Az eladott borokat átadás előtt a vásárló, az uradalmi tisztartó, a kádár és számtartó „kikóstolta”, így győződve meg annak minőségéről.<sup>625</sup> Az Alsó-kerületben termett

1830 február 27.; PKL Sem. 214. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1845. április 16.

<sup>619</sup> PKL Sze. 404/B Fasc. 1. No.

<sup>620</sup> PKL Sem. 61. Fasc. 10. No.; 63. Fasc. 1. No.; 64. Fasc. 2, 6, 7, 10/1829.; 81. Fasc. Gyöngyösi kocsmaszerződés, 1832. január 28.; 86. Fasc. 1, 28, 30. No.; 119. Fasc. 3/1844.

<sup>621</sup> PKL Sem. 63. Fasc. 2/1827.; 64. Fasc. 5, 10/1829.

<sup>622</sup> PKL Sem. 521. Fasc.; 61. Fasc. 10/1826.; 64. Fasc. 2/189.

<sup>623</sup> PKL Sem. 119. Fasc. 101/1844.; 212. Fasc. Szerződések könyve.; 110. Fasc. 7/1839.; PKL Sem. 127. Fasc. 2/1846.

<sup>624</sup> PKL Sem. 164. Fasc. 4/1857.; 167. Fasc. 1/1860.; 181. Fasc. 1/1867.; 182. Fasc. 1/1868.; 183. Fasc. 1/1869. 184. Fasc. 1/1870.; 256. Fasc. Számadások 1851–1867.

<sup>625</sup> PKL Sem. 117. Fasc. 58. No.

jó minőségű borokat távoli vevők is vásárolták, így Bajáról, Eszékről, Varasdról, Mitovicáról, a kalocsai érsekségtől és Bács vármegyétől is érkeztek vásárlók.<sup>626</sup> A Felső-kerület termését a helyiek mellett a szomszédos Somogy vármegyéből érkező vásárlók vették meg, vagy Pécsre szállítva akónként adták el.<sup>627</sup>

<sup>626</sup> PKL Sem. 106. Fasc. 61/1838., 113. Fasc. 95/1841.; 164. Fasc. 23/1857.; 189. Fasc. 25/1875.

<sup>627</sup> PKL Sem. 161. Fasc. 38/1854.; 164. Fasc. 25/1857.; 166. Fasc. 26/1859.; 177. Fasc. 28/1863.; 189. Fasc. 26/1875.

## XIII.

### A kertek

Az uradalomban a legkisebb kiterjedésű gazdálkodási szintek a kertek voltak. Használatuk és funkciójuk szerint megkülönböztethetünk zöldséges-, gyümölcsös- és szérűskerteket. Ezek már az uradalom kialakulásakor létrejöttek és a legfontosabb feladatuk a Papnevelő Intézet számára a szükséges zöldségfélék és gyümölcsök megtermelése volt. Ezek az egy-két hold nagyságú kertek az uradalomban elsősorban helyezkedtek el, rendszerint a településeken belül vagy azok mellett (33. ábra).



33. ábra A hertelendi uradalmi kertek 1802-ben<sup>628</sup>  
(készítette: Gmehling József)

<sup>628</sup> Az uradalmi kertek (Dominalis) a település mellett, az út mentén helyezkedtek el.

### XIII.1. A veteményeskertek

Az uradalom veteményeskertjei rendszerint egy-két fajta növényre specializálódtak. 1775-ben Keszűn egy babos, Kisdéren egy hagymás és egy dinnyés, Szőkében egy répás és egy káposztás, Bostán egy dinnyés, Pécssett pedig egy vegyes zöldséges kertje volt az uradalomnak.<sup>629</sup> Az elkövetkező esztendőben a megfelelő adottságokkal rendelkező településeken újabb kerteket alakított ki az uradalom, feltehetően a kispapok és az uradalmi személyzet számának növekedése miatt. Ekkor például Kőkényben és Kisdéren már három-három kerttel rendelkezett.

Ezekben a kertekben a termesztett növények évente vagy néhány évenként változtak. A legfontosabb és folyamatosan termesztett növények a következők voltak: káposzta, hagyma, fokhagyma, zöldségfélék, borsó, bab, lencse, dinnye, torma, mák, tök, fűszernövények.<sup>630</sup> A vidéki kertekben mindig csak egy zöldséget vagy főzelékféléket termesztettek, ellenben a pécsiben minden fajtát, ami minden valószínűség szerint az éppen aktuális napi fogyasztást fedezte. A legnépszerűbb növény a káposzta volt, ezt az 1845-ös esztendőben Szilváson, Hertelenden és Egyházbéren is termesztették. Ennek okát abban kell látnunk, hogy a korabeli táplálkozás alapélelmiszere és egyik legfontosabb téli vitaminforrása volt a savanyított káposzta, jelentőségét az is mutatja, hogy az alkalmazottak beosztásuknak megfelelően 50-300 fej káposztát is kaptak.<sup>631</sup>

E kerteket nemcsak a jobbágyok robotmunkájával műveltette az uradalom, hanem egy szakképzett kertészt is alkalmazott és az felügyelte, irányította az itt folyó munkákat. A kertész a fizetése mellett a felesleges zöldségfélékkel – kivéve a spárgát és az articsókát – szabadon, saját zsebre kereskedhetett.<sup>632</sup>

A jobbágyfelszabadítás után a vidéken elhelyezkedő veteményeskerteket az uradalom már nem tudta műveltetni, ezért ezeket kezdetben bérbé-, majd eladta.<sup>633</sup> Csupán a legközelebbi, kertész által művelt pécsi veteményeskertet tartotta meg, valamint az újonnan létrehozott Szent Pál pusztai majorság területén alakított ki egy új 4,23 hold nagyságú veteményest.<sup>634</sup>

### XIII.2. A gyümölcsöskertek

A 18. században a vadon termő gyümölcsfák nagy jelentőséggel bírtak, termésük gyűjtése az erdőgazdálkodás egyik fontos haszonvételének számított és egyben

<sup>629</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyve 1775.

<sup>630</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1774–1786.; PKL Sem. 521. Fasc.; 120. Fasc. 703/1844.

<sup>631</sup> PKL Sem. 96. Fasc. Shema Salariorum et Deputatorum 1833.

<sup>632</sup> PKL MGLT. CDXCIII. Fasc. 20. No.

<sup>633</sup> PKL Sem. 136. Fasc. 4, 10, 11/1849.; 161. Fasc. 6/1854.; 167. Fasc. 8/1860.; 251. Fasc. Bostai telek eladása.

<sup>634</sup> PKL Térképtár. Kőkény. Térképe a kőkényi határbéli uradalmi birtoknak.



népélelmezési szereppel is bírt.<sup>635</sup> Az 18. században megkötött urbáriumokban is szerepelnek az erdei gyümölcstermő fák, amelyek kivágását tiltották.<sup>636</sup> A vadon termő gyümölcsfákról az 1733-as összeírás is tudósít, miszerint a kisdéri erdőben jelentős számban fordult elő a vadkörte.<sup>637</sup>

A 19. század elejétől azonban a gyümölcsstermesztés elsődleges színtere megváltozott, a hangsúly az erdei gyümölcsfákról a telepített gyümölcsösökre helyeződött át. Az egy-két holdas uradalmi gyümölcsöskertek fokozatosan alakultak ki a 18. század közepétől. Az 1770–1780-as években az uradalom Németszéken és Egeszegen egy-egy szilvás, Hertelenden egy almás, Keszüben pedig egy diós kerttel rendelkezett. A kőkenyi gesztenyés és a szilvási cseresznyés kertek a 19. század elején jöttek létre.<sup>638</sup> A növények megoszlásából egyértelműen kitűnik, hogy az uradalom tudatosan kihasználta a táj természeti adottságait: a hegyvidéki jellegű Felső-kerületbe telepítette a hűvösebb időjárást is jól viselő szilvát, almát és diót, míg a melegkedvelőbb cseresznyét és gesztenyét az enyhébb klímájú, naposabb Alsó-kerületben termesztette.

A 19. század elején az uradalmi gyümölcsstermesztés intenzívebbé vált: sorra adták ki az utasításokat, hogy a szőlőkbe, kertekbe, illetve az azokat határoló sáncokba az erdőkben gyökerestül kiásott vad gyümölcsfákat ültessenek, hogy a későbbiekben azokba nemes fajtákat tudjanak oltani.<sup>639</sup> Ennek okát feltehetően több tényezőben kell látnunk: a Papnevelő Intézet létszámának növekedésében, új, nemes gyümölcsfajták elterjedésében és a tervszerű erdőgazdálkodás bevezetésében, mivel ezzel a jobbágyság szabad erdei gyümölcsszedését korlátozták, így megszűnt a szárított gyümölcsök dézsmája.

Ez utóbbival párhuzamosan a jobbágyság gyümölcsstermesztése<sup>640</sup> is a kertekbe helyeződött át, mert az uradalom korlátozta az erdőkben való szabad mozgásukat.<sup>641</sup> Egyes jobbágyság nagy szaktudásra tettek szert a gyümölcsfák ismeretében, a szakszerű vessző- és szemoltásában, ezért az uradalom is őket alkalmazta a saját gyümölcsösei kialakítására, nemesítésére.<sup>642</sup> Nemcsak a gyümölcsfák gondozásában jeleskedtek a jobbágyság, hanem a gyümölcsök feldolgozásában,

<sup>635</sup> <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/4.html#6>. Magyar Néprajz II. A vadnövények emberi fogyasztása.

<sup>636</sup> BML. Urbáriumok. A Pécsi Papnevelő Intézet urbáriumai 172–189.

<sup>637</sup> FRICSY Á. 1979. 188.

<sup>638</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1774–1786.; PKL Sem. 521. Fasc.; 120. Fasc. 703/1844.

<sup>639</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1805. április 20.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1812. március 4. 1816. január 27.; 1825. február 6.; 1828. március 1.; 1833. február 9.; 23.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1838. december 7.; 1841. február 13.

<sup>640</sup> [www://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/4.html#25](http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/4.html#25). Magyar Néprajz. Gyűjtögetés és termesztés.

<sup>641</sup> PKL Sem. 109. Fasc. 49. No. Egyházbérek kérelme. 1835. november 16. Lásd az erdőgazdálkodásról szóló fejezetet.

<sup>642</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1833. március 2.; 1834. március 15.

aszalásában is, ez utóbbival kereskedtek is, a 19. század közepén az orfűi aszalt szilva volt a leghíresebb.<sup>643</sup>

A gyümölcsöskertek mellett a szőlőkbe is ültettek gyümölcsfákat részben a tőkék közé, részben pedig a szőlők aljába a szabadon lévő területekre.<sup>644</sup> Néhány év elteltével azonban felismerték, hogy a tőkék közé ültetett diófák beárnyékolják a szőlőt, ezért azokat a határsáncokba ültették át.<sup>645</sup>

Az uradalmi gyümölcsösökben és szőlőkben szilvát, cseresznyét, meggyet, kör-tét, almát, diót, gesztenyét termesztettek, törekedve arra, hogy mind korai, mind későn érő és téli fajták is legyenek.<sup>646</sup> A 19. század közepén a Szilváson lévő uradalmi cseresznyéskert volt a leghíresebb, ezt az 1840–1845 közötti időszakban bővítették, a rosszabb fajtájú fákat kivágták és helyükbe nemesített fajtákat ültettek.<sup>647</sup> A szilvák közt megkülönböztették a kék, a sárga, a fehér és a mardit fajtát, amelyet pálinkafőzésre használtak. A cseresznyék közül a következő fajtákat nevezik meg a források: koránérő hólyagos, szilvási vörös, szilvási fekete öregszemű vagyis nagy szemű. Az almák közül csak a pamuk fajtát említik, amelyet Bereczky Máté a *Gyümölcsészeti vázlatok* című művében pamut almának nevez és így jellemez: „Pécs vidékén régóta el van terjedve s ott, a piaczkokon keresett és kapós gyümölcs [...] zsíros tapintatú, bágyadtan fénylő; elejente világos zöld; értékben sárgás zöld vagy zöldessárga; napos oldalán igénytelen pirossal belehelt és csak kevésbé élénk-piros, szakadozott csikokkal és pettyekkel tarkázott. Húsa fehér vagy sárgásba játszó fehér, finom, könnyű és puha; leve bő, cukros, gyöngéd savanyval emelt, gyöngéden illatos és igen kellemes ízű, de csak azon esetben, ha a fáján teljesen meg hagyjuk érni a gyümölcsöt.”<sup>648</sup> A gyümölcsöket mind nyersen, mind feldolgozva – aszalva, lekvárként vagy pálinkaként – fogyasztották.<sup>649</sup>

A birtokelkülönözés után az uradalom az Alsó-kerületben létrehozott Szent Pál pusztán is kialakított egy 9,6 holdas gyümölcsöst,<sup>650</sup> ide a Kárászi Kertész Egyesülettől vásárolt nemesített alma- és körtecsemetéket, de ezek mellett gesztenyét is ültetett (35. ábra).<sup>651</sup>

<sup>643</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>644</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1812. március 14.; 1816. január 24. 1825. február 26.; 1833. február 9.

<sup>645</sup> PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1838. december 7.

<sup>646</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1833. február 9.

<sup>647</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>648</sup> BERECKY 1877. IV. 243.

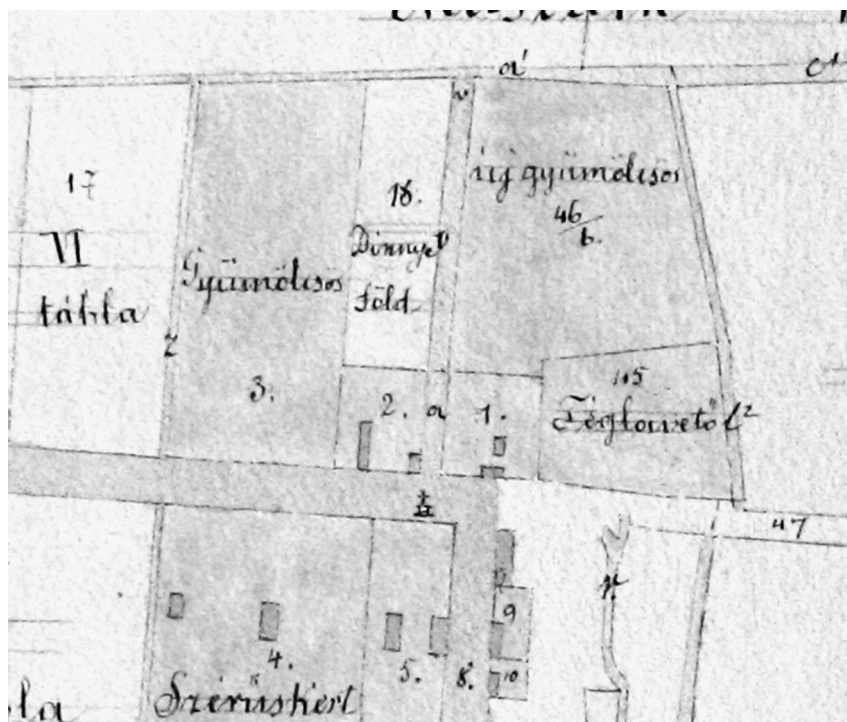
<sup>649</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1811–1832.

<sup>650</sup> PKL Térképtár. Szent Pál pusztja térképe 1879.

<sup>651</sup> PKL Sem. 181. Fasc. 239/1867.; 182. Fasc. 216, 244/1868.; 183. Fasc. 230. 235/1869.; 185. Fasc. 208/1871.

### XIII.3. A szérűskertek

A szérűskerteket a feudális gazdálkodás miatt hozták létre az uradalomban. Majd mindegyik faluban volt az uradalomnak egy-két holdas szérűskertje, ahová a dézsmába beszedett termést hordatta és tárolta, míg nem csépezték ki és a kinyert szemet nem hordták a pécsi magtárakba. A szérűskerteket a betakarítás előtt vete-  
ményesnek is használták: tököt, kukoricát, dinnyét ültettek bele.<sup>652</sup> 19. század folyamán a szérűskerteket határoló sáncokba is telepítettek gyümölcsfákat, így ezek a területek újabb funkcióval bővültek. A szétszórtan elhelyezkedő szérűskertek a tized eltörlésével feleslegessé váltak, ezért ezeket kezdetben bérbe-, majd eladta az uradalom, helyettük az új, Szent Pál pusztai majorságban alakítva ki egy központi szérűt (34. ábra).<sup>653</sup>



34. ábra Uradalmi gyümölcsös- és szérűskertek  
a Szent Pál pusztai majorságban 1879-ben<sup>654</sup>  
(készítette: Buday Béla)

<sup>652</sup> PKL Sem. 120. Fasc. 703/1844.

<sup>653</sup> PKL Térképtár. Szent Pál pusztai határának térképe.

<sup>654</sup> A rózsaszínnel jelölt majorsági kertreszek a szántóföldek között, a majorsági épületek mellett helyezkedtek el.

## XIV.

### A sáncok

A 18–19. században az antropogén tájelemek egyik legfontosabbikát jelentették a sáncok. Mind az uradalomnál, mind pedig a jobbágyoknál bevett szokás volt, hogy a réteket, a szőlőket és az egyéb gazdálkodási színtereket védőárkokkal és sáncokkal határolták, a tilosban legeltetők, kártevők és tolvajok ellen védekezve. Ez kettős védelmet jelentett: egyrészt egy-két láb mélyen árkot ástak, annak belső oldalán pedig a kiásott földet felhalmozva sáncot alakítottak ki. Ez egyben a sánccal körülkerített terület vízelvezetését is szolgálta. Az *árkon-bokron keresztül* kifejezésünk is innen ered, a védőárkokon és a sáncokba telepített növényzeten keresztül menekült a tolvaj.

Az uradalmi sáncokról az első adatunk 1768-ból származik, ekkor a barát-úri rétet határoló sáncot tisztogatták és bővítették.<sup>655</sup> Tehát a sánc már korábban megépült, sajnos a rendelkezésünkre álló forrásokból nem derül ki, hogy pontosan mikor, de feltételezhetjük, hogy az uradalom már gazdálkodása kezdetén, az 1730-as években létrehozta. Az elkövetkező évtizedekben a gazdálkodás térbeli kiterjedésével folyamatosan építették ki a sáncokat is, minden új mezőgazdasági célra bevont területet a gazdálkodás megkezdése előtt körbesáncoltak.

Az így körbekerített területre csak a kapun keresztül lehetett bejutni. A sánc védelmi funkciójának fokozására kezdetben karókat vertek le és azok közé tuskés ágakat, vesszőket fontak, majd a 19. század elejétől egyre inkább növényeket telepítettek a sánc tetejére.<sup>656</sup> A sánccal körülkerített területek földrajzi adottságaitól függően különböző növényeket használtak sövényként. Kezdetben csert, gyertyánt, orgonát, bodzát és fűzfát ültettek,<sup>657</sup> illetve csipkét, kőkenyét és galagonyát, azaz tövises cserjéket, melyek természetüknél fogva további védelmet jelentettek a körülkerített részeknek. A rendszerint vizes területen fekvő rétek esetében elsősorban fűzfákat telepítettek, mert a fűz kedveli a nyirkos talajt, könnyen gyökeret ereszt és

<sup>655</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve. 1768. április 20.

<sup>656</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1798–1799, 1816, 1821, 1824, 1826, 1828, 1829.; PKL Sem. 158. Fasc. A Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1838. május 12.

<sup>657</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1800. március 29.; 1802. február 13.; március 6.; 1804. február 4.; 1805. április 20.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1821. február 24.; március 10.

gyorsan meg is nő.<sup>658</sup> A sövényeket időnként derékban levágták, hogy jobban bokrosodjanak és ezáltal a körbezárt területet jobban védjék.<sup>659</sup> Azonban az 1800-as évek elejétől egyre általánosabbá vált az a gyakorlat az uradalmi területeket határoló sáncok esetében, hogy a meglévő telepített növényzetet kiirtották és helyére gyökeres vad gyümölcsfákat telepítettek. Kezdetben alma- és szilvafákat, későbbiekben már cseresznye-, meggy-, körte-, dió- és szelídgesztenye fát is ültettek a sáncokra, melyekbe a következő években nemesített vesszőket oltottak.<sup>660</sup> Így ezek a területek is hasznát hajtották és a mindennapi gazdálkodás színtereivé váltak.

A sáncok kiépítésével és azokon bizonyos növények telepítésével az ember nemcsak a felszínt alakította át, hanem a számára kedvező tulajdonságokkal bíró növények telepítésével új élőhelyeket, új ökoszisztémát is kialakított.

---

<sup>658</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1800. március 29.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1801. március 17.

<sup>659</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1820. február 26.; 1821 február 24.; 1823. március 8.; 1824. február 21.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1838. március 24.

<sup>660</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1805. április 20.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1812, március 4. 1816. január 27.; 1825. február 6.; 1828. március 1.; 1833. február 9.; 23.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyvei 1838. december 7.; 1841. február 13.

## XV.

### A majorságok

#### XV.1. Majorságok 1848 előtt

1782-ben az uradalmi kerületek kialakításakor a Felső-kerület gazdasági központja Hertelend lett, ahol az uradalom 14 hold beltelken kiépítette majorságát. Itt építették fel az ispán szolgálati lakását, az ott szolgáló személyek lakóházait és a tégláégetőt. Ezek mellett alakították ki a juhok téli telelő szállását és itt volt a szérűskert és a pajta is. Ezek az épületek a falu szélén helyezkedtek el elszórtan, az uradalmi szántók szomszédságában. Ez a gazdasági központ a jobbágyfelszabadítás után is tovább működött (35. ábra).<sup>661</sup>



35. ábra A hertelendi majorság részei 1845-ben<sup>662</sup>  
(készítette: Gyenes János)

<sup>661</sup> PKL Sem. 521. Fasc.; PKL Térképtár. Majorsági birtokok a Felső-kerületben.

<sup>662</sup> A világos és sötét szürke szín a telkeket, a fekete szín pedig a rajtuk lévő épületeket jelöli: 47. téglaház udvara, 48. téglaház kertje, 49. téglaház rétje, 50. téglaház szántóföldje, 51. káposztás, 52. hajdúház udvara, 53. hajdúház kertje, 54. árendás ház udvara, 55. árendás ház kertje, 56. pintér udvara, 57. pintér kertje, 58. ispánház udvara, 59. ispánház kertje, 60. urasági pince, 61. birkaakol, 62. juhász kertje, 63. juhász szántója, 64. szérűskert, 65–68. szántóföld, 69. hajdú rétje.

Az Alsó-kerület központja Kökény lett. Itt épült fel a kerületi ispán szolgálati lakása, mellette álltak a helyi hajdú és a két béres házai és melléképületei.<sup>663</sup> A hertelendi majorsággal ellentétben itt nem figyelhetjük meg a termelőerők nagyfokú koncentrációját, a majorság egyes elemei elszórtan helyezkedtek el a környező településeken. A juhnyáj nyári szállása sem itt volt, hanem a szomszédos Szilváson, a tégláégető pedig a határ túlsó oldalán épült fel.<sup>664</sup> A birtokelkülönözést követően ez a kerületi központ megszűnt és átadta helyét a Szent Pál pusztai új majorságnak.

## XV.2. A Szent Pál pusztai majorság

A jobbágyfelszabadítás után a megváltozott gazdasági körülmények között az 1863-ban alapított Szent Pál pusztának nevezett majorság feladata lett, hogy részben megtermelje a Papnevelő Intézet számára szükséges anyagi és természeti javakat. A majorságot az uradalom a birtokelkülönözés után megmaradt keszüi, szőkei, szilvási és kökényi földjeiből alakította ki a négy település közös határánál. A majorságot a szőkei határból 251,98, a kökényi határból 387,77, a keszüi határból 156,79, a szilvási határból pedig 380,18, összesen 1176,92 hold területen akarták kialakítani.<sup>665</sup>

Az elkülönítési perek során az uradalom tagosítást, birtokcserét is végrehajtott, hogy a négy település határában megmaradt földjeit egy tagban tudja kezelni, így végül is 1866-ban a majorság területe 1369,687 hold volt. Ebből a szántó 887,76 hold (65%), a legelő 305,69 hold (22%), a rét 110,327 hold (8%), a szőlő 38,5 hold (3%), a belsőség pedig – ahol a gazdasági épületek, a cselédek lakóházai, az istállók, az akol, a gyümölcsös, a szérű és a téglavető helyezkedett el – 27,41 hold (2%) kiterjedésű volt (36. ábra).<sup>666</sup> A szántók területének nagyobb részét két vetőre és azokon belül hét-hét, azonos nagyságú táblára osztották fel. Az egyes vetőben a táblák 22,38, a kettes vetőben pedig 20,7 hold kiterjedésűek voltak. Ezek mellett egy 41,15 hold kiterjedésű takarmányos tábla is kialakításra került.<sup>667</sup> A vizsgált időszakunk végére a majorsági szántók területe nőtt a legelők rovására – mivel a juhászat visszaszorult az uradalomban –, így azokat már három vetőre osztották fel. Az első vetőt újonnan 10 táblára osztották fel, kiterjedésük 3 és 8 hold között váltakozott. A második vetőt hét táblára osztották fel, az egyes táblák kiterjedése kilenc és 26 hold között mozgott, a harmadik vetőt pedig hat táblára osztották fel,

<sup>663</sup> PKL Sem. 14. Fasc. 3. No. Schema salarium 1792.; 521. Fasc.

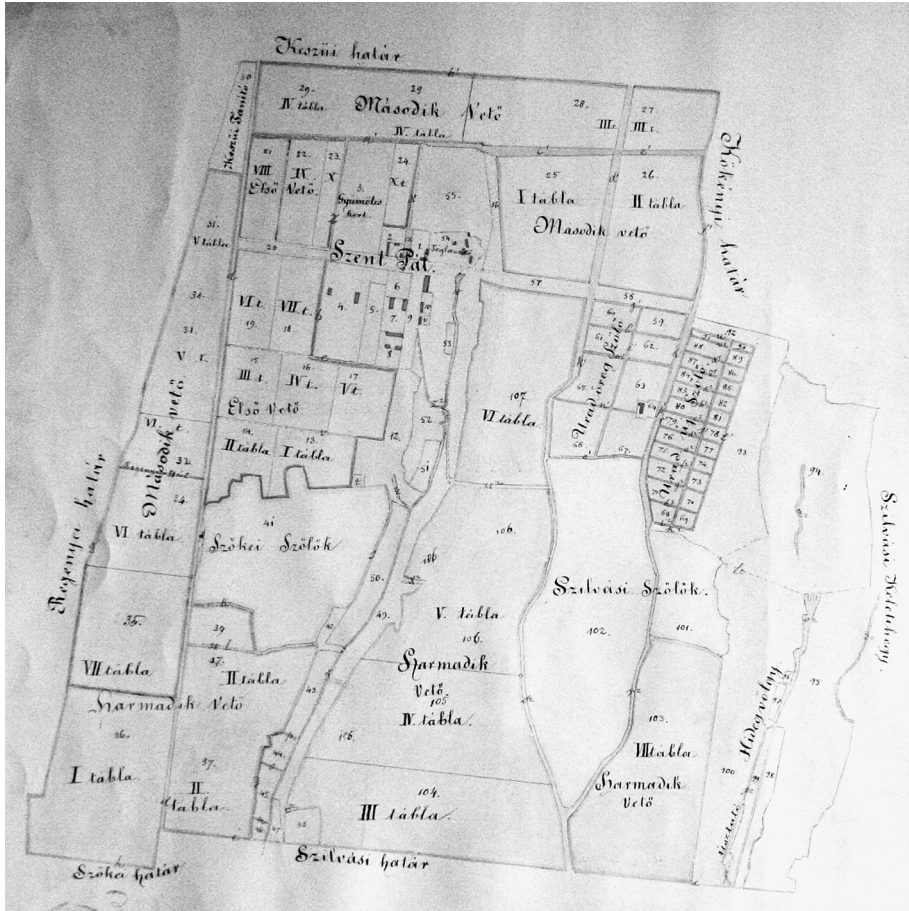
<sup>664</sup> PKL Sem. 521. Fasc.; PKL Térképtár. Kökény. Tagosítási térkép Kökény.

<sup>665</sup> PKL Térképtár. Kökény. Terve a szilvási, szőkei, keszüi és kökényi határból egy tagban tagosított uradalmi birtoknak 1863.; BML. Urbéri törvényszéki iratok. Szőke. Egyezség 1862. november 28.; Keszü. Egyezség 1863. június 22.; Szilvás. Egyezség 1863. március 16.; Kökény. Egyezség 1865. augusztus 15.

<sup>666</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>667</sup> PKL Térképtár. Szent Pál Puszt. Térképe a kökényi határbéli uradalmi birtoknak az 1863 évben hitelesített térkép alapján.

ahol az egyes táblák kiterjedése 35 és 39 hold között váltakozott.<sup>668</sup> A keszüi 99,5 holdas rét és a mellette elterülő 22,5 hold kiterjedésű Barát-föld nevű szántó nem kapcsolódott a majorság területéhez, attól különállóan a falu északi határnál terült el, de gazdálkodás szempontjából annak szerves részét képezte.<sup>669</sup>



36. ábra A Szent Pál pusztai majorság 1886-ban (készítette: Buday Béla)

A majorság első épületeit és azok elhelyezkedését Gyenes János uradalmi mérnök tervezte meg 1864-ben. Az építkezés azonnal meg is indult, és első lépésben az új tisztartói lakot, a két cselédházat,<sup>670</sup> az ököristállót és a juhakolt építették fel.<sup>671</sup> A következő években felépültek az új tégl- és cserépetető kemencék, az

<sup>668</sup> PKL Térképtár. Térképe a Szent Pál pusztai határnak 1886.; Szent Pál pusztai határának térképe az 1879-es felmérés nyomán az 1900-as beosztás alapján.

<sup>669</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>670</sup> 1873-ban tíz cseléd és családja élt a majorságban. PKL Sem. 187. Fasc. 183/1873.

<sup>671</sup> PKL MGLT. DCCCXXXIII. Fasc. Terve a pálpusztai gazdasági épületek elhelyezésének 1864.



uradalmi juhász új lakása és további gazdasági épületek. A majorság kiépítése 10 500 osztrák értékű forintba került. Két évvel később Krasznay Mihály, az Esterházy uradalom tiszttartója, Polgár József volt tiszttartó, valamint Jancsó József és Ivánkovits István építészek szakmai látogatást tettek a majorságban és példaértékűnek találták az épületek cél- és okszerű elhelyezését, arányát, külalakját, és beosztását, ezért más uradalmak számára is követendő példának javasolták.<sup>672</sup>

A Felső-kerületben az uradalom nem építtetett ki a birtoktestek és a termelőerők ilyen mértékű koncentrációját megvalósító új majorságot, hanem továbbra is a 18. század végétől fokozatosan kiépülő hertelendi majorság volt a gazdálkodás központja.<sup>673</sup>

<sup>672</sup> PKGYJKV 263/1866.

<sup>673</sup> PKL MGLT. CDXCIII. Fasc. 41. No.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1779–1820.

## XVI.

### A vizek

#### XVI.1. A terület vízügyi viszonyai a 18. században

A két kerület földrajzi adottságából következően eltérő vízhálózattal rendelkezett. A Baranyai-dombságon elhelyezkedő Alsó-kerületet észak-déli irányú völgyek szabdalják, amelyekben kis vízfolyások folytak, melyek közül több az aszályos időszakokban ki is száradt.<sup>674</sup> A terület egyetlen jelentős vízfolyása a Keszüt északról határoló Pécsi-víz volt. A Pécsi-vízbe futó Keszüi- és Kőkényi-vizek torkolatai környékén vizenyős területek alakultak ki.<sup>675</sup> Szilvásnál és Szőkénél kisméretű tavakat is jelölnek az első térképek, melyek a későbbi mappákon már nem szerepelnek.<sup>676</sup>

Ezzel szemben földrajzi adottságából adódóan a Mecsek-háton elterülő Felső-kerület gazdag vízhálózattal rendelkezett. A nagyobb patakok állandó vízhozammal bírtak, az itt épült vízimalmok egész évben működtek. A kerület legjelentősebb vízfolyása a Széki-patak volt, mely Budafa határában eredt és Németszéket, Hertelendet, Egyházbért és Bodolyát érintve folyt tovább a Kaposfolyóig.<sup>677</sup> A területet az 1806-os II. katonai felméréshez készített leírás így jellemzi: „Sok jelentéktelen patak ered itt, amelyek nyáron zömükben kiszáradnak, de nagy esőzések idején előfordul, hogy pusztítóvá válva a Szék patakba ömlenek.”<sup>678</sup> A terület második legjelentősebb vízfolyása az Orfői-patak volt, amely a névadó községben eredt és Szakálon, Tekeresen, Kovácsszénán és Husztóton folyt keresztül, majd Oroszlónál a Széki-patakba torkollott.<sup>679</sup> A vízfolyásokat a kiszélesedő völgytalpakban, a torkolatoknál feltöltődés jellemezte. A patakok és vízfolyások menti területeket a kor szokása szerint általában rétgazdálkodásra használták, de a szénatermést – elsősorban a Felső-kerületben – a nagy esőket követő áradások veszélyeztették,<sup>680</sup> melyek az erdőirtások fokozódásával egyre gyakoribbá és súlyosabbá váltak.

<sup>674</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

<sup>675</sup> PKL Sem. 41. Fasc. 45. No.

<sup>676</sup> PKL Térképtár. Szilvás 1795.; Szőke 1795.

<sup>677</sup> LOVÁSZ GY. 1977. 86.

<sup>678</sup> T. MÉREY K. 2007. 31.

<sup>679</sup> LOVÁSZ GY. 1977. 53.

<sup>680</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

A 18. századi térképek szerint mindkét területben a kiszélesedő völgytalpakban a vízfolyások meanderező mozgást végeztek. Ennek hatására több településen az 1733-as leírás szerint a patakok mentén vizenyős területek helyezkedtek el, így Szilváson, Bostán, Egerszegen, Kovásszénán és Egyházbéren.<sup>681</sup> A katonai felmérés a Széki-patak és a Pécsi-víz menti területeket jellemzi náddal és sással benőtt, mocsaras területként.<sup>682</sup>

A 18. század első felében az újranevelésű tájon a gazdálkodás még nem indokolta, hogy az ember beavatkozzon a természetes vizek folyásába. A század végére és a következő évszázad elején azonban a népességnövekedés, a gazdasági fejlődés és a mind intenzívebbé váló gazdálkodás következtében már igényként merült fel mind az uradalom, mind a jobbágyság részéről, hogy a vízfolyásokat szabályozzák, a vizenyős területeket, mocsarakat lecsapolják, szárazabb időszakban a réteket öntözzék, így jutva további megművelhető területhez. Azonban ezeknek a munkálatoknak a létrejöttéhez egy komplex gazdasági rendszerre, egységes irányításra volt szükség – amely esetünkben megvalósult az uradalom személyében –, ugyanis az olyan helyeken, ahol a jobbágyság használtak sok kis rétparcellát, ilyen átfogó jellegű antropogén táji beavatkozás nem tudott megvalósulni.

## XVI.2. Vízelvezető és lecsapoló árkok

A vízelvezető, lecsapoló és öntöző árkok kiépítését a 18. századi és 19. század eleji nagymértékű környezet-átalakítási tevékenység tette szükségessé: az erdőirtások következtében a természetes növénytakarójától megfosztott hegy- és domboldalokon a lehullott csapadék gyorsan lefolyt, ami által egyrészt felgyorsult az erózió, másrészt a lezúduló víz nagy károkat okozott a domb- és hegylábak alatt, harmadrészt pedig a völgytalpakban a szállított hordalék feltöltötte a medreket és így gyakori áradásokra került sor, valamint használhatatlan vizenyős területek alakultak ki. Ezek következtében egyre nagyobb területek váltak használhatatlanná. A tavaszi hóolvadásokat és a nyári zivatarokat, felhőszakadásokat követő áradásokról és az általuk okozott károkról Haas Mihály 1845-ből így tudósít: „hegyes vidékeink tudnillik nagyon kivannak téve az eső és hóvizeink rohanásainak és rombolásainak, úgy hogy némely helységekben a közjónak legnagyobb kárával az újabb időben sok földek, egész dűlők hagyatnak míveletlen. Így hogy többet ne említek, megfosztattak ekképen nem régen a vasszorgalmú baráturi németek földjeik egy harmadától.”<sup>683</sup> Már a 19. század eleji felmérések idején is jeleztek Bánoson, Barátúron, Bodolyán és Szakálon ilyen víz által tönkretett szántókat, legelőket és réteket.<sup>684</sup>

<sup>681</sup> FRICSY Á. 1979. 151–204.

<sup>682</sup> T. MÉREY K. 2007. 60, 171.

<sup>683</sup> HAAS M. 1845. 59.

<sup>684</sup> PKL Térképtár. Bános (1802), Barátúr (1803), Bodolya (1803), Szakál (1802) helységek térképei.

A károk elhárítása érdekében az uradalom a völgytalpakban fekvő rétjein árkokat ásott, mely igen jelentős antropogén beavatkozás volt a természeti környezetbe. Ezek a vízenyős réteken a pangó vizek lecsapolását szolgálták, valamint – különösen a meredek hegyoldalakkal rendelkező Felső-kerületben – a hirtelen lezúduló csapadék elvezetését is. Az uradalom mind az öt nagyobb rétjén – a kisebbeket bérbe adta – kiépítette az árkokat, fokozatosan, a felmerülő szükségnek megfelelően, melyeket gondosan karbantartott. Erre általában tavasszal a hóolvadást követő áradás elmúltával került sor, hogy a nyári időszakra már tökéletesen funkcionáljanak.<sup>685</sup>

Az árkokra vonatkozó első adatunk 1768-ból származik, amikor az uradalom a barátúri rétjén lévő árkok tisztogatására adott utasítást.<sup>686</sup> Tehát ekkora már több vízelvezető árok is volt a réten! Minden valószínűség szerint azért ebből a helységről származik az első adatunk, mert itt irtották az erdőt a legnagyobb mértékben, így az áradások is itt okozhatták a legnagyobb károkat. Ehhez járulhatott hozzá, hogy a településen áthaladó, Hertelendet és Németszéket összekötő út az uradalmi réten haladt keresztül egy töltésen, ami a felette lévő rét természetes lefolyását akadályozta. Mivel a 18. században kialakított árokrendszer már nem volt elégséges, ezért 1817-ben egy új fiókárokkaival való bővítésre adott utasítást az uradalom.<sup>687</sup> Az 1840 körül készült térképről kitűnik, hogy a 19. század közepére egy fő- és két mellékárból állt a barátúri vízelvezető rendszer.<sup>688</sup>

A Husztóton lévő Driskó- vagy Diriskó-réten szintén lecsapoló és vízelvezető árokrendszert építtetett ki az uradalom. A rét a hajmási és a bodolyai határon az Orfű-patak mentén helyezkedett el. A rét keleti oldalán, hegylábi felszínen egy szántóföld terült el, majd a terület meredeken emelkedve erdőben folytatódott. Az 1824-es esztendőben a rétet és szántót határoló hegyoldal a sok csapadék miatt leomlott, valószínűleg betömve a régi árkot, így az uradalom újat ásott, hogy az vezesse le a vizet az Orfű-patakba.<sup>689</sup> Sajnos az árokrendszer kiépülésének pontos idejét nem ismerjük, de 1850-re a 146 öl hosszú főárok mellett már nyolc mellékárok futott.<sup>690</sup> A jobbágyfelszabadítást követő birtokrendezés során az uradalom a Driskói-rét egy részét elveszítette, kárpótlásul a Ciklei-oldalban kapott újabb rétterületet. A megmaradt Driskói-réten az 1870-es évek elején egy teljesen új árokrendszert alakított ki, melynek teljes hossza 2150 öl volt, ebből a középárok 250 öl, a mellékárból pedig 1900 öl hosszúak voltak.<sup>691</sup> A Ciklei-rét földrajzi kör-

<sup>685</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1782. május 5.; 1810. április 27.; 1816. március 16.; 1816. április 20.; 1821. május 5.; 1828. május 31.; PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836. április 9.; PKL Sem. 164. Fasc. 166/1857.

<sup>686</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1768. április 20.

<sup>687</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1817. április 19.

<sup>688</sup> PKL Térképtár. Térképe a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmához tartozó Felső-kerületi majorsági birtokoknak. 1840. k.

<sup>689</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1824. február 28.

<sup>690</sup> PKL Sem. 141. Fasc. 166/1850.

<sup>691</sup> PKL Sem. 187. Fasc. 126/1873.

nyezete hasonló volt a Driskói-réthez, így az uradalom itt is kénytelen volt egy árokrendszert kiépíttetni, mely egy fő- és két mellékárból állt.<sup>692</sup>

Egerszegen az uradalom két helyen is birtokolt rétet: a település határának délkeleti részén az úgynevezett Káptalan-rétet, a délnyugati részén pedig a Fincsi-ki-rétet. A Káptalan-réten szintén több árból állt a vízelvezető rendszer, mely a 18. század végén vagy a 19. század elején épülhetett ki. 1802-ben itt még csak egy árok tisztítását rendelte el az uradalom, de az 1809-es esztendőben már több árból beszéltek.<sup>693</sup> Egy évtizeddel később az árkok újraásására adott utasítást az uradalom, mert az elmúlt évek csapadékos időjárása folyamatosan tönkretette azokat és a kisebb karbantartási munkák már nem voltak elegendőek.<sup>694</sup> Ezért a rét közepén 267 öl hosszú, egy öl széles és fél öl mély árkot ásattak.<sup>695</sup> A Fincsi-ki-réten szintén a 18. század végén, a 19. század elején építették ki az árokrendszert, amelynek teljes hossza 1850-ben 208 öl volt.<sup>696</sup>

Az uradalom legnagyobb és legjelentősebb rétje a keszüi volt, amelyet így jellemeztek 1835-ben: „Ezen rét a víz árodásnak ki vagyon téve, akár Keszűből, akár Kökényi völgyön, v[agy] Péts felül jöjjön az és még el nem apad magátul, segíteni rajta nem lehet.”<sup>697</sup> A rétet elöntő gyakori áradásoknak geológiai oka volt, ugyanis a terület a süllyedésszerű Pécsi-medence dél-keleti sarkában helyezkedik el.<sup>698</sup> A keleti irányból érkező Kökényi-vízfolyás a rét déli végén torkollott a Keszűi-vízfolyásba, északról pedig a Pécsi-víz határolta, amely egyben a környék fő vízfolyása volt. A rét művelésére az uradalom nagy gondot fordított, már 1778 előtt lecsapoló árkot ásott a területen, amelyet a következő évtizedekben is folyamatosan bővítettek, így 1816-ban, 1821-ben és 1823-ban.<sup>699</sup> A „szárazító” árkok hossza 1841-ben 424 öl volt.<sup>700</sup> 1864-ben egy újabb árkot ásott itt ki az uradalom. Az utasítás értelmében a réten keresztül húzódó malomárból a plébános rétje széléig, majd a földek határán kellett kiásni az új árkot, úgy, hogy alkalmas időben a rétek öntözésre is tudják használni azt.<sup>701</sup> Az 1866-os térképről kitűnik, hogy a birtokelkülönözés idejére már egy ágszerűen elágazó árokrendszer alakult itt ki, a főághoz jobb és bal oldalt négy-négy mellékág csatlakozott, illetve a réten emellett egy másik árok is futott, mely a Keszűi-vízfolyás nagy kanyarulatát vágta át (37. ábra).<sup>702</sup>

<sup>692</sup> PKL Sem. 183. Fasc. 142/1869.

<sup>693</sup> PKL Sem. 158. fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1802. április 24.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve. 1809. május 6.

<sup>694</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1816. április 20.

<sup>695</sup> PKL Sem. 51. Fasc. Szerződés a hörnyéki árokásókka. 1818. március 30.

<sup>696</sup> PKL Sem. 141. Fasc. 166/1850.

<sup>697</sup> PKL Sem. 41. Fasc. 45. No.

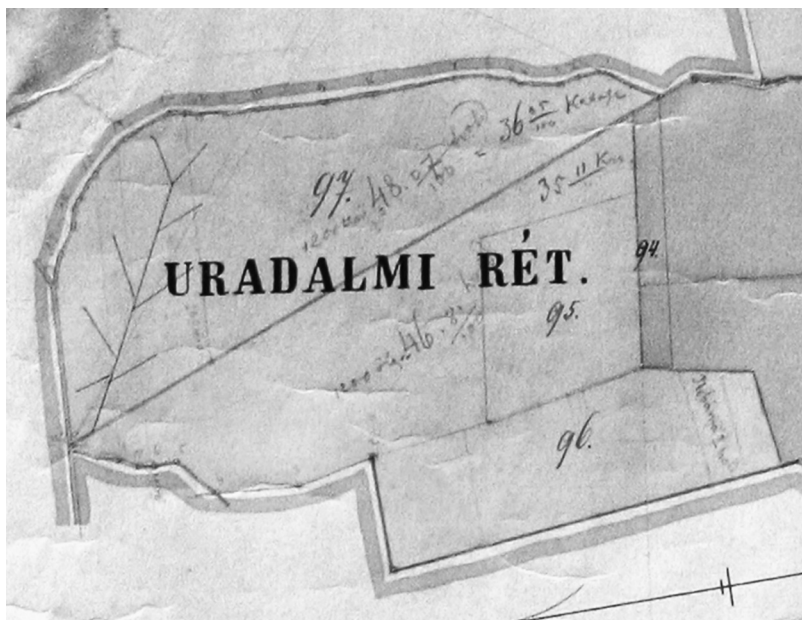
<sup>698</sup> CZIGÁNY-LOVÁSZ 1999. 31–42.

<sup>699</sup> PKL KGLT. A Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1788. május 31.; 1821. április 21. 1823. április 26.

<sup>700</sup> PKL Sem. 113. Fasc. 736/1841.

<sup>701</sup> PKL Sem. 178. Fasc. 98/1864.

<sup>702</sup> PKL Térképtár. Keszü 1866.



37. ábra A keszüi uradalmi rét árokrendszere 1866-ban  
(készítette: Gyenes Kletus)

### XVI.3. Fokgazdálkodás

Az árokrendszerek kettős funkcióval bírtak: nemcsak a rétek lecsapolását és vízelvezetését, hanem a felszíni vizek összegyűjtésével és szétvezetésével a rétek öntözését is megoldották a területek termelékenységét fokozva. Így az uradalom egyfajta fokgazdálkodást alkalmazva próbálta meg a természeti erőforrásokat intenzívebben kihasználni és így jobb gazdasági eredményt elérni. Erre a típusú tájhasználatra az elsődleges példák a folyómenti területekről ismertek, jelentőségét Adrásfalvy Bertalan így foglalta össze: „E vízgazdálkodási mód a legkisebbre csökkentette annak a valószínűségét, hogy a nagy és hirtelen erejű árvíz rombolhasson és pusztíthasson. Nemcsak a településeket, művelt földeket, hanem magát a mesterségesen kialakított és fenntartott vízrendszert védték meg ezzel az árterületeket jellemző állandó változások rombolásától.”<sup>703</sup>

Forrásaink szerint a 18–19. században a Mecsek-háton és a Baranyai-dombság rétején is alkalmaztak fokgazdálkodást. Mindegyik esetben a lecsapoló és vízelvezető árkok torkolatát karókkal zárták le, majd ágakkal, szalmával tömték be, hogy a vizet és az iszapot jobban megfogja. Ezzel az egyszerű módszerrel létrehozott

<sup>703</sup> ANDRÁSFALVY B. 1975. 159.

zsilipeket akár egy ember is tudta kezelni. Az így kialakított mesterséges fokokat az időjárásnak megfelelően zárták és nyitották, attól függően, hogy a szénagyűjtés után öntözni akartak-e a jobb sarjútermés érdekében<sup>704</sup> vagy le kellett csapolni a rétet. Természetesen ahhoz, hogy ez a rendszer működjön, viszonylag csapadékos időnek kellett lennie a kérdéses időpontban.<sup>705</sup>

#### XVI.4. Patakszabályozások

A gazdálkodás fejlődésével együtt járt az az igény, hogy a természetes vízfolyásokat szabályozzák. Ez egyrészt azt célozta, hogy további termőterülethez jussanak, másrészt pedig az áradások okozta károkat akarták csökkenteni, illetve a medreken kívüli területek ármentesítését megoldani, mivel a mesterséges meder kialakítása felgyorsította a víz lefolyását. Több ilyen vízszabályozási munkára is sor került a Papnevelő Intézet birtoka területén a 19. század elejétől.

A birtok területét érintő egyik legjelentősebb vízszabályozási munka a Széki-víz szabályozása, vagyis a Baranya-csatorna létrehozása volt. A 19. század elején a patak szabályozását a kaposszekcsői lakosok kérték, a tervet Eisenhut György vármegyei mérnök dolgozta ki. A munkálatok 1816-ban a vízfolyás torkolatánál kezdődtek és fokozatosan haladtak felfelé. Még ugyanabban az évben Vásárosdombóig elkészült az új csatorna és a vizet a régi medréből az újba vezették. A munkálatok folyamatosan zajlottak, 1822-ben már Bodolya község határáig elkészült a szabályozás. Ekkor az uradalom jobbágysai a vármegyétől kérték a szabályozás folytatását.<sup>706</sup> Még abban az évben Hertelendig végeztek a szabályozással és már csak négy falu területe volt vissza.<sup>707</sup> Térképeinkről kitűnik, hogy az uradalom területén nem ástak mindenhol új medret csak ott, ahol szükséges volt, ahol meg lehetett oldani, ott a már meglévő patakmedret egyenesítették és mélyítették ki. A szabályozási munkák Németszék, Barátúr, Hertelend, Egyházbér, Bodolya és Egerszeg helységeket érintették (38. ábra). Ezen adatok fényében megállapítható, hogy szemben Ihrig Dénes a szakirodalomban általánosan használt 1892-es adatával<sup>708</sup> a Baranya-csatorna mintegy hetven évvel korábban létesült! A csatornát több alkalommal is tisztították, a mederből a hordalékot kiásták, a partját, gátjait kijavították.<sup>709</sup>

<sup>704</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1828. június 21.; 1830. július 3.; 1834. június 28.

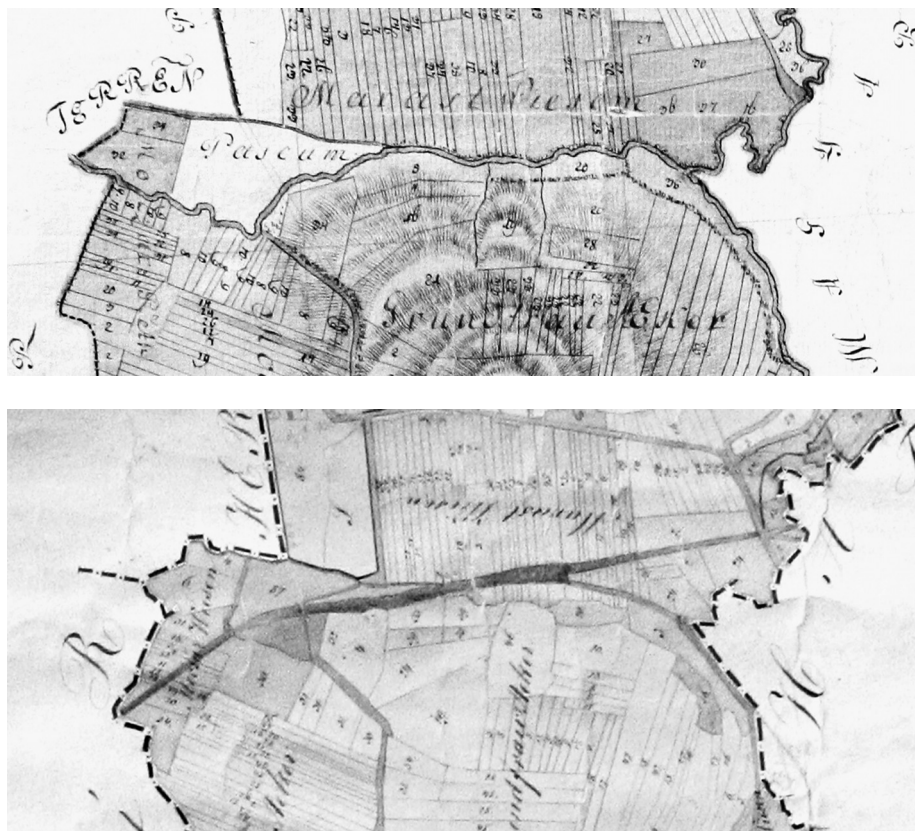
<sup>705</sup> PKL PKGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyvei 1829, 1830, 1831, 1834., PKL Sem. 158. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1836.; 215. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1843.; 217. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1847.

<sup>706</sup> BML. IV. 1. b. Iratok. 2777/1822.

<sup>707</sup> BML. IV. 152b. Megye főnöki általános iratok. XIII. B. 8391/III. 1860. 3394/1816.; 1004/1822.; PKGYJKV 21/1824.

<sup>708</sup> IHRIG D. 1973. 267.

<sup>709</sup> PKL Sem. 165. Fasc. 221/1858.; 253. Fasc. Baranya-csatorna tisztogatása 1871.; 186. Fasc. 269/1872.



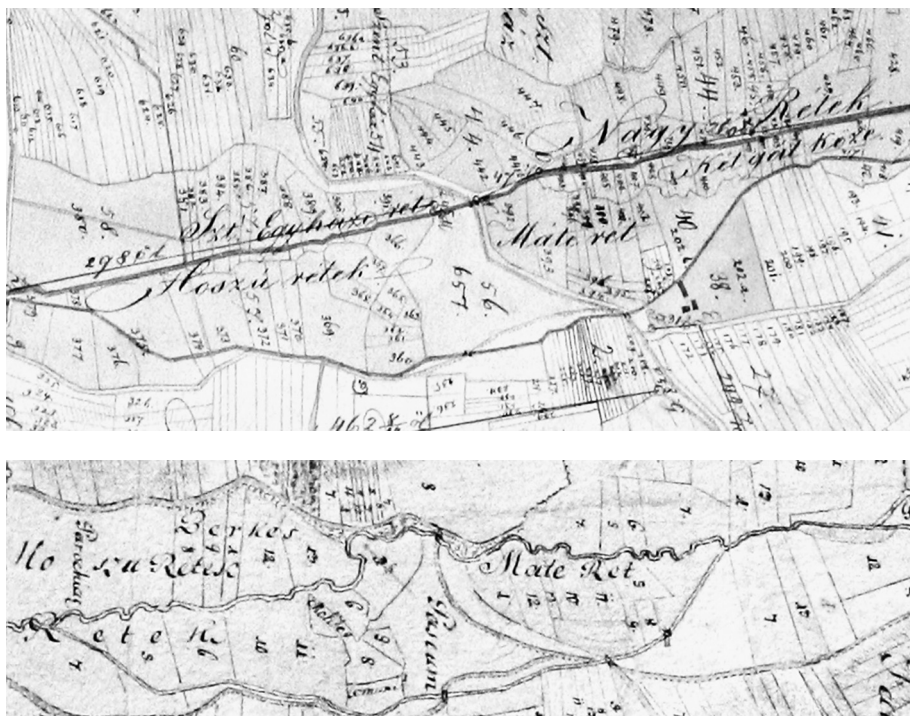
38. ábra A Széki-patak Németszéknél 1805-ben és 1862-ben<sup>710</sup>  
(készítette: Gmehling József és Kelemen Gyula)

Az Orfői-patak szabályozása a Széki-víz rendezéséhez kapcsolódott. Erre 1834-ben került sor, a tervet Kóczián József vármegyei mérnök készítette. Ez a szabályozás az uradalom kezdeményezésére jött létre, mert a patak nagyrészt az ő birtokán folyt, Orfű, Szakál, Tekeres, Kovácsszéna és Husztót helységeket érintve. A szabályozásról csak egy írott forrás maradt fenn, a végrehajtásáról az úrbéri térképek tájékoztatnak. A 19. század elején és a század második felében készült térképeket összevetve azonnal szembetűnik a végrehajtott szabályozási munka: a kisebb kanyarulatokat átvágva megszüntették a patak meanderező szakaszait és a medrét kiegyenesítették (39. ábra).<sup>711</sup>

<sup>710</sup> A 19. század elején a patak medre szabálytalanul kanyargott, alsó folyásánál derékszögű kanyart leírva, míg a szabályozás után medre egyenes lett.

<sup>711</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztizéki jegyzőkönyve 1834. augusztus 9.; PKL Térképtár Szakál 1867.; Husztót 1871.; Tekeres 1864.; Kovácsszéna 1864.; PKL KGLT. 408. Fasc.





39. ábra Az Orfűi-patak Szakálnál 1802-ben és 1867-ben<sup>712</sup>  
(készítette: Gmehling József és Kelemen Gyula)

Ezek a szabályozások nem csak a táj vízrajzi képét alakították át, hanem az érintett vízfolyások élővilágát is. A 18. század végén és a 19. század elején a jobbágyok még halásztak és rákásztak a Széki-vízben és az Orfűi-patakban, a későbbiekben, a vízszabályozások után már nem találunk erre vonatkozóan adatokat.<sup>713</sup>

A felső-kerületi Barátúron a Csörgének nevezett patak felső szakaszát – mely a hídtól a német széki határig tartott – 1819-ben szabályoztatta az uradalom, mert a patak folyása „tekervényes” volt és a záporok után mindig elöntötte a rétet. Az árokásóknak fent egy öl, lent négy láb széles és három láb mély árkot kellett ásniuk a hátártól egészen a hídig.<sup>714</sup> Azonban a patak alsó szakaszát minden valószínűség szerint már 1803 előtt szabályoztatta az uradalom, ugyanis az

<sup>712</sup> A szabályozáskor a patak meanderező medrét teljesen kiegyenesítették és a képen látható legnagyobb kanyarulatát átvágták.

<sup>713</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztszéki jegyzőkönyve 1768. szeptember 17.; PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának robotjegyzőkönyvei 1774., 1799., 1805.

<sup>714</sup> PKL Sem. 52. Fasc. 519/1819.

ebből az évből származó térképen látható, hogy a patak már nem meanderezve fut, mint a felső szakaszon, hanem egyenesen, ami csakis a patak szabályozására utalhat (40. ábra).<sup>715</sup> Sajnos erre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre bővebb információ.



40. ábra A Csöröge-patak Barátúrnál 1803-ban és 1864-ben<sup>716</sup>  
(készítette: Gmehling József és Kelemen Gyula)

Az Alsó-kerület legjelentősebb vízfolyása a Pécsi-víz volt, mely Szabolcs határában eredt és a Fekete-vízbe torkollott. A patak Keszünél csak egy rövid szakaszon érintette a Papnevelő Intézet birtokát. A Pécsi-víz szabályozási tervét már 1815-ben felvettette a pellérdi uradalom birtokosa, Czindery László.<sup>717</sup> A munkálatok nem sokkal később meg is indultak, a birtok területén 1822-ben hajtották végre a mederrendezést, 1 öl szélességben és 3–5 láb mélységben kiásva a medret – ahogy a lejtés kívánta – és a földet a parttól három lábnyira felhalmozva.<sup>718</sup>

<sup>715</sup> PKL KGLT. 408. Fasc. Barátúr 1803.

<sup>716</sup> Az első térképen a patak felső szakasza (jobb oldalon) kanyarogva fut, míg alsó szakasza (bal oldalon) már szabályozottan egyenes, a második térképen a már teljesen szabályozott patak látható mesterséges szögletes kanyarulatokkal.

<sup>717</sup> PKGYJKV 142/1815.

<sup>718</sup> PKL Sem. 58. Fasc. 466/1822.

A szakaszt 1833-ban ismét kitisztították, ekkor a két öl széles mederből a kiásott földet fél öl távolságban a terep adottságainak megfelelően kellett felhánytani, hogy áradáskor elég helye legyen a víznek.<sup>719</sup> Az elkövetkező évtizedekben többször is újra kellett ásni a Pécsi-víz medrét, hogy az megfelelően funkcionáljon.<sup>720</sup> A pellérdi uradalom több személyt is alkalmazott, akik a már szabályozott Pécsi-vízre felügyeltek, hogy abban kárt ne tegyenek elsősorban a vízen átkelő marhák. Ezt a káptalannak is javasolta Czindery László. A Pécsi-vízbe torkolló Keszüi-vízfolyás medrét 1829 nyarán rendezték. A medret 4 láb szélesen és 3 láb mélyen ásatta ki az uradalom.<sup>721</sup>

Az alsó-kerületi Bosta, Szőke és Szilvás helységeket határoló patak medrét vármegyei utasításra ásatta ki az uradalom 1818-ban két pécsi árokvájával.<sup>722</sup>

## XVI.5. Mocsárlecsapolások

A 18–19. század a nagy mocsárlecsapolások ideje a Kárpát-medencében, a fokozódó mezőgazdasági termelés igényelte újabb termőterületek kialakítása érdekében.<sup>723</sup> A Papnevelő Intézet birtokán is tudósítanak forrásaink mocsaras területek lecsapolásáról, hogy a területeken mezőgazdasági tevékenységet folytathassanak. Az uradalom Hertelend területén a Széki-patak mentén elterülő „*posványt*” 1821 nyarán csapoltatta le,<sup>724</sup> 1830-ban pedig az orfői Sotó-berekben összesen 105 öl hosszú, négy láb széles és három láb mély árokrendszert ásattott ki, hogy azt lecsapolja és kiszárítsa.<sup>725</sup> A területet ezek után rétként hasznosította, amely később még jobban kiszáradva már szántóföldi művelésre is alkalmas volt.<sup>726</sup>

## XVI.6. A talajvízforrások

Speciális módja a vízgazdálkodásnak a talajvízforrások okozta problémák kezelése. Elsősorban a Felső-kerületben csapadékos időszakban voltak gyakoriak a talajvízforrások, melyek tavasszal a hóolvadás után törtek a felszínre és nagy károkat okoztak, felszaggatták a talajt és lehordták a termőréteget, a mélyebben fekvő részekben megrekedve pedig pangó vizes területeket hoztak létre. Ez utóbbi különösen akkor volt káros, amikor a talajvízforrás a sáncsal körülkerített réten tört fel és

<sup>719</sup> PKL Sem. 81. Fasc. Egyezség levél Májor Jánossal és Unfortorber Sebestyénnel. 1833. július 14.

<sup>720</sup> PKGYJKV 3/1838.; PKL Sem. 113. Fasc. 736/1841.; 178. Fasc. 98/1864.; 180. Fasc. 159/1866.; 189. Fasc. 153/1875.

<sup>721</sup> PKL Sem. 71. Fasc. 597/1829.

<sup>722</sup> PKL Sem. 51. Fasc. 480/1818.

<sup>723</sup> FRISNYÁK S. 1990. 59.

<sup>724</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1821. július 21.

<sup>725</sup> PKL Sem. 76. Fasc. 644/1830.

<sup>726</sup> PKL Sem. 253. Fasc. A Pécsi Papnöveldei Uraság szántóföldjeinek jegyzéke 1849.

rekedt meg. Ezért az uradalom ezeket az időszakos forrásokat tavasszal kitisztította, a vizüket pedig valamelyik vízelvezető árokba vezettette.<sup>727</sup>

### XVI.7. A malomárkok

A 18–19. század egyik legfontosabb ipari üzei a malmok voltak. A meghajtása szerint a malom lehetett száraz – amelyeknél emberi vagy állati erővel hajtották meg a szerkezetet –, illetve szél- vagy vízimalom. A feldolgozott nyersanyagtól függően megkülönböztetünk olajütő-, fűrész-, zúzó-, kalló- és őrlőmalmokat. Az uradalmi vízgazdálkodás egyik fontos elemét jelentette a vízimalmok működtetése.<sup>728</sup>

Az 1829-es esztendőben az uradalom csak egy malmot birtokolt – korábbi, a pécsi Tettye-patakon lévő őrlő- és kallómalmát még a kamarai igazgatás alatt eladták –, míg a jobbágyok 35 malom felett rendelkeztek. Tekeresen, Szakálon és Orfűn egy-egy malom működött, a többi faluban két-három is volt. Ezek mind őrlőmalmok voltak, kivéve a tekeresit, amely az őrlés mellett olajütőként is működött. A harminchat malom közül három alulcsapó, a többi felülcsapó volt.<sup>729</sup>



41. ábra A kovácsszénai malomárkok részlete 1803-ban<sup>730</sup> (készítette: Gmehling József)

A térképekről kiderül, hogy az uradalom területén a malmok működéséhez szükséges vizet malomárkok létesítésével oldották meg, csakúgy, mint az ország sok más területén.<sup>731</sup> A malmot üzemeltető jobbágyok engedélyt kértek az urada-

<sup>727</sup> PKL KGLT. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyvei 1825. április 30.; 1826. március 18.; 1828. március 1.; 1829. május 2.; 1833. február 16.; PKL Sem. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztségügyi jegyzőkönyve 1836. április 9.

<sup>728</sup> KAPOSI Z. 2002. 111–112.; RUZSÁS L. 1983. 592.

<sup>729</sup> PKL Sem. 70. Fasc. Malomösszeírás, Az alulcsapó malmoknál a vizet a malomkerék alsó részéhez vezették s a víz a lapátoknak ütközve hajtotta meg a kereket, míg a felülcsapó malomnál a vizet a malomkerék felső végéhez irányították, így a víz súlyának a nyomását is hasznosítani tudták. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-530.html>.

<sup>730</sup> Az Orfűi-patak vizének egy részét egy csatornán keresztül a malomhoz vezették, majd vissza a patakba, ahonnan újabb malomárkok indult.

<sup>731</sup> FRISNYÁK S. 1990. 59.

lomtól a malomárkok kiásásához, amely azokat saját vagy a vármegye mérnökével tervezette meg.<sup>732</sup> A vízfolyás felsőbb szakaszán egy csatornán keresztül kivezeték a víz egy részét, majd a táj adottságait, domborzati viszonyait kihasználva irányították a vizet a malomkerékre, utána pedig vissza a patakba (41. ábra).<sup>733</sup>

Sok helyen a malomárkok komoly gondokat idéztek elő a terület vízháztartásában: mivel megosztották a vízhozamot és átszelték a völgytalpak egyik oldalát, akadályozták az árvizek lefolyását, ami a völgytalpak elmocsarasodásához vezetett.<sup>734</sup> Az uradalom ennek megakadályozására rendszeresen tisztította ezeket.

<sup>732</sup> PKL MGLT. CDXCIII. Fasc. 4. No.; PKL Sem. 70. Fasc. Malmok összeírása.; PKGYJKV 149/1814.; 305/1819.

<sup>733</sup> PKL Térképtár. Keszü 1866. Husztót 1872.; PKL KGLT 408. Fasc. Egerszeg1803.; Bodolya 1803.; Kovácsszéna 1803.; stb.

<sup>734</sup> Lovász Gy. 1977. 295.

## XVII.

### Ipari tájhasználat az uradalomban

A 18. század elejétől megjelent a bányászati tevékenység a Papnevelő Intézet birtokán, de még csak ott, ahol a szükséges nyersanyagok – mészkő, agyag, stb. –, a felszínen vagy ahhoz közel helyezkedett el és kitermelése nem igényelt nagy technikai fejlettséget és beruházást.<sup>735</sup> A terület megfelelő geológiai adottságai-ból kifolyólag új antropogén tájelemek: kőfejtők és agyagbányák, illetve ehhez kapcsolódóan mész- és tégláégetők jöttek létre. Ez az ipari tájhasználat szoros összefüggésben volt az erdőterületek csökkenésével is, hisz a mész- és tégláégetés rengeteg fát emésztett fel.

#### XVII.1. Mészkőfejtés és mészégetés

Az uradalom két kerülete közül a Felső-kerület rendelkezett jobb földrajzi adottságokkal az ipari célra felhasználható nyersanyagok szempontjából. Az 1733-as összeírás szerint „a hegyek kövesek és sziklásak ugyan, de az uraságnak eddig még semmi hasznot sem hajtottak”.<sup>736</sup> Az összeírás természetesen a mészégetésre és a kőfejtésre gondolt, amihez megfelelő minőségű triász mészkő található a Nyugat-Mecsekben. Azonban az uradalom hamarosan felismerte a kínálkozó lehetőséget. Az uradalmi mészégető kemencére az első adatunk 1743-ból származik az orfűi Vörös-hegyről. Feltételezhetjük, hogy itt a mészégetés már valamivel korábban elkezdődött, mivel a Papnevelő Intézet épületét 1742-ben kezdték el építeni. A kemence az elkövetkező években folyamatosan működött.<sup>737</sup>

A mészégető kemencék jelentősége a 18. század végén nőtt meg, ugyanis ekkor terjedt el a jobbágyság között a házfalak meszelésének gyakorlata. Szintén a mészégetés fejlődését segítette elő, hogy a szomszédos vármegyékben, Somogyban és Tolnában kevés mészkő van, így a Mecsek-háton működő mészégető helyekről szerezték be a meszet.<sup>738</sup>

<sup>735</sup> GYENIZSE P.–LOVÁSZ GY.–TÓTH J. 2001. 40.

<sup>736</sup> FRICSY Á. 1978. 184.

<sup>737</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1743–46.

<sup>738</sup> RUZSÁS L. 1964. 91.; <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1779.html>. Magyar Néprajzi Lexikon. Meszelés.

Az uradalom nem maga üzemeltette a mészégető kemencéket, hanem bérbeadta a jogot az arra vállalkozó helyi jobbágyoknak. A bérlők feladata volt a kemencék felépítése, a kövek kibányászása és kiegészítése. A bérlők egy-egy égetés előtt már vevőket is szereztek a mészre. Az uradalom annyiban támogatta őket, hogy ha új kemencét és új kőfejtőt kezdtek el, akkor 40 napi robotot adott segítségül.<sup>739</sup> 1845-ig csak Orfű határában égettek meszet, ettől az évtől már Bánoson is elkezdődött a mészégetés.<sup>740</sup> A jobbágyfelszabadítás és a birtokelkülönözés után már Egyházbéren, egy új helyen is kialakítottak mészégetőt.<sup>741</sup> A bánosi mészégető működésére ebben az időszakban már nincs információnk, feltételezhetjük, hogy a terület, melyen a kőfejtő és a kemence állt, a jobbágyok tulajdonába került.

A mészégető kemencék és a kőfejtők nem egy helyen működtek, két-három évente mindig arrébb költöztek, ugyanis a korabeli kézi fejtéssel a hegyoldalokban csak a könnyen hozzáférhető köveket tudták kitermelni és azokat – hogy a szállítás nehézségeit elkerüljék – helyben égették ki. Így a kőfejtésre és mészégetésre használt terület folyamatosan nőtt, egyre több területet vett el a legelőkből és az erdőkből. Ezért az egyházbéri mészégetőket az uradalom arra kötelezte, hogy követ csak egy helyen fejtsenek a fejtést mélyítve. A bérleti idejük lejárta után a területet rekultiválniuk kellett, azaz a kitermelt földet vissza kellett hordaniuk a területre.<sup>742</sup>

## XVII.2. Kőfejtés

Az uradalom területén építkezésre is alkalmazták a felszínen megtalálható, könnyen kifejezhető triász mészkövet. A kőbányászatra, kőtörésre vonatkozóan azonban kevés információval rendelkezünk. A Felső-kerületben az 1780-as években kezdtek a jobbágyok is kőből építkezni faházak helyett,<sup>743</sup> így feltételezhetjük, hogy minden település határában fejtettek követ, de azt szabadon, az uradalom engedélye nélkül is megtehették. A Papnevelő Intézet építéséhez például a Pécs közeli Macska-lukból hordták a követ.<sup>744</sup> Ha az uradalomnak építkezés miatt kőre volt szüksége, akkor egy jobbággal szerződést kötött a kellő mennyiség kitermelésére.<sup>745</sup> A birtokelkülönözés után két vállalkozó Bánoson bérelt két kőfejtőt egy rövid ideig.<sup>746</sup>

<sup>739</sup> PKL Sem. 59. Fasc. Orfűi mészégetőkkel való contractus 1828. január 28.; 81. Fasc. Orfűi mészégetőkkel kötött szerződés 1831.; 98. Fasc. 151/1837.; 106. Fasc. 87/1838.; 110. Fasc. 77/1839.

<sup>740</sup> PKL Sem. 137. Fasc. 16/1845.

<sup>741</sup> PKL Sem. 161. Fasc. 14–15/1854.

<sup>742</sup> PKL Sem. 161. Fasc. 21/1854.

<sup>743</sup> Ruzsás L. 1964. 91.

<sup>744</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1743–1746.

<sup>745</sup> PKL Sem. 79. Fasc. 666/1830.

<sup>746</sup> PKL Sem. 181. Fasc. 9/1867.

### XVII.3. Téглаégetés

Az uradalom kihasználta a mindkét kerületében előforduló, könnyen kibányászható felszíni pannon agyag meglétét is, amelyből mind saját szükségleteire, mind eladásra készítettett téglát és cserepet.

Az uradalmi téглаégető működését feltételezhetően szintén 1742-ben kezdte meg, amikor megkezdték a Papnevelő Intézet felépítését. Sajnos a helyét a forrás nem közli.<sup>747</sup> Az 1774-es esztendőben Keszü határában építtetett az uradalom egy újabb téглаégető kemencét. A téглаégető kemence és a hozzá tartozó minden eszköz az uradalom tulajdona volt, azt – szemben a mészégetéssel – nem adta bérbe, hanem alkalmazott egy ahhoz értő embert, aki az éves fizetése mellett minden égetés után további javadalmazásban is részesült. Ebben az időszakban nem csak égetett árut – falazó és padlótéglát, lapos és görbe cserepet – készítettek, hanem „nyers téglát, vályogot” is előállítottak.<sup>748</sup> A téглаégető kemencét pár évtizedenként, ahogy a nyersanyag elfogyott, más helyre költöztette az uradalom: Keszü után Szilvás határában működött, majd 1844-ben a Kökény helység határában lévő Csartos kocsmá mellett építették fel a kor követelményeinek megfelelő üzemet két téгла- és egy cserépegető kemencével.<sup>749</sup> A birtokelkülönözés után Szent Pál pusztán építettek egy újabb kemencét, a csartosit pedig bérbe adta az uradalom.<sup>750</sup> Az alsó-kerületi mellett a Felső-kerületben Hertelenden is volt egy téглаégető kemencéje az uradalomnak, melyet az 1840-es évek elején a csartosi kemencékhez hasonlóra építettek át. Az itt bányászott agyagot és a belőle készült téglát és cserepet jobb minőségűnek tartották, mint az alsó-kerületit.<sup>751</sup>

A hertelendi jó minőségű agyagot nem csak az uradalom használta, hanem a jobbágyok is, közülük többen foglalkoztak fazekassággal, korsóégetéssel.<sup>752</sup> A mesterségükhöz szükséges agyag kiásásáért személyenként éves bért fizettek az uradalomnak,<sup>753</sup> például egy németszéki fehéredényes 1827-ben a szükséges föld kiásásáért öt forintot fizetett, valamint 12 nagy tányért, hat gömbölyű tányért és hat éjelei edényt készített a Papnevelő Intézet számára.<sup>754</sup>

<sup>747</sup> PKL Sem. 156. Fasc. A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tisztiszéki jegyzőkönyve 1743–1746.

<sup>748</sup> PKL Sem. 255. Fasc. Keszüi téglással kötött szerződés.

<sup>749</sup> PKL Sem. 521. Fasc.

<sup>750</sup> PKL Sem. 178. Fasc. 91/1864.; 181. Fasc. 4/1867.; 185. Fasc. 3/1871.

<sup>751</sup> PKL Sem. 521. Fasc.; 180. Fasc. 128, 129/1866.; 184. Fasc. 38,39/1870.

<sup>752</sup> DANKÓ I. 1967. 123–133.

<sup>753</sup> PKL Sem. 106. Fasc. 21/1838.; 107. Fasc. 23/1839.; 113. Fasc. 21/1841.; 165. Fasc. 17/1858.

<sup>754</sup> PKL Sem. 81. Fasc. Szerződés Fitz Jánossal.; 86. Fasc. 23. No.



## XVIII.

### Településszerkezet

A táj földrajzi adottságai és az ehhez kapcsolódó gazdálkodás alapvetően határozták meg a településszerkezetet is.<sup>755</sup>

A szűk völgyekkel és meredek hegyoldalakkal szabdalts Felső-kerület legtöbb települése halmaztelepülés volt: az utcák girbegurbák, szűkek, egy-egy házhely, belső telek kis területű volt, csak a lakóház fért el rajta.<sup>756</sup> Ezért ezeken a településeken osztott, kétbettelkes településszerkezet alakult ki a 18. század végére, mivel a házak körül már nem tudták elhelyezni a gazdasági épületeket. Így a település szomszédságában lévő réteken második beltelket, úgynevezett szállásokat alakítottak ki, és azokon helyezték el az igavonó állatokat, a takarmányt és a gazdasági



42. ábra Egerszeg kétbettelkes településszerkezete 1782-ben<sup>757</sup>  
(készítette: Duplater Antal)

<sup>755</sup> GYENIZSE P. –LOVÁSZ Gy. 1996, GYENIZSE P.–VASS P. 1998, GYENIZSE P.–LOVÁSZ Gy.–TÓTH J. 2001. 26–39.; TÓTH J.–VUJICS T. 1998. 432–437.

<sup>756</sup> PKL KGLT. 408. Fasc. Orfű 1782, Németszék 1782.; Tekeres 1782.; Hertelend 1782.; Kovácsszéna 1782.; Husztót 1782.; Bodolya 1782.

<sup>757</sup> A számokkal jelölt jobbágyi szállásokon a fekete téglalapokkal jelölt épületek.



43. ábra Tekeres szalagtelkes településszerkezete 1782-ben<sup>758</sup>  
(készítette: Duplater Antal)

épületeket. A megtermett gabonák cséplése, nyomtatása is a szállásokon történt, valamint a félrideg tartású állatállományt is ősszel ide hajtották be.<sup>759</sup> A szállásokat úgy alakították ki, hogy azok a faluhoz, a legelőkhöz és a szántókhoz is közel legyenek (42. ábra).<sup>760</sup>

A kerületben ezzel ellentétben Németszék, Tekeres, Kishertelend és Orfű esetében szabályos, rendezett településszerkezettel találkozunk. Ezekbe a falvakba német telepesek érkeztek a 18. században – Németszékre 1735-ben, Tekeresre 1756-ban, Orfűre 1768-ban, Kishertelendre pedig 1780 körül<sup>761</sup> –, így itt a mérnöki házhelykimérés következtében szabályos szalagtelkes települések alakultak ki (43. ábra).

Az Alsó-kerület falvaiban is halmaztelepüléseket találunk, azonban ott nem alakultak ki szállások, mert a dombvidéki jellegű földrajzi környezetből adódóan a völgyek szélesebbek és a lejtők lankásabbak, így a beltelkek is nagy kiterjedésűek voltak, ahol elfértek a gazdasági épületek (44. ábra).<sup>762</sup>

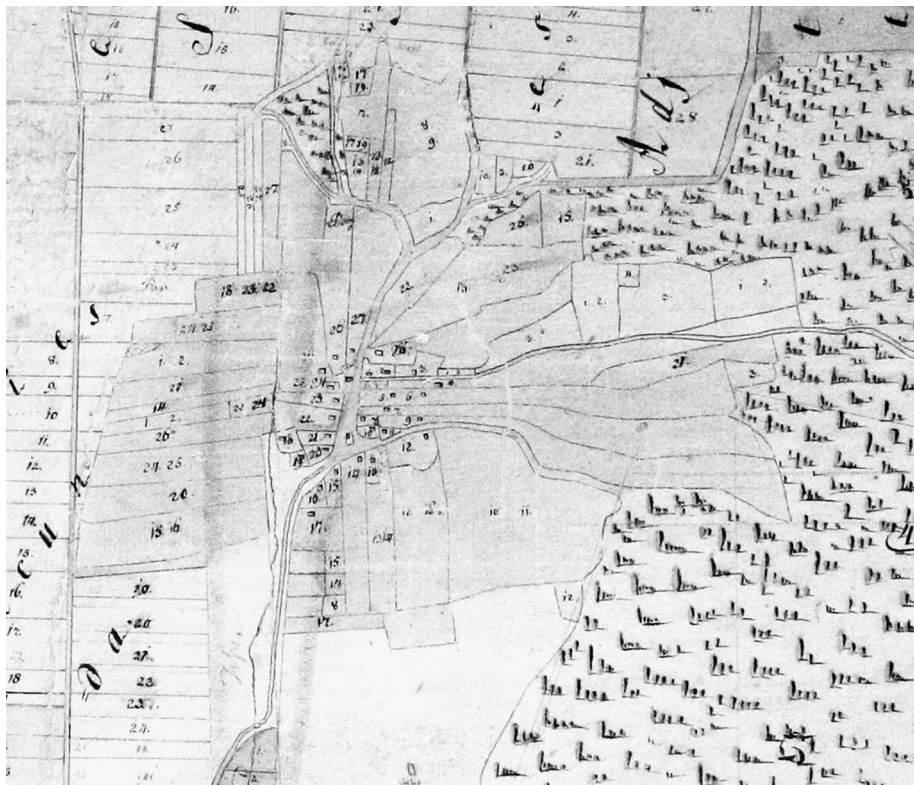
<sup>758</sup> Az út két oldalán szabályos sorban helyezkednek el a számozott beltelkeken a fekete négyszetekkel jelölt lakóházak.

<sup>759</sup> Ruzsás L 1964. 90.; Füzes E. 1956. 82–103.

<sup>760</sup> PKL KGLT. 408. Fasc. Egerszeg 1782.; Hertelend 1782.

<sup>761</sup> BML IV. 8. e.

<sup>762</sup> PKL Térképtár. Bosta 1797; Keszű 1796.; Szőke 1795.; Szilvás 1795.; Kisdér 1795.



44. ábra Bosta településszerkezete 1795-ben<sup>763</sup>  
(készítette: Eisenhut György)

<sup>763</sup> A szabálytalan, nagy kiterjedésű beltelkek sugarasan helyezkednek el az utak két oldalán az erdő és a szántóföldek között.

## XIX.

### Összegzés

#### XIX.1. A környezeti adottságok kihasználása az uradalom gazdálkodásában

A birtok területét a táji adottságokhoz képest az uradalom igyekezett a lehető legeredményesebben kihasználni. A két kerület eltérő adottságait felismerte, alkalmazkodott hozzá és ki is használta. A melegebb klímájú, kisebb reliefenergiával rendelkező Alsó-kerületben a szántóföldi gazdálkodás és a szőlőtermesztés volt túlsúlyban, míg a hegyvidéki jellegű, hűvösebb és csapadékosabb Felső-kerületben az erdő- és rétgazdálkodás. A növénytermesztésben is megmutatkoztak ezen különbségek: az Alsó-kerületben elsősorban búza- és kukoricatermesztést folyt, míg a Felső-kerületben a takarmánytermesztésen volt a hangsúly. A kerti növények esetében is megfigyelhetjük ugyanezt: az Alsó-kerületben a melegkedvelőbb gyümölcsöket és zöldségeket termesztették: szőlőt, cseresznyét, szelídgesztenyét, dinnyét, hagymát, míg a Felső-kerületben a hűvösebb, nyirkosabb klímát kedvelő, illetve elviselő növényeket: burgonyát, káposztát, szilvát, almát, diót termesztettek. Az állattartás terén hasonlóképpen a sertéstartás a jól makkoltatható Felső-kerületet jellemezte, míg az Alsó-kerületben inkább a juhokat legeltették.

A komplex adottságok lehetőségeit is felismerte az uradalom. Egyrészt a juhokat a sok takarmánnyal rendelkező Felső-kerületben teleltették, azonban kora tavasszal lehajtották az enyhébb klímájú Alsó-kerületbe, ahol hamarabb kisarjadt a fű. Másrészt az erdőségek és a mecseki mészkő, illetve az agyag együttes előfordulása ipartelepítő tényezőnek bizonyult.

#### XIX.1. A tájhasználat változása a termelőerők fejlődése következtében

A Pécsi Papnevelő Intézet birtokán folyó gazdálkodás folyamatát kezdetétől, 1736-tól az 1850-60-as években végrehajtott birtokelkülönözésig egy komplett folyamatnak tekinthetjük, mely során a korábbi természeti táj fokozatosan kultúrtájjá alakult. Vizsgált időszakunk alatt a tájhasználatot négy szakaszra oszthatjuk.

*XIX.1.1. A 18. század elejétől 1736-ig*

A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc leverése után az elvadult tájon a megmaradt népesség még igen kis létszámú volt, a leírások szerint sokkal nagyobb népességet is el tudott volna tartani a természeti környezet. Az ember csak kis mértékben avatkozott bele a természeti tájba, gazdálkodásával csak a létfenntartásához szükséges mennyiségű természeti erőforrást vette igénybe, ennek megfelelően a táj kis részét használta kultúrtájként. Sőt, feltehetően – mivel csak egészen kis gazdasági egységek, egyes jobbágycsaládok – használták a tájat minden szabályozás és tervszerűség nélkül, ez is sokszor inkább csak félkultúrtájnak tekinthető. Ugyanis egyrészt a nagyobb mértékű tájátalakításra nem volt igény, hisz ha egy terület kimerült, nyugodtan odébbmehettek, tágas volt a természeti táj, másrészt pedig a területen élő népességnek nem volt hozzá olyan gazdasági ereje, szervezettsége, szakértelme, mint később az uradalomnak. Ugyan elméletben megvolt a gazdasági egység, hisz a területet a pécsi klérus 1703-ban megkapta a királytól, de ez a gyakorlatban alig érvényesült, mivel a birtok állandó pereskedés tárgya volt, az egyes falvak tulajdonjoga gyakran változott, s még az egyházi és gazdasági infrastruktúra sem épült ki teljesen.

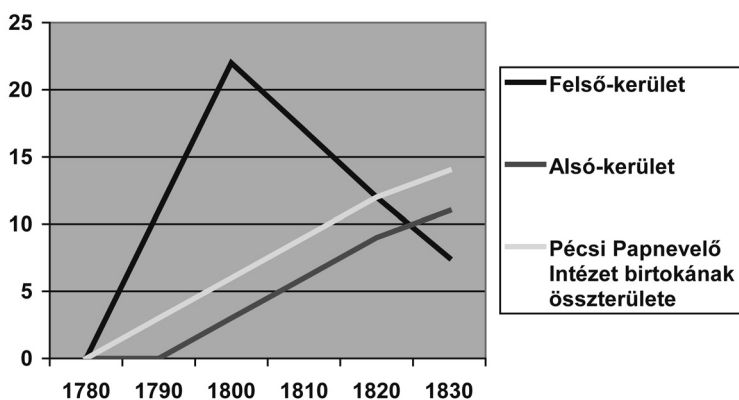
A terület több mint fele ekkor még őserdő jellegű erdő volt, sok későbbi falu helyét is még erdő borította. A mezőgazdasági művelés sem tekinthető egységnek: jelen volt a két- és a háromnyomás is, de helyenként nem alkalmaztak nyomásokat.

*XIX.1.2. 1736-tól az 1830-as évek elejéig*

Az uradalom létrejöttével, valamint a népesség növekedésével és a gazdaság fejlődésével megkezdődik a táj intenzív használata. Az uradalom tervszerű gazdálkodásba kezd – 1750-ben kiadja első gazdasági utasítást –, a tájhasználatot szabályozó királyi rendeletek és törvények jelennek meg, és 1782-re kiépül az uradalom szervezete is. Mindezek hatására egyre több tájelemet vonnak be a gazdálkodásba: megkezdik az erdők irtását és átalakítását, a területek körülhatárolását, sőt bizonyos nem használható tájelemek, nevezetesen a mocsarak felszámolását is. Ezzel párhuzamosan új tájelemeket is kialakítanak: gyümölcsös-, szérűs- és veteményeskerteket, vízelvezető és lecsapoló árkokat, sáncokat és sövényeket, sőt pusztákat népesülnek be új településeket létrehozva. Időszakunk végén, az 1830-as években a vízfolyások szabályozása is megtörténik.

E száz év meghatározó a táj átalakulása szempontjából: az uradalom és a jobbágyok gazdálkodásukat kiterjesztik a terület egészére az összes tájelemet átalakítva saját igényeik szerint, így az egész terület kultúrtájjá válik. A táj képe is megváltozik: az erdők aránya egyre csökken – egyes falvak határából el is tűnik a 18–19. század fordulóján –, míg a mezőgazdasági művelés alá vont területek aránya nő, melyeken a korábbi változatosság helyett mindenhol a háromnyomású gazdálkodás válik általánossá.

A környezetátalakító tevékenység mértéke grafikonon is ábrázolható új értékelési módszerem segítségével. Számításom metódusa a következő. A Felső-kerületben az első adatokat szolgáltató 1782-es felmérés összterületadatait vettem kiindulópontnak. A következő 1802–1805-ös felmérés adatait összevettem ezzel és megvizsgáltam, hogy az egyes tájelemek – erdő, szántó, rét, legelő, szőlő, egyéb – területe az eltelt két évtized alatt hány százalékkal növekedett vagy csökkent. Ezt elosztottam kettővel, mivel a változások kétszer jelennek meg, egyszer a növekedés, máskor a csökkenés oldalán. Az így kapott százaléértéket jeleztem az 1802–1805-ös időpontnál a függvény y tengelyén. A grafikon következő szakaszán ugyanezen metódus alapján végeztem el az uradalom környezetátalakító tevékenységének mértékére vonatkozó számítást 1802–1805 és 1828, a következő felmérés időpontja között. Az Alsó-kerületben ugyanezt a vizsgálatot végeztem el a kerület két, 1795-ös és 1828-as felmérésének területadatai alapján. A birtok egészére vonatkozó környezetátalakítás mértékét úgy számoltam ki, hogy a birtok összterületére vonatkozóan alkalmaztam a fenti metódust, az 1782-es felső-kerületi és az 1795-ös alsó-kerületi adatokat egy, a 18. század végét jellemző adatsorba rendezve és az 1828-as, az uradalom egészére vonatkozó felmérés adataival összevetve. Sajnos a következő, a birtokelkülönözés időszakában készült felmérés adathiányos, így ebből ilyen jellegű megállapítások már nem vonhatóak le (45. ábra).



45. ábra A környezetátalakító tevékenység mértéke (%)  
a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán<sup>764</sup>

### XIX.1.3. Az 1830-as évektől 1848-ig

Ezt az időszakot tekinthetjük a feudális gazdálkodás virágkorának: ekkorra már a Pécsi Papnevelő Intézet birtoka egésze kultúr- vagy félkultúrtáj, melynek minden

<sup>764</sup> Az 1855–1868-as felmérések adathiányosak, ezért a grafikonon nem ábrázolhatóak.

elemét az emberi igényeknek és a természeti erőforrások lehetőségeinek megfelelően használnak. Az erdőirtás folytatódik, egyre több intenzív gazdálkodási teret létrehozva.

#### *XIX.1.4. 1848-tól az 1860-as évekig*

Az 1848-as jobbágyszabadítás és annak gazdasági következményei alapvetően más gazdálkodási viszonyokat teremtettek, amelyek jelentős tájtalakítást eredményeztek. A birtokelkülönözés miatt ismét nagymértékű erdőirtásokba kezdtek, melyek következtében a korábbi erdők más tájelemeknek – főleg legelőknak, kisebbrészt szántóknak – adták át helyüket. Új tájelemként jelent meg a majorság a korábban szétszórtan elhelyezkedő uradalmi birtokelemek koncentrációjával, valamint gazdasági és lakóépületek együttesével. Ez intenzívebb gazdálkodást is eredményezett a vetésforgó és a gépesítés megjelenésével.

### **XIX.2. A korabeli törvények befolyása a tájhasználatra és a tájtalakulásra**

Az 1767. évi Urbárium hatására kötelezővé vált a háromnyomásos gazdálkodás a jobbágyság földjein. Az erdőben megtiltotta a makktermő és gyümölcsfák kivágását és szabályozta az erdőhasználatot, amely előidézte az erdők fajspecifikus homogénné válását.

Az 1807. évi XXI. tc. szabályozta a fakitermelés módját, a jobbágyság faizási jogát, a károkozók büntetését és az erdei legeltetést. Elrendelte továbbá, hogy az erdőkre vonatkozóan fakitermelési rendszert dolgozzanak ki. Ennek értelmében 1810-ben az uradalom kidolgoztatja első erdőgazdálkodási tervét és Orfűn tervszerű erdőgazdálkodásba kezd, így a korábbi szálaló gazdálkodás helyett vágásforgót hoz létre.

Az 1836. évi VI. tc. (II. Urbéri törvény) megengedte az addig közösen használt legelők elkülönítését. A törvény értelmében a birtok területén három község kérte ezt, de mivel az uradalom a jobbágyságnak ezt nem tudta tiszta legelőben kiadni, ezért nagymértékű erdőirtásba kezdett. Készülve arra, hogy több község is kérni fogja ezt a jövőben, ezért minden község területén rendszeres erdőirtásba kezdett.

Az 1848. évi IX. tc., X. tc. és XIII. tc. (Jobbágyszabadítás): a korábbi feudális gazdálkodás helyett kapitalista gazdálkodási viszonyokat hoz létre, eltörli az úrbéri szolgáltatásokat és a papi dézsmát.

Az 1853. Urbéri pátenst: a jobbágyszabadítás gyakorlati végrehajtása következtében megtörténik a birtokelkülönítés. Ennek következtében kötelező lesz a legelőelkülönítés és ennek végrehajtása miatt újabb nagyarányú erdőirtások következnek be, valamint kialakul a korszerű majorsági gazdálkodás

### XIX.3. A korábbi természeti táj kultúrtájjá válásának mértéke az uradalmi gazdálkodás tájformáló-környezetátalakító tevékenysége hatására

„Kultúrtáj: Az ember tudatos alkotó tevékenységének jegyeit (építményeit, tárgyait) feltüntető természeti táj.” – írja a Földrajzi Fogalmak Kiszótára.<sup>765</sup> Véleményem szerint azonban kultúrtájnak kell tekintenünk minden olyan tájat, amely az emberi tevékenység hatására alapvető módon megváltozik. Vizsgált korszakunkban azt láthatjuk, hogy az ember a táj minden egyes elemét használta, a számára kártékonynak ítélt növényeket kiirtotta, a hasznosnak ítéltet pedig gondozta, szaporította, illetve a számára nem megfelelő vízfolyásokat átalakította. Ezt láthatjuk minden egyes tájelem esetében, ezért kutatásunk legfontosabb eredménye, hogy a 18–19. századi gazdálkodás esetében át kell értelmeznünk az egyes tájelemek eddigi természeti, félkultúr- és kultúrtáj osztályozását.

Azon tájelemek, amelyek esetében az uradalom és a jobbágyság belterjes mezőgazdasági termelést folytattak – a kertek, a szőlők, a szántóföldek –, illetve antropogén jellegűek voltak – települések, bányák, sáncok – természetesen kultúrtájnak tekinthetők.

Félkultúrtájnak tekinthetjük a legelőket, mivel azokba a legeltetésen kívül más formában nem avatkozott be az ember és a természetes vegetáció kialakulását nem befolyásolta, de létrejötte az emberi tevékenységnek köszönhető és az ember folyamatosan használta őket.

A látszólag természeti tájnak tekinthető erdők esetében vizsgált időszakunkban az erdészeti szabályozások és az erdőgazdálkodás hatására – igaz, a többi tájelemmel ellentétben nagyon hosszú folyamatként, több évtized alatt – lezajlott a korábban természeti tájnak tekinthető, őserdő jellegű erdők antropogén átalakítása. Ennek eredményeként, a tudatos emberi tevékenység hatására korszakunk végére már a legtöbb erdő fajspecifikusan, sőt sok helyen kor szempontjából is homogénne vált, s ezáltal az erdőket korszakunk végére már félkultúrtájnak tekinthetjük.

Az általában félkultúr tájelemként jellemzett rétek esetében azonban kiderült, hogy ezeket valódi kultúrtájnak tekinthetjük, ugyanis ezen tájelemet az uradalom rendkívül intenzíven művelte: sáncokkal bekerítette, vetette, boronálta, trágyázta, öntözte és területéről a felesleges vizet elvezette.

A 19. század elején a népességnövekedés, a gazdasági fejlődés és a mind intenzívebbé váló gazdálkodás következtében igényként merült fel mind az uradalom, mind a jobbágyság részéről, hogy a vízfolyásokat szabályozzák, a vizenyős területeket, mocsarakat lecsapolják, szárazabb időszakban a réteket öntözzék, így jutva további megművelhető területhez. A vízügyi munkálatokkal – a vízelvezető, lecsapoló, öntözőárkok kiépítésével és a vízfolyások szabályozásával – a táj természetes

<sup>765</sup> LEHMANN A.–VUICS T. 1992. 106.



vízrajza megváltozott, a korábbi természetes tájelemként jellemezhető vizek, vizes élőhelyek hasonlóképpen kultúrtáji jelleget kaptak.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a korabeli uradalmi gazdálkodás komplex módon és döntő mértékben avatkozott be a korábbi természeti tájba. Azt minden tájelem esetében megváltoztatta, így azok félkultúrtájjá és kultúrtájjá váltak, amely alapjaiban határozza meg a mai földrajzi környezetet is.

#### XIX.4. Arányeltolódások az egyes tájelemek között

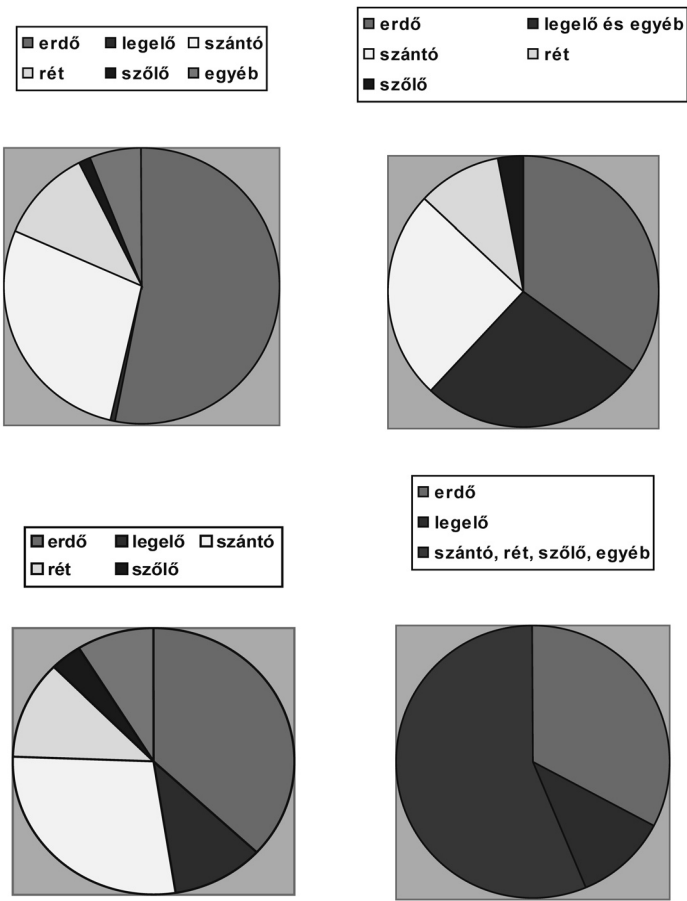
Vizsgált időszakunk alatt az egyes tájelemek területének és arányának nagymértékű változását figyelhetjük meg a birtok mindkét kerületében (6., 7., 8. melléklet). Az 1733-as leírásból láthatjuk, hogy a 18. század első felében még az egész területen az erdők voltak túlsúlyban. Azonban az uradalmi és jobbágyi gazdálkodás megindulásával ezen tájelem területe és aránya folyamatos csökkenésnek indult. A 18. század végén még az összterület 42,5%-át borította erdő, de ez már csak a Felső-kerületben jelentett többségi arányt, az Alsóban már csak a terület mintegy egynegyede volt erdő. Az elkövetkező évtizedekben tovább folytatódott az erdők irtása mezőgazdasági jellegű területeknek adva át helyét – párhuzamosan a sertés- és juhtartás jellegének megváltozásával, vagyis a makkoltatás és erdei legeltetés jelentőségének visszaszorulásával, melynek okát mindkét esetben a fajtaváltásban kell keresnünk. 1828-ban már csak az összterület 33%-át borította erdő, s ekkorra már a Felső-kerületben is aránya kevesebb mint felére, 37%-ra csökkent. Vizsgált időszakunk végére, az 1850–1860-as évekre már csak a birtok területének egynegyedén találni erdőt, leginkább a Mecsek-háton megmaradva.

A mezőgazdasági művelés alá vont területek közül a szántóföldek területe alapvetően stagnált, 30–40% között mozgott, sőt, csekély csökkenést is megfigyelhetünk a népességnövekedés ellenére. Ennek okát egyrészt az intenzívebbé és így eredményesebbé váló földművelésben kell látnunk, másrészt pedig a gyapjúkonjunktúra hatására az állattartás jelentőségének növekedésében. Ezzel párhuzamosan a legelők ugrásszerű növekedést mutatnak – különösen a 19. század elején a Felső-kerületben –, ennek okát az erdőirtásokkal párhuzamosan az erdei legeltetés visszaszorulásában láthatjuk. Igaz, a takarmányt biztosító rétek területe és aránya csak kis mértékben növekedett, de fentebb láttuk, hogy az uradalom olyan kimagaslóan intenzív rétgazdálkodást folytatott, hogy a rétterületek növelése nélkül is el tudta látni takarmánnyal a növekvő állatállományt.

Az intenzív művelésű tájelemek közül a legjelentősebbnek a szőlők számítottak, amelyek területe és aránya szintén növekedést mutat. Ez a 18. század legvégén a Felső-kerületben volt kiugróan magas, ahol az új falvak létrejöttével a szőlőterületek mintegy megkétszereződtek, de az Alsó-kerületben is növekedést tapasztalhatunk, mivel az itteni szőlőkből különösen jó minőségű bor készült, mely iránt jelentős kereslet mutatkozott (46., 47., 48. ábra, 3., 4., 5., táblázat).

	1782		1802-1805		1828		1855-1868	
Tájelem	Terület	%	Terület	%	Terület	%	Terület	%
Erdő	8162,37	53	6807,25	35	6186,62	37	5506,63	32
Szántó	4284,87	28	4989,5	25	4760,5	28	–	–
Rét	1658,91	11	1951,21	10	2106,14	12	–	–
Szőlő	281,22	1,5	610,84	3	596,35	3,5	–	–
Legelő	47	0,5	5231,13 <sup>766</sup>	27	1783	10,5	1917,28	11
Egyéb	917,37	6			1460,09	9	–	–
Összes	15351,75	100	19589,93	100	16892,7	100	17401,65	100

3. táblázat A Felső-kerület tájelemeinek változásai

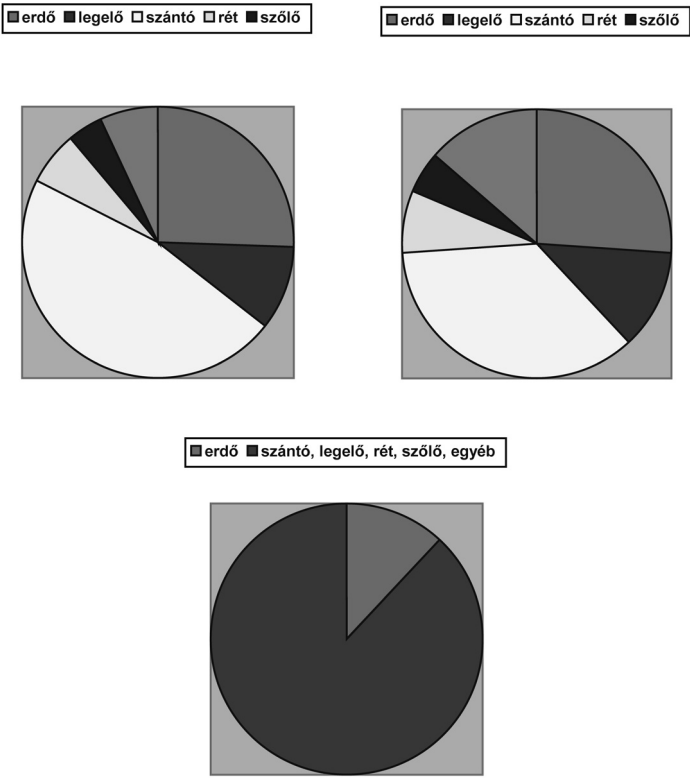


46. ábra Az 1782-es, 1802–1805-ös, 1828-as és 1855–1868-as állapotok a Felső-kerületben

<sup>766</sup> Az 1802–1805-ös felméréskor a legelőterületeket nem tüntették fel külön, hanem a művelésen kívüli területekkel együtt szerepelnek (pl. utak, árkok, víz által tönkretett területek stb.).

	1790-1797		1828		1855-1868	
Tájelem	Terület	% <sup>767</sup>	Terület	%	Terület	%
Erdő	2435,5	25,5	2319,4	26	1078,68	12
Szántó	4525	47	3274,49	36	–	–
Rét	610,81	6,5	675,54	7,5	–	–
Legelő	990,5	10	1057,9	12	–	–
Szőlő	404,25	4	456,14	5	–	–
Egyéb	639,61	7	1210,33	13,5	–	–
Összes	9605,67	100	8993,8	100	9104,4	100

4. táblázat Az Alsó-kerület tájelemeinek változásai

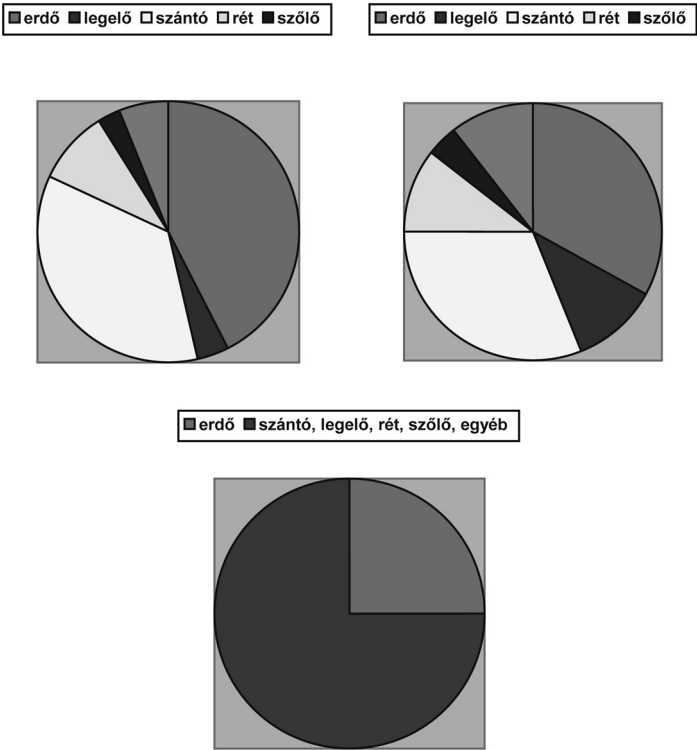


47. ábra 1790–1797-es, 1828-as és 1855–1868-as állapotok az Alsó-kerületben

<sup>767</sup> A korabeli felmérések pontatlanságai miatt a százalékos eredményeket kerekítve tüntettem fel.

	18. sz. vége		1828		1855-1868	
Tájelem	Terület	%	Terület	%	Terület	%
Erdő	10597,87	42,5	8506,02	33	6709,42	25
Szántó	8809,87	35,5	8034,99	31	–	–
Rét	2269,72	9	2781,68	10,5	–	–
Legelő	1037,5	4	2840,9	11	–	–
Szőlő	685,47	3	1052,49	4	–	–
Egyéb	1556,98	6	2670,42	10,5	–	–
Összes	24957,41	100	25886,5	100	26506,05	100

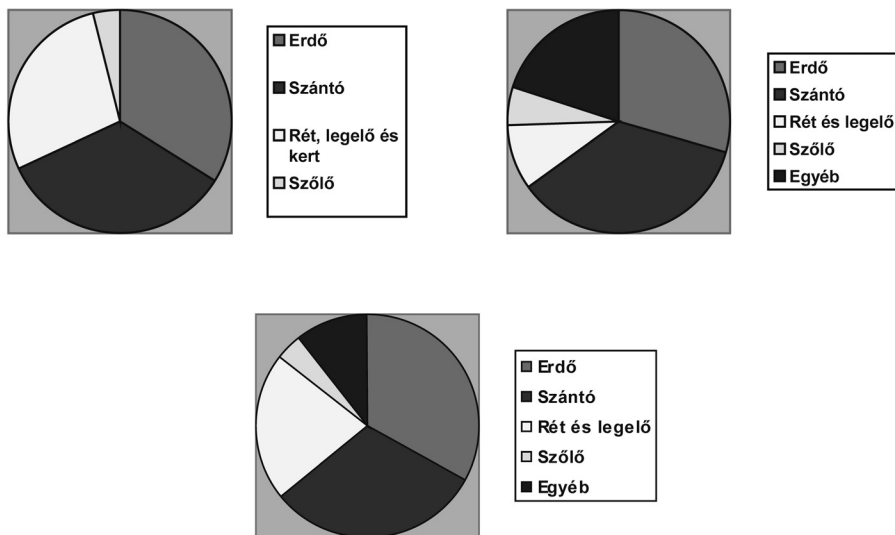
5. táblázat A tájelemek változása a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán



48. ábra A 18. század végi, 1828-as és 1855–1868-as állapotok a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán

Az országos állapotokkal összehasonlítva a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán hasonló arányokat láthatunk. Azonban Baranya vármegye viszonyaihoz képest jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a birtok területén a szántók aránya 4,5%-kal kevesebb, viszont az erdőké 3,5%-kal, a réteké és legelőké pedig 12%-kal magasabb volt, mint a vármegyei átlag (49. ábra). Ennek okát abban kell látnunk, hogy a

birtok területének a többsége, mintegy háromötöde a Mecsek-háton terült el, ahol – mint láttuk – az uradalom alkalmazkodva a természeti környezethez elsősorban erdő- és rétgazdálkodást, illetve állattenyésztést folytatott, szemben a többségében domb- és síkvidéki jellegű vármegyével, ahol ebből adódóan inkább a szántóföldi gazdálkodáson és a növénytermesztésen volt a fő hangsúly.



49. ábra Az egyes tájelemek aránya Magyarországon Horvátországgal együtt,<sup>768</sup> Baranya vármegyében<sup>769</sup> és a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1830 körül

<sup>768</sup> BENDA GY. 1973. 100. Magyarország és Horvátország mezőgazdaságilag hasznosított földjének művelési ágak szerinti megoszlása.

<sup>769</sup> LOVÁSZ Gy. 1977. 296.

# Források

## I. Általános uradalmi leírások

### 1.

A káptalan általános utasítása a jobbágyoknak

1756

(PKGYJKV 1756. május 10. 4.)

A Pécsi Nemes Káptalannak Jóságában a Jobbágyok és az Uraságh Szolgái által megthartandó rendelések mind az hegyek alat, mind pedig a Dráva mellet

1. Mivel az Uraságh tapasztallya és sajnosan érzi, hogy az erdőknek fölettéb káros le rontássza nem csak az Marhák eledeire kikeletkor, hanem az Uraságh hire nélkül Szabad akarattal kezdett irtások által legh szebb töllös Erdők le vágatattak. De más képpen is noha már az előtt megh volt tiltva ki ki Szabadon a mak termő fákat tetszésse szerint épületekre kerítéssekre nem csak magok számára, de külsőknek is pénzért vagjak, és rabollyak, azért parancsoltatik, hogy Tűzre megh ne merészelye ennek utána akár ménémő áló és élő fát senki le vágni, máskép ha ki ellenben megh tapasztaltatt minden vágott aló fáért egy forintban megh birságoltatik. Erre nézve minden Falu a maga határjában vagy hozzá tartozó pusztának határjában az Erdőben eddig le vágott, vagy akár mi modon le esett fákat a tűzre hordgya és a Lakossok bizonyossak legyenek abban hogy az iránt szorgalmatos vigyázás fogh rendeltetni. Innéd

2. Az Urassághnak szükséges tűzre való fáját mindenkor Szent György nap előtt egész esztendőre nem másut hanem a hol az urasságh által ki mutatatik minden helység fogja vágni, és öll számra öszve rakni azután felét tudni illik fél esztendőre Pünkösöd havában bé hordja a más felét pedig Szent Mihály nap tájban. Hogy így mind az Urasságnak, mind az Szegínységhek könnyeb légyen és a midőn szorgos munkák elő fordulnak akkor munkájokban ne haborgatassanak tűzre való fáinak hordassával. Azt is jól észbe vedgyik, hogy ahol fát vágnak az Uraság Számára a föld színén töbe vágassák le és nem csak az ágoi föll daraboltassanak, hanem a vastaga is ell fűrészeltessék darabokra és ugy föll hasogatassék. Az apro ágak vagy megh igetesék vagy téres helyre garmadra hanyassék. Ezekk azért szorgalmatos véghezvételire gondgya légyen a velek lévő Uraságh katonájának.

3. Mivel alkalmasint az Határookban mint Szántó földek, mint réthek föl irattattak hogy újra ezek öszve ne zavartassanak senkinek 12 forint birságh alatt az Uraságh hére engedelve és pöcsételes Levele nélkül Uj irtásokokat akar szántó földnek, akár szőlőnek akár rétnak szabad nem lészen kezdeni. Ugy

4. Akár ménemő épületnek Kerítésnek avagy szerszámnak semmi nemő mak termő fák az Urasságh Levele és engedelve nélkül le vágni nem lészen szabad ha ki abban megh tapasztaltattik minden nagy fáért két forintokban birságoltattik; amidön pedig valamely fának le vágására engedelve lészen aztat tűbe a föld szélén vágja le a mi szükséges épület darab fátul megh marad, annak minden cőregh ágait szépen öszve raghja maghának tűzre a több apró ágait és forgácsot teres helyen az fák között határba hánnya hogy maga vagy mások meghégetessék a több fákk sérelme nélkül. És ugyan azért

5. Parancsoltatik a Birákk és Esküttekk hogy minden faluban magok Polgár Társainak és minden Gazda Cselédinek Közönséghez Pasztorokk tudtokra adgyák, hogy senki álo és élő akár ménemő fa mellett tüzet ne merjen rakni e képpen a fának ártván; ha ki ebben megh tapasztaltatik kétt forintra büntetődik, vagy huszon négy páczára ugy azok is kik a nagy élő fákra vagy kereszteket mernek vágni, vagy másképp a fákat megh keresik vagy félék megh vágják taplóért vagy az madár fiaknak nyáron cserekekben és nyestekben télen megh fogassáért a fát le vágják; mivel penigh ki keletkor sok helyeken az erdőket gyujtogattyák és az illen tűz által nem csak a fiatal fák megh pörköltettnék és elvesznek hanem nagy álo fák is a le dülő égő fáktul ell rontatnak a barmok eledele minden avar, megh emősződik sőt tűz terjedvén hol asztagokra szénákra szalmákra és hajérkokra. Károssak ezért minden az illen gyujtogatások tiltatnak más kép a gyujtogató ha utal értetődik kár nélkül huszonnégy pálcza ütással büntetődik ha kár lészen annak füzetise köteleztetik.

6. A kik penig alatomban külsökk Számára épületeknek valo fákat titkon és lopva le vágna utol éretettik minden fát kétt forinttal megh fizetik.

7. Nem kevés károkat szoktak a Falusiak tenni aval is, hogy minden Gazda ember halálosodik Falustúl az Erdőre menvén Legh jobb mak termő fákat le vágnak gyakorta haszontalanul midőn a résas és el nem hassad; azért ez illyen vesztegetés éppen tilalmaztatik, hanem előre ki ki gondolkodjék hogy utolso hajlikának házánál légyen deszkája annak penigh megh szerzésére könnyen modot talál a közel lévő Deszka mecző malmokban.

8. A vadászat, Madarászat és halászat Törvény szerénth az Urasságot illeti; azért nem csak tilalmas lészen akár mi modon a vadászat, de puska hordozás is tiltatik ugy, hogy ha valaki erdön, mezőn vagy Berekben puskával jarni tapasztaltatik puskáját fogja veszteni, és masképpen is fog büntetni, hanem hogy más bizvaságokra puskakat tarthassanak és az Urassaghnak is az cő üdeiben aval szolgálassanak vagy a feő Bironal, vagy valamely eskuttnél a puskák mind egy helyen állyanak, és egyébkor ki ne adassanak, hanem süzségghnek idein, veszedelmes időben, vagy vadászatra az Urasághnak.

9. Mivel penigh nem csak puskaval, hanem Ebekkel is fogattnak a vadak leginkább még gyöngik azért senki háznál örizésre, vagy barmak mellett czölömb<sup>770</sup> nélkül ebbet ne tarcson, hanem nyakara kösse más kép az Uraságh embere a mely ebbet czölömb nélkül fog latni, azonnal agyon lövi, vislak, kopok, agarak egyáltalában tiltatnak.

10. A mint oda fell már megh mondatok hogy ki keletkor a marhak eledelére sok fák le vagattnak nem lévén mas eledel a penigh inned következik hogy a réthekeket bereknek eresztik, és szalmájokkal nyáron és őszel nem gondolnak; azért parancsoltatik, hogy ki ki vagy maganosan szerös kertyibe vagy közönségesen választott Falu helyire gabonáját asztagba rakvan szalmáját szépen őszve rakja, és idestovahagyván ganénak ne ereszsze se ne igesse másképp ha ki ellenben cselekedni tapasztaltatik 24. pálczával fogja szenvedni gondatlanságnak büntettségét. Hogy penigh a gabona tartosabb, hasznosabb légyen kenyerinek úgy a szalmaja hasznosabb légyen a barmok eledelére minden Gazda Ember az aratással, azért az Urassagh Tisztei az Aratassnak idein minden az Urasagh részére hogy a jobagyság annal hamarébb artasat vigezhesse és ki ki azon légyen, hogy Nagy Aszony napig egészen ell vigezze aratását mert így gyakorta az eg haborutul is megh menti más kép ha ki késedelmes lészen röstségnek milto büntetisit el nem keröli.

11. Mivel közönséges Törvénye és szokása szerint az Országának a Jobbágyságh Földös Uranak bizonyos számu esztendőök által tojást, cserkét, ludat tartozik adni, hogy annak bé vétele rendessen és hasznossan légyen a Tojást holnapok szerint járandó számmal a Birák be fogjak hozni a fiatal ludakat penigh kétszer úgy mint Pinkösdre vagy Szent János napra és Sz[ent] Simon Judas napra, a Csérkéket penigh Pünkösdtül kezdvén járandó szám szerint minden holnapon Uj esztendő napigh a Birák és Esküttek szorgalmatossan bé vetessék.

12. Mivel gyakori panaszok által értette az Uraságh, hogy a Jobbágyság között szántó földek és réthek harárcsoltattnak, holot penigh nem szabad az ház után való fundusokat ell adni (ki vévén az irtásokat) azért kiki azon légyen, hogy házához tartozandó szántó földeket és réteket vissza vonason, és a kik bírják vissza adni tartozzanak. Leghinkáb a ki valamit külső Ember az Urasághban birna és ha ennek utána valaki engetlenül rétyét vagy földgyét Uraságh hire vagy engedelme nélkül akár kinek pénzért ell adgya a vevő a pénzét el veszti, az adó penigh 24 pálczával büntetését fogja szenvedni.

13. Abban is terhes dolgokat tapasztal az Uraságh, hogy némellyek szántó földekből bővelkedvén, magoknak nem lévén reá szükségek nem az helységbéli szükölködő lakosoknak, hanem inkább külsőknek adgyák nem tekintvén azt, hogy Polgár Társa véle edgyütt a falunak közönséges terhet hordozza, azért tilalmaztatik közönségessen, hogy senki mind addig külső Falubélinek az határban földet árendába ki ne adgyon, méghlen a Falubéli szegényeknek elég földet lészen. Másképp a Gazda földének bérét ell fogja veszteni, a ki árendáló penig minden munkáját és földbe vetett gyömölcset.

<sup>770</sup> A kutyák mozgását akadályozó azok nyakába akasztott fadarab.



14. Ház, Szántó föld, réth az Uraságh hire nélkül senki által ne cseréltessék, az elladás már előtt tilalmaztatott. Malmat, szőlőt írtást és olyan helyen ültetett gyümölcsöst vagy épített hajlikat szabadon ki ki el adhat, de annak árából minden tizedik forintot az Uraság Cassájába bé fogja adni, és az illetin ell adasrul levelet fog vinni az Uraságtul.

15. Mivel gyakorta találkoznak a Lakosok között vándorlok a kik egy helyen sokáig nem maradnak, azért a közönségessen a Birák és Esküttek vigyázzanak, hogy senki a Jobágyok közül más faluba annál inkább külső Urasághba Lakassat ne vedgye ha észre veszik valakinek készületét az Urasághnak hírt adgyanak; más kép ha ki elmegy, vagy szökik vala mely falubul tehát azon helység béli Birákk és Esküttek költségén aztat az Uraságh hozattya visza.

16. A Nemes Captalan jószágában lévő cselédnek külső Uraságba menni Szolgálatra az Uraság engedelme nélkül Szabad nem lészen és a ki ell bocsátattik előbb maga helet kezesseket fog aléttani, hogy Szolgálattya után visza fog térni születise földre.

17. Senki vonyos marháját Zimbórára külső Uraságba ne adgya se magának Zimbórá külső Uraságbul ne fogadgyon, mivel az illetin dolgoktul nyugathatlan versengések és villongások származni szoktak, és az Uraságnak galébás nyugadhatatlanságot okoznak.

18. Tapasztalt valóságos dologh hogy az Attyafiai között az egyenetlenség bül eredő osztál és ell válás a vagyonos gazdákat szegénységre vezetí és abbul az Urasághnak is kára következik, azért kemény büntetés alatt hagyatík hogy az ilyen egy kenyéren lévő attyafiai osztált vagy ellválást az Uraságh hire és engedelme nélkül tenni ne merészeljenek.

19. Nem kevés terhére vagyon az is az Uraságnak, hogy minden aprolékos panaszal ell kerölvén az Uraság Tésztjét magát az Uraságot terhelik azért ennek utána a féle aprolékos pörök ellembe vetessék és villongássok előbb a Falubéli Birák és Esküttek által megh visgáltassék, mellyen ha a részek megh nem álnának az Uraságh Fő Tisztí elleibe visgálásra és iteletre adassák kinek itelite ha foganatos nem lenne annak utána az Uraságh eleibe kelhetnék és azon végre a fő Tiszt azon dologh végét tudosittya az Uraságot írás által.

20. Faidalmas kárával több helyeken tapasztalta az Uraság hogy jobágyinak a Szomszéd Uraságh béli Lakosokkal Zimbóralodo egyezéssel, az határok véget közül élván adnak tulaidon kecsegeessétték. Azért közönségessen parancsoltatik, hogy minden helységben jól vigyázással legyenek, hogy az külső szomszéd Uraságnak Emberei fajazni, legeltetni, vadaszni, rakaszni bé ne járjanak engedelme nélkül ha történik ez illetin dologh azonnal jelencsik bé az Urasághnak.

21. Nyilván vagyon mind az Uraságnál mind a Jobágygnál minémő kárai szoktak lenni az Urasághnak a kéz haszonbul a midőn az üdőnek forgando és változo mostohasága által az asztagok megh rohadnak, patkány és egér által romlának, de a nyomtatásnak idején is az üdő valasztása gyakorta káros, hogy azért mind a jobadsagnak munkája kevesebb légyen mind az Urasághnak haszna

öregbedgyen a hol még a parancsolt pajta ell nem készültek egy esztendőnek forgása alatt azok ell készülnek, és annak véghez vételére a Birák és Esküttek szorgalmatosan vigyáznak.

22. Mind káros, mind unalmas az Urasághnak nyáron a korcsmára ki adott borok iránt panaszokat halgatni az ilyen Borokk penigh változása és romlása okoztatik a nyári hévségtől nem lévén jó pénzébe, azért parancsoltatik, hogy minden helységbe a Pénzcék köbül vagy téglából jó karban tétessenek másképp a Borok ha megromlanak a rossz pénzében annak szabot árát bizonyosan és okvetetlen megfizetik a Falusiak.

23. Számosan találkoznak az Uraságh jószágában a kik csak magok hasznát keresvén öres fundusokat bérvan mások munkája által azokból élnek, terhelvén Jobágy tarsokat és az Uraságot csalván avál, hogy vonyos marhát nem tartván azokkal nem szolgálnak. Intetnének azért az illenek hogy vonyos marhákat szerzennék más kép az örökségből fundusok nélkül a zsellérek közül tétetnek. És mivel az ilyen Jobágyoknak fundussa sok helyeken el bokrossotak és berkessettek, azért mind ezek mind mások közönségessen inteznek, hogy házok után való rétheget, szánto földeket meg tisztogassák és kiértsák másképp rossz gondatlanságokk büntetést el nem kerülnek.

24. Hogy penigh a közönséges jonak elő menetelére czélozo ebbéli cikelyek és parancsollatok szorgalmatosan meg tartassanak a Szorgalmatos Uraságbéli vigyázás mintd Fő mind alatt Tiszteknek parancsoltatik kiváltképpen penigh a Csősznek, hogy ezek minden héten a mások penigh minden hónapban vizsgálógyanak és a kit ezekben engedelennek fognak tapasztalni legh ottan az Urasághnak tudtára adgyák és senkit a Jobágyok közül magok akarattyával ne birságolgyanak. Más részben forgosodo vagy életet vesző gonosz cselekedetek az Urasághnak ugyan bé mondassanak de magok a Tisztek az Uraságh parancsolattya nélkül a mint tudgyak törvényessen és szorgalmatosan járjanak el abban tudván hogy az olyan dolgokra egyházi embernek nem férkezik tanácsa.

## 2.

### A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának leírása

1845

(PKL Sem. 521. Fasc.)

A legszükségesebb szabályoknak és ismereteknek jegyzéke bévezetésül s utmutatásul a Pécsi Papnövendék urodalmi főkörmányzóknak Vörös Mihál kano-nok és főkörmányzó által. Pécsen 1845 évben

#### Szabályok:

1., Mindenek, ami a Papnövendékség Házában, és a Két Kerületre felosztott urodalomban vagyon, alapos ismeretere s tudomására – és pedig minnél előbb, s

a mennyire csak lehetséges – saját szeme által szerzendőre, jutni törekedjék; erre nézve: a gykortai, s eleve hirrre nem bocsájtott kirándulások, és vizsgálódások szükségeseek. De

2., Az Al-kormányzó s tisztartó által adandó okszerü személy- és tárgyismértetések is hasznosak – csak az ezekből könnyen származható elfogultságot száműzve.

3., Igazgatásának Kezdetében olvassa el a Növendékségre nézve Segéd-pap-társainak, az Urodalomra nézve pedig a tisztségnek, részint a N[agy] M[éltóságú] Püspök, részint pedig a főtiszt[elendő] Káptalan s Elődjei által Kiadott utasításokat s instructiókat.

4., Igazgatása papsegédjeire s tisztjeire nézve legyen szelid, és mindenkit állása szerént becsülő; a rendet s pontosságot Kedvelő s Kedveltető; részrehajlás nélkül igazságos; az ipart s hivséget mindenkiben elismerő, s jutalmazva előmozdító. Különös gondja legyen: a dolgok, Költségek s a t[öbbi] eszélyes s bölts elrendezésére s elképezésére, melly a gyümölsös igazgatásnak egyik fő eszköze.

5., A jobbágyság eránt legyen szigorú, de mindenkor a törvény szabta Korlátok Között; személytét becsülő; gazdaságát üldöző; ön hibája nélkül elnyomorodotton vagy Károsúlton Könyörülő; az eszélytelen kedvezés, és irgalom a jobbágnak romlására szolgál; a hasznos szokásnak fenntartására s béhozatalára különösen felügyeljen.

6., Minden téendő Vétel vagy Kiadandó rendelet a tisztartó által az Igazgatónak eleve béjelentendő, azért az Igazgatónak híre s tudta nélkül minden rendelés, szerződés, vétel, s.a.t[öbbi] tilos s érvénytelen.

7., Minden néven nevezendő okiratok az Igazgatónak bémutatattván, azokra, a mellyek csak tudomásúl szolgálnak az Igazgatónak, balfelül alant rá írja: „Láttam” – ha rendeletét igényli „Rendeltem” – és azokra, mellyek megerősítést kívánnak „Helybehagyom” – mindegyik után irván egyszersmint csak Vezeték nevét, maga keze jelét, és főkormányzói tisztét; így aláírt minden nemü okirat, utalvány, szerződés s a t[öbbi] érvényes.

8., A tisztartói utalványokat rendszerént ne írja alá a főkormányzó mind addig, míg a tisztartói jegyző-könyvnek folyó száma felsőbb szélére nincs reá írva; ezen Szabály mindenben, de Kiváltképpen az erdei utalványokra nézve szigorúan megtartandó: csak így gátoltatthatván meg a tisztai hanyagság, rendtelenség, s gázság is.

9., Ha a főkormányzó maga ír utalványt, szinte ő is mindenkor a részletes szükségét és ennek helyét megnevezze; és ha rögtön nem lehetne, később tétesse reá a tisztartói folyó számnak jegyzékét; ez különösen s kiváltképpen: a kész pénzbeli bevételeknél, és erdei utalványokra nézve ez mellőzhetetlenül szükséges; de a többire nézve is hasznos.

10., Minden utalványnak Következtében, a mellyet tisztai vagy cselédi egyén valamit átvesz, Köteles neve reá írásával bizonyítani, hogy átvette; azután otthon Kézi jegyzőkönyvébe beírni: hogy mindenkor számolhasson: mit, s Kitől vett által, s hova tette s Kinek adta?

11., Illy utalványok s más okiratok azonnal minden halasztás nélkül a tisztartó által adatassanak azoknak, a Kiket illetnek; ellenkező esetben a zavarnak eltávolítása tekintetéből a tisztartói Könyelműség s hanyagság megróvándó.

12., A szerződések Közül: az urodalmi gyapjú eladást maga a főkormányzó végzi, figyelemmel lévén mindenkor a t.[ekintetes] Káptalan gyapjának árára, melly allig becsesebb 8–10 f[orint]p[engő]vel. A bárány gyapjú, mint jobb értékű, Külön áron is eladható.

13., A Külömbféle gabonának; nem különben a boroknak is nagybani eladása a főkormányzót illeti, Kalauzúl e dologban a szombati piacz ár, és a urod[a]l[m]i Kádárok szolgálhatnak.

14., A mesteremberekkel való szerződéseket, a helybenhagyást mindenkor fenntartva, helyesen bízza a tisztartóra; az építéseknel jó szolgálatot tesz a Mérnöknek tanátsa is, kivált az ácsok árjegyzékeire nézve.

15., A melly szerződések a főgazgató által helybenhagyattak, azok azonnal a tisztartó által fogalmaztattnak, az irnok által három példányban tisztán leirattnak, a főkormányzó által helybehagyva aláirattnak; a pöcsétet rendesen a tisztartó nyomja reá, ettől mérséklett dijt várván. A példányok az illetőknek átadattnak.

16., Minden szerződések, nagybani eladások, vételek s a t[öbbi] évenként a főkormányzó által saját használatára készített több ives jegyzőkönyvbe beiratassanak, ez által magának a szükséges tárgy avatottságot megszerzendő.

17., Hogy az uradalmi számadások Korábban elkészítettessenek, szoros kötelessége a tisztartónak, Ispányoknak, Vadászoknak minden új évnek elein minél előbb, s leg föllebb Mártius hó végéig minden néven nevezendő okiratokat a Számtartónak kezére adni; ellenkező esetben a tisztartó Április 1.-től fogva naponként mind addig, míg mindent át nem adand, az uradalmi pénztárba fizetendő, egy ezüsfórinttal bünttetetik; ezen bírság a főkormányzó által assignáltattván.

18., A főkormányzó többször tekintse meg ex inproviso a magtárakat, ha vannak e a gabona-garmadákban czédulák a gabona termés helyét, mennyiségét, és az abból ne talán történt kiadást tanúsították. De nézze meg a Számadó naplóját is, és a számadási könyvét is, ha p[éldának] o[káért] nintsenek e naplóban üres lapok közben hagyva, vakarások, letörölések, és más eféle rendetlenségek. Vizsgálja meg némelykor a pénztárat is, ha vallyon a pénztár állapotját mutató ív szerint a pénz valóságosan a pénztárban vagyon-e?

19., Felügyel a főkormányzó: hogy az urodalomnak dolgozó mesteremberek kifizettetésők alkalmával megszolgált s kifizettettni rendelt pénzek Külömbféle ürügy alatt merénylett vizsztatásával a Számtartó által ne zsaroltassanak.

20., Az urodalomban az egész tisztségnek általjában, de különösen az ispányoknak, vadászoknak és hajdúknak földeket bérelni s mivelni a t. Káptalan igen is helyes okokra nézve keménnyen tilalmazza.

21., A tisztségnek, s Különösen a Vadászoknak, fennálló fát pénzért se adjon a főkormányzó, másként a visszaéléseknek, s az urodalom károsításának Kaput tárand. Sött hogy a Vadászok a szomszéd urodalmaktól pénzért vehessenek ma-

goknak álló fát, vagy ölfájokat eladásul a városba küldhessék ugyan azon okokból megnem engedhető.

22., A pécsieknek és üröghieknek fölöttebb óvakodva adjon pénzért állófát, minthogy ezek a megvett egy fának ürügye alatt több hónapig az erdőbe szoktak járni, és hármát is elhordanak.

23., Minden urodalmi javaknak p[éldának] o[káért]: Korts máknak, erdőknak, réteknak s a t[öbbi] bérbe léendő adásai nyilván a tiszti-széken történjenek, ne-hogy másként némely tiszti egyéneket a részrehajlásnak gyanúja terhelje.

24., Ha a főkormányzó házat, pajtát, pinczét s a t[öbbi] épített az urodalomban, helyét, irányát, s fekvését maga tűzze ki miután eleve mindent szemre s fontolóra vett.

25., Midőn a jobbágy télen s kivált tavasszal szükölködven az Urodalmat illető várás mellett a Magtárból gabonát kér: adassék az a folyó s meghatározott áron – de egyedül azoknak: kik múlt évi adóságukat és tartozásokat az uradalom Pénztárába befizették; a mit adózási Könyvetskéjük felmutatásával tanúsítsák – különben a jobbágy eladósodik s elpusztúl.

26., Aratás előtt egy hónappal a két kerületben hirdetessék ki az Ispányok által: hogy a jobbágyoknak sem a kéve kötelekre szükséges szalma hejányának, sem pedig a felhordott nagy szükségnek tekintetéből sem fog megengedtettni: hogy a fenn álló érett rozs, vagy más gabonájoknak egy részét előlegesen le arathassák s a kévéknak megolvastatása után haza hordhassák – mert ez által késleltetik a gabonának learatása; és az urodalom rútul csalattatik s károsittatik. Azonban: a szabad-földekben termett gabonára nézve ez meg engedhető – de csak akkor és ottanag, hol a szabadföldek meszsze vagynak a dézsmálat alá vetett földektől.

27., A gabona dézsmálatra kimegyen az egész tisztség, és magok között föl-osztják a dézsmálandó határokat, a Keresztek s Kévék olvasását s felírását lelki ismeréttessen tellyesítettven; e munka egyedül az irnokra s ispányra soha ne bizatassék, másként az urodalom Kárát látandja.

28., A bor dézsmálatra nézve okvetetlenül szükséges

a: hogy a borokat felíró tiszttel az urad[a]l[mi] kádár vagy a borizeléshez értő, ha bár napidíjért is fogadott hiv s becsületes ember mennyen mindenkor a jobbágyok pinczéibe a hajdúval együtt: hogy az izlelje a borokat s válasza a dézsmába járandót, és lássa, hogy a hajdú jól s híven kiáltja-e Ki a pinczében talált bor mennyiséget, erre nézve a hajdúk magányossan a pinczékbe illy alkalommal ne bocsátassanak, – és

b: hogy az izelés által kiválasztott s alúl s felül leszurkozott hordó a pincze gazdája által a hajdú jelenléttében kotsira rakattassék, és az urad[a]l[mi] pinczébe szállítassék – ellenkező esetben az urodalom kevesebb s roszzsabb bort fog kapni, és a bor beszedésnél elkerülhetetlen léend a zavar.

29., A hol idegenek bírnak az urodalom keblében szőlőket, mint például: a Bostai felső hegyben bírnak a Szalántaiak és Németiek, ott a leszűrt borok azonnal, ha bár forrásban volnának is, az Ispány által összezeiratassanak – mert az illy idegenek leszűrt s még forrásban lévő boraiknak javát és nagy részét éjelenként haza takarítani szokták az urodalomnak nem csekély kárával.

30., A Bánosi s szomszédos hegyekben jó boresztendőkben nyert majorsági s dézsma fehér borok szeszesek ugyan de zamat nélküliek, és a felső Kerületben hagyatva fölöttéb ritkán találnak vevőre – ugyan azért az urodalomra nézve igen hasznos azokat a Kökényi pinczébe lehordatni, holott nagyobb hordokban Szilvási bornak egy harmad részével föleresztettve, egynéhány évek után Szilvási bor gyanánt jó pénzért eladhatók.

31., Pécselt a tervezett jó házi pincze elkészülvén a pénztárra nézve igen hasznos léend abban mindenkor egy Két száz akót a Szilvási s Kökényi borból tartani; a jó eladást e segéd eszköz által fölöttébb Könnyítettven.

32., A Kinyomtatott vagy csévelt gabona hetenként minden halasztás nélkül az Al-Kormányzó vagy tisztartó jelenlétében helyben a szűrűn – de a vasig letsapva fölméretik; a hajdú által bekésértetik; és a magtárban ujjolag a Kultsár jelenlétében fölméretik; a beküldési lapok öszszeszedettvén.

33., Az urodalomban létező templom nélküli harangozók eránt oda irányozza törekvését a főkormányzó: hogy a telkes polgárok helyett Kisházások vagy zsellérek neveztesse nek harangozóknak, és ez által a 27 napos urinapszámos engedmény 12 napra szállítassék; az urinapszámnak becse naponnan növekedvén.

34., A főkormányzó évenként nagybőjtben Két héttel Húsvét előtt, Klósz ezer pengő f[orin]tos alapítványának egész évi kamatját az uroalmi számtartótól, a Káptalantól leg ujabbban nyert húsz ezüst forintot pedig a Kápt[alani] Szegények pénztárából átvevén – az egész öszveget az Urodalomnak leg ügyefogyottabb s nyomorultabb jobbágjai között az illető, vagy is Abaligeti, Saásdi, M[agyar] Széki, N[agy] Hertelendi, Keszüi, Garéi s Görcsönyi Plébánus urak által a nagy ünnep előtti napokban Kiosztattja; tőlök a Számadónak Szükséges nyugtatványokat elvárván.

35., Az iskola-év végével Rózsa alapítványból, mely Két ezer f[orin]tból ál, a pécsi utolsó évbéli növendék papságot illeti, és a Megyebéli Alapítványok pénztárába letéve ezerétől 55 f[orintot] Kamatoz, a Főkormányzó fövesz 110 f[orintot] és ezen pénzöszveggel Két Kinevelt papnövendéket, a Kiket a Ház előljárói és a Theol[ógiai] tanítók titkos szavazás által a jutalmazásra kijelölnek, buzdító szavak között adományoz. A boldogult Jótevőért tizen Két misét mintegyik elmondani köteleztettvén.

36., A főkormányzó felügyel nem csak a növ[endék] p[ap]s[ág] Uroalma, hanem egyszersmint e Következő alapítványi pénztárakra u[gy] m[int]: a Megyebéli Elaggott papok, egyházi Megyebéli, és a Gyám s pártfogás nélküli plébániák s templomok pénztáaira – a Kiadandó pénzeket Kamatra Kiadja, de ezen felsőbb-ség rendelte óvások mellett

a: az alapítv[ányi] pénzt fölvenni óhajtó a városban vagy azon Kívül létező ingatlan birtokának állapotját – valamint azt is: hogy mi légyen ezen birtokra adósággként bétáblázva? hiteles okiratokkal eleve bébizonyítani köteles.

b: ha városi birtokos, valamellyik Városi Tanátsnok által irassa meg a nyomtatott ivre szerkezett Kötlevelet.

c: a Kötlevelet az adós mindenkor feleségével együtt írja alá vagy tegye Körösztvonását.

d: valamint az adós, úgy jó birtokú Kezesse is a tanátsnok előtt írja magát alá.

e: az adós maga Költségén bétábláztattja a Kötlevelet. Illy Kötlevélre Kiadja néki a főkörmányzó a pénz; a Kötlevélnek másolatja a Számtartónak adattván, az eredeti bététetik a Káptalan orsz[ágos] Levéltárába<sup>771</sup>, czim s szám irattván reá.

Az Urodalmi Tisztartóra nézve:

37., A főkörmányzóhoz minden szombaton reggel 7 órára följönni Köteles a tisztartó, mind Két Kerületben tellyesítetteket és tellyesítettőket rövid vázlatban elősorolván, és a főkörmányzói rendeleteket jegyzékbe vévén; – ha tisztí ülés vagyon, a mi rendszerént minden két hétben egyszer történik, akkor ottanag a főkörmányzó előlülése alatt olvastattnak fel mindenek, és a panaszok elintéztettnek, a Kártevők megbüntettnek s a t[öbbi]; ha pedig tisztí ülés nincs, akkor a főkörmányzó szobájában végeztetik minden; más nap a rendeletek tiszta példányban az írnök által bemutattván.

38., Minden holnapban egyszer okvetetlenül adja be a tisztartó mind az elköltött, mind az megmaradott urinapszámok mennyiségét: hogy világosan tudva legyen az urodalomnak Kézi s Szekeres ereje, és a gazdálkodásra figyelmeztetthessenek.

39., Minden évnek utolsó Két hónapjában, előbb vagy később a mint az Urodalomnak körülményei Kivánandják, a tisztartó által pontosan tellyesittetik az úrbéri összeírás; melly alkalommal számba vétettnek az urodalmi eszközök, butorok s a t[öbbi]; a haszonvehetettnek a főkörmányzó aláírásával a Kiadások közé feljelendők.

40., Az úrbéri fölíraskor arra ügyel a tisztartó: hogy a telkek 4/8 alúl kissebb részekre ne daraboltassanak, a jobbágy élete s a hóni törvény tilalmazván azt, azért a főkörmányzó oda törekedjék, hogy a 2/8 telkek öszszesittessenek, az urodalomban kevesbüljenek.

41., A tisztartó adja be a főkörmányzónak hivatala kezdetében mindjárt a minden néven nevezendő urodalmi bérnököknek jegyzékét, p[éldának] o[káért]: molnárok, korcsmárosok, mész, szántó föld, rét bérlésekről értesített – a bérlőnek nevét, helyét, bérlési esztendejét, napját, a mellyen kezdődött, és a meddig tartand s végződend, végtére a bérlési díjat följelölvén.

42., Minden érdekesb munkánál u[gy] m[int]: vetésnél, szőlő metszésnél, dézsmálatoknál, nyomtatásnál s a t[öbbi] a tisztartónak jelenléte s felügyelete szükséges; bővebb tapasztalása pedig s személyes vezérlete az Ispányokra nézve és így az urodalomra nézve is fölöttebb hasznos. Egyedül a pinczébe Küldheti maga helyet az írnököt a töltögetésekre s fejtésekre fölügyelendő.

43., A le aratott majorsági gabona-termést, mielőtt az a szűrükbe hordattnék öszve, köteles a tisztartó az körösz t kéve számra megolvasni; segítségére az Alkörmányzó szokott lenni, ha ez szükséges lenne.

44., Mi előtt a szűrükben elkezdettnék az általános nyomtatás és csépelés, minden szalmás gabona számba vétettvén – de a mit a hajdúnak tudni nem sza-

<sup>771</sup> Hiteleshelyi Levéltár.

bad – mind a majorsági, mind a dézsma gabonából próba nyomtatás tétessék egy vagy három körösztel, az ebből nyert tisztamag fölméretvén, e szerint azonnal a tisztartó által készítessek a sperativumróli számítás, és ezután kezdessék a nyomtatás s csépelés.

45., Az urodalmi erdőkben hol és milly Kiterjedésű vágások tétessenek, és a levágott ölfa, tölgytuskók s a t[öbbi] a vágásokban meg olvastassanak, szinte azután a raktárakban számba vétessenek, ez a munka is a tisztartó személyes Kötelességéhez tartozik; valamint az arra való felügyelés is: hogy a vágások Martius végéig kitisztíttassanak, és Aprilis utoljáig makkal bevetessenek.

46., Valamint az engedetlen s makats, ugy az erdőkben, vetésekben, rétekben s a t [öbbi] Kárttevő jobbágyok jegyzőkönyvét párban mindenkor a főkormányzó is bírja, és azokban a feladottaknak nevei, vagy ítéltettek el vagy nem, hiven beiratassanak, ellenkező esetben az urodalomtól sok forint elmarad, és a jobbágy Kártékonyabb lesz.

47., A Kártevő vagy makats jobbágy vagy a tisztiszek előtt ítéltessék el vagy pedig helyben az Ispány által, de ez esetben a Birónak és Két eskütnnek jelenléte szükséges, és ha megtörtént, az első szombaton felöle a jelentés megtétessék.

Az Urodalmi Számtartóra nézve:

48., Minden hónap végével okvetlenül beadja a főkormányzónak külön iven

a: a belső s Külső magtár állapotját – bevételét, s Kiadásait,

b: az uradalmi pinczék állapotját – bevételét, s Kiadásait,

c: a pénztár állapotját – bevételét, s kiadásait azon hónapban.

49., Köteles az urodalmi javakból bevett pénzt a főkormányzónak hálósobájában létező pénzes ládába betenni, a bátorságosb pénzkezelés kívánván ezt; lakásán csak egy Két száz forintot tartani engedtessek.

50., A számtartó hónapokonként leg alább egyszer járja be az urodalmat, árenda, bor s más pénzeket beszédendő – ellenkező esetben az árendások, bort mérő hajdúk a pénz behordási ürügy alatt fuvaroznak s sok uri napszámot elpazarolnak, vagy kezükön tartván a pénzt rablásoknak adnak alkalmat, s az urodalmat Károsítják.

51., Évi számadását Junius utolsó napjáig beadni okvetlenül tartozik; ellenkező esetben Julius 1-ső napjától egy ezüst forinttal büntettetik naponként miglen benem adja – ezen birság a főkormányzó által néki bevételre assignáltassék.

52., Ugyan ezen Szabály értendő az árvák számadására nézve is, melly hasonló figyelemmel Kisérendő.

53., Minden szombaton a gabonának részletes eladásáról hozza be a tisztarói aláírással s pöcséttel ellátott jegyző-könyvet, mellybe, ha szükséges, beírja a főkormányzó a gabonának ujolag meghatározandó árát, neve aláírásával – de ez előtt a Számtartó az eladott gabonának mennyiséget és árát sommába összevonja; minden vakarás vagy toldás itteneg felette tilos.



54., Minden gabona Kiadás Köröszt vassal ellátott mérőkkel történjék, a Kukoriczát Kivéve; a deputatumnak<sup>772</sup> Kiadásánál, ugy más nagyobb Kiadásoknál az irnok vagy Kultsár legyen jelen s hiven följegyezze: mi, mennyi, és Kinek adatott.

55., Hasznos a magtárakat többször fölméretni; de Novemberben és az aratás előtt okvetlenül szükséges; a fölmérést előzze a magtár állapotróli jegyzéknek beadása; a lecsapás biztos s hiv lelkületű hajdú által tellyesíttessék a Körösztvasig; minden legkissebb tetézés tilalmazva; Alkormányzó, tisztartó s irnok jelen vagyon.

56., Bészarádásra s apadásra százmérőnél egy egész éven által minden gabona fajból egy pozsonyi mérőt számíthat a Számadó, egy hónapra pedig hat ittét; Kivéteket a hajdin, melly a Kertési padláson tartassék Két Kults alatt, és tavasz elején méretesték által akkor már száraz lévén.

57., A Kukoricza mindenkor, s minden kivétel nélkül a Szeminárium nyugati vagy is Kultsár padlására s kezére adatassék által, és tavasszal néki átmérettik; a Külső magtárban minden fölösleg – 50–100 pozsonyi mérő – elvesz, sőt héjány támad.

58., A borok számbavétele, ha nem többször, legalább Kétszer okvetlenül megtörténjék, először szüret előtt, hogy tudva legyen, mi maradott az egész évi bor kiadása után és másodsor midőn a dézsma borok beszedettek, ekkor össze iratván a borok az eddig volt új borok az ó borok osztályába jönnek, és a bejött fölösleg számba s perceptumba vétetik; és ezen második inventációval bészaratik az ó, s Kezdődik az új pincze esztendő a bor számadására nézve.

59., Minden pénzt az urodalomban, ha bérből jó az, vagy eladásból, mindenkor egyedül a Számtartó szedje be, ő egyedül, és nem más lévén a Számadó.

60., Schémát vagy is az uradalom személyzetének névjegyzékét dijuk, bérök, ruhájok, élelmök Kimutatásával évenként Készítsen s a főkormányzónak beadjon a Számtartó; azt a Schematica deduktiót pedig, melly a Számadáshoz Kapcsolandó, mindenkor látamozza a főkormányzó.

61., A mint a Számtartó az uradalmi nagy pénztárba betészen, vagy abból Ki vesz; ugy nem Különben azt is, a mit a főkormányzótól átvészen p[éldának] o[káért] nagyobb eladásoknál a foglalóul adott pénzeket – mind ezt a főkormányzónál tartandó ívbe saját Kezével beírja a Számadó, a főkormányzónak tudomásul, de biztosításul is.

62., Az alapítványi pénztárakra: u[gy] m[int]: az elaggott Papság, a megyebéli, és a gyám nélküli plébániák pénztáaira, fölügyel a főkormányzó, Kezelő lévén az uroalmi számtartó; fölügyelésre nézve három Külön ív tartatik a főkormányzónál, mellybe minden bevétel s Kiadás beirandó, tudomásul s biztosittásul a főkormányzónak szolgálendő.

63., Klosz alapítványát, melly egyedül a Szeminárium jóságában létező nyomorultakat illeti, az Uroalmi Számtartó kezeli; erről számadását évenként a főkormányzónak beadja, Ki azt átvizsgálja, és a főkormányzói levéltárba elteszi.

<sup>772</sup> Az alkalmazottak természetbeni juttatásai pl.: bor, búza, tűzifa stb.

64., A dézsmakendert jó Korán, ne hogy a virágos Kender durvább magvas Kenderrel pótolathassék, beszedi a Számtartó, azt a falukról egyenesen a Szeminárium padlására szállíttván, hol az a Vicerector szeme alatt elkülönöztetik; a borsót, lencsét, vörösmagot<sup>773</sup> hasonlólag a Számtartó szedi be; s Kiadván a deputatumot belőle, a többi a Kultsárnak adja által; a vörös mag eladatván.

Az Ispányokra nézve:

65., Az ispányok minden Két hétben a főkormányzó elől ülése alatt tartandó tisztiszékre bėjönnek, az elkölt urinapszámokról számolnak, azokat a jegyző Könyvbe beigtattják, s a gazdaságbeli munkák fölött tanácskoznak; szorgos munka üdőben u[gy] m[int]: Kaszálat, széna, sarjú gyűjtéskor, dézsmálat alkalmával s a t[öbbi] – ugy télen is, midőn a gazdaságbeli munkálatok szünet heteket ülnek, a bėjöveteltől fölmentetnek.

66., Minden év negyedben pontosan beadják a lefolyt három hónap alatt felhasznált urinapszámokrol számoló jegyzékeit: hogy lássa a főkormányzó, mi történt? mi, és hová, s mennyi használtatott?

67., Minden nemü fakijelölésnél, u[gy] m[int]: pénzért eladandóknál, uradalmi vagy jobbágy épületfák megbillegelésőknél, a jobbágyoknak tüzelésül télen Kiadandóknál s a t[öbbi] a kerületi Ispány mint hivatalos ellenőr okvetetlenül jelen legyen, és mint ilyen aláírja az ezekről szőlő vadászi jegyzékeket, és az ezekről készült számadási okiratokat, ha semmi ellenvetése nintsen.

68., Minden gazdaságbeli munkánál p[éldának] o[káért] szántásnál, vetésnél, Kaszálatnál, aratásnál, szőlőművelésnél s a t[öbbi] jelen vagy on, de legyen jelen első, akkor a hajduk s napszámosok is korábban jövendnek; az egész erőt fölosztja ugy, hogy czélszerűbb s gyorsabban mennyen a munka; mindenre fölügyel hogy helyesen s jól történjen minden.

69., Ölfá hordatást a Kerületi Vadász tudtával s jelenlétében, Ki a fárol számol, rendelhet csak, e nélkül nem.

70., Jobbágyi vagy akár milly földeknek bérlése, szántása, vetése, a főt[isztelendő] Káptalan által szigorúan tilalmaztatik.

71., Minden hétnek végén Kimerítő tudósittást Küldenek be a Kerületjőkben tellyesítettokról, vagy elmaradottakról, úgy nem különben tűz, jég s a t[öbbi] által okozott szerencsetlenségekről, és ezek nagyságáról. Minden évnegyedben okvetetlenül a jobbágyokkal computust<sup>774</sup> tart.

A Vadászokra nézve:

72., Az Urodalomnak két vadászsa: orfűi fő-, s szilvási alvadászsa vagy on, a felső Kerületben két erdő őrrrel ellátva; az erdőre való szigorú fölügyelés és vigyázat első kötelességök, azért minden tapasztalt kártétel földandó.

<sup>773</sup> Lóhere.

<sup>774</sup> Egyeztetés.

73., Minden Kezddő vagy folytatandó vágásoknál a fővadász a tisztartóval együtt meghatározza a vágásnak helyét s Kiterjedését; az ölfá vágásra fölügyel. Minden ölfát mi előtt az a raktárba Kihordatnék a tisztartó és ispány által megolvastattja, ellenkező esetben az ölfá fölösleg, melly ha jól vágatott, 100 ölnél husz szokott lenni, egészen elvesz, holott ebből a pénzért vágok nagy részint Kifizetethettek volna.

74., Minél Kevesebb napszámmal kihordatván a számba vett ölfá, és ölbe rakattván, ott ujolog megolvastatik. Azután azon Kell lenni a vadászoknak, hogy a vágások legfölsőbb Martius végéig Kitisztittassanak, és Aprilis végéig makkal bévettessenek és bekerítessenek, és Kiterjedésök ujra fölméretesenek, jegyzékben beadandók.

75., A vadászoknak és erdő öröknek fát venni bár kitől s hol egy átaljában nem szabad, mert ez legjobb ürügy a falopásra, Kivált ha a szomszéd erdőből vétetik az, de az urodalom se adjon néki semmiféle szín alatt, mert egy helyett százat fog lopni, az álló fa nem lévén neki átolvasva.

76., Minden az állófának eladását rendelő és a főkormányzó által látomázott utalvány okvetetlenül igtatassék az erdei Kiadások jegyzőkönyvébe, ha vagyon a fa kiadva, ha nints; ez utóbbi esetben megjegyeztettvén: hogy a kért fának kiadása elmaradt, jövő évben a kívánt fa csak uj utalvány mellett adathatik ki.

77., Utalvány nélkül, vagy a főkormányzó által alá nem írt utalvány mellett fát bárkinek is kiadni, Kenyere veszte alatt tilos.

78., Az erdei vonalakban se vadász, se hajdú, se erdő őr ne legeltesse marháját, mert ez a vágásba is bemegyén az urodalom Kárával, és a jobbágynek ingert nyújt a vágás leetetésére.

79., A beszálítandó ölfá úgy szállítassék be, hogy hasábjai megolvassva s a szállítási lapban följelölve legyen.

80., A Vadászok Juniusban epret, Augusztusban pedig mogyorót szedessenek az urodalmi ház számára.

Az Urodalmi hajdúkra nézve:

81., Urbéri telekkel vagy malommal bíró hajdúk az urodalmi szolgálatban ne szenvedtessenek, hanyagúl végezvén az urodalmi dolgokat, és az urinapszámokkal hivtelenül sáfárvodván. Hasonlolog, ha urodalmi bort mérnek, saját szöllőt ne bírjanak, Különben az urodalom Károsul.

82., A hajdúk pontos és hív jegyzékeket vezessenek

a, arról hány urinapszám volt naponként kiálitva és hova fordíttatott?

b, mennyi széna, szalma, zsup, zab étettetett föl naponként a birkákkal, mennyi adatott el, vagy hova fordíttatott?

c, ezen jegyzéket csak a főkormányzónak vagy a tisztartónak adják be.

83., Gabona, bor, ölfá szálításokat hajdúk kísérvék be.

84., Az urodalmi javakra: rétekre, vetésekre, erdőkre s a t[öbbsi], úgy nem különben a határhalmokra is élénk vigyázattal legyenek, a kárt eltávolíttásák, vagy béjelentsék. Lakhelyeik kertjeit s udvarait eleven kerítéssel ellátni törekedjenek.

85., Minden urimunkánál első legyenek jelen, a dolgozókat sörkenttsék, s nogassák, és mindenre vigyázzanak. Hetenként okvetetlenül a volt napszámosokat ki czédulázzák.

86., Jobbágy földeket Kibérlelni, szántani és vetni szigorúan tilos.

A Házi Kulcsára nézve:

87., Mint minden tisztje s cselédje az urodalomnak, úgy a házi Kultsár is, kinek kezén padlás, pincze, élelemtár, s fa vagyon, és kezén 1000–1400 f[orint] w[áltó] megfordul, szolgálata kezdeten hívségre megesküdtetik, és kötelessége: a konyha s udvar cselédségére felügyelni; mindent, a mi az udvarba hozatik, számba venni; a konyhára kiadni; a piacon hiven bevenni; a szakáts és kukták almáriomjait véletlenül megvizsgálni; számadását honaponként be adni; tehenekre, sörtvésekre, baromfiakra gondot viselni; az udvarból a Kiadandókat Kiadni, s a t[öbbi].

88., A városiaknak előfizetés útján eladott ölfát Kinek Kinek udvarába héjány nélkül álitattni, az béküldött ölfáról számolni s a t[öbbi] – ezért minden eladott ölfától tiz váltó Krajczárral jutalmaztatik.

89., Más jó igazgatással bíró urodalmak példájára felettébb hasznos több tekintetre nézve: hogy évnegyedenként a Tisztartó a Számtartóról, Ispányokról, és a fő s alvadászokról; az Ispányok a hajdukról, a fővadász az erdő örökről – ha sörényen e vagy hanyagúl tellyesített Kötelességeiket, józan s erköltsös vagy erköltstelen életet viselnek, engedelmessek e vagy engedetlenek e – egyenes lelkü jelentéseiket a főkormányzónak beadják okvetetlenül. E jegyzékbe sorozandók a Kádárok is, Birkás, Katona és Ordináncz<sup>775</sup> is.

90., Mindenki a 3 Urodalomban, Ki deputátumot húz, azt évnegyedenként okvetetlenül saját zsákjában és hordójában vegye Ki; ellenkezőt gondatlanságból téve, elvesztendi azt. Kápt[alani] határozat: Oct[óber]22. [1]845. 135 szám.

91., Az urodalmi plébánus urak, tiszttek, cselédek, haszonbérllők ezentúl kötelesek léendek lakházaikat saját költségükön tisztogattatni, és a kisebb javításokat s reparatiókat viselni, jó karban adattván az nékik által. Kápt[alani] határozat: Oct[óber] 22. [1]845. 137 szám alatt.

92., Jövendőben a három Urodalomban nyugalmazandók ezentúl nyugdíjban zabot és szénát nem fognak kapni; és a már nyugalmazottak széna helyett – ölet 40 f[orint] w[áltó] számítva – készpénzt fognak nyerni. Kápt[alani] határozat: Oct[óber] 22. [1]845. 136 szám alatt.

93., Ajánlom egész lelkemből igen tisztelt Utódimnak a főtisztelendő Igazgató uraknak: hogy a számtartónak legújabbban 1845-dik évről 15-dik szám alatt kiadott utasításokat szigorúan feltartsák, és megtartassák; másként a jó rend helyet botrányos s kártékony bonyolodások fognak előállani.

94., Az akónkénti bor eladásnál, és ennek Kiadásánál ne egyedül a Kádár, hanem az uradalmi irnok is vagy a Kultsár jelen legyen, ezek által is minden tellyesített különös jegyzékbe tétettvén, és bemutatattván.

<sup>775</sup> A főkormányzó mellett szolgáló díszes egyenruhát viselő hajdú.

95., A tisztségi és cselédségi egyének szorgalmát nagyon előmozdítja: ha évenként egyszer leg alább értesítvény adatik be az igazgatónak arról: hogy az Ispányok, hajduk, vadászok s a t[öbbi] miként viselik magokat? tellesítettik-e hiven Kötelességeiket?

Isméretetek a Papnövelde Uradalomról. 1845 évben.

1., A pécsi Papnövelde urodalma tizenkilencz apró helységből áll; e közül egy – Kishertelend – telki állomány nélkül vagyon, a múlt századnak utolsó tizedében Nagy-Hertelendnek legszélsőbb téerein épülvén. A tizennyolcz telkes helység öszvetben: 328 2/8 telki állománnyal bír; telkes háza 594; telketlen vagyis Kis-háza 84 vagyon; 5240 katolikus és 21 zsidó lelket számlál; urinapszámot a telkektől és Kisházaktól 38 390 napot szolgál. Vagyon az Uradalomnak egy saját malma; és 37 urbéri díjat fizető, polgár malma, melly 37 patak malom jelenleg fizet urbért 1426 f[orint] 36 x[krajcá]r w[áltó].

2., A megnevezett uradalom két kerületre – felsőre és alsóra – oszlik; Pécs várossa határa által elválasztva.

a., Alsó Kerület:

Számlál hat helységet, neveik: Kökény, Keszű, Bosta, Szilvás, Szőke, és Kisdér. Ezen hat helységben vagyon 143 2/4 telki állomány; házas s telkes jobbágy 267; Kik Közül ez évben bírt egész telki állományt 12; három negyed részt 44; fél telket 177; és egy negyedtet 34; házas zsellér vala 12; lélekszám 2000-re rugott; urinapszámot szolgált 15 114 napot. Különösen:

3., Kökényben vagyon telki állomány 34 2/8; házas és telkes jobbágy 65; Kik Közül 4 bír egész telket; 8 három negyedtet; 43 fél telket; és 10 egy negyedtet; házas zsellér vagyon 7, urinapszámot szolgál 3688 napot; ölfát behord 34 8/32 ölet; a harangozó engedménnyre 12 nap; a lélek szám 515 mégyen; Katolikusok; bosnyák ajakúak. E helységnek belső telke 145 3/8 holdat; szántóföldje 753 holdat; rétje 90 3/8 holdat; rétpótlék földje 209 4/8 holdat; szőlője 119 holdat; kenderföldje 13 3/8 holdat; és szabályozatlan legelője 620 4/8 holdat tézsen; de ezen legelői holdszám részint az abba való bészántások, részint pedig, és kivált az erdőnek a Málomiakkal történt felosztása által tetemesen Kevesbült.

Vagyon itt az urodalomnak a falu alatt egy nagy háza, mellynek Keleti oldala a Kerületi Ispánnak lakul szolgál; alatta öt ezer akóra pinczéje, mellyben e folyó évben, bátor az alsókerületi szőlőket a jégesső többször megrontsolta még is 3363 2/8 akó bor vala. Az urodalmi ház alatt az út mellett vagyon a bérese s hajdú lakása; a faluban a bérnöki ház, kortsma, vágószék, melly évi bérben 70 f[orint] hozand, ha az épület Kijavítva lesz; 140 akó bort Kimér. Az uraság földjei a pajta körét foglalják el; négy darabban 185 holdat tesznek a tavali rendesebb fölmérés szerént; e között a völgyben 4 hold fenyéres; ezen majorsági földekhez járuland jövő évben az ezekhez átellenben fekvő parochiális 32 hold szántóföld; helyette a Keszüi határban kevesebb ugyan holdszámra, de jobb minőségű irtásföld adattván. A majorsági szőlő az uradalmi ház felett 12 holdat foglal el a nem rég hozzá vett

szőlővel; ez évben 400 akó helyett csak 200 akó termett. A szőlő alatt nyugatfelé vagy a négy holdból álló urodalmi szilvás; ennek ellenében a Kápolna Körül a 7 2/8 holdnyi gesztenyés kert, százat meghaladó nagyobb és kisebb gesztenye fáival.

A gabonatermés ezen igen Középszerű évben ez vala: majorsági irtott buza 140 p[ozsonyi] mérő; rozs 83 ½ p[ozsonyi] m[érő]; árpa 52 p[ozsonyi] m[érő]; 168 p[ozsonyi] m[érő] zab; 17 p[ozsonyi] m[érő] tiszta bükköny; és 69 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; kukoritcza 85 p[ozsonyi] m[érő] csutás.

A dézsma búza let 46 p[ozsonyi] m[érő]; 117 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 7 p[ozsonyi] m[érő] zab; és 52 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; Kukoritcza 85 p[ozsonyi] m[érő] csutás. Dézsma bor lett 83 akó fehér és 141 akó vörös.

E Kökényi határban a siklósi derék útnak nyugati oldalán vagy a urodalomnak, Csartosnak nevezett, legjobb kortszmája évenként legtöbb bort mérven Ki; e folyó évben 33 akó palaczk bort; 168 akó fehér és 55 2/4 akó vörös bort árult el; a palaczk bornak akója 15 f[orint] w[áltó], a közönséges fejérnek 6 f[orint] w[áltó], a vörösnek pedig 5 és 4 f[orint] w[áltó] adattván. Ezen kívül a bérnök fizet 126 f[orint] w[áltó] Az urodalom ad néki 4 ölfát és 2 hold szántóföldet.

Jó jövedelmet adand egykor az urodalomnak a korcsma mögötti völgyben a taval felállított téglá és cserép égetés; ha becse szerénti ápolásra méltattatik. A Korcsma melletti két kisház a téglás mesternek s legényeinek szolgál lakhelyül. E határban Két patak malom létez. Az egész határ 2273 5/8 holdból áll.

4., Keszű magyar s Katolikus helység, 30 egész telket bír, telkes házainak száma 66, mellyek közül egy egész telkes, kettő háromnegyedrész, 47 fél telket, és 16 egy negyed rész telket bír; házas zsellérje 4; uri napszámot szolgál 3192 napot; behord 30 ölfát; harangozó engedménye 54 nap; a lélekszám 550 rugg. E falunak belső telke 61 3/8 hold; szántóföldje 660 hold; rétje 302 2/8 hold; pótlék földje 125 3/8 hold; Káposztás földje 4 2/4 hold; Kenderese 20 hold; 99 hold szőlő; tiszta és csaltos legelője 190 2/4 hold; erdős legelője 553 hold.

Az urodalom bír e faluban: bérnöki házat, korcsmával, hús-vágó székkal, pálinka égető házzal – mind ezekért fizet a bérnök évenként 172 f[orint]tot, és ez évben kimért: 87 fejér és 115 akó vörös urad[a]l[mi] bort; a bérnök az urodalomtól Kap 5 ölfát, és a jobbágyoktól járó Kazánbért; e fölött dél felé egy házat nagy Kerttel, mely a Kökényi urad[a]l[mi] Vinczellérnek adatott lakul és Pécs felé még egy új házat, Két Kerttel, melyet a Kertekkel együtt ideiglenesen a hajdú használ; az előbbi hajdú lak s nagy belső telek a bérnöknek adattván. Szürüs Kertet a falu fölött Kelet felé 1 3/16 holdból állót. Pécs felé ugyan e határban a falun Kívül még egy korcsmat Gyöngyösnek nevezett, melynek udvara, Kertje s Kis szántóföldje nem egészen másfél hold; a bérnök fizet 50 f[orint] w[áltó] és az uradalom borát méri, ez évben 110 akó fehér és 95 akó vörös bort mért ki; az urodalomtól kapott 4 ölfát, és a fenn említett Kis szántóföldet.

E fölött Rácváros felé vagy a Urodalomnak saját malma, mellyért évenként 200 f[orint] bér fizettetik; az urodalomtól másfél hold szántó s rétföldet, és ha az uraság rétvén sarjú Kaszáltatik 3 kocsi sarjút kap. A malom felett vagy a

urodalmi 22 6/16 hold nagyságú jó szántóföld, barátföld<sup>776</sup> név alatt; és szomszédságában 140 holdból álló szép urodalmi rét, mely ez évben hallatlan felhőszakadások következtében a Keszűből lerohanó árvizek által elborítván, minden már-már felgyűjtendő szénáját, mintegy 300 szekérre valót, elveszté. Fenntartja e helységben az urodalom a templomot, melyre nézve ez évben hat hold írtatott ki az erdei legelőből a templomnak Kamatozandó; a plébánia házat az istállóval s pincével, udvara és kertje 4 hold, a Kert feletti szántóföldje 4 hold, mely az idei írtásföldhöz számítva egy egész telki állományt nyújt helyben a Kőkényi helyett a plébániának; végre az iskolát.

Ez évben a gabonatermés ez vala: a majorsági földben 279 2/4 p[ozsonyi] mérő zab; dézsma buza lett 123 p[ozsonyi] m[érő]; rozs 206 p[ozsonyi] m[érő], 24 p[ozsonyi] m[érő] árpa, 23 p[ozsonyi] m[érő] zab; 46 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; 74 p[ozsonyi] m[érő] csutás kukoricza; és ezer apró fej Káposzta. A bor dézsmát adott 63 akó fejr; és 113 akó vörös bort. A Keszűi határban három jobbágyi patak malom vagyon, melyek összesen 2 2/4 hold földet bírnak, és az urodalomnak évi bért 30 f[orint] 34 xr [krajcárt] fizetnek. Az egész határban régiebb felmérés szerint, minden utakat s haszonvehetetlen földeket beszámítván vagyon 2231 7/8 hold föld, a holdat 1100 négyszög öllel vevén.

Népe munkás, borda gyárai hat vármegye szövő székeit bordával ellátják; vásárokat s a pécsi piacot gyakran látogatja, azért a városi erköltstelenség ott is elharapódzott immár. Hajdani számos czigány lakói rég eltűntek.

A legelő itt még közös. Makkbért fizetett 1845-ben: 285 f[orint] w[áltó] és 5 mérő tölgymakkot szedett.

5., Szilvás magyar Katolikus, 260 lelket számláló ős régiségű helység; 19 2/8 telket bír; telkes ház száma 35; ezek közül 2 egész telket; 3 háromnegyed telket, 26 féltelket, és 4 egy negyed telket bír; urinapszámot 2002 napot szolgál; béhord 19 8/32 ölfát, harangozó engedménnyre 27 nap; az egész határ 1296 holdból áll; mely közül 423 4/8 hold szántóföld; 57 6/8 hold rét; 72 6/8 hold rétpótlék vagy is szabadföld; 81 2/8 hold belsőtelek; szőlő 145 2/8 hold, tiszta legelő: ószegi 102 5/8 hold, és a hideg völgyi 36 3/8 hold öszvetben 139 hold. Csalitos legelő: a majors[ági] szántóföldek alatt 31 5/8 hold és a Szőkei határnál az ugy nevezett méteyes oldal 15 6/8 hold, öszvetben: 47 3/8 hold; végre a Miklósi és hidegvölgyi tilos erdőkben 141 6/8 hold, így az egész legelői öszveg 328 1/8 hold, holdját 1200 négyszög öllel számítva; ezen legelői öszveg közös szerződés által 1845-ik évben, miután az 8 év lefolyása alatt minden illető hatóságok asztalait több ízben bėjárta volna, az urodalom és a jobbágyság között megosztatott, ily módon: hogy a jobbágyságnak, ide számítva a három molnárt is, egy egész telekre öt hold legelőt adván, az ószegi tiszta legelőből délfelé kiadatott 74 6/8 hold, és a hidegvölgyi tiszta legelőből 24 hold, öszvetben 98 6/8 hold – az urodalmi birka usztatónál az itatói 3 6/8 hold Közös használatra maradván; ezt a jobbágyinak örök üdőre kiadván megmaradt a fenn megjelölt 328 1/8 hold legelőből az Urodalom számára: az

<sup>776</sup> Barátföld korábban a pécsi pálosok tulajdonában volt, innen ered a neve.

őszegi tiszta legelőből ennek északi része  $27 \frac{7}{8}$  hold; a majorsági földeknél észak felé  $31 \frac{5}{8}$  hold; a hidegvölgyi tiszta legelőből észak felé  $8 \frac{5}{8}$  hold; az egész tilos Miklós s hidegvölgyi erdő  $141 \frac{6}{8}$  hold; és az egész mételyes oldal  $15 \frac{6}{8}$  hold, öszvetben:  $225 \frac{5}{8}$  hold.

E birka legelőn Kívül vagyon e határban az urodalomnak 93 hold szántóföldje,  $3 \frac{6}{16}$  hold szürüskertje; Káposztás Kertje 1 hold;  $12 \frac{11}{16}$  h[old] szőlője; és több apróbb telkei. A faluban bír az urodalom egy hajdú házat jó nagy Kerttel, s szénás kerttel a háta mögött; birkás lakot; birka aklokat; usztatót; pajtát, melly Körül 3 helység gabona termése – majorsági és dézsma – központosul kikészítését bevárandó; e helységben tartatik 15-dic Aprilistől 15-die November az urodalmi 1500 darabból álló birkanyáj.

Gabona termése ez évben itteneg így állott: majorsági buza lett 367 p[ozsonyi] mérő; és zab 93 p[ozsonyi] mérő; dézsmából lett 36 p[ozsonyi] m[érő] buza, 80 p[ozsonyi] m[érő] rozs, 16 p[ozsonyi] m[érő] árpa, 16 p[ozsonyi] m[érő] zab, 34 p[ozsonyi] m[érő] hajdina és mintegy 26 p[ozsonyi] m[érő] csutás Kukoricza. A majorsági szőlőben Kétszeri jég paskolás után 500 akó helyett lett 103 akó fejr és 100 akó vörös bor; dézsmából bejött 116 akó fejr és 67 akó vörös bor.

Bérnőke a helységben az urodalomnak még e korig nintsen, és így a téli bormérésnek haszna egészen, a nyárié pedig nagy részben elvesz, borát hajdúja által Kéntelenítettván Kimérni, aki ez évben csak 6 akó fejr és 51 akó vörös bort Korcsmált el. A husárlás joga bérbe vagyon kiadva, mellyért 5 f[orint] fizettetik. Malom e határban három létez, mintegyik az urodalomnak évenként 9 f[orintot] fizet. A Keszűi plébánia, ahová e helység egyházilag tartozik, 3 hold rétet bír e határban. Itt, hol hajdan plébánia volt, most legalább egy oskola igen kívánatos volna. Ez évi makkbér vala: 310 f[orint] w[áltó] és 6 m[érő] tölgymakk.

6., Bosta magyar Katolikus helység 250 lélekkel, Pécestől 2 órányi távolságra; 23 egész telket bír; telkes háza 36 számmal vagyon; ezek Közül 2 bír egész telket, 16 három negyed telket, és 18 fél telket; házas zsellérje 1; és Két patakmalma van. Urinapszámot 2410 napot szolgál; és 23 ölfát behord. Harangozó engedménnye 27 nap.

Az egész határ 1395 holdból áll; ebből  $506 \frac{5}{8}$  hold szántóföld; 56 hold rét; 92 hold szabadföld;  $421 \frac{4}{8}$  h[old] legelő, de ez 1200 négyszög öllel számítva; és 153 hold belső telek. Itt is ezen előadott legelői öszveg Közös szerződés utján 1845-dik évben törvényessen megosztatott az urodalom által minden telekre s zsellérekre, Kik Közé a molnárok is számláltatnak, öt hold legelő és így öszvetben:  $116 \frac{7}{8}$  hold adattván Ki, olly módon: hogy a jobbágyoknak az egész Gátvölgy  $10 \frac{4}{8}$  holdban, és a Kelet északnak fekvő Virágsürüből  $106 \frac{3}{8}$  hold juttna, az urodalomnak a Virágsürüből megmaradna 8 hold, azután a szilvási határra dülő csalitos legelő  $41 \frac{5}{8}$  hold és a Szalántai s Garéi határoknál lévő  $250 \frac{4}{8}$  hold erdős legelő.

Vagyon az urodalomnak e határban három darab Szántóföldje, egyik  $17 \frac{4}{16}$  hold, a másik  $30 \frac{10}{16}$  hold és a harmadik  $13 \frac{8}{16}$  hold, öszvetben:  $61 \frac{6}{16}$  hold; azután hajdú háza udvarral s Kerttel; végre Két Kertje.



Gabona termése ez évben (1845) vala: 102 p[ozsonyi] m[érő] rozs, 43 p[ozsonyi] m[érő] zab, 68 p[ozsonyi] m[érő] hajdina, az urodalmi földekben. Dézsmából betakarított: 141 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres búza, 116 p[ozsonyi] m[érő] rozs, 15 p[ozsonyi] m[érő] árpa, 20 p[ozsonyi] m[érő] zab és a hajdinából 23 p[ozsonyi]m[érő], kukoricza beszédetett mintegy 13 p[ozsonyi] m[érő] csutában. A dézsma bor adott s pedig az uj hegyből 38 akó fejéret és 89 akó vöröset, a régi hegyből 38 akó fejéret és 89 akó vöröset.

Helyben bérnöke az uodalomnak itteneg még nintsen; Kívánatos volna pedig hogy itt laknék, és egész éven által az uodalomnak sok korcsma borát mellyet most a hajdú ímmel ámmal méreget, Kikorcsmáltatná, és évenként a husvágásért, pálinka főzésért, bólt nyitási jogért, és az adott lakért jó Kis bért fizetne. Ez évben a hajdú által 10 akó fejér és 78 2/4 akó vörös bor méretett Ki. A husvágási jogért a szomszédságban lakó zsidó 5 f[orint] 24 xr [krajcár] p[engő]p fizet. Két patak malma vagyon, az egyik 9 f[orint] 34 xr [krajcár]; a másik pedig 18 f[orint] 20 xr [krajcár] bért fizet. A garéi plébánia, mint ittenegi filiálisában bír Két egész hold szántó földet és 2 4/8 hold rétet.

Az urodalmi birka nyáj nyári holnapokban a határban is az urodalmi legelőbe áthajtatik; erre nézve szükséges a csalitos 41 5/8 hold urodalmi legelőt Kitisztogatni s Kiúrtani; azután a 250 holdas szép cseres erdőben 10 öles vonalakat Készíttetni, hogy az által maktermő erdő is maradjon, de a birkának benne jó legelője is legyen.

Temetője ez évben nagyobbított 200 négyszögöllel, és pedig az urodalmi legelőből a roszt nyelvek végett. Itt egy házhely szerzendő p[éldának] o[káért] a Gátvölgynek északi széleiben, mellyen a hajdú számára lak építtendő; a mostani hajdú ház Korcsmának és bérnöki háznak igen is alkalmas lévén. E falunak népe engedelmes, békeszerető, szájhősök még e Korig nem nyugtalanították. Ez évi makkbér vala 205 f[orint] w[áltó] és 3 mérő tölgymakk szedés.

7., Szőke: magyar és bosnyák ajakú falu 230 Katolikus lélekkel; északról Keszü, keletről Szilvás, Bosta és Garé; délről Garé és Szava; nyugatrol pedig Regenye és Ocsárd helységekkel határos. Telki állománya 17 4/8 számlál, telkes háza 34, melyek közül jelenleg 2 egész telket; 2 háromnegyed részt; 26 féltelket; 4 pedig egy negyed telket bír; uri napszámot szolgál 1820 napot. Ölfát hord 17 16/32 ölet. Harangozó engedménnyel 27 nap.

E falunak belső telke 77 3/8 hold, Szántóföldje 386 5/8 hold, rétje 68 4/8 hold, szabad földje vagy is rétpótlék földje 81 5/8 hold. Az egész legelő a legujabb mérés szerint 635 3/8 hold; ebből tiszta legelő vala 48 4/8 hold; csalitos 50 5/8 hold; erdős 325 1/8 hold; és fiatal tilos erdeiágások 210 4/8 hold; ezen legelő öszvegből pör után egy telekre ítéltetett 8 hold, összesen 140 hold; ebbe Kiadatik a jobbágyságnak a falu fölött északfelé fekvő Grába és Matika 47 3/8 hold; azután a malom fölötti 40 4/8 hold; azután délfelé a szavai határnál a régi 3 2/8 hold legelő, és ehhez meg tő szomszédságában lévő fiatal vágásból 48 7/8 hold, ösz[v]etb[en]: 140 hold. Az uodalomnak megmaradt: a Keszüi határnál 49 6/8 hold; az egész szép cseres erdő 275 3/8 h[old], és a fiatal erdei vágásokból 162 7/8 hold; öszvetben:

487 5/8 hold erdős legelő; ezen Kívül a falu fölötti 2 6/8 hold és a falu alatti 4 6/8 hold tiszta legelő is nagy részint az urodalomnak fenntartatván.

Vagyon e határban az Urodalomnak egy darabban 40 3/16 hold szántófölde, mely a legelőnek tökéletes elkülönözése tekintetéből a falunak déli oldalán fekvő jobbágy szántóföldekkel, hason mennyiségben és minőségben, törvény szabta móddal fölcserélendő és a cseres erdei legelővel összekapcsolandó lesz. Bír a faluban egy hajdú házat; fél holdból álló Káposztás Kertet; 14/16 holdnyi más Kertet, melybe ültetessék jövőben a Káposzta, a régi Káposztás a hajdúnak adathatván; ezen kerteknek szomszédságában vagyon az urodalmi olfa raktár; ezen raktár egy belső teleknek elegendő földdel itt béárkolandó; egykor hajdúi laknak igen is alkalmas helyet adandó.

Gabona termés ez évben így állott: a majorsági föld ugar vala; a jobbágyok termését jégesső roncsolá és ez okból több családnak a járandóság egészen elengedetett, azért dézsma buza csak 34 p[ozsonyi] mérő; rozs 87 p[ozsonyi] m[érő]; 2 mérő zab; 23 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; és 20 p[ozsonyi] m[érő] csutás Kukoricza méretetett be. 41 holdnyira terjedő szőlője a falunak ez évben 18 akó fehér, és 67 akó vörös bort adott kilenczed s tizedbe. Itt is jó volna egy urod[a]l[mi] bérnök, Ki a hajdú helyett egész évben az urodalom borát Kimérné, és az urodalmi jogok használatiért bért fizetne. Ez évben Kikorcsmáltatott itt 6 akó fehér, és 97 akó vörös bor. A husvágási jogért a szomszéd zsidó 5 f[orint] bért fizet.

Itt is az erdő jó széles vonalak által birka legelőnek lesz alkalmazandó. Malma vagyon Kettő; 12 f[orint] bért fizetnek. Ha egykor a tervezett Szilvási iskola felálland és e helység fiatalsága is ott nyerend oktatást, a bosnyákból lassan magyar léend, és a bosnyákság erköltstelenségeit is elhagyandja. 1418 holdból áll az egész határ. Szőkei makkbér vala: 40 f[orint] w[áltó] 200 napszám és az urad[a]l[mi] birkák is legelték.

8., Kisdér magyar Katolikus helység 200 lélekkel. Északról Görcsöny és Baksa falvakkal; Keletről Ócsárd helységgel, délről Bodony és Monyorósd falvakkal; és nyugatról Rádfa pusztával határos. Telki állománya 19 2/8 tézen. Telkes házának száma 31. Ezek Közül egy ház 1 egész teleket; 13 háromnegyed teleket, és 17 fél teleket bír. Urinapszámot 2002 napot szolgál. Ölfát hord be 19 8/32 ölet. Harangozó engedménye 27 nap. Belső telke 23 2/8 hold. Szántóföldje 462 hold; rétje 115 4/8 hold; szabadfölde 73 hold. Szőlője a határban nintsen. Legelője a legujabb felmérés szerint, holdját 1200 négyszög öllel számítván, tesz öszvetben: 225 3/8 holdat, melyből jelenleg már tiszta legelő 30 6/8 hold; csaltos 23 2/8 hold; és erdős 171 2/8 hold.

Az urodalom itt egy derék hajdú házat bír; 1 hold szántóföldet; 1 hold szürüs Kertet; 1 3/16 hold veteményes Kertet; és még egy fél holdra terjedő Kertet, melyet a hajdú használ, Kevés Kertje lévén a háznál.

A gabona termés ez évben vala: 142 p[ozsonyi] m[érő] Kétsz[eres] búza; 103 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 16 p[ozsonyi] m[érő] árpa; 20 p[ozsonyi] m[érő] zab; 17 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; és 66 p[ozsonyi] m[érő] csutás Kukoricza – mind Kilenczedbe és tizedbe szedetett be.

Bérnöke az urodalomnak itteneg sints, háza nem lévén; az urodalmi bort a hajdú méri a 1. Jan[uar] Sz[ent] Mihály napig; ez évben Kimért 5 ako fejr, és 84 vörös bort; a többi uri javadalmak mint: húsvágási, pálinkamérési, bóltnyitási jogok szélnek vannak eresztve.

E szép határban az urodalomnak ugy szólván semmi majorsági földje nintsen; e héjánynak távolítása tekintetéből az egész legelő felvétetett [1]843 évben, és az elkülönözési szerződésre vagy jövőre Kész, de előbb évenként s pedig az urodalomnak hasznával a Baksa s Rádfa határinál lévő erdők Kiirtandók, mint-hogy itt fog nékik a legelő egykor Kiadatni, az urodalom magának a nékie esendő Görcsöny határánál lévő erdőrészt tartván meg; a legelő mennyiség Kevés lévén, ugy vélem, 6 vagy 6 2/4 holddal egy telekre Ki egyenlíthető lészen, megmaradván az urodalomnak 80–90 erdei legelő, melly szántófölddé változtatva, s leg rosszabb esetre ugymint: bérbe Kiadva is több hasznot hajtana az urodalomnak, mint a mostani makkoltatás.

Malma vagyon Kettő, 15 f[orint] 30 xr [krajcár] bért fizetnek. A határnak nyagysága a régi mérés szerént 1084 3/8 hold. A nép minden jó s szép földje mellett szegény és engedetlen; gyermekei a Görcsönyi oskolába járnak; a szegényebbeket az urodalom segíti évenként Káté s abc. Könyvekkel. Kendert adott 125 fontot. Makkbér vala 205 f[orint] w[áltó].

Az egész alsó Kerület Kendert 721 fontot, 25 p[ozsonyi] m[érő] Kolompért és 153 itcze babot adott.

#### b, Felső Kerület

9., Az urodalomnak ezen ispányi Kerületében vagyon 12 telkes és egy telek nélküli helység; neveik: Német Szék; Barátur; Nagy- és Kis-Hertelend; Egerszeg; Egyházbér; Bodola; Husztót; Kovácsszéna; Tekeres; Szakál; Bános; és Orfű. E 12 helység bír 185 telki állományt, Kis-Hertelendnek csak belső telke lévén. 327 telkes házat; és 72 telek nélküli zsellérházat. Lélekszám 3250; vallása Katolika; 20 zsidóval; uri napszámot szolgál 21 270 napot. Az egész felső Kerület, Egerszeget Kivén, egy özsze függő testet Képez; északról Pölöske, Liget, Szarandoki pusztá és Szatina helységekkel; Keletről Mánfa és Magyar Szék helységekkel; délről Pécs város, Székiut pusztá, Magyar Ürüg, Cserkút és a Közben eső Rákos helységekkel; végre nyugatról Hajmás, Katalin, és Kővágó Szöllös helységekkel határos. E főlő Kerület, régibb felmérés szerént 18 428 6/8 holdból, az alsó pedig csak 9 811 6/8 holdból áll. Különösen

10., Németszék: a Székesegyházhoz<sup>777</sup> tartozó Magyar-Széknek tős szomszéd-ságában; 415 német ajakú Katolikus és 6 zsidó lélekkel. Telki állománya 21. Belső telke 31 3/8 hold, mellyen 34 telkes jobbágyház; és 10 telek nélküli vagy is zsellérház létez. Az említett 21 telki állományból 1 bír egész telket; 2 az egész teleknek 7/8 részét; 7 háromnegyed telket; 10 bír ötnyolczad részt, fél telket 12 jobbágy; és 2 három nyolczad részt. Uri napszámot szolgál 2248 napot. Béhold 21 ölfát.

<sup>777</sup> Székesegyházi uradalom.

Egyházfi engedménnyre semmi. Azon 34 telkes ház összesen bír 573  $\frac{4}{8}$  hold szántóföldet; 147  $\frac{6}{8}$  hold rétet; szőlőt 71 holdat; erdőt 448 holdat; legelőt 138 holdat; vízmosást, út, csaltos földet 300 h; szabad földet 2 holdat.

Az Urodalomnak Különös birtokában vagyon: belső telek 2  $\frac{3}{8}$  hold; szántó-föld 4 hold; Két darabban 10  $\frac{5}{16}$  hold rét szilvafákkal, ezen szilvást a szántóföld-del bérben vagyon a Községnek Kiadva, évenként fizetendő 30 f[orint]ért; azután Barátur felé 31  $\frac{2}{16}$  hold rét; és a több apróbb szántóföldek.

A gabonatermés e Közszerű évben Kilenczed s tizedbe adott: 154 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres búzát; 142 p[ozsonyi] m[érő] rozsot; 15 p[ozsonyi] m[érő] hajdinát; 15 p[ozsonyi] m[érő] csutás Kukoriczát, 15 m[érő] Kolompért; 47 itcze babot; 7 itcze lencsét; és 122 font Kendert.

Egy hajdú ház szép nagy telekkel. Egy bérnöki ház, mely az urodalomnak évenként fizet 180 f[orint] és 50 akó uj vörös bort Kimér; az urodalomtól Kap 8 öl fát; 1 szekér szénát és ha terem 3 Kotsi sarjút; és a baráturi mezőn 1  $\frac{4}{16}$  h[old] szántóföldet. A borra nézve a felső Kerületben bő termés vala; Kilenczed s tizedbe adott a határ: 22 akó fejr, és 379 ako vörös bort. A M[agyar] Széki plébánosnak jó nagy szőlje a dézsmától fölvyagon menttve; de az északi darabtól az urod[a] l[mi] jog megismerése fejében évenként fizet egy ezüst f[orint]tot; egy részről még dézsmát ad.

Ez évben (1845) épült a rég óhajtott Közös tanoda, az urod[a]l[om]nak legalább 400 f[orint] került. Húsz év után itt ismét folytatott a Széki Vénülő erdőben a favágás, négy hold vágatott le sötét vágásra; Kiadatott itt Széknek a tüzelő fa; az urodalom számára ölfá vágatott. Gyára: fejr edény Készítés.

Népe szorgalmatos s munkás. A hajdani iskolánál volt a urod[a]l[mi] telek 350 f[orint] w[áltó] a Községnek eladatott, ezentúl is az oskolamesternek Kamatozandó. Malom vagyon e határban négy, melyek öszvetve az urodalomtól 3  $\frac{4}{8}$  hold belső telket, 34 hold szántóföldet és 27  $\frac{4}{8}$  hold rétet bírnak, és ezen javadalma-kért évenként fizetnek öszvetben 149 f[orint] 45xr [krajcárt].

A határnak nagysága 1600 – 1800 hold a régibb mérés szerint. Iskolás gyerek Közel 60 számláltatik, Kik Közül a szegények abc. Könyvvvel s Kátéval segítettők. A M[agyar] Széki Plébánia e határban 2  $\frac{4}{8}$  hold szántóföldet, és 4 hold rétet bír. Makkbért ez évben fizetett 481 f[orint] w[áltót] és 6 m[érő] бүкkmakkot szedett.

11., Barátur: németajkú Katolikus falu N[émet] Szék és N[agy] Hertelend között kies völgyben 270 lélekkel; telki állománya 14  $\frac{5}{8}$ . Ezen telkekben osztózik 30 ház, melyek Közül egy bír  $\frac{7}{8}$  részt, 4 három negyed telket; öt  $\frac{5}{8}$  részt; fél telket kettő; 12 bír  $\frac{3}{8}$  telekrést; 4 egy negyed telket; kettő pedig  $\frac{5}{16}$  részt. Ezen Kívül vagyon 8 házas zsellérje. Belső telke 22  $\frac{4}{8}$  hold; szántóföldje 320 hold; szőlje 74  $\frac{6}{8}$  hold; rétje 159 hold; remenentialis<sup>778</sup> rétek 78  $\frac{2}{8}$  hold; helységé 6 hold; plébánia rétje  $\frac{5}{8}$  hold, és 3  $\frac{1}{8}$  hold szántófölde. Molnár féle föld 2  $\frac{2}{8}$  hold rét, és 1 hold szántóföld. Legelő 254 hold; vízmosta földek 53 hold, utak, utszák s osztály nélküliek 45  $\frac{2}{8}$  hold. Az urodalomnak Közvetlen birtokában vagyon: 42

<sup>778</sup> Maradvány földek.

5/16 hold rét; 1 hold belső telek; 1 13/16 hold szántóföld; és 6 hold Külön darabban lévő rét. Uri napszámot szolgál 1723 4/8 napot. Harangozó engedménnyel semmi. Az urodalom birtokában vagy a bérnöki ház, melynek tőszomszédságában délfelé vala azon ház, hol 1736 évben, Pécsen dögvész uralkodván, a Kevés számú Papnövendékség őrizve tartatott. Ezt a bormérési joggal, s kazánbérrel, 1 13/16 hold szántófölddel s 6 hold réttel bérben bírja a Község évenként fizetendő 62 f[orint], mely már most csak a földért rétéért is megadattnék, 15 akó bort az urodalomtól Kimér, és két ölfát Kap; a ház ez évben ménkö által sujtattva elégett, újra befödendő. Gabonából ez évben dézsmátal által bejött: 42 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres búza; 50 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 2 4/8 árpa; 1 m[érő] csutás Kukoricza; 1 m[érő] Kolompér; és 86 font Kender; e csekély dézsma világosan tanúsítja a rendtelenséget, és az urodalomnak évenkénti károsíttását, mely itt a szabadföldeknek a dézsmátal alá tartozókkal összekeveréséből származik, azért az egész határ új mérés által rendezendő, annál is inkább, hogy szántóföldeknek harmadik nyomása a solymos víz mosások által elpusztult s haszonvehetetlen lett, és ez a Széki legelő által, hogy a régi úrinapok száma fenntartassék, csak némüleg lenne potolva. Borból adott dézsmában: 52 akó feje, és 333 akó vörösbort. Malom jelenleg e határban nintsen.

Népe munkás, szorgalmas s vagyonos; oskolamestert tart, Kinek az urodalom is segedelem képpen 20 f[orint] w[áltó]t és 6 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres búzát nyújt. Házaik nagy részben cseréppel fődven. Az egész határ régiebb s éppen nem pontos mérés szerint Gmeling után térsen 1102 holdat.

12., Nagyhertelend: magyar Katolikus helység, Liget, Egyházbér, Kovácsszéna, Tekeres, Bános, és Barátúr Között 500 lélekkel. Plébániája, tanodája, és urodalmi Ispánnak, Kádárnak, hajdúnak, bérnöknek lakhelye. Telki állománya 36. Telkes háza 63. Zsellér háza 6. A telkes házak Közül 6 bír egész telekkel; 13 három negyedet; 37 fél telket; 7 egy negyedet. Uri napszámot szolgál 3 996 napot. Ölfát behord 36 ölet. Egyházfi engedménnyel 33 nap. A népnek birtoka: belső telek 85 hold; szántóföld 952 5/8 hold; 345 2/8 rét, és a község rétye 2 hold; az urodalommal Közös tiszta legelő 91 hold. A jobbágyság szölleje 88 5/8 hold.

Urodalmi birtok: 14 hold belső telek; szántóföld 99 hold; melyből nagyobb darabban a pajta alatti Biczföld balra 20 7/16 h[old], jobbra 26 7/16 hold és a Birka akol fölött 4 3/16 hold; azután az Egyházbéri Keleti határnál úgy nevezett Tassonyának alsó része 13 12/16 hold, és a felső 24 3/16 hold; még nagyobb darab a Bérnöknek haszonbérbe adott 4 15/16 hold; a többi apróbb darabokban vagy az urodalmi téglás ház felett, s tiszteknek és cselédeknek adatott használatul. Ezen Kívvül az urodalmi birtokhoz tartozik: az 1821 évi rendezés alkalmával az osztályozásból Kihagyatott 189 4/8 hold víz rongálta föld; 58 4/8 hold gödrös; és 43 3/8 hold út s útza föld; mely földéből több évi bérbe adás után haszonvehetővé lett 68 2/8 hold szántóföld és 11 hold legelő, mely szántás alá való leendő, mint ezt az Urod[a]l[mi] mérnöknek Gyenes Jánosnak Kis térképe mutattja. Rétye az urodalomnak itteneg, a most említett 11 holdat, és az urod[a]l[mi] pinczéknél lévő 3 hold gyümölcsöst, más nintsen. Itt vagy az urod[a]l[mi] új Ispánylak 1 13/16 hold udvarával s Kertjeivel.

Szomszédságában az urod[a][mi] Kádárlak 1 4/16 hold udvarával s Kertjeivel; a hajdú ház udvarával s kertjével 580 □-öles téren; Ki Kegyelemből és ideig óráig bír még Két Kertet 508 □-öles nagyságút, és 1 10/16 hold rétet. Az árendásház 582 □-öl udvarával s Kertjével. A Birka akol az előtte és mellette lévő 1104 □-öles térrel. A Pajta 3 11/16 holdból álló szűrűs Kerttel. Az Ispánylaktól délfelé a völgyben vagy az urodalmi Két pincze; a régi, mellynek uj hordó tára délnek nyílik, 890 akó borral; és az új, 1370 akó borral ez évben ellátva. A Kortsma bérnöke évenként fizet 240 f[orint] és 65 akó bort az urodomtól folyó áron átvesz; az urodomtól kap 10 ölfát, a jobbágyi Kazánbért, és 5 hold szántóföldet.

Ez évi gabona termés vala: majorsági írtott buza 150 p[ozsonyi] m[érő], 65 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 188 p[ozsonyi] m[érő] zab; és 81 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; végre 106 p[ozsonyi] m[érő] őszi repce, melly itt ez évben először lett vetett. Kilenced s tizedből lett: 150 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres búza; 110 mérő rozs; 59 p[ozsonyi] m[érő] zab; 12 ½ p[ozsonyi] m[érő] hajdin, 3 2/8 p[ozsonyi] m[érő] Kolompér; 8 ittze lencse; 6 p[ozsonyi] m[érő] tavaszi repce és lenmag; 286 font Kender. Majorsági kolompér 4–5 száz p[ozsonyi] m[érő]érő. A bordézsma adott 85 akó fejr és 300 akó vörös bort. A hertelendi határban lévő makkbér hozott 480 f[orint] 30xr [krajcárt]; és szedtek hét mérő bükkmakkot. Malom e határban egy vagyon, mellynek belső telke egy hold, szántóföldje 3 4/8 hold és 6 4/8 h[old] rékje; fizet az urodomnak évenként 37 f[orint] 30 xr [krajcárt].

Téglás háza az urodomnak a felső Kerületben itt vagyon, Különösen jó agyagfölddel, évenként 40 ezer lapos s görbe cserepet és 60 ezer téglát jó minőségben éget. A téglásház szomszédságában vagyon az urodalmi Káposztás Kert, nagysága 960 □-ölet térszen, s legalább 1500 Káposzta fejet terem.

A plébánia birtoka: a háznál udvar és Kert, egy holdnál jóval nagyobb, belső telek nagyrészt Kőfállal Kerítve. Külső Kertje a Birka akol fölött 2 hold; szántóföldből használ 16 holdat; Rékje 1 5/6 holdból áll. Deputátumja az urodomtól ez: 30 p[ozsonyi] m[érő]érő kétszeres buza, 30 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 24 p[ozsonyi] m[érő] zab; 30 p[ozsonyi] m[érő]: csutás Kukoricza; 24 akó ófejr bor; 6 szekér széna; és 36 öl hasábfa. A tanodának mestere bír egy hold belső telket; 6 4/8 szántóföldet, és 3 hold rétet; és évenként 12 f[orint] w[áltót].

Népe az urodom felső Kerületében a leghitványabb – rest, dologtalan és engedetlen; és ezért az erélyesebb bánásmód nagyobb sikerűnek tapasztaltatott. Az egész határ az 1821. mérés szerint 2508 holdból áll.

13., E határban épült a telki állomány nélküli Kis-Hertelend: német ajakú Katolikus falu 103 lélekkel; áll 14 zsellérházból; mellynek belső telke 21 7/8 hold; 20 hold szölleje; 32 hold legelője; 2 4/8 hold szántóföldje; 2 3/8 hold rékje. Az urodom birtoka: egy jó Kortsma cseréppel földve; 1 4/16 hold szántóföld; 5 12/16 hold rét; és a Kortsmahoz tartozó Két Kert; mindezt fizet a bérnök 150 f[orintot] és még kap 10 öl fát, és elárul 160 akó bort. Továbbá vagyon az urodom birtokában a házak Között egy sovány földű belső telek; és a Korcsma szomszédságában álló háznak háta mögött nem egészen egy holdat tévő Kolompéros Kert, árokkal védve.

E 14 ház fizet az urodalomnak annyi ezüst forintot; szolgál 252 urinapszámot; és a borból dézsmát ad, mely ez évben vala: 7 akó fejr és 113 akó vörös bor. Malom itt Kettő vagyon Két hold belső telekkel, 1  $6/8$  hold szántóföldel és 2  $2/8$  hold réttel; bért e két malom fizet 31 f[orint] 36 xr [krajcárt]. Az egész Kishertelendi határ 105 holdra rugg.

14., Egyházbér; a helybéli Köznép ajkán Egyhasbél, magyar Katolikus helység N[agy] Hertelend és Bodola Között, 250 lélekkel. Telki állománya vagyon 16  $6/8$ . Ezen telkeket bírja 28 ház, oly módon: hogy 2 egész telket; 8 három negyed részt; 5 ötnyolczad részt; 9 fél teleket; 1 három nyolczad részt; és 3 egy negyed részt bir. Házas zsellérje 1 vagyon. Urinapszámot szolgál 1827 napot. 1804-ik évi fölmérés szerint belső telke 14  $5/8$  hold; szántó földje 404  $2/8$  hold; szabad földje 5  $1/8$ ; rétje 219  $3/8$  hold; erdős legelője ez évi felmérés szerint csak 145 hold, melly hajdan 165 h[old] tétetett; tiszta s csalitos legelője most csak 121 hold, melly Gmelin által, hihető a vízmásokkal, gödrökkel, utakkal együtt 1100 □-öl véve a holdat, 372 holdra számítatott, holott most az egész legelői öszveg nem több mint 266  $5/8$  hold, holdját 1200 □-ölével véve. Szőlleje 12  $4/8$  hold.

Az urodalom birtoka: egy uj cseréppel földött hajdú ház szép nagy belső telekkel; egy derék 2  $7/8$  holdból álló dinnyés s veteményes Kert; és egy 14/16 hold terű Káposztás Kert, melly Két Kertben az idén essős lévén a nyár kevés dinnye, de annál több Káposzta és zöldség termett; a Káposztából 4166 fej vétetett számba. Vólt e határban az urodalomnak vizenyős rétje és  $5/8$  holdnyi szántófölde, mellyekért Két gazdától a hajdúi szép belső telek becseréltetett. Egyházfi engedmény 12 urinapszám.

Dézma által beszedetett gabonából lett: 208 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres búza; 92 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 46 p[ozsonyi] m[érő] zab; 12 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; egy m[érő] Kukoricza; 4 p[ozsonyi] m[érő] Kolompér; 2 ittze bab; 9 ittze lencse; és 110 font Kender. Borból beszedetett, és pedig a régi hegyből 23 akó fejr, és 44 akó vörös bor; az uj szőlőhegyből, melly a Kovácsszénai határban ültetett 28 akó fejr, és 68 akó vörösbort. Makkbért fizetett 280 f[orint] tot w[áltó]ban, és 5 p[ozsonyi] m[érő] bükkmakkot szedett. E határban lévő Két malom 1 hold belső telket, és 1  $1/2$  hold rétet bir; évenként fizet 20 f[orint] 42 xr [krajcárt].

A Hertelendi plébániának itt  $5/8$  hold rétje vagyon.

A Közös legelő, pontos felmérése megtörténvén, elkülönözésre vár; mellynek üdeje beálland, midőn az elvénülő s veszni indult erdő Kivágattva léend; akkor Kiadattván a jobbágyságnak a legelő, az urodalom a 2. és 3. szám alatti és az oroslói s Bodolai határra dülő 42 hold, melly a szomszéd Bodolai N[umer]o 3 tiszta legelővel (33  $4/8$  hold) és a N[umer]o 1. és 2. csalitos lókerttel (16 hold), összesítve 91  $4/8$  hold szép s jó rétet adna; a bodolai majorsági Kistrét a szomszéd-ságban a malomgát mellett vonandó csapásra csere által föláldoztattván; a többire nézve a Körülmények nyujtandnak utmutatást.

Az urodalom borát Sz[ent] Györgytől Kezdve itt a hajdu méri Sz[ent] Mihál napig; elkorcsmált ez évben 149 akó bort; a téli mérés bérbe adatik 4–5 f[orint]. Népe szorgalmas és engedelmes.

15., Bodola: magyar helység, 210 Katolikus lélekkel. Északról Oroszló, Szarándok és Szatina; nyugatról Hajmás; délről Husztót és Kováczena; Keletről Egyházbér helységekkel határos. Telki állománya 12 4/8. Ezen telkeket 19 telkes ház bírja, eképpen: 3 egész telket; 1 7/8 rész telket; 3 bír három negyed telket; 4 ötnyolczad részt; és 7 fél telket. Házas zsellérje egy vagyon. Urinapszámot szolgál 1368 napot. Harangozó engedménnye 27 urinapszám. Belső telke 39 hold; szántóföldje 274 6/8 hold; szabadföldje 8 4/8 hold; rétje 115 2/8 hold; szőlő 26 hold, erdős legelője Gmeling szerint vala 141 hold, most csak sub N[umer]o 8: 118 7/8 hold vagyon, tiszta és csalitos legelő vala hajdan 110 4/8 hold, most vagyon tiszta legelő 77 6/8 hold és csalitos 50 6/8 hold, öszvetben: 128 4/8 hold. Viszsa maradt szántóföld 25 hold; és 7 2/8 hold rét.

Az Urodalom bír e határnak legmeszszebb lévő szélén 37 2/8 hold rétet, a legelő elkülönözés alkalmával Közelebb eső réttel fölcserélendő. A Község 5/8 hold szántóföldet és 1 hold rétet. Malom e határban Kettő vagyon, 1 2/8 hold belső telket, 4/8 hold szántóföldet, és 1 3/8 h[old] rétet bír; évenként az urodalomnak fizet 19 f[orint] 25 xr [krajcárt].

A följobb megjelölt 37 2/8 hold réten Kívül az urodalom birtokában vagyon most egy Közel fekvő 2 1/16 holdból álló rétecske is.

Gabona ez évben dézsma által beszedetett: kétszeres búza 24 p[ozsonyi] m[érő]érő; rozs 30 p[ozsonyi] m[érő]; 13 mérő hajdin, és 5 p[ozsonyi] m[érő] zab; 5 itze bab; 19 itze lentse; és 84 font Kender.

Borból beszedetett 21 akó fejér; és 67 akó vörös bort.

Az urodalomnak ideiglenes bérnőke zsellér házban lakván az urodalom borait nyáron által méri; ez évben 64 ako bort Korcsmált el; fizet 25 f[orint] w[áltót] és 2 veszendő fát kap tüzelésre. Makkbért fizetett 240 f[orint] w[áltót] és 4 mérő bükkmakkot szedetett. Az egész határ 839 4/8 holdból áll. Itt is a legelőnek elkülönözése üdejéről s módjáról az előbbi falunak leírásában mondtak nagy részben helyeselhetők.

Népe jó, s iparkodó; Köztük jó fuvarosok találtattnak.

16., Egerszeg: magyar Katolikus falu 250 lélekkel, a többi urodalmi falvak-tól elszakasztva; északról Vázsnok; nyugatról Sásd; délről Oroszló; és Keletről Varga helységekkel határos. Telki állománya vagyon 13 5/8. Ebben osztozik 24 ház, melly Közül 5 bír háromnegyed telket; 2 ötnyolczad részt; 15 fél telket; és 1 háromnyolczad részt. Urinapszámot 1471 4/8 napot szolgál. Harangozó engedménnye az urodalomtól 12 napszám. Belső telke jelenleg 20 1/8 hold; rétje 197 4/8 Kaszás; szántóföldje 445 5/8 hold; öszvetben 663 2/8 hold és Kaszás; ebből levonván az utakat, barázdákat 53 holddal, 13 5/8 telki állományra, egyre 26 hold szántóföldet és 12 Kaszást számítván, Kiadandó 531 3/8 hold és Kaszás, marad tehát fölösleges föld és rét 78 7/8 hold és Kaszás vagyis Két egész telki állomány, mellyel a jelenlegi 13 5/8 sessió<sup>779</sup> szaporíthatatnék.

<sup>779</sup> Jobbágy telek.



Tiszta legelője e határnak nyolcz darabban 54 hold; erdős legelője öt darabban 375  $\frac{7}{8}$  hold; és az erdei tilos vágások: 114  $\frac{1}{8}$  hold, öszvetben: 544 hold. A belső és Külső telek rendezésére, nem Külömben a legelő elkülönözésére minden előkészület megvagyon téve; a telkek rendezése, hogy az urodalomnak csak hasznos lehet, igen is szembe ötlő; de nem úgy a legelő elkülönözése, mert 17  $\frac{1}{8}$  telki állományra, egy telekre 16 hold legelőt számítván, az említett egész legelői öszvegből, Különösen: a tiszta legelőből 60 holdat, a Kanalisig a Fintsikben azon ritka erdőt Keletről nyugot felé Kivágattatván; az erdősből pedig 212 holdat, öszvetben: 272 hold tiszta és erdős legelőt Kiadván maradna az urodalomnak Fintsikben a Kanalisnak nyugoti partján, segítségül vévén némely ottani réteknek Kicsérélését is, mintegy 60 hold rétté fordítható legelő; a 114 holdnyi fiatal erdő és a 100 holdra menő vén erdő, a déli határán lévő 15 hold irtással, mind öszve mintegy 285 hold tiszta birtok – de: ha azon 212 hold erdős legelőt a jobbágyoknak számos tölgy, cser, és bükkfáival együtt adná által fölöttébb nagy és a Papnövelde Károsító ajándék adattnék a népnek, nem csak a temérdek fa, de az évenkénti makkbér is nagy részben elveszvé; ha pedig az említett sok fa több évek lefolyása alatt levágattnék, egyenetlen lévén a határ, tíz husz év alatt a hegyes völgyes legelőt vízmosások, és gödrök szaggattnák öszve, és ez által hasznavehetetlenné tennék. És ezen tekintetből itteneg a legelőnek elkülönözése Komoly megfontolást igényel.

A jobbágyok szölleje: az alsó 27  $\frac{1}{8}$  hold; a felső 10  $\frac{4}{8}$  hold, öszv[esen]: 38  $\frac{1}{8}$  hold. Az urodalmi birtok: egy hajdú ház fél hold ház telekkel; egy új, cseréppel fedett Korcsma, 1  $\frac{1}{16}$  hold belső telekkel; azután szántóföld 18 hold az oroszloi határnál; rét a Fintsiki 81  $\frac{7}{8}$  hold; ennek Közéleben a Kásás Kerti rét 5  $\frac{2}{8}$ ; a teleki földek alatt 4  $\frac{4}{8}$  hold; és a sásdi határra dülő 6  $\frac{5}{8}$  hold; öszv[esen] rét: 98  $\frac{3}{8}$  hold.

Gabonából ez évben beszállítattott: 105 p[ozsonyi] m[érő] Kétszeres búza; 39 mérő rozs; 20 m[érő] zab; 7 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; 15 p[ozsonyi] m[érő] Kukoricza; 13 m[érő] Kolompér; 13 ittze bab; 12 ittze lentse és 120 font Kender. Majorsági Kukoricza részben 40 p[ozsonyi] m[érő]; Kolomper mintegy 80 p[ozsonyi] m[érő].

Borból bėjött: 6  $\frac{4}{8}$  akó fejr; 55 akó vörös; és elkoboztatott 30 akó eldugott bor.

A bérnök egész évben az urodalom borát méri, és fizet 74 f[orintot]. Kap az urodalomtól öt ölfát, a jobbágyi Kazánbért<sup>780</sup>, a telekföldek alatti 4  $\frac{4}{8}$  hold rétet és a régi Korcsamához tartozott 3  $\frac{3}{4}$  hold szántóföldet; ez évben Kimért 147 ako urodalmi bort.

Malom e határban vagyon 3; hozzá tartozó birtokuk három darabban 10  $\frac{2}{8}$  hold. Mind a három fizet 26 f[orint] 48 xr [krajcárt].

Ez évi makkbér vala 465 f[orint] w[áltó] és 8 m[érő] tölgy és 4 m[érő] bükk-makk szedetett az Urodalomnak.

Egész határja 1362 holdra megyen. Bőven lévén jelenleg legelője a hegyekben 300 urodalmi birka nyáron által itt legeltetthetnék.

<sup>780</sup> A jobbágyoktól pálinakafőzésért szedett díj.

17., Husztót: a királyi adományozó levélben Hoszszútót: magyar Katolikus falu 205 lélekkel; északról Bodola és Hajmás; nyugotról Szentkatalin; délről Abaliget és Kováczena; Keletről Kováczena helységekkel határos. Telki állománya 9 6/8; mellyben 15 ház osztozik olly Képpen: hogy 1 ház bír egész telket; 2 hétnyolczadrészt; 4 hat nyolczad részt; és 8 fél telket. Telek nélküli vagyis zsellérháza vagyon 6. Urinapszámot szolgál 1161 napot. Harangozó engedménny 27 úri napszám. Belső telke Husztótnak 7 2/8 hold; jobbágy szántófölde 252 2/8 hold; 122 7/8 hold rétje; 6 hold pótlékföldre; 19 hold szölleje; erdeje 748 hold; közös legelője a vízmosásokkal, utakkal s a t[öbbi] 245 hold.

Az urodalomnak birtoka: egy hajdú ház 2 3/8 hold belső telekkel; melly házban egyszersmint nyáron által az urodalmi borok Korcsmáltattnak; ez évben 142 akó méretett ki. 7 13/16 hold szántófölde a Driskói erdő oldalában; és ugyan ott 22 5/16 hold értje.

Gabonatermés a most említett 7 13/16 holdból majorsági rozs lett 46 p[ozsonyi] m[érő] Dézsmában beszedett: 55 p[ozsonyi] m[érő] kétszeres buza; 27 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 15 p[ozsonyi] m[érő] zab; 12 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; 3 p[ozsonyi] m[érő] Kukoricza; 2 p[ozsonyi] m[érő] Kolompér; 10 itze bab; 2 itze lencse; és 75 font Kender. Borból 7 akó fejr; és 28 akó vörösbör szedetett be.

Malom vagyon 3, öszvesen bír: 1 4/8 hold belső telket; 3 hold szántóföldet; és 6 hold rétet; évenként fizetnek 42 f[orint] 25 xr [krajcárt]. A makkbér ez évben adott 760 f[orint] w[áltó] és 6 mérő tölgy és 2 m[érő] bükkmakkot. Egész határja 1441 holdra megyen. A Legelő itt is a Mérnök által fölvéendő, és az elkülönözésre elkészítettendő, erdei tiszta birtokra és jó rétek nyerésére Ketsegető Kilátás lévén. A téli Korcsmáltatás, pálinka árulási és husvágási jog bérbe Kiadandó.

18., Kováczena, a K[egyes] adományozó levélben Kovács Széna, magyar Katolikus helység 270 lélekkel, Kies dombon. Telki állománya 18 3/8; mellyben 38 telkes ház osztózik, olly módon: hogy 3 bír egy-egy egész telket; 1 hét nyolczad részt; 4 három negyed telket; 5 ötnyolczad részt; 12 ház fél telket; 4 három nyolczad részt; és 2 egynegyed telket; végre Két ház 18/32 rész telket. Zsellér háza 1. Uri napszámot szolgál 2002 1/2 napot. Harangozó engedmény 27 urinapszám.

Belső telke 15 1/8 hold. Szántófölde 503 2/8 h[old] Rétje 217 7/8 hold. Szölleje 104 hold. Erdeje 540 hold; legelője 210 hold; vízmosások, utak 77 hold. Az egész határ 1689 4/8 holdból áll.

Az urodalmi birtok: egy uj, cseréppel földött, bérnöki ház minden szükséges épülettel; ennek belső telke Közel egy hold; a hozzá csatolt szántóföld 2 11/16 hold; évi bért 80 f[orintot] fizet; az urodalomtól 6 ölfát Kap, az említett földet, a jobbágyi Kazánbért; és az urodalmi borokból folyó áron 30 akót átvesz. Szántó földje az úgy nevezett Kőképnél 31 hold.

Gabona termés: majorsági az említett 31 holdon, ez évben termett 193 p[ozsonyi] m[érő] irtott buza és 29 p[ozsonyi] m[érő] rozs. Dézsmából beszedetett: 168 p[ozsonyi] m[érő] Kétszeres búza; 72 rozs; 61 p[ozsonyi] m[érő] zab; 14 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; 4 p[ozsonyi] m[érő] csutás Kukoricza; 3

m[érő] Kolompér; 21 ittze bab; 14 ittze lentse; 9 ittze repcze; és 128 font Kender. Bor beszédetett: 64 akó fejr, és 253 akó vörös bor.

Malom vagyon 3, bír belső birtokul 1  $\frac{2}{8}$  holdat, szántóföldet 2  $\frac{7}{8}$  holdat és 2  $\frac{4}{8}$  hold rétet, fizetnek 31 f[orint] 17 xr [krajcárt]. Makkbér ez évben hozott 347 f[orint] 30 xr [krajcár] W[áltó] és 5 p[ozsonyi] m[érő] búkkmakkot.

Hajdu háznak a Korcsma után fekvő molnár birtokában lévő Kis ház s telek minden áron megvéendő. Az iskola Husztót felé építtendő. A legelő felmérendő.

19., Tekeres: német ajkú munkás s vagyonos falu, 180 Katolikus lélekkel; Hertelend, Kováczena, Abaliget, Bános és Szakál szomszédságában. Telki állománya 10  $\frac{6}{8}$ . Ebben osztozik 21 ház, melyek Közül 3 ház bír háromnegyed telket; 5 bír ötnyolczad részt; 5 féltelket; 6 három nyolczad részt; és 2 öt tizenhatod rész telket. Kisházassa<sup>781</sup> egy vagyon. Uri napszámot szolgál 1179 napot.

A nép birtoka: belső telek 8  $\frac{3}{8}$  hold; szántófölde 314  $\frac{4}{8}$  hold; rétje 105 hold; szabadfölde 15  $\frac{4}{8}$  hold; szölleje 37  $\frac{5}{8}$  hold; tiszta legelője, Gyenes felmérése szerint, a helységen alul 1  $\frac{2}{8}$  hold; a helységen felül 22  $\frac{5}{8}$  hold; Kováczena határán 1  $\frac{6}{8}$  hold, öszvetben: 25  $\frac{6}{8}$  hold; erdős és sűrűs legelője 254 hold összesen 279  $\frac{6}{8}$  hold.

Az urodalom birtoka: egy pajta fél hold szűrűvel a falu északi részén; ettől nem messze Kováczena felé egy elpusztult malom után 1  $\frac{6}{16}$  hold szántóföld s szilvás; végre Hertelend felé az erdőben 26 hold irtás által nyert szántóföld.

Dézsma gabonából bejött: 97 p[ozsonyi] m[érő] Kétszeres búza; 45 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 51 p[ozsonyi] m[érő] zab; 6  $\frac{1}{2}$  m[érő] csutás Kukoricza; 2  $\frac{4}{8}$  m[érő] Kolompér; 15 ittze bab; 18 ittze lencse; 9 ittze repcze; és 54 font Kender. Borból adott: 27 akó fejr, és 167 ako vörös bort. Makkbért fizetett ez évben: 351 f[orin]t w[áltót] és szedett 5 mérő búkkmakkot. Malma vagyon 1; ez bír az urodalomtól fél holdnyi belső telket, 5  $\frac{1}{2}$  hold szántóföldet, és 1  $\frac{4}{8}$  hold rétet; évenként fizet 31 f[orint] 9 xr [krajcárt]. Kortsmája itt az Urodalomnak nem lévén, a nyári öt hónapokban majd egyik majd másik jobbágya által méreti borát; ez évben Kikorcsmáltatott itt 21 akó bort; egy-két veszendő fa a bor árulásnak fáradsági díjja.

Kovácsenai hajdú ügyel e falura. Pénzesek lévén a maguk megváltásukroli eszme már megfordult agyukban. Koldus köztük egy sints, de annál több tőkepénzzel bír. Régi tanodájukat ez évben újra építtették; mesterüket saját erszényökből fizetik. Az egész régiebb mérés után 876  $\frac{3}{8}$  holdat számlál.

20., Szakál: magyar Katolikus falu 145 lélekkel. Telki állománya 9  $\frac{6}{8}$ . Ezt bírja 17 ház; melly Közül 1 bír egész telket; 1 hétnyolczad részt; 3 három negyed telket; 2 ötnyolczad részt; 6 fél telket; 3 három nyolczad részt, 1 egy negyed telket. Teleknélküli háza 2. Urinapszámot szolgál 1089 napot. Jobbági birtok: belső telke 18  $\frac{2}{8}$  hold, szántóföldje 265  $\frac{5}{8}$  hold; 76  $\frac{7}{8}$  hold rét; 31 hold szőlő; 271 hold legelő; vízmosások, utak 65 hold. A régiebb méréstől vissza maradt szántóföld 15 hold; rét pedig 76  $\frac{7}{8}$  hold. Az urodalom itt Kizárólag egy hold földet sem bír. Gabonából

<sup>781</sup> Zsellér.

beszállítatott: 60 p[ozsonyi] m[érő] Kétszeres búza; 41 p[ozsonyi] m[érő] rozs; 22 p[ozsonyi] m[érő] zab; Kukoricza 11/2 p[ozsonyi] m[érő]; Kolompér 5 p[ozsonyi] m[érő]; 2 ittze bab; 2 ittze lencse; és 62 font Kender. Borból beszédetett: 73 akó fejér és 161 ako vörös bor. Erdő itt nintsen. Borkimérése egyik majd másik jobbágyra bízatik; de többször el is marad, nem találkozáván, Ki fölállalja; mint ez évben is történt. Malma egy vagyon, mellynek belső telke 3 hold; rétje 1 2/8 hold. Szerződése vagyon cserép égetésre. Malmától fizet évenként 20 f[orint] 30 x[krajcárt].

Az Abaligeti plébánia itt bír: 1 4/8 hold szántóföldet, 10 hold rétet. Az oskola mester félhold földet; a fizetését a helységtől Kapja, az urodalomtól egy Két veszendő fa adatván nékie.

A legelőnek elkülönözésére, mely nem lesz az urodalomnak Kárára, az előkészületek itt is megteendők. Az egész határ 838 4/8 hold.

21., Bános, a Kir[ályi] adományozó levélben Bálványos, magyar Katolikus falu 210 lélekkel; Szakál, Rákos, Orfű, Mánfa, Németszék, Nagy Hertelend és Tekeres helységekkel határos. Telki állománya 13 3/8. Ezt fölosztva bírja 28 ház, mellyek Közül 1 hét nyolczad rész telket; 5 bír három negyed telket; 3 öt nyolczad részt; négy fél telket; 9 bír három nyolczad részt; és 6 egy negyed telket. Telek nélküli vagyis zsellér háza vagyon 8. Uri napszámot szolgál 1588 1/2 napot. Egyházfi engedménnyre 12 urinapszám. Belső birtoka e falunak 8 hold; szántófölde 321 hold; visszamaradott földje 99 2/8 hold; rétje 108 hold, rétpótló földje 58 hold; szőlője 62 hold; legelője 190 hold; erdeje 923 hold; vízmosások, utak sa t[öb]bi 54 hold; az egész határ 1863 3/8 hold.

A majorsági birtok: Vinczellér lak egy hold belső telekkel; uj, cseréppel földött, hajdú lak Kerttel s szilvással; pajta, 11/16 hold szántóföld; 16 11/16 hold szőlő, három hold gyeppel s öt hold sűrűvel; ebben derék sajtó ház, szobával; és Két ágú 1500 akóra való jó s száraz pinczével, melly éppen ebben ez évben telve vala; e majorsági szőlő ez évben (1845) termett: 184 fejér, és 105 vörös színbort; a szőlő tövében dél felé vagyon az urodalmi szilvás 7 12/16 holdból álló tért foglalván; a szőlőtől alább délfelé az út mellett áll az urodalmi mészégető Kemencze a szomszédságában lévő igen jó Kőbányával, a Kemencze három száz mérőt bőven s pedig első osztálybelit Kiad 17 ölfa tüzelés után.

Vágotnak ellenében a Bánosi határ szélén vagyon az egygyik erdő őrneke cseréppel földött uj háza gyümölcsös Kerttel. Szántófölde Kettő vagyon, egygyik a magas fánál 4 2/16 hold igen sovány föld, Közelebbivel Kicserélendő; és egy, a másik tudniillik a hideg nyálosban 1 7/16 hold, több apró darab földekkel.

Gabona termés: Kétszeres buza 75 p[ozsonyi] m[érő]; rozs 85 p[ozsonyi] m[érő]; 16 p[ozsonyi] m[érő] zab, 13 p[ozsonyi] m[érő] hajdina; 2 p[ozsonyi] m[érő] Kukoricza; 5 mérő Kolompér; 7 ittze lencse; és 93 font Kender. Borból a majorsági termésen Kívül dézsmát által beszédetett: 41 akó fejér és 214 akó vörös bor. Borát az urodalom az egygyik cselédje által Korcsmáltattja Ki; ez évben Kiméretett 99 akó.

Az erdőtől makkbér fizettetett 570 for[int] w[áltó] és 6 p[ozsonyi] m[érő] bükkmakk. A négy év előtt Kezdett Bánosi erdei vágás folytatva ez évben a nép

fajzására Kiadottakon Kívül az urodalom számára öl hasáb fát nyújtott. Malma nintsen. A legelő még itt is Közös; egész erdeje, a vágásokat Kivénén, legelőül használtatik, melyre nézve az egykor munkába véendő elkülönözés hasznos léend. Népe Bánosnak szegény s dologtalan; határja sovány hegy s völgy. Az Abaligeti plébániához tartozik; ifusága a Szakáli iskolába járhatna.

22., Orfű: magyar és német Katolikus helység 260 lélekkel. Telki állománya 8 4/8. Ezt fölosztva bírja 16 ház; mely Közül 6 bír ötnyolczad rész telket; 6 féltelket; 1 három nyolczad részt; 1 egy negyed telket; és 2 kilencz tizenhatod rész telket. Kisházasa vagyon 14, mely zsellérházak öszvetben: 14 7/8 hold földet bírnak, 8 2/8 hold belső telekkel. Urinapszámot szolgál 1170 napot. A helységnek belső birtoka öszvetben: 16 7/8 hold; szántóföldje 203 5/8 hold; rétje 79 6/8 hold; rét-pótló szabad földje 22 6/8 hold; fennmaradott földje 30 1/8 hold és 3 hold rét; helység belső telke 2/8 hold és 5 6/8 hold rétje; Szölleje 46 1/8 hold; legelője 98 hold, vízmosások, gödrök 64 hold; erdeje 2586 hold. Az urodalom tiszta birtoka: fővadász lak 422 □-öl téren; új hajdú ház s istálló mintegy 250 □-öl térrel; cseréppel fődött s bérnöknek Kiadandó háza egy hold belső telekkel; egy nagy Kert a fővadász laktól Kelet felé 1 12/16 holdból álló; Káposztás Kert 740 □-ölből álló, melyben termett 1800 Káposztafő; tős szomszédságában a fővadász Káposztássa a vízpartján 181 □-öl; azután 11 10/16 hold majorsági föld a Sótónál; végre több apró darab szántóföldek és Kertek öszvetben: mintegy 5 holdat foglalók. Az egész határ 3192 2/8 holdból áll.

Gabona e határból beszállítatott: 64 mérő kétszeres búza; 33 m[érő] rozs; 24 m[érő] zab; 6 mérő Kukoricza; 5 m[érő] Kolompér; 36 ittze bab; 13 2/4 ittze lentse; és 62 font Kender. Borból beszédett: 62 akó fejr és 220 akó vörös bor. Az urodalmi bor nyáron által a hajdú felesége által Korcsmáltatott, Ki ez évben 97 2/4 akót mértt Ki. A téli Korcsmáltatás e Korig bérbe adatott 5-7 for[int].

Vagyon az urodalomnak itt két cserép Kemenczéje, melynek egyike a nagy forrás felé már tiszta birtoka, egyharmad részért bérbe adatott, és már e Korig 30 ezer cseréppel Kamatozott; a másik az egestői most Keletkezett s bérbe adatott 2 évre 1/4 részbe, a harmadik pedig szinte egyharmad részt adandó, fát az urodalom ad.

De legnagyobb Kintse az urodalomnak az Orfűi erdőben fekszik, ebben jelenleg Két helyen vágattatik a szükséges ölfa, a Vörös hegyben, mely délfelé a Szent Kuti erdővel határos. Itt egyedül az urodalom szükségére vágattatik 5–6 száz öl hasáb, és 100–200 öl téglafa<sup>782</sup>, a maradék ágfa árverés útján a Pécsieknek jó áron eladattván; a második vágás vagyon a Kővágósölösi és Cserkuti határookra dülő Bodó hegyén, hol a plébánusok, iskolamesterek, mészégető bérnökök, a jobbágy-nak adandó épületfa, vágattatik. Mértékletessen s Kímélve vágattattván az Orfűi erdő, a többit ide nem is számítva, 120 évre, melyben a mostani vágások ismét fejsze alá jövendnek, az urodalomnak elegendő ölfát adand, de a vágások vetés s szoros őrzet által ápolandók; a fenn említett évek száma még 30–40 évvel föllebb

<sup>782</sup> Tégláégetéshez szükséges tűzifa.

emeltetthetik, ha a Husztóti, Egerszegi, N[émet] Széki és Bánosi szép erdők is szabályszerűleg használtatni fognak.

A mészégető bérnök évenként a Kőért 100 f[orintot] fizet; a szükséges fát Készpénzért a Bodó hegyben nyervén, mellynek ára szinte évenként 100 f[orintra] rug.

Malma e határnak egy vagyon a Kősziklából Kiömlő és igen jó vízü nagy forrásnak szomszédságában; évi bért 18 f[orinto]t fizet; féltelkén Kívül 8 hold szántóföldet és 10 hold rétet bír. A harangozónak urodlmi engedménnyre 24 napszám; holott e kötelesség az otthon lévő hajdúknak<sup>783</sup> minden urinapszám pazérolása nélkül átruházthatatnék.

Az említett szép forrástól észak felé egy Kies dombon a hajdani templomnak s Kolostornak romjai szemléltethetők. A rákosi határ felé pedig a nagy hegyből mintegy 15 öl magosságból szakaszonként robajjal nagy esőt és fergeteget több nappal megelőző vízrohamok fegyelemre méltók.

Népei most már, 4 telkes házat Kivén, mind német ajkúak; munkássak, sok s jó ízű gyümölcs termesztek; aszalt szilvájuk e Környéken legjobbnak tartatik, mellyből több száz f[orin]tot bévesznek.

A makkbér ez évben az urodalomnak 1715 f[orin]t w[áltót] hozott, és 6 mérő bükkmakkot, igen jó asztali olajt hidegen üttve nyújtandót.

A Pécsi Papnevelde:

23., Ezen ilyképpen leírt, két kerületre felosztott urodalomnak, hajdan a megyés Püspök és Káptalan az 1736.-i osztály után pedig jogszerű birtokosa és valódi földes ura: a Pécsi Papnevelde. Melly ugyanazon osztályi szabályok szerint egész birtokával együtt a N[agy]M[éltóságú] Püspöknek fő felügyelése és a fő[t]isztelendő Káptalannak közvetlen igazgatása alatt áll, olly módon: hogy ezen Papneveldének szellemi része – a növendékek nevelése és oktatása – egyedül a N[agy] M[éltóságú] Püspököt; ugyanannak anyagi része pedig – az urodalomnak helyes igazgatása által a szükséges jövedelemnek előállítása és célszerű kezelése – egyedül a fő[t]isztelendő Káptalant illeti, de itt is a Nagyméltóságú Püspöki főfelügyelést fenntartva; az egésznek egy személyben egyesített közvetlen gondviselője, felügyelője és a földesúri jogoknak s kötelességeknek személyes képviselője – a fő Kormányzó – ki a N[agy] M[éltóságú] Megyes Püspök által ugyan, de csak a Káptalanban szóval és üléssel bíró Káptalani egyének Közül választatik és neveztetik ki.

Ezen igazgatónak, Ki mindenkor a Papnöveldeben lakik, ez által élelmeztetik s illő szolgálattal elláttatik, tisztében áll:

a, a Papnöveldének szellemi részére a N[agy] M[éltóságú] Püspök által hozott s Kihirdetett szabályok s utasítások szerint felügyelni, azt fenntartani és üdvhozólag atyai szeretettel, Különös béketűrőssel és férfias észéllyel gyarapítani, s előmozdítani. E tisztében az Alkormányzó, a Házi-lelkész és a tanulmányokra felügyelő, mint annyi Különös pap egyének által segítettén.

<sup>783</sup> A helyi hajdú felesége.

b, a Papnövelének anyagi részére a N[agy]s[ágos] Káptalani határozatok szerint felügyelni, azt gyarapítani és Kormányozni – e tisztségben ismét Különös megbízása következtében az Alkormányzó, és Kiváltképpen az urodalmi tisztséghez és cselédekhez tartozó egyének által segítettik, Kik valamint a főt[isztelendő] Káptalan, úgy nevezetesen a főkormányzó éránt való engedelmességre s hívségre esküttetnek meg hivatalukba vagy szolgálatjukba béigtatásuk alkalmával.

A segéd papoknak Kinevezése a N[agy] M[éltóságú] Püspököt, a segéd-tisztségi egyéneknek pedig úgy mint: Ügyvédnek, Számvevőnek, Mérnöknek, Tisztartónak, Számtartónak, és az Ispánoknak nevezése a főt[isztelendő] Káptalan – végül az urodalmi Irnoknak, fő- és alvadásznak, Kádároknak, Kulcsárnak, Kertésznek, Hajdúknak és a többi belső és Külső cselédségnek felfogadása a főkormányzót illeti. Nem Külömben: minden új hivatalnak vagy szolgálatnak az urodalomban való felállítása, a kiszabott évi díjnak felemelése vagy leszállítása, a tiszti vagy cselédi egyéneknek nyugalmazása és minden az urodalomban nagyobb Következéssel járó rendeletek tétele a főt[isztelendő] Káptalannak joga.

A szellemi részre való felügyelés: az évenként Kétszer szükséges házi törvények s utasítások felolvastatása, a minden hónap végével az alkormányzóval, a tanulmányokrai felügyelővel és a Két Ductorral tartandó fegyelmi ülések, a hathe-tes és fél éves próba tételekre való személyes jelenlét és az egész Intézeti fegyelem utáni szemes látás és vizsga által tellyesítettik.

Az anyagiakat a Házban, ugymint: a Konyhát, az élelemtárt, a pincét s a t[öbbit] az alkormányzó és a Kulcsár, de a főkormányzónak tudtával s helybenhagyásával, az Urodalomban pedig a Tisztartó – de részint a főkormányzó elől ülése alatt rendszerint két hétben egyszer, rendkívül pedig mint nagy és szorgos mezei munkák idejében, egy hónapban egyszer tartandó tiszti ülések alkalmával, részint pedig ezek nélkül szombatonként, de ekkor is mindenkor a főkormányzónak tudtával s helyesléssel Kiadandó rendeletek által intézi el. Minden a főkormányzónak híre, tudta s helybehagyása nélküli rendelet, szerződés, Kijelölés s más okirat érvénytelen lévén.

Jelenleg e Papnövelde itthon évenként 30 usq[ue] 33 növendéki egyént tart, élelmez, ruház, és minden szükségessel ellát, sőt, ha a pénztár Körülményei engedik, a hasznosat, és Kényelmessét sem tagadja meg tőlök, de okkal s móddal és helyes nevelési szabályokkal eggyezőleg. Élelmök naponként délben négy, este Két tál eledel; félmeszszely ó-bor és fél font Kenyér; nagyobb ünnepeken öt tál gyümöls, ha vagyon és egy pohár édesített ürmös bor. Az őszi szünnapokban, a Székesegyházban végzendő egyházi szolgálat végett 5 usque 7 növendék itt marasztaltattván minden héten háromszor öt tál étel, egy meszszely bort naponként, és reggelire gyümölsöt s Kenyeret Kapnak; de az ezen szünüdőre Kiadott fegyelmi szabályok megtartása, és a biztosabb felügyelés tekintetéből az itthon lévő előljárással Közönségesen eggyütt ebédelnek s vacsorálnak.

Ruházatjok jelenleg ez: minden évben Kiki egy uj reverendát; collárét; capuciumot; egy nadrágot; 14 rőf vásznat fehér ruhára; egy pár harisnyát; és cipők-re 18 f[orint] w[áltót]; Kétévre pedig Kiki egy Kerek Kalapot; egy flanel mellényt; és egy szőr övet; végre négy évre három törölköző Kendőt Kap; mindez Kinek

Kinek tulajdonává lesz, az első reverendát Kivéve, melly foltnak beadandó. Végre a nevelési éveket végezve az Intézetből Kilépőknek adatik ruházatra 100 f[orint] w[áltó] és Kegyelemképpen a beadott Kérelmi levélre 25 f[orint] w[áltó]; Budai Breviáriumot 4 Kötetben; és deák Szent Írást 3 Kötetben, vagy más üdvös Könyvet. Ezen ruha pénzt a Pázmán növendékei is a pécsi Papnövelde Kapták; nem Különböznének ezek a pesti Növendékekkel együtt a szükségesnek talált úti Költséget is, és az évenkénti segedelem pénzt is a honi Papnövelde pénztárból nyerik de Kérelem útján. A bort nem ivó papnövendékeknek, e tényt üdvös Következmenyére tekintve, hónaponként örömet fizet a borral bővelkedő Papnövelde Kinek Kinek 1 f[orint] 30 xr [krajcár] w[áltó].

A hasznosak s Kényelmesekhez sorolható: az egyházi lapnak „Religió és Nevelés” járátása; a növendékség szolgálatjára s termeik tisztogatására Különös inasnak tartása; egészséges és egyforma ágyneműekkel ellátásuk; a pipázó szoba, melybe mind azok, Kiknek az orvos a dohányzást megengedi, ebéd s vacsora után pipázhatnak; a harmad napos Majálisi multságok Kökönyben, melly végett a Pünkösdi ünnepeket megelőző hétben oda Kivitetnek azért is, hogy ez üdö alatt a háló termek a bűdös féreg ellen legbiztosabb óvó szer gyanánt Kimeszeltetthessenek s sikáltathassanak; az őszi szűn napokra való haza eresztés; a tavaszi s nyári hosszabb séták; a farsangi utolsó három napos multságok itthon és idegenektől elkülönözve; a magtárnál lévő tekéző Kertben ozsonák s a t[öbbi].

Említésre méltó itteneg az is: hogy Kettő az utolsó évet végző s Kilépő növendékek Közül azok tudniillik, Kik az Intézeti elöljáróság és a teológiai Oktatói Kar által titkos szavazás után mind a tanulásra, mind pedig a példás viseletre nézve legérdemesebbnek találtattak, Ist[enben] b[oldogult] Rózsa Imre alapítványából egyenként 55 f[orinttal] ünnepélyes és buzdító szónoklat mellett az egész papnövendékség jelenlétében megjutalmaztatnak.

A megye növendékeihez számíttandók: a bécsi Pázmán Papnöveldeben lévő Két megyei egyén, Kikért e Papnövelde évenként 1200 f[orint] w[áltó] fizet; a pesti Közép Papnöveldeben lévő Két megyei egyén, Kikre e háznak a fellebb említett segedelem pénzen Kívül más Költsége nintsen; és a római Német magyar Papnöveldebe 65 évek lefolyása után e folyó évben először ismét s pedig hat évre Kiküldött egyén; Kiért a pécsi Papnövelde Kiküldetésekor 513 f[orint] w[áltó] fizetett.

A teológiai oktatásokra a Székesegyház Könyvtára épületébe járnak naponként, mellynek oskolái a Papnövelde által évenként adandó négy ölfával fűtettnek. Ezen 33 papnövendék mellett részint az ebédlőkben teendő szolgálat végett, részint pedig irgalomból táplál e Ház évenként 20 usq[ue] 24 gymnazista deákot és 8 usq[ue] 10 praeparandistát.<sup>784</sup> A házi cselédség száma Közönségesen 15 személyből áll. Végre

24., A mi e Papnövelde évi jövedelmét és Költségeit illeti:

a, Jövedelme 1840-dik évtől fogva 1845-dik évig ötven ezer váltó f[orin]tról hetven kilencezer váltó f[orin]tra emelkedett, a múlt évi pénztári maradékot is

<sup>784</sup> Tanítóképzős diák.



belészámítván. Főbb forrásai e jövedelemnek: a 98 ezer vált[ó] forint tőkének 5600 f[orint] évi kamatja, az urbéri járandóság a jobbágyoktól és a malmoktól szerződési díjak 5800 f[orint] w[áltó]; a papitized 4700 f[orint] w[áltó]; gabonából 12 800 f[orint] w[áltó]; borból 11 300 f[orint] w[áltó]; gyapjúból és eladott ürükből 5200 f[orint] w[áltó]; erdőből u[gy] m[int] gubacs, makk, ölfá 5500 f[orint] w[áltó]; Orfúi mészkemencze 500 f[orint] w[áltó]; téglá, cserép, szalma 900 f[orint] w[áltó]; Külömféle szerződésekből 1800 f[orint] w[áltó]; az elaggott papok élelmezése 1600 f[orint] w[áltó]; bírságokból 400 f[orint] w[áltó]; régiebb adóságok beszédéséből 1500 f[orint] w[áltó] s a t[öbbi].

b, Évi Költsége vagyis Kiadása 1840-től usq[ue] 1845-kig 50 ezerről 65 ezerig s fellyebb is emelkedett. Főbb Kiadásai ezek: Elöljárók, Oktatók, tisztség s cselédség pénzbeli fizetése: 16 300 f[orint] w[áltó]; posztóra s vászonra 2500 f[orint] w[áltó]; marhahústra 3500 f[orint] w[áltó]; halra 1700f[orint] w[áltó]; Kenyérre 2600 f[orint] w[áltó]; piacra 1200 f[orint] w[áltó]; Vajért 750 ittze annyi forint w[áltó]; fűszer árus boltba 1500 f[orint] w[áltó]; só 30 mázsa 480 f[orint] w[áltó]; 16 sörtvés 450 f[orint] w[áltó]; építések 7–8 ezer for[int]w[áltó]; Külömféle mesteremberek contói uj és után fizetendők 8–10 ezer forint w[áltó]; Uriszék s tömlöcz 500 f[orint] w[áltó]; Pázmáni Papnöveldének 1200 f[orint] w[áltó]; a Kilépő uj papoknak 1150 f[orint] w[áltó]; s a t[öbbi] Ezen Kívül szükséges a házhoz 120 öl hasábfá; 250 akó bor; 240 pozsonyi mérő tiszta búza lisztre; 12 mázsa zsír; 400 p[ozsonyi] m[érő] csutás Kukoricza, 40 ako eczet, 100 p[ozsonyi] m[érő] árpa s a t[öbbi].

Isméreték azon Különbféle tárgyakról, mellyek 1840-től egész 1845.-ik év végéig az Urodalomban Készítettek.

Pécset:

1., A Papnövendékség Háza Kivülről minden falai Kijavítottak, bémeszeltettek, és sárgára festettek; ablakjai zöldre festett redőnyökkel (jaloux) ellátattak; ablak rámai jó nagy részint megújítottak; a Két Muzaeum új deszkával Kipadoltatott; új sárgára festett, pulpitusok és almáriumok Készítettek; a háló-termekbe új mozdó almáriumok, új matraczok ló szőrrel töltve, új paplanyok, új loször váncosok, új fejér pakróczok beszerezettek. A belső magtárnak felső padlása új deszkákkal beborítatott; a Kulcsár padlása, hol az előtt a Kukoricza a stokátoron hevert, be-deszkáztatott s téresebbé tétetett; az ajtók barnára festettek; az igazgatónak három szobája új deszkákkal Kipadoltattak; ablak rámai megújítottak; a csengetyü-huzam megcsináltatott; a Vendég szobák illő bútorral díszítettek; finomabb asztali-ruha, vörös virágú porcelán, 24 személyre új ezüst vétetett; a Kis ebédlő melletti kamara új almáriumokkal bebútoroztatott; a Háznak legalsó folyosója részint faragott Kövekkel, részint pedig négyszögletű nagyobb téglákkal Kirakatott; az élelemtárba új almáriumok tétettek s a t[öbbi].

2., A házi Kertnek nyugoti fala mellett felnyuló tiszti-széki, Kultsári és az eczet tartó szobák boltozat alá tétettek a pinczébe való bėjárással egygyütt, falai e 16 öles

épületnek magosbra emeltettek; az egész födele uj fenyő szerfával ellátott, és cseréppel beborított, barnára festett Kapukkal fölkészítetett; padlása nagyobb részint bedesztkázott ocsúnak lerakására szolgáló, s a t[öbbit].

3., A Kotsi-fészer, ló s tehén istálló, sertvés ól egész alapjából ujjal fölépítetett; az istállók s a fészer bolt alá vétetett; padlása négyszegű téglával Kirakatott; a sertvések padlása Kideszkázott; az ól Keményfa reteszekkel, vállúkkal ellátott. A felső padlás baromfinak szolgál hálásul.

4., A jégverem, melynek építése régtől fogva óhajta vala, fölépítetett; boltozat alá vétetett, s a hévség ellen vastag nádfödéllel ellátott.

5., A Külső magtárnak falai Kijavítottak, bemeszeltettek, és sárgára festettek; folyosója négyszegű téglával Kirakatott, és ablakai vassal s üveggel fölkészítettek; ablakai s ajtai nagyrészt megújítottak; istállója s fészerei cseréppel befödettek; ajtajai s Kapui megújítottak; Kert s udvar falai részint újra felépítettek, részint pedig Kijavítottak, padlása bedesztkázott.

6., A tisztartói lak a magtár nyugoti szomszédságában ötszáz négyszeg öles téren Kőből s téglából felépítetett; födelének szerfája dunai fenyőből Készítetett; cseréppel s mohával befödett. Ajtajai, ablak száfái, rámai, redőnnyei befestettek; folyosója négyszegű téglával Kirakatott; padlása hasonlólag illy téglával borított. Hat öles Kút Készítetett szivattyúra; Kettős istállója és fészere Kőből építetett, fenyőszerfával s cseréppel befödett; ajtókkal s Kapukkal ellátott. Kertfala stakéttakkal<sup>785</sup> ékesítetett; szóval: díszszel s Kényelemmel az egész épület ellátott, az urodalompenztárának Közel Kilencezer váltó f[orin]tjába Került. A fentebb elsorolt építések s Készítmények Körül belül húszezer váltóforintra rúgnak. Ezen építésekhez járul itteneg:

7., A szabad Kertnek udvarában épült téres széna- s szalma-pajta, fenyőszerfával és cseréppel födve, s Kapukkal ellátva. Végül a Kert déli oldalát Kerített tizenhét öles Kőfal, melly a pajtával együtt 1842-ben építetett.

Kökényben:

8., Északi sarkában megrendült s düledező Kápolna újra Kijavított, és tölgy sindellel befödett

9., A Kádár szobája, Konyhája s a sajtó-ház cseréppel ellátott.

10., A béres laknak ellenében, a völgyben kemény anyagi alapra építetett az uj hajdú ház és istálló a parti pincével együtt.

11., A faluban eddig volt hajdú ház, a hus vágással és a többi urodalmi jogokkal bérbe Kiadatott 70 ezüst forintért, az urodalmi boroknak kimérése fenntartatván.

12., A Kökényi pincében napnyugot felé egy 12 öles hosszú ágypince építetett, és beléje Kilencz 80 akós és egy 200 akós hordó – a Mihál – helyeztetett. Az egész közel ezerhatszáz f[orin]tot w[áltót] emésztett fel.

13., A majorsági szőlő egy darab, Kész pénzen általam vett jobbágy szőlővel észak-kelet felé megnagyobbítottatott, az egész lugasokkal békerteltetett.

<sup>785</sup> Oszlop.

14., A Kápolna Kertje több száz gesztenye-csemetékkal béülttetett; és évenként folytattatik, nemsokára szép gesztenyes válland belőle, a mire fekvésénél fogva igen is alkalmas.

15., A Kökényi határban a Siklósi ut mellett fekvő Csartos nevű Korcsma, fészter, a mellette fekvő Két téglás házzal együtt, cseréppel befödett.

16., Ugyan ott nyugot felé a szomszéd völgyben három hold béárkoltatott, a jobbágytelek csere által Kipótoltattván, és itt a legujabb s legcélszerűbb módszerint Kettős téglakemence, egy cserép Kemence, Két fészter és egy téres Kut építetett. Egykor az urodalomnak jól Kamatozandó, az egész telep 400–500 for[int] w[áltóba] Került.

17., A Kökényi szép s nagy pajta fenyő sindellel, a volt zsupptető lehányattván befödett, csak ezen új tető 700 f[orint] w[áltóba] Került.

Keszűben:

18., Két belső vagyis háztelek szereztetett; a felsőbbikre új hajdú ház építetett, cseréppel befödve.

19., A régtől volt hajdúház cserépre vétetett, husvágó székkal, pálinkát-égető házzal, s jégveremmel ellátatott; és a bormérést az Urodalom számára fenntartva, bérbe Kiadatott; 172 f[orint] Kamatozandó.

20., A iskola új padokat nyert azon kitüntetés Következtében, mely a püspök látogatás (1845) alkalmával történt, az ifjúság jól oktatattva lévén.

21., A plébánia templom tornyának igen nagyszerű ablakai redőnyökkel, belseje zászlókkal, s miniszteri<sup>786</sup> ruhákkal ellátatott.

22., A plébánia földek Keszű határában adattak Ki, a Kökényiek vissza foglaltattván; szomszédságban adatott a templomnak is hat hold.

23., A Keszűi urodalmi malom Kijavítottatott, árka a Pécsi vízig /873 folyó öl/ mélyebbre vájatott és Kitisztítottatott, új malomkövek szereztettek s a t[öbbször] – bért fizet az urodalomnak: évente 500 f[orint] w[áltót] fizet.

24., A bérnői háztól délnek fekvő Kökényi Vinczellér lakja újra befödett, Kis fészter s istállót nyervén.

Szilváson:

25., A Keleti völgyben új birka usztató és vízfogó árok építettetett; öt száz váltó forintba Került; haszna Kitűnő.

26., A falútól északra a pajta felé két belső telek szereztetett, hajdú s alvadászháznak egykor alkalmas tért adandó.

27., E határban Szőke felé a völgyben téglakemence s cserép égetés is létezett; szükségben ismét megkésérhető.

28., A Szilvási majorsági szőlőben lugas fák emeltettek. A híres szilvási cseresnye szaporítottatott; és észak felé a gyepebe több gesztenye csemete ültetett.

<sup>786</sup> Ministránsok liturgikus öltözet.

29., Szerződés által létre jött legelő elkülönözés 1845-ben a Nagyméltóságú Helytartótanács által helybehagyatott; és végrehajtatott.

\* Emléklül: a szilvási pajta ez előtt zsuppal lévén földve, ez évben dunai zsindely-lyel<sup>787</sup> egészen újra befödett, 600 f[orint] w[áltó]ba került.

Bostán:

30., Ugyanez évben létesült a legelő elkülönözés végre hajtása 209 f[orint] 15 xr [krajcár] Költséggel e Két legelőre.

31., A bostai szép erdő óvó árkokkal övedztetett.

Szőkében:

32., A legelő elkülönözésre minden szükséges előmunkálatok megtétettek.

33., Szép cseres erdejének régiebb, de többször leetett, vágásai többször makkal elvetettek.

Kisdérben:

34., Itt is a legelő elkülönözésre a szükséges előmunkálatok már megtétettek.

35., A roskadozó hajdú ház Kijavítatott; és cserépre vétetett; istállója s fészere ujonan fölépítetett s cseréppel befödett.

Nagyhertelenden:

36., Ispány-lak: a régiből meghagyatván az északi és déli fő falak, a többi fal, ablak, redőny, ajtó, padlat mind ujonan Készítetett; Szer s stokator faja mind a Dunáról hozatott, fal gerendái uj tölgyek; pinczéje Kettő az uj és a régi; cseréppel födetett; több ezer w[áltó] f[orin]tba Került.

37., Az ispányi-laktól délre fekvő völgyben az régi, vagy is észak felé felnyuló pincze elejébe uj hordó-tár építetett; mellynek allig 4 holnapos cserép teteje Kádári vigyázatlanság által leégvén, újlag befedetett s viklis padlással<sup>788</sup>, s cseréppel ellátatott.

38., A régi pinczének ellenében dél felé 1843-ban építetett a 33 öl hosszú újpince, az előtte lévő Kis hordótárral. 58 öl hosszú az átfolyó patakot befedő híddal, csak a kőműves mesternek, az anyagot s a napszámot nem számítván, 1300 f[orint] w[áltó]t fizetett.

39., Ugyan ott a Kádárnak uj istálló, s műhely emeltetett, tekeres padlással cserépre.

40., A bérnöki háznál uj pincze Készítettett a fészerböli bójárással, a Kert alá nyujtva.

41., A Plébániának fészere öt öllel északfelé megnagyobbítatott. Hasonlólag megnagyobbítatott a plébániának belső telke 500 □-öllel, melly a tűz veszély-

<sup>787</sup> Dunán, a Kárpátokból szállított faáru.

<sup>788</sup> A mennyezetben a gerendákat egymástól 50–60 cm-re helyezték el, a gerenda belső oldalába hornyokat vágtak, és abba sárral tapasztott huságfát, vikkliket tettek.

nek elhárítása tekintetéből a Szomszéd Vasas József nevű jobbágytól 125 f[orint] w[áltó] és pótlék adás mellett megvétetett és 46 öl hosszú Kőfallal bekerített.

42., A hertelendi téglá Kemencze a csartosi gazdaságosb formára alakíttatott; és egy új cserép Kemence építtetett a Közelében.

43., Kishertelenden egy új Kolompéros Kert Készíttetett a falunak Keleti végénél a Korcsma felé.

Egyházbérben:

44., Itt alaptól új hajdúház, istálló, s Kút építtetett, és cseréppel befödett; telke Két jobbágytól csere és pótlás által szerzettvén, csak hogy a telkes hajdú megszüntetethessék.

45., A dinnyés Kert alakíttatott a Közös legelőből Kiszakíttván.

Bodolán:

46., A legelő elkülönözéshez szükséges mérnöki előmunkálatok itt is bevégeztettek.

Kovácszenán:

47., Alaptól új bérnöki ház, istálló, vágó-szék, pincze, pálinka égető ház, s Kut építtetett, ezen szép belső telek Két jobbágytól szerzettvén; bért fizet évenként 200 f[orint] w[áltót] és 35 akó bort Kimér.

Orfű:

48., A fő-vadász szomszédságában új hajdú-ház és istálló épült, cserépre és tekerces padlással, Közös Kúttal s árnyékszékkel.

49., A bérnöki ház a faluban cserépre vétetett.

50., Cserepet égető Kemenczéje három évre, minden égetésnek egy harmadáért bérbe, bérbe adatott.

51., Az Abaligeti plébániának istállója, melynek fenntartása a Papnövelő[udor] urodalmát illeti, cseréppel befödett, s megújíttatott.

Bánoson:

52., Itt új hajdú ház és istálló építtetett cserépre, házi telke előbb a szilvafákkal együtt 60 f[orint] w[áltóért] vétettvén meg.

53., A Bánosi urodalmi pinczének nyugoti ága téresebbre vétettve 14 öllel meghosszabbíttatott; egy 138 akós és Két 50 akós hordókkal ellátatott; a sajtó ház egy Kis szobával megtoldatott, Kipadoltatott, s vaskálhával felkészíttetett; e munkára 700 f[orint] w[áltó] Kölvetett.

54., E határban új mészkemencze állíttatott az urodalomnak egyedüli használatára; mesze a berementihez hasonló; egy égetés jó 300 mérőt ad.

55., Vágot<sup>789</sup> ellenében a Keleti-Erdők őrjének számára szép házi-telek Kerteltetett bé, a mellyen ház, istálló s pincze építettett s cserépre vétetett egyik urodalmi erdő őrnek állandó lakásul szolgálendő.

56., Németszék határához Közel a víz mellett a Két falu számára Közös Költségen új iskola s istálló építettett, és minden szükségessel ellátattván 1845. Oct[óber] 20.-án a Két Szék előljáróinak a Megyés Püspök által átadatott, általuk állandóul fenntartandó.

Egerszegen:

57., Új árendás ház, istálló, pálinka égető ház, Kut, és pincze építettett, cseréppel födette; árendát fizet 76 f[orintot] és az urodalom borát méri.

58., A legelő elkülönözésre, ha az üdővel hasznosnak találtattnék, minden előmunkálatok megtétettek az urodalmi mérnök által.

59., Az Oroszlói határ Közelében az urodalmi Kolompéros fölött 15 hold erdő irtatott Ki, üdővel az urodalomnak szép Kis szántóföldet adandó.

Tekeresen:

60., A Közös legelőül szolgáló erdőből 26 hold irtatott Ki, haszonvehető szántóföldet nyújtandó a majorsági földekben ugyis szükölködő felső Kerületi urodalomnak.

Az 1845.ik év végével visszamaradott és üdővel elkészítendőknék rövid jegyzéke.

A felső Kerületben:

1., A Német Széki bérnök ház s istálló a pálinka házzal együtt újra építendő, a Kutnak Közelében a Kertnek alsóbb téerein.

2., A hajdú-ház cserépre véendő; és eleven sövénnyel Kerítendő.

3., A Baráturi leégett bérnök ház újra fölépítendő, cserépre véendő; annak üdejében pedig árverés által Kiadandó minden tiszti Kedvezéseknek utját szegendő.

4., Nagy-Hertelenden új iskola-ház építendő a templom Közelében lévő iskolai telken.

5., A Szénás Kert fallal Kerítendő s egy nagy szénás pajta építendő.

6., A szűrű is jobb s tartósabb Kerítéssel ellátandó.

7., A Kádár s Ispánlak fallal Kerítendő.

8., A határban szét szórt urodalmi földek csere által Központosították.

9., A mostani Plébános urnak személylyére adott urodalmi földek változás esetében vissza foglalandók.

10., A plébános Kertje a háznál fallal Kerítendő.

11., A Tekeresi pajta Kijavítandó, cserépre és Kapukra véendő. Ugyan azon határbani irtás föld vagy uri munkával művelendő, vagy bérbe adandó.

<sup>789</sup> Vágot pusztá.

12., Kováczenán a bérnök háza mögötti ház és belső telek minden áron megszerzendő, és hajdú háznak fölépitendő. Ugyan itt Kováczenán Husztót felé a falunak nyugoti végén a Két helység számára iskola építendő.

13., Helyes, sött szükséges is lenne az urodalomnak itt egy szűrű is és egy zárt pajta.

14., Husztóti legelő a mérnök által fölvéendő, mint előkészület a legelő elkülönözésre.

15., Ugyan itt az urodalmi erdő őrnek, Ki a nyugoti erdőkre vigyáz, lak építendő.

16., Orfűben az Egres tónál téglás lak, cserép fészker és kemencze állítassék, gazdagon Kamatozandó.

17., Bánoson a mostani vinczellér lak újra építendő, és a gödörből az utszára Kiviendő.

18., A Bánosi urodalmi sajtóház cserépre véendő.

19., Bodolán a legelő fölméretett; de az elkülönözésnek haszna még e korig kétes lévén, rövid üdőre elhalasztatott.

20., Egerszegen hasznos léend 300–400 birkára aklot építtetni, és azt ott tartani folytonosan. Annál is inkább, minthogy az Egerszegi legelőnek, melly már az egész határral együtt mérnökileg fölvetetett, elkülönözése Kétes hasznot ígér az urodalomnak; a jobbágyoknak pedig az erdős legelőnek megszöntével bizonyos Kárt; rendezés alkalmával a belső és Külső teleknek bővebb birtoka Két egész telket ujlag adhatna; de a fentebbi oknál fogva mint az, ugy ez is nagyobb fontolást igényel.

22., A Kolompér-föld feletti irtás urinapszámmal miveltettvén hasznot hozand; Kivált, ha helyben birka léend.

23., Kishertelendi vendégfogadónál, ha egykor az építések a Kerületben megszűnendnek, a hajdan jól Kamatozott deszka s lécz Kereskedés helyre állítandó.

Az alsókerületben:

24., Kökényben az urodalmi nagy ház cserépre véendő, hasonlólag az istálló is; téglá fallal Kerítendő udvara; s szilvásának délkeleti oldala is legalább.

25., A faluban fenntlévő bérnöki ház, istálló s a t[öbbi] cserépre véendő és farazatra.<sup>790</sup>

26., Hasonlóképpen a béresek háza s istállója cserépre véendő, s tartósb Kerítéssel ellátandó.

27., A kápolna Körüli Kertben a gesztenye ültetés félbeszakasztás nélkül, Várkonyi jó gesztenyét szerezvén, folytatassék, míglen az egész hegyből jó gesztenyés nem alakuland; de e mellett zöld s tüskös Kerítésre véendő, p[éldának] o[káért]: vadrózsából s a t[öbbi] gond legyen.

28., A szűrűs Kertben – annak északi vagy Keleti szegletében – Két Kapura zárt szénaspajta építessék, a takarmánynak elzárására. Ettől távolabb p[éldának]

<sup>790</sup> A tető felső, rézsutos része.

o[káért]: az ellenében lévő szegletben kis Konyha a birkás bojtárnak számára emeltessék.

29., Szilváson a mostani hajdú ház új szerfával és cserépfödéllel ellátandó, és bár mi csekély árendáért az urodalmi borok mérését fentartva bérbe adandó, hogy ismét egy hajdú a borméréstől fölmentethessék.

30., A szilvási falutól észak felé, az urodalmi pajtához vezető útnak bal oldalán a pénz és csere által szerzett telek fölméretve, Két egyenlő részre osztassék és azon egy széles, de Két Külön bejárással ellátott ház építessek, melynek egyike a pajtára néző szolgáljon a hajdúnak lakásul, a másik pedig délnek fordítva az alvadásznak legyen lakása; Kinek Kinek Külön udvar és Kert adatván.

31., Szilváson a nem rég Varga jobbágytól 50 f[orint] w[áltóért] vett belső telken Két helységnek iskola építtendő; Szőke s Szilvás közre munkálásával fenn-tartandó.

32., A szilvási szénáskertben a bükkönyös zabnak és fenyérnek Kis zárt pajta emelendő.

33., Ugyanott a birkás ház szerfája rosz lévén, a ház újra cseréppel fődendő; Különös istálló emelendő; baromfia s marhája a birka akolból Kizárandó, és az akol czélszerűbben elrendezendő.

34., A szilvási szőlőnek eleven Kerítése vadrózsa bokrokkal szünet nélkül javítandó; a bujtások itt trágya nélkül tétetendők; a hitvány gyümölcstűk írtatandók, és csak a híres szilvási cseresznye szaporítandó.

35., Az urodalmi földek árokkal Keríttendők; a szűrűben még egy nyomtatásra való Kis pajta emelendő; a szérű gyepűje agátcal Keríttendő.

36., A szilvási erdő megritkítatva jobb legelőt adand, a Keletnek dülő szőlők alatti tiszta tér jó fenyéres Kertet nyujtand; ezen szilvási erdő; mely Miklós erdjének neveztetik, és a hideg völgyi ritkíttendő, de nem írtandó.

37., Bostán a hajdú ház szerfája, ha jó, cserépre véendő.

38., Ezen hajdúház bármi csekély árendáért, bérbe Kiadandó a husvágási joggal együtt, hogy a bérnök az urodalmi borokat állandóan mérven, ismét egy hajdú a borméréstől felmentessék.

39., Ez esetben új hajdú ház, és pedig ha lehet az erdő felé építessek; mely véget alkalmas belső telek szerzendő.

40., A bostai urodalmi földek, nem Külömben az erdő is széles árkokkal békeríttendők és Kapukkal ellátandók.

41., Hogy e szép bostai erdő jó legelőt adjon a birkának, de még is, erdő is maradjon, szükséges: belőle a gyertyánfát irtani, azután azt északtól délnek hat öles vonallal Ketté hasítani, valamint Keletről nyugat felé Két vonallal ellátni, ezen vonalakban jó legelője lesz az urodalmi birkának, és az erdőnek megőrzése is Könnyebb léend. Később ha ezen erdő vénülni Kezd, déli oldalán vágások téendők, s fölfelé vezetendők először ugyan a vonalaknak bal, azután pedig jobb oldalán.

42., Szőke itt a már nem sokára bekövetkező legelőbeli elkülönözés alkalmával a jobbágyságnak az úgy nevezett Matika, Grába, a Cseresnek már kivágott Keleti oldala és ha szükséges léend, valami a Kivágott déli oldalából is Kiadandó; a Cse-



res erdő ez urodalomnak maradand, mellyhez fenntartattván a szükséges csapás, árkokkal bekerítettendő, és vonalakkal ellátandó a birkának legelése miatt.

43., Az urodalomnak e határban lévő mostani szántóföldre a cseres erdő Közeleében eső jobbágy földekkel Kicsérélendő, az öszszesítés tekintetéből.

44., A hajdúház cserépre veendő.

45., A hajdú által eddig használt Külső Kert Káposztás Kerté; a mostani fa raktár pedig a Káposztás Kerttel együtt felárkoltattva, részében a hajdú által használtathatik a vizsgább őrzés végett.

46., Keszűben a bérnöknek mindenek előtt egy nyolcz öles istálló, husvágó híddal építettendő.

47., A hajdúnak istállója uj fedéllel ellátandó, és Kijavítandó, Kis pincze adatván ezen uj házhoz.

48., Az iskola ház cserépre véendő, azontúli fenntartása az 1845 évi egyházi látogatási rendelvénnyel Következtében a helységet illetvén.

49., A Gyöngyösi Korcsma és istálló cserépre véendő.

50., A keszűi szűrűben egy nyolcz öl hosszú és 4 öl széles pajta építettendő.

51., A plébánia ház s istálló fedele üdővel cserépre tétetendő.

52., Kisdéren a bérnöki ház létesítendő, mellyben az urodalomnak bora mére-tessék, létesítettendő.

53., A legelő elkülönözés itt is hasznosnak találtattván, és az már föl is lévén mérve, lassan a nyugotnak fekvő erdők vágatassanak, hogy ez adathassék a jobbágyoknak, megmaradván az urodalomnak az erdőből északnak s Keletnek terület rész mintegy száz holdat Kiállító, rétnak s szántóföldnek helyesen használandó.

Pécsett:

54., A Papnövendékség Háza felső udvarában lévő mosóné szobája, a Kádár legény szobája, műhelye, fészere és az ökör istálló ívek-re véendő, uj szerfával és cseréppel fedendő, ajtókkal s kapukkal ellátandó; északi fala föllebb emelendő.

55., Ez alkalommal mind az istállónak északi fala, mind pedig a husfüstölő toronynak fala élére rakott jó téglával fedendő, és falai Kiigazítandók.

56., Az első emeletben az árnyékszék jobb helyre áttéendő.

57., A Papnövelde hálósobái, ugy az első emeletben az előljárók lakai, az igazgatónak 3 szobáit kivéve, ujjlag jó száraz deszkával padolandók.

58., A Kertészi lak cserépre véendő; a tormatér és a pajta udvara hézagosan rakott téglá-fallal Kerítettendő; e falnak oldalai barackfákkal ellátandók.

59., A Papnövelde mulató Kertjének Keleti fala élére rakott téglával Kijavítandó; a magtár felsőbb padlása ujjlag Kideszkázandó; a cserépfödél hézagai belülről jó agyaggal bekenyetendők; a Papnövelde Ház Konyhájában gazdálkodóbb takaréktűzhely beszerezendő; a fűtésre fűrészt fának száraz hely alakítottandó; a háznál egy Két száz akó borra való jó pincze a Konyha alatti teremből észak felé építettendő; a forrás csatornyája az utszárol s pedig az istálló nyugati szegletjénél az udvarba vezetendő; az ebédlő szónoklati széke ujra megaranyozandó; a Ház fedele és a husfüstölő torony villany s ménkö hárító nyársakkal ellátandók.

## 3.

A kökényi kerület uradalmi javai

1835

(PKL Sem. 41. Fasc. 45 No.)

Följegyzése a Pétsi Szeminárium Uraság minden lakó épületeinek, kertjeinek, szántó földjeinek, rétjeinek, szilvásainak, szőlőinek, szóval minden nemű birtokainak, mellyek az alsó, v[agy] Kökényi Distriktusban vagy Ispányságban találtattnak

Keszüben a Tiszt[telendő] Plébánus Ur és Mester házaikon és lakásaikon kívül van

1, A Hajdu lakása kő és téglá fundamentumra, meszes malterrel rakva, a föle és egyéb falai válogbul áll két szobából, konyhából és kamarából. Az első szoba deszkával ki padolva, zöld egyenes kálhával, a hátulsó szobában pedig vörös kálha. Fenyőfa ajtok mindeniken, közönséges pléhekre, sarkokra, pántokra. A konyhán mindazonáltal kettős ajtó, sütő kemence benne. A ház alatt külső és belső pintze bolthajtásokra. Az udvara körül vesző kerítés, sövény kapuval, a most mondott ház háta megett mészár széken kemény erőss fa ajtó borítottékkal, borított pléh kultsos závárral, az ablakján fa rostély lézbűl, és tábla is. Ezek előtt vágó hely zsupra nagy fa oszlopokon, továbbá egy tsigás kut vas abrintsos vödörrel, téglákkal ki rakva, mellynek káva deszkái hitványok ugyan, de mások készen állanak helyettek tsak simára faragni s öszve vágni, oda alkalmaztattni szükséges. A ház előtt lévő udvari partba baromfi óllak, és sörtvések, ezek fölött egy kiss veteményes kert tsupa homokbul álló, kevés haszon vehető, hanem másik kisebb napnyugatra hasznosabb, mint egy 3/8 holdnyi.

2, Ezen keszüi határban a Pétsi út mellett vagyon az Uraságnak Gyöngyös nevezetű Kortszája két szobából, egy konyhából, és kamarából álló. Kő és téglá fundamentumra, válog falakra, tölgyfa séndelekre földve, mind a két szoba téglákkal ki rakva, a hátulsó szoba vagy kamara alatt bolthajtásos pintze, mellybe a le járás ezen szobából is, és pitvarral két felé nyíló dupla ajtóra erőss sarkokra, pántokra és borított pléhre kultsal. Ezen épület végében vagyon téglából építve a baromfiak, sörtvések óllai fenyő fa ajtókra, ezek mellett ismét árnyék székek, hasonló két fenyő fa deszka ajtóval, vas pántokra s sarkokra s kapotsra. A pallások is fenyő deszkával el látva, ezek végében és az Istálló s kotsi szín alatt veteményes kert, az udvarba még a mondottakon kívül tsigás kut vas abrintsos vödörre. Az egész udvar vesző kerítésre, ezen bé járásra két nagy kapuk deszkából, a kert kerítése rész szerént veszőbűl, rész szerént túsőkűl<sup>791</sup> vagy fűz fa ültetésbűl ál, ezen veteményes kert kerítésén alul délre egy fél holdra való szántó föld is vagyon a kortszáros hasznára.

3, Ugyan ezen Gyöngyösi Kortsmán föllül északra a le folyó tsörge<sup>792</sup> mellett vagyon az Uraságnak egy kerekű szítás malma 2 szobából, egy konyhából, s

<sup>791</sup> Tüskés ágakból font kerítés.

<sup>792</sup> Patak.

kamarából az őrlő helyen kívül, mellyek egészen kőből, és téglából építve vagynak, meszes malterrel. Ezen épületnek falai más helyen jó állapotban vagynak, hanem a vizes kerék mellett nagyon hibás, a kövek közül a malter ki mosodván ki hullottak, szükséges meg igazíttatni. Az egész épület tseréppel fődve, melyet hasonló kép ki igazíttani kelletik rövid időn. A szobák deszkával ki padolva, konyha pedig téglákkal ki rakva vagynak, a malomban pedig mint a kőpados rész, mint alatt a liszt ládásos deszkákkal ki rakva, a pallása hasonlóképp téglákkal kirakva. Az alsó malombul egy kis pintzébe is lehet menni, de csak szárazságba lehet használni, vizes üdőben víz adja beléje magát. Ezen malomba tartozó itt lévő eszközök a molnár Contractussába fel vagynak jegyezve bátorságul, u[gy] m[int] külső s belső kerekék, őrlő kövek, mértékek, zsilip, váluk, a kerekéknek téli teteje is vagyon; ezen malom épületnek által ellenébe vagyon délre építve Istálló, kotsi szín, és pajta Zsup szalmára, az Istállon erőss ajtó vas sarkokra, pántokra, és kultsos Závárra. Ezen alul ismét délre Pyramis formára fűves kertje a molnárnak egy felül a malomra folyó víz árka, más felül a vad víz árka fűz fák ültetésével, de a malom házon föllül is északra vagyon veteményes kertje a molnárnak, hasonló kép a molnár szorgoskodásából bé ültetett fűz fák kerítésével a vad víz vezető árok mellett végig, a kertbe pedig külömbféle gyümöls fák. Az Istálló sarkátul a molnár méhességig vesző kerítés, ezen kerítésen pedig az udvarba való járáson egy gyalog ajtó, és nagy két felé nyíló kapu deszkából sarkokra, foglaló kaptsolóval, ez előtt pedig a vad vizen erőss kő s téglá bolthajtásos híd. Továbbá vagyon az udvarba egy jó vízű csigás kut, mellyen a víz huzó vödör vas abrintsosra vagyon.

4, Ezen malomon kívül éppen a határ szélén a tőle le folyó vizetske és Pétsrül folyó Tetye vize ugy egy régi malom árokkal, melly Pelérd felé vive vagyon, az Uraságnak egy nagy rétje áll mint egy 200 kaszás, mellybe való bé járás miatt a mellette folyó víz árokra egy bolt hajtásos hidat is tsináltatott az Uraság. Ezen rét a víz árodásnak ki vagyon téve, akár Keszűből, akár Kökényi völgyön, v[agy] Péts felül jöjjön az és még el nem apad magátul, segitteni rajta nem lehet.

5, Továbbá ezen Keszű helységből Kökénybe vezető út mellett a szállások között vagyon az Uraságnak szűrűs kertje, mellyben valamikor pajta is állott 1 5/8 holdbul álló nagy magos sántzolásal körül véve, vesző kapura, mellyett északrul út, nyugatrul szőlő, délrül szántó föld vagy kertek, nap keletrül kotsi út vagynak, a többi remenentialis Földek rész szerint a mesternek adattak, rész szerént bérbe a kökényi szőlők fölött nyugatrul.

6, Itten Keszűben a minémű házba lakik az Uraságnak kökényi vintzellérje, az sessionatus Jobbágyé volt, de azt a gazdája régen elhagyta s az Uraság maga emberét helyhezttette belé, a hozzá taztozandó külső fundusokat más Jobbágy fel vévén bírja az ulta.

7, Emlitődött: hogy a kökényi szőlő fölött nap nyugatrul, és keszüi erdő mellett keletrül az út mentében a remanentialis földből a mesteré mellett még vagyon mint egy 1 2/4 holdra való, de igen sovány, ugy hogy ki bérlője alig akad, az idén kökényi embernek volt benne rozsa.

Kökényben:

1, Itten vagyon az Uraságnak nagy szőlleje, mellynél nagy bolthajtásos pintzéje hármás bejárásra több ezer akokra való, kád tartóval s kamarával mind dupla ajtókra, erőss zárokkal, fölöttök pedig a Nap keleti részen Ispányi lakás 2 szobából, konyhából, cseléd szobából, és kamarából álló, a maga lakó szobái deszkával ki padolva, a Cselléd szoba, konyha és kamara téglával ki rakva az Ispányi szobákban Zöld sima kálhák a Cselédében vörös közönséges, minden alkalmatosságnál fenyő fa deszka ajtok, pántokra, sarkokra, kultsos pléhekre. Az Ispányi szobák ablakain salu gateré, ezen egyik szobából vagyon bejárás a nagy szobába, mely a T[ekintetes] Clericus Urak számokra való volt, ebből ki az udvarra is, és a kis udvarba is ajtó szolgál, amaz két felé nyíló dupla borított pléhre. Ezen nagy szobából vagyon a járás a Vice Rectori szobába, mellyben sima Zöld kálha a déli ablakon salu, az éjszakin tábla, ebből az ebédlő szobába, innen a pitvarba, a T[ekintetes] Clericus Urak konyhájába v[agy] pedig a szőlőbe a vagy szilvásba; ezen ebédlő szobán mint délről, mint pedig nyugotul lévő ablakok salugaterék vagynak. Mindezen elől számlált szobákban az asztalok, hátos székek és padok, fa ágyok, pohár szék, terdeplő olmarium puha fából, ugy a falba lévő is, mellybe övegek, öreg poharak vagynak az Uraságé. Valamint szintén a konyhában és pitvarba is asztalok, némely konyha eszközök is, az itten lévő 2 ablakban vas rostélyok, a konyha ajtó és pitvaron lévő ajtok duplász deszkából, borított kultsos pléhre fain sarkokra, pántokra, az egész épület tölgyfa séndelekkel földve. Ezen nagy épülethez s pintzéhez vagyon ragasztva a présház egy szobával és konyhával egészen téglából meszes malterrel rakva. A szobában vörös közönséges kálha, az ablakon pedig deszka tábla, nem különben egy falbéli almárium kultsos pléhre a pintér szükségére, a konyhában is vagyon ablak deszka táblával, de az öveg helyett jobb és hasznosabb volna drotbul való rostél oda, hogy a szél a füstöt jobban ki hajthatná, mert az öveg ablak hamar eltörik ottan. Vagyon még azon szobában a pintér legény szükségére fa ágy, asztalka és hátos székek 2, mind a konyhán, mind szobán fenyő fa deszka ajtó pántokkal, sarkokkal, kultsos pléhvel. A présházba pedig egy nagy prés vastag tölgy fa gerenda nyomóval, és 10 v[agy] 15 mázsás kő huzóval, srofos szál fához vasakkal kaptsolva, mellynek közepén egy nagy tölgy fa deszka láda, vasakkal egymáshoz kaptsolva, a törköltre való 4 szál 4 lábnyi hoszu deszkák, két két vas karikával meg fogás végett el látva, valamint szintén azon kádbul ki folyó mustot el fogó vasatskák v[agy] nyelvek, válúval, kádotskákkal. Ezen nagy satun kívül vagyon egy kitsike is oszu szőlőt v[agy] törkölt ki préselni, sőt egy másik két orsóra. Ezen présház vagyon dunai séndelekkel földve. Ezen épület erányába áll egy másik, mellyben vagyon kotsi szín bé zárni való kapuval, azután más két Istállók az Ispányi szarvas marhái és lovak számokra, tölgyfa séndelekkel földve, de a régiség miatt romladozott állapotban, jobbitani szükséges valamint szintén bellül is. E két épület között vagyon egy kis ajtó, a gyalog emberek, és egy nagy két felé nyíló a kotsik számokra mindenkép illendően állitva a szilváson keresztül, a másik kapun is szilvásra vezető utra. Az Istállók ajtaja fenyő deszkából pántokra, sarkokra, reteszre. Ezen épület végénél veszőből fonyott sörtvés ól. Az Ispányi lakásnak

sarkátul fogva keletre az árnyék szélig, itt a mellett délre fordulva a baromfiak olláig, innénd a méhesbe vezető ajtóig s muskatály körtve fáig téglából való fal választ el a szőlőt az udvartul. Innénd rézsutan vitetik a palánk kerítés téli nap keletre addig míg az éjszakai kerítéssel össze nem ér, akkor együtt mégyen délnek, mind a kettő a gyalog ajtóig, és nagy két felé nyíló utzai kapuig, azután tovább meg valami 3 öllnyire. Itt meg fordul az udvari kerítés nyugatra mégyen ismét szionto kossan[!] téli nyugatra egész azon kapuig, melyről szó volt fölleb, hogy a Szilvára vezető utnál vagyon, azon uton, melly az udvarbul vezető uton vagyon, ezen tul ismét azon kerítés észak, és nyugott között mégyen egész a szőlőlig. Az említett árnyék széken alul baromfiak ólla az Ispány Úr szükségére, Zsuppal földve s ajtokkal el látva. Innénd nap keletre a szőlő és udvar kerítés között az Uraságnak mint egy 12 öll hoszaságu méhesse 4 emeletre, téglal falra, zsuppal földve és szalma kasokkal el látva elegendőkép. Ezelőtt az említett két kerítés között három szegletű veteményes hely az Ispány szükségére volt. Ezen két helyen kívül az udvarba veszőből kerített kertetskéje vagyon azon Ispány Urnak a pintze vájásbul ki hordott földből fenyő deszka ajtóra, vagyon még azon udvarba egy 12 v[agy] 13 öll kut is téglálkkal ki rakva, melly a víz kerékel, a mellynek talpán sing vas vagyon erősség és tartosság okáért vas abrantsos vöd[ör] huzatik ki, e mellett még egy nagy mész gödör is téglálkbul ki rakott falra és bolthajtásra. NB!<sup>793</sup> a kut bátorság okáért a káván föllül be vagynak létézve.

2, Az említett szilvásban vagy Uraság szölleje allában vagyon a kaputul mint egy 20 öllnyire deszkákbul be kerítve régi árnyák széik 4 rekeszbe ugyan, de a kettejéről az ajtók le vétettek és a Clericus Urak konyha ablakja előtt készített két ujjakra alkalmaztattak. A másik kettőkön mindenkép meg vagynak. Ezen árnyék széiktől északra valami 8 lépésnyire vagyon az aszaló kementze az idén egészen ujra földve tölgy fa séndekekkel, e mellett mindjár ismét egy régi pálinka főző ház téglából s bolthajtásra és hasonlókép tölgy fa séndekekre, de azok nagyon elrodhattak, ujra földni szükséges volna, most üres hordok tartatnak benne alatt, a pallását pedig az Ispány Úr használta. A rajta azaz mind a pallásán mind alul jó erőss dupla ajtók, sarkokkal, pántokkal és kultsos zárokkal v[agy] pléhvel.

3, Az Ispányi lakás kerítésén kívül nap keletről, éppen Keszübe vezető út mellett vagyon az Uraság Béreseinek lakások, kerítése vesző sövényből, hol valaha téglal kementze is volt, a téglal száraztóbul vagyon az ökrök Istállólok 8 ökörre, jászóval el látva, égetett téglal és nyersből rakott falakra, mellyen két felé nyíló dupla ajtó erőss sarkokra, pántokra és borított kultsos pléhre. Azon Istálló előtt lévő gödörbe a ganéj szarvas, azon kívül ismét az ökrök számokra való téli takarmány rakattatik össze boglákba v[agy] kazalba. Ezeken föllül a parton a Béresek kertje vesző kerítésből, ezen kerítés és Istálló kerítése között áll azon Béresek lakó házok két szobákbul egy konyhábul való, Zsupra, fenyő deszka ajtókra, az ablakokon deszka táblák, a kerítésén vesző kapu, mellyen az Istállóhoz járhatni.

<sup>793</sup> Nota bene!

4, Ezen ökör Istálló kerítésén s uton alul délre vagyon egy tsigás kutja az Uraságnak téglákkal ki rakva vas abrintsos vödörrel, mellynek jó vízével a lakosok is élnek, éppen ezen kuton alább még délre vagyon az Uraságnak.

5, Egy vesző kerítéssel be foglalt három szegletű helye, mellyben áll téglaszlopokon mint egy 12 öles kukoritzza göréja fenyő létz oldalokra sűrűen befoglalva, Zsupra, melyen napnyugatrul kultsos pléh záros ajtó, keletrül pedig tsak tolokára belülrül erős sarkokra, pántokra, a kerítésen vesző kapuk mellyben több esztendőktül fogva kukoritzza nem tartatik, a körülette lévő földjét az Ispány Úr vetélni s használni szokta.

6, Ezen kertetske és a faluba vezető uton kívül nap nyugotra vagyon a kápolnai kerítés rész szerént vesző kerítéssel le pártázolva, rész szerint sántzolással és rész szerént az utaknak partjával vágással meg erősítve, mellyben a régi temető is foglalva vagyon, azon kívül külömbféle oltovány gyümölsz fák fenyő fák és szőlő tőkék a dombtetején, melly kerítésen két nagy két felé nyíló erőss alkotásu kapu létzekre és egy gyalog ajtó is hasonló modu, mindazonáltal erőss sarkokra, pántokkal kultsos zárokra. Az ebben a kerítésben lévő Kápolnába tartozó szükséges mise mondó ruhák s könyv, kelhe az Ispány Ur gondviselése alatt szokott lenni, a gyertya tartok és 2 padok benne, az ajtója két felé nyíló duplász deszkákból borított kultsos pléhre az egész kerítés foglal mint egy tíz holdat.

7, A már említett Béresek lakásán kívül északra vagyon még az Uraságnak káposztás kertje 1 ¼ holdbul álló vesző kerítéssel, pártázattal be foglalva, melly esztendőről esztendőre használtatik.

8, Innénd nap keletre az által ellenben álló dombon vagyon a faluból a malomba, egy felül, más felül pedig a Kender földekre vezető utak között északra az Uraságnak 1 2/4 holdnyira való szűrűs kertje, hasonló kép veszőbül álló, és pártázattal való kerítéssel, mellyen egy nagy két felé nyíló deszkás kapu, és egy gyalog járásu ajtó is pántokra, sarkokra, kultsos pléhre és szárnyos vas szorítottóval, ezek még haszon vehetők: de a kapu lábfák el rodhattak, ujjak szükségesek; a kerítésen bellül körös körül szilva és kajszin fák ültetve. Továbbá

9, Vaygon az Uraságnak ezen kökényi határban a falun északra menő völgyben a Jobbágyok Sessionalis rétek között egy 2 6/8 holdnyi kaszás rétje, mellyet az Uraságnak Keszüi malmába lévő árendás molnársa bír a malom árendába. Ezen kívül

10, Ugyan ezen Kőkényi határban vagyon az Uraságnak három nyomásra v[agy] Calcaturára fel osztott szántó földje u[gy] m[int] az első a málomi határnál, és kökényi legelő s Pétsre vezető út között, mint egy 55 holdra való az idén Őszi gabona, u[gy] m[int] Búza és árpa volt benne, a 2-ik ezen alul délre azon Pétsi út, Sessionalis rétek és legelő között fekvé, mellybe a kolompéros és fenyéres föld is foglaltatik mint egy 89 holdra való, most az idén Zab vagyon benne, a 3-ik ugyan azon Kőkénybe vezető és erdőre menő út északul Plébánia s keletrül pedig Sessionalis földek között, mellynek a közepén egy nagy Vad Körte fa is vagyon, 50 holdbul álló most fel vagyon ugarolva őszi vetés lesz benne.

11, Innénd nap keletre tartva éppen az erdő mellett s Málomi határra dűlő 10 hold szántó földje vagyon az Uraságnak, mely esztendőként bérbe szokott ki adattni, mivel igen sovány és erdő is nyomja.

12, Ezen túl még keletre[k] az ország út mellett a Csartosi kortsma házon is északra, mellynek egy ház is egy szobára, konyhára, kamarára és Istállóra építettett és most Zsellér vagyon benne, a kertjén kívül még egy holdra való föld, melly a házzal együtt bérbe adatott, s bíratik; de még délre is a kortsma házon alul másik ház vagyon építve, mellyben hasonlókép egy szoba, konyha, kamara, egy kis Istálló válog falra, s zsupra, vagyon jókora veteményes kert, mind egyikbe vörös kálha, sütő kementze, ajtók, ablakok, táblákkal el látva, kultsos zárokkal. E két ház között áll a Csartos nevezetű kortsmája az Uraságnak. Északról délre való fekvésben, nap keletre nézve, kő, és téglákból való falakra, tölgy fa séndellel földve, mellynél vagyon északról vendég szoba vas rostélos s táblával el látott ablakokkal, zöld sima kálhára azután a kortsmáros kamarája, e mellett lakó szoba, utána a konyha, e mellett a borivók szobájok, ebből a pintzébe való járás, mind a mondott szobákon, mind a konyhán nap keletről és napnyugatról az ablakok vas rostélokka és táblákkal el látva, benne kálhák, mellyeket még az idén újra kell rakatni, a konyhába sütő kementze és létzekkel el rekesztve kultsos zárral, valamint a szoba ajtok, konyha ajtó és pintze ajtó borított pléhvel, és kultsal ellátva, sőt a pintzének az udvar felül való ajtai a borított záron kívül belülről támasztókkal is megvagyon erősítve, kívül pedig a pintze eleje téglából állított oszlopokra alkalmaztatott árnyákolóval a borivók számokra. Ezen ház előtt vagyon a szállók számokra hasonló kép téglá oszlopokra állított tágos kotsi szín tölgyfa séndeletekre, e fölött az északi sarkán a kerítésnek egy 13 v[agy] 14 ölles mélségű kut kövekkal, és téglával ki rakva, mellyből kettős vödörrel lántzon, és kerékkal hajtva huzatik víz, mind a kortsmáros, mind a szállók számokra a vödörök és tengely ujjak, a kávak és teteje a kutnak még jó állapotban vagynak. Ezen kortsma kerítésben vagyon még az Északi és napnyugoti sarkon egy nagy Istálló, hasonlókép téglá falra, és tölgy fa séndeletekre, mellyben két felül lehet jószágokat állítani, mind a két részről való padolat az idén újra rakatott le, készült el, valamint szintén az ajtó szárával együtt, ugy az ablakokra való deszka táblák. Ezen Istálló nap Keleti részéhez vagyon egy kerítés veszőből fonyva, a nagy kapuig, melly az azon hajtani szokott sörtvések zárattanák a gazdák által bátorság okáért. Még az előbb említett Istálló előtt a kortsmáros, és szállók számokra vagyon egy kettős árnyék székek válog falra, és tölgy fa séndeletekre. Ezen kortsma udvar délről, és északról vesző kerítéssel vagyon körül véve, nap keletre pedig magos föld hányással, a fölött ismét túsókkal. Mind északra Péts felül, mind pedig délre Siklos felé nagy két felé nyíló deszka kapuk, vas sarkokkal, serpenyővel, nyakra való vas és be szorítóval meg erősítve, mult tavaszal készítve. Ezeken kívül mind a három házokhoz tartozó veteményes kertek vesző kerítéssel be foglalva, bátorságra, mellyekre vigyázni kötetsek[!] a benne lakók.

13, Ettől a kortsmatul Szalantára menő út mellett éppen a határ szélen, hol a két határ öszve ütközik vagyon az Uraságnak 3 holdra való szántó földje, melly akkor származott, midőn a Derék út a két határ között egyenességre vétettvén, az

Uraságnak esett, és mivel kitsiny, azon ki mesze is vagyon, bérbeadódni szokott, az idén is a Jobbágyok vették bérbe tavaszi alá.

14, Ezeken kívül még azon kökényi határban azon út föllött melly Szilvásrul a derékra megy közel a most ottan álló kő kereszthez nap keletre 4-ik darab, mintegy 4 holdra való föld, mellybe most Hass Ispány Urnak kukoritzája vagyon Praefectus Urunk Ő Nagysága kegyes engedelméből.

A többi remanentialis földek pedig, mellyek a forrás fölött voltak, mint egy 5 holdra való, fel osztodtak a Te[kinte]tes Uri Szék végzéséből, azért hogy a káposztásnál lévő szőlőknek terméseiket meg lehessen dézsmálni, és alkalmatosságok ne légyen a dézsma alatt lévő boraikat avval öszve keverni, következés képpen már ki fogásnak helye nints, végre

15. Vagyon még a faluban a hajdunak lakása, hol egyszersmind az Uraság bora is árultatik; áll ezen alkalmatosság 2 szobából, egy konyhából válog falra, téglá fundamentumra, az egész épület alatt bolthajtásos pintze, előtte téglá oszlopokra fél földélre s Zsupra árnyékoló a borivok alkalmatosságára, mind a szobákon mind konyhán lévő ablakok vas rostállal el látva s táblával, ajtok puha fadeszkákból, kultsos Zárra, konyhába sütő kementze a szoba előtt délre vagyon egy kiss Istálló vert falra, Zsuppal le kötve, a kert a ház háta meget északrul, mind az udvar, mind a kert veszővel, tűsökkal, és sántzal be kerítve, az udvarra való bejáráson vesző kapu, és két kis ajtó vagyon, a szobában vörös kálha, konyhában pedig sütő kementze.

Bostán:

1, Vagyon az Uraságnak hajdu háza, 2 szobából egy konyhából és kamarából álló, téglá fundamentumra, válog falra, a teteje alul körös körül tölgyfa séndellel, föllül pedig Zsuppal földve. Az első szobában Zöld kálha, a hátulsóban pedig vörös. Mind szobákon mind konyhán, és kamarán fenyő fa ajtó pántokra, és sarkokra, s kultsos zárokra. Az egész épület alatt bolthajtásos pintze jó, és az Uraság bora is itten árultatik. A belső és külső pintzén ajtok minden szükségesekkel el látva kultsokra. Azon pintze előtt nap keletre jó árnyékoló téglá oszlopokra tölgyfa séndekekre fenyő deszka ajtóval vas kapotsal. Az egész udvar hasogatott palánkokkal be kerítve egész a kert végéig s lepártázolva, mind a két felül, az udvarba való be járásra két felé nyíló nagy kapu minden szükségessel ellátva, az az sarkokkal, serpenyővel, nyakra valóval, és be záró kaptsolóval. Az udvarba vagyon még egy alkalmas istálló kotsi szinzel, mellyeknek pallása fenyő deszkákkal be tsinálva, a szobák kálhákkal, konyha sütő kementzével ellátva.

2, Vagyon még itten a falun kívül a kertek között az Uraságnak szűrűs kertje, de most már abba gabona nem rakatik, hanem mind a Majorsági, mind déz[s] mául esett Szilváson lévő nagy szűrűs kertbe hordatik s rakatik, azon kert pedig egyel mással az Uraság részére használtatik, most káposzta palánták ültettek bele, s vagynak.

3, Aminémű szántó földek maradtak az Uraság részére, vagy voltak, akkép találtattnak 1-szer Szilvásrul Bostára és Garéba vezető utak között éppen a T[ekintetes] Garéi Plébánus Úr földje mellett, melly kertallának neveztetik egy



tagban 18 ½ holdbul álló, melyben most hajdin, Búkköny, Búkkönyös Zab, s mohar magok vetve vagynak. 2-dik darab ugyan a Garéi út mellett a falun kívül a kereszt, és Plébanus Ur másik földje fölött 11 holdra való, most fel vagy on ugarolva, őszi vetés lesz benne. A 3-ik ugyan ezen, és falubul Garéi út mellett éppen az említett fa kereszt előtt, és sessionalis rétek fölött napnyugatra éppen a Garéi határig 19 1/8 holdra való az is fel vagy on ugarolva őszi vetés alá. A 4-ik tábla Parag szőlő nevezetű, melly mivel sovány természetű volt, és a lakosok könyörögtek az Uraság[nak] s kérték szőlőnek, mert nagyon közel esett a falujokhoz, meg engedttvén, s felosztattván 28 holdat be is ültettek, most bor dézmát adnak belőle, a meg maradott 16 holdra való minden 4-ik esztendőben vettetik a soványsága miatt, most ismét fel vagy on ugarolva, őszi vetés lesz benne, és mivel egyenetlen oldalú volt, egyenességre vétetett, a mi az egyenességén kívül az erdő felé esett, az fel sántzoltattván, túsókkal be kerittetvén tölgy, cser, és bűk makkal el vettetett mint egy 4 holdra való két darabban, és helyen. Volt még egy darab a legelő mellett 3 holdra való, azután a temető fölött 2 holdra való maradék földek, mellyek azon malomhoz, mellyet az Uraság épített, és utóbb el adott, hogy jobban vevője találkozzék mind az ör[eg] Sóos Josef rétyét melly a malom előtt volt mind Toka Mihálynak 3 holdbul álló szántó földjét, melly a malom árok fölött volt, el vevén ahoz adván, és tévén, azok helyett amaz 3 holdat a Tóka Mihálynak olly kötelezéssel adta: hogy az Uraság a legelő felül köteles fel sántzoltattni, mind a Temető mellett lévő 2 holdat az ör[eg] Sóos Josefnek pótolásul v[agy] Cserébe adta, mellyeket bírnak is, a malmot meg Vevő pedig a rétet, és szántó földet az arenda fizetés mellett.

4, Vagyon még ezen Bostai határban az említett erdőn kívül az erdő közepén és egy darabba mint egy 6 v[agy] 7 holdra való Tölgy, és Cser, s Bűk makkal el vetve és a marhák legeltetése ellen be kerítve, mellyek némely helyen a nyölésben nagyon elől mentek; más helyen ismét csökve nyölnek, de még is mind egyik mind másik helyen jó elevenység[en] vagynak, jó reménység vagyon hozzájuk.

Szilváson:

1, Itten is vagyon az Uraság hajdujának lakása 2 szobára, és egy konyhára válog falakbul Zsuppal földve, a hátulsó szoba alatt bolthajtásos pintze, mellyen két felé nyíló duplán szegezett deszkaajtó erőss sarkokra, pántra, és kultsos závárra, valamint szintén a szobákon, konyhán is, de csak egyréttű fenyő deszka ajtok mindenkép vasakkal ellátva. Vagyon tovább a szobákba közönséges vörös kálhák, a konyhába sütő kementze 4 ablakon deszka táblák. A ház ellenébe egy kis Istálló téglá fundamentumra, azután válogokra épült falakon lévő teteje Zsuppal földve, mellynek pallása nints le deszkázva, hanem a helyett tsak ágak s fák téve, hogy a szénát oda rakni lehessen; ennek végében egy kis árnyék székh séndellel földve, ezen épületen tul nap keletre sőrtvések, és baromfiai óllak veszőből fonyva, szalmával földve, mind ezen épületnek, és udvar vesző kerítéssel, pártazattal be foglalva valamint szintén tovább napkeletre menő és terjedő veteményes, és kolompéros földje egész végig sövénnyel, túsókkal, és sántzal kerítve.

2, Ezen hajdu házon föllül északrul vagyon egy kis szilvássa egy holdra való, mellyen termeni szokott fű, lekaszáltattván esztendőnként az Uraság birkái részekre fordíttatik, mellyen most az idén rész szerént a Bostai Vacans sessiokon<sup>794</sup> termett szekér széna, rész szerént az Uraság Keszüi rétyéről oda vitetett, ugy a szőlő körül termett őszve rakadtatott téli szükségekre az Uraság birkáinak.

3, Az említett hajdu ház ellenébe vagyon az út, és tsapás mellett egy mély kutja az Uraságnak a hajdu, és Birkás szükségekre 13 ölles, melyből a víz vasas vödörbe kötélén kerékkel hajtatik fel, az egész kut téglával kirakva, hanem a szomszédok is élnek belőle, mellyért tisztogatáskor kötelessek segítségül lenni robot nélkül, egyéberánt annak fen tartása az Uraságot illeti valamint még az idén tengerét, káváit és tetejét meg kell tsináltatni.

4, Ezen kut mellett mindjárt délről vagyon a Birka major a Birkás lakásával a földből tömött ház két szobára, egy konyhára, és kamarára egy végben zsupra földve, az első szobában uj zöld sima kálha vagyon, a hátulsóban vörös közönséges, az is taval ujra rakadtatott, a konyhában pedig sütő kementze, melly fölött lévő kéménynek bolthajtásos fődele nagyobb részént le ázott s hullott, és néha most is esik rola darab téglá mint panaszkodik az eránt a Birkásné. Ezen Birkási lakásnak ellenébe nap keletre egy 40 ölles birka akol L formára téglá oszlopokra, s Zsupra. Mindjárt kezdeténél vagyon a kotsi szín, azután a Birkás jószágainak Istállólok, kemény fa padolattal, s hugy eresztő váluval, és némely ablak is rajta ablak szárral deszka táblával, pántokkal, sarkokkal, és kaptsolóval mellyen a ganéj ki hányatik. A Birkás lakás, és ezen akol között palánk kerítés, mellyen két felé nyíló nagy uj kapu, és gyalog ajtó is sarkokkal, pántokkal, serpenyők, foglalók, és kilintsel, mellyen a jószág az udvarbul ki, és haza jövelelkekkel be eresztetik. Az említett akolnak udvara délre áll, és hasogatott palánkokkal vagyon be kerítve, és keresztül rekesztve. A most le irtt nagy akolnak éppen ellenében vagyon egy másik építve ennek előtte 5 v[agy] 6 esztendővel tsak téglá oszlopokra, Zsuppal földve, melynek háta délre vagyon tsak palánkokra, az eleje északnak esik ez is hasonlókép palánkokkal keresztül rekesztve, a gerendáira részszerént láb szárnyi vastag gömbőlű fák, részszerént veszőből fonyt Cserény, hogy az azokra rakandó széna, v[agy] más takarmány meg állhasson rajta, és hogy fel is hányni lehessen a tetejére két pallás ajtó is vagyon alkalmaztatva, be zárható deszka ajtokkal, sarkokra, pántokra, és fűrgetőkre.<sup>795</sup> Ezen akolnak napnyugoti végén egy oszlop között vagyon a Birkás baromfiainak és sörtvéseinek óllai, válogbul megrakva, szükségképpen deszka ajtokkal, sarkokkal, pántokkal, tolókkal ellátva. Vagy ezeken kívül az udvarba innénd napnyugotra helyhezettette egy téglából rakott bolthajtásra készült pintze és ugyan most egyedül a Birkás szükségére, hajdan pedig az Uraság tejének, és sajtyának tartására. Mind ezen épületeket mind a veteményes és szántó kertjét a Birkásnak veszőből fonyott sővény v[agy] kertelés foglalja körül, melly még meg lehets állapotban vagyon. Még ezen házi kerteken kívül vagyon még az Uraságtul

<sup>794</sup> Üres, jobbágyok által nem művelt telek.

<sup>795</sup> Egyszerű zár, középen szeggel átütött lécz, ráfordítva az ajtór vagy ablakra.

azon Birkás hasznára fordíttandó a felső erdő alatt 2 ½ holdra való szántó föld, melyből dézmát sem ad az akkori Praefectus Úr Ő Nagysága engedelméből.

5, Az Uraságnak pedig a hajdu ház kertje alatt folyó patakon túl nap keletre a tulsó part oldallon, és közönséges legelő mellett káposztás kertje mint egy öt fertály holdra való vesző túsókkal be foglalva, mely esztendőnként az Uraság hasznára fordíttatik.

6, Vagyon még ezeken kívül szűrűs kert sántzolásal be kerítve a szőlő hegyre, és Szőkébe vezető utak között. Ezen kerítésnek közepén téglalábokra egy 12 ölles hoszu pajta, Zsuppal földve áll jó állapotban. Ezen szűrűs kerten kívül éjszakra vagynak az Uraságnak két táblában lévő szántó földjei, az egyik a szőlő hegy útja mellett mindjárt, valami 60 holdra való s most ugarnak volt fel szántva, őszi vetés lesz benne, a másik azontúl napnyugotra mindjárt 40 holdbul álló, melyről az idén termett búza, és Rozs arattatott le. Mind az egyik mind másik körös körül fel vagyon sántzolva. Még azt is szükséges meg jegyezni itten: hogy az előbbi táblából a szűrűs kert sántzolása mellett mint egy 2 holdra való fenyérral vagyon el vetve, az idén már egyszer le is vagyon kaszálva s be takarétva.

7, Ezután vagyon még ezen határban az Uraságnak a szőlő hegy fején v[agy] kezdetén északra egy nagy darab szőlője, mely sántzolásal, bokrokkal, és venyegés megyével keletről, északra, és napnyugotrul be kerítve és közepén kereszt linea oszlopokkal véve négy részre fel osztva, az azt művelő négy helységek miatt, melyek azt munkálni szokták, és napkeleti részén a szilvási osztályba egy nagy két felé nyíló kapu, és egy kisebb gyalog ajtó lértzekkel, melyeken az ottan álló téglákból meszes habarékkaal állított, és tölgy fa séndelekkel földött prés házhoz lehet menni, melyen hasonlókép egy két felé nyíló duplázott deszkákkaal készült ajtó, erőss pántokra, sarkokra és borított kults pléhre. Ezen épületbe vagyon egy kiss szoba is, melyen kultsos pléh fenyő fa deszka ajtó 2 ablak vas rostélyokra, valamint szintén a prés házban 4 ablakok hasonló vas rostélyokra és deszka táblákra, sarkokkal, pántokkal, a szobában vörös kálha. A prés házba nagy prés Tölgy fa gerendára, ládára, amelybe rakott szőlő, törkölyből a levét az említett gerendán keresztül álló szofos fa, melyre 10 mázsás kő akasztva vagyon vasakkal s kaptokkal nyomja ki s azt az elejébe alkalmaztatott válu a bocskásba<sup>796</sup> vezeti, és azután abból ki merődik a hordókba. A szőlőbe cseresznye és körtve fák, valamint a kerítése körül is körtve, alma, dio, meg és 2 gesztenye fák, melyeknek gyümöltseik az Uraság részére fordíttatnak, valamint azon kerítés mellett termő fű az Uraság birkái számokra.

Szőkében:

1, Vagyon a falu közepén az Erdő pásztori ház, mely 1834-ik eszt[endőben] a menykú által megűttetett és a teteje el égvén, helyre hozatott, most ismét jó állapotban vagyon 2 szobára, egy konyhára válogbul, Zsuppal földve, az első szobában Zöld sima kálha, a hátulsóban közönséges vörös, a konyhába pedig sűtű kementze. Az ajtók mind a szobán, mind pedig konyhán fenyő deszkákból, sarkokra, pán-

<sup>796</sup> Kisebb edény.

tokra, kultsos pléhre. Az egész épület alatt bolthajtásos pintze elő és belsővel, téglákból. Ezen épületben a kortsma bor is tartatik, és árultatik. Háta meget az épületnek egy kis pitzin veteményes kertje a benne lakó Uraság emberének. Az egész épület, kertetske vesző kerítéssel kerítve vagyon, mellyen az udvarba vezető kapu helyen vesző kapu. Az udvarban vagyon még az erdő pásztor szükségére Istálló, baromfi ollak, és kotsi szín válogbul, zsuppal földve az egész Istálló pallása nyitva, mellyre veszőből fonyandó tserény szükséges, és le sározva, mellyet meg is tetetni kell, kívül pedig a kerítésen vagyon egy 10 öll mélységű kut téglával ki rakva, mellyből a víz vasas vödörrel keréken hajtatik fel.

2, Ezen Szőke helységeen kívül délre vagyon az Uraságnak egy fél holdra való kertje, melly régenten szűrűs hely volt, most az Uraság részére külömbfélével bé vetetik úgy használtatik az idén mák termett benne, rész szerént palánkokkal, rész szerént veszővel vagyon bé kerítve.

3, A falun föllül pedig a temetőnél lévő erdőtske végében északrúl, és a szőlőbe vezető út mellett, és Regenyei határ között vagyon az Uraságnak mint egy 42 5/8 hold szántó földje, de abbul 2 hold azoknak ki méretett, kiktől a Cserbe vezető út mellett tsapásnak két emberektől el vétetett. Azonban mivel azon táblának oldala az erdő felül nem volt egyenes, az egyenességre vetetett, és egyenesen ki irtatott annyira való így most is annyinak tartathatik, az idén tavaszi v[agy] is Zab vagyon benne és Bükkönyös Zab is volt.

4, Még vagyon az Uraságnak azon határban a Szilvásrul ide vezető út mellett közel a patakhoz a birka usztatója, egészen téglákkal ki rakva vesző kerítéssel pártázatosan be foglalva, mellyen napkeletről és nap nyugotrul is vesző kapu vagyon, melly tsak nyirés előtt használtatik, melly usztatóból a motskos víz eresztésére bolthajtásos Csatornya is vagyon téglákból a patak folyásába.

5, Minthogy ezen határban nagyobb és őregebb Cserfás erdeje vagyon az Uraságnak, itten szokott némelly helységbéliekkel vágás számra öll fát vágatattni hol most is vagyon ...[!] öll gyertyán, és ...[!] öll Cserfa a Districtus béli Tiszt Úr és szolgák számokra deputatum képpen.

Kisdérben:

1, Vagyon az Uraságnak hajdu háza, mellyben az Uraság bora is árultatik, mindjárt a faluban való be menetelnél jobb kézrúl, 2 szobára, konyhára, és egy kis kamara téglákból rakott falakra, tölgy fa séndelekre földve. Az első szobán, mellybe a Tiszt Urak szálni szoktak 3 ablak vas Rostélokra, és itten tsak az egyiken tábla a hátulson is 3 ablak vas rostélokra, és itten is tsak az egyiken tábla, a konyhán is vas rostélos ablak tábla nélkül sütő kementzével, ebből a konyhábul vagyon a kis kamarába a járás. Az első szobának éjszaki fala, noha már kétszer rakadtatott ujra, még is úgy süllede, s válik a többi faltul; hogy a házagon az ember tenyere be fér, az egész szobának fele éjszaki részén igen nedves, úgy hogy a fala mellett közel semmit se lehet tartani, a penész mindjárt fészket vett rajta, ujra szükséges lesz el hányatni, és keresztbe bolthajtásra falat alá vetni úgy reá rakatni. A hátulsó szoba alatt jó bolthajtásos pintze, mellybe az Uraság ki mérni való bora tartatik. Ezen

pintzébe a le járás a pitvarbul kettős v[agy] két felé nyíló duplán deszkázott ajtóra, és a hátulsó szobából is, hogy hamarabb abból bort fel hozni lehessen. A vezető tölgy fa graditsonyok<sup>797</sup> annyira el rodhattak, hogy helyettek többnyire ujjakat kell rakadtatni, valamint már vagynak oda készítve, és csak rendessen ki faragtatni, és kőművessel be rakadtatni kelletik. Azon föllül ugyan azon pintze elei két ágosra árnyékoló is szükséges volna, melly a Tekintetes Uraság resolutiojátul<sup>798</sup> függ. Az egész épületen fenyő deszka ajtók pántokra sarkokra, és kultsos pléhekre, valamint a pallásra vezető ajtón is. Ezen háznak által ellenében délre vagyon egy kiss Istálló, és kotsi szín vert falra, és Zsupra, e két épület között vagyon egy kut is, mellyből a víz vas abrintsos vödörben, kötelen tengeles keréken hajtatik fel. Vagynak még a hajdu baromfiái, és sörtvései számokra is óllak szükséghez képest, szalmával fődve. A most mondott épületeket s udvart vesző kerítés fogja körül, valamint szintén a ház fölött északrúl a veteményes kertet melly le pártázolva, és tuskókkal megerősítve vagyon. Ezen Kert Kolb Ő Nagyságának akkori Praefektus Urnak rendelkezéséből, mellyen Bak Josefné ¼ sessió Jobbágyné rongyos háza állott foglaltatott el, és ragasztatott azon Uraság házához s helyéhez. A sessio pedig üres lévén bérbe szokott adatatni. Az Udvar kerítésen két felül azaz keletről és nyugotrul 2 nagy vesző kapuk és mellettek gyalog ajtó is deszkákból, mellyek már vagyon avultak.

2, Itten ezen ház mellett lévő veteményes kerten kívül vagyon még azon hajdu hasznára szolgáló káposztás kert is a faluk föllül a Görtsönybe vezető derékut, delelő mellett, hasonló kép vesző kerítésre, s pártázattal, mint egy fél holdra való, mellynek kerítése mellett körös körül szilva fák az ottan szolgáló hajduk szorgalmatosságokból állanak.

3, Ezen föllül vagyon az Uraságnak innénd Kisdérből Baksára vezető út mellett napnyugotra a sessionalis földek között 1 2/4 holdra való kertje, részszerént palánk kerítésre, körös körül szilva fákkal ellátva, melly esztendőnként az Uraság részére különbféle magokkal, palántákkal be vettetni, s ültettetni szokot, valamint az idén Pétsi kertész hajmákkal, petreselemmel, paszternákkal, kehl, kalarabival etc. ellátta, plántálta.

4, Tovább ezen Baksai út mellett a sessionalis földek dülője végén éppen vagyon az Uraságnak másik kertje három szegletet formáló, melly szűrös kertnek is szolgál és a fölőslég valójában. Melly szűrűnek és szalmának nem szükséges borsoval, kerék répa maggal vettetni vagy mással szokott, s veszővel bekerítve vagyon, valamint szint a kapuja is veszőből [van] Mint ebbe, mint a másikba a gonosz indulatu béresek s pásztorok jószágait be hajtják vagy magok is azokba kárt okoznak.

5, Ezeken föllül vagyon még egy kiss maradék szántó föld a szabad földek végében, mellynek egyik végén szélessége 3 ölett, másik 19 ölett téssen s hoszu 130 öll, téssen ugyan 1 ¼ holdat, de mivel szélről a marha járásban vagyon, tsak egy holdra tétetődhetik. Ezt az előtt hajduk Praefectus Urak Ő Nagyságok kegyességekből ingyen birták, az idén a mostani hajdunak kukoritza alá bérbe adatott.

<sup>797</sup> Lépcső.

<sup>798</sup> Rendelet.

6, Minthogy a helységbeliek az erdő miatt a Nemes Vármegyéhez is folyamodtak és Investigatio alkalmatosságával Praefectus Urunk Ő Nagyságátul meg ajánlatott: hogy esztendőnként az ottan lévő nevendék erdőbül vágást tsináltat, s nékiek engedi a hajdu Competentiáján 5 öllön föllül lévő fölösleg való fákat ritkítva. Ezért az 20 esztendőre ki számláltattva, egy egy esztendőre abbul esne 3 2/4 hold, melly vágás ezen 1835-ik esztendőben el is kezdődött, és az említett mennyiséggel ki is vágatott.

Költt Pétsen 29-ik Juliusban 1835-ik Esztendőben.

Matits Ferentz Tisztartó

4.

Král József kanonok észrevételei az ipardíjról

1849

(PKGYJKV 69/1849)

Az Ipardíj eránt némelly észrevételek a Pétsi Semináriumra nézve

Meg állapítva lévén a Fő Tisztelendő Káptalan által a gazdaszáti Ipar-díjj, vagy percentuáció<sup>799</sup> a Tiszteknek, és szolgálknak, minthogy a helyzeti körülmények különböznek, én a Semináriumnál ugy kívánnám és kérném azt módosíttatni, hogy a Kész-pénzbéli jövedelemre is terjesztessék ki.

Mert 1., Ugy rémlik előttem, hogy ez a procentuáció sok Embernek föl-nyitnya szemeit, és megláttya: hol? és mikor? lehet valamit beszerezni, és okossan meg-gazdálkodni, a körülmények sokszor nagy hasznót, de nagy kárt is tehetnek, mire mindenkor, és mindenütt ügyelni kell.

2., Itt a gabona, a bor, öl fa, és más természetmények nem osztatnak föl, hanem egy helyre takaríttatnak, és ha valami marad; pénzre fordíttatik, mit Ipar-díjj reményje mellett néha talán drágábban is lehetne eladni, vagy nagyobb haszonra fordítani.

3., Ezen Intézetben, az urodalmi, de kivált a házi Contó<sup>800</sup>, költségemésztés nagy, erre mindenütt egy Ember elegendő képpen nem vigyázhat; pedig Illyen Intézetnél sok kitsint meg-lehet kimélni, ha abból a kiméllőnek is valami rész jut. Ez szerént ugy hiszem: nem fogunk 6000 v[áltó] forintot Contókra egy Évben fizetni.

4., A haszonbérleésben, el-adásban, vételben, mellékes tekintetnél fogva különbféle kedvezések történhetek az Uraság kárára, de a procentuáció ezen önkényt meg-szünteti, vagy leg-alább mérsékli.

5., Mérsékli a munkásokra, és nap-számosokra fordítandó költséget is, mert men-nél több pénz meg-kiméltetik, annál több leszsz, vagy leg-alább lehet jövendő Évre az osztandó Ipar-díjj, hol pontossan fizetnek jobb, és olcsóbb szokott lenni a munka.

<sup>799</sup> Jutalék.

<sup>800</sup> Számla.

Ezen okoknál fogva kívánnám, az el-vett bor Deputátum helyett, leg-alább próbára a percentuátiót, a pénzbeli jövedelemre-is kiterjeszteni a Semináriumnál, annyival inkább mivel ez hol minden jövedelem öszvesítettik, még nagyobb kiterjedésben hatni fog az Iparra, és kölcsönös örökösre. Így p[éldának] o[káért] ha a Téglának, és cserépnek ezerétől jár az Ipar dijj ez ugyan arra serkenti a Tisztet, hogy minél több ezer Téglát, vagy cserepet eladhasson, ha mindgyárt olcsóbban is, de arra nem, hogy azt minél drágábban adgya; és így történik, hogy kedvezésből néha eggyik olcsóbban kapja, mint a másik.

Ez a pénzbeli Ipar-díjj, v[agy] procentuáció, majd üdövel ki-fogja azt is mutatni: hasznosabb-e az Uraságnak béresekkal, vagy nap-számosokkal gazdálkodni? vagy talán bizonyos föl-tételek alatt a földeket bérbe, vagy részbe ki-adni? Jobb-e sok szőlőt tartani? vagy inkább, ha jó pincze és elég hordó van, kész pénzen, – midőn jó a termés, válogatva elegendő mustott venni? és így a sok tunya, lusta, és még-is drága nap-számosoktól menekülni. Több hasznót, vagy jövedelmet ad-e a kényes, puha, selymes szőrű merino birka nyájj, melyből a mi legelőnkön, és tájunkon esztendőnként majd minden 5-dik vagy 6-dik el-döglik, vagy leg-alább meddű marad, v[agy] hasznosabb az erős természetű, középszerű és szőrű, gyapjas birka, melyből csak a 15-dik v[agy] 20-dik szokott el-döglenni. Mert álitson bár valaki arany bányát, de dugába dül, ha nincs belőle haszon, maga magát meg-emésztí. Hozattak Somogyba nem régen Szász országból, némelly arany gyapjas vitézek nagy nyereségre számítván, selyem szőrű birka nyáját, változtatták erőltetve az üzekedés, ellés üdejét hol télre, hol nyárra; addig okoskodtak, míg az egész Szász országi birka nyájj nagy szegyenükre, és kárukra semmivé lett, el-enyészett. A természetet nem lehet erőltetni, a merino birka nyájj nem minden tájra, és nem minden gazdának való.

Ezen nézetek után az Ipar-díjj 1849-diki Január 1-ső napjátul kezdve próbára, így lenne meg-határozva, az 1850-dik Évben bé-adandó számadás szerint: a tapasztalás majd ki mutattya, meg-álhat-e? vagy nem?

1. Az Uraság részére be-mértt őszi gabonából, minden p[ozsonyi] mérő után lenne az Ipar-díjj, v[agy] procentuáció pengő pénzben = 2 krajczár.

2. Tavasziból, minden mérő szem után = 1 krajczár.

3. Borbul, minden akó must után = 3 krajczár.

4. Fábul, minden öl után = 3 krajczár.

De le-vonván előbb az el-vetett magot, és mindenből a Deputátumot, miből Ipar-díjj nem adatik. Ha pedig részbe adatik-ki valamelly föld, Ipar-díjj abból-is jár, mert ott leg-inkább kell öröködni, hogy az Uraság járandóságát meg-kapja.

5. Birkászatbul tizedrés a Birkásé volt eddig-is, bujtárok fizetésére.

6. Szénából, és Takarmánybul, bajjos és bizonytalan lévén a számítás, azért marad az Ipar-díjj a Kész pénzi jövedelmehez, úgy a Téglá, és cserépből-is.

7. Kész pénzbeli jövedelemből pedig így lenne az Ipar-díjj:

Van p[éldának] o[káért] Számadás szerint ezen Esztendőben az Uraságnak öszves jövedelme 23 000 v[áltó] forint.

Le-vonván ebből a., a kamat, vagy vissza fizetett Tőke pénzt = 5000 v[áltó] for[int]

b., az Esztendei bér-fizetést Schema szerint = 8000 v[áltó] for[int]

c., a Contók ki-fizetését, hogy nagyobb vigyázat legyen = 2000 v[áltó] for[int]

Öszvesen: 15 000 v[áltó] for[int]

Ezekből Ipar-díj nem-jár.

Maradna tehát ezeken föllül még = 8000 v[áltó] for[int] Jövődelem, ha minden forintból 2 pénz, vagy-is 50-dik rész adatik Ipar-díjjul, tenne öszvesen = 160 for[intot] az az millyen pénzben van számolva a jövődelem, olyanban adatik az Ipardíj.

És ezen pénzbéli Ipar-díj még a számadásra nézve-is ajánlható.

Több szem többet lát. Így a Számadás, az Ipardíj miatt, bizonyosan hamarább el-készül.

Ha valamit az Uraság el- vagy ki-ád, szerződés mellett, a contractus irásért jár az illető Tisztnak 10 p[engő]f forinttól kezdve, egész 400 p[engő] forintig, minden forint után egy pénz, minek felét a vevő, vagy bérlő, felét pedig az Uraság fizeti; de 10 forinton alul, és 400-on föllül semmi. Minden el-adott mérő gabona után egy krajczárt pengőben, mérő pénzt, és az eladott ölfá mérésért, minden öltől 4 krajczárt pengő pénzben kap az illető, a vevőtől; a kár tétel, akár hol történnyék bár a szokott be-hajtó, vagy zálog pénz, az illető egyéné, a becsü pénzből pedig Ipar-díj különösen nem adatik, hanem az 50-dik rész közös lészen.

Az egész Ipar-díj, két egyenlő részve osztatnék, felét kapnák a Tisztek, felét pedig a szolgák; mind a Tisztek, mind a szolgák között a maguk része egyyenlőképp fölosztandó, ha csak valamelyik hivtelenség miatt, a reá esendő részt, ítélet szerint el-nem veszt; mi közösen valamennyi között el-osztatik. Külömben a személy vállogatás könnyen irigységet, vagy bosszu vágyat gerjeszthet. Így talán minden Tiszt, minden szolga kölcsönösen őrködnék, és iparkodnék a gazdaszatnak egész ki-terjedésében. 1-ször arra: hogy a gazdaszatnak akár melly ágában minél többet gyűjteni; 2-szor minél többet meg-kimélni lehessen; miből azután az 50-dik rész nekik jut; mit a Tapasztalás leg inkább meg-fog mutatni: ha jó leszsz, meg-marad; ha káros, – örökre elmarad.

Pécsett. Sept[em]ber 1. 1849.

Král praefectus

## 5.

Král József prefektus véleménye az ipardíj hasznáról

1851

(PKL Sem. 140. Fasc.)

A Pécsi Szeminárium birtokában fell-állított Ipar-díj haszna, és részletes kifejlődése 1851-ben

Ki a robotot, és a Dézmát ki-gondolta (Genes. c. 47. p. 23–27.) igen jól ismerte az emberi természetet; melly szüntelen a kényelemre, és Ön hasznára törekedik, emberi természetünkbe van t[udni] i[llik] oltva ezen vágy, mit semmi communismus



soha ki nem irt; egyedül a keresztény szeretet Törvénye némüleg mérsékeli azt, mindön mind Istennek, mind Embernek a magáét hiven meg adni, és az igazság, de az irgalmasság cselekedetét is gyakorolni parancsolja; látta Fáraó udvarában a sok henyélő szolgát.

Tudta Ő: hogy tsak a föld gyümöltse, termése táplálja az Embert, de tsak ugy, ha azt jól műveli, munkálja; külömben tsak tűskét, és bojtortjánt terem, miből nem csak kényelmet, de más szükséges ételmet sem reménylhet. Kiosztá tehát a nagy éhség szorongatása után Egyiptusban a nép között a földet, hogy parlagon, pusztán a nagy birtok ne heverjen hanem minden részvényes (polgár) munkálja azt aránylagos részben, és így annak termésével magát is, Urát is táplálja; mert egyyik a másik nélkül meg nem élhet; Valóban böltsen! Kivált éhség üdejére.

Azomban: valamint minden emberi Intézet, ugy a robot, és Dézma Rendszer is magában hordozá a változást, és el fajulás magvát; és azért örökké állandó nem lehetett; adgya Isten! hogy ezen új Rendszer állandóbb legyen. Az Ember t[udni] i[llik] mindent megszokott unni, és Változékony kívánságát, vágyait semmi sem elégíti ki egészen, mindig többet kíván, mint Asopus kuttyája<sup>801</sup> ki a vízben az árnyék után kapkodván, a valódi kontzot elejtette. Így járt a magyar birtokos. Ki örökre elvesztvén robot, és dézma jövedelmét, az előbbi Rendszer mellett, most semmi-képp sem tud boldogulni; mert dolgozni nem akar, koldulni szégyvend; nints egyebe, mint adóssága, és néhány hold bitangolt föld birtoka, mire több a költség, mint a jövedelem [!], mert maga nem munkálja, nem is lát utána, a béres cseléd pedig rossz, a pénzes munkás még rosszabb; tehát vagy a gazdasági Rendszert meg kell változtatni, vagy a birtokot eladni; külömben a terhes adó, tetemes más költségek bizonyossan megemésztene. És leszsz – ha leszsz – csizma helyett botskor.

Két fő Eszme vezérelt engem a Seminarium birtokában felállított Ipar-díjra, mit már 1828-ban mint V[ice] Rektor megpendítettem, meg is kísértettem: de az ellenkező nagy hatalom jó szándékomat az Intézet kárára elnyomta. Míg végtére 1848-ban megszűnvn a robot, és Dézma – mi által az Intézet, számadás szerént, Évenként 50000 for[int] w[áltó] bizonyossan vesztett. A sanyaru szükség hatalma kényszerítette azt elfogadni, Így fognak talán még több más föld birtokos Urak is járni, mert ha csak némely nagyobb jutalomra nints, csupán másnak hasznáért eszünket, és erőnket bizony nem igen szoktuk jobban megfeszíteni. Kolompért vajattam napszámba, többször meg is tekintettem, de nyoltz nap számos egy nap vajt ki annyit, pedig szolgám is velük dolgozott, mint ötöd részben kiadva, egy Abaligeti német feleségével, és két gyermekével. Kell-e az Ipar-díjra? vagy bérnőki Rendszerre nagyobb Indok? vagy kényszerítő szükség? Az Ipardíjas Tiszt, v[agy] szolga, ha nem is mindegyik, reménylett ön haszna miatt, az Urnak-is több hasz-

<sup>801</sup> A húst vivő kutya Egy kutya húsdarabbal a szájában egy folyamon úszott át. Ahogy meglátta önmaga tükörképét a vízben, azt hitte, hogy az egy másik kutya, amelyik nagyobb darab húst visz. Ezért elengedve a sajátját nekilátott, hogy amazét is elragadja. De ennek az lett az eredménye, hogy mindkettőt elvesztette: azt nem érhetette el, mert nem is létezett, emezt pedig elsodorta a folyó. A mese jól illik a kapzsi emberre. <http://dydudu.hu/konyv/mese/aisz/aisz.html#am136>. (Letöltés: 2016. március 1.)

not hajt; ellenben: a béres szolga, vagy nap számos csak akkor mozog, czammog, ha űzik, hajtják; sokszor még ugy sem, hanem pőrő, és boszujában több kárt tesz, mint hasznót, mert őtet egyik sem érdekli. Most Űr, és szolga egyenlő polgár Társ.

Az első fő Eszme tehát az volt: hogy nagyobb Ipar – több szorgalom, – jobb Rend-tartás, és takarékoság által a jővődelem mindenben nevelkedjék; ellenben: a haszontalan vagy szükségtelen költség pedig megkémetessék. Mert: két szárnya van a gazdaszatnak; t[udni] i[llik] Ipar, és takarékos élet; e nélkül a gazda soha föl nem emelkedik; hanem csak a földön rendetlenül turkál, mint a Vakondok; melly a leg jobb földet a rétre felturja, és rőst vagy ostoba gazda el nem teríti azt, hogy a rétnak használjon, hanem kárára meg hagygya győpősödni, mely a kaszásnak, és gyűjtőnek-is munkáját csak akadályozza. Minthogy pedig száz meg ezer illy aprólékos, de a gazdaszatban igen-is hasznos, vagy káros következésű tárgyak fordulnak elő, ugyanazért szükséges volt a szemináriumnál az Ipar-díjt az egész jővődelemre, és minden gazda Tisztre, meg szolgára-is kiterjeszteni; külömben: ha p[éldának] o[káért] csak egy vagy más természetény után adatik aránylagos Ipar-díjj, a többire pedig, és a pénzbeli jővődelemre-is; vagy az illető Tisztekre, és szolgákra hív szorgalmukhoz képest aránytalanul terjesztetik ki, ugy hiányos az Ipar díjj; mert nem általános; és így ezen Önkény, v[agy] személy válogatás, Ipar helyett boszú vágyat szűl, ez pedig nem szokott illő v[agy] hasznos Ipart, és takarékoságot, mely a gazdaszatnak minden ágára ki terjed, elő-idézni; pedig itten tűnik-ám ki igazán a gazda Tisztnak, sőt szolgának-is esze, és ereje.

2-dik fő Eszme az Ipar díjra az volt: hogy a Seminarium pénz Tára soha üres ne legyen, hanem az elő fordulható szükségeket mindég pótolhassa; ebben igen nagy-néha kiszámíthatatlan haszon rejlik. Mert többnyire olcsóbban, és jobb portékét kap a vevő, ha mindgyárt fizet, mint a ki várakozásra vagy Contóra szokott venni, sőt sokszor hitelben nem-is kap. Jajj annak a birtokosnak, és pénztelen gazdának, ki szüntelen költsön kéreget – ide-oda kapkod; mindég szűkölködik; mert ha van, nem tud kémélni, ha nints – nem tud szerezni; ki nem jővődelmét, hanem csak adósságát szaporította. Bizony hijában kérkedünk, vagy ditsekszünk: hogy jó gazdák vagyunk, ha nints pénzünk, ha pedig még adós-is vagy, – akkor nem vagy Űr, hanem szolga; azaz? hitleződnek rabja. És ezért: minden okos gazda, ha csak csalni nem akar minden tehetségével arra szokott törekedni leginkább: hogy adósságától minél előbb szabaduljon; azután pedig: hogy szükségének pótolására mindenkor elegendő kész pénze legyen; tudok én olyan űdőt, – pedig a robot és dézma űdejében – de tudva van másoknál-is, hogy a Seminarium üres pénz Tára, robot, és Dézma jővődelem mellett sem tudta, a szegény cselédekét és szolgákat kifizetni; sőt a Contók több Esztendőig fizetetlenek voltak. De hasznos vot e az az Uraságnak? vagy igazságos-e a szegény szolgának? – az más kérdés; Most ez hála Istennek! másképp van: mit nagy részben az Ipar-díjnak lehet köszönni, valamint azt is: hogy a Seminariumnak 1850-ben több volt a Be-vételei mint előbb robot, és Dézma jővődelemmel egygyütt.

És azért: esztendő végén, számadás szerént a szükséges költségek után a Cassában maradt kész pénzre-is ki kell biz az Ipar díjt terjeszteni bizonyos

százalék részben: hogy így az illetők, mind a jövődelmet szaporítani, mind a szükségtelen v[agy] haszontalan költségeket kémélni törekedgyenek: mert kik a jövődelmet szükséges költségekre az Intézetnek megszerezték, élelmezésre bizony érdemessek; de ha eszűket, és erejűket jobban meg feszítvén, iparos munkájuk által többet szereztek, abból csak ugyan az osztó igazság szerint egy bizonyos százaléki részt, jutalmul érdemelnek. És ime! ez a valódi Ipar-díjj; melly a gazda Tisztnek, és szolgának nagyobb dűtsőség, mint a legnagyobb ajándék, vagy alamizna, melly csak a megnyomorult koldusnak való. Cajus[!] Turius Cresius rab szolgál, föl szabadulván, földművelésből meg gazdagodott; irigyei bevádolták Romában, hogy bubájos mestersége által lett gazdag, mire előmutatván: erő teljes marháit, föld művelő eszközeit, és mondá: „gazdászati belátásom – szorgalmam – és artzom verejtéke ezek az én bubájos mesterségem (Plin[ius] XVIII 6.)”.

Valamint pedig semmi emberi mű sem lehet egészen tőkéletes; ugy ezen Ipar-díjjas Rendszer sem; nem-is lesz, míg ember ember lesz, sok üdő, de több ész, erő, mindenütt jövődelemre fölhasználtassék; ellenben: minden haszontalan költség mindenütt, és mindenkor megkiméltessék, az majd lehetetlen; mindazon által az Ipar-díjjas Rendszeren , ezt a menyire csak lehetséges még-is meg kívánnya. Így p[éldának] o[káért] meg lehet e az Ipar díjjas Eszmével egyeztetni, hogy a szükségtelen, és haszontalan töltőgető vas Ekéket, Reptze vető gépet, külföldről híjába való rostákat, mellyek drága pénzen szerezettek, de soha sem használtatnak, a rosda híjába emészti? ha szükségessék, miért nem használtatnak? ha haszontalanok miért tartatnak? Rosta van, de tiszta mag buza nints; Reptze vető gép van, de reptzének hire sints! Valóban nevetséges, és az Ipar-díjjas Rendszerrel meg nem fér; valamint az sem, hogy akár mellyik gazda Tiszt, vagy szolga különösen magának gazdálkodgyék; mi többnyire az Uraság kárával, és többiével-is történik. Hát az olyan gondatlan Tiszt, v[agy] szolga, ki az Uraság épületeit, a kerítéseket elpusztulni engedi, érdemes-e az Ipar-díjra? Meg nem fér továbbá az Ipar díjjas Rendszerrel az: hogy az egyik Tiszt ügyes tevékenysége által a pintzéből egy év le folyta alatt 18 000 v[áltó] forintnál többet be hajtott a pénz Tárbá; a másik ellenben nem tud mást, mint szemetes gabonát termesztetni; és így a mag buzát az Uraság kárával minden esztendőben a piacon drága pénzen kell venni! ha a szegény paraszt tud mag buzát termesztetni, miért nem tudnánk mink, ha akarnánk; azaz: és ez a dolog veleje – ha igazán utána látnánk. Azonban: az Ipar-díjjas Rendszer, és abból eredő jutalom talán üdövel ezen bajjokon-is segíteni fog.

Pécsett.

Král s.k.

## 6.

Král József kanonok szózata az ipardíjról a gazdatisztekhez

1851

(PKL Sem. 194. Fasc. 4. No.)

Szózat az Ipar-díjjas Rendszerről (Systemáról) a Pécsi Seminarium Uraság Gazda Tisztjeihez

Ime harmadszor osztatik mostan föl Önök között a Jövedelmi Ipardíjj 1851-re, mi nagy nehezen jöhetett létre; hogy ezen Rendszer a Szeminariumnak hasznos, a három Évi tapasztalás, és hiteles számadás nyilván bizonyította.

Ha hajdanában a Görögöknél, és Romaiaknál, egy kis borostyán koszorú (jutalom) által, történt nyilvános méltánylás, és köz-Tisztelet, a Tudományoknak, és mesterségeknek remek műveket szült; valljon lehet e arról csak kételkedni-is, hogy a gazdászat körében ilyen jutalom, vagy Ipar-díjj jozan értelmű, és becsületes érzelmű gazdákna – hasonló hatást ne szüljön? és a várakozásnak megnefeleljen? Nem azért a reménylett csekély jutalomért, hanem leginkább azért: mert így jobban ki-derül: „ki mire termett? Ki milyen ügyes tehetséggel bír? és minő tiszteletre érdemes; és azért ezen Ipar-díjj, mint egy valódi Irány-Tű, a gazdászatban tett szorgalomra, hívségre, és ebből származott nyilvános bizodalomra mutat; Mi becsületes Embernek leg nagyobb Jutalom; annyival inkább: mert ha előbb, míg robot, és dézma jövedelem bőven volt, az Intézet a Tisztséget bőven jutalmazta, és jól táplálta; most a szükség űdejében ezen jótékony Intézetet árván hagyni, és nem gyámolni; legnagyobb hálaadatlanság volna. Valóban csuda, és majd hihetetlen-is, hogy most, midőn se robot, se Dézma, még-is a Seminariumnál több a Tőke pénz, és több az évenkénti Bevétel, mint előbbi Esztendőkb; midőn még robot, és Dézma jövedelem-is volt; pedig ugy van. És ez a Gazda Tisztségnek becsületére szolgál, hogy ezen Jótékony Intézet, melly az Egyháznak, sőt az egész Álladalomnak tulajdona, nem szorul Koldus-Alamizsnára.

Vegyük elő tsak a számadásokat, és nyilván látni fogjuk: hogy a robot és dézma 1848-ban megszűnvn, ez által a Seminarium Évenként 50000 v[áltó] forintnál többet vesztett, és még-is illy tetemes veszteség után most több a Bevétel, mint előbb volt.

Ugyan mi lehet ennek valódi oka? Én ezt egyedül az Ipar-díjjas Rendszerben rejleni gyanítottam, mert az Uraságnak, ugyanazon birtoka, és ugyan azon Gazda Tisztjei és szolgálai vagynak most, mint akkor voltak; tehát vagy most az Ipar, és szorgalom nevelkedett vagy a Jövedelem előbb gondatlanul kezeltetett.

Szolgáljon az örök tanuságul arra: mit tehet a Gazdászatban; a megfeszített Ipar, – hívség, – jó Rend, – és ügyes Takarékoság? De szolgáljon án tanuságul arra-is: mit tettek hát? és mit tehettek volna a Gazda Tiszt Urak? ha előbb tsak így iparkodtak volna, mint most; – pedig ez még tsak kezdet; mit Önök sokkal jobban tőkéletesíthetnek, ha akarnak; mert minden üdövel szokott jobban ki-fejlődni. Pécssett.

Kárl s.k. Kanonok.

Vélemény! Az Ipar-díj Kiosztásáról 1851-ben.

Ha az Ember, csak a szükséges élelemmel, és egyszerű öltőnnel megelégednék, ezt könnyen megszerezhetné; mert a Természet kevéssel megelégszik. De a kényes, vagy kényelmes élet igen sokba kerül, – kivált most. És azért: a birtokos Uraságok, kik eddig a robot, és Dézma jövődelem mellett kényelmessen élhettek, már most a nélkül rendre szűkülnek, és bizonyosan gazda Tisztjeikkel együtt, el is pusztulnak; ha tsak aránylag, vagy a gazdaszatban jobban nem iparkodnak; vagy a kényelmes életben fényűzésben alább nem hagynak. Mert a ki többet költ, mint bé vesz, az nem sokáig költ. Azonban: a kényszerítő szükség majd megtanítja Őket. Mert valamint nem nagy gazdasági Észre, és Iparra mutat szűkölködni ott, hol elegendő föld birtok van; ugy szinte nagy ostobaság volna kényelemre, fényűzésre vágni, hol az ki-nem kerül; vagy már semmi sins, addig kell gazdálkodni míg van miből.

Ezen lázban, vagy nyavalyában sinlődnék most több birtokos Urak, és Egyházi Intézetek – sinlődött a Pécsi Seminarium is – de az Ipar-díjas Rendszer (Systema) egy kis orvosságot nyjtott Néki; miről figyelmeztetésül röviden azt jegyzem meg:

1, Valamig a gazda Tisztek, és ezek hathatós példája után, az Uradalmi szolgálak és cselédek-is, – ügyes tevékenységük fokozata szerént, minden tehetségüket, eszüket, erejüket arra nem függesztik, és feszítik-is; hogy mindenkor és mindenben egyedül az Uraság hasznát, javát előmozdítani, kárát pedig el mellőzni törekedgyenek, mi azután aránylag őket-is érdekli, mindaddig ezen Ipardíjas új Rendszernek jótékony hatását egész kiterjedésében, és valóságában látni, és tapasztalni nem fogják. Mert ha a közös hasznót, – akár milly kis részben-is egykettő, – különösen magának hívtelenül elfoglalja, vagy azt röstségből ki állítani el-mulaszttya; az mind az Uraságot, mint hamis szolgál, mind pedig a többi Ipar díjas részvényes Társokat meg tsalja, megkárosítja; mi betsületes emberhez nem illik, és az igazsággal ellenkezik; itt közre munkálni kell.

2, Ezen hív, és hasznos közre munkálást, minélkül pedig Ipardíjas jó Rendszert képzelni sem lehet, a gazda Tiszteknek, és szolgálaknak ugyan nagy feladat, de tsak látszólag; mert állítsák csak magukat öszvessen: az Igazság, hívség-és becsületérzés mérlegére; majd meg fogják látni ezen Rend-szer, v[agy] Ipar-díj által mit nyernek? megnyerik t[udni] i[lilik] a., azon kőz tiszteletet, hogy a gazdaszatot nem bitangolják, hanem tudgyák-is, akarják-is, rendszeresen haszonvehetővé tenni. b., meg nyerik azon nagy bizodalmat, v[agy] jutalmat, mi eddig hiányzott; t[udni] i[lilik] hogy nem tsak bérre, mint béres szolgál, hanem az Uraság Jövődelmével aránylagos tisztelet Díjra-is számolhatnak, midőn az Uraság Jövődelmét, egy részben mint tulajdonukat; örkődve híven, és helyessen kezelik; mi által leg inkább a hívtelenségnek terhes gyanuját el kerülhetik. De c., meg nyerik az anyagi illendő jutalmat-is – mi az Ő iparkodásuktól függ: ki vált ha mindegyiknek nem a különös vagy magános Ön haszon, hanem mindenkoron egyedül tsak az Uraságé (mi egy részben az Övék-is) lebeg szemők előtt. Mert ha a rendes Évi fizetésen föllül, már most-is első Évben 1100, másodikban 1800., harmadikban = 1900 v[áltó] forintra

emelkedett az Ipar-dijjas jutalom; mit fog még szülni a nagyobb Ipar, és Takaré-  
kosság? mi még tsak ezután következik – ha következik – a föld birtok, okos, és  
munkás Ember kezében sokat ér.

Mi az Ipar dijjnak felosztását illeti: valamint minden, ugyez-is a változékony  
körülményektől leginkább függ. De ha szabad tsekély véleményemet ez iránt  
nyilvánítani, ugy vélekedem: hogy talán jó volna még most az eredeti Rendsza-  
bálnál – míg a körülmények jobbat nem javallanak, – és az előbbi gyakorlatnál  
megmaradni; met ha majd egyik, majd másik Rend szabálytól, egyik vagy má-  
sik ámittó szavaira eltávozunk; utoljára az egésztől el fogunk távozni, mi talán  
egy kis zavart fog elő-idézni. A föl osztásnál előbb, némellyek meg botránkoztak  
abban; hogy a Tisztek két annyi Ipar dijjt kapnak, mint a Hajduk, igen mert a  
Tiszt mindenütt több tiszteletben részesül, mint a hajdu, most meg azt kívánják:  
hogy a Birkás, és Béresek-is rendessen kapjanak részt az Ipardijjból; jövőre talán  
a Kotsisok, Kukták, és Füttők-is lesznek ajánlva. Semmi sem történik ok nélkül;  
maradgunk a titkor szavazás mellett.

Nékem a Birkás személlye ellen semmi ki fogásom, de itten nem-is eggyes  
személynek haszna, hanem az Uraságé van egyenessen kitűzve, miből azután, mint  
a Csatornából a víz aránylagossan szivárog.

El mondom tehát az okokat, miért nints Ő az Ipardijjasok közé sorozva; – ez  
pedig a Fő Tisztekkal tett köz tanátskozás szerint történt.

1, Mert Ő az Évi járandó bérén fellül, különössen kap Ipardijjt, – t[udni] i[lilik]  
az egész birkászati jóvődelemnek tizenkettő részét, téssen közönségessen 400  
v[áltó]forintot, néha többet-is; miből a többiek nem részesülnek. 2, midőn ez (20  
Év előtt) meg volt néki határozva; akkor nem volt különös bujtár Hertelenden, kit  
az Uraság különössen fizetett volna, most pedig ezt-is fizeti; és még sints Őszvesen  
1000 birka. 3, Néki több haszonvételei vagynak az Uraságtól, mint másoknak. Így  
p[éldának] o[káért] nagy kert a háznál, vetésre 6 hold föld az Uraságtól; Lovai az  
Uraság takarmányját emésztik, az adó, és nyírés is sokba kerül most az Uraságnak.

Iparkodjék tehát – kegyes pártfogójával együtt – hogy az Uraságnak több  
jóvődelme legyen a juhászatból, – ez a dolog veleje, és akkor néki-is több Ipar  
dijja lesz; talán egy pár esztendő múlva meg-is lesz; de hol 1850-ben 976 birka,  
és 300 bárány után tsak 14 ½ mázsa gyapju lett; hol minden 5-ik birka évenként  
többnyire el-döglik; ott nem igen nagy szorgalom, vagy gondviselés mutatkozik.  
Azonban: ha az illető Tisztség ötet olly igen érdemesnek itéli, és ajánlja az Ipar-  
dijjra, tehát légyen meg, és mivel állítólag olly kitűnő hasznot hajt az Uraságnak;  
tehát részesüljön Ő-is a Tisztségnek járandó Ipar-dijjban; de ez akkor nem 7,  
hanem 8 egygyenlő részre lészen fel osztva tetszek e?

## 7.

Král József kanonok véleménye az úrbériség megszüntetéséről

1851

(PKL Sem. 139. Fasc.)

Az urbériség, -vagy robot; és dézma meg szüntetésének némely következései  
1851

Minden nagy változás nagy következéseket szokott szülni, mellyek az embernek szemeit, előbb utóbb felnyittyák; és csak akkor láttya a hiányokat midőn képzelte reményjében már meg tsalatkozott.

Hol előbb a földes Úr, ki birtokát drága pénzen, vagy vérével s hívségével szerezte Urbéri földjeit, mint tulajdonát, Jobbágyainak törvényes szerződés mellett kiosztotta; most azokat örökre elvesztvén, még birtokában hagyott kevés majoros földjeit, legelőjét, erdeit-is erőszakkal el foglalni akarták, sőt több helyen el-is foglalták, lerombolták. Ez volt az ígért nagy szabadságnak, és egyenlőségnek első, de bizony keserű gyümöltse.

Hol előbb a dézma, minden tetemes költség nélkül bőven jövedelmezett a birtokos földes Urnak; miből oskolák, Templomok, és más jótékony Intézetek keletkeztek, és fön tartattak; most azon kívül hogy ezen jövedelmét elvesztette még minden birtokjától, tsekély jövedelméttől, és élelmétől-is adót fizetni, és minden köz terheket viselnie kell. És ezért: a Templomok, oskolák elpusztulnak, mellyeket szükségképpen még a pogányok-is mindenkor illendő tiszteletben, vagy legalább figyelemben tartották. Hol előbb az Uraság földjeit jó lelkületű, hála adó érzelmű robotos jobbágyok, törvényes szerződés szerint szántották, vetették; most meg szüvnén közöttük a költsönös bizodalomnak jótékony kapcsa; kevés, goromba drága pénzes munkások, vagy néha még drágább – tolvaj – henyélő cselédek, hivatlen béresek mívelik, – ha mívelik. Kik mellett, ha a földes urnak szemei szüntelen nem őrködnek, a nagy költség, csekély jövedelem az adó, és sok hivatlen, henyélő cseléd bizonyossan megemészti. Mindek már most-is némelly jelei mutatkoznak; midőn tapasztaljuk, hogy némellyek, a kényelmes életet megszokván, olyan adósságba merülnek, mit kifizetni soha sem fognak, talán nem-is akarnak. Egyik malmát, másik szőlőjét, harmadik majorját; ez birtokait, amaz teheneit egymás után adogattya-el míg végre mindenéből kipusztulván, lesz a nagy földes urból nagyobb koldus, ki se magán, se másan nem segíthet. Mit sokan még most nem akarnak hinni, majd elhiszik, ha az árendák-is megszűnnek, vagy egy pár terméketlen szűk esztendő bé következik, mint hajdan Egyiptusban, vagy nálunk-is néhány Évek előtt; valljon mivel fogja akkor az éhes nép földjeit bé vetni? hova? vagy kihez folyamodik segedelemért; ott állanak hijában üressen a nagy téres magtárok, granariumok, mellyekből hajdan segedelmet annyian kaptak, de már most a madarak, és egerek-is eltávoztak. És ha csak a Kormány előre nem intézkedik, majd meg láttya mi történik. Mert a földet ha jól nem munkálad, az tsak tuskét, és bojtorjánt fog teremni, és akkor – se neked, se másnak élelem.

Ha pedig a földes Úr, Tisztje, vagy Béresei által kivált adóssággul gazdálkodik, a sok bizonyos költség a bizonytalan jövődelmet többnyire meg emészti. Ellenben a pénzes munkások, vagy éppen nem mennek munkára, vagy igen drága pénzért, mit meg nem szolgálnak, és ezért, már több földes Úr, nem győzván a költséget, birtokát vesztegetve haszonbérbe adta; de így sem fog boldogulni mind addig, míg birtokában a robot, és dézma veszteséget, nagy munkája, és még nagyobb takarékosága által ki nem pótolja; mit mástól híjában vár, mert olly hív Tisztje, vagy cselédje soha senkinek sem volt, nem-is lesz, mint önnön maga; a jövődelem pedig az Uraságnak-is, Tisztnek-is, Cselédnek-is kényelmes életére nem elegendő.

Ezen bajj az Intézeti, vagy Egyházi Javadalmakban leg-inkább érezhető, hol a birtok vagy javadalom használója Pap, és azért többnyire idegen, vagy mostoha kezek hivségére támaszkodni kénytelen.

Számoljuk föl csak próbára – egy kis tájékozásul, mibe kerül esztendőnként az Uraságnak egy pár ló tartás, a gazda Tiszt számára? és ha a tapasztaláson épült Calculus oda mutat: hogy a ló tartás valóban hasznos, akkor nagy kábaság volna nem tartani, lássuk tehát hová? vagy merre mutat a számolási Irány-tű.

a, Ha a gazda, vagy földes Úr, egy pár izmos parragi lovat vesz, a gazda Tiszt számára szerencsés, ha mostan meg kapja 200 p[engő] forinton; ennek évi kamatja = 12 p[engő] for[int].

b, Egy pár gazdasági lónak patkolására köves vidéken = 16 p[engő] for[int].

c, Urasági lovakra jó szerszám 50 p[engő]for[int] ennek kamatja = 3 p[engő] f[orint].

d, Kőtőfék, Istráng, kefe, vakaró, lámpa, gyertya, háj, pokrótz, Zabos rosta, lapát, szerszám igazítás évenként = 18 p[engő] for[int].

e, Két lónak naponként 20 £ [font] széna, mit meg-is emész, esztendeig 72 mázsa = 72 p[engő] f[orint].

f, Hetenként 7/8 Zab, Évenként 90 p[ozsonyi] mérő = 90 f[orint].

g, Egy vasas Kotsi, 2 hosszú, és 2 rövid oldalakkal 60 p[engő]for[int]; ennek kamatja 3 f[orint] 36 x[krajcá]r.

h, Kotsi igazítás évenként = 10 f[orint] 24 x[krajcá]r.

i, Kotsis, ha nőtelen rossz; mert Korhel, ha feleséges, még rosszabb, mert a Zabot, gyertyát, hájat el lopja; Évi bére ruha nélkül 60 f[orint] p[engő].

Kosztja v[agy] ételmezése évenként = 80 f[orint].

Alom szalmát a gané haszna kipotolja.

Öszvessen: 365 p[engő] for[int].

És így: nem számítván azt: hogy a ló, mitől most évenként adót is kell fizetni, néha megbetegszik, meg romlik, vagy megdöglik; sem azt: hogy a lovat, kivált Uraságét, a rossz, és változó kotsis sokszor boszujából megrontya, és többnyire nagy veszteséggel szokták eladni; még-is egy pár 200 p[engő] forintos ló tartás az Uraságnak esztendőnként 365 p[engő] forintba kerül; talán többbe-is.

Számoljon már most a gazda Tiszt-is, ki a ló tartást sürgeti; de ennél többet számoljon ám, és próbálja meg: minő hasznot, vagy jövődelmet biztosít egy pár ló után évenként az Uraságnak? és a teendő kár pótlást magára vállalja-e? De



számításából ki ne felttse: hogy a kotsis – Uraság kotsissa; ki parádézni igen, de folytonossan, mint a parasztnál, dolgozni nem szeret; másképp nem-is szegődött volna Urasághoz, és azért nagy munka údóben, vagy Ő, vagy lova, többnyire beteg, el ne felttse számítani: hogy az ilyen kényes Urasági kotsis, már most polgár Társ, – többnyire kevé, goromba, a gazda Tisztnek nem-is mindenkor fogad szót, ha intené-is; kivált ha a Tiszt Úr az Uraság lovait néha maga hasznára-is fordította; – és így a roszt kotsis, csak roszt marad; vagy minél többször változik, annál rosszabb.

És azért: csekély véleményem szerént; ló tsak olyan Urnak való, kinek kényelmes élete mellett sok pénze van; és semmi adóssága; vagy olyan szemes gazdának, ki maga láthat utána, és maga érzi annak hasznát-is, kárát-is. Mert kőz tapasztalás szerént, más lovával, és jószágával bizony senki sem gondol úgy mint saját magáéval. És Ime! ebben van, és marad-is minden Uraságnak, de kivált a Papi Intézetnek legnagyobb bajja; a ki nem hiszi, próbálja szerentséjét; de jól vigyázzon, hogy a hamis ló meg ne rugja.

Ösmérek én több olyan Urat, ki előbb, míg robot, és dézma volt Lovakat, kocsiszt, szakácsot, kertészt-is tartott; most pedig se lova, se kotsissa; mert nem győzi fizetni; és így ezzel nyilván megbizonyította: hogy a ló tartás Ő Néki nem gazdaság.

Král Jo[z]sef s.k.

## 8.

Král József kanonok véleménye a gazdálkodásról

1852

(PKL Sem. 194 Fasc. 5. No.)

Fő Tisztelendő Kanonok – Nagyságos Praefectus Ur!

Minden ember munkája után, illendő jutalmat, vagy jövedelmet vár; e nélkül minden Ipar, és szorgalom elenyészik.

Én mindig azon véleményben voltam, és vagyok most-is: hogy akár miképp kérkedgyék bár valaki gazdasági tudományjával, de leg-szigorubb őrködés, legnagyobb és bizonyos Bér fizetés sem fogja kivált az Egyházi Birtokban a gazdaszatót olyan culminatióra föl emelni, mint az illendő Béren kívül, a jövődelemhez arányzott Ipar-díjj, vagy százalékos Rendszer. Ezt a Seminarium, mióta a robot, és Dézma megszűnt nyilván tapasztalja; ki nem hiszi, nézze meg az előbbi és későbbi számadásokat, és igazolni fogja szavaimat. De igazolja a józan ész tanátsa-is, melly így hangzik: „ad benevolentiam /solertiam/ allicendi sunt animi; – curandumque: ut ipsa negoti nostra, laborantium lucris, et vicissim mutuo famulentur.” Mert akár miképp okoskodgyék bár az ember fia, de azt a természetünkbe oltott igazságot bizony soha le nem okoskogna: hogy a nagyobb jutalom reményje, nagyobb inger a tevékenységre. A részes arató bizonyossan többet arat, – ha senki sem nógattya-is, – mint a béres cseléd, vagy drága pénzes nap-számos. A vinczellér bizonyossan jobban miveli, és mivelteti a szőlőt, ha fizetésén föllül, még a termés mennyiségéhez arányzott részetskét-is kap. Már egy százod el mullott, hogy a Seminariumnak

föld birtoka van, voltak hires gazda Tisztjei; és volt-e több jövődelme, mint mióta ezen Ipar dijjas Rendszer föl-van állítva?

És azért: nem magam, – hanem Nagyságod! – és különösen a Seminarium érdekében, kérve kérem Nagyságodat, hogy ezen Ipar-dijjas Rendszert, v[agy] Systemat, tessék fönn tartani, és még őrizni; mert bizony-bizony mondom: szüntessék-meg Önök az Ipar-dijjt, és – nem leszsz Ember, ki a Semenariumot adósság nélkül csak így-is fönn tudná tartani, mint most áll.

Mi az el-hagyott szőlő művelést illeti; ez-is különösen egy kis Ipar-dijjas rendszer, v[agy] Systema szerint van szerkeztetve: mi a Tiszti széken megállapított előleges Tervezetből nyilván kiderül. Ezt most fukarság, és káros következés nélkül megváltoztatni nem lehet, de nem is tanácsos: mert a fősvény kétszer költ; és nints nagyobb bosszu vágy, mint a meg ígért és reménylett jutalomnak megtagadása: mi előbb, utóbb megboszullja magát. Jákob-is Lábántól e miatt távozott-el, mi valamint az Ipart, és hívséget, úgy a szükséges bizodalmtól-is semmivé teszi; e nélkül a gazdaszatban boldogulni nem lehet. Ugyan ki tisztelné, ki becsülné, vagy ki szolgálná híven az olyan hamis, ravasz gazdát, ki Tisztjének, vagy szolgáljának megígért bérét, és jutalmát ok nélkül meg tagadná, elvonná?

Légyen tehát (ha tetszik) a Terv szerénti dijjazásnak alapja: 1, a szőlőre fordított munka; 2, a szőlő Termésének mennyisége. Így példának o[káért] Bánosi szőlő munka került = 4023 v[áltó] for[intba] ebből 1/100 részt Koch Pintér, mint kezelő fizet 40 for[int] 23 denar. Termett 267  $\frac{1}{4}$  akó bor, melyből jár Néki 15 x[krajcá]r w[áltó] 66 for[int] 75 denar.

Lészen tehát Ipar-dijja ezen számítás szerént = 26 for[int] 52 denar.

Ezt a Tisztartó Úr keveselli, én-is; de Terv szerént nem panaszkodhatik, mert jár néki több; sőt ha a munkára felrovott 70! akó bort, és ennek csekély árát tekintjük; annyi se jönné néki; 4023! forintot így kotzkára ki tenni nem nagy gazdasági észre mutat; hát ha azt a szőlőt a fagy vagy jég megrontotta volna?! Minő nagy kárt szenvedne most a Seminarium, ezen hű bele Balázs ember meg-gondolatlan Tette miatt? Azonban: ha illendő tekintetbe vétetik: a., hogy ezen elhagyatott árva szőlőre több költséget kellett fordítani, mint máskor. b., hogy a távulság miatt nagy fáradságába került gyakran Bánosra menni, és ott egész napokat a munkások mellett tölteni, ezen okokra nézve gondolom a Seminarium kára nélkül lehetne Nékie 36 v[áltó] forintot adni. De jövődre ha csak lehet a munkásoknak nem kell bort ígérni, inkább pénzben többet fizetni; mert a borral vissza élés szokott történni; én tapasztaltam, pedig többször, hogy a bor a munkásokra rovatott, és mások itták meg; láttam: midőn a munkás bort, hajdú, Vinczelér, béres, kocsis, de még a Csősz-is ivogatta, talán haza hordogatta-is, és ez volt az oka: hogy a hajduk, és Vinczellérek mindég azzal ámítottak bennünket, hogy bor nélkül nem jön senki munkára. Miből az az üdvös tanuság: hogy nints olly gazdaszati Rendszer, mellynek hiányai ne volnának, és ezért a procentumos<sup>802</sup> systema mellett is bizony utána kell a gazdaszatnak nézni, mert ha az alatt valók azt veszik észre: hogy az,

<sup>802</sup> Jutalékos.

kire a jó hasznos és szükséges Rendeletek végre hajtassa bizva van, rőstell utána látni; vagy keze maga felé hajlik; ugy bizony a többi se lát szivessen dologhoz, és ha tsak lehet mindegyiknek keze maga felé hajlik; így pedig mind az Uraságot, mind a Tisztséget nyilván károsíttya, mert a közös procentum vagy százaléki díj mellett a 99-et is viszi.

A Kőkényi és Szilvási szőlőre nézve-is, a munka, és Termés mennyiségét vévén alapul, jönnö öszvesen Tisztartó Úr számolása szerint 147 v[áltó] for[int], ezt az illető Tisztség sokallja; én-is; mert a., ezen szőlők nem voltak olly igen puszták, hogy annyi költséget kellett volna reájjuk fordítani, mint a Bánosira. de b., a távulság miatt sem kellett itten annyit fárodni. c., Itt az Uraság Béresei szekerei hordták az Uraság trágyáját; d., Szilvásrul az Uraság kotsissa szállította a mustot; egy szóval, itt kevesebbett kellett költeni; és így ezekre tekintvén; 50. v[áltó] for[int] az Ispány Urnak; 28 v[áltó] for[int] a Szilvási Vinczellérnek (mivel ez maga is oltogat) 28 v[áltó] for[int] a Kőkényinek Ipar-díjja lenne, annyival inkább az Ispány a bor után járandó Ipar-díjban, ismét mint Tiszt részesülni fog.

Ez az én alázatos véleményem; ki jobbat tud, álljon elő véle.

Tisztelettel maradván Pétsett Patritzius napján 1852.<sup>803</sup>

Nagyságodnak

alázatos szolgálja Král s.k.

## 9.

Král József kanonok véleménye az egyházi birtokokról

1853

(PKL Sem. 253. Fasc.)

Nyilatkozat az uradalmi, és Különösen az Egyházi birtokok hanyatlásáról

Nincs biztosabb alapja az emberi életnek és élelemnek, mint a föld, ezen alapszik minden tudomány és művészet, és ezért: ha őseink valakit megakartak jutalmazni, föld birtokot adtak néki, mert a föld termékeny gyümölcsével minden embert táplál, és eltart, de csak úgy, ha azt jól műveli, és szorgalmatossan munkálja, külömben csak tövist, és bojtortjánt terem. Tehát azt folytonossan javítani, és jól művelni kell. De milly nagyon külömbözik a munka midőn valaki magának, és midőn másnak, kivált Papi Uraságnak dolgozik.

Míg az uri földbirtokot, hajdan rab szolgálk mivelték, és munkálták, könnyű volt a föld birtokos uraknak a gazdászat, mert az örökös rabságtoli szabadulásnak édes reménye, vagy a kegyetlen kínzás, és halál rémitő féjelme miatt, kénytelenek voltak a szegény rabszolgák legnagyobb szorgalommal, és hűséggel egy kis csekély élelemért dolgozni.

De ezen kegyetlen, s emberhez nem illő gazdászati rendszert a keresztény szeretet szelid törvénye (mely másnak sérelme nélkül segít) megváltoztatta, és a

<sup>803</sup> Március 17.

terjedelmes földbirtok nagy része bizonyos feltételek alatt, meg határozott (robot) munkáért és a föld terméséből adandó (Dézma) részért kiosztatott a szabados jobbágynak, mi által biztosítva lőn mind a földbirtokos urnak, mind a jobbágnak így haszonbér melletti élelem, és illendő jövedelme, szűk termés, vagy éhség esetében pedig az uraságnak nagyon is érdekében állott jobbágynak segíteni; most ellenben az urodalmi magtárak üressék lévén kifog rajtuk segíteni; nem tudom.

Azonban változik minden a világon majd jóra, majd rosszra, mert az ember mindent megszokott unni, és így ezen robotos gazdasági rendszer sem tetszett, hanem örökös szabadságról, és egyenlőségről – mi soha sem volt, nem is lesz – kezdtek némely balgatagok álmodozni, vagy ábrándozni.

Áldással tellyes boldog jövőndőt, vagy arany időket képzeltek t[udni] i[llek] és ígértek is némelyek a népnek, mihelyt a robot és dézma megszűnik, ez ugyan 1848-ban megszűnt, de az ígért boldogság mind eddig kivált az Egyházi birtokban nem igen mutatkozik, sőt a mint a köz tapasztalás bizonyítja, a jó remény mind inkább hanyatlik, és mint az édes álom lassanként elenyészik. Mert a gazdagság vagy szegénység leginkább az embertől magától függ egyik kevésből is meg gazdagszik, mert iparkodó, takarékos, a másik terjedelmes birtokából is csak nehezen tengődik, eladósodik, mert henyélő, gondatlan, vagy pazarló.

Nézetem szerint – ha csak a körülmények meg nem változnak, – az előbb, utóbb, de bizonyosan bekövetkező hanyatlásnak, hathatós tényező okai leginkább ezek kivált az Egyházi birtokban

1, a kormányzási rendszer sűrű változása, egyiknek fehér, másiknak fekete tetszik, rosszat, néha rosszabb váltja fel.

2, a fősvény gazdálkodás, hol a hasznos, sőt szükséges költség is megtagadtatik, mert aki nem vet, nem arathat.

3, a költsönös bizodalom hiánya, midőn se az Uraságnak a Tiszttségben, se a Tiszttségnek az Uraságban elegendő bizodalma nints, hanem egyik a másikat, a hol lehet meg csalja.

4, Leginkább emészti pedig a jövedelmet a rossz számítás, mit a tapasztalás szokott igazolni; minden földnek, minden tartománynak meg van az ő különös saját tulajdonsága, mire ha a Gazda nem számol, igen könnyen eltéved, mert nem diszlik, nem tenyészik minden mindenütt, és ami erőszakos, az nem állandó.

5, Ezen hanyatlás a papi birtokban előidézi azt is: hogy a földbirtok ugyan az Egyháznak tulajdona, öröksége, de a birtokos a javadalomnak, csak ideiglenes használója, most az enyim, holnap másé, más veszi a hasznát; mihelyt pedig a gazdaság folytonosan nem javittatik, azonnal hanyatlik, és mindig romlik.

6, Minden ember természeti hajlama szerint a kényelmes élet után vágyódik, és a fárasztó munkát ha csak lehet kerüli. És mivel ezt az Egyházi birtokos uraságnál leginkább lehet tenni és midőn lehet teszik is, azért sietnek oda szolgálni kevesebb bérért is, igen természetes, hogy azon birtoknak hanyatlani kell, mert több a drága emésztő, mint a munkás termesztő, és tenyészítő.

7, meg szünnén a robot, és dézmai biztos jövedelem, meg kellene szünni a nagy fényűzésnek, és a sok haszontalan, vagy hijábaló költségnek is, de ez még

inkább nőttön nő, úgyhogy a hajdani egyszerű élet és öltözet, még a szolgálknak, és cselédeknek sem igen tetszik; hanem látván mások példáját ők is kényelmessen élni vagy henyélni, finnyáskodni, és tzifrázkodni akarnak, és ezért vagy folytonossan több fizetést követelnek, vagy hívtelenségre is vetemednek – ez pedig a jövedelmet megemésztí. És ha a Gazdatisztek és szolgálak, nem tudnak az Uraságnak aránylag elegendő jövedelmet szerezni, valljon miből fog az Uraság nekik több bért fizethetni? meddig fognak az Uraságok ilyen kezelési gazdaszat által boldogulni? nem tudom, – de azt tudom hogy egy pár terméketlen esztendő mitől az Isten mentsen meg, majd felnyitja szemeiket, és tapasztalni fogják, mennyi hasznót hajt a sok cseléd, és béres az Uraságnak? kivált a Papi Uraságnak! számolja fel bár akárki, avagy mire mutat az: hogy az épületek rendre pusztulnak; a fundusok lassanként eladatnak, vagy ki árendáltatnak, az erdők kiirtatnak, és az adósságok szaporodnak! Minél több a cseléd annál több a henyélő, és emésztő, mert a munkás ember inkább magának dolgozik mint másnak, ki pedig magának sem tud szerezni, hogyan tudna az másnak? Ez mostan valóban nagy feladat, nagy ipart, és hívséget kíván; előbb az Uraság jobbágyától kapta a termésnek ötödik részét, mihez se munkást, se magot nem adott, most ellenben ő adja saját terméséből az ötödik részt, mihez a drága munkát, szántást, vetést, és a magot is adta, de néha még harmadrészben is kiadja, csak hogy gabonáját le arassák és kinyomtassák, és ha megszorul, még egynéhány akó bort is kell adnia áldomásul, és mind e mellett a batakarodás még is későn történik, úgy hogy nagyobb birtokban a termésnek fele is a földre hullik. Mit fog ez előidézeni? Majd a tapasztalás meg mutatja.

8, Ide járul még az: hogy az ígért nagy szabadság által, elterjedett kivált az ifjuságnál az erkölcsi romlás, eláradt a hitelenség és hívtelenség mellett mindenféle hamisság, lopás, csalás, igasságtalanság, olyan emberekben pedig, kiknek se Isten, se Lélek, se hit, se vallás nem kell, bízni nem lehet, mert ott se valódi becsület, se lélekisméret nints, hanem csak szolgálai félelemből tesznek, ha tesznek valamit; – Jaj annak a szegény papi birtoknak, vagy javadalomnak, hol ilyen vérszopó pióczák megtelepednek és lehet é kételkedni, hogy az ilyen bitangolt rendetlen gazdaszat által az Egyházi földbirtoknak hanyatlani kell.

Pécsett Junius 8. 1853.

Král Decanus.

10.

Král József kanonok véleménye az ipardíjról

1853

(PKL Sem. 253. Fasc.)

Az Ipardíjnak valódi fogalma és lényege

Minden ujtás, ha mindjárt hasznos következéseket rejt is méhében, de szokatlan léte miatt kezdetben némü zavart szokott előidézeni. Mert valóban nehéz feladat a

régi megrögzött szokást egészen kiirtani, annál nehezebb, ha egy kis érdek is, vagy ön haszon van hozzá ragadva, melynek az ujjítás által megszűnnie kell, és azért ne azt nézzük, ki? hanem mit mond?

Ha szemeinket felnyitjuk, és egy kevésé körülnézünk, nyilván észre vesszük: hogy egy szorgalmas ügyes polgár 20 vagy 22 hold föld birtoka, és munkája utánn becsületesen meg él nem szorul alamisnára; ellenben az Uraságnak ugyan annyi száz vagy ezer holdnyi birtoka mellett tudós, tanult Gazda Tisztheivel is számos szolgálival együtt csak nyomorog, és alig tengődik. Ugyan mi lehet ennek valódi oka? Nézetem szerint ez; tudni illik, vagy ezen terjedelmes föld birtokon az Istennek különös átka van, hogy csak tövist, és bojtortjánt terem, vagy az illető Gazda Tiszteknél, és szolgálknál az értelmes Ipar, és igaz hívség, vagy némellyeknél mind a kettő hiányzik.

És ime! ezen Ipar és hívség feléllesztésére van felállítva az Ipardijjas rendszerű jutalom, hogy t[udni] i[llik] nagyobb Ipar, hívség és takarékosság által az Uraság jövedelme és bizodalma, de a Tisztség fizetése is aránylag nevedekjék, és így ne legyen igaz oka panaszkodni, hogy csekély fizetéséből meg nem élhet szerezzen tehát több jövedelmet, ugy aránylag több fizetése, és Ipardijja lesz; – kevésből sokat adni nem lehet, de ehhez különös természeti hajlam, vagy hivatás is szükséges.

Azonban két igen hatalmas ellensége van ezen Ipardijjas rendszernek; egyik a gondatlanság, másik az önhaszonvágy, és valameddig a Gazda Tisztek, és szolgálak magokból mind a kettőt ki nem irtják még a különös magános érdekek, accidentiák<sup>804</sup> az Uraság jövedelmével öszve nem fornak az Ipardijjnak jótékony hatását egész kiterjedésében élvezni nem fogják. Valamint pedig a henyélő, vagy gondatlan Tiszt, és szolga az Uraság jövedelmét nem neveli, hanem csak emészt, úgy a hivtelen önhaszon kereset által az még inkább csökkenik. Mert az Ipardijj lényegessen feltételezi a Gazda Tiszteknél, és szolgálakban 1-ször a megfeszített közös ipart, és takarékoságot, 2-szor a hívséget, vagyis azt a jó lelkületű buzgalmat, mi szerint az Uraságnak javát, hasznát mind egyik tehetsége szerint, mindenkor előmozdítani köteles, annyival inkább, minthogy ezt híven tellyesíteni mindannyinak közös, és mindegyiknek különös érdekében áll, mert abból aránylag mindegyik részes; ki tehát az Uraságnak jövedelmét akármiben, vagy akármiképp csökkenti, az véle működő Tiszti-társait-is aránylag megcsalja, megkárosítja, mi becsületes emberhez nem illik. És valamig a gazdasági rendszer a természetnek ezen szent törvényén nem alapszik „mit magadnak nem akarsz, másnak ne tedd” mindaddig szüntelen ingadozni fog, mert a hamisságon nints áldás, s nem is lesz; a lopott ló ára nem száll unokára.

Ezen elvitázhatatlan elv szerint, hogy t[udni] i[llik] az Uradalmi Gazda Tiszt és az ő hatályos példája utánn a szolga is, minden iparkodását, minden hívségét, egyedül az Uraság hasznára fordítani köteles, – lépünk már most a gyakorlati térre, és azonnal nyilván kiderül előttünk azon igazság, hogy mind az, valami az

<sup>804</sup> Jutalékok.

Uraságnak káros, az Ipardíjjas rendszerrel ellenkezik. Illyen pedig a többi között a különös, és magános haszon keret vagy *accidentia* is. Mert

a, Ha minden Gazda Tisztnek, és szolgának szoros kötelességében áll – a mint bizonyosan áll – a maga körében mindenkor az Uraság hasznára törekedve működni, valljon lehet é? Vagy igasságos é? ha egyik vagy másik közülök különösen a maga hasznára is működik (a vadász bizonyosan örömeztöbb szokott menni fát eladni, hol *accidentia* van, mint az erdőt őrizni, hol *accidentia* nints).

b, ha közös a kötelesség, kitűnő ipar és szorgalom által az uradalom jövedelmét nevelni, tehát legyen közös az *accidentia* és a jövedelemhez arányzott Ipardíj jutalom is, különben irigység támad és azért ha a fa vagy bor eladásnál, és Contraband bor elosztás Péternek van különös haszna vagy *accidentia*ja, valóban igazságos, hogy abból Pál is, ki az Uraság jövedelmét a földművelés, szántás vetés, vagy örködő felvigyázat, és más takarékoság által minden *accidentia* nélkül iparkodva neveli, vagy csak nékem legyen, vagy é? másnak nem kell?

De c, úgy látszik, hogy ebben a különös *accidentia* haszonban egy kis /fallacia/ csalódás is rejlik, mert feltevéen azt – mit bizonyosan fel-is kell tenni –, hogy minden Gazda Tisztnek és szolgának kötelességében, és érdekében áll mindent (bort, fát) minél drágábban eladni, és így az Uraság jövedelmét emelni s nevelni, ha tehát p[éldának] o[káért] a Vadász elád 500 forintért szálfát, és azon fellül *accidentia* gyanánt a vevőtől kap még 50 forintot, úgy azon fának valódi ára, és igaz értéke nem 500 hanem 550 forint volt, – hacsak azt nem akarjuk állítani, hogy a vevő a fát olyan olcsón vette, – mi néha talán meg-is történt – hogy 50 forint ajándékot, vagy *accidentia*t a Vadásznak örömet adott; mi az Uraságnak, de a többi Tisztnek és szolgáknak is valóban káros, és az Ipardíj fogalmával meg nem egyez.

Volnának még a hiteles számadásokból és még hitelesebb tapasztalásból meritett némelly ide vonatkozó észrevételek, melyekről azonban most hallgatók, mert úgy vélem ezen felhozottak is elegendők, a különös haszonkeresetnek, vagy *accidentia*ának az Ipardíjhoz leendő kapcsolására, – kivéven a szerződési írományokért és a behajtásért meghatározott járnadóságot, ez mindenütt az illetőnek adatik.

És így ezen Ipardíjnak valódi fogalma és lényege ebben áll:

1, a megfeszített ipar, hívség és ügyes tevékenység által az Uraság birtokát jól rendezni, és igaz jövedelmét megszerezni, vagy ha lehet nevelni. 2, ez szüli azon bizodalmat, melly a Tisztséget a jövedelemhez arányzott jutalomra, vagy Ipardíjra méltatja, és ki emeli azon méltatlan gyanú alól, hogy az Uradalmi Tisztség az Uraságot – a hol lehet – különös *accidentia*, vagy önhaszon kereset által csálja, lopja és nézetem szerint ezen bizodalom és nyilvános becsület minden *accidentia*nál nagyobb jutalom; legnagyobb bizodalom illeti pedig a legügyesebb, és leghívebb Tisztet.

Ellenben ha az Uraság, vagy kormányzó látja az Uradalmi épületek, puszták rongyossak, a sok föld, rét, szőlő terméketlen, az erdő lerombolt az Erdőszök a fával kereskednek és azért a terjedelmes föld birtok mellett nem a jövedelem, hanem

csak az adósság nevelkedik, és így nyomorogni kell – minő bizodalomra? és minő jutalomra érdemes az ilyen accidentiás Tisztség? – Ön maga ítélje meg.

Pécs Február 10. 1853

Král Kanonok  
a Káptalani Dékán

11.

Tiszti vélemények a gazdálkodásról  
1855  
(PKL Sem. 253. Fasc.)

Tiszti vélemények a Gazdászati javítása, s emelkedése felett 1855

11.1. Horváth János tisztartó véleménye

Értekezés !

A Pécsi t[isztelt] Papnöveldei Uradalom, nagyon meg fogyott és kevesedett jövedelmi okairul, és azon módokrul, mellyekkel felyebb, és nagyobbra fel vinni, és emelni lehetne. 1856.

Longiore mora opus est ut solvas quaestionem, quam ut proponas. Senecae.

Nulla est potest esse festinata simul et examinata. Apulgius lapidem facile desicis in puteum: Sapiens dificile tollit. Valla.

Értekezés !

A Pécsi t[isztelt] Papnöveldei Uradalom, nagyon meg fogyott és kevesedett jövedelmi okairul, és azon módokrul, mellyekkel felyebb, és nagyobbra fel vinni, és emelni lehetne?

A pécsi t[isztelt] Papnöveldei Uradalmat is az 1848-ik évi revolutio nagy zavarba hozta, és jóformán leg több jövedelmeit elvesztvén alig maradt fenn valamellesse melyből tsak tengődhetett.

Ezen álitást tsak úgy érthetni meg, ha melly jövedelemmel birt előbb egész 1847.ikig előterjesztem, és mit hagyott meg nékie ezen mostoha sors? Kimutatom.

A Papnöveldei Uradalom tizenkilenc helységek lévén, ezek 328 2/8 telekből (kis házassokat nem említve) állottak.

Ezen helységekben birt – elszórva – 649 2/16 hold szántóföldet, 354 1/16 kaszás rétet, szőlejeit és erdeit ki hagyván és itt fel nem hozván.

Ezen Úrbéri birtoka után (1847-ik évet felvéve) következő jövedelmei voltak:

a, 37845 Urinapszáma.

b, Ezen járandoságon fellül felesleg szolgáltatott magának – 10 x[krajcár]-val egy napot meg fizetve.



c, 328 8/32 öl favitel, és ugyan ennyi ölfát vitetthetett pétsre, öléért nyolcz napszámok betudása mellett.

d, 32 21/32 ölfá vágása és szinte ennyi ölet vágatathatott – öléért 2 napszámot adván a jobbágyoknak.

e, Kész pénzben – füst pénz fejében 719 f[orint] c[onventios] p[engő].

f, Gabona kilenced, és tized fejében 1836-ik évtől kezdve egészen 1847-ik évig – az <sup>805</sup> alá mellékelte Tabella szerint – közép számítás után – nyert szemben 1738 42/72 m[érő] búzát; 1588 61/72 m[érő] rozsot, 118 46/72 m[érő] árpát, 760 66/72 m[érő] zabot, 288 4/72 m[érő] hajden<sup>806</sup>t, – kukoricza és egyéb főzelékket kihagyván – tehát öszvetben 4495 3/72 mérőt.

g, Ezen nagy öszveg gabona szalmájából 1836-tul kezdve 1847-ikig – közép számítás szerint esett egy évre 79 2/4 öl buza; 69 4/12 öl rozs; 3 öl árpa, 3 1/3 öl zabszalma, tehát öszvetbe 144 1/6 öl: ezen öszvegből a zsuppot – a bagla – és szekér számokat kihagyván. És ezeken kívül még több mást is felnem hozván. Mind ezen, itt elő számlált veszteségeit a Papnöveldei Intézetnek fő tisztelendő és Nagyságos Kral kanonok Úr tsak 50000 f[orint] w[áltóra] számította, de láttuk az évenként nagy kiadásokból, hogy alig tsak felére van az téve!

Ezen veszteség után a Papnöveldeinek nagyon könnyön fel számlálhatom azon keveset, melly részére és tartására megmaradt:

a, A 649 2/16 hold szántó földje,

b, A 354 1/4 kaszás rétje,

c, A 246 2/8 kapás szőleje

d, Erdeit ide nem számítva

e, bor kilentzede

f, Kortsmáltatása és egyéb csekél joga

g, telek utáni szántóföldek, rétek, szőlő lábok haszonvétele.

És ezekből most már az Intézet teremtsen elő annyi jövedelmet, hogy temérdek szükségait mind jobbára innét fedezhesse? Kiváltképpen pedig annyi gabonát termeszszen, mellyből ne tsak szükségait fedezhesse, hanem még belőle el adhasson is. Ugyvan! tekintetbe nem vévén a temérdek veszteségeit, hogy nyilvánossabban szoljak a Tisztiségtől (Tisztartótúl) váratattnék meg, miképpen ő ezen maradékokból, noha legkisebb kárpotlás se adatott még az Uradalomnak, állítsa elő az Intézet hiányzó szükségait! Tisztelettel kimondom nem lehet! és én hiszem, hogy bölts Kormányzóim ezt betsü szerint nem is kívánják, mert lehetettlent nem is kívánhatnak. Azon beszédekre pedig, mellyek martius 3-án és junius 5-én 1855-ba nyilvános tisztiszéki ülésünkbe bizonyos Tiszt úr által, ezen tárgyba ellenem, betsületem sértésére nagy könyveden és büszkén felhoztak, majd ezen értekezésembe felelni fogok rájuk. Midőn ezeket szükségképpen előre bótattottam rendre ítészet és vizsgálás alá veszem az intézet mostanság létező jövedelmeinek kut főit s tárgyait, még pedig mindenek előtt és leginkább – a

<sup>805</sup> Első mellékletként csatolt irat jele.

<sup>806</sup> Hajdina.

többirül nem szolván – szántóföldjeit, rétjeit, birkászatát – amint mostanság és eddig álnak.

I. Az a) alatt említett szántó földjeiből várhatni e az Intézet szükségeire a meg kívántató mennyiséget? mindjárt felelek erre:

Az  $\cdot//\cdot$ <sup>807</sup> alatti Tabella szerint bír az Uradalom mind a két kerületben tizenhárom helységbe, 31 darabokba 649 2/16 hold szántó földet, de ebből a Tabella szerint lehuzván 79 11/16 holdat, marad az Uraság által művelendő 569 4/16 hold, mellyből három calcaturára<sup>808</sup> felosztva, őszivetés alá jövendén 189 12/16 hold, tavaszi alá is 189 12/16 hold, valamint az ugarra is 189 12/16 hold, de a  $\cdot///\cdot$ <sup>809</sup> szerint alá kultsolt Tabella szerint 1848-tul kezdve egész 1854-ik évig – a learatási, és kikészítési részek lerovása után bejött őszvegből – közép számítás után és következésében meg látzik, menyi jövendett be egy évre minden gabona nemekből?

De a  $\cdot///\cdot$ -ik<sup>810</sup> szám alatt Tabellába kivan téve hiteles tanuiratokbul kiszedett, évenkénti szüksége az Uraságnak, mellyhez képest tagadhatatlan, hogy bizony hibázik csak az eddigi kiadások után is: búza 351 23/72 m[érő], 2 1/8 m[érő] árpa, felesleg lenne meg 146 39/72 m[érő] rozs, 203 772 m[érő] zab, 100 48/72 m[érő] hajden.

Ugy van! tsak az eddigi kiadások után, mert már 1855-be ezen kiadások szaporodván, a hiány nagyobb lészen. Természetesen tehát az a következés, hogy a mel fajbul hibázik, azt a másik felesleges faj árából kell kipotolni, és ami még ezen kívül hiányzik, meg kell venni!

Hanem éppen ezen szó miatt: „venni kell” a Tisztség okoztatik, hogy van, de mennyi? földje az Uraságnak, tehát miért nem természet több gabonát? Erre mindjárt felelek.

Az V-ik szám alá tsatolt Tabella kimutatya, hogy noha a  $\cdot//\cdot$  számmal jegyzett Tabella szerint 379 8/16 hold szántó föld jönne egy évre vetés alá, mégis évenként közép számítás szerint elvetett a Tisztség 409 2/16 holdat, tehát 29 8/16 holdal még többet. Ezen Tabella világossan kimutatya, hogy amint tsak az Uradalom felette nagy költségei meg engedték, a Tisztség a vetésekben nem maradtott visza, hanem – ha szava figyelemre méltatott – iparkodott azokat fellebbre is emelni. Hogy van tehát még is e mellett, 1836-tul kezdve 1847.ikig, tsak buzát, rozsot, árpát, zabot számításba vévén – közép számítás után – egy évre több méretett be szemes gabona 580 31/72 mévővel? Ez bizon sok! és mi ennek oka?

a, 1847-ikig tsak kikészítési részt adott ki az Uraság a gabonából, de 1847-től fogva az aratását is részbe kel nékie kiadni, ehez képest mostan kevesebbet vesz be, ugyszolván 1/5 részel. Ha a  $\cdot///\cdot$ -ik Tabellába foglaltt és felhozott termést veszük számítás alá, veszt az Uradalom 157 24/72 m[érő] árpát, 179 m[érő] zabot, tehát általános számítás után 510 25/72 mérő szemes gabonát! No már ennek a nagy veszteségnek a Tisztartó az oka?

<sup>807</sup> Második melléklet.

<sup>808</sup> Nyomás.

<sup>809</sup> Harmadik melléklet.

<sup>810</sup> Negyedik melléklet.

b, Mostoha évek, és csapások. Az V-ik szám alatt Tabellából világosan kitűnik, hogy hét év alatt öt évben nagy csapásokat és károkat szenvedett az Uradalom. Ugyan ez is a Tisztségtől (Tisztarto) függött?

c, Az Uraság sokkal nagyobb számú szántó földje évenként kellően el látva és mivelve nem lévén, belőlük kellő termést nem várhatott. 1849-ben X.ber [december] 8-a az akkorbéli igen tisztelt Nagyságos fő kormányzó Úr előtt a birkászati értekezésemet felolvastván, benne azt irtam „Trágya minden gazdaságnak lelke! ha a gazda illendő trágyázással szántóföldjeit, réteit ellátja, úgy nem csak egyenlő erőben fen tartattnak, hanem bő termésük által, fáradságait meg jutalmazza. Enélkül se a földek, se a rétek sokat nem érnek, és héjába valamely gazdaságba számuk szerint említettnek fel, hogy lám enyi, meg enyi szántó földje és rétje van? ezek csak kellően mivelve hasznosak és jövedelmet adnak. Így vagyon ezen Uradalomba is, hol a szántó földek illendően trágyáztattnak, ott bő termés vagyon, hol kevesebbet és ritkán trágyával látattnak el, ott közepszerű termés, hol pedig semmi trágyát földének nem adhat, ott sillány termést tapasztal.” Az első esetben álnak a hertelendi szántó földek, a másodikba a Szilvási és Bostai, a harmadikba a Kökényi szántó földek. Hertelenden, hol a birkák nagyobb számmal telelnek is, a fenyeresen kívül 20–24. holdat évenként megtrágyázhat, Szilváson, Bostán a fenyereseken kívül (de bár csak ellátattnának?) 10–12 holdra valónál többet nem, akkor is, ha szőlőbe nem hordanának belőle. Kökénybe vagyon 209 2/16 hold szántó földje! Erről 1849-be azt irtam „Ez számnak elég sok, de mivel itten az Uraság tsekély trágyát vagy semmit se nyerhet, és ez is más hová fordítandó, de pénzért is nehezen vehetett! ha az üdő járás nem segít, és ha kellő üdőben és moddal nem miveltettnek, másképpen bizon kevés hasznót vehet, és vett is belőlük.

Most is csak az mondatik, mit én és minden mivelte és gondolkodó gazdák már régen mondtak és szinte úgy tudtam és más mivelte gazdák is tudták, mit a ki most Isten tudja mely égből esett böltéségre a gazdákat mint tudatlan gyerekeket tanítani akarja, hogy a trágya a gazdaságnak lelke! úgy van bizon jó Uram! de honnét? erre azt hozza v[agy] hozzák fel: szerezzon a Tisztség takarmányt, s nevelje a Birkák számát! Ugy vagyon! de ezen jó Urak fontolora nem vették, se veszik az eddigi takarmány termesztést! és ebből származható következtetéseket! megkísértem elejbe adni és terjeszteni!

Vagyon az Uradalomnak mind a két kerületében 354 ¼ kaszás rétje. E mellett évenként eddig 21 2/16 hold fenyeresen kívül 53 14/16 holdba általános és közép számítás szerint takarmányt termesztett, de mind ezeket részébe tétette, mivelte, és fel vétette: nyert pedig ezekből a VI-ik szám alatti Tabella szerint közép számítás után öszvetbe 502 ¾ szekér takarmányt, de a vállalkozóknak ebből kiadatott 278 ¾ szekérrel, mondjak meg tehát azon okoskodó tisztelt Urak: 278 ¾ szekére való takarmány hiányt honnét potolja ki a Tisztség? és nem elég a takarmányra fordított 53 10/16 + 21 2/4 öszvetbe 75 hold? Jól van! csak vegyennek ki még többet a vetés alá kitűzött szántó földekből, tapasztalandják majd a következtetéseket, és bizonyossan több gabonát kell majd venni az Uradalomnak? ám legyen, ha kívánják, de a takarmányi hiányt 60 holdbul se hozzák helyre, és

ekkor a vetési forgásbul 113 14/16 hold kivétettvén, honnét reménylik majd a gabona hiányt kipotolhatni? Az így gondolkodók – véleményem szerint – nagyon hibásan számítanak. Minek utána tehát a takarmányt ezutal szaporítani, többet természetni kár nélkül nem lehetne, de fontolora vévén meg azt is, hogy Kökénybe tizenkét d[arab] ökör, pétészt négy lovak, 7–8 darab szarvasmarha is esztendő által fel emésztere, amint már másut is emlétettem, 1000 1100 darab birkánál most még többet nem tarthat az Uradalom. Aki mit tervez fontolya meg előbb jól a környülállásokat – tsak úgy – amúgy oda dobni valamely gazdasági tárgyat! számítani tudó mívelt gazda ezt soha se fogja tenni. Ehez képest elegendő trágyája az Uraságnak a birkái után nem lévén, már 1848/9-be mondottam és cselekedtem, hogy a trágya vételre évenként 700–800 f[orin]tot váltóban resolvalni kegyeskedjék, annál is inkább, mert biztos számítás és tapasztalás után a trágya vételre fordítandó költség maga magát kifizetendi, először is tavaszal az illy trágyázott földbe vetendő takarmány és utána azon ősszel bevetendő őszi gabona értékével betsével és még több évekig tartandó bő termésével. Mondottam én akkor már, hogy eképpen a birka után és a vett trágyával a szántóföldjeit az Uraság javítani elkezdvén, eddig már lenne két kerületben legalább is 300 holdra való jó fel trágyázással elkészített szántóföldjei! De szerentsére nem voltam ezen betses előterjesztésembbe boldogulhatni, és meg nyerhetni! mert talán – mivel én adtam elő ezt? Bizan Nagyságos Uram! ezen életben sokszor tapasztaltam, hogy betellyesedik és betelyesedett az mit a Fabius mond: Libentius eos imitamur, quibus favemus! Ennek pedig az lett az elmaradhatatlan következesei, hogy alsó kerületbe a szántó földek elsóványodtak, és terméketlenek lettek! Legyen az bár ki gazda tiszt, vagy más hivatalnok, be kell rajta telyesedni annak mit Napoleon egy munkájába bizonyos parisi Grofrul, noha igen betsületes emberül írtt, hogy leg jobb szándéka mellett is, olly szerencsétlen ember volt, miképpen ha előre is esni akart – hátra esett!

A trágyára vissza térve – Nagyságos Uram! beruházás nélkül gazdaságot sikerrel folytatni nem lehet! finem absque mediis nemo potest obtinere! és ha mégis így történne valamelly gazdaságba a dolog, a szegény Tisztartó, és ollyan Tisztartó – ki mit se tehet – várhatni e tőle, hogy tsodát tegyen?

Itt a parabolának felhozása nem használ, és egyes Polgárnak gazdasága igénybe éppen nem vehető. Ez kevés földjeit elegendő erővel, trágyával évenként – annak üdejében – el látja! Az Uradalom részéről pedig éppen az a baj, hogy se elegendő ereje, se elegendő képpen javítására a földjeinek költségeket nem tett, vagy erre fordítani nem akart, vagy nem tetethette, reá nézhet az Uradalom a földjeire, számláhatya sokaságát a szántó földjeinek, de visszafog és kell is nékie riadni a következeseken! Tehát ennek is a Tisztség, és a szegény Tisztartó az oka?

d, A gyakori jég verés, a nagy esőzések, az Uraság földjeit iszonyúan meg rongálták, kivált Kökénybe nem tsak az oldalas táblákat, hanem a lapos részeket is, tehát nem tsak a nem trágyázás, de az üdő viszontagságai is ezen földeket igen soványakká tette! Bizon ezek nem teremnek kellően, ennek is talán a Tisztség az oka – ugye?

e, Nagy hátráltatására és kárára van az also kerületben a gabona temesztésnek az is, hogy a munkások hiánya miatt sokszor vagy inkább jobbára kellő üdőben

se szántását, se vetését, se boronálását, aratását, kikészítését nem végezheti be. Illy rendetlenül végbe vitétt vetések után bizom sállány a termés! Hátha még évenként a mellékes haszon bérekbül a Tisztség a napszámokon nem segítene? nem is lehetne a mezei gazdaságot folytatni! Valamint metseki kerületbe a Censualis földek rétek után járó napszámok igen nagy hasznára és segítségére vagynak a felső gazdaság folytatásának, és ezen kerületnek az is van javaira, hogy a munkáknál elegendő felvigyázókat álithat ki. De alsó kerületben nem illy kedvezők a környölállások és ezen mostoha környölállásoknak a Tisztség az oka? Bizan bizan mondom, ide illik az a: pondere Prudens! és quidquid agis praderter agas, et respice finem ejus quod inunsideranter et superbe protulisti!

Midőn ezeket előterjesztem, most azon kérdésre térek, hogy ezen a hiányokon, bajokon lehet e és miképpen segíteni? Véleményemet alább tellyes tisztelettel előterjeszteni fogom.

Ha azon okokat eltávoztatjuk, mellyek e szomoru következéseket okozták, és ha azon modokat előveszük és használjuk, mellyek által jobban boldogulhat az Uradalom, akkor van segítve a bajon, más képpen nem.

Már pedig némelly akadályokat éppen nem, másokat pedig nehezen távoztathatjuk el.

1-ór. Az aratás utáni veszteséget úgy távoztathattnánk el, ha vetéseinket pénzért, vagy más bizonyos haszonbér kiadásával, bizonyos számu hold vetések learatását kikötnénk. Van szomorú tapasztalásunk, hogy pénzes aratót, mikor legjobban kell, nem kapunk, és így igen nagy kárt szenvedünk! Bizonyos haszonbér kiarendáshoz aratást is kötni, vagy csupán ezen haszonbérért kiadni, tanácsosnak eddig nem tapasztaltatott. Porul járt az Uraság az alsó kerületben már többször midőn 30-40 aratokat kívántunk a haszonbérloktúl, jo volt ha 6-7 legföllebb 8-at nyerhetett, és ezen húzás vonyással temérdek sok gabona kihullott. Nints hatalma az Uraságnak a polgárokat szerződésük betöltésére szorítani, nem bíraskodhat rajtuk, ezer kifogása van a parasztnak, ha nem akar aratni jönni, se jövend, noha pedig az a legfőbb oka, hogy a maga vetését előbbre tartván ennek learatását legelsőben is munkába veendi, és eképpen az Uraság vetése aztán várhat, de menyi kár bekövetkezésével? Vagy talán pört akarna illyes makats csalfa emberek ellen indítani? Jaj akkor az Uradalomnak! Én tehát, ezt mint veszéllel járó eljárást éppen nem ajánlom. Szántásoknál és egyéb munkáknál, ez talán meg történhetne, mért anyi kárára az Uraságnak még se kerülendene, mint az aratás elkésése. De tegyük fel, hogy illy vállalkozó találtatthatik, le aratya a gabonát, de ha ezen üdő alatt rosz, és esős üdő bekövetkezik, ki lesz helybe, aki a gabonát özverakja, szárogassa? Kévéket özve kötözgesse, és így az elrothadástul meg mentse? Ehez képest a részben való gabona learatást továbbra is megtartani véleményezem, ha tsak talán aratógépeket, be hozni nem intézkednék az Uradalom.

2-szor. A kikészítést is tsak részbe kell végbe vitettnünk és ezt is sokszor menyinyi bajjal? Igaz lehetne lovakat a kikészítési, nyomtatási üdőre beszerezni, de ide kell különös napszámos a lovak mellé, a lovaknak legelő, és takarmány és ezen kívül a nyomtatáshoz még különös s elegendő napszámosok. Ezeknek fizetése ta-

lán élélmezése? és más egyéb evvel járó költségek. Ha ezen munkával járó költségeket, és egyéb körülállásokat számításba veszük, többet vesz az Uradalom a 30don,<sup>811</sup> mint nyerne a vámon. Én tehát véleményem szerint, nem tanátslom, ha tsak Cséplőgépeket nem vétettne az Uradalom.

3-szor. Az ellemi, és égi csapások ellen, melyek kiváltképpen alsó kerületet, különösen Kókényt, többször érték, nem tehetünk! Ezek által rettentő csapások okoztak ezen határban lévő majorsági földekbe. Meg engedjen Nagyságod, hogy a kerület Ispány urat itten fel szolítom, hogy ezen iszonyu csapásokat Kókénybe nekie nem látni nem lehetett, miért tehát ezekről nem tesz említést? Körtvefai táblának minden termő földjeit elhordta, számtalan barázdákat csinált a víz ezen táblának az oldalába, a pajta alatti gödröt szinte majd semivé tette, és így a többi részeit, és táblákat is iszonyuan megrongálta. Itt első teendője az Ispány Urnak az, hogy a víz mosási árkokba, hol szükségesnek találta, mentő kereszt elrekesztéseket csináltasson, és ezekbe töreket hordattván, töltesse be. Így és eképpen cselekedtem én Tisztartóságom első éveiben a Kováczenai Kőképi szántó földekkel, és ez szerint helyre hozván jól megfizette a reá fordított költséget! Igaz munkába kerül, és sok kényelmet kell nélkülözni, de ha egyszer a rekesztések végbe vitettek, az egész táblára, de leginkább ott hol kívántatik földet hordasson. Ezt tselekedvén a többi táblákba is, hol a víz tetemes károkat tett. Nem különben az öböl tetején is, amint régen meghagyva volt, árkok huzasson, és a víznek folyását másfelé vezesse. Ha ezek elmullasztatnak a többi haszontalan lészen mind adig, még a fellebb mondottak be nem telyesítettnek. Külömben pedig nem sok év alatt a Kókényi szántó földek mind haszonvehetetlené válnak, és illy szántó földek még helyre nem hozatnak másra fordítani nem is lehet! Illy nagy víz általi okozott károk kijavítása a felső kerületre nézve is értetik.

4, Trágyázni kell a szántóföldeket, ennélkül a mezei gazdaság fen nem állhat. Hertelenden van elég trágya. Alsó kerületben a birkák, és ökrök után kellene várni, ha kellően kezelik, és a trágya készítését értik! Meg mutatom, hogy lent 10–12 hold szántóföldnek trágyázása a birkák után várható! de ha most is a Szilvási birkák akolba 1854, 1855.iki trágya is bent van, ha a birkásnak elegendő alom nints adva, ha a szűrűs kertekbe szinte már két éve, hogy a törek és más hulladék öszve kotorva és a rothasztoba kivéve nintsen, így nem fog boldogulni az Uraság. Vagyon Kókényben 12 d[arab] ökre az Uraságnak, és ottan mennyi alomnak való allya szalmája is, menyi trágyát lehetne itt készíteni! ha kellő és bő alom térítést nyerne az Uraság jóságá? de, ha restek a béresek takarmányt is hozni, restelkednek az ökrök almát megvettni, ha a trágya fészket oly helytelenül állani elnézetik, helyessen a trágya nem rakatik öszve, lustaságbul a trágya gödör nem készítetik el, helyes szarvasba[!] nem rakatik, mellybe a rétegek közé, és után az utza és az udvarba lévő sárt és más hulladékot be rakni lehetne, és eképpen majd annyi trágyát lehetne készíteni! de mi több, a Béresek lustasága tsak hogy a trágyának az istálóbul meszebre való kihordása nagy erejükbe ne kerüljön, lassanként majd az

<sup>811</sup> Harmincadon.

istáló ajtajáig érni és terjedni fog, és ha ezek így vagynak, akkor bizon az órunk előttivel mit se gondolván hejába mondandjuk „A trágyával kell gondolkodni”. Meg mutattam, hogy ha lent a birkák után a trágyát helyessen meg takarítják 10-12 hold trágyázására elegendő lészen. Nem tudom, mi sokat várhat némely gazdasági Tiszt úr a 12 d[arab] ökör után? Ha szükséges, és cél arányos intézkedéssel a trágyát el készítettjük, és utána látunk 6-7 holdat jó formán meg trágyázhatunk, tehát lent lehetne még több trágyát is készíteni, és eképpen egy két holdal többet is meg trágyázni, de ellenkező esett mutatkozik. Ha a kész trágyát se hordjuk ki az akol udvarából azon okra nézve mert a Béresek nem érnek reá és lám 75 forintot kellett az után is fizetni, mit pénzes szekerek ki hordtak? Mitsoda okoskodás ez? Miért adhatott volna ki szivesebben és hasznosabban az Uraság háromszor hetvenöt forintot is, mint ezen most itt hijába de kárára az Uraságnak heverő trágya kihordásra? De ha kihordotta volna is az Uraság ezen trágyát, még sem elegendő leendett volna, noha ez is előbbre vitte volna földek trágyázását! Ugyan azért javaslatba hozom újra, hogy szükséges az Uraság által trágyát venni. Ha 1848/9-től kezdve ebbe bele egyezett volna az Uradalom, a trágya vitelre fordított költségek évenként vissza fordítottak volna és most 1848/9-től kezdve, 1853-dikig lenne az Uradalmonak Szőke, Szilvás, Bostai táblákban legalább 140 holdra való meg trágyázott, és búzát is meg termő szántóföldjei mellyekből évenként a trágyázás utáni eredményre 4. mérővel több termést számítván – évenként 500. mérővel többet mérhetnénk most be, és így a hiány jóformán kipotolva lenne, annélkül, hogy új, meg új szántó földek kiállításáról most anyira gondolkodnunk kellene, amidőn az Uraságot nagyon is nyomja a bekövetkezett – következetes, és elkerülhetetlen – szükség? De csak 450 mérővel is vegyünk fel több termést, ha 50 £[fon]tot veszünk középszámítás szerint egymérő gabonának sulyára, mintegy 23–24 jó 10 mázsás szekér szalmája is elveszett az Uraságnak! és meg szűnt volna már azon vád, melly személyem ellen felhozatik, és pedig még subalternus Tiszt által is elég illetlenül szememre hányatik, hogy annyi szántóföld mellett megis melly sok pénzt kell a gabona vitelre kiadni! Nagyságos Uram! Az előadottak után bízok böltseségében, hogy ennek okául most már a Tisztartót álitani nem fogja! Mert megmutattam valódi tényekkel és számításokkal, hol kell azt keresni? A subalternus Tisztnek pedig nem fogok felelni. Egyébb eránt azt is bátor vagyok fel hozni, hogy azon bizonyos Egyénnek felhozásait, csak úgy a többiből, a valódi környüállásokból kiszakasztott résznek – egyedül maga tüntetésére felhozottnak – tekintem én! Nintsenek ezek úgy fel hozva, mint állanak. A számadásokból 1848-tul kezdve egész 1854-ig a gabona vételre kiadatott 27200 f[orint] 52 1/2 x[krajcár].

De ugyan ezen számadások szerint az elladott gabonákból bejött 45 733 f[orint] 3 ¾ x[krajcár].

Mellyből lehuzván a kiadásokat 27 200 f[orint] 52 1/2 x[krajcár].

Marad tiszta jövedelem 18532 f[orint] 12 1/4 x[krajcár] és így ha költsége volt is a gabona vételre, de haszna is volt a magtárból. Látni ebből (Én ugyan nem mondom, se alkalmaztatom ide) hogy a mit a Bölts mond „Omnis ostentatio non caret suspitione – a ditsekedőket értvén – a tapasztalás után sokszor be bizonyultt.

Ez lett volna tehát a rendezett trágyázás következése és eredménye! de mivel el hallasztatott, nagyon vissza van tolvá a mezei gazdaság, pedig hejába elkell kezdenünk! Igaz némelyek azt is javasolták Nagyságodnak, hogy ne méltóztasson trágyát vétetni, és hogy ők olly Uradalmat nem ösmernek, melly trágyát venne? Csodálom, hogy jöhet egy gazda Tisztól ezen gondolat! És csodálom, hogy illyeseket mondván, nem gondolkodnak, meg miképpen Nagyságod evvel megsérthetik? És olyan bátrak lehetnek kegyességével és türelmével visza élni? Én mosolyal felelek ezekre mást nem érdemelnek. Valamint azon álitásra is, hogy a trágya nem fizeti ki magát? sajnálattal kell felelnem, hogy illy álitástól, hivatalát értő mívelt gazda Tiszt ovakodni fog, és soha, de soha se fog illy álitásokat szégyen nélkül felhozni. Én a számadásokbul kivettem, hogy 1848-tól kezdve egész december 31-eig 1854-be – egyedül – a gazdási költségekre 32420 f[orint] 31 x[krajcár] adatott ki, melly szerint közép számítás után egy évre 4631 f[orint] 58 x[krajcár], és így egy évre 46662 f[orint] 30 x[krajcár]. Talán a gazdaságra évenként meg is 300 f[orinttal] többet fordítani lehetett volna? Mert valamint akkoriba még jobban, de most is 600. kotsit – 400 £ [font] trágyával meg rakottat – 700–800 f[orint]t w[áltót] lehet venni, mely 171 béres szekeret 14. mázsával vévén evvel jo 12 holdat megtrágyázni lehetett volna, minden II'-ra<sup>812</sup> 2 ½ £ [font] trágyát számlálván.

5, Az alsó kerületi Ispány úr azt álitotta az egész kerületre nézve, hogy olly roszak földjei, miképpen nem kap belőlük annyit az Uraság a mennyit reájuk költ. Általánosan véve minden évben bevetett szántóföldjeit, nem ál, nem igaz! Ha 1855-iki évet veszi fel, a kökényi körte fái táblába vetett tavaszira nézve, mellyet hogy a rettentő jég kétszer öszve tiport, azután még az iszonyu eső, zápor, és árvíz még jobban elrongált, akkor is kételkedve hiszem ezt, és annak üdejébe fel is világosítom. Az 1854.iki Tabellám szerint, hitelessen meg mutattam, hogy a keszüi szántó föld 21 f[orint] 49 x[krajcár]rt, a kökényi földekbe a búza 3 f[orint] 47 17/22 x[krajcárt], az rosz 8 f[orint] 25 8/16 x[krajcár]rt, az árpa 15 f[orint] 36 8/14 x[krajcár]rt, a hajden 10 f[orint] 31 5/8 x[krajcár]rt, a zab 3 f[orint] 57 x[krajcár] r tiszta jövedelmet mind hozott, tehát alitása nem ál, hanem bizonyossan bekövetkezik az, hogy ha utána nem lát az Ispány úr, ezen most már igen is megrongált és majd nagyon is televény nélküli szántóföldek – több más szántóföldekkel együtt Baráturi határban lévő ugy nevezett hirneves „Zsolom” hegyi földek sorsára jutandanak! Bezzeg osztan ekkor ezeknek más, de furtsa gazdája fog fel tűnni!!

De az is igaz, non omnis omnia fert tellus, ennek következésében részemről a szántóföldekre nézve következendő észrevételeket teszek: a keszüi barátföld a legjobb földje az Uraságnak, olly televényes, hogy még 10–12 év multával leendene szükséges fél trágyázást nékie adni, buzát, rozsot, zabot, kukoriczát bővem terem. Ezen szántóföld mellett keletre feltöretett rétföld még egy évig kapa után míveltessen. Itt már igazán lehet mondani, hogy „a buján meg hajtó gazokat vad reptzét még inkább és jobban kiirtani lehessen” és azután akár rétté forditasson, akár szántó földnek maradjon, nagy haszna fog belőle következni az Uraságnak,

<sup>812</sup> Négyzet láb.



hanem ezen rét földel valamint a réttel is tsak akkor fog boldogulni az Uraság, ha a víz elborításoktól meg menteni fogja. Erre nézve a N[agy] T[iszteletű] Öspörös úr rétyétől kezdve egészen a pelérdi határig jó mély árkot készítesse, mellynek egyik vége a keszüi gátba, másik a pellérdi határ árokba adja ki a vizet. Én azt a kérdést teszem fel, hogy 1855-be felébe vetett kukoricza nem hozott e több hasznot, mintha már 1853-ba rétté változtatott volna? merek igent mondani.

Kökényi földekbe: rozs, árpa, de kiszemeltt részekbe megterem, ha a pajta mellett, és feletti, nyugotra dülő oldal trágyát nyerhetne, búza is meg terem. Tavaszi vetésekből tiszta bükköny, némelly táblába kiszemelve zab, zabos bükköny, de leginkább a hajden diszlik, az öböl – ez különben igen nagyon termő gödör, oda van, a víz elszagatta földjét elhordta. Szőkébe, egy részébe búza, árpa, nagyobb részébe a rozs jo sikerrel termesztetik; tavaszibul zab, zabos bükköny foganattal vetetik bele, a hajden is igen diszlik. Szilvásba, a megtrágyázott tábla búza vetés alá való, a keleti rész is délfelé és nyugot felé, hol meg trágyázva volt már buzát megterem, hol silányabbnak látzik, abba rozs jut! A tavaszibul zab, s zabos bökköny haszonnal vetetik, északi részébe hajden. Bostába, az éjszaki sarok 34 holdon kívül buzát jól meg terem, itt zab és zabos bükköny diszlik. A másik táblának egy részébe is meg terem buza! De jobbára rozs vetetik bele. Hajden igen diszlik itten, sovány lévén, zab tsekélyebben terem. Az erdő alatti 13 hold szántóföld tsak rozs alá való, ezt igen jól megtermi, tavaszi elmarad belőle.

Metseken Hertelenden: a Taló-Bitz-Tasonya földek buza alá való jó földek, trágyássak. Felső pusztá, és egyéb kisebb darabok rozsot, és zabot valamint a fellebb említett táblák zabot is igen jól megtermik.

Tekeresi irtásba: 1/3 rozs, 2/3-dába búza alá való.

Egerszegi Sóma jó trágyázott föld buzát, zabot bőven terem.

Kovaczenáru! most már nem írhatok! mert arendába adatik ki pénzért. Az Ispány úr jól bíztatya magát némelly jó haszonbért de 6. évre kéri, ha jól mlékszem! Sajnálom, hogy a németeket nem követjük! nekik szinte mint az Uraságnak ezen szántó föld nints mesze és szinte ők, mint az Uraság közel kaphatnak trágyát a magyaroktól és ők költeni is akarnak erre, mert 6 évek alatt 3szor is kifizeti költségüket és bő aratásull is lesz évenként! Héjába költeni kell és pedig a hasznosra!

Ezen kerültbe tavaszi vetésnél a zab igen diszlik, valamint alsó kerületbe, a megnevezett táblákba a hajden bőven terem! Ez általános, és köztapasztalás. Ezen osztálozás a szántó földeknek természetesen változni fog évről évre, ha egyszer a trágyázás rendezve lészen.

Ugyan a többször emlétettem tisztelt Ispány úr erre nem sokát adni látzik, mit tőle tudok, magát okos, és kimívelt gazdának tartván, iszen ez jól vagyon, és kelemetessen hangzik. Ő egyetlen modját az Uraság szántó földjeinek helyre hozására, termékenyé tételére, és Isten tudja melly nagy hasznot hajthatokká avval tenni erőssen hiszi (tisztelet mindenki véleményének) ha a kökényi béresek lakása, ökrök itáloja, fészér, keszüi csősz és talán kökényi hajdu lakásai is a majorsági földek közepére a pajta mellé kiépítetik. Ezen vélményt nem tudom jó megfontolta e az Ispány úr? és ha írásban beadta, megfontolta e, hogy a legnagyobb

szél torkába lenne ez! mennyi sok földet, a gabona alá való java részből el venne? Hollott az 1-öl szélességű árok miatt is feljajdult! Közepette a szántó földeknek, a Polgárok földjei közt! csak távabbul is meg fontolta e ezt, hogy ezen temérdek épületek mostani üdőben melly roppant költségek által emeltettnének fel! Ugye a kész épületek eladandó árából. Nem látja, tapasztallya e mibe kerül akármelly csekél munka: Hol lenne az itató kút? Ugye a málomi erdő határánál, lent, jó messze, északra? Csodálom hogy jöhetett eszébe, és itt itattatnának télen is az ökrök? Hát anyi cseléd honnét fog magának vizet hordani? ugye a falúba menjen? A cselédek lúdjaival, tyukjaival, sertvéseivel mi lesz? jutott e eszébe hogy kell, de hol és hová hajtattniok? Egyébb eránt a szárnyas baromfiaknak lesz a majorba, a vetésekbe, elég eledelük! Hát a Csősz mit keresne ide fel, jól lesz bizan! A keszüi rétre vetésekre, iszen majd a pelérdi kanászok, Juhászok, a fitzko, és betyár, keszüi, málomi, pétsi és ürögi béresek lelkiismeretessen fognak vigyázni(?) még a hajdu is minek ide ha így! ekkor talán tisztelt Ispány Uramnak is nem volna e kedve kint lakni, és a többi.

De ezek melly okra nézve véleményeztettnék ide kifelelt mert a Béresek majd  $\frac{3}{4}$  orányira távul laknak a szántó földektul! nem fordulhatnak többet háromszornál! Későn érnek ki, korán kell haza jönniök, meg ez szerént majd meg lesz ám a szántóföld trágyázva! Tisztelt Ispány úr! ugyan tudja e mennyi trágyát nyerhet 12 d[arab] ökrök után, de akkor is nem úgy kezelve mint eddig? Későn érnek ki,  $\frac{3}{4}$  óra távolságra van a pajta? Az utolsót tagadom, a késő érést meg engedem. Hogy nyarat szaka is, mikor a falubéliek tulajdon szántó földjeiket hajnalba szántani elkezdvn, a kényelmes béresek tsak úgy alig 7. 8. óraker – tactot<sup>813</sup> – tartva jelennek meg a szántásra. Nem egyszer szídtam meg őket, hogy még alig egy barázdát szántattak, az ökröket megalittván kényelmessen nyugodtak a szegények. Csak más regulába szedessenek ökelmék, nem lesz akkor majd így, kell a Béreseknek parantsolni tudni! Lehet a gazdatiszt szigoru, ember szerető, de nem következés hogy mint ebeket úgy tekintse a tselédeire, és Tisztelt Ispány úr, ha szeme előtt így mégyen noha meg kell vallani, sarkukba se az Úr, se a hajdu nem lehet mindenkor – meszebb a fel vigyázattal mást várhat? sajnálom hogy ezen véleményét mint kellett, ítéset alá vettem, de kellett.

De abba is nagy reménységet táplál, és szinte bizonyos alapokra épített nagy hasznót vél kimutatni, hogy Kökénybe semmi zabot, hanem kukoriczat vettetni véleményez, mert lám – Gazdasági Lapokbul olvasta az idén – hogy őszi alá a szántóföldet legjobb kukoricza termesztéssel egy két évig elkészíteni, hogy a gyom, vad reptze, és más növények a kapálással kiveszszsenek, és a föld jobban porhanyodjék! Erre és ennek meg mutatására fel is mutat egy számítást a kökényi Béresek által termesztett kukoricza, és az Uraság által vetetett zab eredménye által! gondolván no majd így ezt az őszve rongált, hogy úgy szoljak forgátsolt árva földeket is termékennyé teszi, és teendő, és ez után majd más formán fog ő tselekedni? Ispány úr botsásson meg, számítása nem áll! A béresek által termesztett

<sup>813</sup> Eligazítás, megbeszélés.

kukoriczából nem lehet az egész táblára következtést huzni, mert talán az ön által említett egy hold kukorica termesztésre kiadott szántó föld, olyan forma lehetett, mint amikor a magyar egy egész és egy fertál mérőföldet mond, pedig ekkor az  $\frac{1}{4}$  majd csak nem az egész is felér. Azaz, talán ezen földek egy holdnál bővebbek is voltak, azután nem ál, hogy rosszabb földeket osztott ki nékiük, az a rész még a jó részéből a táblának volt kiszakasztva, és mivel mellette az Uraság zabját a jégeső öszve zúzta, ebből következtést huzni, és okoskodni nem lehet, se szabad a logica szerént! Mit tetik Ispány urnak mondani, hogy az igazán leg rosszabb részébe ezen táblának vetett hajden, noha mindön elvettve már volt, a szörnyű árvíz a földjét rettentően elhordta! 17 holdon 61 mérő beméretett az Uraságnak (54/7) semmi feleslegest, talán kevesset mondok, hogy ha felveszem  $\frac{2}{5}$  részét a vetésnek a zapor el hordta, mosta, melly 24. mérőt téssen, ehhez képest az egész termést a mag és kikészítés után 85  $\frac{44}{72}$  mérőre bátran számítom, mellyből egy holdra 5. mérő esnék. Egy mérőt 6 f[orint] 30 x[krajcár]al véve lenne egy hold elegy ára 32 f[orint] 30 x[krajcár]r w[áltó].

Költség a szántásra, magra és vetésre 20 f[orint]tal kitéve

lenne a tiszta nyereség 12 f[orint] 30 x[krajcár] w[áltó]

Egész 57 hold után pedig tiszta jövedelem lenne 712 f[orint] 30 x[krajcár]

Szalmáját betsülve 10 f[orint]

És így mindöszve tenne 722 f[orint] 30 x[krajcár]rt w[áltó]

A hajden vetésnél az egész tábla elvetthető, de kukorica alá azok kik látják s tudják, hogy az sovány terméketlen, vízholdta földben meg nem terem (meg teremhet, de mikép) bár csak 20 holdat az Uraság Cselédjének Conventios földjein kívül vennének fel? a többit abba hagyják! és ezen földet kik veszik fel? javát (kivált ott a pajta előtt valami 4 holdat az ujonnam trágyázottbul) az Uraság emberei a többit kökényiek vagy mások. Van tapasztalása Ispány Urnak a keszüi földnél, hogy melly sok galibával ment ott is a kukorica termesztés? pedig drága jó föld! hát ezen nyomorult földdel közbe vettve mi történhet még? Ha az Ispány úr számítása szerént minden holdban – felébe – esne 3 mérő. csutás kukorica, pedig ennyi termést ezen rossz földekbe nem lehet reményleni, de jó lesz, ha a felébe csak 10 mérőt számítunk, mivel nem mindenütt érik meg, de egyformán művelést sem nyerend mindenik hold. Egy mérő csutás kukoriszát, mint ő is 2 f[orint] 30 x[krajcár]ra vévén 200 mérővel esne 200 f[orint] o[sztrák] p[engő] 500 f[orint] w[áltó] de légyen feltéve mégis 24 hold, ezután számítok én 624 f[orint] w[áltó] melly a hajden termesztésnél mutatkozó tiszta jövedelmével kevesebb! És ez megdönteni lézik az Ispány úr véleményét! Isten mentse meg, hogy én a kukorica termesztésnek ellensége légyek! nevetség álitani, de meg győződés után kimondom: Kökénybe igen óvatosan! Kukorica a jó trágyás földbe, a fel töretett gyp földre díszlik! Láttá Ispány úr a szilvási fel töretett luczernásba, és a keszüi barát, meg a réti földbe, milly felségesen ált a kukorica termés! Itt már van a kapának mit irtani, kívágni, tisztani! de a nyomorult kökényi földbe alig van televényes föld benne! A hol a víz mindent elpusztított, ennek más felelevenítés, s helyrehozás okvetlen szükséges! Volt elég tapasztalásom kis kilenczekbe az előtt esett – kukorica és hajdennál! Tudom

menyire az parasztok a hajdent vetették, noha mellette kukoricza termesztésük is volt! De tsak hajden volt fő tárgyuk. Továbbá nem kételkedek, hogy ugye ismét őszel ezen földet rozs vetésre véli fordítani? vagy úgarolni engedni talán? mind a két esetre fogok akkor felelni, ha betses véleményét mellyről nem igen sokat tudok – meg érteni fogom. Vetések változtatása a gazdaságba hasznos, tehát szükséges is! De gazdaságtanilag! Más a készüi jó szántóföld, más a kökényi elpusztult szántóföldek, kiváltt ezek közt a Körtefai tábla! Légyen és parantsollyon Nagyságod úgy mint legcélarányosabbnak látni fogja, de félek, hogy ujra ugy járhat az Uradalom mint maga üdejében járt a készüi 13-5/8 hold<sup>814</sup> földel, a sok okoskodások közt a vélemények elágozásának és makatsul hozzájuk ragazskodásának az lett a vége, hogy csupa böltsességbül az Uraság nagy károkat szenvedett! És ennek a Tisztartó lett, és kellett okának lenni? holott árva lelkemre mondom, minden védvekel [!] ellene voltam, de nékem kellett a bölts urak hibájáért szenvedni. Nagyságos Uram! Furtsa, ha le szavaltatok, és még is mások tettéért, talán máig is okoztatok még! Mert hejába! ha valamelly, akármelly üdvös vélemény, bizonyos évektől fogva az agyombul eredett, annak meg bukása születése hajnalán ki volt már mondvá: mindenben Contracarírozottattan én! Egy két Tisztek közt és részükre a tudomány és a böltsesség monopoliuma, az okosság egyedárusága fent tartva lenni véletett, gondoltatott a fő Tiszt szegény „pária” magát öszve huzta, és halgatott, ha vérzett is a Szíve, de halgatott és mind eddig a zivataroknak, tiszta, és csendes lélekkel szemébe nézni tudott. „Jó az Isten! eljövend az üdő, mellybe betelleyesdni fog a Szent Irás szava? Humiles et oppressos elevat, superbos humiliat!”

6-szor. Kellő üdőben se az őszi, se tavaszi vetéseket nem tehetjük meg. Az Uradalomnak elegendő ereje nints, pénzes munkásokat üdejében nem mindenkor szerezhetünk, a Haszonbérlelőktől járó napszámokat ritkán, sokszor nem is pontosan vehetjük meg, úgy, de ez ellen mit se tehetünk! ha még az előbbeni évekbe divatozó hatás köre meg volna az Uradalomnak! máskép lenne! Ez közönséges panasz! Kell tehát túrnunk, és sok ezeren így túrneik!

Felső kerületben van még is a telekutáni földek, rétek, szőlő lábok után az Uradalom javadalmára, használatára 1075 3/8 napszám járandóság, meg ezen kívül a réti, és erdei legeltetésekbul nyertt 105 13/16 szántó földnek megszántását, e mellett ha olykor nehezen is de tsak kaphatni még is napszamosokat – ha Isten segít! – várjunk el az elkülönözést, várjuk meg azon üdőt mellyben az egész gazdasági térnek megváltozni szükségképpen kelletik! Akkor, hol szükségnek találtattni fog, Béresek is fel álitattandok lesznek, vagy talán ha élünk, olly javaslatot fogunk előadni, hogy amit majd akkor egy felül többet termesztünk, másfelől ne a sok cselédekre, az uraság kiadni, költeni kéntelenítessék! Addig pedig nem javaslanám a Béreseket behozni, mert ezeknek fizetés, gabona, az ökröknek takarmány és más több költségek is szükségesssek! Több takarmány termesztése a gabona alá tartozó szántóföldekből kellene kiszakasztani (csak 12 holdal is többet, ennyi is a gabona termesztést mennyire vissza tolná?) kár volna akár hertelendi, akár egerszegi (de ez

<sup>814</sup> A kéziratban áthúзва szerepel.

ugyis távol fekszik) jó trágyás földeket a gabona termsztéstül elvonni. Tehát még maradjanak – mostani állapotokba, és rendeltetésüknél.

Alsó kerületben a 12 d[arab] ökör mellett 264 6/6 hold szántó földek szántására, és még több gyalog napszámok is az erdei és legeltetési haszonbérékből beszerezettek, hanem még ezek mind nem elegendők! Ezen kerületbe a gyalog és szekeres napszámok drágábbak is mint fent, és nehezebben is kaphatok. Ezen kerületbe szinte jelenleg és a mostani környüállások közt mást tenni nem lehet, mint békével elvárni azon üdőt midőn az Uraság birtoka a Polgárokétól elkülönözve léssen; addig pedig iparkodjunk minden kitelhető moddal minél nagyobb hasznárra az Uraságnak dolgaikat bevégezni, tellyesíteni.

II. A b, alatt felhozott rétekre nézve fel kell hoznom, hogy

1, A keszüi rét keleti, észak nyugoti, és jól formán dél keleti részébe a béka rokka<sup>815</sup> – a szarvas marha, és birka számára veszedelmes fű lenne – nagyon elszaporodott és a moha nagyon a rétet el lepte. Az első a jó takarmányt nagyon rontya, a másik meg évről évre kevesebíti. A mohát vasfogu boronával fel szagatattni kell. Ha erre a béresekre reá nem érnének fel fogadott Polgárok által kel tétetni, bármibe kerüljön is ez? avagy a Polgárok vonakodnának, tellyesítsék a Béreseket, az Uraság más gazdasági munkájára pedig fogadtassanak fel a Polgárok. Ezen rétből nagy kárt tesz a marha legeltetés is. Itt nedves száraz, jó rossz üdőben is a marhák legeltetnek, tapodják az egész rétet, de kivált az északi része felé nagy károkat tesznek, melly berkes lévén a füvet gyökerestül begázolják.

Ehez nem kell Commentár! Tsak meg kell nézni. Jaj! de szántást nyerünk ezután! Kétszeres potlás takarmány után sopánkodunk, és egy felül a rétet rontatyák. Ez meg érdemli a lelki isméretes meg fontolást, el kell ezt a mint lehet távoztattni, mert a rétyeinkbe évről évre fog a jó szénának termése.

2, Baráturi rétből, szinte a béka rokka fűvel verte bizonyos részeit! moha is van benne. Ezen rétből a marha legeltetés nagy kárára van a rétből a széna természetnek. Évről évre béka rokásabb füvet terem, és a jó fajta kivesz.

3, Egerszegi Fintsiki rétből déli, és alsó kelet részébe ganyé kell. A kisebb rétből (Kása kertben) a kanálisokat kiásni, ujitani szükséges. Ezen rét is a legeltetés kiadásával a marhák által nagyon rongáltatik.

4, A Driskóba igen elszaporodott már a béka rokka fű! és ezt a rétet is a legeltetés előli, a jó fűmag benne évről évre jobban kivész, és romlik! Itt az a kérdés mi tévő legyen az Uraság a béka rokka kiirtásával? erős szó! Ne adja az Isten, pedig be fog következni, hogy évről évre a takarmány ezen rétekbe mind josága, mind bősögre is többsögre nézve rosszabulni fog és ezért részletenként a dombossabját fel töretni, és ujra bevetettni szükséges lenne. De fájdalom! hol a béka roka fű egyszer meg szaporodott ott kiirthatatlannak mutatkozik. Látni ezt Széken az Uraság rétye mellett lévő földekbe, lehet látni Driskói oldalba, és több szántóföldekbe, hol – noha – szántyák és vetik a gabonát, mintha még örvendetessebben nyölne, szaporodna ez a gaz.

<sup>815</sup> A zsurló népies neve.

4, Rét gyalóink<sup>816</sup> elomlattak, kell ujjakrúl gondoskodni, és minden réthez egyet készíttetni mind a két kerületbe.

III. A Szilvási juh nyáját legalább 200 d[arab] mustráltt annya birkákkal igen szükséges lesz szaporitattni. A folyó évi mustra birkák árát ide engedvén, de mi lenne az még, ha ilyen betses gazdasági szaporításra még más honnan is több költség adattnék? Mert kifizetik ezek nem tsak a trágyájukkal, de egyéb hasznukkal is minden költséget. Boldog Isten! volt üdő egynéhány (6) évekkkel előtt midőn a birkákat (tudom a titkos rugókat) eltörteni akarták, fel hozván alapos, nem alapos okokat, még a trágyájukat is gunyossan szekér számra vétetett fel, mindazon okbul, hogy mennél csekélyebbre üssön ki, a belőle remélyhető trágya haszon! a mire én nevettem, és halgattam, de gondolkodtam, és jegyeztem fel azon akkor hallott okos szavakat! Most megfordultak az üdők, amit akkor „ipse dixit” modorba ellenük fel hoztak, most meg a birka tartást elkerülhetetlen szükségnek bevallyák – per fas, et nefas sürgetik.

Illyen az emberi szeszély, és kedély! Csak hejába a gazda soha se menjen a szenvedélye után, se itéllyen. De tanuljon: mert hoc scinus, quam parum sciamus! aki az Isten segítségével átlátja, annak szeme elnyíltni kezd, aki pedig erre még nem jött! hanem tsak nagyon okosnak tartja magát az együgyü, ott a fejbeteg.

IV. A szőlőkrül sokat (okom van erre) értekezni nem akarok, de mégis azért esedezek, hogy legalább a felesleges kiadások inkább a mezei gazdaságba fordítatnának! és mért ne lehetne a három szőlőknek legalább is 300 f[orint] o[sztrák] p[engő] meg kímélni? Öt évek alatt 26057 f[orint] 56 x[krajcár] elegendő volt reájuk költve, a vinczelléri fizetésen kívül!

V. Az erdőkrül itten mitse hozok fel, noha a T[isztelet] Káptalan által kiadott utasításokba Pag. 7-12. Capite 6-a § 1-20§um, ez erdők végett kiadva vagynak a Tisztartói Hivatalnak a teendői, de a Nagyságának a 1854be X.ber [december] 20. kiadott ujabbi kegyes intézkedései mást rendelnek. Elég azt fel hoznom, hogy az erdőket különös gonddal ápolván, reájuk vigyázva, és rendszeresen kezelve, van erdeje most az Uradalomnak, tsak továbbra is így vigyázzanak reája, és czéltalanul ne kezeljék! Bizon az erdők kezelésére nézve büszke voltam mindeddig, noha utobbi üdőben else esmértetett legyen iparkodásom. Ez nem tesz semmit, ha ezen értekezés személyem ditséretére lenne intézve, és szerkesztettve! majd hoznék fel olyan tényeket, és számításokat – nem olyan bolondjába oda dobtakat, hanem valódiakat – mellyekbül kimutatnám ki voltam, és ki vagyok? noha öszve húzom is mostan magamat!

Midőn mindezeket előadtam, most arrúl értekezni fogok: hogy ez ideig fenálló, és mívelés alatt lévő birtokán kívül lehetne az Uradalomnak gazdaságát szaporítani? Igen is lehetne, és kell is, de egy nagy akadály ebben a még meg nem történt Birtok elkülönözése! Még az Uradalomnak a magáé ki nints szakasztva, még a Polgár az erdőkbül, és legelőkbül a magáét ki nem nyerte, addig ebben rendelkezni nem lehet, nem is tanátsos, mert az Uradalom maga magának nagy bajt fogna

<sup>816</sup> Rétgyalu.

okozni. Beérkezett már az üdö Istennek hála! mellyben a válások, elkülönözések beállni fognak. Én ezen tárgyat jól meg fontoltam! Én Nagyságodnak Husztoti legelőben, és Bosztai erdőben több évek előtt, bizonyos részt szántóföldekké fordíttatni javasoltam, de most és csak ezen fellebb idézett okokra nézve ettől elálni tanácsosnak tartom. Husztotra nézve mult év 1855 vége felé izentem ki szép ígérek mellett, hogy 20–25 holdra valót fel töretni akarnék. Nem hiszem, hogy a község meg engedne e? Adja Isten, de kételkedek itt még azt is látom, hogy ezen Hajmás alatti darabon leend a Driskoi oldalba való közlekedés, átjárás, és nem tudjuk, hogy melly alakba ütki? nem kételkedek abban, hogy Nagyságod emlékezni fog azon észre vételéről, hogy pört az Uraság nyakába ne szerezzek? nem is erőltettem a dolgot akkor se, most se fogom.

Bosta erdő igaz, legelő elkülönözése által az Uraságnak esett, tehát majorsági ugyan, de most majd mit fog erre felelni az Urbéri Bíróság? azt el kell várnunk. Én 25–30 holdra valót gondoltam, hogy az erdőt kéméllyem. Vagyon köztünk ki az egész erdőt kiirtani szeretné, valamint volt olyan Egyén is, ki 17, 18. évek előtt majd minden erdőt itt lent kiirtani szeretne volna! Igaz ezen Bostai erdőbe eladandó fák sokat hoznának be, de meg fogna ez szűnni egynéhány év alatt, és vége akkor a pompás számításnak, anyit tenne ez, mint a lába alatt a fát levágni. Igaz mondják: lesz szántó föld, lesz 450 holdnyi majorsági föld, amelly meg érdemli 8 szekeres, 8 gyalog béres tartását! Nem tudom a 450 hold Bostai erdő honnét van kivéve, vagy mikép lehetne ezt anyira kikeríteni? Ezen erdő csak 250 5/8 1200-öles holdbul aló. Azt tagadni nem lehet, hogy egy része szántó földnek jó lenne de:

1, Alsó kerületbe csak két erdeje van még az Uradalomnak, mellyben ölfát vágathat maga szükségére, Bosta és Szőkei, évenként kell az Uraság szükségére legalább 110 öl hasáb, és 50–60 öl téglafa. Szőkei erdőbe már nem sok évig lehet ölfá vágás, akor tehát mellyik erdőt vegye elő, ha a Bostai kiirtatni engedtettnék? vagy talán abba az insequentiába engedné az Uraság magát besodorni, hogy metsekrül – amott a Szent Jacobi hegy töviből – hordatná le a maga szükségeire kellő ölfát? már 9–10 évek előtt ezen esetet az Uradalomnak bjelentvén szinte Král Nagyságának is előterjesztettem. Kéntelen lesz az Uradalom Bostai erdőbe Garé felé a déli részén akkora vágást elkezdni, mekkora 20 évig az Uraság szükségait kiadja. Husz évig a Szőkei erdő be kibe[!] hagyatattván, ittenek ez alatt mind fölül a régi vágások erősbülnek, mind az északi részen lévő új vágásai felnőlnék. Ez alatt pedig a Bostai vágások szükségképpen részint magló fák által, részint makkvetéssel műveltetni, és nagy gondal kezeltetni, ápoltatni fognak. A többit majd az Utódok lássák, és rendelkezzenek akoriban.

Ezen 20. évek alatt a Szőkei ki nem vágatott erdei rész a birkák legelőjéül szolgálánd, mellyet még is az ugynevezett Bostai oldal irtásával dél felé potolni szükséges lészen.

2-szor, Ha az Uraság mind kiirtaná ezen erdőt, mesze lévén, oda kell Hajdu, Béresek, ezeknek ház, ökö, Istáló, fészerek, ollak, kut, pajta. Ezeket kell be szerezni, felépíteni, készíteni. Ezen sok cselédek részére építendő házak, a többi épületekkel együtt, meg a béresek részére kihalítandó kertek, és szűrűs kerthelye,

elfoglal ezen területből legalább is 12–15 holdat! és menyi rettentő költségbe kerülnének mind ezek? Már egyszer nagy szerencsétlenség érte az Uraságot! derék birka akola, melyet előterjesztésemre Ő Nagysága Ranolder Fő Körmányzó Úr nagy költséggel felépítetett, lángok martalékává lett. Szalántaiak e Bostaiak e felgyujtották! Nem lehet újból ettől tartani? Az gazdasági épületeket, és a többi lakásokat – természetesen – északi oldalába nem lehetne építtetni, tehát vagy a közepébe, vagy ahol máshol megeshetik. De én kérdem, be van e véve a számításba, hogy ezen erdei részbe csak a Bosta falu déli része felé, a házak és szilvások közt lévő keskeny szekér út vezet, és vagy ha lenne is itt majorság, terhes szekérrel se oda, se onnét, kivált szénát, szalmát vitetni, hordatni nem lehetne, Péts pedig mesze van. A község legelőjén kellene utat készíteni, de a Bosta ezt nem fogja tenni, engedni, ha pedig megengedné, áldozatot fog kívánni az Uraságtól, különben Szalántának kelene fordulni.

3, Tapasztalásból tudom, ítélve a Bostai erdő szomszédságába lévő kender földekről, hogy vékony televény föld van ezen erdő területébe! Ha akar az Uraság trágyát venni, ott van szomszédságába a Fő Templom Uraság pusztája.<sup>817</sup> Lesz ennyi esze ezen Uraság Tisztjeinek, hogy nem fogja mondani büszke el hitséggel (vagy mit is mondjak) nem láttak ily Uradalmat, mely trágyát venne, hanem meg veszik Szalántán, és máshol is, Szeminaristák pedig – inkább mondjam – az szeminarium Uradalomnak koppani fog az álla!

4-er. A Kökényi Ispány úr szájából hallottam, hogy 1855. a gabona takarítás üdejében annyira meg szorult a Fő Templom Uraság Tisztje, hogy két hétig (ha jól emlékezem) mint a mezőben fekvő learatott gabonájuknak öszve hordására, se Szalántába, se a kerületébe fekvő falvakba szekereket nem kaphatott, még a Szeminárium volt faluiban is kerestetett! pedig nem kelemetes üdőbe történtek! hát ha még két egymástól idegen majorság egy más mellett felállítatnék. Ugy de ez csak a learatott gabona öszve hordása. Gondolnak talán, majd az aratás nehézség, és veszedelem nélkül nálunk meg történhetik, eshetik?

5, Vegye csak az Uraság a szántási, vetési költséget, a bevetendő mag menységnek az árát, mely a vetéseknél, mintegy folytonossan eltemetve leni lázik, az aratási, s kikészítési rész fejében, az egész termésnek majd nem 1/5-dét. A sok cselédek fizetését, épületek körüli örökös kijavításokat, az ökrökbe történendő baleseteket, a szekér és egyéb szerszámok évenként gyakorta történendő kijavítását, ujonnan beszerzését, készítését, a meg történhető gyuladásokat! és gyujtogatásokat! és az ilyen pusztai Cselédek szigorú moralitásukhoz nem férő hívségét, nyilván szolva: tolvajságokat, a nagy adót? Szeretném azt a calculistát<sup>818</sup> esmérni, ki kitudná ezek után, azon nagy hasznát előmutatni, mely ebből az Uraságra még is háramulhatna? Jaj de még szoljunk folytatolag, bizonyossan ilyen esetben metsekről – pedig Bodóbul – nagy örömmel, de könyhullatás mellett alsó kerületbe kellendene tegyük fel csak 100 öl hasáb, 50. öl ágfát lehozattni, a hasábfa

<sup>817</sup> Pécsi Székesegyházi Uradalom.

<sup>818</sup> Számtartó.



lehozatalára minden irgalom nélkül, onnét ide le 5 f[orint] o[sztrák] p[engőt] számlálnunk kell, az ágfa öléért pedig 4 f[orint] 24 x[krajcárt] azaz 742 f[orint] o[sztrák] p[engőt] fuvarbérbe! ez mért ne lenne szép járulék, szép koszoru a pusztá jövedelméhez?

6, Ezen Uradalmi erdei birtok maga Czíme alatt vagyon a fő kormánynál bejegyezve, és így engedelem híre nélkül az irtást elkezdni se lehetne! azonban az meg nagy baj!

7, Ezen erdőbeni haszonbérek fejében a Bostai község évenként, eddig szántott, és meg szánt 81. hold szántóföldet 2 for[int] o[sztrák] p[engővel] véve ad hasznót 162 f[orint] o[sztrák] p[engőt] és pedig annál betesebbet, mert Bosta község annak üdejében a felszólításra kész mindenkor elő állani az Uraság mezejébe ez akkor elmaradna! Tehát ez is csak olyan, az 5-ik § alatti pusztá jövedelemnek koszorujánál füzendő nem illatos virág!

Ha, ezen javadalom ismét a Szőkei erdőért pedig a 71 hold szántó föld megszántása elmaradna, és ezen két erdőbül nyerendő szántása biztosítva nem lenne, az Uradalomnak, akkor a Szilvási, Bostai, és Szőkei mezei gazdaságát folytatthatná e? nem vagy még nagyobb költséggel! Oh könnyelműség! az oda vetett egy két böltseségnek tartott, pedig sajnálkozást érdemlő szó, melly veszedelmet vonhat maga után. Vagy talán

8-szor, Ugy gondolkodik valaki Tiszt ur, hogy az eddigi régi elsoványodott, haszonvehetetlené vált szántóföldeket, vigye a mano! minek ezek helyre hozására költeni? az ujjonnan készítették majd be hoznak mindent? gyáva, és mívelt gazda Tiszthez nem illő gondolat! nem látja e be, hogy az által, a mint a régieket még jobban elpusztulni engedi, az új szántóföldek is kellő és folytonos javítás nélkül szinte elpusztulandának! ki a régiekkel nem gondol, az bizan az ujakkal se fog törődni. Adja Isten! hogy az új szántó földek készítése, elő állítása után ne azért anyira iparkodjunk, hogy az el soványodottakkal mit se vesződjünk?

9, Vegyünk azt is figyelembe, hogy ezen kerületbe az eddigi gazdaság mellett is, nem elegendő a felvigyázat, pedig hejába, ha akármely egésséges, és tevékeny lenne is a kerületi Tiszt, még is kellő segítség kell ami most hiányozni látzik! Csak a Szilvási, és Kőkényi hajduknak kell jobbára mindent ellátni. De hát, ha az Ispány úr betegeskedne, ha ezen hajduk is a sok fáradság, és munka miatt betegedjenek meg, vagy a midőn a gabona kikészítési üdő beérkezett, ezek elfoglalta lévén, ki töltheti be, szolgálatukat? ezt is figyelem nélkül nem hagyandó. Ezek előterjesztése után alázatosan azt vélem, hogy el különözés bekövetkeztéig itt is mit se kezdjen az Uraság! Nagyságos Uram! engedje meg kegyessen, hogy véleményemet össze vonva röviden is fel hozhassam, és ennek következtetésében állassan kérni bátorlódok:

a, A nagy víz által el rontott szántóföldeket, mind a két kerületben, de leginkább Kőkénybe, hol kell, meg földezettetni földel meghordattni, mert ez az alapja az illy szántóföldek helyrehozásának.

b, Mind a két kerületben, mind a birka nyájak, mind az ökrök után nyerendő trágyák fel fogására, trágya gödrök, pedig ketőssen alkalmas helyen, készíttessenek, ha csak lehet olly képpen, hogy a trágya levét ezekbe bele eresztetni lehessen.

c, Mind a két területbe az aklok, és marha istálokbul a trágya annak üdejében okvetetlen kitakaritassanak, és a trágya gödrökbe, vagy szarvasokba rakatassanak, vitessenek, hordassanak ki.

d, Mind a trágya gödrökbe, mind a szarvasokba trágya rétegek közé az istáló udvarba lévő sár, huyos föld, ugy az itató körüli, és szemetes földek is rakattassanak, kevertessenek! p[éldának] o[káért] hertelendi akol udvarba, azon huyg által beásztatott föld, hol etettnek, a kerítésen kívül, azon hely mellyen a huyg az udvar, és akolbul is ki foly az itatókut körüli tér, mellyen a birka oda megy is a válu előtti tér hol iszik, és ál. Eképpen Kókénybe, Szilvásba is!

e, Azt is véleményezem, hogy Kókénybe, Szilvásba a Csordásokkal egyesség, és alku tétettvén, – a delelőre szalma vitettnék, mellyen a marhák fekvése leend, lehetne! és ezt a – a nyerendő trágyával – öszve kotorván maga helyére hetenként, vagy mint a környüállások mutattnák el hordatná az Uraság! A trágya a delelőn a Csordásé! meg kellene ezt is kísérteni, evvel is esztendőn át több szekér trágyát öszve gyűjteni lehet. De

f, Mind a két területbe mind a birkák, mind az ökrök alá alom bőven vettessen és ezt semmi szín alatt az illetők elhanyagolni ne merészeljék.

g, Leg mélyebb alázatossággal ismételve kérem Nagyságodat, hogy alsó kerületbe évenként jo egy darabig trágya vételre legalább is 300 400 f[orint] Conventios pénzben resolvalni kegyeskedjen. Ez is egyik a leg betsessebb, legnagyobb hasznot hajtó kiadások közül való, és pedig olly sürgős, hogy tsak eképpen szabadulhat meg az Uradalom lassanként a gabona viteltől! máskép nem lehet! Bizan olly szükséges, hogy böltsen tudja Nagyságod, ennélkül gazdaságot folytatni nem lehet, és ennek meg nem adásával számtalan káros következesek következnek be! Ezt most már igen is érzékenyen tapasztaljuk! Tessék elhinni Nagyságodnak, hogy be következik nem sokára bizonyosan azon üdő, mellyben kormányilag lesz meg tiltva a trágya eladás és mindenki a trágyáját maga földére való hordására szoritattni fog. Még most van üdőnk! Isten segítségével lesz módunk is a vételre!

h, Évenként, de előbb egy helységbe, táblánként szántó földjeinken a trágyázást rendessen elkezdhetjük.

i, Fenyeresseink, lent nem csoda ha hamar kivesznek, mert azokat a birka őszel, télen s tavaszal is járja! nem is terítettnek, hordattnak meg trágyával. Idele tapasztalásbul álitják, hogy nem jo a fenyeres trágyázása, mivel a jószág nem eszi meg. Ha ezt mi volt gazda hallaná, ha ezt a szorgalmatos német hallaná! Nem nevetne e ki bennünket, mint szegény együgyüeket! De metseken is, leginkább a fias birkák, rajtuk és bennük legelnek, kell igaz ezeknek jó legeltetés! de tagadhatatlan az is, hogy a birka tavaszal, és őszel a szívét is kiharapja! Itt tanátskozni kellekik.

k, Semmi esetre megengedni nem kell, hogy mind a két területbe több szántó föld – mint eddig – tsak egy holdal is a gabona termesztéstül elvonatasson. Legyen tsak a trágyázás rendessen elkezdve, a meg trágyázott szántó földbe mindenkor tavaszal először takarmány fog termesztetni. Csak arra jöhessünk, hogy a birkák utáni, és vett trágyával legalább is 30. holdat egy tavaszal meg hordathassunk! Majd illyen kezelésnek meg látjuk a következését?

l, Én véleményezem, és tanátsolni bátor vagyok, hogy a kis heretlendi, Baráturi kortsmáktul a réteket és széki községtül tsak falu alatti szilvást, annak üdejében vegye vissza az Uraság, mert igaz kevesebbedik az árenda valamivel, de előszénát, és sarjut legalább is öszvetbe: 20–25 szekérrel nyerni fog! Igen jó rétek és a szilvás is!

m, Keszűi rétbe a mentő rét árkok – dél felől készítenek el.

Baráturi rét gyepüi körös körül jó mély, s széles árokkal foglaltassanak be, középen pedig a víz vezető csatorna tisztítasson ki.

Egerszegi rétbe dél felé a megye árka jobban hanyattassék be, ezért télen lehet a vizet be eresztetni.

Driskoi rétbe a közepe felé keletről nyugotra vezetett, de már nagyon fel töltött árok kitisztítandó, ha ez meg nem történik pedig, ha a Hajmási szomszéd pörrel nem kényszeríti arra, hogy a vizet a rétbe vissza tolatni ne merészelje! ez a rét évenként jobban fog romlani, be fog izaposodni.

Mind a két kerületi rétekbe vas fogu boronákkal a moha szagattassék fel.

A béka rokka fű kiirtására, adná az Isten, hogy valamit lehetne hallani meg tudni.

n, Az erdei razurák, hol még hibázik, mind a két kerületbe árkoltassanak be!

o, Amint a t[isztelt] Káptalan böltsen meg határozta, hogy évenként a kerítések felment, és most is felmenő anyi sok pallánk, karók, veszők vágásával, készítésével az erdők további pusztításoktól megmentessenek árkolással, és elven sövényekel, a sűrűs,<sup>819</sup> és házi kertek, káposztások és még az udavarok is, hol tsak lehet keritessenek be!

p, Felső kerületbe a zab igen díszlik, és bőven terem, alsóba meg a tavaszi vetések közt leginkább a hajdin, felette hasznossan termesztetik. Ez köz tapasztalás, noha itt is zabos bükköny, tiszta bükkönyt és zabot is – hol van arra való szántó föld – okvetetlen kell vettetni, mert a metsek az Uraság szükségére meg kívántató mennyiséget nem adja meg.

q, A kukoricza termesztést alsó kerületbe, kivált sovány és kicsigázott, meg víz elhordta földbe, kivált Kökénybe se a tapasztás, se a gazdasági tan jóvá nem hagyák és nem véleményezem. Tisztelem mindenki véleményét és evégett az enyémet senkire se tolom fel, de én a Kökénybe való kukoricza vetés következéséért nem álok jót, és tapasztalási elvből – ezen válatatért – semmi feleletet se válok el, annélkül is most mert nem én tőlem füg, hanem Nagyságod kegyes rendelkezésűl! ha jónak lenni látandja, ugy is bekövetkezni fog, és az én, talán hibás véleményemet tekintettbe nem veendi! Szívemből fogok örülni, ha egyszer talán a szerentse koronáza meg az Ispány urnak a gondolatát, de ezt ismételni többször ne engedje Nagyságod! mert én itt igazi megfontolást nem látok, higgadt szívvel mondom, hanem egy adag ditsvágyi elragadtatást, mellyért úgy járhat az Uradalom mint a keszűi föld körüli fen repülő többek okoskodásánál! az Aesopus okos, és bölts ember volt!

<sup>819</sup> Szérű.

Szilvásba zabot, zabos bükkönyt inkább mint kukoriczát, mert ezek nagyon is szükségesek! Sok takarmány kell, sok zab kell, és szalma is hasonloul sok kell Szilvásba. Akinek szeme van, évenként látja, mikép terem itt a kukorica, és mi-képp diszlik hajdin.

r. A réteinkbe való legeltetést, korlátozni és rendezni kell! mert a következés nyomba követi a hibát.

s, Az erdők hasznót hajtának (1848–1854. hét év alatt) a bevétel volt 98 044 f[orint] 53 2/4 x[krajcár].

Kiadás 32848 f[orint] 26 x[krajcár].

Tiszta jövedelem 65196 f[orint] 27 2/4 x[krajcár].

És így közép számítás szerént egy évre 9313 forint 47 x[krajcár] w[áltó].

Hát az a temérdek ölfá melly Pétsett az Uraság házában kint, bent az élelem szerekbe és egyéb szűkségekre felmegy! Minden kiadások pedig az erdőkből rendessen, és rendszeresen kikerülnek és mind a birkászat jó kezelés mellett maga magát évenként kinyöli. Ha élek és egyszer az Uraság a magáét meg nyerte, fogok véleményt adni, a vágások haszna vételéről!

Nagyságos Fő Kormányzó Ur!

Méltoztasson kegyessen megengedni, ezen értekezésem hoszas lett, de némelly rosz akaróim által meg sértet betsületem kötelességemmé tette, hogy ne úgy oda dobva annak védelmére vegyem fel tollamat, hanem kellően, mint betsületes férfi, és hivatalát értő, az Uraságnak szolgálatába már most Február 12. 1856 50 évet betöltött hív tiszt – mint illet – czáfoljam meg az általuk fel hozott alaptalanságokat, és hogy kémélve ki mondjam, fel derítsem ürességeiket. Senki személyét meg bántani nem akartam, de fonákságaikat meg rottam. Ezen munka nem olly könnyű volt, mint a Bölts szerént „a követ a kutba vettnei”, az oda vetett egykét bölts (?) [!] álításokat, mellyek talán kegyes Fő Kormányzó Uramnak fel is tetzhettek, hogy mint Isten tudja melly böltséges tudományt magukba még is foglalhatnának? több oldalrul idézet alá kellett vennem, nem tsak magam, de az Uraságom miatt is, melynek kormányát egyedül Nagyságod vezeti – ugy hiszem, a mint csak kémélve meg eshetett elleneimnek szemébe néztem, és ujjal mutattam ki gyengeségüket. De Nagyságod is nyugodtabb lehet, midőn elejébe terjesztettem ezen Uradalom jövedelme alábbszállásának valódi okait. A politcái zavarok miatt – az evvel kapcsolatban lévő környüállások elmaradhatatlanul be következtek. Ezt a zavart, bajt a Szeminariumnak is nem érezni nem lehetett. A jó úr, vagy urak a Tisztartót tüzték ki most betsmérelésük tárgyául, és a fő céljuk lehetett, magokat – ennek egyedüli orvosloinak, másokat pedig kontárok-nak felmutattni!?

Nagyságos Uram! erre több munka és több üdő is kellett. Tetzik kegyessen látni? hogy az egész gazdaságot, mint lehetett értekezésem tárgyává tettem. Ipar-kodtam, de nem ítélfhetem meg, hogy elértem e célomat, beváltottam e szavamat? anyit legalább hiszek, hogy ezen értekezésembbe bebizonyult a Phaedrusrnak ama arany mondása „Verbis jactans gloriam ignotos fallit, notis est derisui”. Bizan igaz az: a ditsekedés nem tudomány hanem nyomorult, és elbizott tudatlanság! Le-

gyen kegyes Nagyságod gyengeségeimet, hibáimat, mellyek ezen értekezésembe találtattnak, elnézni! és utba igazítani. Ama nagy bölts – Cicero – azt mondja „non me pudet fateri nescire ea, quae nesciam” és ezt egy Cicero mondja! hát találtattna e még is egy szegény Dominalista, ki ezen arany leczkét nem esmérne el: Szent Ambrus meg azt hirdeti? nemo est, qui doceri non egeat, dum vivit! és Istenem! hányan vagynak, kik ezt el nem hitethetik magukkal!

Én igen szerentsésnek tartani fogom magamat, ha valami legalább közelítőleg is célarányost, ezen értekezésem magába foglalna! Erre való iparkodásommal Nagyságod eránt mély hálaadatoságomat, és mélyly tiszteletemet be bizonyítani akartam. Éltesse Isten Nagyságodat még számos évekig, kinek leg betsessebb személyébe áldva tapasztaljuk azt, mit a Cicero mond „Conciliat animos hominum comitas, affabilitasque sermonis!” és hányan, és hányszor tapasztaltunk ismét ezen nagy Ciceronak ezen meg betsülhetettlen mondását: „laudabilis est cum potueris perdere – pepercisse, quam cum parcere potueris – perdidisse!”

Magamat kegyelmébe ajánván – mély tiszteletel maradtam Nagyságodnak  
Pétsett, Február 12. 1856.

legalázatosabb szolgája

Horváth János

Tisztartó

## 11.2.

### Czenger János számtartó véleménye

Fő Tisztelendő Nagyságos Kanonok Úr!  
Kegyes Fő Kormányzó uram!

Azon kegyes határozata következtében, hogy a Tiztség a jelen vészes környülmények között, a gazdaszatzból dussabb eredmény előidézésére, mindenki nézetét és véleményét terjessze elő, én ki a gazdaszatzba befolyást nem gyakorlok, azt hittem az idézet határozat engem nem érdekel, de Nagyságod különös parantsolatjából a vélemény adás kötelelességemé tétetett, mihez képest a gazdaság körül a tapasztalásból merítem nézeteimet, csak röviden a következőkben kívánom öszpontosítani.

Mindenek előtt az alsó kerületi terjedelmesebb, de kevés hasznot hajtó majorsági földek művelésére: ezek véleményeim.

Az alsó kerületbe négy határban – a keszüi barátföldet ide nem értve – mint egy 500 hold szántó földje van az uradalomnak, ezen földek művelésére biztossan rendelkezhető ereje 3 szekérbéli vagyis 12 ökörből ál. Illy csekély erővel annyi földet művelni lehetetlen, és így pénzért és pedig drága pénzért fogadtat szántókat, azomban az még nem volna baj, ha illyen fogadott szántokat akkor a midőn a munka megtételének ideje van, kellő számmal elő teremteni lehetne, de ez nem történik! és így a földek művelése és eltakarításra üdő nem is esik, de az illy pénzes szántokkal még más baj is van. Tudni illik azok a munkára későn álnak ki, és így

keveset és rosszul is dolgoznak, az eredmény az amugy is sovány földeknél silány termés, a mi a számadásokból sajnos eléggé látható.

E tekintetbe nézetem szerint az eddigi rendszert meg kellene tehát változtatni. Véleményem pedig oda járul: hogy az alsó kerületbe az Iga vonó marha 24 darabra vagyis 6 szekérbélire szaporitassék, ennyi számu major erővel, feltéven ha ezek felügyelet alatt szorgalmatossan dolgoznak, az alsó ker[ületi] majorsági földeket a mostan használni szokot pénzes szántoknál jobban művelni, a jobb művelés által jobb termést elő idézni, ugy a marhák száma szaporításával, szaporodván a trágya, mi által a földeket javítani, és így a kizsarolt földeket termékenyíteni is lehetne.

A mi pedig a marhák a mostaninál nagyobb számmal leendő eltartását illeti az a tisztség belátó gondosságától függne.

Ezen itten felhozott és néhány sorokba elő adott nézeteimre a kivihetetlenséget sok okokbul mint ha már hallanám ostromolni. Az 1-ső az lenne: hol veszünk takarmányt 24 ökörnek, pénzért veszünk szénát, midőn most a 12 ökörnek is pénzért veszünk szénát. Hát még a béresek deputatuma számára? Ezek a termést, kivált ha még hozzáteszem azt, hogy ha az Uraság 6 szekeres bérest tartand, akkor legalább is 6 gyalog bérest is kell tartania, a mi a földek major erőveli műveléssel mulhatatlanul kapcsolatba ál, tökéletessen megemésztenék. Még azoknak lakot, az ökröknek istálot építeni! No ez már kivihetetlen!

Ere egy kis hasonloságot hozok fel, méltoztassék ítélni.

A Szemináriumnak két kerülete van, s tudjuk hogy 18 telekkel bíró községekbe vannak jobb modu, de vannak szegényebb emberek is. Például felhozok, két Hertelendi lakost A-t és B-t.

A – féltelkes polgár van felesége 3 gyermeke, tart egy bérest és egy juhászt is mivel van 40 d[ara]b birkája, a család tehát 7. személyből ál; ezen gazdaság apjáról, nagy apjáról maradt reá, van 4 ökre 2 lova, földjeit évenként de még az atya is javitgatta, következésképpen kielégítő termést ad, adóját, egy szóval köz terheket – ha bár terhessen is, de csak képes elviselni. Kenyeret nem kell pénzért venni szükség tehát nem szenved, sőt még talán ünnep és vasárnapokon tik hus levest is ehetik.

B. – Szinte féltelkes polgár van felesége 2 gyermeke a család 4 személyből ál, apja már nyomorult viskoján és telkén kívül más nem maradt reá, se ökre se számára, földjeit javítva soha sem voltak, a nyomasztó adó és más terhek viselése kénszerítik földjeinek, rétjeinek egy részét bérbe kiadni, ha egy két darabot fogadott erővel meg szántat is, a termés kevés, silány, néki egy holdon 3 x[krajcá]r szemetes, szomszédja földjén 6 x[krajcá]r tiszta búza terem, a kevés személyből álló családját csak nem éven által pénzen vett kenyérrel tartja, nyomorultúl él, és örökös szükségét szenved.

Ez tehát az életből merítve lévén, tény illyeneket Keszűbe, Kőkénybe de akár melyik helyégbe, egymással illy ellentétbe lévőket számtalanokat lehet találni.

Eből tehát azt következtetem, ha az kinek kezére a gonviselés földeket adott, aból hasznot akar huzni, aból meg akar élni, elkerülhetetlenül szükséges, hogy annak műveléséhez javításához ha tehetségébe ál, de elegendő számmal marhái, rendelkezhető munkásai legyenek, mert jelen időben a nagy adó és más terhek

elviseléséhez, az áldott anya földet a termésre kényszeríteni kell tudni, hogy abból kellő hasznot ki emelni lehessen. Már pedig a felhozottaknál, kicsinbe beruházás által a jobb lét látható, miért ne lehetne nagyba is alkalmazható?

Akik pedig még is azon kétségeskednek, hogy a vonos marhák tartását hogyan lehessen eszközölni, azt szerezzen magának tapasztalást. Kökénybe akár mellyik Bosnyáktól kinek 5 v[agy] 6 darab marhája van, s rétjén 5 vagy 6 szekér szénánál nem terem több. A midőn tehát a jobb modu kökényi ember takarékoságát, a hertelendinek gazdasága vezetése modját felhoznám, őket azért a Szeminárium jóságába utánozni éppen nem ohajtanám, mert gondolkoni tudo pallérozott gazda, talán egy kökényi, nagy Hertelendi paraszt gazdán csak túl tesz.

Az átalakítás igaz életbe vágó kérdés mert ide szükségesek épületek építéséhez pénz, és ha már csak néhány évek után mutatkoznék ez eredmény, kitűrés is kívántatik.

Ezek tehát nézeteim az alsó kerületi majorsági földek művelésére, s amit ottan alkalmazni jonak látok, azt a felső kerületre szinte elfogadhatonak gondolok.

Addig is még mindezek életbe lépnének, jónak sőt hasznosnak látom azt, hogy a keszüi rétnak letakarítása jövőre ne úgy mind eddig feléből harmadából adassék ki, hanem mindent elkövetni, s azon lenni hogy az egész termés az Uraságnak maradjon, mert a midőn vett takarmányért 1855-be 600 p[engő] f[orint]on felül volt fizetve azon pénzen okkal moddal a szénát és a sarjut is le lehetett volna takarítani, a drága pénzen vett s nem leg jobb takarmány, melly távolról hordatott öszve, nem teszi talán egy harmadát annak a mi részbe kiadatott.

Azért szeréntem a széna vételt a mennyire csak lehet ki kell kerülni s a helyett mint Keszűbe a rétek felszántattnak, még mesterséges kaszálóknak elő állítására kell törekedni. Hej valamikor sok széna termett a Keszűi réten, csak deputatumokra három annyi kellett mint most és így mint egy 100 szekérrel jutott Pécsre a marhák és lovaknak, Kökénybe az ökröknek, de még a három negyed fél száz ott telelő birkának is jutott.

Mi ismét trágýát adott és a földek javítására fordítatott. A régi időbe szénát pénzért nem vettünk.

Parrag réteket feltörni ottan gabona termést elő idézni nem mesterség, hanem mesterség a keveset termő szántó földeket, rendes felosztás, jómívelés és javítás által termékenyé tenni, mert ha a termés egy szem után három, vagy egy holdon csak két, vagy három kereszt terem, az olly kevés, hogy a reá fordított költséget nem hozza ki, a föld után számtott cencus pedig végképpen elvesz.

Azért a jelen rendszert, vagy gyökeresen át alakítani, vagy minden fekvősegeket jobb inkább haszonbérbe kiadni bár úgy akkor biztossan haszonra lehet számítani.

A Gazdászathnál karölve jár a Birkászat, sajnos de igaz nézetem szerént azok is valami keveset jövedelmeznek, az előtt a Birkák száma másfél ezer darabnál felül volt, és a pásztor bér akkor is annyi volt valamint most, midőn azok száma felére leolvadt. Ha mindeneket jó felszámítunk egy darab birka után a pásztor bér meg közelét 1 p[engő] f[orint]tot, e pedig sok! Már ha mégis három vagy négy száz

darab az alsó kerületbe telelhetne mi által az azok utáni trágya a földek javítására használtattnék, bár veszett fejszének még is nyele fordulna.

Érintetlenül nem hagyhatom még azt is, midőn talán költség kimelésből, mindenkitűzött cél nélkül, történik a tenyésztés, sem a test alkatás, sem a gyapju minőség nemesítés, sem pedig a gyapjú mennyiségre különös gond nincs, de nem is lehet ott, hol illy csekély mennyiségnél a hágó kosok saját nemzedékből használtatnak. A birka már is elaprozodott, a gyapju kevés és a vevő évről évre kevesebet akar érette fizetni.

Egy pár szót a szőlőszetről is: A Szeminárium, kivált az alsó kerületi mind két szőléjébe, kedvező évbe jó borok teremnek, és az csak a kedvező helyiségnek tulajdonítható.

Ha tehát olly helyen ahol a fajok minden meg választása nélkül jó borok teremnek, mennyivel jobbak és kitűnőbbek teremhetnének, nemesebb szőlő fajok megválasztatása és beszerzés által! A kitűnőbb nemesebb fajok meg szerzésére költendő egy pár száz pengő forint, az uradalomnak idővel dussan kamatozhat.

Öszve halmozott foglalatosságaim végén más tárgyak vitatására magamnak időt nem vehetek a miért is bocsánatot kérve, mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak

Pécsett Január 27 1856.

alázatos szolgálja  
Czenger János sz[ámtar]tó

### 11.3.

Frereisz Ferenc kádár véleménye  
1856

Frereisz véleménye a pince, s bor kezelésről az alsó kerületben  
Vélemény:

Az alsókerületi pintzegazdászat érdekében

Minden gazdának fő feladata az, hogy azon gazdaszáti cikket, mellyet kezel mindenkor odairányozni iparkodjék, hogy azt minél nagyobb poltzra emelje, és virágzóbbá tegye.

Hogy a gazdaszatban a Bor nem a legutolsó helyet foglalja, legalább a pétsi Sem[inarium] Uraság jószágán, azt a jövedelem forásaibul meritett tapasztalások régibb időktől különösen 24 évektől fogva már elegendőképpen bebizonyították. Hogy pedig ezen gazdaszáti ágazat mind inkább virágzóbb és jövedelmezőbb lészen, azt a Vámsarompok megnyitása, és határszéli vámfizetések megszüntetése máris vélünk megéreztette.

Ha pedig egyszer az országnak nevezetesebb részei, a tervezetekben lévő vassutakkal keresztülhalozva lesznek, tehát e gazdaszatnak eme iparága mindinkább emelkedni fog ez színté bizonyos.



Kérdés tehát? lehetne e a gazdasátnak eme iparágát feljebb emelni, virágzóbbá tenni, és mi módon: Ezen kérdésnek megfejtésére igyekszik aluirt, mennyiben tsekély belétása engedi, és harmintznéhány évek tapasztalataibul tanulta, kimutatni, miképpen köllessék ez iparágot kezelni, hogy ez jövedelmezőbb legyen, ugyanis

Valamint minden egyéb gazdaságnál, ugy nemkülömben a pintze gazdasátnál is fő tényező a készpénz, mert ez ötödik elem nélkül hiába mindenkinek üres okoskodása.

Tehát pénzre van szükség! de mégsem oly sokra, a mint azt talán némelyek hiszik, pedig még sokkal kevesebre, mint azt a mezeigazdaságnak akár melyik ága kívánja: mert ide sem gép, sem lo, sem ökör s a t[öbbi] nem kell. Jó pintze van, hordo van, dongafa van, vasabrints is van. Mindezek oly eszközök, mellyek sem abrakot, sem sót, sem egyéb takarmányt nem kívánnak, és ha néha egy két darab hordó elavul is, korán sints öszvkötve oly nagy kárral, mintha a mezeigazdaságban egy ökör elhull. A pintze belső gazdasátnak ezenkívül még azon előnye vann, hogy ennek se Tűz, se Fagy, se Jég, sem szélvész nem árt, se a rosz üdő a munkát nem akadályozza.

Minden jó elrendezett pintzegazdaságnak el kel látva lenni tágos egésséges pintzével, hordókkal, és dongafákkal, mert tapasztalásbul tudjuk, hogy a külföldi borvevők közönségessen hordoval együtt szokták megvenni a bort, hol ezt meg nem nyerik, ott kintelenek a bort odahagyni, pedig tsak illyes emberek fizetik meg a bor árát, nem pedig a zsidó. Tehát üres hordokra is van szükség, mert ezek hiánya miatt a kereskedés pang. Hol a pintze, vagy bor, de kivált a gazda betsület jóhirben van, ott vevőrül nem kell soha aggodni.

Mi a pintzének belső elrendezését illeti szükséges, hogy a pintzét következő-módon rendezük ell. tudni illik

a, A 9-ed borokat el kell különbözní a majorsági boroktul.

b, Beszedettvén a 9-ed borok, azonnal bevásárláshoz szükséges fogni. A termés, és pénzmennyisége fogja meghatározni hány akó bort lehet, és köllessék venni, ha a borok öszve jöven az Uraság edényeibe áltfejtettek, iratassanak öszve, későbben, midőn a borok már tisztulni kezdenek, izleltessenek meg, és minőséghez képest a folyó ára is jegyeztesék fell; itt különössen értem a 9-ed borokat, mert ha vevő jön, a meghatározott árt tudhassa.

c, A betsüárt mindég ugy szükséges megtenni, hogy azt a vevő meg is adhassa, a gazda is nyerjen.

d, Az okos, és jó pintzekezellő mindég odairányozza dolgait, hogy a borok lelkét külön, a közepszerűeket ismét külön kezelje, hogy is a borok mindég különböző formában, és ízbe jelenlenek meg, mert a vevők szájize is különbözőzik, ennek szeszés, amanak a gyengébb ital izlik.

e, Fejtés, és tisztulás után ismét izleltessenek ki az uj borok, mert az üdő és környülmények változván, árukra nézve ujra betsültessenek meg, mert a fejtett bor drágább a seprüsbornál.

f, A 9-ed borok a lehetségig minden évben mustráltasanak ki akár mi áron, mert itt kinézet nem lévén, a rosz mindég rosszabb lesz, tehát tisztítasanak ki a

pintzébül kevés hasszonnal is, hogy a pénzesebb borok helyét, és hordokat elfoglalva ne tartsák.

g, Az ezen borvételre fordítandó pénzt az Uraság mindég külön kezelje mint a pintzének kamatozo magpénzét, és tsak a befolyt pénzekk nyereségeit költse ell, hogy így a Tőke mindég kéznél lészen legyen ujjaborok bevásárlására, mert tsak így lehet igazán megtudni, mit jövedelmezett a pintze p[éldának] o[káért] 5 év alatt. Továbbá

Nints a pintzének nagyobb ellensége, és betegsége, mint a nemidetartozo külemberek beleavatkozása, kik sem a pintze belsejét, még kevésbé a borok minőségét nem ismervén az eladot, és vevőt is háborgatják, és kétes helyhezetbe hozzák. Hol már a bizonyos haszon megvan, nem kell, nem illik zsidoskodni.

Mert minden gazdának tudnia kell mennyivel bír, és minő tulajdonságu portékával bír: azt is tudnia kell, mennyi költségében ál az, a mit kezel ezt tudván lássa, mennyi kamatot hoz néki, és ehez képest intéze ell az eladást. Ha a gazda látja, hogy nyereségével megelégedhetik, eressze portékáját utnak, bár holnap egy más valaki drágábban adja hasonló portékáját, mert ki birja azt ugy kiszámítani, hogy ő legyen azon szerentsés, ki mindég legdrágábban adhattya el eladandó értékét; ma nékem, holnap néked, nem lehet egyszerre meggazdagodni.

A t[ekintetes] pétsi Sem[inárium] Uraságnak a borkereskedésben annyival nagyobb előnye van más privátokhoz képest, mivel ez Uraságnak háztartásra sok borra van szüksége, hol a gyengébb (mégis jó) borokat mindig célszűrűben fordíthattya asztali használatra, de egyszersmint egésségesebbeket is közönséges italra, a szeszeseknél. Így az eladásra tsupán a szeszesebb borok maradnának fen.

Ámde mint feljebb mondám, az Uraságnak előlegessen többszámú üres hordokra volna szüksége, de itt ám az a fő baj, hogy a kádár távol lakik a pintzétül, az üres boroshordok pedig mindég tiszta pontos felügyelést igényelnek, mert ezek tisztasága, és egésséges léte nélkül nem tsak mitsem ér az egész pintze gazdaszat, sőt tetemes veszteséggel öszvekött káros következéseket vonnak maguk után.

Kérdés tehát most ismét az, ki ügyeljen az üres boroshordok rendes tisztaságára? ere a felelet olyan, mely első tekintetre a tetszést ki nem elégíti, pedig koránsints anyi nehézséggel öszveköttve, hogy azt haszonnal létrehozni nem lehetne, vagy éppen káros volna, ugyanis

Nőtlen koromban, midőn még országotam, több helyen találkoztam oly pintze gazdaszatokkal, hol egy, sőt két pintzeszolga tartatott, kik mindég a pintzébe foglalkoztak a borokkal, és azonkívül a hordokkal: és ezt most a pétsi Seminarium Uraságnál, miután a robot megszűnt, és borkereskedést szándékozik felállítani, éppen helyén lenni találom, mert próbáljon tsak akárki is számolni, menyi napszámot lehetne ily ember által megkímélni egész éven ált, menyivel hívebb, több, és hasznosabb kezelést lehet tőle várni mint egy napszámostul, kivált ha egyszer megismerkedik kötelessége tellyesítésével. Ezel nem akarom azt mondani, hogy az Ember szabadon járjon a pintzébe, Isten mentsen! sem azt akarom mondani, hogy ez Ember tanult kádár legyen, éppen nem, lehet ez paraszt ember is, tsak ügyes és betsületes legyen, ennek feladata tsak az volna, hogy a hordokat

tisztogassa, borfejtések és töltögetéseknél felügyeljen és a napszámosokkal együtt dolgozzon, a pintzén kívül az üres boroshordókra pontosan felügyeljen, és a kádár utmutatása szerint a hordokat kellő üdőben ki kéneze és rendbetartsa.

Ezen munkákon kívül, van az uraságnak gyümölcstösse, méhészete, és egyéb gazdasága, hová ez Embert szintén használni lehetne, a Vintzellérnek pedig nem léssen ezután kifogása, hogy a pintze dolgok miatt nem tehet eleget a szőlőben.

Nem hinné azt sok Ember, mi nagy szüksége van a borospintzének a hív, és józan emberre, menyi tisztátlanságot és károkat mellőzhet el, mit a napszámosok telhetetlen iszákosságuk miatt okoznak. A kádár nem álhat minden ember mellett, kötelessége hol ide, hol amoda hívja, a költsönként hajdu, vagy vintzellér, ki semmiről sem felelős, mit törődik sokat véle, ma itt, holnap máshol van foglalkozása. Vann pedig sokszor oly idő, mikor a kádárnak magának kell vesződnie napszámosaival, és ilyenkor tsupa lehetetlenség a dolgot kár nélkül végezni, ezt 38 Évek alatt sokszor kintelen tapasztalni.

Nints bajjossabb foglalatosság a borkezelésnél, mert ezt emésztheti minden Ember, de bársak azután egész baromságig ne alyasitaná ily Ember le magát. A kenyeret és minden egyéb tárgyakat fel lehet jegyezni, de a borkortyok számát nem lehet megolvasni, mit illyes boriszákok egész éven ált felhasználnak, még ez is mind hadgyán volna, de ezenkívül mennyi még a kár, mit ily kortsos emberek okoznak.

Ha tehát leszámítjuk a meggazdálkodot napszámokat, és hasznokat, mellyeket ily pintzeszolgá egész éven ált részint hivsége, vigyázata, és szorgalma által megtakarít, és megszolgál, igen kevés költség maradna fen a vett borok rovására. Az uraság pedig azt nyerné ezeken felül hogy a pintzéje mindég tiszta, hordoi hasonlóan rendes jó állapotban volnának.

Mi a többi teendőket illeti a pintze belsejébe, azt az illető Tisztség a kádárral együtt az üdő körülményeihez képest mindég úgy intézhetik el, miképpen azt a körülmények kíváni fogják, és az Uraságra nézve hasznosabb lesz.

Egyébiránt a közönséges borkezelés az maradna, mi már régib üdöktől fogva bevolt hozva, ha tsak a világ újabb emberei a Cognacali élest meg nem kívánnák, azt javalnám, hogy ezen szesz nélkül nem volna lehetséges a borkereskedésnek magyarországban felállni. Végtére

Előadásomat nem úgy kívántam felhozni, mint legczélszerűbet, más emberek sokkal helyessebbek lehetnek észrevételeit előre tudván, miket hosszas tapasztalásokból megtanulni, és Istennek hála számításom még érzékenyen sohasem tsalt meg. Ki volna azon ember, mely magamagának ne kívánna minden szépet, jót és hasznost, pedig legjobb szándék és akarattya mellett, hányszor nem tsalja meg nagyreményű számítása. Sokszor jobb és hasznosabb a korábbi, más-kor hasznosabb az utóbi eladás. Ki az a jó számító, mely ki tudná oly pontosan számítani azon időpillanatot, miszerént Ő fog lenni az a legszerentsébb, ki áruját legdrágábban fogja eladni, én úgy vélem még ere nem született Ember.

A borkereskedés a hazában oly egy hasznos czikk, mely már sok Embert gazdaggá, de még kevesset tett tönkre, mi egyéb kereskedésnél sokszor előfordul. Ha

azért véleményem szerint a bornak árát megadgyák, úgy mindazáltal, hogy ha belefektetett tőke után mutatkozó kamattal megelégedhetek, tehát Isten hírével odébb véle, és más helyére.

Irtam Pétsen februar 26.-án 1856.

Frereisz nyug[almazott] kádár

#### 11.4.

Farkas István kökényi ispán véleménye  
1855

#### Gazdászati Vélemény

Kökényi ispánságban öt éve hogy én alol nevezetti ispányi hivatalt viselem, és minden évben a földekből az Uradalom nem kap anyit amenyit reá költ, ez igen világos mert a tavali Számításbul is kitünt, hogy pedig ezen segíteni igen könnyű, az még világossab azt e következendő kis számítás meg mutattya.

1-ör. Hogy nem terem sem őszi sem tavaszi gabonát anyit amenyit kelene nékie hozni, az az hogy költségen felül haszon is lehessen az tagadhatatlan, De hogy teremhessen 2[!] ki kívánhattya? mikor a föld mióta Szántó lett trágya soha sem vott reá hordva; hogy tán 1848-ik év előtt lehetett volna anyi árért, hogy a trágya kihozta volna magát, ha nem akkor ezen időre, jobb időkre nem gondoltak, most pedig vett trágyával, ha pénzért kapni lehetne is nem fizetné meg magát. Ezt szint bebizonyította a Szilváson hol legolcsobban trágyát lehetett venni, mégis 130 ftba került egy holdnak egy kevésbé való meg trágyázása, az érdekét<sup>820</sup> ugyan meg hozza, de tőke elveszni fog. Tehát trágyával és pedig Uradalmi erővel minél oltsobban készített trágyával kell gondolkodni. Az én véleményem ez.

2-od. Kökénybe a földek közepette, a hol a pajta jelenleg is van, ott méglen 4-6 szekeres béres lakás, és ugyan anyi gyalog és legalább öt hatszáz birka évenként trágyát nem tsinál semmire sem fog menni az Uradalom. Mert ha a trágyát a földre könnyű erővel nem hordattya, vagy tsekély pénzért; ha annak a hordása lehetetlen, vagy a trágya sem ér többet a mennyibe bele kerül, valamint Kökénybe a föld távol léte, a roszt út, és a nagy hegy miatt, vagy meg venni kell a jó utat, akkor meg más sűrűsödő dolog következik be, és így minden évben sokba kerül annak a kevés trágyának is a kihordása, úgy szintén a Szalma, Széna hordásával sok időt elveszt a béres a távol léte miatt (különös is az, hogy a Szalmát hordjuk, a trágyát pedig vissza a hegyre) egy nap nem lehet többet 2 szekér szalmával hozni, és azt is keveset a roszt út miatt, és így hétfőn hoz Szalmát, kedden Szénát, Szerdán öszve rázzák, és ez történik minden második héten, és így minden harmadik napot Széna Szalma hordással töltik (ez pedig jövődelmet nem hoz). Béres lakásnak a haszon gazdasági tekintetből a földek közepette kell lennie, hogy semmi gánts ne legyen

<sup>820</sup> Költségét.

mind a földek mívelésére, mind a trágyázására, mind etetésére. Nemkülömben nyáron olly távoli járás, a munka idejében, mind az őkröt, mind a bérest fárasztják és fő a munkát kevesebbittik, mert ha mentől közeleb van a Majorhoz, annál tovább dolgozhat, ha pediglen mentül távolab, annál előbb kell elhagyni a munkát, hogy a Majorhoz mind délbe etetésre, mind pedig nap lemenetre haza érhessen, hogy másnap annak idejében szinte a munkába kaphasson. Kökényi Majortól egész a Málomi Földekig a hijában valo járás munka idejében e képpen kitűnik; Regvel három béres még oda ér a munka helyre fél orába bele kerül, tehát regvel három béres már a munkába 1 2/4 órát elveszt, délbe etetni a víz végett okvetetlen haza kell jönnie. Szinte ekkor is 1 2/4 órát vesz, délután etetés után a munkába ki kell menni, szinte 1 2/4 ora veszteség, este a munkát előb elkel hagyni, hogy estére nap lemenetre haza érhessen, hogy a jóságot annak idejébe elláthassa mert ha naplementig a mezőn szekeres béres dolgozik, s még haza ér nyári időben a rövid éjszakák miatt az őkör soká kinem álhattya, mert akkor a járom sötét estve vétetik le nyakárul (ezt azért sűrűsebb munka idejében megtenni igen kívántatik) és ekkor az estéli etetés itatás majd éjfélíg tart. Ha a major a pajtánál földek között volna ezen járás alatt dolgozhatna, és így minden nap hat órát három béres által megnyer az Uradalom munkában, ez pedig nyáron félnap veszteség egy béresnek, az az mintha minden nap egy béres félnap mitse tenne.

Miután nyáron által munka idejében éppen tsak a víz végett kell haza mennie délben, és ez nagy fáradság és munka hallasztás, ha jövő nyáron az Uradalom egy kutat tsinyáltatna vagy a Málomi erdő saroknál, málomikkal közösen, vagy pedig az Uraság földjén a pajta alatt az őbólbe. Az én véleményem szerint ha a pajtánál Major felálítva lenne, akkor a Gazdászati tekintetből is, a Csősz lakás Kökénybe lenne, a béresek helén, mert a rétekre tsak hat holnaponkig kell vigyázni, a földekre pedig egész esztendőben, és sokal könnyeb, fele erővel meg őrzi a Csősz Kökényből a földeket, és rétet, mint Keszűből (jobb volna ha jelenleg is Kökénybe lakna). A Vinczellér lakás, szinte ha Kökénybe lenne sokkal jobb volna, mert akkor mindég a szőlőbe dolgozhatna. És így ha a béres lakás és hajdué a pajtánál, job gazdászati tekintetből lenne; ezen két tselédel lakásaikat elfoglalhatnák, Keszűi két tseléd lakás árán a pajtánál építeni lehetne. És így én Véleményem Szerént méglen Kökényi pajtánál Major felálítva nem lesz a földeket haszonnal javítani lehetetlen; ehez még kívánatit az elkülönözés, a birka legelő nagyobb, vagy kisebb mennyiségben valo tartásáért, mi szinte mentől több annál hamaráb.

Addig és méglen Kökényi pajtánál major lenne, és a földek trágyáztak, csekély véleményem és tapasztalásom után mondhatom, hogy a Kökényi, és Szilvási földekből az Uradalom igen sokal több jövödelmet huzhatna, mind jelenleg.

1-ór. Őszi földekre nézvest már bele egyezett az Uradalom azon véleményembe, hogy a trágyázatlan földekbe búzát nem vet. Sikere mutatkozott is, mert Szalmára tsak 26 évek előtt termett anyit azon földek, Szerentsétlenségére a Szemet a Jég és Szél kiverte, Homo proponit, Deus disponit.<sup>821</sup>

<sup>821</sup> Ember terves, Isten végez!

2-or. Tavaszi földekre nézvest bátor vagyok ezen kis számíttásomat elő mutatni, én a mennyire lehet, szántok vetők után vagyok. Szemem előtt esik le nagyobb része mag; munkája rendessen megadatik, és öt év olta a tavaszi vetések, zab, zabos búkkönyt értve soha se mennek semmire, úgy hogy vagy Egy, két szemet, vagy tsak épen a munkát, egy Szoval a munkát felül tiszta jövedelem tsekély egy pár forént ha van, hogy az Uradalomnak rettető kár több féle okokra nézvest azt tagadni nem lehet. U[gy] m[int]

3-or. Tsak az Uradalmi béresek földjeit veszem fel számíttásba, kiket meglehet kérdezni, és kiknek a legroszab föld adatik kukoriczának Conventiojokba, és a munkáját legelhanyagoltabb módon kezelik, még is egy holdon az idén is a legroszab esztendőben (sovány földön értve) termett 20 p[ozsonyi] mérő jo tsutás kukoriczájok, az allát nem is veszem fel. Holott az T[ekintetes] Uradalomnak az idén is tsak egy szem egy szemet hozott. Tehát a rövid Számíttást így veszem fel. Egy hold Szántás került az Uradalomnak 5 f[orint]ba, egy holdba a mag 2 p[ozsonyi] mérő az 10 f[orin]tba portio egy hold után 1 f[orin]t, és így öszvesen 16 f[orin]tba került egy hold zabnak eltakarítása. Termett pedig 2 p[ozsonyi] mérőt benne, azt is 10 f[orin]tjával veszem fel, (pedig 7 f[orin]ton is alig megy el) és így egy holdon világos az idén is 6 f[orin]t veszteség, hol van pedig az aratok bora, Tiszt, tseléd tartás, úgy hiszem elég tsak, így is nagyon kitünik az iszonyu veszteség. Most pedig ha az idén kukoricza lett volna benne felébül, a fent termett béreseknek 20 mérő Kukoriczájoknak felét vészem fel 10 p[ozsonyi] mérőt, ennek mérejét a legoltsob árért 2 f[orint] 30 x[krajcár] váltoért. Tehát az Uradalom nem tsak hogy az 6 f[orint] válto veszteséget minden hold után meg nyerte volna, hanem ezen felül 25 foréntokat váltóban nyert volna. Most tsak 100 holdat veszek fel az idén tavaszt, Uradalmi erővel zabbal és zabos búkkönyvel tettetődöttel és tsak a kár az Uradalomnak 600 f[orint] váltó. Ha felébül kukoriczának adta volna ki, let volna haszon 2500 f[orin]t, hanem akkor a 600 f[orint] váltó is nyereség lett volna, és így 3100 f[orint] váltót veszteszt az idén az uradalom hogy felébül nem adta ki kukoriczának a földjeit, ezt tagadni vagy magyarázni nem lehet. Annál is inkább kellene kukoriczát termesztetni, miután Alsókerületben már számos évek olta vagy tán vannak is a T[ekintetes] Uradalomnak olyan földjei hogy soha kukoricza nem volt benne, mi által a föld tippat marad, rossz őszi gabona termő, és ezen zab növény a földet igen meg huza, mert ha az T[ekintetes] Uradalom nem is trágyáza a földeket, és több évek olta zabot vett belé, valamink már nagyon elromlott, úgy ha ez így folytatodik örökre elromolni fognak, hogy három évben egyszer tettetődik mindig már van olyan földje. Mert az bebizonyult, hogy Kukoricza után mindenkor jobb az őszi gabona, és a földet nem hogy gyengíténé hanem javíttya többszöri kapálás által. Tehát az Uradalom ha megváltoztatná a földek forgását, lehetettlen, hogy anyit vesztene mind eddig veszteszt, a legszűkebb esztendőben is, mert a munkát nem ő tenné, magot nem ő adja, így a veszteség mostanihoz igen távol volna. Ellenben ha jó esztendő jönne be mindenkor több haszon lenne kukoricza termesztés által, mind zabul, mind jelenre, mind jövőre. A mind is a Gazdasági irok is erősítik – hogy az őszi földet csak úgy készittyük termés alá, ha előbb kapá növényt termesztünk benne.

Az én itteni elsorolt tapasztalásom után bátran állítottam, hogy még meg trágyázva nem lesznek a földek is, az általam elsorolt mód szerint, ha a földek kezelve lesznek, az Uradalom mind a földek javittásában nyer, és ezen felül egy pár ezer forinttal több jövedelmet hogy fog kapni, én igen bizonyosnak látom.

Az én véleményem szerint még egy kis mód van az Uradalom jövedelmeit szaporítani. Bostán van az T[ekintetes] Uradalomnak 13 2/4 hold szántó földje az erdők mellett, ez olyan helyen van hogy semmi árért haszonnal javítani nem lehet, ha az Uradalom ezen föld helett az Erdőből északi részen ugyan anyit kiirtana, és szántó földé tenné, mi által a legelőbe tsonkítás nem lenne, ha látná hogy sikere mutatkozik akkor nagyobbba folytatni vélném, úgy hogy pár esztendő mulva kitűné ez, hogy a T[ekintetes] Uradalomnak több hasznót hoz e az Erdőből tett föld, vagy az erdő, ha haszon tűnne ki, mi igen világos, akkor az én véleményem szerint az egész Bostai erdőt az Uradalom kiirtaná, a Völgyesét birka legelőnek, és rétnek, többit szántóföldnek hagyná, rajta szükséges béres és hajdu lakást építetve, ez nem csak hogy a fa árán, és első évben a feles kukoricza természetesen meg jönné, hanem bőven jövedelmezne is és a birkát nagyobb menységben tartani lehetne a mezőn, mind jelenleg az Erdei legeltetésen.

Melly alázatos előadásaim után, magamat Tekintetes Uradalom mély kegyeibe ajálván maradok Tekintetes Uradalomnak

Kökény December 23-án/1855

engedelmes és téd fő hajto szolgálja  
Farkas István Ispán

11.5.

Nagy György hertelendi ispán véleménye  
1855

Nagyságos és Fő Tisztelendő Virág Mihál Kanonok, s Fő Kormányzó Uramnak  
Kegyes rendelése Következtében felső kerületre nézve következendő jövedelmet szaporíthatónak alázatosan véleményezem.

1. Husztón<sup>822</sup> legelőből mihez úgy hiszem az Uradalomnak joga van, – fel töretni, fel szántattni véleményeznék 25 holdat, melly feltöretett földet két első évbe kukoritzá vagy kolompér alá lehetne feléből kiadni, harmadik évre vissza venni s gabonával elvetni.

2. Hertelendre két bérest legalább is két-két ökörrrel felalítani véleményezném, mert előbb utóbb úgy is reá jönn az T[ekintetes] Uradalom arra, hogy béreseket kell néki felálítani, miután Hertelenden már annyira el szaporodott az német-ség, majd annyi mind az magyar, német pedig semmi árért napi bérért sem megy az tekintetes Uradalom munkájára, mi pedig a magyar munkáját illeti, az is csak

<sup>822</sup> Husztóton.

olyan hogy híre van a munkájának, s csak nem lopja az üdőt, hogy sem dolgozzék. Istennek különös áldása s kegyelme hogy az a föld eddig is termett hol két nyomorult ökörrel vagy 2 lóval szántot, s nem mélyebben mint négy annyi mélységűt becsületessen nem is szánthat mert nints ereje az jóságának, és menyiszer a szántás történik annyi féle kép van szántva, mert mindég más-más szántó jön. És hogy annak üdejében eltakarítsuk a földet jó meg kell fizetni, mert még polgár a magáét el nem takarítja addig az tekintetes Uraságnak nem jön dolgozni. Nem különben négy ökörnek létele igen szükséges volna mert mennyi trágya, téglafa, s takarmány, s gabona hordás fordul elő évenként Hertelenden, annak pénzrel való takarítása igen sokba kerül, bizonyosan az két béres fizetése nem kerülne annyiba s mit négy ökörrel dolgozhatnánk, mint a mennyit ezeknek heányával kell kifizetnünk, és bizonyos üdőben megteszi a munkát, a drága napszámos pedig bizonytalan üdőben jön meg – trágya is több lesz, igaz erre az lesz a válasz, hol a takarmány, mivel tartjuk az ökröket. Arra alázatosan azt véleményezem, hogy ahhoz vetnénk több takarmányt, ha eddig vetettünk évenként 10 holdat, ezután vetnénk husz holdat trágyával meg győzzük a földet, mellette egyik darab rétet lehetne próbálni egy évre pénzért takaríttatni, felteszem Egerszegit, de nem úgy értem, kaszást, gyűjtőt, széna sarjú hordót kaszálatkor keresni, hanem most valamely községgel szerződésre lépni, mert azt tudom, hogy van több község melyeknek községi ládába semmi pénze nincs, kiadás pedig sok mindenre megy, ha ez meg történhetne, akkoron a második rétet meg lehetne próbálni censualistákkal le takaríttatni, s így csak az harmadik rétet maradna előbbi módszerént vagyis részibe. Ez szerint lenne takarmány több, mert bizony sok azon takarmány mit harmadából s feléből elvisznek az Uraság rétjéről, azzal lehetne több jóságot tartani.

3. Az erdei kiadásokkal, értem makkoltatást, ha makk meg fogja az erdőt, és szépen jövedelmez, bizonyos pénzbeli fizetés mellé ki kötni mennyi hold gabonát fog aratni az kibérlő község ha pedig makk nints szinte fű bérből is jönn évenként annyi, mellyet egy vagy talán két darabot is learattnak ide értem az őszel való réti legeltetést is, ha mind ezeket az aratásra fordítani lehetne ez által sok kereszt gabonát meg lehetne menteni mit eddig a részes arató elvitt.

4. Továbbá véleményezném azt hogy a Hertelendi téglaháznál eladandó téglának ezere jövöre 20 f[orin]t 10 x[krajcá]r helyett 25 f[orin]t 10 x[krajcá]r, cserépnek ezere 25 f[orin]t 10 x[krajcá]r helyett 30 f[orin]t 10 x[krajcá]r lenne váltóban miután látnak az 1855-ik évi számadásból, hogy mind kettőnek van kelendősege. Valamint:

5. Ki követ szándékozik fejteni tehát 1 öl ölért fizessen 1 f[orin]t 30 x[krajcá]rt váltóban (eddig 1 f[orin]t 15 x[krajcá]r volt), miután most erről is kell fizetni jövedelmi adót.

Midőn ezen alázatos csekély véleményemet meg tettem magamat tapasztaltt kegyességébe s nagy hatalmu Pártfogásába ajánlva vagyok Nagyságos Kegyes Uramnak legalázatosabb kéz csókoló szolgálja

Hertelenden December 30. 1855

Nagy György Ispán



11.6.

Járányi József vadász véleménye

1856

## Véleményezés az erdészetre nézve

A szőkei erdőben ez ideig folytonosan gyakorolt ölfá vágásra nézve olly véleményt vagyok bátor elő terjesztetni, hogy e folytonos és egy végbeni pusztítása az erdőnek a Te[kine]t[e]tes Uradalomnak roppant kára van öszve kötve azért mert

1-ször. E folytonos pusztítás által évenként majd öt holdon felüli erdő tér, tökéletesen haszon vehetetlené lesz a mellékes jövedelmek használatára, millyenek a makkoltatás.

2-szor. E folytonos, és egy részbeni kijelölt téren gyakorolt ölfá vágás által 40 vagy 46 holdat elvesztvén mi által a makkoltatási, s évenként ezen tér által.

3.szor. A fiatal fák melyek a kijelölt téren az ölfá vágásba bele esnek vékonyabb lévén, sem ölfára nézve elegendő mennyiséget nem adnak ki; sem ágaik miután azok vékonyak téglafának igen kevés esik. Ezen károkat pedig el lehetne hárítani következőleg ha

Az 1-ső pontban foglalt tér helyet az erdőben fen álló öreg makfák vágatnának le, melyek már el érvén ugys a további vastagodási idejüket, szét terülő ágakkal a kisebb fáknek meg erősödését gátolják.

De sokkal jobban kiadják a fa mennyiséget ölfára nézve vastagabb ágaikbul és jobban ki kerül a téglafa, ezeknek ledöntése nem is okoz kárt mert körülöttük, miután a fa terebélyes volt a fák még kis korukban el veszvén, közöttük a le döntésre elegendő tér van és így a nélkül hogy valami kárt okozzon levághatok.

De a 2-ik pontban foglalt erdő rontás is meg gátoltatik ez által, mert véleményem szerint az öreg fáknek használata 8 évig vagy tovább is eltarthatván már tökéletes magasodásokat, nyolcz év lefolytáig nagyob vastagadnának.

Nem csak ez, hanem a negyven holdnyi térnek megtartása által a makkoltatásért évenként be jöendő pénz összeg is a makk termés által emelkednék, a pusztítás által pedig csökkene.

Az ölfá vágásnál meg maradando tuskokra nézve pedig véleményem az volna: hogy a nevezett tuskok ne hagyassanak meg a fa vágóknál, mert ezek a meghagyást hasznukra fordítván a nehezen hasadó tuskokat miután ez saját hasznukra fordítatik meg hagyják, de ha ezek nekik nemadása megtagadtatik tehát a legnagyobb munka erővel is a fel darabolhatokat fel darabolják.

Az ez után mégis fent maradt tuskok, köz árverés utján eladtván érottök több napszám lehetne kapható, mint jelenleg midőn az az ölfá vágoknál meg hagyatik.

Melly alázatos véleményezésem után mély tisztelettel maradtam

Szilváson, május ho 3-ik. [1]856

Legalázatosabb szolgálja Járányi János Ur. Vadász

## 11.7.

Virág Mihály prefektus válasza a tisztí véleményekre  
1856

Néhány észrevételek a Tisztató s egyéb Tiszt Urak terveire a gazdaság javítása tárgyában.

## 1. A Tisztató Uréra nézve.

Az általában igen hosszú s terjedelmes, s jobban Polemia mint éppen a dologhoz vágó, többet a régi állapotot idézi elő, mint a jelent tárgyalja, kivéven a végén elő adott javaslatait, – s jobban mások véleménye tzáfolása, mint ön vélekedése előadása, – eltér a felvett czéltól sok helyen, – a mi volt, elmúlt, az előbbeni helyzet vissza nem idézhető, nekünk a jelenre kell szoritkoznunk, s azon lennünk, hogy a mostani helyzetet, s körülményeket tekintve, s mindenben be nem várva a legelő elkülönözést, s tagosítást (a mi tán csak 5, 6 év múlva, vagy tán még később is jön csak egészen valósággal be) a mit a Papnevelde gazdaságán – mely évről évre alább száll, kevesebbet jövedelmez – csak lehet javítsunk, segítsünk önerőnkkel, s megfeszített iparunkal teremtsünk elő, józanul meghányva s fontolván mindeneiket, s nagyfába nem vágván a fejszét, se nagy kárt s veszélyt okozó vagy okozható vállalatokba vaktán nem bocsátkozván, csak az Uradalom erejét, s tehetségét szem előtt hordozván, a mit jónak, hasznosnak, kivihetőnek, s jövedelmezőnek vélünk, addigis köz erővel, öszevetett vállakkal, éber figyelemmel, megkettőztetett szorgalommal iparkodjunk véghez vinni.

b, trágya a lelke a gazdaságnak az igaz, de azt szerezni kell minden módon, nem venni, mert ma holnap ugyse lehet kapni s ha mindenik maga használandja, kitől veszünk? – azon kell tehát lennünk, hogy magunk teremtsünk, s szerezzünk mentől több trágyát, mert ugy is arra szorolunk, a módokról kell tehát tanakodnunk, a trágya külömbféle nemeiről, melyeket szerezhethünk, hogy a mennyire lehet nem szorulván másra szükségleteinket a trágya dolgában magunk fedezhessük.

b Tiszt: az elemi csapásokra ell kell minden okos Gazdának készülvé lenni azokat elkerülni nem lehet, de ugy vezetni a gazdaságot, hogy egy, vagy két évi illy látogatás is szomorú nyomokat maga után ne hagyjon, s a mennyire kipusztuljon mindenből, – vagy legalább a pénztár olly állapotban legyen, hogy az illy felmerülő hiányokat tetemesb kár nélkül kipótolhassa.

b = Tisztartó Ur azon véleményben van hogy évenként 700 800 f[orint] trágyát venni kell, igen de ezen pénzt elő kell teremteni tudni! itt a Papnevelő Intézetben a conventio<sup>823</sup>, ruházat, s nevelés a Clerusnak az első s csak ha marad felesleg pénz azt lehetne évenként erre fordítani, most pedig nints, mert még a szükségesek is hiányoznak, s most azt mondja 1000, 1100 birkánál többet nem tarthat el a Seminarium, ez nem áll, hiszen azon 700-at se győzi eltartani, a múlt évben is több mint 400 p[engő] f[orint] áru szénát vett, hogyan győzné tehát még többet?

<sup>823</sup> Fizetés.

354 ¼ kaszás rétje után 278 szekér takarmány most elesik az 508 középi számítási évi takarmányból a vállalkozók számára, – eme hiányt honnan pótolni? Éppen ez a fő kérdés? Nem lehet ezt semmiképp kipótolni? Nem volna mód pénzes kaszálókat, s behordókat fogadni, hogy annak idejében ez megtörténjék, vagyha ez meg nem eshetik nem lehet surrogatumot<sup>824</sup> természetni, zöld takarmányt, a mi ezt kipótolná? – azon a pénzen, mit évenként a szénáért adunk ellehetne e végezni a kaszálást, gyűjtést s behordás, – avagy még most Censualistákat lehetne e illy munkáa használni? kivihető é ez?

A keszüi rét jó része szántó földé alakítottatott, nem volna e tanácsos azt ismét rétté hagyni? mert ugy hiszem nem az az elv, hogy a szántóföldeket szaporítsuk mellyek keveset teremnek, hanem a mi van föld, ha kevesebb is vagy javítsuk, ollyaná tégyük, hogy bő termést adjon.

A parasztok trágyája olly jó é a mit venni lehetne, hogy avval a föld csak ugyan javul, s ha ő maga nem hozza el, vagy hordja ki a földre, hová kívánná az Uraság, s drága pénzért adja, van e akkor belőle tetemes haszna? – hiszen a magunk birka trágyája is sokba jön, midőn az ökrök nem győzvén a birka akolbul kihordani – kész pénzért hordatjuk ki, tehát erő is több kívántatnék az Elöljáró gondolom nem nézi azt ki mond valamit? ha nem mit mond, a hasznos javallat akárkitől jön, elfogadható, s meg is kell kísértetni ha lehet.

Beruházás, befektetés nélkül igaz a gazdaságban nem lehet sokra menni, de erre is pénz s erő kell, ezt vagy elő kell teremteni, vagy kölcsön vett pénzel megszerezni a megszerzendőket. Ollyan Tisztartó – ki mit se tehet – miért nem tehet? Vagy mit akar tenni? sőt kötelessége azt tenni s előadni, véghez vinni, a mi a gazdaság javára előmozdítására céloz, – én nem szoritottam szűkebb körre, s kívánom inkább, hogy mentől nagyobb tevékenységet fejtsen ki? mentől többet járjon ki, s nézzen a mezei gazdaság után, a szántásnál, vetésnél, aratásnál jelenlen többször meg.

Volt idő midőn több ereje s módja volt tenni az Uradalomnak földjei javítására, birkája több volt, trágyát könnyebben s oltsóbban lehetett kapni, miért nem tett akkor? most megvan az akarát, de a legjobb szándék mellett sinsz mód, de ezért ki okozza egyedül a Tisztartót?

d, e, az alsó kerületben, ha addig idejében se szánthat, se vethet, se arathat, se kikészíthetetését véghez nem viheti az Uradalom akkor kár azt az erőt is reá fordítani, hasznot így nem hajt akkor tán jobb lenne bérbe adni, – a Censualis rétek, földek utánni napszámok sem soká tartanak, kell tehát előre gondolkodni, hogy ezek hiányát is miképp pótolandja ki az Uradalom, hogy felső kerületi gazdaságát némi haszonnal vezethesse, – az alsó kerületben mondatik kevés az egyén, ha szaporítjuk, több lesz a kiadás, s a mostanit se győzzük!

III, A pénzes aratók, s haszonbérért meg nem jelennek annak idejében, kára van innen azt elhiszem; – arató gépet venni nem fizetné tán még most magát, s kitud vele banni, ha elromlik ki igazítja helyre?

<sup>824</sup> Pótlás.

Nyomtatáshoz lovakat venni, napszámos embereket fogadni, élelmezni őket én se tartom czélszerűnek, a lónak takarmány kell, felügyelni mégis Uradalom embe-  
rének kellene, cséplő gép tán jobb lenne s kifizetné magát, de ehhez kell érteni vele  
bánni tudni s akármi van e illy embere az Uradalomnak másképp ez is haszon  
nélkül fog heverni, mint sok vett gépek.

3. szám az elemi csapásokrol szól a víz s jég, miért nem jelenti az Ispány, nem  
tesz rekesztéseket? miért nem nézi meg a Tisztartó s nem rendeli el, s meg nem  
vizsgálja, hogy megtörtént é.

4. A Trágya a Szilvási birka akolbol 1854 vagy 55ről miért nints tehát kihord-  
va? Miért jelenté azt a Tiszt Úr csak 1856-ba. Miért nem sürgette, s jelentette  
nálam be? – miért nints adva elegendő alom a birkáknak, a törek 2 év óta össze  
kotorva és a rohadóba kihordva? Ki ennek az oka? A béresek restek, nem jól rakják  
össze a trágyát, se az utca s udvar sarat bele nem keverik, az ajtóig az istállónál van  
a trágya – ez mind a tisztí gondatlanságnak következése, ha nem néznék a Béresek  
után? – s pénzért kell (75 f[orint]) a trágyát kihordani akkor nem sok haszon néz  
ki belőle, előbb megkell takarítani a kész trágyát, s csak azután venni.

Jó volna ha volna 500 mérővel, s 20, 24 szekér szalmával több évenként de ha  
nints, azon legyünk hogy legyen ezután: – a jó tanács, s vélemény akárkitől jön  
elkell fogadni. Tiszta jövedelem az: midőn minden szükség fedezve lévén ellehet  
adni valamit, s ez a tiszta haszon, de midőn nálunk zabot, rozsot kellett eladni  
hogy buzát vehessünk, s az bejött összeget is toldani kelle, – most meg semmi sint  
eladni való, venni való pedig sok, ott semmi tiszta jövedelem sint, s nem lehet elő  
mutatni – és nem tudom ha tőkéje nem volna a Papneveldének, csak egy évig is  
győzné e természetményeivel szükségét pótolni?

A számítása a költségeknek hiányos a szállókra is alkalmazva (a 4 szám  
végefelé) hol lehet 600 kocsi trágyát venni? Ki hódja ki a szántó földre? – a min-  
denféle szedett vett trágya hiszem nem fizeti ki magát, de a jó érett trágya igen is.

Ha az Ispány nem lát utána, nézzen a Tisztartó, mint fő Tiszt utána sürgesse,  
nógassa őket, tegyen jelentést többször kimenvén a Kormányzónak. Ha a keszüi  
rét föld, eredeti jussára vissza vitetik, minek előbb utóbb ugyis bekövetkezni kell,  
még kevesebb lesz a szántó föld, s több a széna, s ha nem jó a rét, nem lehet meg-  
javítani, nints abba mód?

Kováczénai föld messze van, ereje nints, az Uraságnak a trágya vétele s kapása  
bizonytalan.

A kökényi Ispány véleménye a majorsági épületek felállítását illetőleg a pajtánál  
sok költséggel, s nehézséggel jár ez elmarad. Hogy a Seminarium béresei lusták  
azt sokszor lehet tapasztalni, de miért nints utánuk nézés? Későn indulnak a  
munkára, lassan dolgoznak. Ha a kukoricza földök több volt egy holdnál, kinek  
engedelmével adatott több nékik? miért nem volt erre is felügyelet? – általában  
az tartatik, hogy a kukoricza után a föld megkapáltatván, s forgattatván félig  
trágyáztatik, s őszi vetés alá jobb, mert elkészítetik, – a zab ki huzza a földet, s  
mégjobban elsoványítja ha többször zabot, zabos búkkönyt vetünk még soványab-  
bak lesznek földeink, ebben némi igassága van a kökényi Ispánnak – Egy mérő

6 f[orint] 30 x[krajcár]ra van véve a hajdinából, holott kilája 8 v[áltó] f[orint] volt az idén s most is az. Kukoricza és hajdináról lévén szó: a próba vagy kísérlet nem árt vagy 10 holdal, így majd a maga tapasztalásán s tán kárán tanul az Uradalom is, – jó földet meg, melyben a búza is megterem ne fordítsunk kukoricza alá.

Én mindenki véleményét meghalgotom legyen az Tisztartó Ispány, ha Hajdu is, s a mit legjobbnak vélünk többen, az történjék, monopolium így nem lesz.

6, ha kellő időben se a tavaszi, se őszi vetészet erő hiányában meg nem tehetjük, akkor tán jobb a haszonbér, hosszabb időre kiadni a földeket.

Felső kerületben az 1078 napszám majd elmarad, most még regulatio előtt (kivált ha pénz nem lesz) ugyis célszerűtlen lenne olyasmit kezdeni, mit ismét nem sokára meg kellene változtani – ökröket behozni, s tartani tán mégsem ártana; nagyobbszerű változtatást ugyis, csak akkor lehet kezdeni, ha elegendő pénzerő lesz, s tudja az Uraság, mi az övé? s meg is marad néki.

Mind a kettő baj, ha a széna termesztést kevesbitjük rétet szántó földé át alakítva vagy ha a szántó földekből rétet csinálunk, akkor még kevesebb gabonánk terem, – csak az a kérdés, melyik a kisebb baj?

II. A rétekre a keszüire: a béka rokka, s moha ellepte, eddigis azon kellett volna lenni, hogy ez kiirtassék, miért nem tétetett meg – vasfogu boronával a moha miért nem szaggattatott fel, ha béreseket nem érnek reá, pénzért kellett volna téteni. A marha legeltetés ott káros, de károssabb ha elromlik a rét – a szántás elmarad, ezt pénzért pótolni kell, de az volt mondva: hogy nem lehet a keszüi s Pécsiek kártételeitől megóvni? – hát nem lehet ezt el távolítani? a Csősz mire való? ha nem lehet? haszontalan minden felszólalás, – megkell a régiben maradni.

a, ez áll a Barátui rétre is, s részben a Diriskóira<sup>825</sup> is. A Fintsikibe gané kell, az a részébe melly Kásakertnek hivatik a canalisokat kiásni, ujjítani szükséges, a legeltetés kiadásával ezen rét is a marhák által nagyon rongáltatik. – ez mind igaz elhiszem, de azon hasznokat mellyek e rétek kiadásából most erednek, lehet e és honnan kipótolni? mellyik a nagyobb kár? hogy lehet a bajjon segíteni? hát a béka rokka éppen kiirthatatlan? nints annak semmi kiirtó sikeres szere?

b, rétyaluink elromlottak, mi ez? kell mind a két kerületbe egyget készíttetni.

III. Birkákrol – a kimustráltak árán hozzá toldván még pénzt 200 anyával szaporítani, finom kosokat is szerezni, ez igen üdvös gondolat, de 1-szor 2-szor 3-szor pénz kell. Ha a mostani 700 darabon nints takarmányunk, ezt kell előbb szerezni, mert mivel tartjuk? éhtelen eldöglének – ha pénz erő s takarmány lesz, nem vagyok ellene, de ha több, s jobb árt akarunk tisztábban kell megmosatnunk másképp évről évre kevesebbet adnak érettök.

IV. Szöllő mi ezekben évenként a felesleges költség? mondja meg Tisztartó Úr? – hogyan lehetne évenként 300 p[engő] f[orintot] meg takarítani? melyik munkát elhagyni? öt év alatt 26 037 f[orint] igen hihető igen hihető váltó volt költve; de kár volt fel nem hozni az 5 évi hasznat is, egy évben ezen öt év alatt bevett az Uradalom 23 ezer váltót, másikban 19 ezer váltót csak én alattam. 5 év alatt

<sup>825</sup> Driskói rét.

a bor volt a főjöveldelme az Uradalomnak, ez volt, mi szükségeiből kisegítette, a józan okosság azt parantsolja hogy oda nem kell kémelni a költséget, hanem leginkább reményelhető a haszon, sőt nagyobb gondal kell ápolni, az Urasági szőlőkre mentől több szorgalmat fordítani jó fajtát ültetni, a rosszat kiirtani.

Frereisz véleménye? mindig jutányossan lehet öszve venni borokat, azokat szortirozni, a javát eladásra elkülönözni, hordók készítésére elegendő dugafát tartani, s egy állandó értelmes embert tartani Kökénybe ki ott laknék, s a kádár segítségére lenne, s sok napszámot megkémélne, s a hordók tisztán tartására leginkább felügyelne.

V. Erdők erről adott be Sülle javaslatot, ha kivihető lenne szép szerével, s jó módjával jó lenne, hogy 1-ő Septemberig az urbéri fa beszállíttassék, de ki kénszeríti erre a parasztot? az Uradalom nyerne, s jó lenne reá nézve – amit lehet próbálnak – nagyba itt nem ereszkedhetünk, erdő irtásba éppen nem az erdők elkülönözése előtt még a Polgárok is ki nem kapják magokét, mert könnyen magának ártana előleges rendelkezés által az uradalom, itt tehát békétüréssel kell lenni, az alsó kerületben a maga szükségei végett a Szőkei s Bostai erdőt kémelni kell – a felsőben, mivel hasznosabbnak mutatkozik az Uradalomra nézve szálfát eladni a Bodóhegyen annak idejében, mint házi szükségre, s Deputatumon kívül eladásra vágatni. Ezt jobb lesz ezután addig is fogatba venni még az edők elkülönözése bekövetkezik.

A bosta erdő kiirtása, s ott majorsági gazdaság felállítására igen sok költséggel jár, erre sok jó észrevételei vannak Tisztató Urnak, mellyeket részben helyeslek s ez jelenleg el is marad, javítsuk a most már meglévő szántó földjeinket inkább, aztán bizonyosabb hasznot ígér.

Javaslatai a Tisztartó Urnak

a, a víz által megrongált szántóföldeket kivált Kökénybe meg földezettetni

b, a birka, s ökrök utáni trágya felfogására trágya gödrök készíttessenek, úgy hogy a lé ide beszivárogon

c, az aklok annak idejében kitakaríttassanak

d, a trágya rétegek közé az istálló udvarában lévő sár, hugyos föld, szemetes, s itató körüli föld, a hugy által beázott kotortassák, s kevertessék öszve.

e, Kökényben, Szilvásban a Csordásokkal eggyezni a delelőre szalmát vitetni, s ezt hetenként, vagy máskor elhordani, a trágyával öszve keverni – a Csordástól a trágyát megszerezni

f, a birkák, s ökrök alá alom bőven vettessen, erre szigoruan felügyelni s ezt elnem mulasztani

g, évenként 300, 400 p[engő] f[orint] trágya vételre kiadni, – ez meghozza a hasznot – csak legyen pénz, én örömet reá állok

h, évenként, egy helységben táblánként s rendessen a trágyázást elkezdni, kezelni, s folytatni

i, fenyvereseket a birka járja, s kivesz, mert gyökerét is kitepi a fűnek, – kell a birkának okvetetlen a fenyeresre járni? nem lehet ezt kikerülni, eltávolítani, kipótolni másképp, s megkémelni a birka járástól a fenyerest? ha van mód, késértenék meg.

j, jóvan, semmi se foglaltassék (a keszüi rétet kivéven) el a szántóföldekből, trágyázás kezdődjék meg a mint pénz lesz, tavasszal az illy trágyázott földbe, 1-ször takarmány vettesen, – 30 holdat – ha lehet évenként trágyázzunk meg

k, a kis Hertelendi, s Baráturi kortsmáktól a rétek, a Széki községtől a falu alatti szilvás vétessék vissza annak idejében, ezzel is szaporodni fog a takarmány, de ki veszik e ezek nélkül árendába a kortsmákat, – s ha ez jó és hasznos az Uradalomnak miért nem ajánlotta ezt Tisztartó Úr, midőn utolsó alkalommal kiadattak haszonbérbe? kár volt meg nem említeni s javaslatba nem hozni, én reá állottam volna

l, Keszüi rétbe a mentő árkok dél felől készíttessenek el

Baráturi rét gyepüi jó mély, s széles árokkal foglaltassanak be középen a víz vezető csatorna tisztíttassék ki

Egerszegi rétben délfelé a megye árka jobban hányattassék be mert lehetetlen a vizet bele eresztetni

Diriskói rétben a közepe felé keletről nyugotra vezetett, de már nagyon feltöltött árok kitisztítandó – ha ez elmarad a rét évenként jobban romlik, befog iszapoltatni mert a Hajmási szomszéd a vizet a rétbe vissza tolatja, – ezt perre is kell kényszeríteni, hogy ettől elálljon.

m, mind a két kerületi réteken vas fogu boronákkal a moha szaggattassék fel – a béka rokka kiirtására a mint hallani fogunk hasznosnak lenni, megkisétsük

n, az erdei rasurák – mind a két kerültben – hol még hibázik, árkoltassanak be

o, a sok palánk, karó, vessző s így erdők megkémélése végett is, árkolás eleven sövény használtassék a hol csak lehet a szűrük, házi kertek, káposztások, az udvarok bekerítése is.

p, felső kerületben a zab igen diszlik, – alsóban a hajdina – de itt is zabos bükköny s zab is természetendő, mivel a mecseken elég az Uraság szükségére nem terem, jó van, de a felső ker[ületi] földek trágyáznak, ott ha a búza megterem, kár tán zabbal soványítani a földet.

q, kukoriczát a Kökényi sovány víz hordta földbe éppen nem javasolná Tisztartó Ur – erre mindenik véleményét kikérni – s tán próbára 10 legfellebb 20 holdat meglehetne kísértetni, de hol veendünk akkor szalmát? mivel próbáljuk ki ennek a hiányát? alomra sem lesz elegendő, – a többség véleménye győzőn.

Szilvásba zabot, s zabos bökkönyt inkább javal inkább mint kukoriczát.

r, a rétekben való legeltetést rendezni, s korlátozni kell; – jól van de mi módon? fellebb érintém, hogy az eddig innen eredt hasznok, azt mivel pótolandja ki az Uradalom? fogja é maga erejével győzni?

s, az erdők ha eddig jó hasznok hajtottak is, már most a drága vágatás s fuvar miatt kémélve kell bánni velők – az idő, s körülmények megmutatják ha elkülönözve leendenek az erdők, mit kell leghasznosabban akkor tenni!

# zöld takarmányt haszonnal nem lehetne természeteni addig is még fenyerünk lesz, – hogy octoberre ne legyen a szénás pajta félig már kiürülve?

a jó gazdának legbizonyosabb arany bányája a trágya gödör a föld nem fárad el soha, csak a gazda el ne fáradjon azt jól mivelní, és illetőleg trágyázní

## Számtartó Úr véleménye

1, az alsó kerületben van a Keszüi rét földön kívül közel 500 hold szántóföld, – ennek művelésére kevés az erő, kellene 24 ökör vagyis 6 béres szekeres, s 6 gyalog béres, ezzel jobban lehetne művelni a földeket, mint a fogadott, bérletekkel, kik későn jönnek rosszul szántanak (Ugy hiszem most az Uraság béresei után s azok munkája után se láttunk nagy kitűnő hasznót – ők is lusták, – tán kevés az után látás), sok pénz megy fel, s ekkor több lenne a trágya, jobban lehetne javítani a földeket, többet teremnének, intensive több lenne a termés, honnan tartassék el annyi ökör midőn most is szénát kell venni, – ez a tisztség belátó gondosságától függ.

A hasonlatosság a párvonal az életben áll – de a mi kitsinybe áll, nem jól üt ki mindég nagyban is – ő maga embereivel munkálja földét nem napszámosokkal vagy béressel, felkel s hozzá fog munkájához regven nyáron 3 óra után (Paksi tapasztalásom hol az árendások mind megszedték magukat) ami az Uraságnál nem történik, – minden az ipar s szorgalomtól függ.

Az illy átalakítás valójában életbe vágó kérdés, mert az épületekhez, deputatumhoz s egyebekhez pénz kell, s még néhány évi kitartás – igen de pénz erő annyi nálunk nints, – lassanként kell szerezni hogy felesleg legyen, s abból építeni mert azt olly gazda vihetné véghez ki korlátozhatja kiadásait, szükségait kevesbítheti, s a félretettből ezt megteheti, de a Papnevelde az napontai, évi kiadás majd mindég egyforma, levonni belőle mit sem lehet, sótt hozzá kell tódani, tenni, mert évenként szaporodik az adó s egyéb kiadások – a nevendék Papságot élelemmel ellátni, ruházni kell, a sok évenkénti épületek kijavítása, kerítések, s egyben fenntartása sokat meg emészt; – ha a nyert kárpótlást megkapván abból szellemi s anyagi ellátások a nevendékeknek – a mi fő cél – javítatik, a Tanár s Elöljáró Urak, Tisztség, s cselédség fizetés jobbítottatik – a felmérések, hitelesítések, elkülönözések is sok pénzbe kerülván – mi igen kíváncs, akkor szép kevés marad fen a jószágba való beruházásra, javításra; nézetem szerint előbb azon kell valami módon lennünk, hogy lassanként a földeket termékenyebbekké tévén több gabonát (előbb takarmányt) termesztünk, hogy ne kellessen venni, hanem lehessen a behozandó Béreseknek is deputatumot adni, s tán eladni is. Ugy lassanként épületeket is állítani, így fokozatosan emelni jobbra, virágzóbbá tenni a gazdaságot, hogy felesleg pénz is mindég maradjon a pénztárba a korszerűti szükségek javításokra is. De ide kettőztetett ipar s szorgalom megkivántatik a Tisztségtől, Hajduktól, s Béresektől is.

A keszüi rét lekaszáltatása, s betakarítását illetőleg igen jó a gondolat, de a kiviteli módokat is szeretném hallani, s azok célszerűségéről is meggyőződni. Legjobb volna az igaz a széna vételt elkerülni, s mégis elegendő takarmánnyal birni, ugyhogy jövő évre is maradjon mindég, nem pedig hogy mikor erőre van szükség, s szántani kell, akkor nints mit enni az ökröknek. Ha mi a rétből szántóföldé alakítottatott, fordítottassék ha lehet ismét rétté – kivált ha az innen eredő gabona hiányt ki lehet másképp pótolni. Törekedjünk mesterséges kaszálók elő állítására, hogy miképp lehetne ezt legsikeresebben eszközölni?



Igaz ha a termés egy szem után csak kettő, három, egy holdon csak két 3 kereszt terem, az a reá fordított költséget nem hozza ki, s a föld után számítható census (földbér) végképp elvesz, s tán akkor jobb volna minden fekvőségeket – a szőlőt kivéven – haszonbérbe kiadni, sok meg kéméltetnék.

A birkászat is keveset hoz, mikor másfél ezer birka volt, az volt a fizetése a birkásnak mint most, midőn 8 száz van, majd 1 p[engő] f[orint] egy birka után, ami sok! Ha mégis 3, 4 száz az alsó területben telelhetne, trágyája még is némi hasznot hajtana, a föld javításra használtatván, minden kitűzött cél nélkül történik a tenyésztés nints tekintet, se a test alkotásra, se a gyapju minőségre, nemesítésre se, gyapju mennyiségre különös gond nints, hágó kosok ugyan e nemzedékből valók, a birka elaposodott, nemesebb fajú kosokat, s jó tenyésztőket kellene szerezni, finomítani a gyapjut, másképp mindég kevesebbet ad a vevő évről évre érette. Ez jól van, csak ne döglené évenként annyi bárány, s birka el, ennek elejét venni, mert a birkaszám évről évre alább száll, s kevesebb belőle a haszon, s tisztábban kellene megmosni, ez ellen mindég panaszkodnak a vevők, nem volna é jobb, s hasznosabb közönséges paraszt birkát tartani, azt szaporítani, a dögnek nints ugy alá vetve, kevesebb takarmány kell néki, nem olly kényes s több lenne a trágya.

A szőlő az alsó területben, kedvező évben jó bort terem noha a fajok nintsenek megválasztva, – mennyivel jobb többet érő bor teremne Kökénybe, s Szilvásban ha jobb, s nemesebb fajta szőlő szereztetnék be kellően ápoltatnék, s kezeltetnék az egypár száz forintnyi reá fordított költséget dusan vissza fizetné. Ez igaz de kifogja ezt végbe vinni, – nints embere ahhoz értő a Semináriumnak, ki ez ügyet meleg részvétellel felfogná, meg kínáltam mind a Tisztartó mind Számtartó Urat ezzel, de egyik se vállalta magára.

#### Hertelendi Ispány véleménye

1-re. Husztóti legelőből a 25 hold felszántása elmarad, még az elkülönözés végbe nem megy.

2-dikra. Hertelendre két bérest 4 ökörral igen helyeslek ha kivihető leend, annak idejében meglesz munkához, s jobban az Uraság földje csak szállás a béreseknak a takarmány az ökörok részére legyen, trágya is szaporodik, sok fuvar megmentetik, több takarmányt vetni p[éldának] o[káért] 10 hold helyett 20-at, s egy rétet próbálni nem adni ki felébe s harmadába; előre szerződésre lépni valamely községgel – azután a 2.dik s 3-dik rétet is próbálni, ha lehetne a behordást is kivinni annak idejében.

3-ra a makkoltatás kiadásánál bizonyos föld s gabona learatását a pénz mellett kikötni, s a fűbért, őszi legeltetést szinte aratásra kikötni – ha menne sok kereszt gabonát meglehetne takarítani menteni.

4 a téglának ezere legyen 25 f[orint] 10 x[krajcá]r a cserépé 30 f[orint] 12 x[krajcá]r.

5 a kőfejtés négyszög öléről fizetessék 1 f[orint] 30 x[krajcá]r w[áltó].

## Kökényi Ispány véleménye

1 se őszt, se tavaszt nem terem a föld mert sovány trágyázva nem volt – most a vett trágya drága, egy hold egy kevéssé meg trágyázása 130 v[áltó] f[orint] kerül, a kamatot hozza csak meg, de a tőke elvesz.

2 Kökénybe a pajta körül ott kellene 4–6 szekeres, s annyi gyalog béres, s 5, 6 száz birka hogy trágyát csináljon, másképp nem megy semmire az Uradalom, a föld távol léte, a rossz út a nagy hegy nehezítik a munkát, a szalma széna hordása is sok időbe s munkába kerül, keveset csak kétszer fordulhatnak a béresek, a szalmát lehozzák, a ganéjt ki hordják, minden 3-dik napot széna, szalma hordással töltik el. Nyáron az illy távoli járás az ökröt, s bérest is kifárasztja, kevesebb munka végeztetik, mert délbe az etetés s este a hamarabb haza érés végett előbb elhaggya a munkát, sok időt vesz.

Reggel 3 béres 1 2/4 órát, délben szinte az itatás végett haza kell hajtani, estve szinte hamrább 1 2/4 órával elhaggya a munkát, 3 béres mellett 6 órát nyerne az Uradalom, mely nyáron nagy nyereség.

Víz a fő akadály, jó lenne vagy a málomi erdő saroknál közösen a málomiakkal vagy az Uraság földjén a pajta alatt az öbölbe kutat ásatni; a Csősz, vinczellér lakást Keszübe eladni, s ezeken a mostani Hajdu béreslakba át tenni, a Béresek s Hajdu lakása pedig a pajtánál újból felépíteni.

1-ször őszi vetésre nézve búzát a trágyázatlan földbe nem vetni.

2, Tavaszi földekre nézve, öt év alatt a zab, zabos bükköny nem ment semmire, úgy hogy csak 1, 2 szemet, vagy csak éppen a munkát adta meg, tiszta jövedelmet semmit. Kukoriczát javasol zab helyett termesztetni, a zab 16 v[áltó] f[orintba] került egy hold, s termett két mérőt mi hoz 10 v[áltó] f[orint]jával vétetik is (pedig 7 f[orint] 30 x[krajcár]ral lehet kapni) hat v[áltó] f[orint] minden holdnál a veszteség; kukorica 20 p[ozsonyi] m[érő] termett a béreseknél feléből kiadva minden költség nélkül 10 p[ozsonyi] m[érő], ezt szinte mérejét 2 f[orint] 30 x[krajcár]ral véve már 25 v[áltó] f[orint] kész nyereség egy holdról, s így 100 holdnál 2500 v[áltó] f[orint] a nyereség s a 600-at is hozzá adván 3100; ez elméletileg jó, de gyakorlatban így ütne ki? hát ha nem terem kukorica, vagy igen nedves az év? vagy igen száraz, úgy dér is megcsipi? s ha annyi kukoriczát termesztünk, honnan veszünk szalmát? ezt meg kell jól fontolni.

A szünteleni zab vetés által még jobban elsoványodnak a földek kiszívódik minden erejük, s alkalmatlanokká lesznek gabona termésre. Kukorica után mindig jobb az őszi gabona, mert a kukorica kapáltatik s nem gyengül a föld, hanem javul, s trágya nem létében az némi surrogatom, – az őszi földeket csak úgy készíthetjük termés alá, ha előbb kapa növényt termesztünk benne.

A Bostai erdő melletti 13 ½ hold rossz, javítani nem lehet, e helyett gondolja az erdőtől észak részén ugyan annyit kiirtani, s szántó földé tenni, s ha sikerülne a jövedelmezőbb lenne mint az erdő, ezt folytatólag kiirtani, a tölgyesét birka legelőnek, s rétnak, a többi szántóföldnek hagyná, ott szükséges hajdu s béres lakást építtetne, mi a fa árából, s az első évbéli feles kukoriczából kikerülne, s bőven jöve-

delmezne, s birkát is nagyobb mennyiségben lehetne tartani a mezőn, mint most az erdei legeltetésben, de a fát honnan pótolná ki? engedi e a kormány kivágatni?

### Gazdasági röpjegyzetek

Gombos fenyeret a gabona s rozs közé vetni.

Mely birtok minden 3 évben át trágyáztatik, az gazdag, melly 6 év alatt az kö-zépszerű, a melly csak 9 év alatt, az szegény. 100 hold szántó föld rendes művelése, s átrágyázásához közép minőségű földön föltéve, hogy a barom gazdagon táplál-tatik

1, tiszta 3 nyomású gazdaságban legelőn 36, istállóra 24,

2 vetett ugarral 45 legelőn, istállóra 30

320 szekér trágyával 16-20 holdat lehet évenként megtrágyázni.

Hogy minél kisebb térről tartsanak el több marhát, s elegendő takarmányunk legyen ennek fő emeltyüi a burgundi répa<sup>826</sup> s luczerna. Ez a luczerna 1 holdban 75, s így 10 holdban 750 mázsa takarmányt ad. Luczerna trágyás ugarba vetett takarmány őszi rozs és bükkönyös segélyével majd nem hihetetlen számu marhát istálloztatni lehet ki a nyáron.

A burgundi répa megbecsülhetetlen czikk, ha Szent Mihálykor kiszedik, a leg-szebb buzát, vagy ha tetik a legjobb árpát természetjük utána, s mint takarmány annyit ad minél többet s jobbat semmi más. Ha egy hold háromszor s mélyítő eké-vel is megszántatott 20, 25 négyökrös szekér trágyával ellátott jókor elvetve bur-gundi répával 300 mázsát megterem, s így ha 10 hold vettetik el, mire fokkonkénti hozzáadással reá viheti a gazda 3000 mázsa takarmányt nyert. Mihez csak elegendő tavaszi sőt őszi szalmát is birjon szecskáztatni s bepáczolni (mivel az igásoknak tsak estve jó ezt adni) s legyen heverő marhája melly azt föleméssze, oly tömeg trágya fog tavaszig abból elő állani, hogy bőven rendelkezhetik felőle a gazda.

Elegendő mennyiségű szalmaszecskával elegyítvén a répát, kellő tiszta kezelés, gondviselés, almozás és sózás mellett 50 £ egy darab marhára számítva 33 darabot hat hónapig bőven ellehet tartani 3000 mázsa burgundi répán.

Ha alomban megszorul, a mi megtörténik, azt vehet, vagy a szomszéd erdők harasztjával, földdel sárral s egyébbel pótolhat ki a gazda.

Szalmájából ne engedje semmit is eltüzelni, se zsuppot ne készíttessen ezt használja mind fel. A kukoricza szárra nagy becset helyezzen, vágja szecskának, s répával páczolva etesse meg. Ne almoztasson szerfelett marhái alá, csak annyira, mennyire azt a tiszta s a marha kényelme megkivánja, ha szükül az alomszalma földet teríttessen a marha hátulsó része alá s arra csak vékonyan szalmát a föld felveszi minden cseppjét a hulladékoknak.

Az angol farmer vendégjének legelőször a répa s luczernás földjét mutatja s ha az jól áll akkor minden jól áll.

<sup>826</sup> Takarmányrépa.

## II. Személyzetre vonatkozó iratok

### 1.

Uradalmi béres felfogadása

1776

(PKL Sem. 255. Fasc. Szerződések könyve)

Anno 1776 Die 8-a Junii fogattam meg Kesztyűs Györgyöt Biresnek, kinek is a következő Sz. György napig téssen fűzetesse kis pinz 18 f[lorint].

Kenyérnek való Gabona minden holnapra 1 Posoni merő s így Szent György napig 10 ½ Posonyi,

Hús 50 £ [font]

Só huszon ött idest 25 £ [font]

Sig. Pecs An[n]o Die út supra

Sey Antal Tisztarto

### 2.

A hajdúknak, vincelléreknek és az erdőőröknek adott utasítások

1826

(PPL 376 – S/1830)

A Pétsi Tisztelendő Nevendék Papság Uradalmában lévő Hajduknak, Vintzellereknek, és Erdő-pásztoroknak adatott Rendszabások 1826-ban

1, Minden hajdu, vincellér, és erdő-Pásztor leg elsőben az Uraság eránt való hivsége fel esküdvén, az Uradalmi Tisztséghez illendő betsüllettel és engedelmességgel viseltetni tartozik; valami az Uraságnak káros, azt meggátolni; ellenben annak igazságos javát, és hasznát, elő mozdítani köteles, mire nézve:

2, Azon rendeléseket, melyeket a kerületbeli vagy más Tiszt az Uraság gazdasága vagy Jozsága eránt parantsol, jól és helyessen végre hajtani törekedjék, különben az ő engedetlensége vagy tunyasága miatt következett kárért adozik. Különösen pedig azon falubeli hajdu, hol az Uraság valami majorságot tart, mind a nyájra, mind annak tartása eránt ki rendelt takarmányokra, kivált soora zabra a felelet terhe alatt vigyázni, és minden észre vett hibát a meg orvoslás vegett azonnal bé jelenteni elne mulassa.

3, Hogy a Tiszti széken tett rendelésekhez képest a kerületbeli Ispány a parantsolatott mindegyiknek ki adhassa minden vasárnap az Ispánynál meg jelenjenek, és hogy Feledékenységgel senki magát ne mentegethesse, kinek kinek naponként vagy hetenként teendő kötelessége írásban ki fog adatni: mellytől eltávolzni (ha csak valami hasznosabb környüállások azt hirtelen meg változtatni nem kívánnák) egyáltalában nem szabad.

4, Különösen meg kívántatik: hogy minden Hajdu, erdő Pásztor, és vinczellér tudja: hol vagynak az határ halmok? hol a Tilos vadász táblák? és azokat gyakrabban; kivált ünnepen, és vasárnap délután meg tekintse, minden legkissebb változást azonnal bé jelentvén. Ugy hasonló képpen: az Uraságnak rétyére, vetéssére, erdejére, szöllejére, kertjére, egy szóval minden Jóságára szorgalmazatosan vigyázzon, az Uraságnak rétjét, vetését leginkább tavasszal ejjelenként is gyakran meg vizsgálja, és mi helyt valami kárt tapasztal, sött ha olyan dolgot észre vesz, melyből kár következhethet p[éldának] o[káért]: hogy ha a hó leve, vagy zápor eső árkokat kezd csinálni a szántó földön; hogy a metzett árkok iszappal bé teltek a réten s a t[öbbi] azt a kerületbéli Tisztnek azonnal bé jelenteni köteles lészen, és ha az a hibát tüstént orvosolni elmulatna föllebb jelentést tegyen.

5, Minden Hajdunak szoros kötelességében áll arra vigyázni, hogy a Jobbágyok a reájok mértt szántó földet, és Rétet ki irtsák ellenben az Uraság hire, tudta, és különös engedelme nélkül ujj irtásokat ne tegyenek, se ujj szözlött ne ültessenek, ezen kívül se földjeiket se Rétjeiket zálogba vetniök nem szabad, mert ez a teher a Jobbágyot leg inkább meg nyomoritya, és aki ezt cselekedné, az olyan egyenesen a Tiszti széken bé vádoltasson.

Arra is különösen vigyázattal légyen minden Hajdu, hogy a gabonás, és szénás Pajtákba vagy a szűrükbe senki pipát ne vigyen, se tüzet közel ne rakjon, és azért valamig a nyomtatás tart, hogy valami veszedelem ne történjen, vagy a gabonát a nyomtatok meg ne lopják, az oda rendelt Hajdunak a szűrürül se éjjel, se nappal el távozni nem szabad, és ha valaki az Uraság szolgálai közül tudván a lopást azonnal bé nem jelenti, vagy a lopott Jóságban maga is részesült, az a kár meg téríttesse mellett fogságba kerül, és szolgálatjából örökre ki esik.

6, Mint hogy az Uraság mezei Gazdaságának folytatására a robott szükséges; arra különösen és úgy vigyázzon minden Hajdu, hogy se a Jobbágy meg ne csalodjék, se az Uraság meg ne károsodjon; mire nézve a Robotossokat a Tiszttség rendelése szerént, annak idejében házanként ki parantsolván világossan mind-egyiknek meg mondgya: hova? mikor? és mitsoda szerszámmal áljanak ki? és nyáron napfelkeltekor onnét hazulrul velök együtt elindulván, a munka helyén idején meg jelenjen, és ott a munkásokra vigyázzon, külömben minden hiba neki fog tulajdonittatni, és ezért:

Ahol tsak lehet a nagyobb munkán minden falubéli Robotossokat egy bizonyos Hajdu vigyázása alatt külömb kell állítani, hogy így a hibás, és rossz munkának vagy kárnak találkozzék: mert a melly dolog különösen valakire nints bizva; avval töbnyire senki sem szokott gondolni. A robotosok száma pedig mindenkor a teendő munkához légyen alkalmaztatva. Így p[éldának] o[káért]: 10 holdnyi táblát 12 Robotos ekével, 3 Boronával, 1 jó vetővel el lehet takarítani, mellyet 60 arato, 6 kéve köttő Robotban, ha jó üdö és vigyázat van reájok egy nap könnyen bétakaréthat.

7, Semmiféle idegen munkára (az Uraság különös engedelme nélkül) Robotost rendelni nem szabad, mert mi helyt valakire reá bizonyodik, hogy a maga hasznára vagy részére robotot fordított, a kár meg téríttésén kívül mint hitesegett szolgál azonnal elűzzetik, és mivel e pontban a leg keményebb tilalom mellett is

már sok vissza élések tapasztalttak, erre nézve: jövődöben minden illetén alkalmazásoknak, és gyanunak ell távoztatássára: Uraság emberének szöllöt tartani, vagy szántani, és vetni a maga részére, kiváltképpen az Uraság határjában, annyival inkább tilalmas léssen, mivel az Uraság az abból járandó Dézsmának akár mennyiségére akár mineműségére nézve könnyen meg károsodhat; ugy hasonlóképpen: a Deputátumba járandó fán kívül az Uraság erdejébül más tüzellő fát hordani tilalmas léssen.

8, Mihelyt a Hajdu a Robosokkal a munka helyére érkezik, alkonyodásig vagy ha addig tart, még a munka elnem fogy (ha csak az Uraságnak nagyobb haszna nem javasolná) a Robotosok idestova más munkára ellne eresze, hanem együtt maradván az előbbi munkát előbb végezzék; minden féle robot munkáról pedig meg kell tartani; hogy ha az esső a robotost a munkáról dél előtt ki veri, az üdött fél napi robotban bé kell venni, ha pedig dél utánn szakasztattya félben a munkát, az ilyen heányos robot napot egész napban kell számlálni; hogy ha pedig a Jobbágy csak a munka helyén jelent meg, de még a munkához nem fogott mikor az idő rosz lett, ilyenkor csak a jövés és menés számláltatik bé.

9, Ha a jobbágy roboton rendetlenkedne, azért a Hajdunak káromkodni, vagy a Jobbágyon kegyetlenkedni nem szabad, hanem az a Tisztnek jelentse bé, ki a Jobbágyot szofogadatlanság, veszekedés, szitkozodás, nyelveskedés, az Uraság parancsoló emberének goromba meg támadása miatt, és több ilyekért a véteknek mi voltához képest elsőben e, két, vagy legfölylebb három napi robotra büntetheti, de ha a bün nagyobb, és ez a büntetés foganatlan, az Uraság székén keményebb büntetésre fog ítéltetni. Ha a Jobbágy robotra parantsoltatván, restségből, vagy más okból ki nem áll (a betegséget és más igaz mentséget ki vévén) 12 páltzával büntettetik; de ha későbben meg jelenik, ezen büntetésnek helye nints, hanem keményen meg dorgáltatván a robotjából egy fertály, vagy félnap le vonatik.

10, Az Uraság főképpen parantsolja, hogy a robot kiszolgáltatásban a mennyire lehet, egy erányosság tartassék, és ezért minden Hajdu midön robotra parantsol, a rend szerént valóház sort megtartván a munkára alkalmazatos és csak annyi robotost parantsoljon, amennyi szükséges, mert ha felesleg rendeltettnek, egy mást a munkában akadályoztattván, tsak az üdött és robotot heában vesztegetik. Ha a hajdu mindenkor előre nem tudja hány robotost? és ház sor szerént: honnénd kell kiparantsolni? ha nem az egész falut általjában parantsolja, ott vagy igen sok, vagy egy másra bizván igen kevés robotos fog a munkára meg jelenni.

Ezt a sort megtartván ha a robott szorgalmazatosan feljegyeztetik könnyü meg tudni mindenkor, ki mennyi robotot szolgált? és mennyivel tartozik még? mert felesleg szolgáltatni tilalmas; hogy tehát a jobbágy is tudja a ki szolgált robottya számát ez eránt az a fölséges rendelet: hogy a napot ki szolgált Jobbágynek estve a haza indulás előtt szolgálatja szerént, egész vagy fél, vagy fertály napi robott czédula (bárcza) adassék, melyet a Hajdu azonnal fel jegyezván a kerületbeli Tisztnek bé irasson.

11, Mivel télen a gazdaság körül a mezei munka meg szünik és a törkölt, és bor söprüt bizonyos okok miatt, az Uraság ez utánn a vinczellérrel nem égetteti, hanem

pálinkáért ki tserélli, azért minden Hajdu, Vinczellér, és Erdő Pásztor kiváltképpen az erdőket őrizni fogják, és minden szentek napjától fogva, gyertya szentölög mindegyik 6 nyulat (az Urbarialis vadászaton kívül) az Uraság aztalára lönni köteles lészen mellyért a rendelt lövéspénz a Cassából ki füzettetik, ellenben ki mennyivel kevesebbet ad bé, annyi fél forint a füzetéséből le huzattatik, mire nézve: a Tolvaj Puskásokra különös vigyázat légyen. Ha a Paraszt fegyvert hordoz, vagy vadász kutyakát tart mindenkor 3 napi munkára büntetik, és fegyvere zálogba esik.

Az erdő Pásztor különösen Télen nyáron az uraság erdejére vigyázni köteles lészen, a fiatal vágást (rasurát) naponként meg tekintse; hogy ott se tüzet ne rakjanak, se marhákat ne legeltessenek. Ha a Jobbágy az Uraság erdejében élő fát lopva levág, nyes, vagy marhája a Tilos vágásban találta a kár meg térítésen kívül 3 napi gyalog robottal büntetődik, és a behajtónak a behajtásért vagy zálogért 7 xr [krajcárt] fog füzetni. Ha az nem használ az Uri Szék keményebb büntetést rendel; ha idegen Paraszt az Uraság erdejében fát lop, és rajta érik a fával együt szekerét, marháját, és ami nála vagyon mind el veszti.

12, A Vinczellérnek fő kötelessége a szőlőre, és a szőlőben dolgozó robotosokra szorgalmasan vigyázni, ne talán azok tudatlanságok miatt több kárt, mint hasznat tegyenek az Uraságnak, az olyan robotosokat kik a munkához nem értenek ki kell a szőlőből utasítani. Továbbá a jobb fajta tőkéken, hol bujtani lehet, a bujtani való veszöt előre meg jegyezni, és meg hagyatni, a vén tőkét döntetni, a rossz fajta tőkékbe jobbakat ojtani, a vinczellér annak üdejében elne mulassa.

Egy szóval: a hivséget, engedelmességet, a szorgalmas vigyázást, és a józan jámbor életet az Uraság minden emberétől mindenkor meg kívánja.

### 3.

A hajdú esküszövege

1830

(PPL 376/1830)

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Tellyes szent Háromságra, Boldogságos Szüz Máriára, és Istenek minden szentyeire, hogy én ezen Hajdúi szolgálatomban hiven, józanon, és jámborul magamat viselni fogom, Méltóságos Uraságomnak és Tisztjeimnek mindenkben engedelmeskedni és azoknak parancsolatok szerént éjjel, és nappal eljárni fogok, a Robottosokat minden emberi tekintet, vagy ajándék nélkül illendően ki parancsolni, a Robottokat sem magam; sem pedig az Uraságon kívül másnak hasznára nem fordítom, az Uraság dolgaiban ugymint öll, vagy más fa vágásban, Kaszálásban, gyűjtésben, szénahordásban, aratásban, Dézsmálatban, gabona öszve hordásban, nyomtatásban, Cséplésben a Gabonának Hambárba, vagy akár melly helyre való vitelben, egy szóval mindenkben munkálkodó Robottosokra vigyázni fogok, a kiket a szerént fel irván Tiszttemnek mindenkor bé adom, ugy az Uraság Vetéseit, Rékjeit, télen nyáron őrizni, és a kártul meg mentenei iparkodom; ezeken kívül Erdőkre, szőlőkre, kerítésekre,

ugy Határokra, Halmokra, Gátokra, és egyéb hasznos Helyekre, egy szoval mind azokra, mellyekben kár történhetik, vigyázni, a kárban lévő Jóságot bé hajtani, és azonnal Tisztetnek bé jelenteni fogom, és azt parancsolat nélkül ki nem adom, senkit pedig ártotlanok közül be nem vádolok, meg sem fosztom, nem tekéntvén Atyafiságot, adományt, szeretetett, a vagy gyűlölséget, hanem egy aránt, és igazán ezen letett hitem szerént mindenekben el járulni fogok. Isten engem ugy segélyen, Boldogságos Szüz Mária és Istenek minden Szentjei.

## 4.

A kulcsár esküszövege

1830

(PPL 376/1830)

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Boldogságos Szüz Máriára, és Istenek minden Szenteire, hogy én a Pécsi Tisztelendő Nevendék Papságnál Kulcsári hivatalra fel vétetvén, ugyan azon Uraságnak hiven fogok szolgálni, Nagyságos Praefectus Urnak és Fölsőségnek fogok engedelmeskedni, minden Naturálékra, és ingó szerekre, és mobiliákra a mellyek a kezem alá bizatattak, és ezután adatni, és bizatni fognak, szorgalmatossan vigyázni fogok, hogy azok el ne romoljanak, el ne idegenitessenek, vagy pazarlásban ne menyenek, semmit azokbul, a vagy kéz pénzbül is magamnak nem tulajdonítván, minden vásárlást, és vevést hiven meg teszem, károkat az Uraságtul el háritani igyekezek, és tapasztalandó károsítást azonnal Praefectus Ö nagyságának bé mondom, az Házra, és Cselédekre vigyázással leszek, számot mindenekről annak modgya, és rende szerént miden időn bé adom, és tapasztalandó fogyatkozásomról vagyis Convictivaimrol minden haslasztás nálkül az Uraságnak eleget teszek, szoval mindenekben hiven, jozanon, és szorgalmatossan eljárók. Isten engem ugy segélyen, Boldogságos Szüz Mária, és Istennek minden Szentei.



### III. Állattenyésztés

1.

Méhész felfogadása

1774

(PKL Sem 255 Fasc.)

A kökényi Horváth Tomo házas zsöllér meg fogatatott az Uraság Méhei mellé, ki is minden adózástul szabad lészen, azon kívül adatik néki 3 f[orint] és 2 Kila Búza: Idest három f[orint] és Két Kila buza. Pécs 14. Máji 1774

Aplacidatur pro Anno 1774

Fran[ciscus] Szányi Praef[ectus]

2.

Juhász felfogadása

1774

(PKL Sem 255 Fasc.)

Anno 1774 die 29 7bris<sup>827</sup> fogattam meg birkásnak Péntér Ferenczet, kinek is esztendeig való hív szolgálatyáért téssen fűzetése

kéz pénz husz Idest 20 f[orint]

Búza Tizenkét Idest 12 Killa

Rozs három idest 3 kila

Só öttven Idest 50 £[font]

Kaposzta öttven idest 50 fei [fej]

Fa két idest 2 öll

Főzetek vagy a helet fél kila Búza ides ½ kila

Nyolcvan darab ides 80 darab Birka tartás télen és nyáron, mivel pedig több birkája is nagyon, mellyet hertelen kára nélkül el nem adhatt, azon 80 daraban föllül a mi téssen annak mind gyapjúának, s mind pedig baranyának fele az Uraságé lészen; melly böcsületes fűzetésért köteles eő is két bujtárt tartani az elejben adandó birkákrul számat adni, és a Jozzágnak jó gondgyát viselni, azon föllül minden fejős birkátul fog bé adni az Uraság számára két idest 2 £ jó kifőzött vaját<sup>828</sup>, egy idest 1 £ saított, és minden száz fejős birkára tartazik egy S.V. sörtvést az Uraságébul meg hizlalni a téjel a midőn pedig a téj el fogy az Uraság fog azon sörtvések tóváb való tartására kukoriczát rendelni. Sig. Hertelend Ano ut supra

T. Pécsi Seminarium Tisztartója Sei Antal

<sup>827</sup> 1774. szeptember 29-én.

<sup>828</sup> Zsendice.

Die 7ma 8bris [október] 1774 adatott kezében  
 Küpülő hordó 1.  
 Kaforka 11.  
 Sait sozasara való pedig 1.  
 Fejő vödör 2.  
 csöbör 1.  
 Tejfölös edény 1.

3.

Javaslat a juhász fizetésére  
 1830  
 (PKL Sem 93. Fasc. 9/b. No.)

A Pétsi N[emes] Szeminárium Uraság Birkássánk esztendei Fizetése eránt tett Javallatt

Közönségessen kétféle képpen szokták az Uraságok a Birkásokat füzetni; t[udni] i[llek] vagy tulajdon nyájja között enged az Uraság nékik birkatartást; p[éldának] o[káért] minden százra 15. vagy 20 darabot; hogy így a magáéra vigyázzván a birkás, az uraságéra is jobban gondot viseljen; vagy pedig nem engedvén néki birkatartást, e helyett bizonyos meghatározott kész pénzbéli füzetést ad.

Az első mód ott van divatban, hol ratzkó birka tartatik, de ez valóban sok bajjal, sőt néha káros következtésekkel szokott össze-kaptsolva lenni; mert:

a, A sok változó bujtárok, külömbféle nyavalyás, rühes, koszos birkákat hoznak a nyájjba, mellyekkel gyakran az egész sereget megrontyák, vagy a szebb bárányokat könnyen ki tserélik.

b, Soha sem lehet a bujtárok birkáira igazán számot tartani, mivel az uraság nyájja, a dög vagy ürük és mustrabirkák el-adása miatt, hol több, hol kevesebb; mellyhez képest a Birkások többnyire nagyobb számmal szoktak, kivált télre tartani; sőt néha idegen birkát is el fogadni. Így: October 15-én, 1829-ben véletlenül megszámláltatott a nyájj és a birkásoknak 10 darabbal több volt, mint szabad lett volna tartaniok.

c, Bajjos azért is: hogy valahányszor az Uraság nyájja számba vétetik, nyirettetik; a birkásokét mindenkor külömb kell hányni, és a nyájat zaklatni. Mire nézve: a birka tartás minden nevezetesebb majorban a Birkásoknak már jobbra el is van tiltva.

És valóban: hol a birka vállogatott; a gyapju selymes, ott a birkások tsalfaságát és a szebb bárányok kitserélhetését a második mód, vagy is az esztendei készpénzbéli füzetés jobban akadályoztattya; mindazonáltal az is bajjos mert a birkásnak bizonyos meghatározott füzetése lévén, a nyájjal többnyire keveset gondol, és a gondatlanság miatt a leg-szebb nyájj is vagy meg-mételyesedik, vagy élhel döglök.

A Pétsi Szeminárium Uraság is eddig birka tartást engedett a Birkásnak, 100-ra 15-öt; azomban: minekutána a selyem birka tenyésztés már itt is el-kezdődött,

és munkába vétetett, nehogy a sok költség, és fárodtság füstbe mennyen; tsekélly itéletem szerént, ha az Uraság a birka nyájából több hasznót kíván, a birka tartást a birkásnak tiltsa-el, és e helyett a kész pénzbeli füzetést úgy határozza meg, hogy ha jobb és több lesz a Gyapju, annál jobb, és több lesz a birkások füzetése is; mely haszon őket, mindenkoron a szorgalmatos gondviselésre, ha tsak már egészen el nem fajultak, ösztönözni fogja.

Igy p[éldának] o[káért] van a Szeminárium Uraságnak 1000 birkájja, melyhez képest a Birkásnak engedve volt 150 birka tartás. Ennek téli tartására közönségessen szükséges:

a	150 mázsa széna p. 1 fl.	150 fl. w
b	75 mázs sarju p. 1 fl.	75 fl.
c	2 öl szalma p. 4 f	8 f.
d	100 font só	7 f. 30 x.
e	2 mérő zab	2 f. 30 x
e	nyári legelés p. 30 xr.	75 f.
	Összesen:	328 fl. w.

A Birkásnak pedig 150 birka után reménylhető haszna tett: p[éldának] o[káért]

a	300 font gyapjuért p. 1 fl	300 fl.
b	100 bárány után 50 font gyapju p. 90 dénar	45 fl.
c	25 darab eladott mustra birkáért p. 2 f.	50 fl
	Összesen:	395 fl.

Mire nézve az én alázatos véleményem az volna, hogy a birkás szorgalmatos iparkodásának és Gondviselésének felébresztésére, leghathatósabb ösztön lenne, megmaradván a Birkásnak előbbi Füzetése, eggyedül a birkatartás helyett engedné az Uraság néki, mind az eladott ürükből és mustra birkákból, mind pedig a Gyapjuból bevett jövedelemnek tized részét; p[éldának] o[káért] ekképpen:

a	1000 birka után számláltatik 20 mázsa gyapju, p. 125 fl.	2500 fl. w.
b	300 bárány után számláltatik 2 mázsa gyapju, p. 100 fl.	200 fl.
c	100 ürüért p. 5 fl.	500 fl.
d	100 mustra birkáért p. 2 fl.	200 fl.
	Összesen:	3400 fl.

Mellynek tized része tenne 340 f[orin]t és ebből a Számadó ismét a bujtárokat olly képpen füzethetné, hogy belső tartáson kívül, az első bujtárnak ígérné p[éldának] o[káért] néki járandó summából az 5-ik részt (340 forintból 68 for.), a másodiknak és harmadiknak 8-ik részt, a 4-diknek 10-dik részt; vagy pedig a hányadik részben vélők megalkudhatna.

Ha pedig üdövel a Gyapju, megselymesedvén, drágábban kelne el, akkor a környül állásokhoz képest, az eladandó Gyapju és birkák árának 12-dik, vagy 13-dik részét lehetne a birkásnak birkatartás helyett meghatározni; de én most a fönt kitett számolás szerint a 10-dik részt kiadni legillendőbbnek találom, és ezen vélekedésemet bővebb megvizsgálásra alázatosan botsájtom.

Pétsett. Aug[usztus] 1. 1830.

Král József vicepraefectus

4.

Juhásznak adott utasítás

1830

(PPL 376/1830)

A Birka nyáj, hol arra való elegendő Legelő és Téli Takarmány vagyon igen nagy hasznot hajthat a Birtokosának; úgy hogy: ha valamely véletlen tsapás nem éri, jó gondviselés mellett a reá tett költséget böven viztatéríti. Meg érdemli tehát, sött szükséges; hogy az Uraság arra különösen ügyeljen; mire nézve a számado Birkásnak utasítására e következő rendszabások adattnak, és kemény felelet sött a Kárpótlás terhe alatt megtartatni parancsoltattnak u[gy] m[int]

#### I. Közönségessen

1. A számado Birkás az Uraság szolgálatjába lépven, azonnal annak tántorithatatlan hűségére meg esküdik, mellynek erejével magát lekötelezi: hogy az Uraságnak mindenben hasznát, s javát igaz uton, és módon tehetsége szerint elő-mozdítani, kárát pedig el távoztatni törekedik.

2. Hogy a szám szerint kezére s számadására bizatott Nyájnak szorgalmatosan gondját viselni, és azt, mind az akolban, mind a Legelőn gyakrabban meg visgálni fogja.

3. Az Urasághoz hűséggel, annak Tisztjeihez illendő engedelmességgel viseltetni tartozik, az Uraság Jóságából semmit el rontani, vagy le idegeníteni, és el tulajdonítani nem szabad; hasonlóképpen a részegeskedés, czivalkodás kész akartva való kártétel, és minden erköltstelenség tilalmas lészen.

4. Hogy az Uraság Nyájára annál nagyobb gondviseléssel legyen, mezei gazdaságot tartania egy általlában tilalmaztatik; mert míg azután jár kel, addig az Uraság Jóságára nem vigyáz; ezen tekintetből engedtetik nékie 2 Tehén, és 2 Lo tartás; ezen fellüll adatik nékie bérül Pénz beli fizetés. Conventio: Rozs, Kétszeres Búza, öllfa, árpa, Hus, só, Káposzta, a mint a szegődségbe jegyezve van. Ezen kívül minden száz öreg darabra 15 darab Birka tartás; de Kost (az Uraság különös engedelme nélkül) sem a számadónak, sem a Bujtárnak tartani nem szabad.

5. Mihelyt valamely hiányosságot, vagy hibát a nyájban, vagy a majorban észre vesz, azt tüstént elsőben az Kerületbeli Tisztnek, azután a Föllyeb valónak illendően bé jelenteni elne mulassa, hogy idején kevesebb gondal, és kötséggel

hamarább segíteni lehessen; Különben a szükséges jelentésnek el mulasztásából következhető, vagy nagyobodott kár néki fog vétkül tulajdonittatni.

6. Az Uraság hire s tudta, és különös engedelmé nélkül a Nyájba idegen Jóságot bé fogadni, - az engedett számon fellül akár a számadónak magának, akár a Bujtárnak több darabbot tartani, a feleslegül találtatott Birkák vesztesége alatt, tilalmas lészen; és azért: esztendő végével mind az Uraságnak mind a számadónak el döglött Birkái számba vétessenek, és közöttök számszer (proportio) tétessenek.

Ezeket felül köteles lészen még vigyázni a Számadó

## II. Különössen

7. Hogy a birka nyájat naponként a kérődzés után reggel tiszta vízzel meg kínálván; lapályos réteken, vagy vizenyős helyeken, hol bizonyosan meg mételyesedik, és elvész, soha se legeltesse, hanem leginkább a hegy oldalában, a dombos helyeket, és bérceket válassza: regveli harmat vagy eső után nedves füre, annyi-val inkább havas essőben a nyáját az akolbul ki ne eresze; nyári meleg napokban a nagy hőség miatt szellős helyen, árnyékos fák alatt, vagy gyér erdőben, hol a gyapjút a Tüske ki nem tépi, delleljen, hogy ott míg a rekkenő meleg, melly a Birkának kerengést okoz meg enyhül, nyugodva kerődzgessen. Tartóztassa a nyájat kiváltképpen a hevenyében ki zöldült és veszedelmes has menést okozni szokott zab, és árpa tarlótól, és minden kövér legelőtől; szeme előtt tartván egyszersmind: hogy a motsár vagy állott Tó víz dögletes a Birkának, a Báránynak pediglen még szopik a tiszta víz is ártalmas.

8. Mivel a zöld eledel orvossága a Birkának Télben, és a járás mozgás is igen hasznos néki, azért midőn az üdö tiszta, a sereget az oldalas helyekre, ha tsak egykét óráig is ki kell eresztetni, mert a zöld fű, falevél és gallyak a Birkának vérét tisztétják. Ha az ősz hosszu, száraz, a rozs vetés gazdag, és a Födje fagyos, azon is lehet egy óráig, és jártában legeltetni.

9. Midőn a fagy a fűvet erejétől már meg fosztotta, és a hó a földet el lepte, a Birka téli tartásra, szénára szorul; itt a számadó már előre meg vizsgálja: ha az akol tiszta, a födele egész, az épület jó e? ne talán a szerfák üdö jártával meg romolván, a nagy hó terhe alatt hirtelen öszve roskadjanak, és a bent lévő Birkákat agyon nyomják. A nyári majorban is legyen mindenkor 7 vagy 8 szekér széna, hogy a reménytelen fergeteg miatt a nyáj el ne veszen.

Mig a hó a földet elnem lepte, és a Birka a dombos Legelőkön valami keveset csipegethet, addig minden Birkának Téli tartására naponként egy fontra való jó parag széna elegendő, ha pedig a hó, vagy fergeteg miatt a nyáj egész nap az akolban van, másféll fontot sem kell kivált az annya Birkáktól sajnálni; és így, ha a Birkának elegendő jó szalmája vagyon, mellyből csipegethet, és a Tél közönséges, egy Birkának egy mázsa jó parag széna elegendő, a szalmából minden Birkára Télen által két mázsát, sött hogy az alja jól meg legyen vetve, többet is lehet számolni, azt a Trágya melly abból lészen böven ki pótolja. Különösen pedig arra fog a számadó vigyázni: hogy a Bujtárok (rosz szokások szerint) a szénát ne az akol

udvarába szorják a Birka eleibe, mert a birka lábaival le tapodgya, vagy az esső meg veri, és így nagy részben elvesztegetődik, hanem az akol alatt hosszan nyújtott saraglákban rakják honnénd a Birka tisztáiban, és jobb üzüen ki huzogatva meg eszi, de a hasas annya Birkáknak külön választva kell szénázni? mert ez erős kosok, és ürük azokat el verik; vagy öszve szorongatják; az ellés idejére a leg jobb széna takarmány tartassék; ezen kívül elléskor az annya Birkák hogy jobban te-  
jeljenek egy hétig regvel, estve zabot vagy árpát fognak kapni, minden ellőse fél nyolcadát számlálván egy héten.

10. A sózás, zabozás, ugy a döglött Birkának nyuzása, mindenkor a számado, és a helybéli Tiszt, vagy Hajdu jelenlétében történjen; hogy az Uraság billegje meg vizsgáltattván, az elveszett Birkát. és (ha lehet) annak belső baját is bé irattathassák, és ezért mind a só, mind a zab két kultsal nyitható zár alatt legyen. A sőt meg nem kell a Birkától vonni, kivált Télen, sött máskor sem, ha essős üdők járnak; minden Birkára Esztendőnként másfél fontot lehet számlálni, de kettő sem sok. A kosok minek előtte a nyöstényekkel öszve eresztessenek, két héttel előbb zaboztassanak, és folytába négy hétig minden nap estve és regvel képressen. Minden hágó kosra hetenként egy nyolcados zabot, és minden 20 vagy legföllebb 25 darab nyöstén Birkára egy kost számlálván.

A hágó kos se három esztendősnél fiatalabb, se hatnál öregebb ne legyen, az anya Birka pedig harmadik esztendő korában eresztessék kos alá, és hét esztendő lévén mustráltassék ki. Mennél selymesebb a Birka, annál nagyobb gondviselés szükséges.

11. A számadó Birkás az Uraság Tisztjének jelenlétében minden esztendőben kétzer meg válogassa a Birkákat, elsőben a Bárányokból válogassa ki tenyésztésre azokat mellyek nagyok, egészségesek, tömött és finom szőrűek, az alább való Kos Bárányokat hat hét mulva ki heréltetvén. Másodszor az elvénuilt anya Birkákat, vagy a beteges Ürüket, és hitván Kosokat összel hánnya ki pénzre; ide verje azokat a hitván szőrű vagy bádgyadt beteges bárányokat is, mellyeknek bőre korpás, innyők és szömök fejeje sárga, mellyek a lapangós betegségnak tsalhatatlan jelei; sokkal hasznosabb kevés jot, mint sok hitványt tartani.

12. Minthogy a számadó Birkásnak az Uraság nyájára vajó jobb gondviselés fejében, a seregbe lévő minden 100 után 15 darab birka tartás az Uraság nyája között engedtetik, és így a számadó is a Bujtárokkal bizonyos számú birka tartásra alkudik, erre nézve: a kár ki pótolására mellett sanyaru büntetés alatt a számadónak kivált képpen meg parancsoltatik, hogy semmi féle beteges, himlős vagy koszos birkát a nyájba bé ne ereszen, hanem minek előtte vagy magának, vagy Bujtároknak birkái az Uraság nyájjába eresztessenek, azokat a Kerületbeli Uraság Tisztjének jelenlétében egyenként meg meg vizsgálja. Továbbá: Keményen meg hagyatik az is: hogy tulajdon birkáit különösen ne táplálja, hanem mindenkor a nyáj között keverve legyenek, az Uraságnak bárányait ki ne cserélje, mihélyt tehát a Birkák elleni kezdenek, minden nap kétszer a helybáli Tiszt, vagy hajdu az akolban lévő nyájat meg vizsgálja, és az Uraság gyenge bárányait szám szerint fel jegyezze; a gyöngye ellősek a többitől azonnal elválasztassanak, és a bárányok

két holnapig az Annyokal legyenek, azután el-választván, Toklyókkal az ugaron legeltessenek.

13. Kemény büntetés alatt meg hagyatik a számadó Birkásnak az is, hogysem az Uraság birkáit, sema magáét, sem pedig a Bujtárokeit fejni, vagy kétzer nyírni nem szabad: mert köz tapasztalás szerént: ez által mind a birka, mind a bárány, de még gyapjunak is jósága, és betse csökkenik és bizonyára nem is érdemes: egy kis keserű turoért az egész nyájat el-allyasítani; és ezért a Kerületbeli Tiszt a nyájat gyakrabban, és véletlenül meg tekinti: Sz[ent] György és Sz[ent] Mihály nap táján, úgy a nyírés [!] előtt is mindenkor mineműsége szerént meg számlálja, és a tapasztalt vétkes heányosságot a számadóval azonnal ki pótolattja.

14. Midőn a nyírés ideje (pünkösöd tájja) közelit fő gondja légyen, hogy a nyírés előtt két nappal, meleg napot, és tiszta vizet válaszon az usztatásra, melly után a birkák aklába szalma hintessék, hogy ottan pporba ne heverjenek; meg száradván Kerületbeli Tisztnek jelenlétében a mineműség szerént ki választattnak, és szám szerént meg olvastatnak, azután 1 Ürü, 1 Kos, Anya, és 1 Toklo birka próbára meg nyirettetik, nyírés végével újra ismét mind meg olvastatik, hogy a nyírésből nem maradt e el? egy jó nyirő jó ollóval meg nyírhat egy nap 30–40 selyem birkát, közönségesből két annyit; ha általjában véve minden darabb birka után két font gyapjut lehet a Zsákba tenni, meg elégedhetünk; de a gyapju a zsákba nedvesen, vagy igen keményen ne tömessék; arra vigyázzon: hogy a nyirok árnyékonn nyirjenek, és a Birka testét meg ne metéljék, hogy a Bujtárok, kivált a nyírés után 14 napig közel a majorhoz, ha nagy a meleg, az erdőben legeltessenek; fergeteg előtt a sereget az akolban hajtván, ott öszve ne szorítsák.

15. Közönséges nyavájája a Birkának: a métely, has menés, és a rüh, mellyeknek hathatós orvoslására e következők szolgálni fognak, u[gy] m[int] a métely ellen leg jobb orvosság májusban egynéhány nap; egy két girizd foghagymát a birka torkába tenni, és véle lenyeletetni. A hasmenés ellen Keményitöt kell meg áztatni, és azt lágy melegen a torkába tölteni. A Rühöt koszt meglehet gyógyítani, ha 1 akó vízbe 6 font Kinzusz – 8 lat zöld Grispán, és 3 font Dohány meg főzetik, és ezt meg szűrven a Koszos birkán a rühes hely ezen langyos vízbe meg mosattatik; egy szóval: leg csálthatatlanabb orvosság a birkák minden nyaválája ellen az; ha a birka mindenkor szellős, és parag helyen legel, télen elegendő jó takarmányt kap, akkor hire sints a nyájban a mételynek, vagy más nyaválának.

16. Minthogy az előterjesztett rendszabásoknak sarkallatják az igaz hivségben, és jó gondviselésben van, erre nézve: a Számadó mind azt, a mi ezekkel ellenkezhetnék esküvésének szentsége alatt szorgalmatosan kerülni tartozik, úgy hogy: mi helyt az Uraság Jóságában el követett leg kisebb hivtelenség reá bizonyodik, az okozott kár kipotolása mellett, mint hiteszegett szolga másoknak példájára kenyerétől meg fosztatik, és ha az igazság kívánni fogja; testi képpen is bűnhődik.

## 5.

## Gyapjú eladási szerződés

1835

(PKL Sem. 100. Fasc. 104/1835.)

Ma alább kitett napon, holnapban, és esztendőben a Pétsi Nemes Seminarium Uraság részéről Nagyságos, és Fő Tisztelendő Praefectus Kelemen Joseff Ur előtt a t[i]t[u]lált Uraság birkáirul jövő tavaszal ezen folyo 1835-ik eszt[endőben], majus holnapban lenyirandó minden gyapjuja eránt Tekéntetes Nemes Somogy Várme-gyében Szil nevü helységben lakozó kereskedő zsidóval Stein Samuellel követke-zendő egyesség, s ilyen feltételek alatt, u[gy] m[int]

1. Hogy a megg nevezett Kereskedő Zsidó, akár mennyi gyapjuja lesz az Ura-ságnak, mind azt a legkissebb kifogás nélkül megtartya, s által veszi az Uraságnak mázsáján által mérve minden mázsát hetvenforéntokban pengőben kialakudva, azon föllül egy aranyat minden mázsára természetben értvén.

2. Mint hogy azon gyapjunak Tisztasága különösen sürgettetik, a nyírás előtt tartani szokott usztatáson, mely annak üdejében nékie tudtára lesz adva, jelen le-het ugyan, de azoknak usztatások eránt üres ki fogásai szerént a zaklatások sanyar-gattatások éppen meg nem engedődik, mind azon által illendően, s szükség képpen kétszer, sőt ha éppen a szükség ugy hozná magával, harmadszor is az usztatóba vezetni, abban le buktatni meg tétetődik.

3. Mivel a nyírésnél is jelen kíván a megnevezett vevő lenni, az ellen sints az Uraság, légyen meg, a nyírás napja usztatáskor tudtára adatik, annál inkább, hogy meg győződjk az Uraság igazság szeretetéről.

4. Valamint eddig mindig, ugy az idén is nékie minden mázsára két font gyapjut ad reá adásul mellyet a németek Eine...nek,<sup>829</sup> a Kereskedők pedig Tárának, mely mellett megkívánatik tőle, hogy azon gyapju eltakaréttására megkívántato, s ele-gendő zsákokat ő maga adjon jó idején.

5. Meghatározodott: hogy az Uraságnak bátorságára mindjárást Kétszáz azaz 200 foréntokat pengőben letegyen, jövő csütörtökön pedig azaz 16. áprilisban is-mét 400 mondván négy száz foréntokat pengőben okvetetlenül letegyen.

Melly egyesség ekként írásban foglaltatván nagyobb erősségnek okáért, és mind a két részről alá iratott és kinek kinek bátorságára Uraság pötsétje alatt ki adatott.

Költ Pétsen 11-ik Ápr[ilis] 1835-ik eszt[endőben]

Ratihabeo Josephus Kelemen Praef[ectus]

Matits Ferentz Tisztarto  
Samuel Stein

<sup>829</sup> Részben olvashatatlan gót betűs írás.



## 6.

Horváth János tisztartó véleménye a juhászatról

1849

(PKL Sem. 135. Fasc. 1. No.)

A pécsi t[ekintetes] Papnöveldei Uradalomba a birka tartásból eredhető jövedelemnek, és ezen birka tartásra fordítandó költségeknek kiszámítása

Minekelőtte ezen számításokat el kezdeném, következő észrevételeket szükségképpen előre kell bocsátanom:

a, A birka tartás ezen Uradalomban már igen régi, a melly csak abból is kitetzcik: hogy az Urbér behozatala után alig egy két év múlva – Bosta, Szőke, Szilvás helyiségek az Uraság birkái végett Urbéri pert indítottak ellene, melly pör majd csak nem jelen üdökig tartott, méglen a legelők elkülönözésével meg nem szüntetett.

Kell pedig azt tudni annak, ki a birka tartásról értekezni akar: hogy ezen gazdasági ág már régen tenyészik e, avagy csak mostani? Mert valmi nagy különbség és melly különböző eredmények és számítások nem fejlenek ki ott, hol ez talán most hozatott be, és ott, hol ez már régen kezeltetik? A midőn a mostanában, vagy kevés évek előtt, a birka tartást behozott gazdát elrémítik és a nem kedvező számítási következmények ötét el szomorítják, akkor a régi tenyésztő nyugott lélekkel számolálja fel: hogy, menyit haszna volt, és légyen; még akkor is, ha nyáját ne talán bal sors érte volna?

b, Jelen számításaimba alapul 1100 darabból álló birka nyáját veszek fel. Az Uradalom mostani körülállásaihoz képest – ezután a létszám jó formán csak annyi leendő, mind addig, méglen takarmány termesztését szaporítani és fellebb vinni nem fogja. Ezen birka nyájánál tekintetbe veendő a tavali és idej birkák állapotát; tehát ezen két évben a birka nyájban történt elhullásokat éppen nem mellőzöm el. Ha a nyáj ily állapotból hasznos mutathatók elő, a kedvezőbb üdők jövedelmezését, csak a számítani nem tudó, s akaró gazda hozhat kétségbe!

c, A természetmennyeket és egyéb elő forduló tárgyakat a mostani üdőhöz közelítve, de meg bírálva veszem fel.

d, Számításaimat a teleltetés elejétől kezdve, egész jövő évi teleltetés üdejéig folytatom; tehát november hó közepétől kezdve egészen jövő évnek november hava közepéig.

## I. A birka tartás után keletkező haszon és jövedelem kimutatása!

## 1. Jövedelem a tavaszi nyírési gyapjából.

A telelésre fel hajtandó 1100 darabból tavaszi nyírésig fenmaradhat 1050 darab elő szám, mellyről reményleni lehet 1850 font gyapjút, ebből a bészarádási százalékot lehúzáva, marad kész pénzre való: 1813 ½ font. Ennek mászáját 85 forinttal számítva, várható 1541 f[orint] 47 6/12 c[onventios] p[engő].; azaz 3853 f[orint] 67 6/12 den[ár]

Jegyzékek és Észrevételek az 1. tételre:

A telelés alatti elhullás 50 darabra vettem fel. Ez ritka eset. Semmit se tesz: annál biztosítób a gyapju eredmény, ha több marad életbe. Ha jó teleltetése van az Uraság birkájának, és az adagok fősvényen és szűken nem szolgáltattnak ki, lehet általlában véve reményleni egyegy darab birkául 1 24/32 font gyapjut. Van példa: hogy 1836, [1]837-ben bő takarmány mellett 2 2/32 fontot is adott. Ez szerint adna 1050 birka 1837 ½ fontot, de mégis felvevén 1850 font, melyből a beszáradásra 2 font százalék. És így 36 ½ font. Tehát marad készpénzre 1813 ½. Mázsáját a gyapjunak 85 f[orint]val c[onventios] p[engő] teszem fel, mert a mostani időben, bizonyosan ennyi árért – de alább se – eladhati az Uradalom.

2. Jövedelem a szaporodtság számítása után.

Az 1100 darabbul áló nyájban 500, 520 anya birkák után, ha a hágatás céljára irányosan intéztetett, és az anyák jól tartattnak lehet reményleni 400 bárányt. De ha az öreg fokának 1/6 része, a bárány fokának meg 1/5 része is el döglene, ezek ki potlása és a nyáj kiegészítése, úgy más elő fordulható esetek után is, a szaporodtságbul csak a vissza maradható szám jöhet tekintetbe; ugyan azért a jelen rovatnál csak 85 bárányt számítok, melynek darabja téli fel hajtásra való időkor és 3 f[orint] 50 d[énár] w[áltó] következőképpen felhozok: 297 f[orint] 50 d[énárt].

Jegyzékek és Észrevételek az 2. tételre:

A birka nyájbul természet rende szerint, kit betegség, kit üdejére nézve némelly vész évenként el hull, de új szaporodtságával évenként magát ki ujitya, és kiegészíti! Amennyi tehát a fokából kivesszett annyi a bárányokbul oda számítandó, és csak az ezen fellüli szám jövend az új jövedelmi számításba. Ha tehát jelen esetben várhatni az anyák után 400 bárányt. Ebből elvételezve, és más betegség miatt, mindjárt ellésük után el veszhet 15. Maradna 385.

Ha különös idő járások és uralkodó betegségek miatt az öreg nyáj 1/6 veszne le, erre fel rovak 190.

Lesznek gyengébbek, kik tenyésztésre nem valók, ezek eladatnak üdején, ezekből ide teszek: 40.

Maradhati állapot: 385 darab.

Levonandók: 230.

Lehet azon szerencsétlenség is, hogy 1/5 a bárányoknak el döglölhet, ezt fel teszem 70.

Ekképpen leszámítván öszvetbe: 300 d[arab].

Az új számításba jöhet 85 d[arab].

Ennek árát felesleg nem tettem fel, mert példa van: hogy a kiselejtett bárányok párja nyarat szaka is 5 f[orint] váltóban adatott el.

Azonban megjegyezmem kell: hogy illy leszámítások ritka években történnek, mert ezen esetek, csak veszedelmes idő járások és nyaválák következősei; de még is fel hoztam általlába véve, hogy semmi vérmes számítást tenni neláczassuk. Az magából értetődik, hogy ha illy elhullások nem történnek minden évben akkor

bizonyosan több is a haszon a bárányokbul. A szaporodtságot természet és tapasztalás után vettem fel.

### 3. Jövedelem a bárány gyapjuból.

A tapasztalás után felvett bárány számbul nyírésre megmarad 305 darab, ennyiről váratik 152 font gyapju, melynek ára szinte 85 f[orint] c[onventios] p[engő] véve térszen 129 f[orint] 20 c[onventios] p[engő] váltóban: 323.

Jegyzékek és Észrevételek az 3. tételre:

Ha a számításba vett 385 bárány

1, Eladatik: 40.

2, Elveszhetnyi: 40.

Összesen: 80, maradni fog nyírásra 305 darab. A gyapju számításnál darabjárul felvettem 16/32 fontot, pedig az eddigi tapasztalás szerént még mind eddig több nyíretett le.

### 4. Jövedelem a kislejtettek árából.

Illy számu nyájban évenként legalább 1/10 része eladásra való. Én felveszek 100 darabot párját számlálva 5 f[orint] 50 d[énár] c[onventios] p[engő] esik érette 275 f[orint] c[onventios] p[engő] váltóban pedig 687 f[orint] 50 d[énár].

Jegyzékek és Észrevételek az 4. tételre:

A kislejtendőket itten 1/10 részét számítom, de ha takarmány szűke mutatkozik, akkor 1/9 vagy 1/8 részét is tanácsosabb eladni, mert hasznosabb a kevesebb, de jól tartott birkanyáj, mint sem a sillányan és nyomorultan tengődő nagyobb szám. Az árát párjának 5 f[orint] 50 d[énár] c[onventios] p[engő] tetettem ki. Ez, mostani üdőben sokkal fellebb ál. Az őszel 18 f[orint] 19 f[orint] 20 forintokért váltóban adták és vették itt pécssett. Eddigi tapasztalás szerént általlába véve évenként több is volt eladva, amidőn a betegség és más vész mint az idén és taval a nyáját nem pusztította. A gazdaság más ágaiban is elő fordulnak illy bal évek, és esetek. A vetéseket, szőlőket, természetvényeket és a többi – hányszor a jég elveri, és más szerentsétlenség éri? de azért károsak a fellebb említettem ágok és kezelésük? egyéb eránt megjegyzem előre is: hogy ezen kislejtetés a birkászatnál nagy figyelmet érdemel, és igen fontos eredményű! Mert a mellett: hogy a nyáj magát magából ki egészítette, ezen évenkénti belőle történendő eladással ismét bizonyos évek leforgása alatt maga fizeti ki a bele fordított minden tőké.

### 5. Jövedelem a kerge birkák elárult husából.

Évenként a kerge toklok és bárányok husából bejön 5 f[orint].

Jegyzékek és Észrevételek az 5. tételre:

Szokott évenként 6, 7 vagy 8 is olykor ezen betegségbe esni; és akkor hevenyében lemezzettvén, husok font számra eladatik.

### 6. Jövedelem a gyengébb bárányok eladása után.

A gyenge bárányok tavaszal el adván, árokból keletkezhethet 67 f[orint].

Jegyzékek és Észrevételek a 6. tételre:

A 40 gyenge bárányok párját 3 f[orint] 25 x[krajcá]rt tészon ki és így 20 párért esik 67 f[orint]. Ez szintén felesleg kitevé. Az idén is általlába 3 f[orint] 43 1/3 d[énár] w[áltóért] keltt el párjuk.

7. Jövedelem a dög bőrök árából.

A 190 darab külömb évü birka és 70 darab bárány bőrökért várandó 250 f[orint].

Jegyzékek és Észrevételek a 7. tételre:

Némelly gazdák ezen tételt számba nem veszik, de kell számítani: mert az eldöglött birkák száma, évenként a bárányokbul kiegészítettvén és betöltöttvén eképpen a foka is helyre hozva vagyon, t[udni] i[llick] év végével: toklok, az öregeket; bárányok a toklókat kipotolván, ugyan azért az elvesztek ha egész becsükkel se jövedelmezhettek is, de bőrük ára oda rovandó. Kivánandó marad, hogy az Isteni gondviselés illy, terhes éveket ne adjon és a nyájtok minden veszedelmet elhárítson.

8. Jövedelem a trágya után.

A trágya árát szekér számra nem teszem ki, mert a számítani tudó gazda, azt a gazdaságba fordítva mérlegezendí. Trágya minden féle mezei gazdaságnak lelke! Ha a gazda illendő trágyázással, szántóföldeit és réteit ellátja, ugy nem csak egyenlő erőben fentartattnak, hanem bő termésük által fáradságait meg jutalmazza. Ennélkül se a földek, se a rétek sokat nem érnek, és héjába valamely gazdaságban számszerint elő soroltatottnak.

Igy vagyon ezen Uradalomban is, hol a szántó földek illendően trágyázthatattnak, ott bő termés vagyon; hol kevesebbett és ritkán trágyával látattnak el, ott középserű termés, hol pediglen semmi trágyát földeinek nem adhatott sillány termést tapasztal. Az első esetre felhozom Hertelendet, hol állandó birka tartás vagyon, és alsó kerületből is a nyáj telelésre felhajtatik, annyi trágyát nyer, hogy évenként a fenyeresseire szükséges trágyán kívül 26–30 holdat illendően meg trágyázhat. Eképpen az akol alatti ugy nevezett Bicz földi két tábla szántó földje egyenlő erőben meg tartattván azt minden évben beveti és melly bő terméssel örvendeztetik meg? alábbi felvilágosításbul ki tetszik.

a, Biczföld délső részébe, melly 26 7/16 holdat tesz, tekintettbe nem vévén fel: hogy ebből 6 holdat zabbal és 5 holdat rozsal bevettve volt, és bő termést adott, csak azon 9 holdat jelelem ki, mellybe felébe burgonya termesztetett. Ebből esett az Uradalomnak felébe 800 p[ozsonyi] m[érő]. Ezen nagy termés tagadhatatlanul a trágya után keletkezett, és annak következése! Ha ezen termésbül csak 400 p[ozsonyi] mérőt veszek fel 50 x[krajcár]val mérejét számítva, a másik 400 p[ozsonyi] mérőt pedig a trágyázás és egyéb költségekre fel rovom, tészon az értéke az előbb érintett 400 mérőnek 333 f[orint] 33 1/3.

b, A másik északra eső Biczföldi táblába, melly 20 7/16 holdbul ál, volt – a búza le aratása után kellő elkészítéssel rozs vettve. Azon kívül, hogy az aratok része be-

lőle kivolt adva, és nem számlálván ide a kikészítési részt, maradt az Uradalomnak 254 pozs[onyi] m[érő] ehhez képest egyhold adott 12 2/4 p[ozsonyi] m[érő] Termést. Ha ezen szép termésnek csak 1/3 részét az elvetés előtt reá hordott trágya hatásának és hasznának tulajdonítom, ebbe essne 84 p[ozsonyi] m[érő] rozs, mellynek mérejét 4 f[orint]val véve, térszen váltóban 336 f[orint].

És így csak ezen kiszámolás szerint lenne a jövedelem 669 f[orint] 33 1/3 d[énár], mellyből a szalma árába betudván (a mi valóban jónagyítva van véve) 200.

Marad a trágya becsére 469 f[orint] 33 1/3 d[énár].

Nem hozom itt fel a Hertelendi 4 15/16 holdbul áló fenyerest, melly szinte trágyával jól ellátva, és mivelve lévén, husz szekér szénát adott, és azon kívül egész késő őszig zöld takarmányával az Uraság lovai tartattak. Hasonlóképpen a Tasonyát is kihagyom, mert feleslegesnek vélem a trágya becsét folytatólag kimutatni. Ezt csak az nem látta, ki szemét kész akarva be hunya!

A középszerű, és ritka trágyázásra nézve a szilvási majorságot és szántóföldeket hozom fel. Itt a birka nyáj tsak nyaratszok tartatik, és legeltetik, még is a fenyéresnek ellátása mellett 10–13 holdat évenként meg trágyázhatni lehet és trágyáztatik is, ha csak szőlőbe, vagy más hová az Uraság nem fordít valamelyes részt az itteni trágyából. Ez szerint a szilvási szántó földek középszerű termést adnak – akár a gabonából, akár a takarmány természetéből. Mégis én ezen középszerű trágyázás következtében, és javítással ezen tájéki szántóföldekben felszámítok 250 f[orint], mert bizonyos az hogy ha szilvási, és bostai földi ígyse trágyáztatnának, még az eddig nyerni szokott termésük is alább esne és ütne ki.

Ezen összevegből a szalma árába huzok 150 f[orint].

Marad a trágya becsre felrovandó 100 f[orint].

Ez bizonyára csekél számítás; de had légyen! nem szükséges bővebben kitenni, és felhozni.

Harmadik esetre a kökényi szántóföldek szolgáljanak; van ezen határba az Uraságnak nagyobb táblákra 209 2/16 hold szántóföldje. Ez számnak elég sok, de mivel itten trágyát csekélyet, vagy semmit se nyerhet, és ez is más hová fordítandó – se vehet – ha az üdő hárás nem segít, és ha kellő üdőben, móddal nem műveltettnek – máskép bizon kevés hasznót vesz belőlük. A többi alsó és felső kerületi régi szántóföldeket el hagyom: csak ezen felhozattakból is kiderül nyilván: hogy a trágya gazdaságba fordítva, melly nagy értékű és becsű és hogy soha a számító gazda annak árát szekér számra felhozni nem fogja.

Jegyzékek és Észrevételek a 8. tételre:

Gazdászati számítások szerint egy juh után, ha van elegendő alom nékie adva, naponnan lesz 1 ½ font trágya, tehát 365. nap alatt 547 fontot, de én csak 500 fontra az az öt mázsára teszem fel. Ehhez képest 100 után 500 mázsá 1100 után pedig 5500 mázsá várandó. Ha egy 4 lovas vagy ökrös szekeret jól meg rakva 15 mázsára számítok, az 5500 mázsából leend 366 szekérrel. Ennek következtében: ha egy 1200 négyszögöles holdra 12 szekert számítok a fellebbi trágya menyiséggel 30 holdat meg trágyáztatthatok, és ekkor egy négyzetlábra 2 ½ font trágya esni fog, melly a középszerű trágyázás neme. Ha pedig egy holdra 15 szekérrel hordat-

nék, akkor 1 négyzetlábra jövend 3 1/8 font trágya tehát egy négyszögöltre 18 6/8 font, melly majd csak nem fél kubik láb trágyát tesz ki – és ez már jobb, és nagyobb trágyázás lenne. A tapasztalás után indulva; öszve véve mind a két kerületet – a fenyerezekkel együtt 30–33 holdat évenként meg trágyázni bérunk. Ugy de ez mind kevés ahoz képest hogy az Uraság szükségei eképpen ki elégíttethessenek és ez kényszeríteni fogja az Uradalmi igazgatóságot, hogy egy felől a birka tenyésztést – kellő móddal – és előre jó kiszámítva nagyobbítva, másfelől pedig, a mit a birkászat után nem nyerhet meg, azt más moddal szerezze be. Tudom én, és esmérem jól a trágya nemeket – de ezen Uradalomban tsak az állati trágya a leg szükségesebb, és leg hasznosabb – mert leg jobb is, és itt apró gazdálkodások keveset használnak, hanem költeni kell az Uradalomnak – a miről máskor bővebben fogok értekezni.

A szilvási szántó földek bizon középszerű termést adnak, mert csak kicsinbe egy más után trágyáztatnak. Már a Bostai majorsági földnek északfelé dülő táblája mást mutat. Ezen szántó föld 13 1/16 holdbul ál, két esztendő előtt nagyobb része megvolt trágyázva. Az idén az aratási és kikészítési részekén kívül nyertt az Uraság róla 233 47/72 p[ozsonyi] m[érő] búzát, 11 1/72 rozst; Öszvetbe 244 56/72 p[ozsonyi] m[érő]t. Tehát 1 hold közel 18 mérőt adott.

Ha ezen szép jövedelemnek csak 1/11 a trágyának tulajdonítatik, ez tenne 60 p[ozsonyi] mérőt mellynek mérejét 5 f[orint] w[áltó]val számítva adna 300 f[orint] w[áltót], én pedig az egész kerületre felveszek csak 250 f[orint] w[áltót]. Tehát ebből is látni, hogy semmi tulságos és felesleges számítást nem teszek.

## II. A Birka tartásra fordítandó költségeknek kiszámítása

1. Az akol, pásztori ház és a birkászathoz tartozó mindennémű felszerelésekre.

Én ezen rovatra fordított költségeket, mind a két kerületre nézve 5 000 forintot váltóban téssen, mellynek 6 százalékos kamata tenne egy évre 300 f[orint] w[áltót], de számításomba nem veszem fel.

Jegyzetek és észrevételek az 1. tételre.

Hiteles adatok után bizonyosan 1816-tul kezdve egész 1849-ik esztendeig és így 34 évekre az eladott kiselejtezett birkákból 18 088 f[orint] 40 d[énár] w[áltó] az Uradalom pénztárába befizetett, tehát a birka nyáj maga magából való kiegészítése után 18 088 f[orint] 40 d[énár] w[áltó] jövedelmet hozott; e képpen általlába és egymásba számítva évenként 532 f[orint] 13 1/3 d[énár] váltóba. De az is bizonyos, hogy az épületekre elején és pedig egyszerre 5 000 f[orint] v[áltó] ki nem adatott. Ezek régi üdőben hazai módon építve és fel állítva voltak, csak későbbi üdőkben – egymás után – a mostani állapotba tétettek. A hertelendi birka akol 1831-ba még csak tervezve volt.

2. A nyájba fektetett tőkét.

Ám légyen 4 000 váltó forintra veszem fel, ennek 6 százalékos kamata tenne 240 f[orint] v[áltó], de ezt is a számításomból kihagyom. Mert a nyáj évenként

szaporodtságával magát kiegészítvén, a belőle évenként eladott és adandó kiselejtetteknek árával, már a fellebbi tőkét és ezeknek kamatait is kifizette, és egészen lerotta, következésképpen többé kamataikat fel hozni nem lehet, nem kell. Erős álitás! az igaz nagyba vágtam a fejszémet, de szavamat a tulsó lapon felhozandó jegyzékek szerint talán beváltandom?

Jegyzetek és észrevételek a 2. tételre.

Az sem ál, hogy a birka nyájba amidőn ezen gazdaság ága felálitatott egyszerre 4 000 f[orint] v[áltót] befektetett volna. Az Uraság birka nyája elejénten a dézma bárányokbul álitatott ki, ez lassanként maga magát szaporította – és csak későbbi üdőkben valami 26, 27 évek előtt nemesebb kossok, és anyák lassankénti vételével czélarányos szaporodással és szorgalmas iparral a mostani állapotára felvitetett, és emeltetett. Ha ezek így vagynak, pedig hitelessen így vagynak, akkor hibássan számíttatna egyszerre 9 000 f[orint] v[áltó] tőkének kamata. Én pedig még is számítani fogom 1825-től kezdve, de nem 9 000 f[orint] v[áltót], hanem csak 7 000 f[orint] tőkét. Mi, ki azon üdöbül valók vagyunk, jól tudjuk azt, hogy 1825-be nem hogy 9 000 f[orint], de 7 000 f[orint] se adatott ki a birkászati épületekre, és nyájra. Enyi tőkétül pedig a kamatot 1825-tul kezdve, és így 25 évekre számítani és mind egyre vezetni – sok! s felesleg! ám légyen még is! Hogy csak 7 000 f[orintot] veszek egyszerre fel, és 2 000 f[orinttal] kevesebbet számítok, oka az: hogy 1816-tul kezdve 1825-ig – a midőn pedig mind a nyájra, mind az épületekre addig vajmi kevés adatott ki. Az eladott selejtes birkák árából az általányos számítás szerint 4789 f[orint] 20 d[énár] v[áltó] jöven be a pénztárba, melyet én úgy tekéntek mit törlesztési öszveget vagy előkészületekre szolgálendő tőkét, ha ebből 2 000 f[orint] v[áltó] mint az épületek, ez nyáj rendezésére fordíthatott azt álitok, nem hogy hibázok, de keveset is rovok fel! Már most a tárgyra vissza térve 7 000 f[orint] v[áltó] tőkének kamata évenkénti letörlesztések be számításával, és utána tészen 5337 f[orint] 97 1/3 d[énár], hozzá adván magát a tőkét 7 000 f[orintot]. Ez tesz ki 12 337 f[orint] 97 1/3, de 1825-tul fogva bejött 15 303 f[orint] 33 1/3, melyből le huzva a 12 337 f[orint] 97 1/3, felderül, hogy 1848, 1849-i évekre a fellebbi letörlesztések után ujbol az Uradalom részére be jött 965 f[orint] 36 d[énár].

És íme ezek előre bocsátása után, melly nagy külömbség a Papnöveldei Uradalomra nézve, és melly nagy haszna van nékie abbul, hogy ezen gazdasági ágot régen tenyésztik! a mellyet pedig a nem régi, és ne talán mostán behozandó kezeléstől se ő, se más nem várhatna. Vissza térve tehát a fellebbi számításra, bebizonyítottam, hogy a tiszteltt Uradalomban se az épületekre, se a nyájba fektetett tőkétül már most kamatot számítani se lehet, se kell.

3. Az épületek, ezeknek kerítései, kapui, fedeleire és egyebek kiigazítására kiteszek évenete 150 f[orinto]t.

Jegyzetek és észrevételek a 3. tételre.

Ezen öszveg se megy, se ment fel évenként, de ha évenként a jövedelemből ezen címre enyi rovatik le is, és ha tsak fele is ment, vagy menne fel, és ide fordíttatnék,

akkor 15 éveket felvevén, 75 f[orint]-val, 1125 f[orint] v[áltó] fen fog maradni a ne talán bekövetkezendő nagyobb javításokra.

#### 4. A köz adóba.

Mivel még eddig se a nyájtol, se az épületektől az Uraság nem adozott, addig erre semmit se rovak fel.

Jegyzetek és észrevételek a 4. tételre.

Az 1-ő és 2-ik tételekre tett jegyzeteimbe kímutattam, hogy majd a tiszta jövedelmből ez is könnyen kifizethető leend.

#### 5. A birkák tartására.

Itt leg inkább a téli tartás jövend számításba. Ezen teletetést számlálom november hó közepétől kezdve egész reá jövő évnek április hó közepéig, és így 150 napokra:

a, Ha 150. napokra általlába egyet a másikba véve minden darabra számítok 1 ½ font I.-ő osztály béli takarmányt, de még is az öreg ürüknél valo lerovás tekintetbe vételével, akkor kívántatik 1100 darab részére 2 000 mázsa. Ennek árát 1 f[orint] 15 d[énárba] számítva felrovok 2530 f[orintot].

b, A birkák jó karbani tartására az 1 ½ font jó takarmány mellett kell még szalma is, hogy a gyomruk meg telhessen, és mindenikre számítok – ezen szűk üdőben is – 1 fontot (bár volna több szalma, hogy 2 fontot minden darabra lehetne fel venni) de itten 1100-ra csak 1200 mázsát rovak fel, és ennek mázsáját 30 d[énárért] számítván kellene fel írnom 360 forintokat v[áltó]t, de kihagyom mert a trágya becsűjénél fel hoztam.

c, Noha az a, alatti tételnél az 1 ½ font takarmány számítás mellett az anyákra 42 napra 1 ½ font szénával többet felrottam ugyan, de mind az ellendő bárányokra, mind az egész főka jobb ellátása végett burgonyát is fel hozok. Az idén van, de nem mindég enyi termés. Ha az idei termésből a birkáknak kiszolgáltatnék 340 p[ozsonyi] mérő, ennek mérőjét 50 x[krajcár]val véve tenni fogna ezen pótlék takarmánynak az ára 283 f[orint] 33 1/3.

d, Zabot egész évre általába 50 p[ozsonyi] mérőt hozok fel 2 f[orint] 50 d[énár] v[áltó] véve lészen 125 f[orint].

e, Minden darab birkára 14 nap leforgása alatt 1/332 font sót vevén ez tenne 893/900 font sót, 16 f[orint] 25 d[énár] v[áltót] = 146 f[orint] 25 d[énárt].

Jegyzetek és észrevételek az 5. tételre.

A birka tartásra általába kell minden darabra 2 font takarmányt számítani mellynek 2/3 széna és más pótlék takarmány, 1/3 pedig szalma; de mind ezek nem legszűkebben kimérve. Különös figyelmet fordítani kell pedig az kosok, anyákra és tokló, meg bárány fókákra. Ehez képest tettem felszámításaimat is. Mivel ezen 150 nap alatt lesznek (amint valoban vagynak is) olyan napok mellyekbe a nyájjal ki hajtani lehet – evvel a takarmány kíméltettvén, a nyájra reá rótt takarmány mennyiség évenként nem fog fel étetni, és így se annyi széna, vagy potlék takarmány se ennyi szalma nem is lészen szükséges, és így a kitett ár se fog annyira



menni. Azonba az előre gondoskodó gazda kötelessége mindég előre szorgoskodni és azon lenni, hogy szükséges takarmánya beszereztesen. A takarmány árát – a mint most ál, nem úgy vettem fel, hanem mint takarítása üdejében keltt, olyan szekerek, mint Uraság réteiről beszálítottak, s hordattak – lehetett rajtok – némelyiken 5, 6, 7, némelyiken 8, 9, 10 mázsa is. Illyen szekeret 5 f[orint], 6 f[orint] 30, 7 f[orint], 7 f[orint] 30 x[krajcár], 8 f[orint], 9 f[orint], 10 f[orint], lehetett venni mint hogy pedig szemtanuja valék annak, hogy alig egy két valamire való szekér volt – és inkább nagyon közepszerűek és kitsinyek – általában véve mázsáját széna és sarjunak, úgy a többi potléknak is 1 f[orint] 9 x[krajcár]ra tettem ki. A szalmát se oltó áron hoztam fel, mert ha ezen kitett menyiséget 60 öltre veszem, öle 6 f[orint]-ba fog jönni. A mostani drága ár, úgy is múllandó és csak a rendkívüli környül állásoknak következménye. Az előbbi években nem volt bizony ára se a szénának, annál inkább a szalmának, örült a gazda, ha a birkatartás által hasznót hajthatott azokból magának.

6. Usztatási és nyirési költségekre 180 f[orint].

7. Orvosságokra 15 f[orint].

8. Nyári legeltetésre.

De erre semmit se számítok, mert az Uraságnak vagyon leelője. Hol közös a legelő, ha nem tart rajta birkát, a polgárok feletetik jóságukkal, hol pedig elkülönözve vagyon, ott jobban nem használhatja mint a birka tartással.

Jegyzetek és észrevételek a 8. tételre.

A legelőt csak azok számíthatják, kik birkát kibérlett jóságban tartanak.

a. Birkás fizetésére.

A, A Gazda fizetésére:

a, Kész pénzben: 104 f[orint]

b, 100 font sóért 28 f[orint] 88 1/3 d[énár]

c, 30 p[ozsonyi] m[érő] búza ára 6 f[orint]val: 180 f[orint]

d, 30 p[ozsonyi] m[érő] rozs ára 4 f[orint]val: 120 f[orint]

e, 6 akó bor ára 8 f[orint]val: 48 f[orint]

f, 4 szekér széna 7 f[orint] 30 x[krajcárral]: 30 f[orint]

g, 15 öl fa 7 f[orint]val: 122 f[orint] 50

h, 6 hold földbére 3 f[orint]val: 18 f[orint]

Lakását és kertét nem számlálom, mert ennek kamata úgy a befordított tőkébe lenni értetik.

Öszvetbe: 651 f[orint] 38 1/3 d[énár]

B, A hertelendi bujtár fizetésére:

a, Kész pénzt a gazdátul nyer.

b, 25 font só ára: 7 f[orint] 13 1/3

c, 10 p[ozsonyi] m[érő] búza ára 6 f[orint]val: 60 f[orint]

d, 14 p[ozsonyi] m[érő] rozs 4 f[orint]val: 56 f[orint]

e, 2 akó bor 8 f[orint]val: 16 f[orint]

f, Tanyafa 9 öl 5 f[orint]val: 45 f[orint]

Öszvetbe: 184 f[orintval] 13 1/3

Ezen fellül a gazdának fáradozásáért:

- 1, A tavasz gypju árából 10 berbe: 385 f[orint] 36 d[énár]
  - 2, Bárány gypju árából: 32 f[orint] 30 d[énár]
  3. Kiselejtett birkák árából: 68 f[orint] 75 d[énár]
  4. A gyengébb bárányok árából: 6 f[orint] 70 d[énár]
- Öszvetbe: 493 f[orint] 11 d[énár]

Ehez képest:

- I. A birkás gazdának fizetése: 651 f[orint] 38 1/3 d[énár]  
493 f[orint] 11 d[énár]

Öszvetbe: 1144 f[orint] 49 1/3 d[énár]

- II. Hertelendi bujtárra: 184 f[orint] 22 1/3 d[énár]  
Mindössze: 1328 f[orint] 71 5/12 d[énár]

Jegyzetek és észrevételek a 9. tételre.

A birkás fizetése a mostani drágaság szerint a mint úgy is látszik, van felhozva. Ha oltsobban leendenek a termesztmények mellyeket nyerni fog bérébe, akkor természetesen sokkal alább is fog szálni. Már 1831.ikbe midőn az új fizetés azon üdöbéli N[agy] T[iszteletű] Alkormányzó Urnak terve szerint behozatott és a melly üdöben magam is az régi fizetés meg szüntetése mellett dolgoztam, beadván számításaimat, 1181 f[orint] 55 d[énár] v[áltót] ütött ki, és rugott fel. De ha a birkás fizetése nagyinak és az termesztmények ára is mellyek a birka tartásnál elkelne, drágának lenni látszanak, drágább lesz a gypju ára is, így tehát egyik a másikkal mérlegezni fog. Egyébb eránt a birkás fizetése eránt nékem következendő észrevételeim vagynak. Az igaz, úgy látszik: hogy a Birkás fizetése a mostani ár szerint a jövedelemnek majd csak nem 4 9/16 részét elnyeli és a költségeknek nem egészen – de kevés hiba nélkül ¼ üti fel. Ugy de az általam kiszámított birkás fizetése két részből áll, u[gy] m[int]:

- 1, kész pénzbul, melly térszen 633 f[orint] 21 5/12 d[énárt]
- 2, A termesztmények árából, mellyet nyer a mai nagy áron fel véve: 695

f[orint] 50

Öszvetbe: 1328 f[orint] 71 5/12 d[énár] és pedig:

- I. 1, maga fizetése 104 f[orint]  
2, Só ára 28 f[orint] 88 1/3  
3, tizedbe 493 f[orint] 11  
4, Bujtár sója 7 f[orint] 22 1/12  
Mindössze: 633 f[orint] 21 5/12

- II. Élelem bére tenne:

- 1, maga része 30 m[érő] búza 30 m[érő] rozs
  - 2, Hertelendi bujtára 10 m[érő] búza, 14 m[érő] rozs
- Öszvetbe 40 m[érő] búza, 44 m[érő] rozs

Ezen gabonából kell a bujtárokat ide számítani, negyed magát tartani, tehát esik egy egyre 7 2/4 búza, 7 2/4 rozs, azaz egy egyre 15 p[ozsonyi] mérő ebből pedig nem élhet el! lám a szokszor fel hozni szeretett Toponári bujtár kap 6 m[érő]

buzát, 18 m[érő] rozsot, öszvetbe 24 p[ozsonyi] mérőt. Ennek következtében, ha nem termeszt gabonát, nem élhetnek el. Ugyan azért e végett van nékie adva: 3 hold őszi, 3 hold tavaszi vetés alá a maga költségén művelendő. A kész pénzből 695 f[orint] 99 1/3 d[énár]bul maga és három bujtárjai tartattnak és fizetettnek a hertelendi bujtárral együtt. Már pedig ezen kívül Szilváson a ház tartására szükséges:

a, 400 font marha hus, ez nem sok, 16 d[énár]val véve fontját tesz: 106 f[orint] 66 2/3 d[énár]

b, Két és fél akó zsír, 1 f[orint] 15 d[énár]val: 200 f[orint]

c, Másfél mázsa szalonna, fontját 50-val: 90 f[orint]

d, Ölfájának az erdőből be szállítására a lakásába ölet 3 f[orint] 30 d[énár]val számítva: 53 f[orint] 50

e, Hat hold művelésére kell költség:

1, 3 holdnak őszi alá való háromszori szántása, 3 f[orint]-val: 36 f[orint]

2, Mag: számítva 1 3/8 pozs[onyi] mérővel 4 1/8 p[ozsonyi] m[érő], 12 f[orint]-val: 24 f[orint]

3, Hat arató 50 f[orint] 57

4, egy kéve kötő 1 f[orint] 30

5, 3 tavaszi hold szántására 4 f[orint]-val: 12 f[orint]

6, magnak 1 2/4 mérő három holdba 4 2/4 mérő, 2 f[orint] 30 d[énár]val térszen: 11 f[orint] 25.

7, 4 arató 50 d[énár], térszen 2 f[orint] 16

8, 1 kéve kötő 1 f[orint]

Öszvetbe: 107 f[orint] 41 2/3 d[énár]

f, Vaj is kell a házba 1 1/2 mázsa 1 f[orint]val, fontját: 120 f[orint]

Mindössze: 677 f[orint] 58 1/3.

Ha ez alá teszük az ő fizetését: 625 f[orint] v[áltó] 99 1/3. A költsége többet tesz 52 f[orint] 59.

Ugye de fizetni kell négy cselédjeit:

		1848	1849
A	A hertelendi kap	60 f.	50 f.
B	Lent 1-ő bujtárja	75 f.	65 f.
C,	Lent a 2. bujtárja	60 f.	50f.
D,	Lent a 3. bujtárja	40 f	40 f.
	Öszvetbe	235 f.	205 f.

Kérdem: ezt honnét veszi? és így az fellebbivel mindössze: 257 f[orint] 59 d[énár] Tehát maga nem hogy fizetést húzna, de még károsodik 257 f[orint] 59 d[énár] val.

Ezért, és ilyen jövedelemért senki se lesz birkás gazda. Jó lenne bizon az Uradalomnak magukat illy formán ellátni: ha a birkás gazda a bujtárokat magáéból eltartandja.

Én pedig a birkás gazda részére még e következőket veszek fel. t[udni] i[llik]

- a, 1 kalapot 6 f[orint]
- b, 2 pár csizmáért 30 f[orint]
- c, 1 pár fejelésre 7 f[orint] 30
- d, Nadrágra és öltönyre
- e, Egy mellényre: 40 f[orint]
- f, Egy hoszu szürre 28 f[orint]
- Öszvetbe 111 f[orint] 30 d[énár]

Kérdem tehát újra ezeket honnét fizeti? pedig ezen ruházat nemüeknek meg kell lenni a szolgálata alatt.

És azután mi nem kell még egy házi tartásra? hol anyi bujtár élődik, kik regvel reggelivel ellátva, tarisznyájukba ismét visznek, estve pedig estebédelnék, ide nagy költség kell. Továbbá: ló, tehén és sertés nélkül se lehet el. Ezek szerint tehát csendes lélekkel mindent felszámítva sok e fizetése az Uraság birkásának, vagy nem? ítélje meg a Felsőbbség. Én mindég a mellett leszek, hogy a birkás fizetése (ha nékem ints) jó legyen, mert nem azt mondanám, hogy a mostani fizetése szerint egy birka legeltetése és őrzése bekerül 1 f[orint] 12 x[krajcár]ba! Ha nem úgy veszem fel:

a, Hogy ezen pásztor embereknek kezére van bízva 1100 darabbul álló nyáj, melly egyet a másikba véve 5 f[orint]-val tészen 5 500 f[orintot].

b, Hord a hátán gypjút, melly tehet ki a tavaszi 3853 f[orint] 67 6/12 d[énárt], és báranygypjút 323 f[orintot].

c, Kijöhet belőle kiselejtés által 687 f[orint] 50.

d, Trágya után 500 f[orint].

Öszvetbe 10 864 f[orint] 17 6/12 d[énár].

Ebből várom én a folyó évi költségem vissza térítését, gazdaságom évenkénti javulását tehát 10, 11 000 f[orin]tot?

Nem ad e ki a számítani tudó gazda erre 1300 f[orintot] és nem őrzie azon drága tőkét, melly évenként még anyit ad mint a befordított tőke, és annál inkább, mert ezen Uradalomba a nyáj régen letisztázta magába, mind a szükséges épületek és felszerelésükre befordított tőkét.

Én 11 000 f[orint] után 1100 darabul álo nyájamban minden 100 darabba 1000 f[orintot] számlálok, tízbe 100 f[orintot], egybe tehát 10 f[orintot], és ekkor a birkás gazdának minden darab őrzése után 1 f[orint] 12 x[krajcár]rt sokalhatok e? bizonyára nem, és ezt minden számítani tudó, és akaró gazda könnyen átláthatya! Fontolyuk meg továbbá azt is: hogy ezen pásztor emberek, a mint fellebb volt mondva, legeltetnek, őriznek, kezelnek egy olly nyájt melly 1100 daraba fel véve felér 5500 f[orin]tot (most is 18 f[orint], 19 f[orint], 20 f[orint] párjuk) mellynek gypju értéke tesz 3500 f[orintot], kiselejtés által belőle kikerül 500 f[orint], egyéb jövedelméből 500 f[orint] és így szemük előtt legelnek ők 10 000 f[orin]tot. melly nagy gondnak kell tehát erre lenni? és egy gondatlan itatás, egy rossz helyen való legeltetés ezt mind tönkre teheti! akkor a számító gazda ha meg gondolja, hogy

ezen uradalomban a legeltetés – részekben – fokánként elszakasztva, több helyeken történik, melly nagy vigyázatot igényel ez! kotzkáztatya e a tőkét? ugyan azért soknak fog e lázthatni nékie a birkási fizetés? más ítélje meg.

10. Kos vételekre évenként kiteszek 250 f[orint].

A költségi rovatok összege 5008 f[orint] 29 9/12 d[énár]

Ha a jövedelmi rovatok összegéből 6053 f[orint] 10/12 d[énár]

Lerovattnak a költségekre kitett 5008 f[orint] 29 9/12 d[énár]

A jövedelemre fenmaradnának 1044 f[orint] 71 1/12 d[énár]

Ezek előre bocsátása után, hasznos volt tehát és hasznos is ezen Uradalomban a birka tartás, mert:

1, Nem tsak az évenként tartására fordított költségeket mind ki fizette, de még tiszta jövedelmet is adott.

2, Az épületekre, és ezek felszerelésére; úgy a birkanyájba befektetett tőkét, kamataival együtt letisztáztá.

3, Evvel az Uradalomnak egy olly, és anyi értékű tőkét ujbol szerzett, megnyit a mostani karbani nyáj és épületek érnek.

4, Ez szerént, ha veszedelem érne is mind a nyáját, mind az épületeket (amitől Isten mentse meg az Uradalmat) az Uraság költségei meg térítve vagynak.

5, Ha az Isteni gondviselés a veszedelmet elforditya és a nyáj tovább folytatólag kezeltetik, amit kell is, ha álnak észrevételeim, tizenkét esztendő alatt ujra még anyi tőkét hoz be maga magából!

6, Ha a költségek nagyra megynek, bizonyára a gypju ára is drágább lesz csak az eladásba előre látás, és vigyázat légyen.

7, A Papnöveldei Uradalom mezei gazdasága csak ígyse álhatna fel, ha birkát nem tartana, mert trágya nélkül mit sem érne.

8, Illy következmények után kell nékie a birka tenyésztést okos számítással szaporítani, mert evvel a birka jövedelem több, birka szaporítás után meg mezei gazdasága jobb lábon állani fog. A pásztor fizetés ugyan azon marad még akkor is ha 200, 250 vagy 300-al is többre emeli a nyáj számát, de ebből melly hasznok fognak mutatkozni? erről máskor bővebben.

9, Ne rémítse el az Uradalmat az idei, és a tavali veszedelem. Ez ritka évekbe történt edig, mert a kedvezőbb évek majd kipotolják! Hát más gazdasági ágba nem történik e veszedelem?

Így számítottam én 28 évek előtt amidőn a nyáj állapotának jobb karba álitásán fáradozó akkori Alkormányzó úr mellett nem csekély részt vettem magam is. Én akkor mondhatom, számtanilag kimutattam: hogy az Uradalomnak akkoriba 1490 f[orint] 53 1/3 d[énár] tiszta jövedelme volt – a trágyán kívül – mind a mellett is, hogy 660 f[orint] kamatot is költségi rovatba fel hoztam. De az is igaz marad: hogy más Uradalomnál a birkászat későbbi behozatala által, más eredmények keletkezhetnek!

A mellyeket itt elő adtam, ezek az én személyes véleményeim, és meg győződésem! ha másokétól el térek, tisztelve kinek kinek véleményét, magaméval senkit meg bántani nem akartam. Hosszabbra terjedett ugyan értekezésem, de kellett

álításaimat nem csak oda vettve, hanem bővebben kifejtve bebizonyítani. Bezárom tehát értekezésemet Columellának (libro VII. Capite II), azon betses mondásával „Post majores, quadrupceles ovilli pecoris secunda rata est, quae prima fit, si ad utilitatis magnitudinem referas”.

Irtam Pétsett December hó 6-a. 1849.  
Uradalmi Tisztartó

Horváth János

7.  
Kanász felfogadása  
1776  
(PKL Sem. 254. Fasc. 18. No.)

Anno 1776. die 24. Aprilis kezdődik Esztendeje Boldog Istvány kanásznak kinek is Esztendeig való hiv szolgálattyáért lészen neki fizetése

Kész Pénz 20 flni idest husz forint  
kenyerinek való Búza 28 poszonyi mérő  
Soó 50 £. [font]  
Kaposzta 50 fej.  
Tüzsre való Fa 1 öll.

Item az egyházbéren lévő kiss darab Rét és 20 darab sörtvés tartás mely fizetésért köteles Eő is híven és igazan szolgálni Bujtárt is azon fizetésbül tartani és az elejibe adott sörtvesekről szamot adni. Pécs ut supra approbatur

Sey Antal Tisztartó

8.  
Král József kanonok véleménye az uradalmi sertéstartásról  
1830  
(PPL 376/1830)

Próbatételül készített föl számolás (Calculus) Azon Gazdaságbéli Kérdésre: Ha a Pécsi Seminarium Uraságnak a sörtvés Tenyésztés hasznos-e vagy káros?

Hol mocsáros Helyek, és makk termő erdők vagynak, ezenkívül a sörfőzés, vagy pálinka égetés divatban van, ott különös vigyázat, és szorgalmatos gondviselés mellett, sörtvéseket nevelni, az Uraságnak hasznos, és nem utolsó gazdaság, mert a nagy szaporaság és a külömbféle mosadékból származott olcsó táplálás kész hasznot hajthat az Uraságnak. Ellenben: ha a szorgalmatos gondviselés hibáz és egyedül a makk-termő erdők, vagy az életesháznál (Granarium) és a változni szokott számadó Kanásznak hivségére támoszkodni kell, ott a sörtvés-tartásból nem haszon, hanem tetemes kár szokott következni, a mit e jelen való föl számolás bizonyitt.

Igy p[éldának] o[káért] a Pécsi Seminarium Uraságnak vagyon mindössze 100 darab sörtvése – a számadó Kanásznak adatik 100 darabra 20 darabnak tartása.

A 100 darab sörtvésnek középára tiz forintyával tészen 1000 for[intot]

Esztendei Költség:

1. Ezen summának esztendei Interesse:

60 f[orin]t

2. Minden darabnak esztendei tartása: sôt, gabonát, eleséget, szalmát és makkoltatást ide számlálván öt forintyával 500 f[orin]t

3. A számadónak 20 darab sörtvéseit tartani 100 f[orin]t

4. A számadónak Esztendei füzetése 70 f[orin]t

5. A számadónak 100 font só 17f[orin]t x[krajcár]

6. A számadónak hat pár Bocskor 1 forintyával 6 f[orin]t

7. A számadónak 40 Pozsonyi mérő Gabona 2 f. 30 xr. 100 f[orin]t

8. A számadónak 1 Pozsonyi mérő Főzelék (Bab) 4 forintyával 4 f[orin]t

9. A számadónak 4 akó Bor 3 forintyával 12 f[orin]t

10. A számadónak 100 Fej Káposzta 2 forintyával 2 f[orin]t

11. A számadónak Ház és Óllak igazítására 10 f[orin]t

12. A számadónak Robotért az eleség ki hordására és fahordásra 10 f[orin]t

13. A számadónak Esztendei fának és kertnek haszonvételért 10 f[orin]t

Summa: 901 f[orin]t

30 xr [krajcár]

Esztendei haszon:

1. Adatik az Uraság számára hízlatni 36 darab görhes südő, párja 12 f[orin]t: 432 f[orin]t.

2. Adatik az Uraság számára 30 kis malacz sütni, párja 36 x[krajcár]: 18 f[orin]t

3. El-adatik esztendőnként 10 darab sörtvés, párja 12 f[orin]t: 120 f[orin]t

Summa: 570 f[orin]t

Melly a fönnt kitett 901 f[orin]t 30 xr [krajcár] Kölcségből kivétetvén marad kárban 331 f[orin]t 30 xr [krajcár].

De még más Észrevételek és okokra is káros a sörtvés Tenyésztés a Nemes Seminarium Uraságnak. Mert:

1. Husztóton, hol csak 9 6/8 sessió vagyon, egy Hajdut a sörtvések miatt tart az Uraság, kinek esztendei füzetését és ruházatját lehet számlálni száz nyolcvan for[int] váltóba.

2. Noha sok eleség és só az Uraság sörtvéseinek számára esztendőnként kiadatik, mindazon által olly görhes südők hajtának az Uraság Udvarába hízlatni, hogy a leg-jobb eleséggel fél esztendőnél is tovább kell hízlatni, míg valamire mennek; holott közönségessen négy holnap elegendő a hízlatásra, ha csak a südő gyöngé korában a rossz tartás és gondatlanság miatt meg nem csökkent, mert akkor sokkal több eleség kívántatik, azért hasznosabb nem tartani, mint hitvánra hijjába költeni. Ez pedig onnént történik, mivel:

3. A kiadott eleséget a Hajdu bizonyította szerént a Kanász kiostállja és a sörtvéseknek csak a szemetet adgya; ezen kívül több sörtvést tart magának, mint szabad volna; a sörtvéseket, mindég adgya, veszi, az Uraságé közül a jobbakat kicseréli, ellenben a Kanász bizonyította szerént: onnént van: mert a Hajdu az eleséget eltulajdonította, és a maga hasznára fordította – és a ki az Uraság Udvarába behajtott hizlalni való sörtvéseket megtekinti, mind ezeket könnyen elhiheti. Innént származik a Hajdu és Kanász között a sok czivalkodás, melly mindenkor az Uraságnak leginkább káros, úgy hogy:

4. A Hajdu haragjában sokszor semmit sem ad az Uraság sörtvéseinek.

És azért mind a fölszámolásnak, mind ezen rendetlenségnek következtében, az én alázatos vélekedésem, és Javallatom az volna, hogy a sörtvés Tenyésztés, ha csak jobb gondviselés után valami hasznot nem fog hajtani mulljon el a Seminarium Uraságnál, mert:

a, Rossz Gazdaság az melly az Uraságnak semmi hasznot nem hajt, ha pedig még bizonyos kár is következik belőle, annál rosszabb.

b, Ámbár a Seminarium Uraságnak makk termő erdei vagynak, de mivel azok többnyire bükkösök, mellyek közönségesen csak minden hetedik esztendőben szoktak bőven teremni, és a Jobbágyság azokat örömet ki bírleli, az Uraság sörtvéseit többnyire az életes házból kell tartani. Mire nézve: ha bőven adatik ki az eleség sokba kerül a Tartás, ha szűken éhhen vesznek el, ha makk van, sokk Árenda el marad miattok.

c, Mivel a Számadó Kanász Lakása távol és félre esik, de a mezei Gazaság miatt a Tisztség nem is ér reá: hogy az Uraság sörtvéseit gyakran meg tekintvén, a kanászt szemmel tartsa, ezen okbul úgy bánhat ez az Uraság Jószágával, a mint néki tetszik. Azért is már többször tapasztaltatott, hogy a maga számára több sörtvéseket tartott, mint szabad lett volna, és az Uraság serege között idegen sörtvéseket is makkoltatott és Teleltetett. Innént következik:

d, Hogy majd a gondatlanság, majd a hivatlenség miatt az Uraság sörtvései igen el soványkodnak, mellyeknek meg hizlalására sokkal több idő és eleség kívántatik, mint ha jó husban volnának.

e, Ha az Uraság sörtvéseket nem is tartana nem volna szükség sörtvésért, vagy Zsírért vásárookra költségeskedni, a Pécsi Piaczon mindenkor lehetne az Uraság számára annak üdejében hizlalni való sörtvéseket venni, és az Udvarban meg hizlalni.

f, Minthogy a Seminarium Uraság a hely szűk volta miatt sörtvéseket nagy számmal nem tarthat, mellyékből minden esztendőben százanként el adhatna, az a 36 darab sovány südő, melly az Uraság számára esztendőnként kívántatik, nem érdemes, hogy az Uraság e miatt Számadó Kanászt és Hajdut fűzessen. Végtegre:

g, Ha a dög vagy más szerencsétlen eset miatt történhető kár számba nem vétetik is, azt mindazon által tekintetbe kell venni, hogy az Uraság Számadó Kanásszánál sok csavargó szegény Legények szoktak tanyázni, kik az Uraságnak gyakran sok bajt és költséget okoznak, mert gyanuba vagy valóságos Tolvajlásba keveredvén, meg fogattatnak, Uraság székére idéztetnek, és mennél tovább tartatik miattok a Törvény, annál több költségbe kerülnek.



És ezen okokra nézve: állítottam én: hogy a sörtvés Tenyésztés a Seminárium Uraságnak káros – azonban ha az illető Urodalmi Tiszttség az elő hozott okokat ellenkező és erősebb vitatásokkal el döntheti és a sörtvés Tenyésztésből származott hasznót, mint bizonyos Gazdasági Jövedelmet bé mutathattya, én a fönnt elő adott Javallatomtul el állok; különben pedig, mind a sörtvések el-adássát, mind a Kanásznak és Husztóti Hajdunak el bocsájtássát, egyedül az Urodalom javára nézve alázatosan tanácslom.

Pécsett December 21.én 1828.

Král vice-praefectus

9.

Král József kanonok véleménye a sertéshízalásról

1851

(PKL Sem. 194. Fasc. 7. No.)

Tapasztalás tanítya meg a Gazdát számolni

Minden gazdász – valamint a kereskedés is – Ipar után, leginkább valódi helyes számoláson, és tapasztaláson alapszik. Melly mint az Iránytű, egy kis tájékozással nyilván megmutattya: mi hoz hasznót, mi tesz kárt? Számoljon tehát minden gazda előre magával, és körülményeivel, jól megfontolván mindennek valódi okát, különben a sok változékony okoskodás – vagy hitegetés miatt – kivált az ígért nyereség tsábító reményje által, könnyen tévedésbe jön.

Már régen meg volt vitatva a Pécsi Seminarium Uraságnál azon kérdés: miől némelyek újra álmódzni kezdenek: vallyon hasznos-é? vagy káros ezen Intézetnek I, a sörtvés nyáj tartása?

II. az esztendőnként szükséges sörtvések házi hízalása? és a folytonos tapasztaláson épült számolás oda mutatott: hogy az első káros, a második ellenben, legalább eddig hasznos volt. Ki nem hiszi, nézze meg a számadásokat, vagy tegyen tapasztalást és igazolni fogja szavaimat.

De minthogy a kételkedő és mindig ujjítani vágó lélek soha sem nyugszik, míg maga kárán nem tanul, hanem mindenütt arany hegyeket ígér; lássuk röviden egy kis megnyugtatósul azon indokokat, mellyek ezen Intézetnél a sörtvés nyáj tartását megszüntetni – a házi hízalást pedig tovább is folytatni javallották; miből nyilván ki derül, hogy azok a régi vén gazdák sem voltak ám olyan oktalanok, mint most némelyek gondolják, ők is tudtak számolni.

Tudták Ők is, hogy hol berkes, posványos vidék, rengeteg makkos erdők vagynak, ott sörtvés nyáját tartani, tenyésztetni hasznos, de tsak azon gazdának, ki maga lát utána, és nem kénytelen egészen idegen kezekre, másnak hívségére bízni; ellenben: azt is tapasztalták: hogy a ki másra bízva nyáját, más eszi meg szalonnáját.

I. Meg szüntetett tehát 1828-ban Husztóton a sörtvés nyáj tartás; mert:

1, Távol lévén a nyáj, nem lehetett mindenkor kellőleg utána látni. De ugyan hol is van az a biztos Embner, ki magára hagyva, oly híven őrzi, védi és kezeli más jószágát mint a magáét? hiszen minden ember keze maga felé hajlik. Miből ezután

2, Az következett: hogy a Kanásznak béribbe sörtvés tartás is engedettvén (100-ra 15 darab) több és jobb sörtvései voltak, mint az Uraságnak; adta, vette, cserélte őket, a mint néki tetszett; a Csavargók mindig nála tanyáztak; ha makk termett, a sok drága makkot, ha nem termett, a még drágább magot, gabonát a sörtvések megemésztették, vagyis inkább csak föl rovatott, hogy meg emésztették. Mert oly hitvány görheseket hajtottak be hizlalni, mint az agár; millyeneket 20 v[agy] 25 v[áltó]forinton a piacon könnyen meg lehetett volna venni; de az Uraságnak számítás szerént, bizonyossan két annyiba is kerültek. És a mi legcsudálatosabb, az, hogy ezen tetemes kárt egy pár ajándék sűdő miatt! az illetők nem látták, vagy inkább látni nem akarták. És így: itt is bé bizonyodott, hogy az ön haszon vágy a közjónak, és a Társaságnak legnagyobb métélye, és ellensége volt mindenkor; és lesz is, míg Ember lesz.

És íme! ezen okokra nézve, de még másért is (mert egy pár lopott sűdő miatt, az Uraság székén, az Urak egy hétig hijjában vitatkoztak a Seminarium Contojára) Káptalani végzés által Kanásznak, és Czimboráinak nagy kárára, de az Uraságnak nagyobb hasznára megszüntetett a sörtvés nyáj tartás. Így járt a Püspök és Káptalan is. Közös ló, – ritkán jó.

Ellenben II. A folytonos tapasztalás, és számolás legalább eddig oda mutatott, hogy a házi hizlalás ezen Intézetnek valóban hasznos. Mert:

1, A seminarium konyháján naponként sok jó moslék van, mit kár volna sajátóronként másoknak elajándékozni.

2, A szűrükön ucsu, a magtárban pedig rosta allya gyakran találtatik, van kolompér, Tök, mellyel a hízókat elejéntén meg lehet javítani, mert a nagyon görhes sörtvés igen nehezen hízik, és sok szem kell néki.

3, Van elegendő cseléd, reá is ér a hízókat jól ellátni, nem kell azért különös szolgát tartani.

4, Szem előtt vagynak a hízók mindég, könnyű reájuk felvigyázni.

5, Megvan az alkalmas hely, és jó hidas, kár volna üressen hijába tartani. És ezért: 1790-től fogva, a semináriumban folytonossan hízlaltak is; mert az Intézetnek hasznos volt.

Azonban: ha valaki mindezen okok ellenére is azt javallaná, hogy a seminarium inkább kövér sörtvéseket vegyen, mint hízlaljon; én attól méltán azt kérdem: ha a házi hizlalás nem hasznos, valjon ki hízlalna? és ugyan miért hízlalnak mégis sokkal többen a gazdák közül, mint hízottakat vesznek? – próbált venni 1848-ban a Magyar Szabadság boldogító korában, a Seminárium, de megis járta; mert már Sz[ent] Mihály napra se zsírja, se szalonnája nem volt. Vette drágán a bűdös zsírt, kövér sörtvést venni csak nagy gavallérnak való, kinek sok készpénze van, és nem akar hízlalással vesződni, hanem inkább színházba, és Cassinóban mulatni. Meg olyan szegény emberek, ki nap szám, v[agy] kézi munka után élvén nem láthat a

hízlaláshoz. Egyszóval: valamint minden a gazdaság körében, úgy a sörtvés hízlalás is az ügyes, és értelmes takarékos gazdától leginkább függ. Ki miképp lát utána, úgy veszi hasznát. Most olyan kövér sörtvésért, melly két mázsát nyom, bizonyosan 50 p[engő] forintot kellene fizetni, a Seminariumban pedig ölték harmadfél, de három mázsássokat is, és szokott modon hízlalva, nem kerültek többbe, a Sáfár is tud ám számolni – bolond volna, ha kárára hízlalna.

Ugyan ezért: ki azt álittya: „hogya a Seminariumnak házi hízlalás mostan káros” abból csak az a Tanúság: hogy vagy nem tudnak, vagy nem akarnak ott igazán hozzá llátni; mi az illető felügyelőnek bizony nem nagy dűcsősség. Én az egészre nézve így nyilatkozom:

„Stulti sunt, qui pro certis incerta sequuntur;

Et qui pro dubiis, quae sunt manifesta, relinquunt.”

Pécsett December 20. 1851.

Král s.k.

## IV. Erdőgazdálkodás

1.

Vadász felfogadása

1774

(PKL Sem. 255. Fasc. Szerződések könyve)

Anno 1774 Die 1ma Maji kezdődik Pethő Istvány Jagernak Eszetendője kinek hív szolgáltyáért téssen esztendeig való füzetése.

kész pénz f[orint] 25.

Kényérnek való gabanaja 16 posonyi merő.

Bor 4 akó

Só 25 £ [font]

Hus 50 £ [font]

Tűzre való fa 4 öll.

Kaputatt két esztendőre, a többi ruhaja pedig egy esztendőre, úgy egy pár ui saru, és egy pár Gejlettét, Melly Fuzetésért eő is Köteleztetik hiven igazán szolgálni, az Erdőkre jo gondot viselni. Pécs Ano Die ut supra Sey Antal

2.

Oláh cigányokkal kötött szerződések

1775, 1820

(PKL Sem. 255. Fasc., PKL Sem. 54. Fasc. 9/1820.)

Meg engettetett ezen Pecsí Seminarium részéről hogy ezen itt meg nevezett olai cziganok tudni illik Kalányos János, Istok László, Jovan Palko, Janos Andreas, Janos Péter, Janos Miska, Bogdan Gergel, Bogdan Peter, Janos László, Mihály Péter és Janos Peter egy esztendeig a Titulált Seminarium erdejében bűdös hárs fabul, ihar fábul és más ollay puha és természetlen fabul magok munkajokat foltathassak. Kinek is ezen engedelemért mindenik 10 forintot öszvességgel fizessen.

Pécsi Nemes Seminarium Uraság részéről tudtára adatik a kinek illik: hogy Orfűi Oláh Czigányoknak, nevezet szerint Bogdán Jónás, Bogdán Miska és Kalányos Theodor felesége Panna az ottan való további megmaradást Preafektus Urunk Ő Nagysága utóbbi tetszéséig megengedte, és meg hagyta olly módon: hogy valamint eddig, úgy ez után is minden az ő fejszétül mellyel élelmét keresi, vagy mesterségét üzi, 6. mondván Hat foréntokat egy egy esztendőre az Uraság Cassájába hátra maradás nélkül fizetni tartozik. E mellett a Seminarium szükségére 12 darab leghoszabb nyelű, 12 kisebb, és ismét 12 kisebb főző kanalakat, 6 evő kanalakat, 6 szóró, 2 sütő, és 2 ganéhányó lapátokat esztendőnként, Tekenyőket pedig

nagyobbakat, és kissebeket annyit, és akkor, a mikor és amenyi szükséges lesz: amellyekre mind azon által az Ispány Úr, és Valdperaiter<sup>830</sup> Commissio mellett alkalmas fát mutatnak ki. Ezek mellett köteleztetnek még minden nyáron míg ott lesznek, és annak üdeje hozza magával, s mutatja gilva<sup>831</sup>, és vargánya gombákat kersni, szedni, és Pétsre a Seminariumba vinni, nem különben a Vágásokban hetenként, míg tart, kétszer eperjét is szedni, véle oda szolgálni. Mellyekre nézve a t[i]t[u]lált Uraság részéről ajánltatik Nékiek a mesterségek üzésére szükséges fa betsü szerént, illendő áron, de ugy, hogy a midőn azon fa meg betsültetik mindjárt a betsült árat letegyék, mert addig levágni sem lesz szabad. Valamint hogy esett és dült fábol is engedelem, és betsü nélkül dolgozniuk tilalmas lesz, ugyan is azért, a mikor ezen esetben, s hibába tapasztaltatnak, mindenkor annak árán föllül büntetés képpen először 2 f[orintot], másodszor 3 for[intot], harmadszor pedig 4 f[orintot] fognak fizetni az Uraságnak, egyszer s mind akkor testi képpen is 12 pácza ütésekkel büntettetni, és el is hajtatni az Uradalombul. Melly egyeség nagyobb erősségnek okáért írásba is tétetett, és nékiek is kiadatott utmutatásul rendtartásul.

Pétsen 28-ik. Oct[ober] 1820.

ratihabei Kolb.

Matits Ferenc Tisztartó

### 3.

Vadásznak adott utasítás

1830

(PPL 376 -Q/ 1830)

Hogy az erdőkre minden Uradalomban szorgalmatos vigyázat, és azoknak nevelésére különös tekintet légyen mind az Urbárium, mind más Királyi Rendelések meg kívánniák, és azért: az uraság Vadásza; ki az Uradalom erdeit hivatalja szerént őrizni, és menteni tartozik e következő rendszabásokhoz magát tartani köteles lészen u[gy] m[int]

1, Az uradalom eránt való hivsége felesküdvén: valami az Uraságnak kárára szolgálhatna azt tehetsége szerént eltávoztatni, ellenben: annak igazságos javát, s hasznát elő mozditani fő kötelességében áll.

2, Az Uradalmi Tisztséghez mindenkor illendő engedelmességgel viseltessék, és az Uraság erdeire a számadás terhe alatt szorgalmatosan vigyázzon; valamit az Uradalom beli erdőkre nézve hasznosnak, vagy szükségesnek lenni itél, azt minden haladék nélkül a szokott helyen hitelesen bé jelenteni, és a tett rendelésekhez magát tartani elne mulassa, mire nézve: a Tiszti széken teendő Rendelések miatt, kivált télen: minden tizennégy nap alatt egyszer meg fog jelenni.

<sup>830</sup> Vadász.

<sup>831</sup> Tölcsérgomba egy fajtája.

3, Az Uraság hire és tudta, és írásbeli engedelve nélkül senkinek az erdőben fát adni, vagy magának a járando Deputátom fán kívül tüzellő fát hordani nem szabad, hanem a járásbeli Ispáynak jelenlétében mind az Uraság mind az Jobbágyság Épületeinek (azaz házának, és istállójának) fen tartására szükséges, és a tiszti széken ki adatni rendeltt fa eszközöket írás bel meg hagyás mellett annak üdejében ki adatni fogja.

Ezen okbul: a billegelő balta két kultsal nyitható zár alatt, és az egyik kults mindenkor a kerületbeli Ispáynál tartassék: hogy így: a meg billegelt, és kiadott fákat, mind ketten fel jegyezve bizonyosan tudni lehessen kinek? mikor? mire? hol? minemű? és mennyi fa adatott? és a hiteles meg hagyásokkal (comissiokkal) együtt a számadáshoz mellékeltt jegyző könyv (Protocollum) mind egyiktől alá írva légyen.

4, Minekutánna az Uraság erdei szakaszonként elegendő vágásokra (razurákra) fel osztattak, ennek utána akár tüzre, akár épületekre való fát, sehol azon üdei vagáson kívül vágni nem szabad, ha tsak az Uradalom szükségére bizonyos környül állás miatt írásbeli meghagyással nem parancsoltattnék.

Minden esztendőbeli vágásban tehát leg elsőben is az Épületekre való fákat kell kijegyezni; hogy azokban az el vénült vastag fák, mellyek öll fának le fognak döntetni kárt ne tegyenek; mivel pedig:

5, Sok fát meg lehet kemelleni a helyes vágással, azért meg kívánnya az Uraság: hogy a vadász az erdő Pásztorral a fa vágásra különös vigyázattal lévén, a fákat Föld szint vágassa, és hogy a legszebb fa haszontalanul el ne forgátsolodgyon, az öll fát mindenkor fűrészeltesse.

Az Öllfára nézve különösen parancsoltatik: hogy az igaz mértéket fellül ne haladja, az az hoszasága a daraboknak 3 lábnyi; szélessége az öllnek 6, magassága pedig a bészáradás miatt az erdőben 6 és fél lábnyira rakatassék.

6, Mihelyt a Jobbágysága fa vágást el végezte, azt (ha lehet) mindjárt Pétsre az Uraság Udvarába bé kell hordatni, hova minden Jobbágy a vágot Urbarialis vagy Karátsonyi fáját robot nélkül beállítani köteles. Honnénd mind az Uraságnak egész esztendőre elegendő tüzi fája fog lenni, mind a Pétsét lako Tisztségnek járandó Deputatum fát annak üdejében könnyebben el lehet vitetni, mintsem a távol lévő erdőből; Így a szegény jobbágy öszel Tavaszal a leg nagyobb sárban, hoban, vagy nyáron a leg szorosabb munka idejében fa hordásra nem fog kényszeritetni.

Az erdőben lévő rakásba (Depositoriumba) csak annyi fa hordassék mennyi a külső Tisztségnek, Hajduknek, és cselédeknek a Deputatumra vagy ott az Uraság szükségének kipotolására meg kívántatik.

A Deputatum fa öll számra kinek kinek fertály esztendőnként Írásbeli nyugtato mellett adassék ki, de a vadásznak, és Erdő Pásztornak mindenkor a Járásbeli Ispány fogja ki adni, és a Rakásból azonnal annak lakásához el is viteti.

7, Hogy az esztendőbeli vágás elegendő képpen ki tisztuljon; a maradék dült fákat, és fa ágakat a Jobbágyság tüzelni haza hordhattyák; mire nézve: télen az az Mindenszent naptól fogva, egész sz[ent] Joseff napig minden héten két faizó nap, u[gy] m[int] Kedden, és Pénteken meg engedtetik nekik a vágásban maradott tüzellő

fának haza hordássa, de azután a fa vágás nem szabad, mind azon által: az ott maradt száraz ág darabokat vállon ki hordani; és haza vini meg engedtetik minden héten egyszer az az Csütörtökön és ha akkor Ünnep volna, utána valo Pénteken.

8, Az apró növények fák a vágásban legjobban nevednek, ha különös vigyázattal leszen a Vadász arra; hogy a tilos vágásokban se ökröt se lovat, vagy más Jozságot valaki ne hajtson, ottan ne legeltessen mind addig, míg a fák fel nyulván az Uraság azt legellőnek meg nem engedi, mert a meg sértett növényekből ritkán vagy éppen nem lehet nagy fát reményleni; és ha valakinek marhája ottan meg fogattatik; a kárt azonnal a szomszéd Helységbéli elől járok jelen létében meg kell betsülni, és hiteles Írásba foglalni; ha tetemes a kár Ur székére fel adatik; ha kisebb; az Uradalmi Jobbágy 3 napi robottal, és a kárnak meg füzetéssével; az idegen pedig a tetemes kárért Uri székre idéztetik, ha kisebb kár, annak térítettéssével büntetik, mellyből negyed rész a be hajtót illeti; hasonló büntetésbe esik a vadász, ha tudván az illyes kártevőt a Tiszti széken mindjárt fel nem adgya.

Ha valamely Jobbágy az Uraság erdejében loppal fent álló fát le vág, nyes vagy veszőt, nyersfát engedelem nélkül visz, és rajta kaptatik, a fát illendő betsü szerént az Uraságnak meg füzeti, és három napi robotot szolgálni Tartozik; ha idegen Jobbágy az Uraság erdejéből fát lop, és rajta érik, mind a fát, mind egyéb véle levő Jozságát örökre elveszti, és ha a vadász vagy akárki az Uraság cselédjei közül illyeseket tudván, bé nem jelenti, szolgálatjából azonnal kiesik.

9, Szöllőt kivált az Uradalom határjában tartani, a Jobbágytól földet, vagy rétet bérleni, tőlök ajándékot ki tsikarni, vagy vélök Czimborálni, robotot a maga hasznára fordítani, az Uraság tudta híre és engedelme nélkül az Uradalomtól eltávozni egy általlában tilalmaztatik.

10, Minek előtte az Uraság a makkot vagy gubatsot kibérelje kötelességében áll a Vadásznak az Uraság erdeit valamely Tiszttel megjárni, és mind a makrol, mind a gubacsról minden erdőben különösen betsü árt szabni és azt Írásban a Tiszti széken bé adni, és ha valahol az Uradalomban makkot vetni szükséges, azt üdejében meg jelentse, hogy midőn az Uraság a makot bérbe ki adgya a kialakott pénzbeli makk béren fellyül, a maga szükségére a bérlelők által egynéhány mérő makkot szedethessen. Ha a makkot az Uraság erdejében valaki loppal fel eteti duplán füzeti a makk bért.

A gubatsot loppal szedő Jobbágyok a szedett gubatsot elvesztik, és három napi kézi munkával büntettettek: a külső Tolvajok: a szedett gubats vesztés, és zálog mellett a Törvény szék eleibe idéztettek, de a vad gyümölcsnek, és mogyoronak mértékletes szedését az Uraság Jobbágyainak egészen el tiltani nem lehet.

11, Mivel az Uradalmi Vadász az Uraság asztalára esztendőként bizonyos üdökben (septembertől Januarius végéig) 12 nyulat az Urbarialis vadászatban lövetteken kívül bé adatni köteles; erre nézve az Uradalom tilos határjában a vadászat a Jobbágyoknak, és más vidékieknek meg tiltatik: kivéven az Uraság Hajduit; kik közül mind egyik 6 nyulat Esztendőnként az Uraság számára lönni tartozik. És ha a vadász valakit puskával, vagy vadász kutyával az uradalom erdejében vagy mezejében járni tapasztal, az ollyant első megintés után a Tiszti széken bé jelentse.

## 4.

## Orfűi vadászház építési szerződése

1830

(PKL Sem 81. Fasc. 4. No.)

Alább ki tett napon és esztendőben Pétsi Nemes Seminarium Uraság részéről Orfiban az Uraság Jágerjának háza felépítése eránt, melly 3 szobából, egy konyhából, egy kamarából, egy kotsi szinből és egy Istállobul fog állani egy végbe, ugyan Orfii Kőműves Legényel Karhoffer Joseffel következő alku, és egyesség tétetett u. m.

1. A Titulált Uraság részéről adodnak oda mindenféle meg kívántató szerek, nevezetessen kövek, téglák, válogok, homok, malter ládák, állás fák. Deszkák, vas-szegek elegendő képpen, ezeken kívül robotosok szükségesek, ugy mind azon által, hogy mindenkor előre erántok magokat jelenteni a Jágernál, vagy Ispány Urnál kötelesek. Ugyan is azért

2. Meg kívánnya a titulált Uraság töle: hogy azt az ide kaptsolt Rajzolat szerént annak külső falait hoszaságban, vastagságokban, s magasságokban egyedül kövekből (a mennyire tsak lehet) meszes habarékkal, a köz falaknak pedig tsak fundamentomait kövekből, a többit pedig válogbul rakja a pajtásaival.

3. Kötelezi továbbá arra is, hogy nem tsak a most mondott főbb falakat meg rakja, de a kálhák alját, sütő kementzéket, tűzhelyet, árnyék széket, homlok falakat, tornáztba lévő oszlopokat, és Kéményeket elkészitse, egy szoval, mind belül, mind kívül ki sikálja, ki meszelje, és tökéletessen el készítse, hogy akadál nélkül bele menni lakni lehessen.

4. Ugyan is azért, a midőn elkészitti a Tiszttség, vagy Felsőbbség által meg vizgáltatván, ha helyesnek, és hiba nélkül valónak találtatik azon épület, ad a titulált Uraság nékie alku után 5 ako vörös kortsmai bort.

5. Mint hogy pedig még azon házhoz elkerülhetetlen szükséges a pintze és azok ház alatt alkalmaztassan, s jól is meg esik, akár egy 3 ölles hoszut, 1 1/2 ölles széleségűt, és 7 lábnyi magasságut, és bolthajtásra szellőző lukakkat köteles megrakni, el készíteni, melyhez szükséges szereket, u[gy] m[int] Köveket, Téglákat, meszet, homokot, bolthajtáshoz szükséges deszkákat, és robotosokat hasonloképpen elegendőt szolgáltat az Uraság, azon teendő munkája pedig bérében hasonlokép alku után általjában fizet nékie 30 f[orin]t váltóban, és egy ako kortsmai vörös bort áldomásul.

6. Mind ezen munkák helyes elkészítéseket az emlitet Rajzolat szerént én Karhoffer Josef Orfei Kőműves nem tsak magamra válalom, hanem kötelezem is a föllebb kitettekre, egyszerismind érettek jot állok, ugy: ha mi nem tetszenek, azt az Uraság tetszése szerént helyre hozom, a vélem dolgozo kőművesekkel együtt.





## 5.

## Taplószedőkkel kötött szerződés

1830

(PKL Sem. 73. Fasc. 28/1830.)

Alább kitett napon és esztendőben a Tet[kinte]tes Nemes Seminárium Uraság részéről Nagyág nevezetű helységben lako Georg Tilik és Michael Tilik atyafi és házas Zsellérekkel a megnevezett Bauga Taplok szedése eránt következő alku, és egyezség tétetett ezen feltételek alatt.

1. Meg engedődik a Titulált Uraság részéről, hogy a Metsek háti helységeinek nevezetessen Egerszeghi, Bodolai, Egyházbéri, M[agyar] Hertelendi, Német Széki, Bánosi, Orfei, Tekeresi, Kováts-szénei, és Husztoti Erdejében a Búkk és Tserfákon lévő, és kinyött Taplokat szedhessék, de ugy

2. Hogy sem azon Taplos, annál inkább más egésséges fáknak kárt ne tegyenek, azaz se ágaikban ne nyesegezzék, sem tövéről csak egy unyi vastagságut is le ne vágjanak, melly esetben a hányszor tapasztaltatnak anyiszor ött forintokat váltóban birságul fizetni tartoznak, mellette a már leszedett taplokat is elvesztik és még az erdőből is kifognak tiltottni.

3. Meg kívántatik tőlök minden mentség nélkül, hogy mindég mikor akármely határban mennek Taplot szedni, leg elsőbben is ott lakozó Hajdunál tartoznak magokat bé jelenteni, hogy az tudja és utánok vigyázattal lehessen. Nem külömben akkor is ahhoz menni köteleztettnék amidőn onnét elmenni szándékoznak és ha ezt tenni elmulatná, azért az Uraság hajdui őket véletlen az erdőben Kovályogni találnak szabadon meg kötözhetik és ugy kötözve keserjék az Ispány Urhoz, aki reájuk 12 botot verethet és elkergetheti őket.

4. Keményen tiltva lészen nekiek a föllebb meg nevezett erdőkben a puszkázás, akár mi szín alatt a vadak lesése, vagy törben fogása, és ha ezekben tapasztaltatnak, vagy csak gyanússá is teszik magokat, meg fogattatván és kötöztetvén az Uraságnak Rátzvárosi Tömlőtzében kesértessenek, ottan addig sanyargattatnak, míglen az Uraság Széke erántok mást nem rendel Törvényessen. Azonban kötelesek lesznek, hogy akár Tolvaj vidéki vadászokat, akár falopokat tűzzel, vagy akár miként Kártevőket az Uraság Erdejében észre vesznek el fogni, ha birnak vélek, vagy a közzel lévő hajdunak hírt adni, és annak segítségül lenni mindenkor, melly esetben meg is fognak jutalmaztatni.

5. Azon haszon vételért mindazonáltal, vagy is Taplo szedésért fognak az Uraság Cassájában 1829-ik esztendőre 1. Januariustól kezdve utolsó Decemberig fizetni 28, mondván Huszon nyoltz forintot váltóban, ugy hogy most ezen Contractus általvételével 5 for[int]: jövő Áprilisban azaz Sz[ent] György napra 9 for[int], végre 14. for[int]. Azon esztendőben meg esendő Sz[ent] Mihály vagy leg fellyebb minden Szentek napra letenni. Ezen fölül kötelesek még is a Helységek Elöljáróitul kezességre hiteles írást hozni és bé adni; hogy tudniilik fizetésben helyetek jotallanak.

6. Ezen Contractualis esztendő pedig tart két esztendeig U[gy] m[int] 1829-ik és 1830-ik esztendőkből, melly üdő alatt ajánlja a T[itu]lált Uraság nekik: hogy kívülök másoknak meg nem engedi senkinek is a taplo szedést sehol is, kivévén a Jobbágynak a minden napi szükségekre, és ha nyereségre szedni tapasztalodik valaki, és beadván az megvalosodik az allyast testi képpen is meg bünteti és a szedett taplokat is elveszti, és nékiek adja.

Melly egyesség ekkép írásban foglaltatván nagyobb bátorságnak okáért mind a két részről alá íratott, és pőtsét alatt kinek kiadatott egyenlő formában.

Költ Pétsen 30-ik Xberbe<sup>833</sup> 1828-ik eszt[endő]

Ratihabeo  
Foith Praefectus

Matists Ferentz  
Uradalmi Tisztató

Ezen kitett pontokra mi is reá állunk magunkat kötelezük.  
Tilik György és Tilik Mihály Nagyági lakosok árendások.

6.  
Gubacsszedési szerződés  
1831  
(PKL Sem. 69. Fasc. 106/1831.)

Baksai Svartz András Zsidóval tétetett egyesség a Pétsi Nemes Szeminárium Uraság erdeiben találtató gubatsa szedése eránt. Aug[usztus] 23-ikán 1831 Esztendőben

Tudtára adatik ezzel mindenkinek, hogy alább ki tett napon és esztendőben a Pétsi Nemes Szeminárium Uraság részéről ugyan Pétsen a Szeminariumban annak modjával és rendével kotyavetye tartatván, az Uraságnak mind alsó mind felső Districtussaiban az idén termett és találtató gubatsa szedése eránt, azt mint legg többet ígérő Baksai Svartz András vele együtt lévő társával vette ki ilyen feltételek alatt:

1. Hogy ő egyedül és társa nem tsak az Alsó Districtusban lévő ugy mint Keszű, Kökény, Bosta, Szilvás, Szőke és Kisdéri határookban akár hol találtató, hanem Metsekhátnak is minden erdeiben az Uraságnak termett gubatsokat maga v[agy] emberei által maga költségén szedetheti, tulajdon hasznára fordíthatja ugy mindazonáltal: hogy jövő Sz[ent] Mihály napig abban véget érni, mennyire lehet, tartozik; mert akkor már a makk is bérbe fog ki adódni, és ugy minden tzivalkodás v[agy] gyanúság a gubats eránt el távoztathassék.

<sup>833</sup> December.

2. Azon estre: ha hogy mindenkor el nem vihetné, v[agy] vinni nem akarná a kerületben szedett gubatsát, mikor azt felszedeti, tehát le rakodás véget ajánltatik az Uraság részéről a Kőkényben lévő Uraság kukoritza göréja, mellynek kultsát az oda való Ispány Úr ki fogja néki adni.

3. Ezen licitatióban ígért két száz harmincz foréntokbul álló summát váltóban tartozik a meg nevezett bérben Vevő v[agy] Árendás Zsidó mindjárt az Uraság Cassájába le tenni, valamint le is tette.

4. Azon esetre pedig: hogy ha az Uraság Jobbágynai a gubatsnak alattomos szedésén a meg nevezett árendástul, v[agy] emberei által tapasztaltatnának, ha magokat az eránt bé jelentik illendő elég tételnek meg szerzését ajánla. A vidékiek pedig, ha bir velek, mindenétül meg fosztani szabad lészen melly meg fosztással ha még sem gondolnának, akkor v[agy] az Uraság kezére kötözve adják, v[agy] a földes Uraságjokhoz elég tétel véget folyamodni kőtelesek lesznek.

5. Ha Sz[ent] Mihály napra mindenűt a gubats le nem hullana, és a miatt azt fel nem szedethetné a meg nevezett bérben vevő, ugy még azután is, mikor már a makkoltatás is kiadatnék, szabadon szedetheti embereivel ugy mindazonáltal: hogy a makknak békét hadjon, valamint a makkoltatóknak is keményen meg lesz tiltva: hogy a gubatsot ne bántsák, mert mindenik Törvényes büntetésbe esik.

Melly egyesség ott nyilván mindenik előtt el is olvastatván, mind a két részről helyben hagyatván, kinek kinek bátorságára ekként ki adatott.

Költ Pétsen 23-ik Augustusban 1831 Esztendőben.

Ratihabeo Henricus Foith

Matits Ferenc Uradalmi Tisztartó

## 7.

Ölfa kiadási rendelet

1840

(PKL Sem. 41. Fasc.)

Ölfa kiadásának elrendelése és az erdőből való tüzellésnek eltiltása

Minthogy sok és vakmerő visszaélések az élelembéri ölfa és tüzellőfa dolgába tapasztaltatnak, nehogy ezek még továbbra harapodjanak, terjedjenek, és ne még e végett az uradalmi tisztartó gáncsoltasson, vagy a ne talán rajta kapandó visszaélők szerencsétlenné tétessenek; – ez úttal e következők rendeltettnek:

a, Senkinek sem szabad az erdőből Ö Nagysága kegyes engedelme nélkül tüzellőfát hordattni magának; a ki ezt merészelve tenni, lássa következtét.

b, Minthogy kinek kinek az élelembéri ölfája házi és konyhája szükségére adva legyen, minden évnegyed elején kinek kinek a járandósága okvetetlen s elmulthatatlan lakásához vitetni fog; ugyan azért mindenkor a kerületi ispány úr

egyszerre annyi szekereket rendelni fog, mellyen kinek kinek azon negyedi járandósága elvitethessen.

c, Ezen kiadásnál mindenkor a kerületi ispány és irnok, az urak jelen lenni tartoznak.

d, Semmi szín alatt senki a járandóságot bent nem fogja merészleni hagyni a raktárba; különben az elkoboztatik és az uraságé közé ismét új kijelelvén mellett bésozoztattni fog.

e, Semmi szín alatt a vadász maga járandóságát ki nem fogja venni, valamint apródonkint senki felső kerületbelinek se fogja kiadni; – különben lássa a következéseket.

f, Szinte ez úttal ismét a tekintetes Káptalan rendelése megújítatik, hogy se a vadász, se valaki ölfájával kereskedést ne üzzön, hivatalának és szolgálata tüsténti felfüggesztése alatt.

g, De hogy a téglás az uraság ölfája égetésétől elkorlátoztasson, az uraság oda hordandó fája mindenkor számba vétetni, és felírattni fog; és soha addig a téglás a kemenczét felgyujtani nem fogja, még előre nékem jelentés tétetni fog, hogy én a fát újra számba vétethesem, és az egész égetés ideje alatt oda uraság emberét rendelhessek, ki a felment és visszamaradott téglafára vigyázhasson.

Mely rendelések a kerületbe kihirdetni és valamint a kerületi ispány úr, úgy a többi személyzeti egyedek által is aláíratni fognak.

Költ Pécssett 1840 december hó 5.-ik napján Horváth János Tisztartó által.

## 8.

Vadászati szerződés

1843

(PKL Sem. 127. Fac. 8/1846.)

Mai alább írt hónapban, napon és esztendőben a Pécsi tekintetes Papnövendékház Uradalom alsó kerületében a Vadászati és madarászati jog Fő Tisztelendő Vörös Mihály Kanonok és Főkormányzó Úr Önagysága helyben hagyásával Nagyságos és Tekintetes Rega Nyug[almazott] Ör Nagy, és Gullinger Nyug[almazott] Kapitány Uraknak évenként fizetendő 36 forint, irva harminczhat ezüst forint, minden forintba három ezüst huszasokat számlálva, három egymást felváltva követő esztendőkre, ugymint December hónap 1-ső napjától kezdve 1843-ik esztendőben, egészen December hó 1-ső napjáig 1846-ik évben Vélők tett, és kötött alku szerént következők feltételek és kötelezések alatt haszonbérbe adatott.<sup>834</sup>

1. A haszonbérnem befizetése mindenkor esztendőnként előre fog megtörténni, ugyan azért a kibérlő Urak Decmber 1-ő napján, midőn a Vadászatot áltveszik, egy évi egész bér mennyiséget mindjárt letenni kötelessek leendenek.

<sup>834</sup> PKL Sem 129. Fasc. 14/1846.

2. A haszonbérloknek csak törvény idő alatt, az az september 1-ső napjától kezdve, egészen Februarius hó végéig szabad vadásznia, külömben a bérlo Urak, kik társaikért is e szavatosság terhét magokra vállalták, bár mellyik t[ekintetes] szolga bíró Úr által szóbeli per útján az Uradalmi pénztár részére annyszor a mennyiszer a tilalmas időben fognak vadászni, vagy vadásztatni 30 forint pengő pénzbeli büntetéssel leendenek marasztalandok. A madarakat akár mikor lőhetik, de törvényes üdön túl soha vadász kutyákat az az kopokat vagy agarakat magokkal vinni, és ezeket használni szabad nem leend.

3. Hogy a bérlo Urak minden károsítástul menté tétessenek, az Uraság hajduinak és Vinczellérjeinek keményen tiltatik a vadászat, és vadász ebeknek tartása, úgy akár melly vadnak meglővése. Minthogy pedig az Uraság személyzete, esztendő által hol az erdőkben, hol a mezők és rétekben, meg szőlőkben foglalatoskodnék, az elejbek kerülő ragadó vadakat, és ragadó madarakat pedig meglőnni köteles lenne, ugyan azért minden visszaélések korlátozása végett kötelesek azoknak bőrüket fejüket a ragadó madaraknak, és az erdők környékén járkáló házi ebeknek orokat a bérloknek hiven, de még is a lővő pénznek megtérítése és kifizetése mellett által adni.

4. Tekintetes Uradalom részéről által engedtetik a bérlo Uraknak ezen haszonbérlesi esztendőkben a jobbágysok tartozásai közé számítandó Urbéri vadászati szolgálat is, mellynek következtésében, ezen kerületi jobbágysok, a mennyire a környül állások engedni fogják, a törvény értelmében minden egyes telkes jobbágys két nap téli vadászatra, egy nap meg szalánka hajtásra melléjük csak akkor adandó és álitandó Uraság hajduinak felvigyázása alatt kirendeltettni fognak.

5. Szőlőkben a vadászat akárminő szín alatt tiltatik, és az ott járó vagy vadakat üzö ebeket minden tulajdonos meglőheti, és a mezei rendörségi törvény szerént elszenvedett káranak megtérítését is szorgolhatja.

6. A haszonbérlo Urak ígérlik, hogy semmi szün alatt a bérnek egészen vagy részben leendő elengedését kérni nem fogják, sött kötelezik magokat, és Örökösseiket, hogy vagy az évi járandóságot az 1-ő pont szerént mindenkor előre pontossan meg nem fizetnék, vagy a több pontokat szigoruan meg nem tartanák, mind ezen kérdések az 1832/6-ik 20-ik t.c. értelmében nyilvános adóssági pör útján, a szóbeli bíró által minden törvényes kifogások ellen szegülés, és más hallasztások félre tételével legrövidebb idő alatt intéztetthessék el, és a fizetés nyomban végben viendő exemtio által tellyesitessék.

7. Ha előkelő Úr tapasztaltattnék a tilos vadászatban az Uradalomnak kötelessége lészen Ötet Űgyvédje által perbe idézni.

8. Ha a bérlo Urak kívánni fogják a 4-ik pont alatt kikötött Urbéri vadászatokon a Uradalmi Vadásznak jelenlétét – ha azon vadászatok a kijelentett egyének hivatalos foglalatoságaira nézve alkalmas időben tartattni fognak az Uradalmi Vadászott leend, de ekkor a bérlo Urak által fog élelemmel ellátattni.

Melly szerződés írásba foglaltatván, mind a két szerződő felek által alá irattatott, és saját pecsétjük reá nyomásával megerősítette három egyenlő példányban a szerződő felek biztosítására ki is adatott. Költ Pécsen October hó 1-sőén 1843.

Horváth János Tisztartó

Reya major

Gullinger m.k.cs.k. kapitány

Helyben hagyatik Vörös főkorm[ányzó]

Seminarii Praefectus

9.

Erdőkezelés

1845

(PKL Sem. 253. Fasc. 5. No.)

Nagyságos Prefectus Úr, nagy kegyességű uram!

Az ölfá vágatásnak, épület és szerfák ki jelelésének, valamint a jobbágyok faizási illetőségének ki adási üdeje itt vagyon, azért mind ezek eránt alázatos véleményemet bátor vagyok Nagyságos Fő Kormányzo Uram! eleibe terjeszteni.

A fővágás Orfiban lévén, minthogy ezen határbéli erdőnek tsak kétharmada vagyon fel osztva vágásokra, melyből évenként 16 hold vágandó – de ezen mennyiséget két helen vágattatik le, a vöröshegyi, és bodohegyi részekben. Az elsőben a Urbérbe és ezenfellül még a pénzért vágandó mennyiségű ölfá vágatando; a második helen a T[isztelt] Plébános Urak és Tanítottok illetősége, az Uradalom téglá égetéséhez, és a bérnői mészégetéshez való vágattatik. Minthogy pedig már több évek ota a 16 holdnyi mennyiség évenként nem használtatott, ebben oda járul alázatos véleményem, hogy itt az Uradalom károsodik, mert nem használja azt, a mit évenként az erdei rend-szer szerint használhatna, és használni kellene, amugy is az erdőnek egyharmada a felosztásbul ki hagyatott, minek okát el se gondolhatom, és így szinte 150 évekre terjed a vágások sorozata, már pedig ha az uradalom még e mellett is fösvénykedve, nem használja az esendő 16 holdott, mit fog találni e mostani élő fákbul 150 év mulva, de tsak ennek fele üdejére vágandó részben mennyi fa fog el veszni, és földig le rothadni, azért tehát akár több, akár kevesebb fát vágassunk, mind menyit az erdő ki termelhet, egyaránt káros, minthogy az első esetben tsak hamar végére járunk az erdőnek, az utobbiban pedig nem huzunk belőle annyi jövedelmet menyit biztosan lehetne.

A harmadik vágás a Bánosi erdőben foltatando, de itt még eddig tervtelenül vágattatik az erdő, miszerént ennek ki terjedése 923 holdot téssen, és így állandoul meg határozni kelletik, hegy e szerént évenként 9 hold vágattassék ki, mely vágásbul faizását nyerheti Bános, és Nagy Hertelend, és itt évenként az Uradalom ezen faizási szükségén fellül még vagy 50–60 ölhasábfát vágattathat, ez

pedig alázatosan vélném ott pénzért vágattatni, hogy annak maradékaibul a megnevezett két község minél előbb faizhasson.

A negyedik vágás vagyon a Husztoti erdőben, itt is ugyan terv nélküli, azonban ezen erdő olyan állapotban vagyon, hogy nagyobb részt fiatal, és egészséges, mi szerént a (Turnus) tovább tarthat, mint bárhol is. 748 holdat foglal ugyan magába, azonban itt évenként két hold vágásra nem leendő szükség. Az itt kezdett fa vágatás szerént, ezen vágásban nyeri faizását Husztoth, Bodolya, és Egyházbér, e mellett kötelessek a nékiek kijelelt fáknak javábul ölfát készíteni az uradalomnak uri napszámokért. De ez idén azon vágatandó erdő rész mellett vagynak a Husztoti őszi vetések, mely miatt vágást tenni ott lehetetlen ez évben, hanem a vágás alá kerülendő részben, a hitványobb, és törpébb ölfának nem való fábul lészen a ki tett három község bélieknek a faizási járandóság ki szolgáltatando, mely szerént ott az idén ölfá nem lészen vágandó.

Az ötödik vágás Egerszegen folytatando, a honnét nyeri faizását a helybéli jobbágyság, valamint szint itt vágattatik a T[isztelt] Plebánus Úr, és Tanítottok 6 ölfája, és az Uradalomnak szokás szerént vagy 40 ölfá is vágattatik uri napszámokért, többet itten vágatni ugy-sem lehetne, minthogy üdő előtt a végére jutnánk az erdőnek.

A hatodik vágás lenne el kezdendő a széki erdőben, minthogy ezen erdő szabályozva, és vágásokra fel osztva vagyon, de különben is már olyan állapotba vagyon, hogy egészen meg vénült, és egyszerre fog kiveszni, mi szerént ott multhatatlanul a vágást folytatni kellekik a mostani tilos végiben pagony mellett, itt minden évben 4  $\frac{3}{4}$  hold vagyon ki számított vágatandoság, melybül az uradalomnak vagy 40 ölfája készülhet, és e mellett széki, és Baráthuri jobbágyoknak a maradék ágfa faizásul fog szolgálni, ezen ölfát pedig ott a megnevezett községbéliek uri napszámokért vágni köteleztethetnének.

A mi az Orfűi, szakállí, Tekeres, és Kovátzenai községbéliek faizását illeti, ezek az Orfűi Körtvélesi erdő részben földön fekvő, későbbben pedig a T[isztelt] Plébánia fa maradványábul nyerik illetőségüket, a honnét böven hordhat, ki szorgalmatos.

Az Alsó Kerületre nézvest pedig az az alázatos észrevételem vagyon, minthogy ott is az egy székei erdőben történik vágások itt leg szükségesebb volna tudnunk, hogy ezen határban mennyi erdő fog állandóan meg maradni, és így azt vágásokra osztva, a kiszámított vágatandoságot rendessen évenként ki mérve használni, mert e nélkül a többett, vagy kevesebbett vágatunk, mint a mennyit az erdő ki termelhet, a mely mind a két tekintetben káros, ezt kíványa az erdők rendes használása, és így azután ott a szükséghez képest az Ölfá vágást fogna tenné Kisdér, Szőke, Szilvás, és Bostha, a három utobbi községbéliek az ottani ölfá vágás után maradott ágfábul nyeri a faizását, azonba ha ezek szükségét az ottani fa mennyiség meg halladná, ehhez lehetne Keszűi és Kőkenyieknek is valamelyes potlék faizást ottan adni.

Kisdéri határban az ugy nevezett felső erdőben évenként három és fél hold ki osztando a helybélieknek faizásra, melybül az ott lako hajdunak 5 ölfát kötelessek meg vágni, fog é ez továbbá is így foltattatni, az uradalom határozattya ebben várando.



Szilvás: erdő a juhnyáj legelője lévén, hogy ez azon tzelra hasznosabbá váljon, mely lehetne onnét némely fákat ki vágatni ritkítás végett, mellyek jobbára épületnek lennének használandok.

Bostai erdő déli részében határ vonal jelettetvén ki, melyben az uradalom részére kisebb nagyobb 86 darab álló fa esett, ezekből némelyek épületre használandok, a többi pedig a téglá égetéshez lenne ölbe vágando. Ezen erdő is a juhnyáj legelője, melyre nézvest értettem Nagyságod kegyes szándékát, hogy abban egy kereszt vonalt kívánna ki vágattatni, hogy a pásztorok annál biztossabban ott legeltessék az Uradalom juhait, mi ezen tekintetből alázattossan nem tsak hogy szükségesnek vélek, hanem illyes erdei szabályozás-vonalak általi felosztás, mindenkor szépítte az erdőt, és mutattya a jó rendet, és így ha ezek mostan munkába vétetnek, alázatos véleményem szerint azokban esendő fákból leg először az épületekhez az uradalom szükségét fedezni kellek – minthogy ott jobbára mind épületre való fák leendének, a többit pedig ott igen jó áron eladhatonak vélném, mert különben is az Uradalomnak arra mind szüksége nem lészen, de a fel munkáltatás is igen sokba kerülne, minthogy másik helen is nagyobb szerű irtás leend.

Keszüi erdőnek nyugott-északi részében ki mérettetett huszonkét hold irtásnak, ezen erdőrészen többnyire tölgyfák vannak, mely fa leg hasznosabb épületre, azért mindenek előtt tudnunk kell hogy a jövő egy két évben mennyi épületfára lészen szüksége az Uradalomnak, hogy e szerint leg először erre alkalmas fák ki szemeltetvén, mindenek előtt ezek tövestül ki ásattatván, a megkívántató helekre szállittassanak, ez meg lévén a törpe és épületre nem használhatokból téglá égetéshez való ölfá készittethetne, és így ezek valamint amazok ágai a Keszüi és Kökényi jobbágyoknak faizására szolgálando, a miért a fákat készek ki ásní, és azokat a rendelendő helekre el szállittani fognák, ezen irtando részben vagy kétezer fa vagyon, és így reménylem hogy azokból az Uradalom el is adhat, és pedig igen jó áron, minthogy az épületre való fiatal tölgyfa nagyon kelendő és mint épületre leg alkalmasabb, jól meg is fizetnék az árát. A keszüi és Kökényi jobbágyok pedig tüzi fával magokat igen el látták az orfui erdőből e jelen őszben, és így abban náluk semmi szükség – szorongato szükség nintsen, és nem is lehet.

A midőn ezen alázatos jelentésemet, és véleményeimet tenném, magamat Nagy kegyességében ajálva, alázatos és szentséges kezeit tsokolo tisztelettemmel vagyok Nagyságos Fő Kormányzo Uramnak Orfiban november hó 21-ke 1845.

legalázatosabb szolgálja

Varga fővadász

Az 1845/6-ik évre véleményezett, és előterjesztett Tekintetes Uradalom erdeinek kezelése eránti észre vételek.

I. Felső Kerületre nézve.

a., Orfui határban vagyon két fő vágás: egyik Vörös hegyben, másik nyugott felé a Bodo hegy részben. Ha a vágások elrendezésekor az igazi számítást és célarányos erdei kezelést követendik, nyugottról kelet felé tartva kellett volna a

vágásokat kezdeni; de ezen rész a Szuadoi elrémtűtő mélyly völgy, és a közleledési rosz utak miatt abban hagyatott, és a Szuadóí völgy keleti része felén lévő: ugy nevezett Veres hegyi oldal, mint leg kényelmesebb helyen fekvő és kézre eső kezdetett szakaszonként kivágattni. Ezen okbul már annyira kivágva volt, hogy pár évek előtt alig csak 20 évekig terjedő vágási részek vissza maradtak. Itten tehát fogyott, nyugotti részen pedig – kivált a legdélső nyugotti sarkában lévő Bodó Hegyben – az erdő veszni indult. Helyes számítás szerént kellett tehát a Veres hegyi vágást kémélleni kezdeni, a Bodo hegyit pedig kiszabott rendes vágásokra használni.

Veres hegyben elég, ha urbéri, és pénzés fa vágatik, Bodo hegyben pedig a Plébános Urak, mesterek fája, mész fa, és a jobbágyok tüzelési fája már eddig is mindig kiadandó lett volna. Nyilvános kára nélkül az Uraságnak – ezen, most itt divatozó vágási rendszert nem lehet, nem kell megváltoztatni. Örüljön az Uradalom, ha a Veres hegyi vágások fele részéből az itt vágattni szokott fa szükségek kikeríttetethetnek! Most még talán 17 évi osztály részek lennének vissza. Igen kételkedek, ha ezen kémélési rendszer még 8–9 évekig folytatthatandó lehessen, mert már az előtt vénebb, vastagabb fák belőle kiszemelve vágva lévén, kivált Remete rét felé olly ritka, véleményem szerént erre felé egy-egy évi egész vágási részéből nem fog kikerülni az Uraság részére itten vágattni szokott öl fa mennyiség.

Hogy pedig, azon esetre, ha a 16 holdbul áló erdei rész évenként itten ki nem vágatik, az erdő egészen elvénuł, és így a fák, az Uraság kárára elvesznének; el nem fogadható, mert a mint tul is mondám ezen erdei részek igen kiplengiroztattak, és azért ha benne veszni kezdene is az öreg fa, de a fiatalabb része annál inkább hozzá erősődik, és vastagobbodik; következés képpen a mint az erdőt ősmérem, azon veszendő fákat – a hozzá növendőkhöz olly viszamba vészem fel, mint ál 1-a 100-ban. Továbbá innét hord tüzellő fát Kőkeny, Keszű, és majd nemsokára talán N[émet] Szék, Barátur, és Hertelend is. Ezek illyes veszendő fákból nyerendik tüzellési fájukat; ugyan azért tagadom: hogy ezen erdő részben, ha elvénułnek is – a mint szokott más erdőkben is történni – a fák, csak legkevesebbé is elvesznének. Azonkívűl a tapasztalás bebizonyította, hogy a legalább való gallyak is ezen Vörös hegyi oldalon, kérve, és keresve nagyon drága áron elkelendők. Kell tehát ezen – noha csak kevés üdeig is tartó részben a kéméllést folytatni. Bodohegyben, és az erdőnek erre terjedő egész részében másképpen van a környűl állás, nem sok évek mulva a Veres hegyből ide fog szorulni az Uradalom, a fák igen is elvénułtek, és addig még inkább vénułni és veszni fognak, ennek következésében, ide illik az: hogy az Orfű erdő ezen része használtassék, és nagy figyelem ide fordítassék. Itt késértse meg tehát az Uradalom a 16 hold kivágását, és helyheztesse be az igazi vágási rendszert. Minthogy pedig egy néhány évek előtt a vágások délrűl észak felé folytattva kezdettek el, véleményem szerént nyugotrul kezdve keletre irányoztasanak, t[udni] i[llyik] ugy, amint az erdei térképen kijelelve vagynak. Ide rendellye a tek[intetes] Uradalom nem csak a Plébános Urak, Mesterek fája vágását, és a mész égetésre való fa készítését is, hanem ezután már a felső, és alsó kerületi jobbágyok fájzását is. Véleményem szerént czélaránytalannak látok minden lépést, melly a Plébános Urak, és Mesterek fája vágását más erdők, és helyre-helyhezettve! Itt

fő kérdés az: mellyik erdeje az Uradalomnak az: mellyből szükségei, és haszna is kimeríthetetlenül kikerítendő leend, és lenni kell? Ez kétség kívül az Orfü erdő. Itt tehát elkerülhetetlen az igazi helyes, és rendes kezelésnek behozatala, fenntartása és az erdő nevelése. Kisebb erdők, másként is legelőnek is szolgálnak, és használtattnak; ugyan azért nem nagy kilátás van bennük. Azt nem álítom, hogy abba hagyassanak, de következetesen, és célirányosan álítom, hogy az Orfü erdő fenn tartása, növelése szilárd alapra építve – rendíthetetlenül folytattassék. Igaz: ezen nyugoti része mesze esik, mind Pécshez, mind felső, és alsó kerülethez, evégett a jobbágyok faizása alkalmas évszakra, és elegendő napokra határozandó, szabandó légyen. Nem fog teczeni, se alsó, se felső kerületnek elejntén, de ha elegendő fát, és alkalmas üdőben nyerni fognak, hozzá szoknak. Ha nem tetzene valamelly helységnek onnét a fájzás, azért az Uradalom az Ölfá vitelét semmikép se vesztené el. Ismétlem tehát: hogy

a, Vörös hegyi vágásainak kéméltessenek.

b, Az eddig árnyékos vágás ott fenn tartassék.

c, Bodo hegyre minden mellékes szükségek soroltassanak, a vágások rendesen behozassanak, és evégett évenként a kiszabott 16 hold erdő szakasz kivágása minő előbb megkésztessen.

d, Az ide vezető utak kiigazítassanak.

A többi teendők akkoron elintézendők leendének, a minőn az Uradalom az eredményt látni fogja.

b., Bánosi erdőre nézve: minthogy ezen erdő ugy is igen kiplengirozva vagyon és csak Német Szék, Barátur, Hertlendre nézve vágások ujból kezdettek benne, alázatos véleményem az lenne, hogy az idén még itten a fellebbi helységek miatt a vágás folytattatna, de az Uradalomnak, vagy ne, vagy igen kevés öl fa vágatattna, hogy eképpen ezen három nagy helység még is valamellyes fajzást nyerhetne. A tek[intetes] Uradalom mész égetésre való fát közelebb a mész kemenczéhez eső erdőben, még pedig bizonyos rendszer szerént vágatthatna. A Bánosi erdőben lévő ujjabb vágások 20 évekig nyugodhatnának. Hogy pedig ezekről helyessebben és körülállásossabban itélni lehessen, a hely színére kimenni, és a mappát meg tekinteni kellene.

c., Husztoti erdőre nézve is az a véleményem, hogy ha még az idén ottan Husztot, Bodola, Egyházbernek fajzás adatik is ki, de jövőre itt is a vágás folytatása szűnnyön meg.

d., Egerszegi erdőben az eddigi mod szerént a vágás folytatandó.

e., Német széki erdőben, a vágást folytatni, véleményem szerént nem kell. Az utobbi vágásokat itten felszabadítani, károsnak itélem, és tartom. Nem kell itt feledni azt is, hogy nem csak a régi vágás egy részüket, de még az Ó erdő egy része is Baráturiaknak legelésre állt adatott, mellyre nézve hogy lehetne itt még vágást folytatni? Áltt nem látom. De továbbá nem látom szükségesnek csak azért is, mert Bodohegyből kell minden mellékes Uradalmi szükségeknek elkerülhetetlenül ezután már kikerítetttni, minthogy az Orfü erdő ezen veszendő részét leginkább fenntartani kötelességnek ösmérem. Ohajtanám Szent Imrének a helyszínén való

megtekintését.<sup>835</sup> Ez sokat fogna felvilágosítani. Német Szék, Barátur, Hertlend fájását nyerve mint említém fellebb az idén még a Bánosi vágásba, jövőre pedig Bodo hegybe utasítandók, vagy a még Vörös hegyben lehet, az alsó kerületiekkel együtt az ottani veszendő fákból ők is tűzelési fát nyerhetnek. Ha pedig bővebb fájást nyerni akarnak Bodo hegyen nyerjenek mennyenek annak üdejében oda.

f., Orfü, Szakál, Tekeres, Kováczena a Bodo hegyből nyerjenek fájást, de erre elegendő nap és üdő is szabattasson ki nékiek.

g., Bános fájást az idén még a Szakadási völgyből nyerjen. Jövőre az erdejükben találatando esendő, és dültt fákból, ezek nem létében pedig a Vörös hegyből.

h., A mi a vágásokon kívül eső, és lévő erdőrészeket – az Orfü határában – illeti, a mint elején említettem, a Vörös hegyben keletkezendő veszendő fák el nem vesznek, a nyugoti részben lévők eránt pedig bé adott, és alázatosan előterjesztett véleményem szerint, a minden évre kiszabott 16 holdnyi vágási részek minő előbbi béhozatalával kell segiteni. E mellett még nagy tételben és járhatatlan utakban a jobbágyoknak tűzelő fa kiszorgálandó lenne továbbra is. Meg kell itt jegyezmem hogy, kivéven a Szakadási völgyet, a Szakadási hát, és Kishegy több évek előtt már egészen kivágva vagyon, ugyan azért a veszendőkre nézve a szakadási völgy lenne tekintetbe veendő; de ebből a Bánosiak eddig is fáiztak, és más mellékes szükségeket is kielégítettek a veszendőkbul. A Szuadói völgyön túl a Körtvélesi, nagy gertyános, Lipóti és mész kemence oldal erdei részek már jól kiszemelve vagynak, és így itt se fognának ezen rész erdők is elveszni. Bár 1790-ikbe hozatott volna be a rendes vágási kezelés! de ez csak 1810/11-be jött létre! Végre felhozom azt is: hogy ha majd a Remete rétig kivágva lesz a Vörös hegy, akik élni fognak, akkoron helyes elintézással ezen vágásokon kívül álló erdő részeket is haszonra fordíthatják, és elővehetik, de erről a jövőndő rendelkezzen.

## II. Alsó Kerületre nézve.

1., Az én véleményem szerint Szőkei erdőben, és Bostaiban is nem csak legelőnek, de rendes vágásokra felosztott erdőnek is kell lenni, és maradni. Szőkei határ a legelő elkülönözési per miatt függőben van, ha majd szerentsésen be végezve lészen, akkoron felvenni kell: hogy, hány hold maradott vissza a tek[intetes] Uradalomnak? és ebből akkora részt erdőnek kiszakítani kell, mellyből évenként az alsó kerületi helységek Urbéri fájukat legalább is 20–25 évekig megvághas-sák. A vágásokra nem esendő rész pedig mint legelőnek szolgálendő, lassanként ritkítandó, és az ebből kieső fák a téglá házhoz alkalmazandók leginkább lennének.

Továbbá alássan vélném: hogy

2., Az idén a Szőkei erdőben semmi vágás se történne, maradjon, avagy marad-na eladdig, még az elkülönözésnek vége nem lészen, hanem a Bostai erdő részben 80–90 holdat kellene kiszakítani vágásokra osztandókat, és ide a vágást áltt tenni. Ezen részt nyugotrul keletre árokkal lenne elkülönözendő. Mivel pedig az idén még a Garé, és Bostai határ közti vonalba esendő fákból az Uradalom szükségei

<sup>835</sup> A falu délnyugati határában lévő erdő neve.

kielégítendőek lesznek, csak azután ezen kihasítandó részben lenne a fa vágás folytatandó addig még tartana, de még is jó kiszámítva. Ezek előre bocsátásával az Urbéri járandóságot ezen vonalba esendő fákból kellene felvágattani. Még majd ezen Bostai vágás tartand, addig a szőkei fiatal erdő szépen felnyő, az öreg erdőbe való fák pedig jobban vastagodni fognak, és így a midőn ide kerül a vágás, a fiatal erdőről kár nélkül rendelkezni, az öreg erdőben pedig nagyobb haszonnal a vágást ismét elkezdni és folytatni lehetne. Valamint, még azután Szőkében a vágás tartani fog, addig a Bostai kivágott rész szépen felnyő és szinte kár nélkül haszonra is lehet fordítani.

3., Igaz, a Bostai, és Szőkei erdőkbe még csak közepszerű növésű fák léteznek, és talán vágásra használni őket kár lenne? Éppen nem! mert az el nem vénült erdő vitorább élet erővel felnyő! Ezen alsó kerületi tájékokat a Cser és tölgy nagyon szereti, itt az életerő igen is nagy, mellyhez képest, ha előbb vágásokra használjuk annyi évvel előbbre leszünk, és annyi évű fiatal erdőt nyerünk. Melly sokkal kecsesebb, mint sem azon, pedig bizonytalan haszon, melly keletkezhetne abból, ha a fákat valahára vastagobbaké nyólni hagynánk. De emellett az Uradalom olly helyezésbe vagyon, hogy öl fát kell nékie vágatni, és azért kérdem? nem jobb e helyes rendszerrel a dologhoz nyulni. Ha most kezdjük ezt 20–25 éves fiatal erdők leend, de ha 20–25 év múlva, bizonyára ennyire vissza tolatunk. Fel teszem azt: hogy Bostába 20 évig vágásunk lehetne, ezután szőkeibe áltt tévén a vágást, melly 25 évekig eltartana, ezen 25. évek múlva a Bostai fiatal erdő 40–45 lészen!

4., Bostai erdőben pedig a vágásokat be hozni azért véleményezem, hogy így a szőkei erdőnek annál nagyobb része legelőnek hagyatason az Uraság juhái számára, és e mellett idő engedettvén a fiatal erdő szépen megnyölhetne, szinte legelésre elrendezhetendő. Azután a szőkei erdő a szilváshoz közel, és igen kézre esik, de a Bostai sokkal messzebb van, mely végre a becse is csak illy irányban számithatandó. Becsebb tehát a szőkei erdő mindég a Bostainál! és ha nem számolna az Uraság a Bostaira kívánnám s ohajtanám inkább máskép a Bostaival rendelkezni.

5., Kisdéri erdőre nézve most még semmi észre vételem.

6., Szilvási Miklós- és Hideg völgyi erdők lassan ritkitandók és a tégla égetésre ezen fák foditandók lennének! A téglaházat megmenteni, fő feladat legyen. Ezen szilvási erdőben ha többé sertvések nem eresztettek, a mit tovább megengedni lehetetlen, a legszebb bárány legelőt adna, amint valóban volt is itten, de most vége ennek.

7., A Bostai erdő ezen része, melly legelőre megmaradna, ez is tsak a tégla égetésre nézve lassan ritkitandó, és a fa oda fordítandó lenne jobbára.

8., Méltóztasson Nagyságodnak megengedni; de a pénzért való eladását az itt esendő fáknak véleményem szerint nem igen célarányosnak látom. Nagy becsű azon fák, mellyek ekép nyerendők, de többé soha elő nem kerülnek! Azért ugyan csak kiszámítva – és van hová – használtassanak is. Bostai erdő melly kézre esik a Csartosi tégla háznak! ezt tehát szem elől tévesztetni nem kell, nem lehet. Szinte alázatosan kérem Nagyságodat, engedjen meg, ha azon véleménnyel elő álok,

hogy Bosta kortsmát inkább árendába adni, és ide új hajdui házat építtetni szeretnék. Bosta kézre, és ország utba esik – Szilvás nem! Szilvásba tehát vintzelléri lakást, Szőkébe meg alvadásznak házat építtetni alázatos véleményem szerint czélarányosnak, hasznosabbnak tartanám.

Ha asztán ezen csekély véleményem Nagyságodnál helybe hagyást nyerendene ehhez képest a Keszűi irtásbul, és Bostai vonalbul az épület fákat most már oda szállítani kellene.

9., Keszűi irtásbul a mint fellebb említém most már maga helyére szállíttatna az épület fa, és így Keszűbe, Szilvásba, Kőkénybe pedig a lugos<sup>836</sup> fák – valamint téglafa Csartosba – a mit úgy is Nagyságod bölcsen már elintézte, rendelte.

10., Bátor voltam Nagyságodnak úgy is szóval megjelentenem azon véleményemet, melly szerint miképpen és hol lenne ezután az birka nyáj legeltetése? ugymint:

a, Szilvási határban lévő erdőkhöz, Szőke felé Keszűi erdőbe vezető csapás erdőtskébe és Uraság ugarain, tarlóin.

b, Bostai határban az erdőnek egy részébe, és az Uradalmi földei alatt eső oldalban, mellyet azomban kiirtani elmulhatatlanul szükséges.

c, Szőkei határ most még közös, azután pedig az Uraság részében esendő erdőnek, legelőnek kihagyandó és kémélve ritkítandó erdőben, úgy az Uraság tábláján, mellyet a Czeriva erdő északi részéhez illesztve a jobbágysággal felcserélni kellene. Végre a fiatal vágások is idő múlva számításbul ki nem hagyandók.

d., Keszű és Kőkény határban közös a legeltetés, és jó formán az is marad!

e., Kisdérbe nyaratszaka a bárányok legeltetésére mindenkor elhajtandók.

Ezek alázatos véleményeim, mellyeket tellyes tisztelettel Nagyságodnak előterjesztek.

Irtam Hert[elenden] Nov[ember] 30-án 1845

Nagyságodnak Alázatos szolgálója  
Horváth János m[aga] k[eze által]  
Tisztartó

Főkörmányzói határozat az 1845 évi erdei kezelésekre nézve.

Az urodalmi tisztartónak e véleményét, nem különben az urodalmi fővadásznak javaslatit is az urodalmi erdők ez s jövő években mi módon történendő kezeléseik végett fontolóra vévén, ezeket határozám:

A., felső kerület. Orfűi erdő: 1, Az orfűi vöröshegyi erdő a Papnöv[elde] urod[a]l[om]nak legbecsesebb erdeje lévén, az jövőendőben is – mint már egynehány év óta történt – kéméltelessék, a meghatározott 16 hold helyet csak 8–10 hold vágattatván ki.

<sup>836</sup> Lugas.

2, Ugyan e tekintetből a felső kerületből egy községnek sem az alsóból pedig csak Keszűnek s Kökénynek adassék itt s az is igen mértékletes fajítás, veszendő de álló fák pedig csak különös kegyelemből adatassanak itt el magasított áron.

3, A plébános urak s mesterek ölfái, a szükséges mész és téglafa, sött jövődben a deputatum fának is nagy része a Bodohegyi vágásban léend vágandó.

Bánosi erdő: 4, A bánosi vágás nyugot felé folytatandó, és abban kiadattván N[agy] Hertlendnek téli fajítása az uradalom számára 40–50 ölfá pénzért vágatandó.

Ném[et] Széki erdő: 5, A Németszéki erdőben keletfelé a vágás folytatassék. Az uradalomnak itt 40–50 ölfá pénzért vagy napszámba vágatassék, a téli fajítás itt N[émet] Széknek és Barátornak adattván ki, ezen 300 holdnyi erdő vénül, nem rossz helyzetű, legelője a két falunak itt elegendő és maholnap 15 éves nyugoti vágások ugy is fölszabadítandók lesznek.

Egerszegi erdő: 6, Egerszegi erdőben a vágás mértékletessen folytatandó, a községnek fajítás itt kiadandó, és az uradalomnak 30–40 ölfá napszámba vágnak.

A husztóti erdő: 7, A husztóti vágásnak folytatása ez évben a vetések szomszédsága miatt felfüggesztetik, de ezért a fajítás Egyházbér, Bodola, Husztót községeknek a mészégetői erdőnek gödrös helyeiből kiadandó, a Kovácsénai némely szegényebbeknek is itt adassék téli tüzelésre való, jövő években a vágás folytatandó, 20–30 ölfá vágattván napszámba az urod[a]l[om]nak ittemeg.

Az egyházbéri erdő: 8, Az egyházbéri erdő vénül, veszni kezd, ezért a jövő évben vágandó, de erre előbb a nép a legelő megszorítása<sup>837</sup> végett elkészíttendő. A Bodolai s Hertelendi erdők szinte így vannak.

B., Az alsó ker[ület]:

Szilvási erdő: 1, Ezen és jövő egy-két évben a Szilvási erdő – Miklós s hideg völgyi – ritkitassék, észak felé pedig fenyeres készíttessék, hogy az urod[a]lmi birkának jobb legelője legyen.

A Bosta erdő: 2, A bostai erdőnek déli szélén Garé felé vonal vágandó, azután északról délfelé az erdő közepén 10 öl széles vonal, végre keletről nyugott felé szinte 10 öl széles vonal. Szinte

Szőkei erdő: 3, Ez történjék a Szőkei erdőben, hogy így e kettő erdőben jó legelő is legyen, de erdő is maradjon.

Keszűi erdő: 4, A keszűi erdő ritkitassék.

A Kökényi erdő: 5, A Kökényi erdő vágatassék téglafára, másként ugy is ellopatik.

A kisdéri erdő: 6, A Kisdéri erdőnek nyugoti része kiirtandó lassanként hogy az elkülönözésre a legelőnek üdővel kár nélkül megtörténhessék.

Pécs Dec. 2-án 1845.

Vörös f[ő]korm[ányzó]

<sup>837</sup> Értsd: megosztása.

## V. Szántóföldi és kertgazdálkodással kapcsolatos rendelkezések

## 1.

Hertelendi kertésszel kötött szerződés

1785

(PKL MGLT CDXCIII. Fasc. 20. No.)

Anno 1785, die 15-a Februarii lött az Te[kin]t[e]tes Seminarium Uraság és .....  
[!] kertész kösztt következendó, és egy Esztendeig tartandó Contractus s ugyan  
Pécset lévő Kertek iránt, ugymint.

1-mo Köteles lészen az emlétett kertész az Uraság három kertjét, ugymind  
az Nagyott és az Hambár mellett lévő két kertjét minden féle veteményekkel el  
vetni oly conditioval.

2-o Hogy az nagy kertett mindenféle zöldségekkel el vesse, abbul az Uraság,  
ugy nem külömben Tisztarto Konyhájára esztendő által elegendő ugyan, s ily for-  
mán ki tartván az Uraság Konyháját, szabad légyen nékie az többi zöldséget akár  
hova el adni.

3-tio Ki vévén az nevezetsebbeket, ugymint Articsokon spárgát és e félét, az  
melyeket az Te[kin]t[e]tes Uraság csupan magának tartya.

4-to Valamint az emlétett nagy kertbül szabad lészen az Kertésznek zölcséget  
árujni, ugy tilalmasztatik az Hambár mellet lévő két kertbül az eladás mivel.

5-o Minden Esztendőben (magának tartván az Uraság mind szántást, mind  
pediglen Tragalytatást) egyiket lencsével, az másikat pedig borsuval el vetetni  
akarja, melynek Proportioja tisztán az Uraságott illeti.

6-o Azon fölül hogy az Te[kin]t[e]tes Uraság az veteménynek el adását meg  
engedi, esztendőnként fog adni 350. Robotost, 4 öll fát, nem külömben.

7-o Első Esztendőben fog az Te[kin]t[e]tes Uraság Magoknak vételére 8. fo-  
rintokat adni, oly conditioval.

8-o Hogy ha főnnt emlétett Kertész elegendő zölcséget az Uraság Konyhájára  
nem adhatna, oly esetben tartozni fog maga Pénzén aszt meg szörözni, ugy nem  
külömben végtére.

9-o Valamely Kerti szerszámok mostanság az Kertész Kezeibe adatnak /vala-  
mint Contractuss oldalán látzatnak/ köteles lészen Esztendő végén azon számon  
visza alítani.

Super quo inito Contractus in duplici Exemplani extradeditur literas  
Contractuales V.Ecclesis die A-o ut Supra.

Aprobatum Agyich



## 2.

Foith Henrik kanonoknak a gabona nyomtatással kapcsolatban  
kiadott rendelkezése

1829

(PKL Sem. 86. Fasc. 13. No.)

A Pétsi N[emes] Seminarium Gabonájának kinyomtatása, s be mérése eránt valo  
Rendelések

Minek utána több izben tapasztaltattott; sótt az Uraság székeken ki világosodott volna, hogy a N[emes] Szeminárium gabonáját nem tsak a nyomtató helyeken, hanem az uton is, midön az a Hombárba takarittattott, a Nyomtatok, s Kotsisok többnyire a vigyázatra oda rendelt Hajdunak tudtával meg lopták, az illy károknak el Távoztatására rendeltetik:

1, A szűrűs kertek, mellyek vagy be kerítve, vagy leg alább be sántzolva legyenek, ne a föld közepén legyenek, hanem külön helyeken ki mérettessenek, a mint ez az idén már Szilváson történt, hová mind az Uraság Termése, mind a Dézsma egy, vagy több falukbul hordattasson.

2, A gazdaságbéli Tisztek Instruktiojának következtében különösen minden asztagba bé légyen szurva mennyiségrül – minémüségürül és Telekrül való Rovás – a 11. §. szerint 60 kéve a javából, középszerüből, s aljából, mindenekbül 20 kéve válogattasson ki, s nyomtattasson ki a Tisztartó Úr jelenlétében. Jól kinyomtatván, vagy helyessen ki tsépeltettvén, a meg szelelt tiszta szemet a helybéli Biró előtt mérje fel tsapra, és mind a Táblának vagy határnak, mind az ott termett kereszteknek, mind a proba szemnek mennyiségét az Uraságnak azonnal adja be.

3, A szűrűkűn mind a Hajduknak, mind a nyomtatóknak a pipázás kemény büntetés alatt meg tiltatik.

4, Minek előtte az idei gabona a Hombárba bé hordassék, a még bent találtatott tavali minden féle gabona a Tisztartó Úr előtt mérettessen meg (a számtartónak adatott Instructionnak 61 § szerint) és errül el készült Documentum a Praefectusnak adassék be.

5, Mihelyest egy Transportra elegendő Gabona ki lesz nyomtatva, a kerületbéli Ispánnak, az azt kíséő hajdunak, és a nyomtatóknak jelenlétében a szűrűn, és a mérőben lévő kereszt vasig tsapva mérettessék fel (Instr C.9.§ 3). Az illy a szűrűn tsapra fel mért, és a Hombárba szállítandó gabonának minemüségürül és mennyiségürül az illető Ispány bizonyítottó Irást küldjön, mellyet a késéő Hajdu is alá írjon. A be hozott gabona a Hombárba mindjárt ujra mérettessék tsapra, ezen mérésnél mindenkor jelen legyen a késéő hajdu, a Számtartó mint be vevő, vagy annak biztos embere, és a Tisztartó mint által adó, vagy az, kit itthon nem létében, helyette rendelni fog az Elöljáróság. Azon Irásra, mellyet az Ispány a küldött gabona mennyiségről adott mindnyájan alá írják magokat, feljegyezvén mennyi volt a tsapva bé mért gabona, hogy így a többségrül az Ispányt, a heányosságról a késéő hajdut, vagy a szekereset kinek kotsiján hibázott fellelet alá venni lehessen.

6, Illy formán a mérés meg történvén, semmi szükség nem lészen azt újra télen fel méretni, s a sok port nyelni, melly iránt multkor hivatalossan a Repartitionális Széken<sup>838</sup> panasz tétetett.

7, De mivel a gabona a Hombárba állván száradni szokot, ne hogy a szegény s ártatlan számadó e miatt károsodjék, bé száradásra minden száztól két pozsonyi mérő szabatik ki, a Kukoritzabol 5 mérő (Instr. Rat:§ 72).

8, Minden garmadában a mennyiségről, és minémüségéről Irás, és Rovás legyen szurva, hogy így mindenkor látni lehessen, mi? hol? s mennyi legyen.

9, Ezen rendeléseknek végre hajtása, s ki kinek, a kiket illet, ki hirdetése Tisztartó Urra bizatik, melly hirdetés első Repartition meg történnyen.

1829 juli[us] 21 pécs, Foith Henrik Praef.

### 3.

Javaslat a kukorica és burgonya dézsmálat végrehajtásáról

1830

(PPL 376/1830)

A Kukoritzá és Kolompér kilentzed (Dézmálás) eránt tett Javallat a Pétsi N[emes] Seminárium Uraságnál

Mennél nagyobb az Iparkodás és Rendtartás valamely Uradalomnál annál bizonyosabb szokot lenni közönségesen a Jövedelem. Mint hogy pedig a N[emes] Seminarium Uraságnál a Jövedelemnek egy részét teszi a járandó (kilentzed és tized) Dézma: azért erre különös vigyázat szükséges hogy el ne kallódgyon. A Jobbágy t[udni] i[llik] igazságtalannak tartván: hogy az ő verejtékivel munkált földnek terméséből kilenczedet és tizedet vagy Dézmát adgyon, az illető Földes Urat gyakran meg károsíttya; azért mondgya Joung, ama tapasztalt mezei Gazda hogy a mezei Gazdaságban a kívánt iparkodásnak nints nagyobb akadállya mint a Dézma: mert mennél inkább iparkodik valaki annál többet kell dézmába adnia: midőn ellenben a henyélő ugyan annyi földért kevesebbel adózik; és így: vagy a Csalás nevelkedik, vagy az Iparkodás hanyatlik. Csudálkozunk midől láttyuk, hogy a Városi földek minden esztendőben két három annyit teremnek, mint a falusiak, mert ott nem az iparkodást és termést, hanem a birt földeket veszik tekintetbe, sőt a falusi szabad földek is sokkal többet szoktak teremni mint a Dézmások! Ez az oka: hogy a dézmás földek sok helyen a közjonak nagy kárára parlagon hagyatnak, és panaszkodunk hogy nincs Kenyér!

Ami különösen a kukoritzá és kolompér (kilentzedet) Dézmalást illeti: ez a N[emes] Seminarium Uraságnál eddig így történt: hogy t[udni] i[llik] a Jobbágyok elvégezvén a szedést, azt a mezőn 9 rakásra töltötték, és ott a járandó dézmát abból ki vette az Uraság; de tsak gondolat formán, mert sárban essőben nem igen méregették.

<sup>838</sup> Tisztiszek.

Már a ki nem egy Jobbágyot, hanem egész Uradalmat illendő tekintetbe vesz, és ezen dézmálás modját a hely színén meg vizsgálja; nyilván látni fogja: hogy ez mind az Uraságnak, mind a Jobbágnak igen bajos és gyakran káros is mert:

a., Ez a munka többnyire Mind Szent nap<sup>839</sup> táján szokott történni, midőn az idő már hamar essőre, és hora változik, azért annak bétakarittásával sietni kellene; azomban: mivel egy két röst ember a szedést annak üdejében el nem végezi az egész termésnek hetenként kinn kell a mezőn garmadába lenni, mellyet gyakran a hetes esső ott ér, és azután meg penészedik vagy el rothad valoban keserves az ilyen dézmálat az Uradalmi Tisztekre, és Szolgákra nézve is.

b., Ki kívánhattya jó lélek ismérettel: hogy a szegény Jobbágyok sokszor hóban éjjel nappal künn a mezőn hetenként a kukoritzta mellett zsugorogjanak, mind addig, még a szedés, és dézmálat el-végződik: egy röst miatt száz iparkodó szenvedjen-e? Ha pedig előbb haza viszik fele se jut dézma alá, mert egyik a kertjében, másik pedig szabad földjében termettnek lenni mondja; vagy el röjti.

c., Mivel ezen Dézmálás sokáig huzodik, számtalan csalásra és lopásra szokott kivált éjjel utat nyitni, mellyet a tapasztalás bőven bizonyít. Csak a malmokat és a piatzot kell ilyenkor véletlenül meg vizsgálni, vagy a mezőn vigyázni; léssen elég Contraband, de ki győz minden hol leskelődni! Ezen kívül minden kedvezésnek, és részre hajlásnak is vége léssen.

d., Mennyi üdő és munka el vészen hijába ha minden Gazdánál tsak egy gyermek örzi is hetenként a meg szedett kukoritzát? És ha nem örzi el lopják.

Hogy ez igen sanyargattya a Jobbágyokat tagadhatatlan. Hányszor panaszkodtak már e miatt könyes szemekkel? De hijában: mert ez régi szokás ámbár káros.

Itt valami hiba és héjányosság van, mellyen segíteni kötelességünk.

Mit fogunk tehát tenni? Talán a Dézmát egészlen elrontani? Nem mert ez adó: adó pedig mindenkor volt, léssen is a közjonak fenn tartására – hanem tsekély ítéletem és tapastaláson szerént ezen Dézmálás módját melly gyakran tetemes kárt okoz, kívánnám meg változtatni, és ugy tartom kész a javítás.

Igy p[éldának] o[káért] 1. Kiss Aszszony<sup>840</sup> nap után minek előtte a kolompért és kukoritzát meg szednék; az Uradalmi Tiszt, minden határban a Helybéli Bíró és Esküttek jelenlétében künn a mezőn sorban meg nézván, és fel irván kinek hány hold kukoritzája és kolompérja van vetve?

2. Mint hogy egy hold földön hiteles probák szerént közepszerű esztendőben is könnyen meg terem 13. 14 Pos[onyi] mérő Csutás kukoritzta, vagy 27 Pos[zonyi] mérő kolompér, ehhez képest minden hold kukoritzából 1 1/2 Pos[onyi] mérő csutás kukoritzta. És egy hold kolompér földről 3 Pos[onyi] mérő kolompér jegyeztetnék fel az Uraságnak járandó (kilenczed) Dézma fejébe. Megtörténhet ugyan néha, hogy egy esztendőben talán valamivel kevesebb van, de más esztendőben ismét joval több terem, melly ezen csekélységet a Jobbágnak bőven kipotolja, azért is ez a dézmálás több Uradalmakban már szokásban van, és a Jobbágyok még

<sup>839</sup> November 1.

<sup>840</sup> Szeptember 8.

nem vesztek el, sött gazdagabbak mint itt. Ha pedig valamely nagy tsapás miatt a Termés igen szűk volna, azt az Uradalmi Tisztség az Uraságnak úgy is írásban bejelenteni fogja és a kilentzed (dézma) a szerént alkalmaztatik.

3. Meg lévén ekképen a fel írás t[udni] i[lilik] kinek hány hold kukoritzája, és kolompérja van? A szedést annak üdejében kiki el kezdheti, és ha holdanként a fent ki tett mérő számot természetben meg adni, vagy azt már előre meg határozot mértékletes áron meg-váltani akarja, termését azonnal haza takaríthatja; és meg-gondolván: a, mennyi munkát, és üdőt vesz a Jobbágy, még egy két nyolczada kukoricáját vagy kolompérját az Uraságnak béviszi. b., mennyi veszeliődik el eb-ből az Uraságnál? Bizonyosan mind az Uraságnak mind a Jobbágnak könnyeb-ben esik, ha minden Pos[onyi] mérő csutás kukoritzá és kolompér meg-váltani engedtetik a Piatzi közönséges áránál oltsobban valamivel.

4. Aki pedig ezen Dézmálásra mivel ujjság nem akarna reá állani arra senki sem kényszerítettik, hanem annak termését Dézmálás előtt a mezőről haza hor-dani, sem azután meg-váltani nem szabad; majd üdővel, midőn annak hasznát érzi örömet reá áll, így leg-alább egy két röst miatt száz iparkodó Jobbágy, az Urasággal együtt nem károsodik, hiszen az Urbárium sem ellenzi azt ami hasznos, és igazságos. Végteére:

5. Minek utána a Jobbágyság észre veszi, hogy ha egy hold földjén 25 vagy 30 Pos[onyi] mérő csutás kukoricája terem is mégsem ad többet dézmában 1 1/2 mé-rőnél az Uraságnak; sött ezt is illendő áron meg-válthatja; kinek esze, és béláttása van jobban fog iparkodni, hogy többet termeszszen; ezt pedig az Uraságnak min-denképpen éllesztetni kell, tudván: hogy valamint ezen kapálás a földet javíttya, úgy az okos, és iparkodó Jobbágy neveli az Uraság jövedelmét és a köz jonak bol-dogságát, a lusta és henyélő ellenben terhére van az emberi Társaságnak, és ez az oka: hogy a dézma eránt való eggyezést, Contractust az Országos Deputatio is az Uraságoknak ajánlva javallja (In Operato Deputationis Regnicolaris).

Mire nézve ezen Javallatnak bővebb meg vizsgálása után ha tsak fontosabb okok mást nem kívánnak annak el fogadását alázatosan ajánlani bátorkodom, tellyes bizodalommal lévén: hogy a reménylett hasznos következéseket egy pár esztendei proba, az előbbi számadásokkal öszve hasonlítva meg fogja bizonyítani.

#### 4.

A deputátum széna kiadása

1830

(PKL Sem. 41. Fasc.)

A Pétsi N[emes] Szeminárium Uraságnál a Deputátum széna kiadása eránt tett Javallat 1830-ban

Mind az Igazság mind a jó Rend méltán megkívánnya: hogy a mérték eggyenlő és meghatározott légyen: külömben, valamint az adásban, vevésben, úgy a

Deputátumi Füzetésekben is sok tsalás és hamisság történik; ezt pedig el távoztatni, minden Elöljárónak, ki az igazságot szereti kötelessége.

A Deputátum szénát a Szeminárium Uraságnál lévő Tisztségnek, régi Rendelet szerént, mind eddig szekér számra szokták a réten kiadni; azonban hogy azt vagy öl, vagy mázsa számra kiadni jobb, és igazságosabb volna, e következők bizonyították: u. m.

1. A szekér egy olly bizonytalan és határozatlan képzelt mérték, melly által az ember könnyen meg-tsalódik. Mert ha a szekér hosszu, az ökor erős, az út jó, és a béres ügyes Legény, sokkal több szénát fel-rakhat szekérére, mint a kinek ökre és szekere hitván; láttam egy szekéren 5 mázsa szénát, és láttam 25 mázsát is, melly nagy különbség, és igazságtalanság ez! Mire nézve valóban nem lehet tsudálni, hogy e miatt gyakran tzivalkodás támadott és nem is leszen eggyenlőség mind addig, míg a Deputátum széna, öl vagy mázsa számra meg nem határoztatik.

2. Valamint a bort akó számra, a gabonát pedig mérő számra, úgy a szénát közönségessen öl-, vagy mázsa számra szokták el adni. Igen ritkán, vagy éppen nem is történik az: hogy valaki szekér számra alkuggyék, míg nem láttya: mennyit raknak egy szekérre, ha tehát az adásban és vevésben a bizonyos és igaz mérték meg kívántatik, miért nem lehetne azt egyedül a Deputátum szénára nézve megtartani? Hiszen ez a jól elrendeltt Uradalmakban már szokásban van. Meg lévén t[udni] i[llek] határozva: kinek hány mázsa széna adatik Deputátumba, az egész széna termés kazalba rakatik, mellyből fél öl le-vágottatván, meg-mázsáltatik, és azonnal kitettszik: kinek hány ölet kell adni.

3. Javasolja ezt az is: hogy a széna és széna között nagy a különbség, egy helyen parrag, más helyen sásos széna terem; ha a választás a réten történik, úgy az Uraságnak bizonyosan a hitványa marad – vizsgálja meg bár akárki a Deputátum szénát és az Uraságét tapasztalni fogja a különbséget, ez pedig valamint az Igazsággal, úgy az illendőséggel is ellenkezik, de mivel régentén így volt, tehát jónak kell lenni, avagy putriban lakjunk e? mivel atyáink ott laktak?

Ugy tetszik: leg-igazságosabb volna: ha az egész termés p[éldának] o[káért] 2 öl széles és harmadfél öl magas kazalba egy arányosan rakattatnék, és onnént Septemberben és Mártziusban mázsa számra kinek kinek a járandó Deputátum ki-adatnék; úgy is többnyire az Uraság majorjába szokták a Deputátum szénát most is le-rakatni, mellynek igazittására és el-hordására annyi robot fordittatik, mint ha fél esztendőnként a többi Deputátummal együtt mind egyiknek ki-adatnék.

4. Hasznos lenne ezen Rendelet azért is: hogy az egész Termés széna eggyenlő erővel hamarabb bé takarodnék, ezen kívül: a kazal rakása, a Deputátum miatt nagyobb gond fordittatnék, de még a rétek Tisztogatása, Trágyázása, és javítása is ez által előmozdittatnék.

Mi az oka: hogy midőn a Deputátum széna ki adatik, a réten minden Tiszt megszokott jelenni? de Trágyáztatik-e? Tisztogatatik-e? javittatik-e az Uraság Rétyje? Arról más gondoskodgyék.

## 5.

Horváth János tisztartó rendelete a gabona dézsmálatról

1841

(PKL Sem 253. Fasc. 3. No.)

A szalmás gabonának czélarányos és helyesen végbeviendő dézsmálásáról, a pécsi tekintetes papnövendékház uradalom tisztségének kiadott utasítás!

Az uradalmi jogoknak, és jövedelmei ágainak egyik főbbike a szalmás gabonából járandó kilenczed, és tizednek törvény szabályozta mód szerint való megvétele. Természetes következés, hogy ezen jövedelmi ág lelkiismeretes számbavevés, és helyes betakarítás nélkül, igen csonkitva marad. Ha lelkiismeretesen a szalmásgabona termés öszve nem iratik; nagy vigyázattal bé nem szedetik és helyesen öszve nem takaritatik, az uradalom nem sok hasznát venni fogják ezen máskint jövedelmes jogaiknak. Arrúl kell tehát gondoskodni, hogy a fellebb említettek minél helyesebben és czélirányosabban végbevitessenek, megtétessenek.

Mellyekre nézvest következő czikkekre foglalt randelések, Ö Nagysága parancsolatából, szoros megtartásúl kiadattnak:

## I. Czikk

Az aratás előtt kiadandó rendelésekrül.

1.§: Mind a két kerületben tudtára fog adattni a helység biráinak, hogy ök, meléjek veendő esküdtjeikkel házrúl házra meghagyja a jobbágyoknak azt, hogy mindenik a kévéket egy formán kösse és köttesse; mert ellenkező esetben, ezen kihirdetés után a tek[intetes] uradalom szántszándékos kijátszását a dologban méltán tekintvén semmi hitván kévét el nem fogad, és a járandóságba el nem veendő.

2.§: Minden földön a gabona tizesbe, vagy ötösbe rakattasson; mivel mind az olvasás evvel könnyebbítetik, mind pedig alattomos kalangyákba való bedugásoknak eleje vétetik.

3.§: Intessenek meg szinte egyrül egyig, hogy minden csalárdságtúl óvják magukat; úgy a szekereseknek keményen meghagyják, hogy ök csak a nékiek kimutatandó kalangyákat rakják fel; mert az uraság felvigyázóitúl észre vétettvén, keményen megbüntetendők lesznek.

## II. Czikk

A gabona felírás előtti intézkedésekrül.

1.§: Minden helységbéli birák, midön náluk az aratás bevégeztetett, az 1832/36-ik évi 7.-ik törvényczikkely 1. §-nak utolsó szakasza következtében Pécsre jönni, és ezt a tisztségnek béjelenteni fogják, ki is a tárgyat a tisztszéken előterjesztvén, halladék nélkül rendeltétettni fog, hogy, kik melly napra, és minő segítség melléjük adásával a magukat béjelentő helyekre menni fognak? úgy, arrul is azonnal gondoskodva leendő, hogy az illetők ezen helyekben elvégezvén foglalatosságukat, továbbra mihez tartsák magikat és hol folytassák a dézsmálatot?

2.§: Ugyan akkor a bírának meghagyatni fog, hogy, azon napra szükséges alkalmatosságot az illetők után küldeni el ne mullasszanak. Szinte:

3.§: Az illető bírának meghagyandó leend az is, hogy a dézsmálatra kitűzött napra a szekerek, és a szükséges osztagrakók, úgy a próba kinyomtatására kellő lovak általuk előre és megrendeltessenek. Nem különben:

4.§: A kerületi ispány uraknak is azon ülésbe meghagyatni fog, hogy a helybeli hajdukkal, azon helységbéliek által alkalmas helyen asztag, és szűrű helyet készítenek; asztag alá és ennek befedésére szükséges szalmát oda vitessenek; ugyan az asztag fedeléhez megkívántató nyársokat, és póznákat készítenek és hordassanak, hogy eképpen előre mindenek készen lévén a határozott napon elkezdendő dézsmálatot mise hátráltassa.

### III. Czikk:

A kilenczed és tizedbeli szalmásgabona felírásáról és ebből eső járandóságnak megvételéről.

1. §: Azon légyen a dézsmálótiszt, hogy a kitűzött napra melléje rendelt uraság embereivel jó idején megjelenhessen. Megérkezvén pedig a helységbe az oda rendelt uraság hajdúja, és elöljáróinak mind az asztag mind a szekerek, úgy más egyéb szükségesek eránt kiadandja parancsolatit; mellyek után valamint a törvény, úgy szinte a tek[intetes] káptalan által kiadott útasítások értelme szerint is, maga mellé vevén az helység biráját, két vagy három esküdteivel együtt, valamint az odarendeltt uraság embereiből is, mint szükségesnek lenni látandja, kimégjen a mezőre és düllörül düllőre, darabról darabra a gabonatermést lelkiismeretesen öszveírni fogja. Ezen tény a dézsmálatnak lelke!

2. §: vége lévén a felolvasásnak, és öszveírásnak, ezt a tek[intetes] káptalan által kiszabott rovatok, oszlopzatok és utasítások szerént elrendezni, és öszveadni fogja; hogy mind az asztag nagysága eránt szükséges rendelkezéseket megtehessen: különben idővesztegető kapkodás leend dija elmulasztásának.

Ezen öszveírásokra szükséges nyomtatott példányok, az uradalmi tisztartó által az illetőknek előre kiosztattni fognak.

3. §: Midőn mind ezek kellőképpen bevégeztettek, mindjárt azután a termésből járó kilenczed és tizednek a földről való elvitele elkezdessék; ha pedig ez, azon napon, későn esne, más nap minő korábban hozzá fogadtasson, hogy mentül előbb az uradalmi járandóságot öszvehordatni lehessen; ugyanazért, a dézsmáló tiszt teljes, és lelkes iparral azon legyen, hogy illy sürgetős munkánál mind az uradalom várakozásának, és parancsolatinak, mind pedig a törvény világos, és szigorú értelmének eleget tehesen.

4. §: Midőn a dézsmálótiszt a kilenczed és tized beszédését elkezdeni fogja, már akkoron minden kiálható szekereses ötet kint a mezzőn készen várják; úgy a felrakásra ügyelendő uraság emberei ottan legyenek. Kiérvén a mezzőre, elkezdi tüstént a szekerek rakattatását. Minden szekeres folyó számmal ellátott fuvarlapot nyerend; mellyben a jobbágy neve; düllő megnevezése; dézsmába esett gabonanemnek keresz, és képe száma feljegyezve leend. Ezen fuvarlap kezébe

adattván, világosan megmagyaráztatni fog nékie, hogy kiérül és mennyit rakjon fel; valamint újra keményen meghagyatik az is, hogy mást mind azon kalangyát, melyet a jelenlévő uraság embere nékie kimutatni fog, felrakni ne merészeljen. Elvégezvén ezt a dézsmálótiszt tovább földről földre hallad, rakottatván a szekereket mindaddig, még az egésznek vége nem leend.

5. §: El nem fogja tehát mulasztani a dézsmáló tiszt, hogy idején elegendő uraság emberei a mezőre rendeltessenek; kiknek lelkére kötni, és keményen megparancsolni fogja, hogy a szekereket ők rakottasák, ők a rakásokat azoknak kimutassák, kijelöljék, és senki tovább ne halladjon, még a szekeret fel nem rakottatta. Hogy, pedig ennek nyoma látasson óntollal a fuvarlapba nevét beírni köteles leend; ugyan ezért vigyázzon a rakottató uraság embere, hogy az uraságnak jó képék jussanak, semmi elkuszált, megetetett, kivert; avagy akármi néven nevezendő rosz képéket részére el ne fogadjon. Ha pedig ezen rendeletnek valaki eleget nem tenne, és abba tapasztaltatna, hogy az jobbagygyal az uraság kárára egyet értene; vagy kötelességit csak hanyagon teljesitené; kitudódván keményen megbüntettettni, és ezért lakolni fog.

6. §: Minthogy pedig a dézsmálatnál nemcsak a hiv felírás, és betakarítás, de még annak lelkiismeretes átvétele is elkerülhetetlenül szükséges légyen, mindenkor azon kelletik lenni, hogy az asztagnál, ha csak lehet uraság tisztje, és mellette elegendő uraság emberei a helybéli esküdteteken kívül rendelve legyenek; kik az hozott gabonát lelkiismeretesen átvégyék, és az aztg rakását helyesen intézzék.

7. §: Midőn a szekeres az asztaghoz érkezik, nem szabad lesz nékie előbb lerazkodni, mint sem a sor reá érkezzék; erre igen is szükséges ügyelni és akkor pedig a jelenlévő uraság emberei és helybéli előljárok előtt fenn szóval olvasva a képéket lehánni fogja. Ha fuvarlapjába feljegyzett gabonaszám béjött a levélke töle elvétetik; de ha kevesebbet hozott, akkor a fuvarlapba feirt maradság elhozatala után utasittatik, ha pedig többet talált volna felrakni, ez általa a tulajdonos földére visszavitetni rendeltetik.

8. §: Mivel a dézsmálat olly munka, melly mellett, kivált az újabb törvények nagyon is örködnek; de az uradalom jövedelmének olly fő ága is, melly az idő viszontagságai által könnyen megkárosulhat, minő előbb való betakarításával igen is sietni kell; valamint tehát a mezzőn a szekeresek felrakattatásával iparkodtatni kell; úgy az asztagnál lerakodott szekeresek tüstént a mezzőre útasitassanak.

9. §. Minthogy a tek[intetes] káptalan rendelkezéből minden helységben a be-dezsmált gabonából próba tétetni rendeltetik, az asztagnál felvigyázó uraság tisztje, vagy más embere minden gabonafajokból harmincz-harmincz kévét különösen kirakni fog; de avval a megjegyzéssel, hogy több düllőkrül és szekerekül, úgy: minden ménemüségü kévékből ez vétessen. Midőn pedig a próbakévék kirakva leendenek az uraság asztaga mellett lévő szűrűn, ugyan uraság embereinek felvigyázása alatt, a már előre megrendelt lovak által kinyomtatani, és kikészitetni fognak. Ezen próbagabona pedig jól, és tisztán felszórattván, a helybeli előljárok előtt megmérteni és zsákba öntvén fuvarlap mellett a magtárba annak idejében bészálitatni fog.



10. §: Nem különben a tek[intetes] káptalan rendelkezéséből ez uttal az illető napon tisztelendő plébános uraknak is – a törvény szerint – nékiek járó tizenhatodik rész kiadatni rendeltetik. Gondja legyen tehát az osztagnál lévő uraság személyzetének, hogy részükre ez kitétessen, és a helybéli előjárók által a dézsmát végeztével mindjárt illő fuvarlap mellett a magahelyére átszállíttasson.

11. §: Midőn már a gabona mind öszve hordva leend az asztag hulladék, vagy az asztagba hányatni, vagy pedig különösen kikészítettven, és megmértven, erre kiadandó különös fuvarlap mellett Pécsre a magtárba beszálítatni fog. Arrul pedig igen is gondoskodjon a dézsmálótiszt, hogy az asztag helyesen szalmával befödessék, és lepóználtassék, nehogy esső azt megrongálván az uraságnak kárt, magának pedig nagy felelet terhet okozhasson. Továbbá az asztagokba külön külön rovásokat beszúrni el ne mullasszon, melyekbe a gabona fajok, és ezeknek kereszt száma feljegyezve legyen.

12. §: Hogy pedig a dézsmálótiszt arrul meggyőződhesen és igazán megtudhassa hogy, minden uradalmi járandóság valósággal béhozott-e? minden fuvarlapokat számbavenni, és szoroson megvizsgálni fogja, hogy ne talán nem hibázik-e valamelyikük? ha ez tapasztaltatnék tüstént utánna látni, és a hely színén szoros vizsgálatot tartani fog. E nélkül munkája vétkes könnyelműség, és hanyagsággá való elfajulás, melytől pedig becsületes szívű tiszt méltán óvakodni fog.

13. §: A tekintetes káptalani útasítások az asztagnál foglalatostkodó tisztül azt is kívánják ugyan, hogy a beszedendő járandóságot ő is egy különös – a jobbágyok nevével – a gabona öszve írásbani folyószámmal hasonló mód szerint ellátott jegyzékbe beírják; de minekutána az 1832/36-iki törvények az uradalmakkal olly annyira és szigorúan siettettnék a dézsmálatot, hogy, bár a gabona felírása elegendő tiszteket rendelhessenek! nehezen teljesíthető; és ezért a 12-iki §-ba érintett öszveszámítás, és vizsgálat tartás annál is inkább elmulthatatlanul megtétessen.

#### IV. Czikk.

##### Általános rendelkezések!

1. §: a tekintetes uradalom rendelkezéséből ezután a dézsmáló uraság tisztje, és személyzete nem e helybéli bíróhoz hanem az uraság házába – a hol vagyon – szállni fog; ha pedig ez nem lenne, akkor a helység birájához ugyan, de a 2. §-ba alább felhozandó mód szoros megtartása mellett.

2. §: Sem a dézsmálótiszt, sem a többi személyzet ezután a helység költségén és tartásával élni nem fog; hanem a tekintetes uradalom költségére magát szükséges élelmiszerekkel ellátandja. Ennek fejébe:

a., A tisztségnek ebédre 1 for[int] Vacsorára 30. kr[ajcár]

b., gazdasági katonának, és vadásznak ebédre 50. kr[ajcár], vacsorára 25 kr[ajcár]

c., hajduknak és más cselédeknek ebédre 36. kr[ajcárt], vacsorára 18. kr[ajcárt] értve, mind váltóban; és ezek mellett mindenik naponként két itcze bor az uraság pinczéjéből kiadandó, Ő Nagysága kegyességéből rendeltetik.

Minthogy Ő Nagysága illy atyai módon a dézsmásokat ellátni rendelné,

valóban minden tiszt és uraság embere ezt szívére vegye, és hiv szabatossággal kötelességét lelkiismeretesen teljesíteni, és eképpen Ő Nagysága atyai rendeleteit meghálálni iparkodjon; ugyan azért keményen is tiltatik a hajduknak, hogy az jobbágyoktól legkisebb kedvezést se fogadjanak el, mert rajta tapasztaltatván, mind háládatlan hivtelenek megbüntetendők lesznek.

3. §: A tekintetes számvevői uriszék rendelkezéséből, sem az alsó, sem felső kerületi ispány urak lakási helyükben dézsmálni nem fognak; valamint minden gyanú elhárítása végett a helybéli hajdúk is máshová rendelendők lesznek, ugyan azért mindazok, mellyek a dézsmát idejére, és napjára szükségesek leendenek, előre általuk elkészítenek és megrendeltessenek.

4. §: Szinte a gyanuk, és csalások elkerülése végett a dézsmálótiszt soha se engedje meg a jobbágyoknak azt, hogy tulajdon földjükről s gabonájukból a járandóságot önnön maguk felrakják és elhozzák.

5. §: Minthogy ezen földről, földre való öszveirással igen könnyen kitudódhatik olyan gondatlan gazda is ki a földjét bé nem vetette volna; ha ezen elmullasztásának elegendő okát nem adhatná a szomszédjának földje terméséhez képest, másik darab földjéről megvetessen rajta az uraságot joggal illetendő kilenczed és tized.

6. §: Ha a jobbágyok földjeit mások kibérlelték, és bevetették volna a tekintetes számvevői úriszék rendelése szerint azon jobbágyoknak úrbéri öszveirási száma, és neve alá irattasson fel az kinek most vetése vagon benne.

7. §: Hasonlókép a községek földjeiben termett szalmásgabona is öszveirva, és ebből az úri illetőségek megvéve legyenek.

8. §: Nem külömben a szabad földekben termett szalmás gabonát is a dézsmáló tiszt felírja – de az oszlopszatokon kívül – és ezen termést a dézsma alatti földek már felrótt terméseivel – szemes figyelemmel – öszve hasonlítani semmikép el ne mullasztssa; hogy ne talán valami csalfaság nem kotortatott-e ide több mint sem a többi helybéli termésnek viszonyzatából várni, s következtetni lehessen! Szinte az után is lásson, hogy a jobbágynak hamis álitásával és reáfogásával az uraság illyes esetben megne károsíttasson: mellyekre nézve, az uradalmi tisztartó a szabad földeknek minden helységben lévő jegyzékeket ugyan azon helységeknek földképeivel együtt, dézsmát idejére – kellő térítvény mellett – az illetőknek mindenkor kiadni fogja.

9. §: Minden rendetlenségek elkerülése tekintetéből senkinek se fog megengedtettni, különös fő-kormányzói engedelem nélkül, sem előrevaló készítés, sem a gabonájának előleges öszvehordása.

10. §: Minthogy elegendő felvigyázás nélkül dézsmálatkor a jobbágyok ravasz mesterkedése által könnyen az uraság megcsalódhatna, ha elegendő az uraság személyzetéből ki nem telhetne, és kerülhetne, kötelességébe fog állani a tisztségnek, hogy alkalmas és becsületes embereket napibérbe – élelmezéssel is ellátandókat – felfogadni iparkodjon.

Végre minden tiszturak újra felszólítatnak, és hivatalosan intetnek, hogy ezen Ő Nagysága parancsolatából kiadott gabona dézsmálati rendeleteket és utasításokat, mellyek a tekintetes káptalan, és tekintetes számvevői úriszék által kiadott

végzésekre, és utasításokra úgy is jobbra bene foglalván, de másképp is minden hivatalát érte és uradalmához hív tisztnak ezt úgyis tudnia kellett, szentül megtartván és minden kitelhető iparral, és hívsséggel az uraság java előmozdítását szívükben hordják, és tettükkel bém bizonyítsák. – Költ Pécsen 1841. esztendőnek junius holnapja 30-án.

Horváth János Uradalmi Tisztartó által.

Lukrits István Számtartó  
Czenger János Ispán  
Szüts István Ispán  
Szigethy István Uradalmi Irnok

Helybe hagyatik Julius 7-én [1]841. Vörös f[ő]korm[ányzó]

# 6.

Král József kanonok rendelete a magtárban lévő gabona felméréséről

1851

(PKL Sem. 140. Fasc.)

## A Mag Tárban lévő gabona fölméréséről nyilatkozat

A Pécsi Seminarium Mag-Tár kezeltése, és az abban létező gabonának új fölmérése majd mindenkor lobogó fáklyát gyújtott a versengő viszálykodásra, mellynek lángját leginkább az élesztette, hogy az ott talált fölösleg gabona az Uraság javára lefoglaltatott, ellenben a hiány a Számadó által, ennek kárával kipótoltatni kívántatott. Lássuk: miképp lehet ezen kívánságot az Igazság, és méltányosság mérlegében megegyeztetni?

Föltéven először azt: mit minden híven és rendesen kezelt Mag Tárnál fell is kell tenni, hogy a Mag Tár mindenkor két zár alatt tartatik, és mind a bemenés, mind a kiadás, mindenkor az ő jelenlétében történik.

2.dszor azt: hogy a száraz gabona, mind a szűrűn mind a Mag Tárban híven, igazán, és betsületessen be méretik, de úgy ki is adatik.

3.dszor hogy egész Évi beszáradásra v[agy] apadásra, az új gabonából meghatározott százalék leszámítatik p[é]ldának o[káért] minden 100 mérőből egy.

4.dszer. hogy a gabona mérés; az erősebb v[agy] gyengébb letsapástól leginkább függvén, ugyan azon mérővel is mérő számra nézve majd mindenkor különböztetik. Ezen nézetek után.

Méltán föl merül a kérdés:

a, Kit illet tehát a Mag Tárban talált fölösleges (superfluum) gabona? Felelet: az Uraságot, mert a Számadó a magáét oda bizony nem keverte, hanem ezen fölösleg az erősebb letsapás után keletkezett.

b, Hát a magtárban származott gabona hiányt ki szenved? Felelet: a fölöslegnek leszámítása után a számadó, mert beszáradásra, vagy apadásra a százalék

megadatván néki, ezen hiány a csapó fának gyengébb, vagy gondatlan nyomása után származott, különben a számadó az Uraságot tetszése szerint károsíthatná a mérésben. És innént van többnyire azon különbség, hogy egyik gabona nemben fölösleg, a másokban ellenben hiány mutatkozik – hol több, hol kevesebb.

Az osztó igazság tehát legalább nézetem szerint, azt kívánja, hogy ha az Uraság gabona fölméréskor az egyik gabona nemben talált fölösleget lefoglalja, a másokban talált ugyan annyi értékű v[agy] mérő hiányt elnézheti, mert így Ő nem károsodik, a fölösleg a hiányt kipótolván Néki. Ellenben: ha a fölösleget le foglalván, a hiányt egészen a számadó által kipótoltatná, a számadót kész akarva nyilván károsítja, mit betsületes, jó lelkű emberről feltenni sem lehet, hogy más kárával gazdagodni kívánja.

Egy szóval: ha az Uradalmi Tisztségnél: jó rendtartás, lélekismeret, hívség és igazság szeretet uralkodik, ha a pénzről, gabonáról, borrról, a szükséges kivonat, Extractus holnaponként híven, és rendesen elkészítve beadatik; ha a Cassa, Napló, Magtár és Pintze az illetők által többször szemesen, és véletlenül is megvizsgálattik, ezek a számadót és Tisztséget legjobban rendbe tartják. Ellenben: ha az illető Tisztek a granariumot egészen a hajdura bizzák, ha a hív örökösét, munkát, v[agy] gabona porát kerülve többször és örömelebb mennek a Casinóba, mint a Magtárba, akkor a nagy hiányt maguknak, v[agy] gondatlanságuknak tulajdonítják. Azonban: hol a magtár többnyire üressen áll, ott öröködni fölösleges. Pécssett October 1. 1851.

Král Josef s.k. Kanonok  
volt Praefectus

## 7.

Král József kanonok véleménye a gabonakereskedelemtől  
1851

(PKL Sem. 140. Fasc.)

Gabona (Rozs és Zab) vételre tett rendeletnek oka és módja a Pécsi Seminarium szükségére és hasznára

Miután a Pécsi Seminarium jövedelme a robot, és a dézsma megszűntével annyira megcsökkent, hogy már a szükséges költségeket is alig viselheti, ugyan azért azon gondolat villant fel: vajjon nem volna-e az Uradalomnak javára, hasznára, sőt még szükségének fedezésére is mi előtt pénze egészen elfogyna, annak idejében midőn a gabona olcsóbb szokott lenni bizonyos meghatározott mennyiségben, és illendő áron gabonát (rozsot és zabot) venni, annyival inkább: minthogy arra igen alkalmas magtára, granariumja készen van, mitől adót is fizetnie kell, és még is haszontalanul üressen áll. Melly eszme nyilvános tanácskozás alá kerülve köz megegyezéssel elfogadott, és fogamatba vétetett olly feltétel alatt, hogy

1, Ezen külön haszonra vett gabona a számadásban különös rovat alatt jegyeztesség fel.

2, Ahány mérő vétetik, a Számadó Tisztség annyival számolni köteles, mert az Uradalom, melly a szükséges pénzt kamat nélkül előlegezi, valamint felesleget nem követel, úgy semmi hiányt elnem fogad.

3, A gabona mindenkor Praefectusi engedelem mellett vétetik, s el is adatik, az Uradalmi Tisztség, Tisztartó, és a Számtartó Urak különösen egymással ellenőrködvén.

4, Valamint gabonavételre pénzt az Uradalmi pénztár előlegez, úgy minden eladáskor annyi pénzt mennyibe az eladott gabona került, a pénztárba azonnal vissza tenni kell.

5, Ami pedig a vett gabona árán fellül haszon vagy nyereség marad, az két egyenlő részre osztandó lészen, fele az Uradalom pénztárát, fele pedig a kezelő Tiszteket (különösen a Tisztartó és a Számtartó Urakat) illeti részint, hogy azt híven kezelték, leginkább pedig azért, hogy segedelmük légyen a Katona tartás, és más egyéb városi terhek viselése miatt.

Pécsett Julius 1. 1851.

Král Józef Praefectus

## VI. Szőlészet, borászat

### 1.

Baranya vármegye szőlőhegytörvénye

1795

(BML IV. 1. b. Iratok 1015/1822)

### Szőlőhegybéli Rendtartás

Szőlőhegybéli Rendtartás Mellyet N[emes] Baranya Vármegye azon közhaszonra nézve, melly a maga népére a Szőlőművelésbül terjed, ennek gyarapítására közakarattal szabott, és közönséges megtartásra kiadott.

### ELSŐ RÉSZ

A Hegymestereknek, Szőlőpásztoroknak szükséges kirendelésekről, ezeknek fizetésekről, és köteleességekről

### ELSŐ TZIKKELY

Bizonyos az, hogy a Helységek Birái, kiket sok féle közönséges dolgok és a Földes Uraság munkáji illetnek, arra nem elegendők, hogy a szőlőhegyekre-is, ugy, mint ezek kívánnyák, vigyázzanak, azért minden olyan Helységben, mellynek határában egy vagy több szőlőhegy vagyon, az Helység leg érdekesebb lakosai közül egy olyan ember, a kinek magának is szőlője vagyon, Új-Eszkendő napkor a Földes Uraság, vagy annak Tisztje által; Hegymesternek neveztessek, a kinek fő gondviselése alatt a szőlőhegy azon, és több (ha alkalmas, és érdemes maga viselete ugy hozná magával) esztendőben légyen.

### MÁSODIK TZIKKELY

Elkerülhetetlen, hogy esztendő által több aprólékos kérdések a szomszédok között, vagy a kártevők, és kártételek, Gyepük, utak, kapuk, munka, és munkások, ugy nem külömben a szőlő, és gyümölcslopások eránt elől ne adják magokat, mellyeknek elintézése ugyan a Földes Uraságot illetné, de mivel bizonyos, hogy az ilyen kérdéseket mindjárt heventében megitélni hasznos légyen, ezen megitélést pedig magára az Hegymesterre bizni nem volna tanácsos, azért a Hegymester mellé négy érdemes Hegyeskütt-is rendeltessék, kik egyébberránt a károknak megbetsülésére fordítassanak, és az Hegymesterrel edjütt Hegytanátsot téven itéllyenek.

## HARMADIK TZIKKELY

E mellett pedig a szőlőhegyeknek őrzése, károktul való megmentésére annyi szőlőpásztorok rendeltessenek, a mennyit a szőlőhegynek nagysága, vagy kiterjedése kíván, kikre a szőlőhegy felosztassék egész esztendőre, úgy mindazonáltal, hogy Sz[ent] Lőrincz napkor,<sup>841</sup> midőn a szőlő már érni kezd, ezen Pásztorok úgy megszorítottassanak, hogy az hegyet a madarak által teendő kártól-is megmenthessék, következésképpen ezután szükség ne legyen, kinek kinek a maga szöllejét különösen őrizni, vagy őriztetni.

## NEGYEDIK TZIKKELY

Fizetését a Hegymesternek, úgy a Szőlőpásztoroknak a Földes Uraság, vagy annak Tisztje, meghalgtván ez eránt a Szőlős gazdákat is, a környülállásokhoz képest határozza meg, tudni illik a Hegymesternek olyan fizetést mint egy Gazdának, az esztendő Szőlőpásztornak olyant, mint egy Béresnek, azon Szőlőpásztoroknak pedig, a kik csak Sz[ent] Lőrincz naptól fogva szüretig szolgálnak, hétszámra szabja ki, a Hegyeskütteknek, mivel a sok fizetést a szegénység nem győzné, kiszabott fizetés nem adatik, hanem csak akkor napszám fizetessék, midőn, a mint alább következik, kárbetsülésre fordíthatnak.

## ÖTÖDIK TZIKKELY

Ezen fizetést a Szőlős gazdák birtokokra nézve tartoznak kiadni, úgy, hogy felvétvén kapásszámra kinekinek a szölleje, igaz *Proportio* szerént, a kire mi esik, annak megfizetésére köteleztessék, és, ha ki fizetni nem akarna, a földes Úri hatalom által, vagy a Nemesekre nézve, a nemes Vármegyén által kényszerítettessék.

## HATODIK TZIKKELY

Hogy pedig a Földes Urak, vagy inkább azoknak Tisztjei, kiket a Hegymesternek kinevezése, Szőlőpásztoroknak felvétele, fizetések kiszabása, Hegyeskütteknek valóstása illet, ezen hatalommal vissza ne élhessenek, azon esetben, ha a Község vagy a Szőlősgazdák ezek eránt megsértetteknek találnák magokat, szabadon hagyatik nékik a sértés eránt a Nemes Vármegyén orvoslást keresni.

## HETEDIK TZIKKELY

Fő kötelessége lészen ezen kirendeltt hegybéli Embereknek, hogy az egész Hegyre szorgalmatosan vigyázzanak, szegénynek, boldognak egyaránt szolgáljanak, minden esetben a feleket előbb meghalgtván, minden személyválogatás nélkül,

<sup>841</sup> Augusztus 10

igazságot tegyenek, melly végre mind az Hegymester, mind a Hegyesküttek, ugy a Szőlőpásztorok is az ide mellékezt *Formula* szerént sub A. hiteket letegyék.

### NYOLTZADIK TZIKKELY

Minden Eszetendőben Szent Vintze nap tájban, a mint az idő kinyílása engedi, a Földes Uraság hírével, és ha lehet, Tiszttye jelenlétében Heggyülés tartassék, a Hegymester erre minden Szőlősgazdákat öszvehivasson; ezeknek megjelenni, vagy magok helyett mást küldeni szabad legyen; ebben a Gyülésben legelőször is ezen hegybéli Tzikellyek olvastassanak el, az után a Szőlősgazdáknak Lajstroma visgáltassék-meg, ki hány kapás szőlőt bir? Nem esett-é esztendő által változás benne? Sött más kérdések-is mellyek elől adják magokat, intéztessenek el.

### KILENTZEDIK TZIKKELY

Ezen Heggyülés után tartozik a Hegymester a szőlőhegyet megvisgálni, a Gyepüket, a hol ne talántán elromlottak, azokkal, a kiket illet, megigazítatni, hogy az egész Hegy jó bé legyen kerítve. Azon kérdéseknek elintézésére pedig, ki hol tartozik; a Gyepüt, utat, vagy kaput megtsinálni, és jó karban megtartani, az határoztatik meg: hogy kiki maga szölleje alatt, és fölött a Gyepüket, a maga földén, és az utat tsinálni köteles lészen, az oldalgyepüket edjütt tsinálni birtokokra való *Proportio* szerént, kik azon oldalban szőlőt birnak, vagy a kapunak hasznát veszik, a közönséges utakat, és kapukat pedig közönségessen tsinálják.

### TIZEDIK TZIKKELY

Hajtsa reá a Hegytanáts a Szőlősgazdákat, hogy eleven Gyepüket, addig is pedig árokkal, és venyegével tartsák, hogy a palánkolás és sövényfonyás által az Erdők ne pusztittassanak, ha ki a Hegytanáts, vagy Hegymester által megintettvén a Gyepüt, vagy utat, vagy kaput 15 napok alatt meg nem tsinálja, Polgárember büntetessék 12 Páltzával, más pedig fizessen 2 forintot büntetésül, és a Hegymester annak költségére hozassa helyre az hibát, melly büntetés, és költség a Földes Uraság erejével, vagy a Nemesekre nézve a Nemes Vármegye által hajtassék bé, amaz a Hegyládába tétessék.

### TIZENEGYEDIK TZIKKELY

Arra is köteleztetik különösen a Hegymester, hogy gyakortább, leginkább nyáron, midőn munka ideje vagyon, maga mellé vévén egy vagy két Esküttet, a Hegyet visgálja, Ő, és a szőlőpásztorok a munkásokat megtekéntsék, a vintzelléreknek, és napszamosoknak munkáját megnézzék, és ha találják, hogy rosszszul dolgoznak, és kárt tesznek, vagy napkeletül-fogva napnyugotig nem dolgoznak, a Hegytanáts ítélete által napszámoktul foszszak meg, melly a Hegyládába tétessék; ugy ha



valamelly Szőlősgazda annak idejében munkáját meg nem tenné, vagy meg nem tetetné, intsék meg, és hajtsák reá. A Szőlőpásztorok pedig nyáron mindennap a Hegyet megjárni, Sz[ent] Lőrincz naptól fogva pedig szüretig a Hegyen lakni, és éjjel nappal vigyázni köteleztettek.

### TIZENKETTÖDIK TZIKKELY

Megtiltatik mind a Hegymesternek, mind a Hegyeskütteknek, legfőképpen a Szőlőpásztoroknak, hogy a Szőlős gazdák hire, és tudta nélkül sem szőlőt, sem gyümölcsöt akárki számára is kosarakban, vagy tarisznyákban hordani ne merjenek, mert ezen esetben, ugy hasonlóképpen, ha ki a birtokosok közül az Ő gondatlanságok miatt kárt vallana, a panasz a Földes Uraságnak beadattván, ez, a kár megtérítésén fellyül, illendő büntetést fog rendelni.

### TIZENHARMADIK TZIKKELY

Valamint mindennémü károk meg betsüllésének a Hegymester, és a Hegyeskütt, vagy pedig két Hegyeskütt által kell történni, ugy szükséges egy részről, hogy, a ki valamelly kárt vall, azt mindjárt a Hegymesternek bejelentse, más részről pedig, hogy az illetén betsüllésekben a Hegymesternek 20 x[krajcá]r az Eskütteknek pedig 15 x[krajcá]r napszám adassék, a Büntetések pedig a Hegyládába tétessenek.

### TIZENNEGYEDIK TZIKKELY

Ezen Hegyládának, mellybe a Birságpénzek tétettek, két kultsa légyen, egyik a Hegymesternél, a másik az öregebb Hegyeskütnél, és szüret után Hegygyűlés tartatván, azon pénz, melly benn találtatik, a Hegymester, és Szőlőpásztorok között oly *Proportio* szerént osztassék fel, a millyent a Község közakarattal meghatároroz, hogy ez által-is új ösztön adassék a Hegybélieknek az igaz vigyázásra, és a kártevők büntetésére.

### TIZENÖTÖDIK TZIKKELY

Ellenben ha ki magát a kárbetsüllésekben, vagy a Hegytanátsnak ítélete által terheltettnék vélné, vagy az eránt panaszsa volna, hogy a bejelentett kárának megvisgálására, és betsülésére sem maga a Hegymester ki nem ment, se Hegyeskütteket ki nem küldött, szabad légyen az illetén esetekben a Földes Uraságnál orvoslást keresni, és kárának megtérítését sürgetni, és ha elégtételt nem kapna, a Nemes Vármegyére kelni, és az Uraságszéke ítéletét a N[emes] Vármegye Törvényszékére vinni; de azért a Hegytanáts ítélete, midőn ez ellen van a panasz, függöben ne maradjon, hanem mindjárt végre hajtassék.

## MÁSODIK RÉSZ

A Kártételekről, ezeknek Betsülléséről, Büntetéséről és Megtérítéséről, ugy a Tolvajokrol

## ELSŐ TZIKKELY

Egész Esztendő által tiltatik akárminemű marháknak a Szőlőhegyben való szabadon eresztése vagy legeltetése, mert bizonyos, hogy ezek nem tsak nyáron, de télen-is kárt tesznek, ezért a Hegymester, Hegyesküttek, és Szőlőpásztorok különös vigyázással lévén, ha némelly helységbéliek marháját a Hegyben találják, a Hegymesterhez behajtsák, mellyek addig ki ne adattassanak, míg a Gazdájok a megbetsülendő kárt meg nem téríti, és a hajtó pénzt, melly a szarvas marhától, és lótól 17. x[krajcá]r, apró marhától pedig ugy mint csikótól, borjutól, juhtól, sörtvéstől 3. x[krajcá]r határoztatik, a Hegyládába be nem adja.

## MÁSODIK TZIKKELY

Ha ki szántszándékkal kárt tesz, akár maga, akár pedig marhája által, az olyan a hajtópénznek megfizetésén, és a kárnak betsü szerént való megtérítésén fellül, ha Polgár-ember, először 12, az után 24 Páltzára íteltessék, más Ember annyi forintot fizessen a Hegyládába, a hányra a kár betsültetett, ha nemes Ember teszi a kárt, betsültessék meg, és, ha önként eleget tenni, ugy a fent kitett büntetést le fizetni nem akarná, erre a kárvallottnak panaszszára a Nemes Vármegye ereje által kényszerítettessék.

## HARMADIK TZIKKELY

Ha a kárban lévő apró marhát p[éldának] o[káért] sörtvéseket, és szárnyas baromfiakat behajtani nem lehetne, szabadon, de mindazonáltal ne talántán eleve, az akár honnan származott boszszú-állást félre tévén, és azért szükséges mértékletességgel élvén, a Pásztor egyet, kettőt közülük agyon löhetnek, de a Gazdájának az után megjelentsék, hogy a husát elvihesse, a mi kárt tettek megtérítse, a ki pedig behajtott marháját kész akarva harmadnapig ki nem váltaná, szabadon a Hegytanáts annyit adasson el belőle, a mennyibül a kár, a hajtópénz, és tartás ára kitelik, a többi pénzt, és a marhát adassa vissza a Gazdájának.

## NEGYEDIK TZIKKELY

Azon esetben, ha ki nem lehet tanulni, ki marhája tette a kárt, tsapázni mindazonáltal kilehet, hogy hol, és kinek gyepűjén ment be a marha, tehát a kárt az fizesse meg, a kinek romlott gyepűjén a marhák bémentek, ha pedig ezt sem lehetne világosságra hozni, tehát a kárvallott keresse a Hegymestert és a Szőlőpásztorokat, kik tartozni fognak a kárát megtéríteni, miért, fizetések lévén, jobban nem vigyáztak.

## ÖTÖDIK TZIKKELY

A Tolvajok, a kik a szőlőkarót, oltványt, akár minémü gyümölcst, vagy szőlőt lopnak (kivéven, ha valamely betsületes Ember a Hegyben menvén egy, két szem tseresnyét, vagy szilvát, vagy egy fej szőlőt a Gazdának, ha jelen lenne, vagy Szőlőpásztornak megszollítása, és engedelme után szakaszt) a Szőlőpásztorok által fogattassanak meg, és a Hegytanáts által a kárnak betsü szerént való megtérítésén fellül elsőben 12, másodsor 24 Páltza tsapásokkal büntettesse-nek meg, harmadsor a Földes Uraságnak adassanak által, ha pedig a Hegymes-ter, vagy Hegyesküttek, ugy nem külömben a Szőlőpásztorok ilyen tolvajsá-gban tapasztaltattnának, a fent kitett büntetés rajtok kettőztessék, ha nemessek tselekednék a N[emes] Vármegyén vádoltassanak bé.

## HATODIK TZIKKELY

A Vadászat a Szőlőhegyben akár kutyákkal, akár pedig kutyák nélkül egész nyá-ron tiltva légyen, és azért a Hegybéliek, kiknek szabad lesz bélljeges Puskákat mindenkor magokkal hordozni, a kutyákat szabadon agyon löjjék, más kutyákkal is hasonlóképpen tselekedvén, ha Sz[ent] Lörintz-nap után szüretig a Hegyben találják.

## HETEDIK TZIKKELY

Nem tagadhattyá ugyan senki, hogy az árnyéket tartó Gyümölcstfák a szőlőkben kárt tesznek, mivel mindazonáltal ezen Nemes Vármegyének Lakossi nagy részben a gyümölcstől szerzik élelmeket, azért a Gyümölcstfáknak általjában a szőlők-ből való kiirtását rendelni ugyan nem lehet, de az még-is tiltatik, hogy a diófa, gesz-tenyefa, vagy más olyan fa, melly nagy árnyéket vet, a szőlőben meg ne szenved-tessek, hanem a Hegytanáts ítélte szerént, de mindazonáltal a Földes Uraságnak, vagy ennek Tisztviselőinek hírével levágattassék, vagy, ha fiatal, a szőlő alljában, a hol kárt nem tehet, általvitessék.

## NYOLTZADIK TZIKKELY

Ugy a sok keresztútak-is sok kárt tsznek a szőlőkben, azért kiki a maga igaz úttján maradjon, másnak sem szőlőjén, sem gyümölcstössén út nélkül ne járjon, és, ha ezt a Birtokosnak tudta, és engedelme nélkül tselekedné, és kárt tenne, a Hegytanáts által azon kárnak megtérítésére íteltessék.

## KILENTZEDIK TZIKKELY

Ha ki Esztendeig parlagon hagyja a szöllejét, és más esztendön, eljövén a munka ideje, megintetik, hogy dolgozza, és azt még-is nem munkálja, szabadon töle a

Földes Uraság elveheti, és a mint a Törvény, jelesül Uladislaus Első Decretumának 49-dik Articulusa,<sup>842</sup> és az Urbarialis 6-dik punctumnak második §phussa<sup>843</sup> magával hozza, másnak akárkinek adhattya, mert az ollyatén gondatlan, és lusta birtokos miatt, mind a Földes Uraság, mind pedig a közjó szenved.

#### TIZEDIK TZIKKELY

Tiltatik közönségessen, hogy a Földes Uraság engedelme nélkül senki irtás által a szöllejét ne nagyobbítsa, sem a Gypűjét killjebb ne tegye, ugy a szőlőt szántó földé, vagy rétté ne változtassa, és, a ki ezen Tilalom ellen tselekszik, Paraszt ember 12. Páltzára, más pedig hat forintra íteltessék; nemessek a N[emes] Vármegye által, mások pedig az Hegytanáts által.

#### TIZENEGYEDIK TZIKKELY

Senkinek szabad ne légyen más munkássát eltsalni, és maga munkájára fordítani, vagy közönséges kiszabás föllött Bért a munkásnak ígérni, és, ha ez történik, a Hegytanáts által a nap-számosok fosztassanak meg nap-számoktul, és ez a Hegyládába tétessék, a tsábító pedig, és többetigérő annyi napszámot fizessen ugyan a Hegyládába, ahány munkást eltsalt.

#### TIZENKETTÖDIK TZIKKELY

Minthogy a Szőlősgazdáknak közönségessen káros, hogy némellyek majd nem egész Nyáron, sött Télen-is a szőlőkben laknak, és baromfiat, ebeket, és marhákat ott tartván, a szomszédoknak kárt tesznek; ezért a szőlőkben való állandós lakás tiltva lészen, és a kik a Hegytanáts által megintettvén még-is ellenkezőt tselekesznek, Parasztok 12 Páltza ütéssel büntetessenek, nemessek pedig a N[emes] Vármegyének bévádoltassanak.

#### TIEZENHARMADIK TZIKKELY

Némelly helyeken még meg nem szűnt az a rendetlen szokás, hogy kezdvén érni a szőlő, azt hol a Gazdák, hol pedig ezeknek Gyermekei, és Tselédjei kosarakkal, és sajtárokkal hordják haza, melly által a Bortermés, és ebben a Földes Uraság törvényes jövedelme kisebbedik, az illyentén rendetlenség jövedőre közönségessen és olly feltétel alatt, hogy azon szőlő tőle szabadon s büntetés gyanánt elvétetessék, tiltatik; de 3, s 4 fej szőlőnek hazavitele ide nem értetődik.

<sup>842</sup> 1492. évi XLIX. törvénycikk. Azok a jobbágyok is fizessenek a földesurnak kilenczedet, a kik mások földén birnak szőlőkkel vagy vetnek gabonát, különben örökségüket veszítsék el.

<sup>843</sup> Mária Terézia-féla urbárium.

## TIZENNEGYEDIK TZIKKELY

A Szedés, míg a Földes Uraság vagy annak Tisztye meg nem engedi a szüretet, senkinek szabad nem léssen; mert a korán való szedés a Bort rontja; de a Földes Uraság-is, és Tisztye alkalmas időt szabjon, hogy a tilalom által a szegény ember ne károsíttassék, melly esetben a nemes Vármegyére folyamodhatik.

## TIZENÖTÖDIK TZIKKELY

Végtére a szőlőknek elbetsülése eránt, midőn azt a Földes Úr elbetsültettni kívánja, úgy az atyafiak között a szőlők miatt támadható osztálybéli, vagy más keresetek eránt, nem külömben a káromkodók, Paráznák, nagyobb Tolvajok, és gyilkosok eránt, végtére a szomszéd Uradalombéli marháknak behajtása eránt, tartassék meg a Törvénynek rendelése, a melly a szőlőknek a földes Úr szármára [!] esendő elbetsüllését megengedi, az osztálybéli kereseteket az Ur székére küldi, a gonosztevők megítélését a Nemes Vármegyére, vagy földes Uraságokra annak rende szerént bizza, a vidéki marhákat pedig harmad nap alatt Birói kézre adattya.

Sub A.

Esküvése a Hegymesternek, Hegyeskütteknek, és Szőlőpásztoroknak.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, tellyes Sz[ent] Háromságra, *Boldogságos Szűz Máriára, és Istennek minden Szenteire*,<sup>844</sup> hogy én az N. helységbéli Szőlőhegynek gondviselésére mint *Hegymester*, vagy *Hegyeskütt*, vagy *Szőlőpásztor* rendeltettvén az én kötelességemben hiven, és igazán eljárók, szegénynek, boldognak egy-aránt szolgálók; midőn vagy kárbetsüllésre, vagy kártevőnek megítélésére rendeltetem, ezt minden személyválogatás nélkül hiven tellyesíttem, látást látástul, hallást hallástul igazán külömböztetem, kész akaratval senkinek kárt nem teszek, gondatlanságom által senkit meg nem károsítottok, egy szóval, mindent azt véghez viszek, a mi a Szőlőhegy gyarapodására szükséges. Isten engen úgy segélljen, *Boldogságos Szűz Mária, és Istennek minden Szentei*.

Tekéntetes Nemes Baranya Vármegyének, Szent Jakab Havának<sup>845</sup> 27-dik Napján 1795-dik Esztendőben Pétsen tartatott Köz-Gyülésébül

Kiadta Petheö Imre m. p.

Tisztelt Tekéntetes Nemes Vármegyének Fő-Jegyzője

<sup>844</sup> A kurzivált részt a nem katolikusoknak nem kellett mondania.

<sup>845</sup> Július.

## 2.

Az uradalmi kádárnak adott utasítás

1830

(PPL 376/1830)

## Az Uraság Kádárjának adatott Rend-szabások

1, Mihelyt az Uraság Pintzéi, s Borai az Uradalom szolgálatjába felvett (írni és számolni tudó) Kádárnak gondviselésére bíztnak azonnal fel esküdvén, szoros kötelessége lészen: hogy az Urasághoz hivséggel, az Uradalmi Tisztséghez pedig illendő engedelmességgel viseltessék.

2, Ezen hivséget, melyre esküvessel magát lekötelezte, mindenkor szeme előtt tartván, valamit az Uraság hasznára szolgálni, vagy a Pintzékre, és Borokra nézve szükségesnek lenni itél, vagy mindgyárt a Tisztnek, kit a dolog illet, vagy ha nem olly sürgető, azt annak üdejében a Tishti széken bé jelenteni, és a tett rendelésekhez magát tartani köteleztetik.

3, Hogy az Uraság borait valaki meg ne rongálja ne hébérreze; a Pintzét mindenkor zárva, és a Kultsot biztos helyen tartani kell; az ottan teendő munka üdeje alatt pedig szorgalmatosan vigyázni szükséges: mert ha az ő godatlansága miatt valami kár történik, az illyes hibáért ő fog adózni, mire nézve

4, A Borokat (Kiváltképpen az Ujjakat Mártziusig) minden két hétben elmulhatatlanul az arra kirendelt Uraság Tisztjének jelenlétében, jó borral meg kell töltögetni, és ha hernyás; borostával is meg tisztogatni; közönségessen: ha az ujj borok a forrás után már meg üllepedtek, és az akoja jól leván verve, tiz akora töltelékül mindenkor 2 itzét szoktak számlálni; az ó boroknál pedig tiz akóra 1 itzét; de ha valamely bizonyos ok miatt p[éldának]o[káért] ha a hordók ujjak, és aprók, vagy a Pintze igen száraz, és szellős: valamivel több menne is reá, azt a hiteles bizonyítás mellett, az Uraság annyival inkább nem fogja sajnálni, mivel bizonyos: hogy a hézagon hagyott hordóban a bor igen hamar meg romlik.

5, Szüret előtt. Minekelőtte uj bor az Uraság Pintzéjébe vitessék, az ó borok mind rendre fel fognak iratni, és számadásba vétetni, és szüret végével a kikostolás vagy petsételés után a Dézsma borokk azonnal szedessenek bé, és az ujj borok, mihelyt a forást el hagyták meg töltögetni mindgyárt számadás alatt fognak lenni.

6, Mivel illendő, sött szükséges: hogy az Uraság asztalára mindenkor jo, és tiszta bor adassék: erre nézve: az Uraság tulajdon majoros Szölleinek termése mindenkor különössen, és nagyobb hordokba légyen szürve; a Dézsma borok pedig nagyobb részént Kortsmákba lévén szánya kisebb hodókban is el lehetnek! Mind egyiket fejtés előtt a Tishti Széken meg rendelt Tisztnek jelenlétében ki kell kóstolni, és ugy az egész termést hordonként minemüségé szerént sorolni (Classificalni).

7, A Kortsma borokra nézve az a rendelés tartassék: hogy a borok tsak hétfön, és Pénteken adassanak ki, és a hordok szájjozoi mindenkor petsét alatt legyenek a Kortsmán, míg ki nem ürülnek, és leg elsőben az alább valókat kell ki adat-

ni, de a derék utak mellet lévő kortszmákon, hol az utazók a jó bort örömes drágábban is meg fizetik, ó bor is mindenkor légyen. Azonban nagy vigyázattal légyen az Uraság Kádárja: hogy a Kortszmárossok a nálok lévő Uraság hordait meg ne peniszlesítsék, a bort meg ne keverjék, meg ne rontsák, vagy a magok borát allattomban ne árulják: annak okáért a kortsma pintzéket véletlenül gyakrabban meg tekinteni, és a bort meg vizsgálni kötelességében lészen.

8, Deputatum bort az Uraság majoros szölleinek terméséből semmi szín alatt senkinek adni nem szabad; hanem arra a jobb féle Dézma borok az utolsó termésből választassanak, és kinek ami járandó, tulajdon hordójába, fél esztendőnként, borának vesztesége alatt ki adassék; u[gy] m[int] Martius és september holnapoknak első napjaiban, és hogy a Deputatom bor miatt a robott ne vesztegetődjön vagy a Kádárra valakinek neheztelése ne légyen; a Pétset lakó Tisztségnek Deputatumba adandó bor mindenkor a Praefectusi helyben hagyás mellett fog kijegyeztetni, a Pétsi Pintzében e végre le rakott Dézma borból; a kinn lakok pedig a robotot meg kémélvén, mindenkor a közelebb lévő Uradalmi Pintzéből fog kiadatni az oda rendeltt Tisztnek jelenlétében; ki egyszerismind a Kádárnak járandó Deputatom borát ki fogja adni.

9, Valamint a borokra, úgy a boros edényekre is vigyázni a Kádárnak fő kötelessége lészen: mire nézve: az Uraság minden hordaira az Uradalom billegja, és a számsor reája sütve, az ako szám pedig, és a bennök lévő termés bornak esztendeje fehér füstékkal reá írva légyen. Ha valamely duga, vagy fenék romlani, rothadni kezd, minek előtte az Uraság a miatt tetemes kárt vallyon, annak üdejében a maga helyén bé jelentvén meg igazítani elne mulassa. Ezen kívül az Uraság házához (a Seminariumba) szükséges sajtárokat, vendeleket, vödöröket, és csöbröket csinálni; és esztendőnként 300. akóig az Uraság fájjából ujj hordokat ingyen készíteni tartozik.

10, Az Uraság duga fáit, Kádjait, egy szóval mindennemű boros edényeit esztendőnként szüret előtt újra felkeresni (inventálni) és számba venni kell, mellyeknek a vas abrintsokkal együtt számát, hol létét, és minémüségét a Tiszti széken írásba be adni parantsoltatik.

11, Hogy az Uraság a környüállásokhoz képest tulajdon borai eránt mindenkor hasznos rendeléseket tehessen; erre nézve: hol? mennyi? és minemű pálinkája, és borai vagynak az Uraságnak? Azt mindenkor, midőn kívántatik; rend szerént pedig: December és Mártius végén, úgy hasonló képpen: Aprilis, Május, Junius, Julius, Augustus és September holnapoknak utolsó napján, hiteles írásban az Uradalomnak be adni köteles lészen, és ha azt restségből el mulatná, ezen kötelességének bé tellyesítéséig pénzbeli fizetesse azonnal le fog tartóztattni.

12, Egy szóval az Uraság Jóságából semmit el rontani, vagy el idegeníteni nem szabad, hanem mind azokra, mellyek gondviselése alatt vagynak, hiven, igazán, és szorgalmatosan vigyázni köteles.

## 3.

Deputátum bor kiadása  
1830 k.  
(PKL Sem 41. Fasc. 15. No.)

A Nemes Seminárium Uraságnál lévő Tisztségnek, Mesterembereknek, Szolgáknak és Cselédnek esztendőnként járandó Dep[utatum] Bornak menyisége a Te[kin]t[e]tes N[emes] Káptalan által meg lévén határozva; a jó rendhez képpest, annak minémüségére, és ki adására nézve, e következő Rendszabás tétetik, és meg tartani rendeltetik u[gy] m[int]

1. Hogy az Uraság asztalára mindenkor elegendő, és jó óbort adni lehessen, az Uraság majoros szölejében termett Bor, egyedül annak szükségére elfog tétettni.

2. Azon hivségnek, és szorgalmatosságnak, melyet az Uraság kíván, illendő jutalmazására, megengedtetik hogy dep[utatumnak] a dézsma bornak java ki válóztatson, és mindegyiknek a járandó dep[utatum] bor abbul addasson ki.

3. A Robotnak meg kimélésére, de egyszersmind a jó rendre nézve is a dep[utatum] bor esztendőnként tsak kétszer vagy két izben fog ki adatni: tudni il-lik: az első fél esztendőre Borfejtéskor (Mártiusban) a második fél Esztendőre pedig (Szeptemberben) – !!! és ezen kívül senkinek, különös engedelem nélkül dep[utatum] bort adni; vagy aszt egyik Esztendőről a másikra hallasztani nem szabad.

4. Az egész Tisztség ide értvén a Kádár mestert is, egész Esztendőre Fejér bort fog kapni (ha tsak a szűk termés abban akadált nem téend) és pedig e képpen: hogy első fél Esztendőben, az utolsó Termés előtt való Esztendőbeli Óborbul, a 2.ik fél esztendőre pedig az utolsó Termésbül (kivéven a Hertelendi Plébános Urat, és a Doctort) ezeknek a N<sup>846</sup>. K. engedelmbül a második fél Esztendőre is óbor adatik.

5. Az Uradalmi mesterembereknek, Vadásznak, Kertésznek, Katonának, Granáris Ordináncznak<sup>847</sup> az első fél Esztendőre Ujj fejér bor, és a 2.ik fél Esztendőre ujj vörös bor fog adatni.

6. A Hajduknak, Téglásoknak, Erdő pásztoroknak, és cselédeknek egész esztendőre általában ujj vörös bor adatik, a dézsma bornak javábul, mire nézve, ha jót dézsmálnak, jót fognak kapni.

## 4.

Král kanonok véleménye az uradalmi pálinkafőzésről  
1830  
(PPL 376-L/1830)

A Pálinka főzés, vagy Kazán-bér eránt tett Javallat (Projectum) a Pécsi Nemes Seminarium Uraságnál

<sup>846</sup> Prefektus.

<sup>847</sup> Magtárőr.



1. §. Nem csak a földművelésre, hanem a nagyobb, s kisebb tekintetű haszonvételekre is, mellyek Törvényesen egyedül az Uraságot illetik, és az Urodalom Jövedelmét nevelik, szükség ügyelni. Ezek közé tartozik, a többi között a Pálinkafőzés, vagy Kazánbér, mellyről a kegyes Urbarium P 4. § 7. azt rendeli: hogy a Jobbágnak a maga termését (Törkölyét, seprőjét, szilváját és egyéb gyümölcsét) az Uraság Kicstárába leteendő két forint fűzetésért szabad kiegészíteni, mellyhez mindazonáltal az Uraság fát adni nem köteles.

a, Ellenben 1784-ben December 6-án, 14 206-ik szám alatt, és 1784-ben December 23-án 28 923-ik alatt, az a Felsőleges későbbi Rendelés, hogy: az Uraság tettségén áll, ha meg akarja-e Jobbágnak a Pálinka főzést 3 forint fűzetésért engedni, mellyből az következik: hogy azt árendába is adhatta. Ezen kívül 1785-ben Martius 17-én 9523-ik szám alatt az rendeltetett: hogy minden Jobbág, akár a maga, akár másik Jobbág Kazánjában főzzön, mind egyik különösen az Uraságnak 2 forintot fűzetni tartozik, és az hoz szükséges fát, vagy az Uraságtól veheti kész pénzért, vagy máshol megszerezheti.

Azonban a Kazánbért, ezen utóbbi Rendeléshez, kivált midőn szűk a bor termés, szabni nem lehet, mert találkoznak olly Gazdák kiknek némellykor allig van egy két csőbör Törköllök, hogyan fűzessen tehát 2 forintot annak kifőzéséért. Mire nézve, ezen bajnak eltávoztatására leghelyesebb volna a Pálinka főzést a legtöbbet ígérőnek bérbe kiadni. Mert minden haszon vételnek legigazabb mértéke szokott lenni a helyes (Licitatio) ár hajtás; hol a hiteles és biztos ár rhajtók a bérbe kiadandó haszonvételhez képest leendő iparkodások után reménylett hasznokat méregetvén, az illendő árban megszoktak állapotni. Ez a mód, a környül állásokhoz helyessen alkalmaztatva, valamint hasznos, ugy szükséges is, főképpen ollyan Urodalmakban, hol az eladások és kibérlések az Urodalmi Tiszttségre bizattnak, mivel így: a nyilván való és helyessen intézett ár rhajtás által, minden mellékes Tekintetek és kedvezhetések megszűnván, az illető Urodalmi Tiszttség minden hijjában való gyanuság alól kimenekedik. De minekutánna a zsidók ezen Urodalomban a pálinka főzéstől kivagynak zárva, más módrol kellett gondoskodni, noha azt olly helyeken, hol az Uraság fát nem adhat mint Kővényben, Szilváson árendába kiadni, sokkal hasznosabb volna.

2. §. A Pécsi Nemes Seminarium Uraságnál már külömbféle probák tétettek a Kazánbér eránt, de a következés azt mutatta, hogy többnyire az Uraság károsodott; mert: ha a pálinka főzéshez fát adott, az árenda ugyan nevelkedett, de voltak olly ravasz Kazányosok, kik ezen szín alatt, annyi fát eltakarítottak az Uraság erdejéből, hogy a Kazánytól megmaradott fábol későbbben szemet égetvén, ennek ára nékik az egész árendát kétszeressen megtérítette, és így az Uraságnak több kára lett mint haszna. Ellenben, ha a Pálinka főzéshez fa nem adatott, az árenda is igen meg csökkent, és e mellett még is kiki az Uraság erdejéből való fával főzte ki Pálinkáját, mert azon szín alatt, hogy az Uraság a Jobbágnak konyhájára tűzellő fát adni tartozik, Konyhájának szükségére annyi fát hordott az Uraság erdejéből, mellyel Pálinkáját is kifőzte, holott: pálinkafőzéshez az Uraság ingyen fát adni nem köteles, de ki leskelődhet minden Kazány mellett?

3. §. Hogy tehát e dologban, mind az Urodalom, mind a Jobbágyság részére némű némüképpen való arányosság (proportio) légyen, úgy tettzik, mintha ezen három tekintetből legigazabb lehetne a Kazánybért elintézni és a Pálinka főzés árendáját helyessen meg határozni. Tudni illik:

Ha Először a Termés minéműsége; Másodszor a Falubéli Kazányok száma; Harmadszor az égetéshez, vagy főzéshez szükséges fának mennyisége illendő Tekintetbe vétetik.

Az elsőre nézve: vagy szűk a Termés, midőn a jól mivelt szőlőben egy kapásra csak 2 vagy 3 akó bort, vagy középszerű, midőn 4 vagy öt, vagy bő midőn 6 vagy 7 akót lehet számlálni, közönségessen; melly az Uraság és Jobbágyság szőlőjének terméséből együtt véve, jó formán kitettzik.

4. §. Ezen arány (proportio) szerint a ki egyedül csak a maga Törköljét akarja kiégetni, a Kazánybér Urbarium szerint ugyan két forint, de minthogy annak kifőzéséhez az Uraság ingyen fát adni nem köteles, ha fát kíván, a fabért a termés minéműségéhez alkalmaztatik: úgy hogy a két forint Kazány bérren föllül ha szűk a termés a fa bér 1 for[int], ha középszerű két for[int], ha bő négy for[int] leszen, és így fával együtt öszveséggel az első esetben három for[int], a másodikban 4 for[int], a harmadikban 6 for[int] leszen.

Ha pedig valaki a termésén kívül mások Törköljét vagy szilváját is akarná égetni nyereségre, a mit az Uraságnak előre bé jelenteni tartozik, akkor először minthogy többeknek égetvén, több fa szükséges, mind a Kazány bér, mind a fa bér nevelkedik, és így mind a kettőt együtt vévén, a termés minéműsége szerint öszveséggel: ha szűk a termés 10 for[int], ha középszerű 15 for[int], ha bő 20 for[int] leszen az egész árenda, értvén a fűzetést még most váltó czédulába, és a melly helységben csak egy Kazán van. Mert:

Másodszor. A hol több a Kazány és másoknak is főz a Kazányos ezen esetre, a föntt kitett árenda változik és alább száll, mivel ha több a Kazány a reménylett haszon is több felé oszlik, és mindegyikre kevesebb jut és azért a hol 2, 3, 4, vagy 5 Kazány van egy helységbe, melly másoknak is éget, mindegyik 1 forinttal, a hol 6, 7, 8, vagy kilencz Kazány van, mindegyik 2 forinttal, a hol 10 vagy több Kazány volna mindegyik 3 forinttal kevesebb árendát fog fűzetni; termés minéműségéhez képest. Hol szilva bőven terem, valami tekintetet az is érdemel.

Harmadszor. Minthogy a Felséges Rendelések értelme szerint, az Uraság tecszésén áll: ha megakarja e Jobbágyinak a pálinka főzést 2 for[int] fűzetésért engedni, mellyhez mindazonáltal fát adni nem köteles: erre nézve: A Pécsi Nemes Seminarium Uraság, a föntt kitett bér szerint a pálinka főzést ugyan megengedi a Jobbágyoknak, de mivel az ahoz szükséges fának árát is, vagy is a fa bért már magába foglalja.

6. §. Azomban: hogy az Uraság erdeje e miatt vég pusztulásra ne jusson, de a Kazányos Jobbágyok is Kazányok alá a szükséges fát illendőképpen kikapják, ezen okbul, mihelyt a pálinka főzés kiárendáltatik azonnal a kerületbéli Tiszt és Urodalmi Vadász azon Jobbágyoknak, kik a pálinka főzést kiárendálták az ahoz szükséges veszendő fát, vagy a vágásban, vagy más előre meghatározott alkalmas

helyen kifogják jegyezni és pedig oly módon: hogy a ki egyedül a maga Törköljét főzi, annak számára szűk termésben 1/4, közepszerűben 2/4 – bő termésben pedig egy öltre való engednek vágni, melyet Sz[ent] Jozsef napig<sup>848</sup> az erdőből elhordani tartoznak, külömben a fát az Uraság elfoglalja.

7. A ki pedig másoknak is főz, annak szűk termésben 1 ölet, Közepszerűben 2 ölet, bő termésben 3 ölet engednek vágni. És így a Kazány bérre 2 for[int], azon engedelemért, hogy másoknak is főzhet 4 for[int] és ¼ öll fáért, melyet ki ki maga megvágni és elvinni tartozik 1 for[int] számláltatik és ha valakinek ezen meghatározott mennyisége a fának a pálinka főzéshez nem lenne elegendő, ez eránt az Urodalomnál magát jelentvén ujra egy szekér fát fog kapni 1 for[int] füzetésért.

Meg kell itt jegyezni még azt: hogy kiki tulajdon Törköljét, söprőjét és szilváját mint sajátját szabadon eladhattya, fent tartván az Uraság magának azon törvényes hatalmat, hogy tulajdon szükségére a ki alkudott és azonnal kifizetendő árért, a vevésben néki elsősege légyen (Art. 75. 1723)<sup>849</sup> de a vevésben való elsőséget másnak tulajdonítani, vagy az idegen vevőket eltiltani egy szóval: a Jobbágyot a szabad eladásban és vevésben meg gátolni nem szabad. Urbar. p. 7. § 3. Panlii: p. 199.

Minthogy pedig a Seminarium Uraság is főzet Pálinkát, a helyes Gazdálkodás méltán oda vezet, hogy megtudgyuk 1-ör hasznos-e? Másodszor szükséges-e ez az Uraságnak? melyekre itt a felelet.

A mi a Pálinka főzést általjában illeti, az, noha az egyes emberek és gondos Gazdának, ki maga láthat utána, és a Kazányban maradott moslékot a sörtvések, vagy marhák tartására fordította, hasznos, de huzamos tapasztalás nyilván bizonyította: hogy a Seminarium Uraságnál többnyire káros; mert Először: A pálinka főzés itt változó Vinczellérekre bízatik, kik ha ezen mesterséget jól nem értik, vagy meg nem tanulták, a bor seprőt és Törkölyt csak rongálják, úgy hogy 15 vagy 16 akóbol (amint esztendőnként s számadásból kitettzik) allig tudnak 1 akó pálinkák pörkölni és az is vagy kozmás, vagy erőtlen (patóka). Mellyről, ha az Uraság neheztelő kérdést támaszt, a Felelet terhét kiki másra, végtére a Törkölyre és seprőre hárította; de a kár mindenkor az Uraságé marad. Ki nem látta ebből: hogy az Uraság kétszeresen károsodik.

2-szor. Mennél kevesebb gondviselés van a bor seprőre és Törkölyre, annál kevesebb pálinkát lehet abból várni, mert a bor seprő ha soká áll meg áporodik, a Törkölynek ellenben meg kell ugyan előbb főzni, de ha penészes, vagy megeczetesedik, abból ugyan soha jó pálinka nem lesz, az eczetben nincs bor szesz, hányszor megtörtént pedig: hogy a pálinka főzés, majd más munka, majd mások Törkölyének előbbi kifőzése miatt, hétről hétre huzódott, halasztódott, még végre a seprő és Törköly megromlott.

3-szor. Itt a borseprőt és Törkölyt mindenkor illendő áron ellehet adni, úgy hogy: most midőn a közönséges pálinkának akója 16 for[int], a borseprő akóját

<sup>848</sup> Március 19.

<sup>849</sup> 1723. évi LXXV. törvénycikk faszerszámokat s egyéb árukat Komáromban s másutt előre ne vásároljanak, s az ország nemeseit a helyi hatóságok vagy czéhek vagy őrségek semmiképpen ne háborgassák. A jobbágyokkal megkötött úrbéri szerződés 7. pontjának 3. §.

1 for[int] 30 X[krajcá]ron, a Törkölyét pedig 48 X[krajcá]ron örömet megveszik; melyhez ha a pálinka főzésre szükséges vagy legalább oda fordítottnak mondatott fa és robot mennyiség, ezen kívül a Kazányokra, kazányos házra, és más szükséges eszközökre tett költséget, úgy nem különben a pálinka főzőnek bérét hozzá számláljuk, nyilván kifog teczeni, hogy ez a Seminarium Uraságnak, nem csak nem hasznos, hanem valóban káros.

4-szer. Hogy a pálinka főzés a Seminarium Uraságnak valóban káros, még a pálinkás házoknak rossz helyeztetéséből is kitettség, ki látta a pálinkás házat hegytetőre, távol a víztől építeni? hiszen jó pálinkafőzéshez gyakran, és sok víz kívántatik, már ha a szükséges vizet messziről kell hordatni sok robot vesztegetődik reá, ha pedig itt a robot kiméltetik, sokkal kevesebb lesz a jó pálinka. Mert mihelyt a Csévésben a víz megmelegszik, a bor szesznek nagy része elröpül, de elröpül a pálinka gyakran a Kazányosnak csalfasága miatt is, mellyett a Gunyhónak távol léte nagyon segitt.

Valameddig tehát a Seminarium Uraság a pálinka főzést, értelmes, józan és tántoríthatatlan hív emberre nem bízhatta; még a Kazányban maradt moslékot haszonra nem fordította; míg a bor seprőt és Törkölyt illendő áron el adhatta, még a Kazányos házokat a hegyről a vízhez közelebb nem szállította, mind addig a pálinka főzést haggya abba, mert bizonyosan kárát látta, a ki nem hiszi próbálja meg, számoljon fel mindent, majd elfogja hinni.

Ime a proba: most egy akó borseprőért kap az Uraság 1 for[int] 30 X[krajc]árt, egy akó Törkölyért 48 X[krajc]árt, egy akó szilváért 1 for[int] 15 X[krajc]árt váltoba, és egy akó pálinkát vehet 16 for[intért]. Mert a ki a pálinka főzés mesterségét érti, 8 akó jó seprőből tud egy akó pálinkát adni. Itt ellenben 14 vagy 15 akóból allig jut az Uraságnak egy akó pálinka, holott 15 ako bor seprőért, minden fáradság, Kazány rontás, fa és robot vesztegetés nélkül kaphat kész pénzt 22 for[int] 30 X[krajc]árt. Sőt ha csak 15 for[intot] kapna is, mégis gazdaságosabb azt eladni, mint kölcségesen kifőzetni. Mit ér az olyan Gazdaság, mellyből semmi haszon sincs? 1827-diki számodás szerint 72 akó söprőből 5 akó pálinka lett.

5-szer. Ha az Uraságnak a Korcsmákra pálinka szükséges lenne is, azt mindenkor szerezhet azon a pénzen, mellyet a Törkölyért és seprőért kap, azonban: én sokkal hasznosabbnak állítom: hogy az Uraság a pálinka árulás Jussát licitálva, minden falujjába adgya ki árendába, és akár melly csekéllség lészen is elejéntén ezen jövedelem, de lehet reményleni; hogy egynéhány esztendő mulva föllebb fog menni, mert akkor nem történe oly gyakran az Ittzenként való alattomos pálinka árulás, mellyet nyilván észre vehet, ki a Birók számodássába betekint. Most ellenben: ha a pálinkát az Uraság drágán méreti, a korcsmáros a magáét is árulja, ha olcsón veszteség van rajta. Mire nézve: mindezekből, mellyeket, sőt többeket is 14 esztendei tapasztalásom után, egyenként rendre megbizonyíthatok, az én alázatos Javallatom az volna: hogy egyedül az Uraság hasznát tekintvén:

a, Minekutána az Uraság a borseprőt, törkölyt és szilvát mindenkor illendő áron eladhatta, a pálinka főzés a Seminarium Uraságnál tüstént szünyönmeg. Jobb nem dolgozni, mint kész akarva kárt okozni.

b, Hogy pedig az Uraság Kazányjait a rozsdá hijjába ne roncsa, más idegen ne koszpitolja, vagy el ne lopják; az Uraság licitálva a maga Jobbágyinak adgya el, így a pénze nem csak ingyen nem fog benne heverni, hanem még esztendőnként kazány bért is kap.

c, Megszűnvn a pálinka főzés, megszűnik a három Vinczellérnek téli munkájja is, és azért legjobb lenne őket Sz[ent] József naptól fogva Mindszent napig kész pénzért fogadni, és fizetni, úgy sem szoktak az Uraság szöllejjében magok dolgozni, hanem csak a robotosok mellett pipáznak, van minden faluban hajdú, vigyázzon a robotosokra. Ha egy holnapra 8 forintot fizet az Uraság a Vinczellérnek válogathat bennük. A Pálinka főzők, kik ezt a mesterséget értik a közönséges tapasztalás után bizonyították: hogy ha jó érett volt a szőlő, akkor valamint 10 akó Törkölyből, úgy 8 akó bor seprőből (és ennyi érett szilvából is) egy akó jó Pálinka szokott csepegni; de sokára ne hallasztassék a kifőzés, mert különben megáporodik a seprő, és az ereje kipárolog, és a Törköl megeczetesedik, az eczet pedig soha bor szeszt nem ad. Ellenben: ha a szüret nedves, vagy a szőlő savanyú volt, akkor két akóval több is kell, hogy 1 akó pálinkát kapjak belőle. Jó erejű 4 akó ujj borból rendszerént egy akó égett bor szokott lecsepegni, de ha valaki tiszta bort égetki, ami az égetés után a Kazányban marad, ki ne öncse, mert ebből, ha hozzá csak egynehány itze jó eczetet töltenek meleg helyen álván 14 nap alatt tűrhető eczet leszen, mely ismét hasznót hajthat.

A ki pálinkát éget jegyezze meg azt: hogy míg az égett borba mártott pamuk a gyújtott gyetyánál lángot kap addig lehet a Kazányt folytatni; aki pálinkát vesz próba nélkül ne vegyen: leg jobb próbájja a pálinkának az; ha egy öveg pohárba égett bor töltenek, és meg gyujtatik, minekutánna a bor szesz elégett, a megmaradott vizet meg kell mérni, ha egy harmad résznél több maradt, akkor gyenge; ha kevesebb igen erős.

Král vicepraefectus

5.

Horváth János véleménye a majorsági szőlők műveléséről

1841

(PKL Sem. 253. Fasc. 8. No.)

A pécsi tekintetes papnövendékház uradalom majorsági szöleinek míveléséről

A pécsi tekintetes papnövendékház uradalomnak majd egy negyedrészt jövedelmét teszi azon pénzöszev, melyet leginkább korcsmaín elárultatott boraiból évenként bevéssen. Méltó, de szükséges is tehát, hogy ezen jövedelem ágát jó figyelemben vegye, ha csak jövedelmei csökkentését készakarva nem akarja. Mi a bornak természetbeni bevételeit illeti, ezen tekintetes uradalom két úton nyeri évenként; úgymint: tulajdon majorsági szöleinek terméséből, és a jobbágyoktól úrbérrenten járó kilenczed és tizedbeni járandóságból. Természetes következés tehát, hogy

azon kell nekie iparkodni, hogy a majorsági szőleít oly állapotba helyheztesse, hogy ezek bőven teremjenek; a kilenczed és tizedbeni járandóságai körül pedig úgy intézkedjen, hogy lehetőleg nagyobb pontossággal beszédhesse. De a jobbágyok polgári állapota eránt ezen időkben oly viszonyok mutatkoznak és jövődőre oly kilátás tűnik fel, hogy nem nagy jósló ésszel is könnyen átláthatik és mondhatnám, hogy bizonyosan várni is lehet, hogy a kilenczed s tizedbeni úri járandóság nagy változásokat szenvedni fog. Kell tehát ezen okra nézvest minden helyesen gondolkodó, és jó alapon számítani akaró uradalomnak a majorsági szőleít jó állapotba helyheztetni, czélerányosan, helyesen kezeni, hogy bővebben mind eddig teremhessenek, és így a fellebb érintett megcsonkítandó jövedelmének ezen részét helyre pótolhassák. Mennél inkább tehát a tisztelt pécsi papnövendék-ház uradalomnak szívéen kell feküdni az ő majorsági szőleinek kezelése, mellynek nagy számmal korcsmái lévén, biztos abban, hogy termesztése jó jövedelmezéssel kiárultathatik. A szőlőművelés annál sürgetőbb, annál ajánlkozobb, mennél biztosabb a bortermésnek jó áron való pénzététele – pedig ez az uradalom, az a boldog helyheztetésben lévő uradalom, hogy évenként még a legrosszabb minőségű borait is okos kezellel igen szép jövedelmezéssel elkorcsmáltatni képes. Iszen! Kik régiebb időtől fogva szolgálunk, de csak a tavali évet is vegyünk fel, láttuk, örömmel tapasztaltuk, hogy még a vett borainkat is korcsmaíkon milly szép jövedelemmel kiárultuk. Kell tehát a majorsági szőleinkre nagy fegyelemmel, nagy gonddal lennünk. Ezen szőlők 1836-ik évig legfonákabb módon műveltettek, kezeltettek. A jobbágyok úri napszámokba nem metszették, hanem nyesték, vagdalták a tőkéket. De a metszés sem történhetett előre való kikapálás, és így a három szőlőknél közel öt, hat száz napszámok vesztegetése nélkül, a metszés pedig, melly úgy is lassú és szuszogó munka, kettőztetett napszámok vesztegetésével, mit mondjak a gyomlálásról! Hát a bujtás mi volt egyébb, mint a tőkének, pedig akármelly bokrosnak, alig fél láb széles, másfél láb hosszú, de nehezen egy láb mélységű gödröcskébe való begázolása, és erre egy kevés trágyának töltése, és millyen tőkék bujtattak el? Csak ha vesszejük volt ez elegendőnek íteltetett, nem volt itt nézve, jó vagy rossz fajta! csak ha jó hosszú vesszeje volt a tőkének, az már elbujtásra alkalmas volt; pedig a legrosszabb fajtáknak legnagyobb vesszeje szokott lenni; elárasztattak tehát a szőlők mindenféle roszt fajtákkal! de bezzeg láttuk is a 42 6/8 holdat tevő szőlő gyönyörű termését? Nem voltak továbbá a szőlők se elegendő barázdákkal, se helyesen felosztva! A víz felfogó gödrök eszméje nevetséges volt! Oldalasabb helyeket szabadon sodrotta az eső! földét hordta, tőkék gyökereit mosta! ez oldalasabb helyeken, a lapányosabbakon pedig ott hagyatott a hó- és esővíz; nem volt itt leszivárogtatásra út készítve. Hát a kapálásai miképpen történtek: ez nem kapálás volt, hanem a tőke oldalától a föld elkarczolás és másodszor ismét odahányása! de ezt a sorbani tőkék helyhezése hozta magával. A sorba ültetett szőlőben valamennyi barázda, annyi esőcsatornya, annyi föld elhordó árok! és csak az értelmes szőlőműves tudja, hogy ellenkező kezeléssel ugyan azon egy területen még annyi tőkének helye lehetett volna. Hát a közösülesi útakról mit szóljak? Itéletére tehát bízzuk mindazoknak, a kik ezt értik, hogy illy szőlők műveléséből mit várhatni

lehetett? és nem volt-e szégyen az uradalomnak? Tudta látta ezeket az okokat: sokszor hathatósan is kikelt ellene; de előbbeni időkben körén kívül lévén, kevés figyelemre méltatott; vagy talán, mind az uradalmakba igen gyakran történni szokott, a személyesség végett el sem fogadtatott. Nyilván beszéltem, nyilván szóltam mindenkor, mert a becsületes ember jellemével azt tartottam egybeférhetőnek, és szükségesnek.

De minekutána a tekintetes Káptalan kegyelméből tisztartói hivatalra kineveztettem, ekkor már szent kötelességemmé vált ezen veszedelmes seb orvoslásához látni. Azon időbeli Nagyságos fő-kormányzó uramnak mindeneket világosan és egyenes lélekkel elejibe terjesztettem és bölcs jóváhagyásával mind azok munkába hozatalát megnyertem, melynek a szőlők műveléséhez czélerányosak, hasznosak, és elkerülhetetlenek voltak.

De azon időben az uradalmat nagy adósság nyomta; az adósságot fizetni hitele és becsülete kötelezte; azonban még is az elhanyagolt gazdasági ágán segíteni és ebben úgy halladni, hogy az uradalmi nagy és szükséges kiadások fel ne akadjanak, jól meghányt vitatások után abban álapodtam meg, hogy a lényegesebbeket pécsiekkel, a többi meg úri napszámos jobbágyok által műveltessék és végbevitessék. Ehez képest:

1. Elkezdette, mind a három szőlőket pécsiekkel mettszteni.
2. Szinte mind a három szőlőkben helyes, czélerányos vonalok elrendezéséhez fogni.
3. Mind a három szőlőkbe ugyan pécsiek által bujtatni.
4. Őszi kapálást pécsiesen tétetni.
5. lett volna a roszt fajoknak kiirtása, és évenkénti nemesítése

Az értelmes munkások által a tőkék jól megtisztítottak, és sarkokra hagyattak, az a tőke életére és termésére legnagyobb sikerrel hatott. A jobbágyok illyesmit nem értenek, kétszer annyi napszamba került az általuk való metszés, és még az is rosszul! Ha számba vettetett az úrinapszámok ára fellebb ütött a pénzes napszámokénál, még pedig avval a különbséggel, hogy rosszul és tudatlanul vitettvén végbe a munka, a szőlő művelése visszalöketett és így az úrinapszámok kárral elvesztek. A új vonalok elrendezésével mind a víz elmenetele, mind a közösülés, egy tágas szőlő területében annyira szükséges közösülés elősegített. A pénzes munkások által való bujtást nem helyesleni, ahol csak válogatott fajták, és pedig ágozólag eképpen a nagy üres helyek eltöltésére czélozólag, tétettek, az értelmes szőlőműves által lehetetlen! Így a tőkék, így a jó fajták alaposan szaporítottak; így a bő termésnek biztos alapja évről évre szaporodott.

Eképpen elindulva lehetetlen volt nem reményleni, hogy annyira elhagyatott majorsági szőlőink lassankint jó karba nem helyezettettek volna! Pedig évenként, ha emlékezetem meg nem csal, a legtöbb egy esztendei kiadás illy romok felépítésénél 350–400 váltónál fellebb nem rúgott; de csak az úrinapszám, és ez hasznosabbra fordítatott. Ezen s több úri napszámok kémelésére építetett, és számíttatott az új ölfaeladási rendszer, a felső kerületbe Hertelenden az ugarbani vetés behozatott; az alsó kerületben a takarmány vetése szaporítatott, és mind az őszi,

mind a tavaszi vetésekbe jobban kiterjeszkedett az uradalom. Lám! Azelőtt rosszul alkalmazott úrinapszámok eképpen milly gyümölcsözöleg megkíméltettek és jó-vedelem felsegélésre fordítottak!

Egy gazdaságban, egy jól elrendezett, és alapos számításon vezetett gazdaságban mindennek előmozdítólag, kisegítőleg, egybevágólag és helyes viszonyban kell hatni. Ha mi ismét vissza menünk a régibe, felakadunk mind takarmányi, mind gabona, mind ölfá rendszerünkben; mi pénzért kaphatunk szőlőműveseket, de a fellebbi kényes és veszedelemmel járó kezelésekhez szükséges napszamosokat nem.

Az urinapszámot az ügyes tisztt mindenkor kihajthatja akár réti, akár mezei munkára, és az úrbére erejénél fogva egy más úton három nap is parancsolhat vele; de kisérte meg akárki az ellenkező módot; kicsinybe lehet, de nagyba ugyan nem boldogul! Minden jórávaló gazda idejébe lát a magáé után, és bizony másért a magáét ott nem hadgya; és ilyen állapotba mit fog tenni az uradalom? Megszorúl és veszedelemnek teszi ki magát, nem jobb-e tehát egy két száz forintot a szőlő munkáltatásra haszonnal kiadni, és urinapszámaikat a réti és mezei munkára fenn-tartani. Iszen! evvel szaporodott a termesztés, tehát 100–120 p[ozsonyi] m[érő] gabonának az árát oda fordítani sok e, a hol a megkíméltetett urinapszámokkal olly szép jövedelmek keletkeznek. De, ha ez a kölcsönös és egymást kisegítő gazdasági viszony se vétetnék tekintetben, csak a borokból eredett szép jövedelem is kényszeríthetné az uradalmat, hogy czélerányos mívelést a szőlőitől meg ne vonjon; ha jó míveltetik a szőlő jobban terem és így a reá fordított munkát áldással viszonozza. Továbbá, nem lehet ezen tekintetes uradalmat ollyannak tekinteni a melly csak jövedelmezzon a nélkül, hogy a jövedelem ágaira valami költetnék. A jól elrendezett uradalmakba, hogy a jövedelem ágai felemeltessenek, még nagy tőkék is feláldoztatnak. Egy egy évre 300 váltó forintot tehát a tekintetes uradalom bizonyára nem sajnálhat. Ez gyümölcsöz, és jövedelmet hajt; ellenkező esetben a visszahatás sajnos következéseit el nem kerülendje.

Valamint tehát Ő Nagyságának volt főkormányzó úrunknak teljes tisztelettel előterjesztettem ezen okaimat, és szőlőművelési tervemet, rendszeremet; ugyan Nagyságodnak is szinte azon alázatossággal felhozom, és arra kérni bátorokodok, hogy mind ezeket kegyesen meghalgtván, elhatározni méltóztassék, hogy ezután is:

- a, Metszethetem-e pécsiekkel az alsó kerületbeni majorsági szőlőket?
- b, Felső kerületben az évvel csak a vonalok elrendezését folytathatom-e?
- c, Az alsó kerületben bujtani valót képesen hagyathatok-e?

Mint uraságom javát szívemen hordozó és kötelességemet tudó tisztt, mit ebben a tárgyban legjobbnak hiszek, látok és tapasztaltam is, alázatosan előadtam ugyan, de tudván azt, hogy minden emberi tudomány önkényes; és hivatalom is engedelmességre int; Nagyságodnak ebben kiadandó rendelkezéseit teljes tisztelettel elfogadni, és azokat alázatosan teljesíteni fogom.

Pécsett 1841 martius 6-án.

Horváth János  
Uradalmi Tisztartó



## 6.

Koch Ádám kádár véleménye a bánosi szőlőről

1852

PKL Sem. 171. Fasc.

Koch kádár véleménye a bánosi szőlő jobb karbantartásáról 1852  
Szőlő Terv!

Alol írt alázatosan be nyújtja csekél nézete a Garaitzi szőlőknek a jelenlegi és jövőre nézve teendő szükséges munkákat következő u[gy] m[int]:

Szükségtelennek tartom a szőlő Terméseit leirnyi, hogy micsoda helt kíványa a szőlő tőke, azt hiszen Szőlős Gazda ugy is tudgya, tsak röviden azt akarom alázatosan elő terjeztetni, miképpen káros a szőlő meleti közel sűrű vagy erdő, és pedig három okokból káros a mint a tapasztalás meg mutatgya;

1-ször az erdőből a föld alatt ált bujnak a durva fa gyökerek a mívelt szőlőbe, a föld ereje[!] magához szívják, a szőlő Tökétől elrabolják minden erőt, ugy hogy ki kel nékie veszni.

2-szor a regveli Nap sugaraiból meg vagyon foztva, és 3szor a madaraknak tsak fészkelni igen alkalmas helet ad hogy nem kell nékiek meze[!] eledelért röpülni hanem a szőlőt eméztetni, mi drága péntzen[!] plántályunk és kapáltottjuk;

Alázatos véleményem és csekél nézeteim oda járul, hogy ezen szőlő melet Erdőből 4 öll szélessége vég hosszszot vágatásék ki, és adasék el, melyből leg szeb épületnek való szalu fák ki kerül és bizonyos jó péntzen el adatni lehet, és az Uradalomnak két részről haznos[!] lészen, mert a szőlő melet ki tisztul a vad sűrű, és még is péntz foly az Uradalmi Cazába[!], mert nem olyan erdőt írtunk az által hogy az mak Termő légyen, hogy az valamikor az Uradalomnak haznot hajdana[!] sótt naprul napra több kárt okoz a szőlőnek, ha költségesgedünk [!], tehát adjunk a hellnek azt mit kíván és mi elkerülhetetlen szükséges és haznos, akoron bizonyossan lehattunk benne hogy szorgalmunkat és költségünket bőven visza fizetni.

Továbbá szinte Trágyára nézve is kell gondoskodnunk, hogy azt ocsó modon helyre álitani lehessen, hogy ot Barom Trágyát vehessünk nem kapothatni[!], meg nem volna anyi a menyi ot szükséges évenként, hogy az erdőből hordatni az is költséges, és a java értem a közelebbi helyekről el is vagyon hordattva, és ottan évenként tsak kel bujdani[!], ha nem is nagyba tsak a szükségeket, ahoz Trágya kel, azt pedig ot Garaitzon következő módon lehet kézítetni (ezt már taval akartam, de nem lehetett végebe vinni) ásatasunk Gödröket a szőlő körül, a hol leg alkalmasab hell[!] vagyon, és nyáron midőn a szőlő vessző megszárad rakjuk a vesszőket beleje, takarjuk be földdel, esztendőre ismét ásunk szinte Gödrök, és szinte oly modal cselekedgyük, és azt kövesük 3-dik évben is, negyedik, már az idei földbe asott vesszőből kész ganéja lesz melyet haszonnal lehet a bujtó Gödrekebe hordatni, ugy az idei kézült Gödreke ki ürülnek, abban ismét lehet 4-dik évi leend vessző beleje rakni.

Ugy feltattva évenként anyi Trágya lesz a menyi oda bujdani[!] szükséges, és minden költség nélkül, tsak azon Gödrök ásási költség lészen ezt pedig nem lészen oly terhes, hiszen ha évenként 30 [florint] váltóban kerülne is, igen sokat teszen fel, de azután menyi haszon évenként azt becsülni nem lehet, és azon Trágya igen hasznos és jó, mivel lassan emészt. Ezeket ohajdam végbe vitetni ha Nagyságos Uram kegyesen helybe hagyni méltoztattna.

Egyébbiránt hathatos Pártfogásba és kegyeibe ajánlott vagyok és maradok Hertelenden Mártius 19-én [1]852.

Nagyságos Fő Kormányzó Uramnak Legalázatosabb szolgálja Koch Ádám kádár

## 7.

Frereisz Ferenc kádár javaslata a bécsi icce használatáról

1852

(PKL Sem. 171. Fasc.)

Frereisz kádár mester javaslata s részletes előterjesztése a bécsi mérték behozataláról, s kimutatása annak, hogy mit nyer az Uraság, ha jó bort drágábban is vesz, s kevervén azt a magáéval bizonyos áron kiméreti

Az előbeni Magyar, és most behozandó Német italmértékre téendő észrevétele alulírottnak különösen a kortsmákra nézve.

Mindenki előtt tudva van, hogy a magyar az ő akojóban 64, az Ausztriai német pedig 84 bécsi itzét számlál, de azt nem tudtuk, egy 64 magyar itzés akó hány német itzét tartalmaz? hogy tehát ezt is megtudni lehessen tehát alulírt tudnivágyásbul elővett egy egészen új akos hordocskát, és azt megmérvén úgy találta, hogy abban sem több, sem kevesebb, tsupán tsak 64 magyar itze ment; ezt tudván a szoban forgó hordotskábul a vizet kieresztette, német itzével újra megmérte, és úgy találta, hogy ugyan e hordotskában, kiben kevéssel ez előtt 64 magyar itze ment, most 75 bécsi itzét foglalt magába. Tehát a 64 itzés magyar ako 11 bécsi itzével nagyobb.<sup>850</sup> Ha pedig 80 itzéjével vesszük a német akot, a mintis venni kell, tehát a 64 itzés magyar akó tsak 6 bécsi itzével kisebb az also Ausztriai 80 itzés akonál.

Miután tehát a magos kormány által kiadott hirdetvénye azt parancsolja, hogy az italmértékekre nézve a reánk jövő [1]853-ik évi Jánúár 1-étől kezdve minden korona országokba a 40 pintes bécsi akó lészen behozandó, azonban hozzá tévén, kinek kinek szabadságában hagyatik, miszerént e mértéket a kitüzött határ idő előtt is gyakorlatba vehesse. Ezt tudva: miért ne gyakorolná? és miért ne használná ezen mértéket az Uraság is mindgyárt tulajdon kortsmáiban? Hiszen tudva van miolta az italokra a fogyasztási adó behozatott, már azután mindgyárt a városi

<sup>850</sup> A magyar icce 0,8383, a bécsi icce pedig 0,7074 liternek felel meg. BOGDÁN I. 1991. 191, 208.

kortsmárosok élni kezdtek a bécsi itzével, mert a Finántz Emberei azt meg engedték, sőt nyilván ara fel-szolitották.

Hozza be tehát az Uraság is minden kortsmáiban a most behozando törvényes bécsi itzét, ez nem tsekély jövedelemmel fogja még e csonka Évben szaporítani jövedelmét, mi az alább felhozandó számításbul ki fog tetszeni.

A proba után tehát már tudgyuk, hogy a 64 itzés magyar ako 75 bécsi itzét tartalmaz és így 11 bécsi itzével többet foglal magába. Ha az Uraság e szép nyere-ményt használni nem akarná, fogja használni a kortsmáros, mert előre tett számítás megfogj[!] néki sugni, hogy a 11 itze után eső bor ár igen jó helyet foglalna tulajdon erszényébe.

Miután nem tudhatni, milyen rendeletek jöhetnek még uj Esztendőre ez italmértékekre nézve, a most amit tudva, hozza be tehát minél előbb e mértéket az Uraság minden kortsmáiban véleményem szerint olyképpen, miután tudgyuk hogy egy magyar akoba 75 bécsi itze megy, tehát fizessenek jövendőben az Uraság pénztárába minden kimért magyar akó bor 70 bécsi itze után, a fennmaradó 5 itze csappénz fejében maradjon a kortsmárosnak.

Lássuk tehát, mennyiben hasznossabb a behozandó német mérték, az előbbi magyar mértékhez képest az Uraságnak. Mindezkorig a csaplárosok 64 itzéjével fizették be minden kimért egy egy ako borukat. Ha tehát 10 x[krajcá]ron mérte a bort, ugy a 64 itzéért 10 f[orin]t 10 x[krajcá]rt: ebből huzatott a kimért ako bor után járo 9 x[krajcá]r csappénz fejében a kortsmáros számára, maradott az Uraságnak 10 f[orin]t 31 x[krajcá]r. Most pedig német mértékkel mérve ugyan annyi borért 70 itzéjével számítva, 10 x[krajcár]jával mérve, nyerne az Uraság minden akoért 11 f[orin]t 40 x[krajcá]rt. Csappénz fejében, a mint feljebb mondván, a kortsmárosnak marad 5 itze. A nyereség különbsége tehát ez volna: Az eddig kimért 10 x[krajcár]os magyar akó borért nyert az Uraság a csappénz levonása után 10 f[orint] 31 x[krajcár]t. Az ujabban behozandó bécsi mérték szerint ugyan 10 x[krajcár]jával kimérve jönne minden magyar akó után 11 f[orin]t 40 x[krajcá]r, és így 1 f[orint] 9 x[krajcár]ral több – a 12 x[krajcá]rosnál pedig 1 f[orin]t 21 x[krajcá]r.

Miután a bor árulása tsak most veszi kezdetét, tehát világossan lehet reményleni, hogy mindkét kerületében kimérendő több száz ako borai után szép nyeresége jöhet a bécsi mértéknek behozatalával az Uraságnak, ennek következtében

Hogy a bécsi itzéveli mérés egy üdőben[!] kezdehessék meg, mégis a csaplárosok rovására, készítsen a t[ekintetes] Uraság elegendő itzét, és meszeleket, rendeltesse a kortsmárosokat be, és készfizetés mellett a mondott mértékeket ossza ki köztük, és egyuttal megmagyarázván nekik az uj rendeletnek mibenléte, és a jövendő csappénzi dijt, mely t[udni] i[llik] 5 bécsi itzéből áll – 70 pedig befizetendő lészen, hogy így mindenki magát mihez tartani tudhassa.

Ezek azon észrevételeim, melyeket az uj mértékre, a kortsmákon kimérendő borokra, és az abul folyo pénzbeli haszonra nézve alázatosan Nagyságod színe, és a Tisztiszek eleibe terjeszteni óhajtottam: oskolai csekél ki képezésem nem engedi, hogy azt világosabban, mint talán érteném, és a dolgokat felfogtam volna,

fő nem adhatam, mégis ebéli jószándékomat méltóztasson Nagyságodnak tőlem kegyessen el fogadni, és véleszületett böltessége szerint az egészről határozatot hozni. Kelt Pécsen Ápril[is] 24-én. [1]852

Frereisz Ferentz kádár által

8.

Frereisz Ferenc kádár véleménye a bécsi icce használatáról  
az uradalmi kocsmákban 1852  
(PKL Sem. 171. Fasc.)

Frereisz kádár véleménye a bécsi icce behozataláról mindjárt az Uradalmi  
kortszmákon

Számolás!

Az uj mérték szerént ki kortszmálando borokrul, és a meghatározandó csap-  
pénzek mennyiségérül, mennyiben az uroságnak javára, a kortsmarosokk pedig  
káranélkül megtörténhetne.

Határozva lévén, hogy a kortszmárosok minden kimért 75 itzés ako borért csappén-  
zül 15 w[áltó] x[krajcá]rt nyerjenek, ez véleményem szerint mégis tsak tsekély díj,  
miután a kortszmárosok e különben is kissebb itztét, még kissebbre nem szabhattya  
annyivalis inkább nem, mivel az ivó későn fogja a bővebb magyar itztét el felejtteni.  
Legyen tehát szabad a Tisztiszek eleibe alázatos véleményeimet terjesztteni, mely  
az alább felhozandó két féle próbaszámításbul áll: tudni illik

Hogy az Uraságnak kortszmákrai bor szállításának minden akó bora 9  
x[krajcá]rba kerül, azt a számítás meg mutatta; szállitsa v[agy] szállitassa az Ura-  
ság jövőendőben is egy bizonyos szerződő egyén által borait a kortszmákra, de a  
kortszmárosok e bért fizessék meg. Fizessék továbbá az Uraságnak minden kimért  
ako borát 72 itzéjével: maradna a kortszmárosok javára 3 itze és tenne minden 10  
x[krajcá]ron kimért bor után 30 x[krajcá]rt. A 12 x[krajcá]ron kimért bor után  
pedig 36 x[krajcá]rt. De ha a 9 x[krajcá]r szállítási bért levonyuk, tehát megmarad  
minden kimért 10 x[krajcá]ros ako bor után a kortszmárosnak 21 x[krajcá]r, a 12  
x[krajcá]ros után pedig 27 x[krajcá]r, különös csappénz ezen számításhoz nem jár.

Ha pedig az Uraság borait tulajdon költségén szállitattya kortszmáira, és a 15  
x[krajcá]r csappénzt megadgya, és a kortszmárosoktul az általuk kimért ako bort 75  
itzéjével befizeteti, az egész hordoban foglalt itze borokat 8-ad részekre fel osztván,  
a 8-ad részeken felül maradt itzéken, a fent érintett 15 x[krajcá]r csappénzhez  
számítva oda engedi ugyan csappénz fejében, akkor a tett számítás szerént (a mit  
az A betű alatt ide mellékelt jegyzék nyilván kimutat) minden 100 ako bor ma-  
radna a kortszmárosoknak  $65 \frac{1}{4}$  itze boruk: ezen  $65 \frac{1}{4}$  itze bornak 100 részei fel-  
osztás 10 x[krajcá]roni elárulás után maradna minden akora  $62 \frac{1}{4}$  x[krajcá]r. Ehez  
számítatik a 15 x[krajcá]r csappénz, tehát maradna csappénz fejében a 10 x[krajcá]  
ros bor után  $21 \frac{2}{4}$  x[krajcá]r, a 12 x[krajcá]rosnál pedig 22 x[krajcá]r. Tehát a

fentebbi számításához képest az alsószámításnál a különbség – a 10 x[krajcá]ros bornál  $2/4$  x[krajcá]r – a 12 x[krajcá]rosnál 5 x[krajcá]ral több.

Mi illeti a palaczkbor ki méretetését Csatosban, előbbi szokás szerint minden itze borután fizetődött csappénz fejében a kortsmárosnak 1 váltó x[krajcá]r, ha tehát most is ezen díj adattnék, akóját 75 itzével fizetve, 22 x[krajcár]jával ki árulva a 75 x[krajcá]r csappénz levonása után megmaradna az Uraságnak. Minden ilyenképpen ki mért ako bor után 26 f[orint] 15 x[krajcár], méglen ezelőtt 64 itzével akóját kimérve, és szintén itzét 22 x[krajcár]jával ki árulva, nem maradt több a csappénz lehuzása után 22 f[orint] 24 x[krajcár]nál. Az új rendszerhez képest 3 f[orint] 51 x[krajcá]ral kevesebb. Vélemény szerint fizetne a Csartosi kortsmáros az Uraságnak minden 22 x[krajcár]jával kimért borért, a csappénznek lehuzása után minden akóért 25 f[orint] 30 x[krajcá]rt, kortsmárosnak pedig megmaradna 2 f[orint] W[áltó] Kelt Pécsen május 14. [1]852.

Frereisz kádár által

A magyar akonak bécsi itzével meg mérése után kimutatott tartalma, melyből megtudni lehessen, mennyiben különböznek ezen akók egymástul, és mennyiben tartya a hordó az ő mértékét az akohoz képest.

Égetett	Magyar Hordo	Tészen bécsi mérték szerint	Tartalmaz pedig	Több	Kevesebb	
sorszám <sup>851</sup>	Ako	Itzét				
710	5	375	375	-	-	
11	5	375	387	12	-	
520	5	375	381	6	-	b
699	5 3/4	431 1/4	442	11 1/4	-	b
196	6 1/4	468 3/4	482	13 1/4	-	b
529	6 1/4	468 3/4	463	-	5 2/4	sz
701	6 2/4	487 2/4	473	-	14 2/4	b
354	6 2/4	487 2/4	475	-	12 2/4	
375	6 3/4	506 1/4	537	30 3/4	-	b
562	7	525	531	6	-	b
623	7	525	534	9	-	
	67			88 1/4	32 3/4	

b, betű értelmezi a hordonak az akó páczáni bővebb

sz: pedig a szűkebb megütését

A közelébb mult szombaton a kortsmárosok által szó emeltetett, hogy az uraságnak aprobe boroshordai, ha nemis mindanyi, de mégis többnyire nem tartalmaz-

<sup>851</sup> A hordókra égetett leltári szám.

zák a törvényes mértéket, mi a kortsmárosoknak nem kevés kárára szolgálna. Ezen hibás álitás a fenteb felhozott számolás nyilván megtzáfolja, mert feltevén, hogy ezen 67 ako bor egy kortsmáros által méretettnék ki, ő három hordonál a számolás szerént vesztene  $32 \frac{1}{4}$  itzebort, de nyolcz hordonál mgint nyerne  $88 \frac{1}{4}$  itzét. Ha tehát a  $32 \frac{3}{4}$  itze fogyatkozást a  $88 \frac{1}{4}$  itze feleslegbül levonyuk világossan kitünik, hogy még marad feleslen javára, a törvényes mértéken felül  $55 \frac{2}{4}$  itze bora. Világos tehát, hogy az Uraságnak boroshordai a törvényes mértéket elég bőven megütik, és nem lehet panasza egy kortsmárosnak is eziránt.

Mi tovább áll a Bécsi hordó akonál, az áll a magyar akonál is: és e széles világban, hol tsak akopálczával élnek megesik az, hogy egy hordo néhány itzével többet, a másik kevesebbet tartalmaz, tsak a fogyatkozást mindég pótolja a felesleg.

Kelt Pécsen Május 12. [1]852

Frereisz kádár által

9.

Frereisz Ferenc kádár véleménye a mecseki borokról

1853

(PKL Sem. 171. Fasc.)

Rövid számítás! A kikortsmálandó és eladandó metseki 9-ed borok érdekében

Az ember saját birtokában lévő javai felet soha sem lehet elegendőképpen előrelátó, miszerint azokat úgy intézhetné ell ön tetszése szerént, hogy azok elrendelésében soha kissebbséget ne szenvedne, hanem mindég hasznos nyereséggel járna: és ha néha kedvünkre történik is a számításunk tsak bizon a vakszerentsének lehet, és kell tulajdonítani.

Ha mi is előre tudhattuk volna, hogy a metseki bor oly nagy mennyiségben elkelfen Pécsen, nem adtuk volna a Zsidónak oly mérsékelt áron borunkat; de ki láthatta ezt előre? Bor sok volt, még pedig olyan, kit tovább tartani tetemes kárral járt volna. Azonban még van kortsmáinkat fedező boraink, ha nem lesz veres, tehát van fehér, olyant adunk millyen van, ollyas bort a pintzébe több évekig tartani hol kilátás nints, nemtsak nem gazdaságos, sött felete káros.

Hogy a most még meglévő boraink felet hasznos rendeléseket tenni lehessen van szerentsém Nagyságodnak színe eleibe terjeszteni, mennyire való borra van még szükségünk az új borok beszedéséig. Tapasztalásbul tudva szükség lenne még itt az alsokerületbe

Cselédek és egyéb napszámosok	22 ako
Boreczetre	9 ako
Szőlőmunkásoknak	25 ako
Szerződésekre és apróságok	10 ako
Kortsmákra mintegy	160 ako
Öszvetben	226 ako

Most fő kérdés ez, mennyi az ősves kortszabor Metsekháton? Mennyi bor kell még a metszki kortszabákba? és ezt tüstént 8 x[krajcár]ra fel kel emelni, ha el nem kél ott, eladjuk idelent. Mennyi bort adhat még a felsőkerület az alsónak? Ha a jobbféle veresborok mérséklet őszekeveréssel egybevegyítettek a silányabb fehérrekkkel hány akora terjdne az egész őszeveg?

Ezeket tudván könnyű lészen átlátni, mennyi bort adhat el az Uraság itt Pécsen, és minő árért.

Bor Pécsen, még a szüret be nem végződik, mindig szükséges lesz, hanem is anyi menyiségben, borainkat itt Pécsen fel kell áraban emelnünk, és gondolván 7 f[orint] 42 x[krajcár]jával el is kél.

Kelt Pécsen Julius 22-en [1]853.

Frereisz kádár által

U[tó] i[rat]: Ha így elkelvén, és tul adván borainkon, mely kevés idővel ezelőtt anyi gondot és aggodalmat okozott fen marad vigasztalásunkra az, hogy más Uraságokhoz képest, hol a bornak akoja 4 f[orint], és közellébb mult hetekben, ahol Mindszenten 2 f[orint] 10 x[krajcár]ért váltóban aták [!] el a bort, hogy a Seminarium Uraság mégsem gazdálkodott rosszul a 9-ed borainak eladásában.

10.

Frereisz Ferenc kádár véleménye a kocsmárosok jutalmáról

1857

(PKL Sem. 171. Fasc.)

Frereisz véleménye a kocsmárosokra nézve milly jutalmuk legyen a kimért bor után akó számra

Rövid számítás!

A magyar és német akó közt mi legyen a különbség avagy: a kiméretetésre nézve melyik akó legyen az Uraságra nézve hasznosabb.

Egy magyar 5 ¼ akos hordó tartalmaz, 64 itzjével 336 itzét, ha kimérjük itzjét 8 x[krajcár]jával esik érte váltóban 44 f[orint] 48 x[krajcár].

Egy német akoba 80 itze lévén, ha ugyan ez 5 ¼ magyar akot tartalmazó hordot német itzével ki töltjük tehát tartalmaz 420 itzét. 420 itze 8 váltó x[krajcár] ul számítva téssen 56 f[orintot].

Ha őszevhasznlítjuk e két őszeveget, tehát látni fogjuk, hogy az Uraság a bétsi mérték mellett nyer többet 11 f[orint] 48 x[krajcárt].

Ezen számításbul könnyen ált láthattya az Uraság mi legyen a két különböző akók v[agy] itzék között a különbség, mely szerént határozhattya meg azután a csaplárosoknak járo csappénzt. Kelt Pécsen Ápril[is] 28-án [1]857.

Frereisz nyug[almazott] kádár

U[tó] i[rat]: Régibb üdőkben, méglen t[udni] i[llik] az Uraság bírta a borok árultatását kortsmáin, fizetett akkor a csaplárosnak minden ako után 9 xr [krajcár] w[áltót]. Most pedig, miután a csapláros, ámbár az Uraság borát méri, sokkal magasabb haszonbért fizet, mint azelőtt, részemről úgy gondolkodok, hahogy az Uraság csappénzt fizetne, tekintetbe vevén a nagy drágaságot és adót, minden aakotul 30 x[krajcár] váltot, esne ezszerént 5 ¼ akoután 2 f[orint] 37 ½ x[krajcár]

Maradna mégis 5 ¼ ako után az Uraságnak 53 f[orint] 22 ½ x[krajcár]

Frereisz

# 11.

Kishertelendi vendégfogadó bérbeadása

1827

(PKL Sem. 63 Fasc. 2/1827)

Alább kitett napon és esztendőben a Te[kin]t[e]tes Pécsi Nemes Seminarium Uraság részéről tartatott Tiszti széken a kis-Hertelenden épült uji korcsmájában felvettettetett Vendégfogados-nak Valpoi Mészáros fia Preuner Mátyás hasonlokép mészáros Feleségével együtt Mariczával jövő Sz[ent] Mihály naptul fogva csak egy esztendőre ilyen fel tételek alatt:

1. Mindenek előtt a kialakult 130 for[int] árendának felét hatvan öt for[intot] előre letenni, a másik felét pedig a reá következő Sz[ent] György napra.

2. Egész esztendőt által egyedül csak az Uraság borát, s pálinkáját, az általa kiszabandó áron hiven, s jó kedvel minden személy válogatás nélkül kimérni és az arra hajtandó sörtvések etetésekre ottan tartani szokott, ugyan Uraság kukoriczáját eladni, nem külömben ugyan az Uraság ottan lévő deszkáit, léceit árulni köteleztetnek; ugyan is ezekért

3. Kezeikre bizattatnak a titulált Uraságnak meg nevezett Korcsma háza 4 szobákkal, konyhával külső és belső pinczével, azután a maga és szállók jószágaik szükségekre szolgáló kettős istálló tökéletesen elkészítve, kút hozzá valokkal, kocsiszin, mellynek pallásán a Deszkák, és kukoricza tartattatnak, az egész épületnek kerítése téglákból, kapuk, utza ajtok zárakkal és zöldseges kert, kuglizo alkalmatossággal együtt, mellyek ezen Contractus végén bővebben lesznek feljegyezve.

4. Megkivántatik Tőlek, hogy a kezekre bizott Uraság borát, s pálinkáját tisztán és igaz mértékkel mérjék, magokat józanon és jámborul viseljék, a bor ivokat, szállokat barátságossan fogadják, vélek nyájassan bánjanak, a szomszéd helységbéliekel eggy atyafiságossan éljenek, a kezekre bizottakra szorgalmatos gondot viseljenek.

5. Melly becsületes magok viseletekért és fáradságokért fizet a t[i]t[u]lált Uraság Nékiek a söprüs bornak minden akojátul (a négy Ittze bor söprűn kívül) pénzben 5, a fejtett bornak akojátul 9 X[krajc]árt, a pálinkának Ittzejétül pedig egy krajczárt csap pénzül, a butéliakban lévő boroknak pedig akojátul 30 X[krajc]árt. A Kukoriczának mind azon által a kiszabott áron föllül 4 Pos[onyi] méröt



csutástul, egy kilában szemül vévén vagy számlálván 6 X[krajc]-árokat vehetnek magoknak a vevöktül. A Deszkák eladásokért pedig minden forintol lészen 3 X [krajcár] bérül. Ezeken föllül szabad sőt kell is nékiek az utazok és szállók számokra főznie, szénát és zabot tartani, s kinek kinek mértékletes bérért azokbul szolgálni. Nem külömben akár kitül istálló pénzt vehetnek úgy azomban ha éjszakára az Istállóban kötnek, minden vonyos jóságatul nyáron 1 X[krajc]árt, télen pedig 3-at. A kocsi szin pedig mindenkinek szabad a ki csak alá fér, úgy az udvar is. A sörtvésektül, mellyek a kerítésbe, vagy akolba hálnak éjszakán által, csapatjátul 2, 3, egész tíz garasokig, mint ki micsodás, nagyobb vagy kisebb, vehetnek. Mind azon által a károkért, mellyek az épületekbe, vagy eszközökbe általok okoztatnának, ők felelni, s helyre hozni tartoznak. Továbbá

6. Kötelesek lesznek a bortul megüresedett hordokat tisztán ki mosni, szárogatni és hétrül hétre az Uraság Pintérje kezére vissza adni, rolok magokat quietáltatni,<sup>852</sup> mert gondatlanságok miatt azok elromlanak az az megszagosodnak, vagy penészt kapnak a vagy vala mellyiket elől állítani nem tudnák, mind azoknak árait becű után megfizetni tartoznak.

7. Azomban a t[i]t[u]lált Uraság ad a borivók szobájuk fűtésére négy öll fát, más fél hold szánto földet Jóságai szükségekre két Robottos és közönséges szekér szénát hasonlokép két szekér sargyut, és két öll szalmát, s mind azokat oda is viteti, de mind a szállók által okozott mind tulajdon marhájoktul származott és gyűjtött ganét az Uraság tulajdon földjeire fordítja, azonkívül a mi a kertje és földjére nem szükséges, s ezektül felmarad.

8. Mint hogy pedig ezen hely a Német Széki határban helyeztetődik, és attul az odavaló mészáros árendát fizett, erre nézve öreg marhát vágni annál inkább a husát kiárulni szabad lészen, de borjukat, sörtvéseket és birkákat, vagy bárányokat tulajdon konyhájokra meczeni meg engedődik, a marha hus eránt mind azon által a széki mészároossal végezni szabadságában áll.

9. Tiltva lészen nékiek, hogy Vasárnapokon, de kivált sátoros Ünnepek napokon Isteni szolgálat u[gy] m[int] Sz[ent] Mise és Praedicatio előtt, és alattok lármás és botránkoztató bor ivókat, annál inkább musikát tánczosokat, vagy játékosokat magoknál ne tarcsanak, úgy lopott jóságoknak, roszt vagy csak gyanus életű személyeknek helyet ne adjanak. Éjczakákon pedig a Felségtül kiszabott üdönél tovább mulatni, s dombérozni a Királyi parancsolatok értelme szerént tellyességgel meg tiltatik, mire nézve az Uraság részéről ezek eránt némelykor vizsgálás is fog tartatni.

10. Keményen meg hagyatik Nekiek, hogy az általok kimért Uraság boráért, s pálinkáért, úgy a kukoriczáért, és Deszkákért eső, és be jövő pénzt hiven be szedjék, mindég készen tarcsák: hogy a kimenendő Uraság számtartójának hiba és hátra maradás, mencieség nélkül általadhassák, magok szükségekre pedig akár mi szin alatt fordítani, vagy másnak kiadni egy általában nem szabad, kemény tilalom alatt lészen, és ha ebben csak egyszer tapasztaltatnak, a vagy a föllebb ki tett punctumok ellen hibáznak, úgy egyszer megintetvén másodszer ezen

<sup>852</sup> Nyugatát kérni.

Contractusnak vége lesz, és azon korcsmaház hozzá tartozandó hasznokkal kotya vetyére bocsájtatik, másnak adattik.

Melly egygyesség és alkú nagyobb erőségnek okáért ekképpen írásban foglaltatott, mind a két részről alá is iratott és mindeniknek bátorságára, s ahoz való alkalmaztatás végett kiadatott az Uraság pöcsétje alatt. Költ Pécsen 14-ik Juliusban 1827-ik esztendőben.

Ratihabeo Kolb

Matits Ferentz  
Uradalmi Tisztartó által

## 12.

Csartosi kocsmá bérbeadása

1828

(PKL Sem 64. Fasc. 10/1829)

A Tette Pétsi Nemes Seminarium Uraság részéről a tisztí széken nyilván való kotya vetye tartatván az Uraságnak Csartosi kortsmájába való Kortsmárosnak felvettettetése eránt, melly kortsma a Siklosra vezető posta út mellett, de a Kökényi helység határjában vagyon, ahol a kortsmárosnak maga, borivoknak és vendégek számokra egy egy szoba, azután konyha rekesztékkal kultsra, egy kamara pintzével; azután különös földél alatt istálló jóságoknak, benne két sorba való állással; továbbá egy kotsi szín téglá lábokra, úgy egy kut kövel, és téglával kirakva két vödörrel lántzra, mind ezen épületek tölgyfa sendelekkkel földve jó állapotban, a ház megett veteményes kert, ezen kívül ismét 2 holdra való szántó föld dézma nélkül vagynak és tartoznak, három egymás után következő esztendőkre u[gy] m[int] 1829-ik esztendő 1-ső Januariussától fogva egész utolsó Decemberig 1831-ik Esztendőben Engel Andrásnak mint legtöbbet ígérőnek által adattak ilyen feltételek alatt.

1. Hogy a most nevezett Árendás tartozik esztendőnként 90, mondván kilentzven foréntokat váltóban bérül fizetni az Uraság Cassájába és pedig úgy, hogy abból fertályonként 22 f[orint] 50 x[krajcár] előre fizessen.

2. Köteles mindég az Uraság borát és pálinkáját ki mérni az általa ki szabadandó áron, mellynél teendő fáradságáért tsap pénzül fizetése leszen minden fejtett bornak akójátul 9, a söprüsnek pedig 5 x[krajcár] (mert minden akónál a 4 itze bor söprü nékie hagyatik) a pálinkának itzjétül pedig egy krajtzár, úgy mindazon által: hogy a kimérendő bornak és pálinkának árát semmi szín alatt elne költse, hanem szorgalmatossan hordonként, mint eddig is a Cassába befizesse a megüresedett hordokat pedig tisztán kimosván és megszáritván, minden hiba nélkül a pintzéhez vitesse.

3. Mivel pedig sörtvéseket is szoktak hajtani, addig is, meg az Uraság ottan Gó-rét építhet, a kortsma ház pallásán az Uraság kukoritzáját tartván, és kimérvén az általa kiszabandó áron, azon föllül minden kilátul 6 x[krajcár]okat a vevőtül a fáradságáért vehet, valamint a szállóknak is jóságaitul minden darabtul 3 x[krajcár]-

okat mint istálló pénzt, megengedődik nékie. Ezek mellett szabad lészen a beszál-  
ló utasok számokra főzni, és étellel szolgálni, valamint azok jóságainak szénát és  
zabot tartani, mértékletes áron nékiek eladni.

4. Fő kötelessége lészen a szobákat, konyhát, szóval az egész épületet kívül és  
belül tisztán tartani, úgy a bor tartó és ivó edényeket gyakran meg mosni, s tisztán  
a vendégeknek azokat szolgálni, az oda beforduló mindenféle embereket, de kivált  
a vendégeket, borivókat barátságossan fogadni, vélek nyájassan banni, hogy ilyen  
bánása moddal mindenkit oda édesítsen. Ugyan is ezekért a bor ivo szobának télen  
való megmelegíttésére ajánltatik a titulált Uraságtul 4 öll fa, úgy még is, hogy azt  
tulajdon költségén meg vágossa és haza vitessen onnénd, ahol az Uraság Jágerja  
nékie ki fogja mutatni.

5. Keményen megtiltatik nékie, hogy gyanus és rossz személyekkel ne tartson,  
azoknak vagy lopott jóságoknak helyet az Uraság épületjében ne adjon, mert ha  
az ollyas valami reá bizonyodik, keményen is meglesz büntetve és gyalázatosan is  
eleresztve. Végre

6. Megkivántatik Töle az is: hogy mind az épületekre, mind a kezére bizott  
eszközökre úgy viseljen gondot, mint ha tulajdon magáé volnának, ugyanis azért  
ha mit elrongál, avagy elveszt, és a Contractuális esztendőnek végével elől nem tud  
állítani, vagy tselédjei gondatlanságok miatt az épületekbe és kezére bizottakba  
kárt okozna az Uraságnak tűz által ezen punctum ereje szerint tartozik mindeze-  
ket helyre hozni betsü után.

Melly egyezéség nagyobb erősségnek okáért ekképpen írásban tétetvén mind  
a két részrül alá iratott, és mindeiknek bátorságára pötsét alatt ki adatott. Költ  
Pétsen 25.ik Okt[óber] 1828-ik eszt[endő].

Ratihabeo Foith Praefektus

Matits Ferentz  
Uradalmi Tisztartó által  
Engel András

### 13.

Nagyhertelendi kocsmá és húsmérési jog bérbe adása

1829

(PKL Sem 64 Fasc. 5/1829)

A Te[kin]t[e]tes Pécsi Nemes Simenarium Uraság részrül ujra által adodik Nagy  
Hertelendi helységben való hus vágás, és ki mérésnek használása, s jussa ugyan  
Hertelendi házas zsellérnek Storcz György ezen esztendőben leendő Husvéttul  
fogva három egy más után következő Esztendőkre úgy mind 1832 Esztendő-  
ben leendő hushagyó keddig<sup>853</sup> következő feltételekk alatt:

<sup>853</sup> A farsangi időszak utolsó napja.

1. Hogy a tulajdon maga házánál minden féle vágni szokott barmokat öl-hessen, vág hasson és husaikat a Te[kin]t[e]tes N[emes] Vármegye Limitatioja szerint egy igazi és törvényes mértékkel árulhassa, mind azon által ugy: hogy azok egésségesek és a nyavalák gyanuitul is mentek legyenek. E mellet

2. Az Uraság borait és pálinkáját is a kegyes Urbariumban meghatározott üdökben az általa kiszabandó áron hiven, és igazán a hordokat pecsét alatt tartva kimérni és árulja.

3. Meg kívánatik Töle, hogy azon boroknak és Pálinkának árát hordonként, mihelyt elkelnek a Számtartó Urnak heányosság nélkül befizesse, a megüresült hordokat tisztán kimossa, száricsa, és ugy hiba nélkül a Pintér kezére adván magát quinetáltassa, mert ha valamelyiket gondatlansága miat meg szagosítván elrontja, az néki hagyatván, az árát becsü szerint lefizetni tartozni fog az Uraságnak. To-vább

4. Mind bor, mind Pálinka italaihoz megkívántató edényeket nem különben világítokat és ezekel az Ivokat, mulatokat tisztéségesen ellátni, nékiek becsületessen szolgálni. Még is

5. A mi edények, vagy mértékek a vagy eszközök u[gy] m[int] asztal, padok, Ittczés, meszeles, Tölcsér és boreresztő kötés kezére adatnak, azokra olly jó gon-dot viseljen, mint tulajdonai volnának, és a Contractuális Esztendő végével vissza adhassa. Mind azon által

6. A bor és Pálinka kimérésben teendő fáradságáért lészen az Uraságtul bére az az csap pénz ugy mint a fejtett bornak akojátul kilencz, a söprüsnek pedig 5 (mert a négy Ittze bor söprü néki hagyatik) a Pálinkának Ittzejétül végre egy krajczár. Ellenben

7. Ö a husmérés jussáért és abbul származandó haszon vételért minden Esz-tendőben harmincz két for[int] váltóban az Uraság Cassájába be fizetni fél eszten-dőnként u[gy] m[int] Sz[ent] Mihály napokon, felét pedig mindég Uji esztendő napra.

Melly egyességh írásban foglaltatván, mind a két részről alá irattatva, kinek kinek bátorságára kiadatott. Pécsen 7-ik Feb[uár] [1]829.

Ratihabeo Foith Praefectus

Matits Ferentz  
Uradalmi Tisztartó  
M. Hörteledi mézszáros  
Storcz György

14.

Barátúri kocsmaszerződés

1834

(PKL Sem. 86. Fasc. 15.)

A Pétsi Nemes Szeminarium Uraság részéről jelen való írással tudtára adatik min-denkinek, hogy Barátur nevű helységében a kortsmájában lévő árendással Feld

Ádámmal ezen 1834-ik Esztendő utolsó napján az eddig való Contractusnak vége lévén, ugyan azon betsületes ember oda azon helybe kortszmárosnak, egyszersmind mézsárosnak ismét fel vétetett 3 egymás után következő esztendőkre az az 1837-ik Esztendőig, 110, mondván száz tíz foréntokbul váltóban álló bérnek esztendőnkénti lévő lefizetése mellett, illy módon:

1. Hogy nem tsak azon Uraság kortsma házába lakhasson, hanem ottan mindég annak borát az általa ki szabandó áron árulja, azután minden féle vágni való szarvas marha, birka, és diszno hust, mellyek egésségesek legyenek, a Te[kin]t[e]tes Nemes Vármegye limitatioja<sup>854</sup> szerént igazi és törvényes mértékkel mérhesse, ottan lévő minden féle épületeket u[gy] m[int] Pintzét, pallást, Istállót, azután kerteket, szilvást, 2 hold szántó földet, és meg 4 4/8 kaszás rétet is használhassa tetzése szerént azokbul veendő hasznokat maga részére fordéthassa, mindazon által ugy:

2. Hogy nem tsak azon kezére bizott épületekre, hanem eszközökre is nevezetessen: asztalokra, Padokra, bor bádóg mértékekre vigyázni és gondjokat viselni köteles légyen, valamint azon eszközöket, ugy az épületeket is tisztán tartsa mindég kívül és bellül az apróbb heányosságokat a falakon, kálhákon, tűzhelyeken vakolással, sárzással, meszeléssel helyre hozzon, ablakokat meg tsináltassa, a sántzolásokon, kerítéseken eső hibákat fel hányással, palánkok fel állításokkal hozza helyre, ki vévén a nagyobb hibákat s költségessebbeket, 3 forint föllül mellyeket a hoszas használás, és üdők mostoha viszontagságai okoztak, akkor is mindjárt a Distr.<sup>855</sup> Ispány Urnak be jelenteni, s meg mutatni, ugy annak bizonyíttása mellett az Uraságnak könyörögni azok helyre hozásokért, ha pedig azon heányosságok az ő gondatlanságából szármoztak volna, mind azokat betsü után az Uraságnak megtérétteni kötelessége lészen.

3. Főn tartatik az Uraság részéről még az is: hogy ha az el kerülhetetlen szűksége ugy hozná magával, hogy az ottani Pallást vagy belső Pintzét maga hasznára fordítsa egy darab üdeig, azt meg tehesse, e mellett meg kívánnya Tőle: hogy az általa kimért Uraság boraitul megüresült hordókat mindég tisztán ki mossa, meg szárítsa, és ugy adja visza a Pintér kezére, mert ha meg szagositja valamelyiket, az a nyakán hagyatik, az ára betsü után megvétetik Tőle.

4. Nem lesz szabad nékie soha is akár mi szín alatt a maga borát akár mi kiss hordókba azon kortsma házba vinni, ottan tartani, annál inkább árulni, mert a mint az 1-ső punctumba ki vagyon téve, egyedül tsak az Uraságét köteles mérni, mellyben teendő fáradságáért lészen fizetése tsap pénzül minden akó seprűs bortul 5 X [krajcár] (mert a 4 itze bor seprű nála hagyatik minden akótul) a fejtettnek akójátul pedig 9 X [krajcár], Pálinkát pedig azon ki tett bérbe magáét árulhatja azon egyezés szerént, továbbá a borivók szobájok fűttésére, és konyhája szükségére két öll fa adatik nékie az Uraság által, de világítot és boros edényeket, mellyekben az Ivóknak bort adhasson, maga szerezni, és házát el látni tartozik.

<sup>854</sup> Árszabás.

<sup>855</sup> Kerületi.

5. Tiltva lesz nékie ezután is mint eddig volt: Ünnepek napokon Isteni szolgálat előtt vagy alatta nappal, éjjel pedig 10 óránál tovább a Királyi rendeletek szerint musikát tartani, dombérozni, botránkozást okozni, avagy gyanus személyeket, lopott jószágokat, magánál tartani, mert az illyesekért méltó büntetésbe esik, magának tulajdonítsa.

6. Megkivántatik Tőle: hogy valamint eddig magát jól, jámborul, s józanon viseltesse, úgy ezután is akként maradjon, az esztendei árendájának negyed részét fertályonként 27 for[int] 30 x[krajcár] előre az Uraság Cassájába hátra maradás, és huzalkodás nélkül be fizesse. Végre

7. meg lesz ezzel az is keményen hagyva nékie: hogy az általa ki mért Uraság boriért be jövő pénzt maga hasznára ne fordítsa, annál inkább vele ne kereskedjék, de másnak se adja, hanem a ki jövő Számtartó Urának készen tartsa, vagy vigye bé hozzája, mert ha ollyasokba tapasztaltatik, és azon költt borok árát a Számtartó Urnak le nem tehetné, vagy az árendáját pontossan nem fizetné be egyszer meg intettvén, ha a hagyott üdöre nem tenne eleget, az árendájának vége lesz, azon kortsma ház minden hozzá tartozandókkal, haszon vételekkel azonnal kotya vetye alá eresztetik, és ha az új árenda a mostaninál kevesebb találna lenni, az ő értékéből a heányos fog ki pótoltatni, valamint a keze alá adattaknak árok is, ha mit elől nem tudna állítani.

Melly egyesség ekkép írásba foglaltatván nagyobb erősségnek okáért mind a két részről alá irattatott, és egyenlő formába az Uraság pötsétje alatt mindenik bátorságára ki adatott. 25-ik Octoberen 1834-ik Esztendő.

Ratihabeo Josefus Kelemen Praefectus

Matits Ferenc

Uradalmi Tisztartó által

A föllebb meg irtt mind a hét punctumokra reá állok, és azoknak tellyesítéseket ellenkezés. és hátra maradás nélkül meg tartani fogom.

Feld Ádám árendás

## VII. Ipar

## 1.

Mészégetőkkel kötött szerződés

1828

(PKL Sem 67 Fasc. 93/1828)

Tekéntetes Pécsi Nemes Seminárium Uraság és Orfii<sup>856</sup> alább meg-nevezett Lakosok és Jobbágyok között, az ugy nevezett mész völgyben való mész égetés eránt következő eggyesség és alkú tétetett egymásután folyó három esztendőkre u[gy] m[int]

1. Hogy minden esztendőben legalább háromszor (ha csak különös akadályok magokat elől nem adnák) tartozanak égetni, és mindeniki égettendő kemencze mészből száz Posonyi mérő különösen az Uraságé, s ötöt illeti; azon kívül meg is az égető Társasággal a többiből feles, az az fele az Uraságé, fele pedig az Égetőké. Ezek mellet még is

2. Egyedül őket fogja illetni, az ő gondjok lészen az alkalmas kövek keresése, hányása, a Uji kemenczének vájása, szükséges öll fák vágása, a Jáger ki mutatása szerint, egy szóval mind ezeknek megszerzések, helyre hordások, berakások, ki-égetések és tökéletes elkészítések.

3. Mind azon által, mivel az uji kőbánya, és uji kemencze vájás fölötté fáradságos és költséges, a Tekintetes Uraság ezeket tekintetbe vévén, egyedül ezeknek végbe vitelekre különös jó akaratyából ajánl nékiek 40 napi Robotos embereket onnénd, a honnénd ők akarják.

4. Mint hogy pedig ők már Szabad királyi Pécs Várossával minteggy két ezer Posonyi mérő mészre bizonyos alkut tettek, és azoknak Pécsre valo be-állításokat is magokra ugy válolták, hogy ha a kemenczénél meg mérve által veszik e szerint a Titulált Uraság is a maga részét behozatni köteles, ők pedig a magokénak be hozásokra elégtelenek lévén, és mindenkor pénzért sem találhatnak kocsikat azért kérésekre az ő részeknek be vitelére is ajánl a Tekintetes Uraság Robotos szekereket, de ugy: hogy ki ki a maga szekérével oda meg jelenyen, és minden fordulásba menyit lehet vigyen. Illen esetbe az Uraságnak minden Robotos szekértől egy egy forintokat váltóban fizetni tartoznak. Továbbá

5. Hogy ezen tavasszal mennél előbb égethessenek: az az Martius végén, vagy leg-föllebb Aprilis elején első égetéssel készen lehessenek, által adja a titulált Uraság a maga 65 öll száraz fáját, mellyet tavali esztendőben ugy is a végre vágatott és a régi kemenczéhez az erdőből, ki is hordatta, ugy mindazon által, hogy minden öll fának váltságául 25 garasokat fizessenek a Cassába, melly in Summa tenne 81 f[orint] 5 garast váltóban.

<sup>856</sup> Orfű.

6. Mind az ő hasznokra, mint pedig az Uraság bátorságára, a mikor a mész ki-ég, és készen lesz annak a ki-mérése az Uraság egyik Tisztjét a kemenczéhez ki-küldi, a ki ottan fel írja, kinek mennyi, s hová méretett, de magok közül is egyik azon ki-mérést rovásra veszi, s vége lévén a ki mérésnek ezen rovás az Irással össze egyeztetik, és a pénzt pedig együtt be-szedik, össze olvassák. A kimennő Tiszt Urat, mint az által ki-vinni, ottan tartani, és haza hozni kötelessek.

Melly eggyesség ekként írásba tétetvén nagyobb erősnének okáért mint a két részről alá is íratott, és eggyenlő formában egymásnak ki is adatott Pécsen 16. Januar. 1828.

Kolb<sup>857</sup>

Matits Ferentz  
Uradalmi Tiszt tarto  
Orfi Stoff András

## 2.

Keszüi uradalmi malom bérleti szerződése

1829

(PKL Sem. 64 Fasc. 8/1829)

Pétsi Nemes Seminárium Uraság egy részről, más részről pedig Rupert Antal molnár között az Uraságnak Keszüi határban lévő egy kerekű, de szitára készült malma éránt mai alább kitett napon ilyen eggyesség tétetett.

1. Által engedődik a meg nevezetnek három egy más után következő esztendőre a titulált Uraságnak azon malma, melly is kezdetét veszi 24. áprilisban [1]829. minden ott találtató épületekkel, hozzá tartozando és benne lévő eszközökkel, kertekkel és kerítésekkel, mellyek ezen Contractrusra fel jegyezve lesznek alku szerént árendába 100 mondván száz foréntokat ezüstben, vagy e helyett 250 f[orinto]t váltóban, mellyeket fertályonként az az 62 f[orint] 30 xr [krajcárt] előre letenni köteles. Emellett még is

2. Meg kívántatik tőle, hogy a hányszor az Uraság részére, akár mi féle gabona hozzája küldetik őrlés, vagy egyéb elkészítés véget mindenkor menség, és hallogatás kívül szita pénz nélkül tartozik azt el készíteni. Ezen kívül

3. Köteleztetik a meg nevezett árendás molnár: hogy nem csak az eddig is keze alatt valokra gondott viseljen, mint ha tulajdon magáé volnának, hanem az elől adandó javításokat is maga költségén tegyen meg, ugy mint Tsákányok élesítése, atzélozását, szoval minden vasaknak javíttását, az Uraságot egyedül a nagyobbakhoz meg kívántató matériálának kiszolgáltatása, mint példának okáért: akárminémű fáknak vágotása, meg hordatása az Uraságot illeti, azoknak elkészítése, faragások és oda alkalmaztatások mégis a molnáré lesz.

4. Mivel a malom árakai már mostanában mélyebbek, azoknak jo karban valo fentartásokra segítségül resolvál ugyan az Tettes Uraság harmintzkét napi Robo-

<sup>857</sup> Kolb prefektus aláírása.



tosokat esztendőnként, de azokat Ő az Uraságnak 24 x[krajcár]val meg fizetni tartozik.

5. Azon okbul pedig, mivel a malomnál szűk helye vagyon, továbbra is által engedi a t[i]t[u]lált. Uraság a kökényi határban lévő két kaszásra valo rétyét a mon-dott bérben, azon kívül egy pár követ maga által kialakított mod szerént kifog fizetni, akkor a midön szükséges lesz.

Matits Ferenc Uradalmi Tisztartó

3.

Németszéki malomlevél

1830

(PKL Sem. 70. Fasc.)

A Pétsi Nemes Szeminárium Uraság az Uradalmában lévő malmok árendáját a belölők származo hasznokhoz erányozni akarván, minek utána illendő Tekéntetbe vette volna:

a., a malom helyhezetét, b., a víznek esetét és a kerék nagyságát, c., a malomhoz kaptsoltt, de a Jobbágyi Helyhez, vagyis Sessiohoz nem tartozo belső Teleknek (mellyből 2/8 holdat malom helyre ki hagyván) úgy a rétnek, szántóföldnek, és a malomnál lévő szőlőnek mennyiségét, ezekre nézve: az esztendőnként füzetendő malom árenda, 1830-ik Esztendőben Januarius 1-ő napján kezdődvn következendő képpen határozatott meg, nevezetesen:

1. Német Széki Malom Gazda Hering Gáspár 1. (Classis) rendbéli föllül tsapo, s két kerekű malmátul füzetni fog Ezüst pénzben.

A, a malom helyhezetért	4 f[orint]
B, az első kerektől, mellynek magossága 8 ¼ láb	8 f[orint] 15 x[krajcár]
A 2-iktől, mellynek magossága 8 ¼ láb, az elsőnek felét	4 f[orint] 7 ½ x[krajcár]
C, 3/8 hold első Classisbéli belső Telektől	54 x[krajcár]
D, 5/8 hold első Classis béli Réttől	1 f[orint] 30 x[krajcár]
E, 4/8 hold első Classis béli Szántóföldtől	48 x[krajcár]
Öszvessen:	19 f[orint] 34 ½ x[krajcár]

Mondván Tizenkilentz for[int] és 34 ½ x[krajcár]r mellynek felét, az az 9 f[orint] 47 ¼ xr [krajcárt] mindenkor Sz[ent] György napra<sup>858</sup>, másik felét pedig Sz[ent] Mihály napra<sup>859</sup> az Uraság Pénz Tárába minden vonakodás, halasztás és heánosság nélkül befüzetni köteles lészen.

<sup>858</sup> Április 24.

<sup>859</sup> Szeptember 29.

2. Noha ezen árendába az Uraságnak járandó Robot, Füstpénz, és dézsma már bévagynak számlálva (kivéven a Jobbágyi helyet, vagy Sessiot) mindazonáltal a Tisztelt Uraság mindenkor fön tartya magának Földes Uri Jussát erántok, t[udni] i[llik] hogy az ő különös engedelme nélkül a víz esetét változtatni, a malmot és ahoz tartozandó szántó földeket, réteket eltserélni vagy eladni nem szabad, mint-hogy azokat a Titulált Uraság a malom birtokosnak tsak haszon bérbe engedi által.

3. Azon malomhoz Semminémü fát ingyen adni nem fog az Uraság, Továbbá minden gyanunak el távoztatássára a malomhoz kaptsolt árendás földekrül akár miféle terméseket, mellyek Törvény szerént dézmát alá vagynak vetve, dézmát elött haza hordani a Tekintetes Uraság engedelme nélkül tilalmas lészen, a Szőlő Termésből az Uraságnak járandó dézmát meg advan. Pétsen Januarius Holnapnak 1-ső napján 1830-ik Esztendőben.

## 4.

Szilvási malomlevél

1830

(PKL Sem 70. Fasc.)

A Pétsi Nemes Szeminárium Uraság az Uradalmában lévő malmok árendáját a belőlök származo hasznokhoz erányozni akarván, minek utána illendő Tekéntetbe vette volna:

a., a malom helyhezétét, b., a víznek esetét és a kerék nagyságát, c., a malomhoz kaptsolt, de a Jobbágyi Helyhez, vagyis Sessiohoz nem tartozo belső Teleknek (mellyből 2/8 holdat malom helyre ki hagyván) úgy a rétnek, szántóföldnek, és a malomnál lévő szőlőnek mennyiségét, ezekre nézve: az esztendőnként füzetendő malom árenda, 1830-ik Esztendőben Januarius 1-ő napján kezdődván következendő képpen határozatott meg, nevezetesen:

1. Szilvási malom Gazda Katona János 3-ik (Classis) rendbéli föllül tsapo, s egy kerekű malmátul füzetni fog ezüst pénzben.

A, a malom helyhezétét	2 f[orint]
------------------------	------------

B, 8 lábnyi magos Keréktől	4 f[orint] 15 x[krajcá]r
----------------------------	--------------------------

C, 1 1/8 hold belső Telektől, melly 3.ik Classisbéli	3 f[orint]
--	------------

	15x[krajcá]r
--	--------------

Öszvessen:	9 f[orint] 15 x[krajcá]r
------------	--------------------------

Mondván Kilentz for[int] 15 x[krajcá]r Mellynek felét, az az 4 f[orint] 37 2/4 x[krajcá]rt mindenkor Sz[ent] György napra, másik felét pedig Sz[ent] Mihály napra az Uraság Pénz Tárába minden vonakodás, halasztás és heánosság nélkül befüzetni köteles lészen.

2. Noha ezen árendába az Uraságnak járandó Robot, Füstpénz, és dézsma már bévagynak számlálva (kivéven a Jobbágyi helyet, vagy Sessiot) mindazonáltal a Tisztelt Uraság mindenkor fön tartya magának Földes Uri Jussát erántok, t[udni]

i[llik] hogy az ő különös engedelme nélkül a víz esetét változtatni, a malmot és ahoz tartozandó szántó földeket, réteket eltserélni vagy eladni nem szabad, mint-hogy azokat a Titulált Uraság a malom birtokosnak csak haszon bérbe engedi által.

3. Azon malomhoz Semminémü fát ingyen adni nem fog az Uraság, Továbbá minden gyanunak el távoztatására a malomhoz kaptsolt árendás földekrül akár miféle terméseket, mellyek Törvény szerint dézmát alá vagynak vetve, dézmát előtt haza hordani a Tekintetes Uraság engedelme nélkül tilalmas lészen, a Szőlő Termésből az Uraságnak járandó dézmát meg advan. Pétsen Januarius Holnapnak 1-ső napján 1830-ik Esztendőben.

Matits Ferenc Uradalmi Tisztartó

## 5.

A hertelendi téglással kötött szerződés

1834

(PKL Sem 86. Fasc. 10. No.)

Alább megírt napon holnapban és esztendőben Üszöghi Uradalomból való Téglás Legény Staub Sebestyén a Pécsi Nemes Seminarium Uraság részéről a Nagy Hertelendi Téglásházhoz mesternek felfogadtatván következő feltételek alatt:

1. A most nevezett Téglás Legény nemcsak magára vállalja, hanem fogadja is, hogy a titulált Uraságnál a Téglás mesteri kötelességet mind a nyers és mindenféle tserepek készítésében, mint azoknak szárértásokban, mind pedig kiégetésekben helyessen és jól meg teszi és téteti is emberei által.

2. Tellyes erejéből azon lesz, hogy az üdöt házban nem tölti, hanem mihelyt és mikor mit lehet, az üdö engedi, ahhoz nyúl, azt készíti, az az a mikor kint az udvaron a jó üdö javalja, falba való téglák készítésében foglalatoskodék. Tsöpörgös vagy borult üdőben pedig bent a téglá szárasztó alatt minden féle tserepeket készít, tsinál, avagy embereivel tsináltat, úgy hogy esztendőnként 80 ezer téglákat és 20 vagy 24 tserepeket által adhasson.

3. Fogadja továbbra azt is, hogy mindég az Uraság javát és hasznát szeme előtt viselvén azon lesz, hogy mennél nagyobb számmal akár falbéli téglákból, akár tserepekből készíthessen, által adhasson, sőt ha tapasztalni fogja, hogy a tserepeknél nagyobb kelete lesz a tégláknak, inkább azokat készít és ahoz értő legényeket is szerez, de különös kemencét azok kiégetésekre állít is fel. Ugyan is azért

4. A titulált Uraság részéről a Tekintetes Nemes Káptalannak 1818. esztendei 18-ik májusban a 140. szám alatt kiadott végzése szerint lészen bére nevezetesen, minden kiégetett, kirakott és felolvasott egészséges falba való egy egy ezer Tégláért 3 forintot, a lapos tserepeknek ezerétül 3 forint 80 krajcárt, minden darab görbe tseréért pedig 80 krajcárt. Ezeken föllül minden égetéskor a Tégláknak és Tserepeknek tiz ezerétül együtt véve két mérő kétszeres Búza, az után minden egy egy égetésre három akó vörös kortsmai bor. Továbbá

5. Adatik még nékie segítségül mind a nyers téglák és tserepeknek a kementzébe való hordáskor és kihordáskor 4 vagy 5 gyalog robotos naponként, égetéskor nappal és éjjelre 2 gyalog ember úgy, hogy őket máshová fordítani nem szabad, de még maga és tsaládja is kötelessek velek ottan dolgozni, nem pedig egyedül, hogy a Robotosokkal azon munkáltassék. Ezek mellett

6. Ajánltatik azon Tekintetes Káptalan végzéséből iparkodásának serkentésére minden esztendőre 2 Pozsonyi mérő kétszeres Búza, 8 mérő Rozs, 4 akó vörös kortsma bor és nyolc öllfa, fertályonként kiadva. Olly módon és feltétel alatt, hogy Ő onnét se köpönyeg téglákat, se darabokat senkinek se adjon, mert ha az világosságra jövend, hogy akár mi szín alatt legkevesebben pénzért is akár miért eladott, ennek ára a fizetéséből az Uraság részére lehuzatik, és szolgálatbul is elersztetik üdő előtt. De még

7. Megkivántatik Tőle az is, hogy minden ott lévő épületekre, mint házra, téglakementzére, téglaszárztó színre, téglákra, tserepekre, pintzére, kezére adandó eszközökre u[gy] m[int] minden féle kapákra, ásokra, tsákányokra, asztalokra, deszkákra, talitskákra, mind Téglakementze mind tserep formákra, kutra, azon való vödöre, víz vezető válukra, lapátokra, tserep szárztó deszkátskákra, vas szegekre, létzekre gondos vigyázattal lészen, és mivel még az Uraság borát is fogja még mérni, a bor mérő eszközökre is vigyázzon u[gy] m[int] itzére, meszőlekre, töltésre, tsapra, alá való edényre, a boros hordokat ki mossa, szárítsa, tisztán a pintér kezére vissza adja, a bor pénzt hordorol hordora a számtartó Urnak által adja, abból elkölteni nékie tilalmas lesz, kenyere vesztése alatt.

8. Köteles lészen ha esztendőnél tovább ott maradni kedve nem volna, egy fertály esztendővel előbb felmondani, valamint az Uraság és, ha őtet meg tartani nem akarván enyi üdövel előtt tudtára adni elnem mulasztja, hogy ki ki szüksége után ennél fogva láthasson.

S ekként megesett egyesség nagyobb erősségnek okáért mind a két résztül alá is iratott, és egy másnak bátorsággára utasítására sinor mértékül Uraság pötsétje alatt ki is adatott.

Pétsen Január 2-kán 1834-ik esztendőben.

Staub Sebestyén

Matits Ferenc Uradalmi tisztartó



## Rövidítések, felhasznált irodalom

BML	Baranya Megyei Levéltár
PPL	Pécsi Püspöki Levéltár
PKGYJKV	Pécsi Káptalani Gyűlési jegyzőkönyv
PKL KGLT.	Pécsi Káptalani Levéltár, Káptalani Gazdasági Levéltár
PKL MGLT.	Pécsi Káptalani Levéltár, Magánlevéltár
PKL Sem.	Pécsi Káptalani Levéltár, A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának levéltára
PKL Sze.	Pécsi Káptalani Levéltár, A Pécsi Székesegyházi uradalom levéltára
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár

## Felhasznált irodalom

- ANDRÁSFALVY Bertalan–Vargyas GÁBOR (Szerk.) 2009: Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében. L'Harmattan – PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs.
- ANDRÁSFALVY Bertalan 1957: A vörösbőr Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. In: Néprajzi Értesítő 1957. 49–69.
- ANDRÁSFALVY Bertalan 1975: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből 7. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd.
- Az esztergomi 1899a: Az esztergomi főkáptalan birtokainak és az azokon dívó gazdasági rendszereknek leírása. Esztergom.
- Az esztergomi 1899b: Az esztergomi papnövelde birtokainak és az azokon dívó gazdálkodási rendszereknek leírása. Esztergom.
- BAK Borbála 2003: Magyarország történeti topográfiája. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp.
- BARTHA Dénes 2001: Veszélyeztetett erdőtársulások Magyarországon. WWF füzetek 18. WWF Magyarország, Bp.
- BARTHA Dénes 2003: Történelmi erdőhasználatok Magyarországon. In: Magyar Tudomány 12. 1566.
- BEHRINGER, Wolfgang 2010: A klíma kultúrtörténete. Corvina, Bp.

- BELUSZKY Pál 1999: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- BELUSZKY Pál 2005: Magyarország történeti földrajza I. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- BELUSZKY PÁL 2008: Magyarország történeti földrajza II. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- BENDA Gyula 1973: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez. KSH, Bp.
- BENDA Gyula–SEKERES András 2002: Tér és történelem. L'Harmattan–Atelier, Bp.
- BERECZKI Máté 1877: Gyümölcsészeti vázlatok. I–IV. Arad.
- BOGDÁN István 1991: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BORSY Judit 2003: A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között. In: Tanulmányok Pécs történetéből 13. Pécs Története Alapítvány, Pécs. 191–200.
- BULLA Béla–MENDÖL Tibor 1992: A Kárpát-medence földrajza. Lucidus, Bp.
- CZIGÁNY Szabolcs–FÁBIÁN Szabolcs–PIRKHOFFER Ervin–VARGA Gábor 2011: Villámárvizek: a kisvízfolyások hirtelen áradásának problémái. In: SCHWEITZER Ferenc (szerk.): Katasztrófák tanulságai: stratégiai jellegű természetföldrajzi kutatások. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp. 155–163.
- CZIGÁNY Szabolcs–GYENIZSE Péter–NAGYVÁRADI László–BALASSA Bettina–BÖTÖS Tibor–BUGYA Titusz–PIRKHOFFER Ervin–LÓCZY Dénes–GERESDI István 2010: Villámárvíz, mint természeti veszélyforrás a Dél-Dunántúlon. In: Földrajzi Közlemények 134 (3) 281–298.
- CZIGÁNY SZABOLCS - LOVÁSZ GYÖRGY 1999: Újabb adatok a Pécsi-medence kialakulásához. In: FÁBIÁN SZABOLCS - TÓTH JÓZSEF (szerk.): Geokronológia és domborzatfejlődés. Tiszteletkötet Schweitzer Ferenc Professzor Úr 60. születésnapjára. Pécs. pp. 31–42.
- CSOMA Zsigmond 1998: Paraszti-uradalmi szőlőfajta ismeret és használat a Kárpát-medence nyugati területein a középkortól a XX. század közepéig. In: Ethnographia 1998. 505–548.
- DANKÓ Imre 1967: A magyarhertelendi női fazekasság. In: Janus Pannonius Múzeum Értesítője 1967. 123–133.
- DÓKA Klára 1991: Az Esztergomi Érseki tartomány térképeinek Katalógusa. A Pécsi Egyházmegye térképei. Bp.
- DÓKA Klára 1992: Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban. MOL, Bp.
- DÓKA Klára 1994–1995: Egyházi nagybirtok a Hegyháton. In: Baranya 1994–1995. 45–74.
- DÓKA Klára 1997: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. METEM, Bp.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN 2010: Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp. 876 p.
- DÖVÉNYI Zoltán 2011: Az árvíz és a táji identitás néhány összefüggése a Beregi-síkon. In: Geográfiai folyamatok térben és időben: tanulmánykötet Dr.

- Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza. 179–184.
- ÉGETŐ MELINDA (szerk.) 1985: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. MTA Könyvtára, Bp.
- FEDELES Tamás 2009: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. FEDELES Tamás–SARBAK Gábor–SÜMEGI József, Pécs. 421–464.
- FELHŐ Ibolya 1970: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. 1. Dunántúl. Magyar Országos Levéltár - Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. Arcanum DVD VI.
- FODOR Ferenc 1952–1954: A magyar térképírás. Honvéd Térképészeti Intézet. Bp.
- FRISCSY Ádám 1979: A pécsi klérus birtokainak telepítésügyi összeírása 1733-ban. In: Baranyai Helytörténetírás 1978. 159–204.
- FRISNYÁK Sándor 1990: Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- FRISNYÁK Sándor 1996: A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Tud. Test. –Bessenyei Tk. F. Nyíregyháza.
- FRISNYÁK Sándor: 2002: A történeti földrajz alapjai. In: TÓTH József (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2003. 9–20.
- FRISNYÁK Sándor 2007: A Hernád-völgy történeti földrajza. In: Földrajzi Értesítő 56(1-2) 51–68.
- FRISNYÁK Sándor 2009: Magyarország kultúrgeográfiai korszakai 895–1920. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet – Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza – Szerencs.
- FÜLEKY György (szerk.) 1997: A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében. Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSZKI, Gödöllő.
- FÜLÖP Éva Mária 1995: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1849–1949). METEM, Bp.
- FÜLÖP Éva Mária 1996: Az uradalomtörténeti monográfiák historiográfiája a magyar történetírásban. [http://old.vmmk.hu/hksz/konf19942002/WWW/1996\\_tata/0014.htm](http://old.vmmk.hu/hksz/konf19942002/WWW/1996_tata/0014.htm)
- FÜR Lajos 1969: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870–1914. Mezőgazdasági Múzeum, Bp.
- FÜZES Endre 1956: Adatok a mecseki megosztott településekhez. In: Janus Pannonius Múzeum Értesítője 1956. 82–103.
- FÜZES Endre 1967: A kender termesztése és feldolgozása Kovácsszénáján és Husztóton. In: Janus Pannonius Múzeum Értesítője 1967. 70–89.
- GAÁL László 1966: A magyar állattenyésztés múltja. Akadémiai Kiadó, Bp.
- GAÁL László 1978: A magyar növénytermesztés múltja. Akadémiai Kiadó, Bp.
- GERENDÁS Ernő 1934: Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokterülete a 18. század második felében. Bp.



- GYENIZSE Péter–ELEKES Tibor–NAGYVÁRADI László–PIRKHOFFER Ervin 2008: A tájhasználat-változás értékelése a Zselicben, az Árpád-kortól a XX. század végéig. In: Földrajzi Közlemények 132(3) 83–88.
- GYENIZSE Péter–ELEKES Tibor–NAGYVÁRADI László–PIRKHOFFER Ervin 2008: Pécs alaprajzi fejlődését befolyásoló természetföldrajzi adottságok térinformatikai vizsgálata. In: Területfejlesztés és Innováció 2(1) 21–34.
- GYENIZSE Péter–LOVÁSZ György 1996: A természeti környezet hatása a településalaprajzokra Baranya megye déli részén. In: Földrajzi Értesítő XLV:(3–4.) 205–219.
- GYENIZSE Péter–VASS Péter 1998: A természeti környezet szerepe a Nyugat-Mecsek településeinek kialakulásában és fejlődésében. Földrajzi Értesítő XLVII(2.) 131–148.
- GYENIZSE Péter 2000: A természeti adottságok szerepe néhány dél-baranyai település kialakulásában és fejlődésében. In: Területfejlesztés – regionális kutatások: Tiszteletkötet Tóth József professzor úr 60. születésnapjára. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 93–101.
- GYENIZSE Péter 2010: A természeti adottságok szerepe a délkelet-dunántúli települések fejlődésében. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. 348 p.
- GYÓRI Róbert 2000: Vadvízországától a fogkaszálkodásig. In: Korall 1 (2000). <http://www.korall.org/hu/node/1694>
- HAAS Mihály 1845: Baranya: Emlékirat, mellyel a' Pécssett MDCCCXLV. aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik nagykéri Scitovszky János, pécsi püspök, cs. k. valóságos benső titkos tanácsnok, a' szépművészetek, bölcsészet és hittudományok tanára, a' kir. magyar természettudományi, római t. arcadiai társulat' tagja, a' m. orvosok és természetvizsgálók' VI nagy gyűlésének elnöke. Pécs.
- HOFER Tamás 1955: Déldunántúl településformáinak történetéhez. In: Ethnographia 1955. 125–186.
- HONVÁRI János 2003: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Bp.
- HORVÁTH ISTVÁN 2005: A Pécsi Szeminárium étrendje a 18. század közepén. In: Pécsi Szemle 2005/nyár. 12–17.
- HORVÁTH István 2006: A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának szervezete és működése (1830–1848). In: Tanulmányok Pécs történetéből 18. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 77–95.
- HORVÁTH István 2010: Mikoviny Sámuel egy elfeledett térképe. In: Geodézia és Kartográfia 2010/10. 22–26.
- HORVÁTH István 2011: Adatok a Pécsi Papnevelő Intézet uradalma 18. századi működéséhez. In: Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, Pécs, 185–197.
- HRENKÓ Pál 1978: Térképi díszítőrajzok, szakmatörténeti adalékok. In: Geodézia és Kartográfia 1978, 441–451.

- HRENKÓ Pál 1981: Adalékok a magyarországi térképészet történetéből. In: Geodézia és Kartográfia 1981, 281–288.
- IHRIG Dénes 1973: A magyar vízszabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal, Bp.
- ILYÉS Zoltán 2007: A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben. Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék, Eger.
- JOÓ István–RAUM Frigyes 1990–1996: A magyar földmérés és térképészet története. Földmérési és Távérzékelési Intézet, Bp.
- KÁLLAY István 1980: A magyarországi nagybirtokok kormányzata 1711–1848. Bp.
- KAPOSI Zoltán 2000: Uradalmi gazdaság és társadalom a XVIII. és XIX. században. A vrászlói társadalom átalakulásának folyamata. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- KAPOSI Zoltán 2003: Földbirtokosok és a kultúrákövetítés a Dél-Dunántúlon a 18–19. század fordulóján. In: Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Pro Pannonia, Pécs, 45–74.
- KAPOSI Zoltán 2007: Pécs mezőgazdasági rendszere a dualizmus időszakában. In: A Pécs gazdasága és társadalma a 18–20. században és a Pécs évszázadai című 2005. évi konferenciák válogatott előadásai. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 101–126.
- KAPOSI Zoltán 2010: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó, Bp. –Pécs.
- KAPOSI Zoltán 2011: Az üzemtörténeti kutatások múltja és lehetséges eredményei. Történelem tanítás. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/kaposi-zoltan-az-uzemtorteneti-kutatasok-multja-es-lehetseges-eredmenyei-02-04-03/>
- KAPOSI Zoltán 2012: A nagybirtok modernizációjának lehetőségei a 19. századi Dél-Dunántúlon. In: A tudomány és az oktatás vonzásában. Tanulmánykötet Tóth Tibor professzor emlékére. PTE FEEK-KTK, Pécs, 52–86.
- KÁZMÉR Miklós (szerk.) 2009: Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében. Hantken, Bp.
- KELETI Károly 1875: Magyarország szőlészeti statistikája 1860–1873. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- KOLOSSVÁRY Szabolcsné (szerk.) 1975: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Akadémia Kiadó, Bp.
- KOVACSICS József 2001: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 18. Baranya megye. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- KOVACSICS József 2003: Baranya megyei népességtörténeti lexikon. Mundus Kiadó, Bp.
- L. GÁL Éva 1988: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766. Akadémiai Kiadó, Bp.
- LEHMANN Antal–VUICS Tibor 1992: Földrajzi fogalmak kisszótára. Tankönyvkiadó, Bp.

- LÓCZY Dénes 2002: Tájértékelés, földértékelés. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- LOVÁSZ GYÖRGY 1977: Baranya megye természeti földrajza. Baranya Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztályának Pedagógus Továbbképzési Intézete, Pécs. 384 p.
- MAROSI Sándor 1981: Tájkutatói irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények különböző nagyságú és adottságú hazai típusú területeken. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- MAROSI Sándor 1999: A földrajzi táj kutatások összetettsége és alkalmazhatósága. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- MÁTÉ Gábor 2011: Kistáj határán. A baranyai Völgyseg táji karakterének vázlat. In: Táj-társadalom-tradíció. Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs, 27–38.
- MENDÖL Tibor 1963: Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MOHOS Mária 2009: Mediterrán elemek a pécsi szőlőkultúrában. Mediterrán Világ 11 (1.) 235–238.
- NAGY István 1944: A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában. Hornyánszky, Bp.
- NAGYVÁTHY János 1821–1822: Magyar Practicus Termesztő – Magyar Practicus Tenyésztető. Pest.
- OLÁH József 1975: Az akasztó-vésztői uradalmak gazdálkodása a XIX–XX. század fordulóján. Akadémiai Kiadó, Bp.
- OROSZ István–FÜR Lajos–ROMÁNY Pál 1996: Magyarország agrártörténete. Mezőgazda, Bp.
- ORTUTAY Gyula (szerk.) 1977–1982: Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Paládi-Kovács Attila 1979: A magyar parasztság rétgazdálkodása. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.) 2001: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 1993: A magyar állattartó kultúra korszakai. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp.
- PAPP-VÁRY Árpád 2007: Térképtudomány. Kossuth Kiadó, Bp.
- PÉCSI Márton (szerk.) 1981: A Dunántúli-dombság. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PESTI János (szerk.) 1982: Baranya megye földrajzi nevei I. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- PETHE Ferenc 1809: Pallérozott mezei gazdaság I–II. Sopron.
- PONGRÁCZ Pál 1967: Régi malomépítészet. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- R. VÁRKONYI Ágnes 1993: Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Orpheusz Könyvkiadó, Bp.
- R. VÁRKONYI Ágnes 2003: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Osiris, Bp.
- RÁCZ Lajos 1990: A történeti korok éghajlatának reprodukálása levéltári források alapján. In: Légkör 35 (1) 17–21.

- RÁCZ Lajos 1991: A tradicionális társadalom és a természeti környezet kapcsolatairól. In: *Aetas* 3–4. 180–194.
- RÁCZ Lajos 1993: A történeti ökológia másik arca. A természeti környezet hatása a társadalom változásaira. In: *Magyar Tudomány* 38(11) 1297–1303.
- RÁCZ Lajos 1995: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490–1800). A környezettörténeti források feldolgozásának módszerei. In: *Történelmi Szemle* 35 (4) 487–507.
- RÁCZ Lajos 1999: Magyarország éghajlattörténete a 16. századtól napjainkig. In: *Magyar Tudomány* 44(9) 1127–1139.
- RÁCZ Lajos 2000: A Kárpát-medence éghajlatának hosszú távú változásai a 16. századtól napjainkig. In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza*. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete. Nyíregyháza, 25–34.
- RÁCZ Lajos 2001a: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. JGYF Kiadó, Szeged.
- RÁCZ Lajos 2001b: „...az esőzés miatt aratni nem lehetett...” Időjárási anomáliák az 1830-as években. In: ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló - századforduló - hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba. 367–379.
- RÁCZ, Lajos 2006: Környezeti változások a kora újkori Magyarországon. In: GYŐRI R.–HAJDÚ Z. (szerk.): *Kárpát-medence. Települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. MTA Regionális Kutatások Központja, Bp.–Pécs, 381–389.
- RÁCZ Lajos 2008/a: Az 1830-as évek éghajlati-környezeti válsága Magyarországon. In: *Korall* 31. 132–160.
- RÁCZ Lajos 2008/b: Magyarország környezettörténete az újkorig. MTA Történettudományi Intézet, Bp.
- RÉTHLY Antal 1970: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Akadémiai Kiadó, Bp.
- RÉTHLY Antal 1998: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. OMSZ, Bp.
- RÚZSÁS Lajos 1964: A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711–1848. Akadémiai Kiadó, Bp.
- RÚZSÁS Lajos 1983: Mezőgazdaság. In: *Magyarország története tíz kötetben 1790–1848*. Akadémiai Kiadó, Bp., 324–371.
- SAROSÁCS György 1988: Földesúr, robot, jobbágyterhek, jobbágysorsok a Pécs környéki bosnyákoknál. In: *Baranya helytörténetírás 1987/1988*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 373–384.
- SOMOGYI Sándor 2000: A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp.
- SZABAD György 1957: A tatái és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Akadémiai Kiadó, Bp.

- SZABADFALVI József 1970: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- SZABÓ Attila 1985: A ceglédi vallásalapítványi uradalom gazdálkodása 1782–1867. Kossuth Múzeum, Cegléd.
- SZUHAI Miklós 1998: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: GUNST Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág, Bp., 1998.
- T. MÉREY Klára 1962: Somogy megye mezőgazdasága 1790–1848. Somogy Megyei Tanács, Kaposvár.
- T. MÉREY Klára 1988: Egy uradalom a régi és az új gazdálkodás határán. In: Agrártörténeti Szemle, 393–435.
- T. MÉREY Klára 2007: A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején. Lomart, Pécs.
- TAGÁNYI Károly 1896: Magyar erdészeti okmánytár I–III. Bp.
- TÍMÁR Lajos 2003: Történeti földrajz és társadalomtörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris, Bp.
- TÓTH József 2008: Térszerkezeti, népesség- és településföldrajzi tanulmányok. Imedias Kiadó, Pécs.
- TÓTH József 1998: A társadalomföldrajz alapjai. In: TÓTH József–VUICS Tibor 1998, 15–44.
- TÓTH József–VUICS Tibor (szerk.) 1998: Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- TÓTH József (szerk.) 2002: Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus, Bp.–Pécs.
- TÓTH János Aldemár 1998: A pannonthalmi gazdálkodása története a XVIII. század derekán. Bencés Kiadó, Pannonthalma.
- TÓTH Tibor 1977: Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyszabadítástól az első világháborúig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- TÓTH Tibor 1978: A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában. Akadémiai Kiadó, Bp.
- VARGA János 1967: A jobbági földbirtoklás típusai és problémái (1767–1849). Akadémiai Kiadó, Bp.
- WELLMANN István 1979: A magyar mezőgazdaság a 18. században. Bp.
- WELLMANN István 1989: Mezőgazdaság. In: Magyarország története tíz kötetben 1686–1790. Akadémiai Kiadó, Bp. 507–626.

# Summary

## The Manor of the Priesthood Seminary of Pécs Land use and Farming between 1736–1875

By the end of the 17<sup>th</sup> century, the Habsburg Empire finally defeated the Ottoman army with the help of international troops. After the war, a New Purchase Committee was supposed to find the original owners of lands and manors. This committee admitted the ownership of the Priesthood of Pécs without any documents, because the Emperor based his absolutistic rule on the Catholic Church. For this reason, the Priesthood of Pécs gained the manor and its income were shared equally among the bishop, the chapter, the cathedral and the new seminary which was newly donated by Lipot I.

However, the Bishop of Pécs, earl Nesselrode Ferenc wanted to divide the common ownership. After a three-decades-long legal action, in 1736, four separated manors were formed and they were possessed by the bishop, the chapter, the cathedral as well as by the seminary. The official document assigned by the king himself declared that the income of the manor has to be sufficient for the Seminary for the salary of the teachers, for the support of the students and of course for the operation of the manor. It was a nonprofit oriented animal husbandry, and exactly because of this reason, farming was not opened for innovations like the others, it was operated with feudalistic forced labour structure and it was not motivated for extra production.

The income of the four manors in the feudalistic period was resulted by the tax of corn and wine (25–55%). the others came from rents and from the selling of agricultural products like wood, wool, brick and tile.

After the Emancipation of Serfs the approach of economy and farming system did not change at all, unfortunately the only aim of the manor was self-supporting except for the wine trade.

The Manor of the Seminar of Pécs was a complex economic unit under an integrated control.

The manor was located at two different areas, with different geographical characteristics. The lower territorial unit of the manor was situated among the Baranya-hills, where the climate proved to be moderate warm and wet climate and fertilize soil, while the upper territory remained colder and the effects of wet mountain climate could have been felt. Due to this factor, the soils was rather

poor. For this reason, the same farming produced different changes in the two territories. The management of the manor tried to find the best agricultural system. In the warmer lower territory arable farming, grape yards and orchards were dominant, in the upper mountain territory wood and forest, forestry and acre culture were the most important. Two different types of stock-farming became dominant too; in the upper territory the hog, in the lower territory the sheep-farming was dominant.

The manor management recognized the advantages of the area. For example, the sheep-farming took place in the lower territory in the summer, while in winter, they used the upper territory because the forage feeding was better there. Early spring, they used fresh grass areas again in the lower territory. On the other hand, in the mountain area, the limestone and silt produced raw materials for building industry. The agriculture system was a complex process in the manor of the Seminary of Pécs from the beginning of 1736 to the end of the period of 1850/1860s. The landscape gradually changed from a natural stage in to an agricultural stage.

This research can be divided to four different periods concerning the agriculture system of the farming of the Seminary of Pécs. The first period started from the end of the Ottoman occupation and lasted until the establishment of the manor. During the Turkish occupation and after the War of Independence of Rákóczi, the number of inhabitants proved to be very low and the area of deserted lands was rather large in the territory of Hungary. People used only a very small part of the land, so the landscape did not change in this period. The land was used by small communities or families without any organization.

There were no reasons to change the natural land dramatically, if the soil was not enough fertilize people could move to another territory. Small communities did not have strong economic power, organizations or expertise like the manors had later. Theoretically, the Priesthood of Pécs got the manor from the King, but practically it was not working, because the ownership changed very often, so there was not a useable infrastructure there.

At this time, more than half of the territory was covered by forests, even the area of the settlements that were established later. Agricultural cultivation was not the same in the area of the manor either, they used some places in two or three crop rotation system, while in other areas there was no rotation on the fields at all.

The second period took from 1736 to the beginning of the 1830s. With the increasing number of the population and the development of the agricultural systems, an intensive cultivation of the land was started. The manor of the Priesthood of Pécs started an organized farming. From 1750, they used economic rules organized the land use by the order of the King. Effects of this organization produced a new structured manor. They used more and more land unit with forest cutting, and changing the unusable swamp areas for farming.

Parallel with these changes, the new farming system produced new orchards, vegetable gardens, irrigation trenches and new settlements. At the end of the

examined period, during the 1830s the river control was ready in the territory of the manor.

During these years, the system of the land cultivation changed totally, the land units in the whole area of the manor, as the natural units were formed into semi-agricultural and agricultural landscape. The ratio of woods and forests decreased, around the villages they totally disappeared.

The territory of the cultivated land increased by the end of the 18<sup>th</sup> century while people employed the tree rotation system in the agricultural lands everywhere. The third period lasted from the beginning of the 1830s until 1848. It was the golden age of the feudalistic farming. During this period, the total area of the Manor of the Priesthood of Pécs was used for farming according to people's needs and in accordance with possibilities of natural resources. The continuous woodcutting enabled more space for intensive farming.

The fourth period started with the emancipation of serfs and lasted until the separation of the manor. The upshot of the emancipation of the serfs in 1848 resulted in a basically different farming, which produced an intensive change in the cultivation process. The separation of the manor helped a more intensive woodcutting, so it increased the area of arable land, pastures and meadows. In this period, a new type of landscape appeared, the grange with the concentration of the manor buildings like houses, stables, barns and granaries. This manor centre with agricultural machines and with the rotation system produced a more intensive farming. The above-mentioned process shaped a new proportion of the cultivation elements in the territory. The best example for these changes is the proportion of the woods and forests in the manor. During the first half of the 18<sup>th</sup> century, forests were the dominant in the whole territory. During the intensive farming, the area of the forests continuously and rapidly decreased. At the end of the 18<sup>th</sup> century, there was 42.2% of forests in the upper territory, while in the lower territory it was only 25%. The next decades changed the landscape dramatically because of animal husbandry. The new sheep and hog species caused changes, as they used pastures instead of woods like earlier. In 1828, only 33% of the whole area of the manor was covered by forests, even the upper territory, where the forested area reduced to 37%, less than half, like it originally was. By the end of the researched period between the 1850s and 1860s, only 25 % of the whole manor was covered by wood and forest mainly on the territory of the Mecsek Mountains. The area of the agricultural land became larger and larger, but the ratio of arable land was only 30–40% in spite of the growing population, because of the intensive farming system and the effect of stock-farming and wool trade. Parallel with the deforestation at the beginning of the 19<sup>th</sup> century in the upper territory, the area of pastures and meadows produced an intensive farming, so they could produce an increasing stock. The most important branch of the agriculture was viticulture, which produced a new element of the landscape. At the end of the 18<sup>th</sup> century, in the upper territory of the manor, the area of the vineyards was doubled around the



new villages, while in the lower territory, the vineyards remained smaller, but the good quality of wine generated a larger requests.

Agriculture and the percentage of the landscape elements in the manor of the Priesthood of Pécs were the same as in the whole country but in Baranya County the situation was different. In the manor of the Priesthood of Pécs the proportion of arable land remained 4.5% lower, but the proportion of the forest was 3.5%, and pastures and meadows 12% higher than their average ratio in the country.

The reason is morphology, because three-fifth of the manor lied among the Mecsek Mountains, where farming was based on woods and meadows and stock-farming, while other manors of Baranya County preferred the arable and horticultural on lowland areas.

## Mellékletek



1.  
Az erdők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán (1782–1868)

Helység <sup>860</sup>	1782			1795			1802-5			1828			1855-68 <sup>861</sup>		
	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%
Orfű	2866,01	2588,5	90	–	–	–	3223,93	2586	80	2926,2	2370,5	80	2970,56 <sup>862</sup>	2190,59	73
Bános	1497,95	972	65	–	–	–	1987,72	923	46	1708	846	49	1826,31 <sup>863</sup>	738 <sup>861</sup>	42
Szakál	600,125	290	48	–	–	–	756,39	0	0	768,6	0	0	724,84 <sup>865</sup>	0	0
Tekeres	772,1	471,375	61	–	–	–	949,87	258	27	803,3	236,5	29	884,22 <sup>866</sup>	168,18	19
Kovácsszéna	1497,375	697,5	46	–	–	–	1907,68	540	28	1549	495	32	1549	414 <sup>867</sup>	27
Hertelend <sup>1868</sup>	2167,7	690	32	–	–	–	2754,60	396	14	2388	401,5	17	2154,27 <sup>869</sup>	312,36	14
Barátúr	872,82	0	0	–	–	–	1046,39	0	0	989,8	0	0	989,8	0	0

<sup>860</sup> Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyszögölesben, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyszögöl) használtam. Az 1782-es, az 1790–97-es és az 1802–05-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyszögöl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyszögöles holdnak vettem és azt számoltam át 1200 négyszögöles osztályozati holdba.

<sup>861</sup> Sajnos a birtokelkülönözés idejére vonatkozó telekkönyvek a Káptalani Levéltár többszöri átrendezése miatt ismeretlen helyen lappanganak. Szerencsére a Baranya Megyei Levéltár Urbéri Törvényszéki iratai között több földkönyv fennmaradt, a hiányzó adatok pótlására pedig az elkülönöztetéshez készített mézőki felmérési adatokat használtam fel. Sajnos Kovácsszéna, Bodolya, Husztót, Egerszeg, Szilvás és Kisder helységeknek ilyen adatok sem maradtak fenn, így itt a hiányzó adatokat az 1828-as felmérés adataiból pótoltam.

<sup>862</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Orfű Telekkönyv. 1868. április 20.

<sup>863</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Bános. Felszámolása a bánosi határ terjedtségének 1854-ben.

<sup>864</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok Bános. Erdőosztályozás 1857. november 20.

<sup>865</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Szakál. Telekkönyv 1867.

<sup>866</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Tekeres. Telekkönyv 1859.

<sup>867</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok Kovácsszéna. Erdőosztályozás 1860. június 15.

<sup>868</sup> Magyarherrend és Némethertelend adatai együtt szerepelnek.

<sup>869</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Magyarherrend. Öszvehasznló iromány. 1869. április 13.

Helység	1782			1795			1802-5			1828			1855-68		
	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%	Össz.	Erdő	%
Egyházbér	1006,66	496,5	49	–	–	–	1131,20	165	15	938,7	151,25	16	1162 <sup>870</sup>	107,30	13
Bodolya	789,5	383	48	–	–	–	1010,99	141	14	769,5	129,25	17	769,5	118,25 <sup>871</sup>	15
Németszék	878,685 <sup>872</sup>	–	–	–	–	–	1773,45	448,25	25	1550,8	410,8	26	1870,35 <sup>873</sup>	380,95	20
Husztót	1299,265	881	68	–	–	–	1624,68	748	46	1321	685,66	52	1321	587 <sup>874</sup>	44
Egerszeg	1103,56	692,5	63	–	–	–	1423,03	602	42	1179,8	460,16	39	1179,8	490 <sup>875</sup>	42
Keszű	–	–	–	1949,95	553	28	–	–	–	2045,8	506,9	25	1825,8 <sup>876</sup>	233	13
Szilvás	–	–	–	1400,56	453,5	32	–	–	–	1312,6	415,7	32	1312,6	0	0
Kökény	–	–	–	2219,43	0	0	–	–	–	1946,5	120,1	6	2160,55 <sup>877</sup>	0	0
Bosta	–	–	–	1527,03	548,375	36	–	–	–	1395,1	502,6	36	1395,1	250,52 <sup>878</sup>	18
Szölke	–	–	–	1433,20	584,375	41	–	–	–	1299,8	502,6	38	1416,35 <sup>879</sup>	423,95 <sup>880</sup>	30
Kisdér	–	–	–	1075,5	296,25	27	–	–	–	994	271,5	27	994	171,21 <sup>881</sup>	17
A két kerület együtt	15351,75	8162,375	53	9605,67	2435,5	25,5	19589,93	6807,25	35	25886,5	8506,02	33	26506,05	6709,42	25
				24957,42	10597,87	42,5									

<sup>870</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Egyházbér. Teleklönyv 1874.  
<sup>871</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Bodolya. Erdőosztályozás 1857. szept. 13.  
<sup>872</sup> Németszék térképe nem készült el, nem tartalmazza az összes adatot.  
<sup>873</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Németszék. Teleklönyv 1859.  
<sup>874</sup> BML. Újbéni iratok. Husztót. Erdőosztályozás 1857. szept. 24.  
<sup>875</sup> PKGYIKV 319/1852.  
<sup>876</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Keszű. Földszámolása a Keszűi határ terjedtségének 1856-ik évi felvétel után. 1858. április 22.  
<sup>877</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Kökény. Földkönyv 1865.  
<sup>878</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Bosta. Erdőosztályozás. 1860. június 13.  
<sup>879</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Szölke. Kimutatása a szőlői határ kitejedésének. 1861  
<sup>880</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Szölke. Erdőosztályozás 1862. július 14.  
<sup>881</sup> BML. Újbéni törvénytörvényi iratok. Kisdér. Erdőosztályozás 1860. május 9.

2.  
A szántóföldek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán (1782–1868)

Helység <sup>882</sup>	1782			1795			1802-5			1828			1855-68 <sup>883</sup>		
	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%
Orfű	2866,01	169,75	5	–	–	–	3223,93	226,625	7	2926,2	227,9	8	2970,56 <sup>884</sup>	357,34	12
Bános	1497,95	378,25	25	–	–	–	1987,72	485	24	1708	395,08	23	1826,31 <sup>885</sup>	658,625	36
Szakál	600,125	191,125	32	–	–	–	756,39	280,875	37	768,6	259,07	34	724,84 <sup>886</sup>	395,06	55
Tekeres	772,1	195	25	–	–	–	949,87	330,375	35	803,3	293,56	35	884,22 <sup>887</sup>	451,92	51
Kovácsszéna	1497,375	533,375	36	–	–	–	1907,68	519,375	27	1549	494,54	32	1549	–	–
Herreland <sup>1888</sup>	2167,7	734,5	34	–	–	–	2754,60	957,5	35	2388	1072,04	45	2254,53 <sup>889</sup>	–	–
Barátúr	872,82	303,375	35	–	–	–	1046,39	320,75	31	989,8	304,97	31	989,8	–	–
Egyházbér	1006,66	330	33	–	–	–	1131,20	410	36	938,7	371,13	40	1162,69 <sup>890</sup>	522	45
Bodolya	789,5	252,625	32	–	–	–	1010,99	299,875	30	769,5	275,34	36	769,5	–	–

<sup>882</sup> Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyezögölesben, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyezögöl) használtam. Az 1782-es, az 1790–97-es és az 1802–05-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyezögöl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyezögöles holdnak vettem és azt számolmam át 1200 négyezögöles osztályzati holdba.

<sup>883</sup> Sajnos a birtokelkülönözés idejére vonatkozó telekkönyvek a Káptalani Levéltár többszöri átrendezése miatti ismeretlen helyen lappanganak. Szerencsére a Baranya Megyei Levéltár Úrbéri Törvénytörvényes iratai között több földkönyv fennmaradt, a hiányzó adatok pótlására pedig az elkülönözéshez készített mérmölki felmérési adatokat használtam fel.

<sup>884</sup> BML Úrbéri törvénytörvényes iratok. Orfű Telekkönyv. 1868. április 20.

<sup>885</sup> BML Úrbéri törvénytörvényes iratok. Bános. Felszámolása a bánosi határ terjedtségének 1854-ben.

<sup>886</sup> BML Úrbéri törvénytörvényes iratok. Szakál. Telekkönyv 1867.

<sup>887</sup> BML Úrbéri törvénytörvényes iratok. Tekeres. Telekkönyv 1859.

<sup>888</sup> Magyarherrend és Németherrend adatai együtt szerepelnek.

<sup>889</sup> BML Úrbéri törvénytörvényes iratok. Magyarherrend. Öszvehasznált iromány. 1869. április 13.

<sup>890</sup> BML Úrbéri törvénytörvényes iratok. Egyházbér. Telekkönyv 1874.

Helység	1782			1795			1802-5			1828			1855-68		
	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%	Össz.	Szántó	%
Németszék	878,685 <sup>891</sup>	603,75	69?	–	–	–	1773,45	573,5	32	1550,8	525,7	34	1870,32 <sup>892</sup>	803,89	43
Huszrót	1299,265	288,75	22	–	–	–	1624,68	260,5	16	1321	241,31	19	1321	–	–
Egerszeg	1103,56	304,375	27	–	–	–	1423,03	325,125	23	1179,8	299,86	26	1179,8	–	–
Keszü	–	–	–	1949,95	896,625	46	–	–	–	2045,8	605,34	30	1825,82 <sup>893</sup>	1058,24	57
Szilvás	–	–	–	1400,56	617,875	44	–	–	–	1312,6	495,8	38	1312,6	–	–
Kökény	–	–	–	2219,43	1191,5	54	–	–	–	1946,5	923,65	47	2160,55 <sup>894</sup>	1339	62
Bosta	–	–	–	1527,03	711,125	47	–	–	–	1395,1	428,54	31	1395,1	–	–
Szöke	–	–	–	1433,20	508,625	35	–	–	–	1299,8	392,62	30	1416,35 <sup>895</sup>	597,13	42
Kisdér	–	–	–	1075,5	599,25	56	–	–	–	994	428,54	43	994	–	–
A két kerület együtt	15351,75	4284,87	28	9605,67	4525	47	19589,93	4989,5	25	25886,5	8034,99	31	26508,73	–	–
				24957,42	8809,87	35,5									

<sup>891</sup> Németszék térképe nem készült el, nem tartalmazza az összes adatot.  
<sup>892</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok Németszék. Telekkönyv 1859.  
<sup>893</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Keszü. Fölszámlolása a Keszüi határ terjedtségének 1856-ik évi felvétel után. 1858. április 22.  
<sup>894</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Kökény. Földkönyv 1865.  
<sup>895</sup> BML. Úrbéri törvényszéki iratok. Szöke. Kimutatása a szőkei határ kiterjedésének. 1861

3.  
A rétek kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán (1782–1868)

896 897 898 899 900 901 902 903 904

Helység <sup>896</sup>	1782			1795			1802-5			1828			1855-68 <sup>897</sup>		
	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%
Orfű	2866,01	62,29	2	–	–	–	3223,93	74,06	2	2926,2	79,86	3	2970,56 <sup>898</sup>	123,89	4
Bános	1497,95	72,70	4	–	–	–	1987,72	100,1	5	1708	109,08	6	1826,31 <sup>899</sup>	102,03	6
Szakál	600,125	70	12	–	–	–	756,39	73,64	10	768,6	81,12	10	724,84 <sup>900</sup>	140,69	19
Tekeres	772,1	77,6	10	–	–	–	949,87	87,5	9	803,3	97,62	12	884,22 <sup>901</sup>	108,55	12
Kovácsszéna	1497,375	163,12	11	–	–	–	1907,68	181,56	10	1549	202,35	13	1549	–	–
Hertelend <sup>902</sup>	2167,7	335,83	15	–	–	–	2754,60	322,60	12	2388	337,79	14	2254,53 <sup>903</sup>	479,83	21
Barátúr	872,82	191,45	21	–	–	–	1046,39	266,14	25	989,8	218,85	22	989,8	–	–
Egyházbér	1006,66	116,66	12	–	–	–	1131,20	185,83	16	938,7	205,56	22	1162,69 <sup>904</sup>	259,76	22
Bodolya	789,5	122,5	15	–	–	–	1010,99	134,49	13	769,5	141,85	18	769,5	–	–

<sup>896</sup> Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyszögölesben, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyszögöl) használtam. Az 1782-es, az 1790–97-es és az 1802–05-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyszögöl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyszögöles holdnak vettem és azt számoltam át 1200 négyszögöles osztályozati holdba.

<sup>897</sup> Sajnos a birtokelkülönözés idejére vonatkozó telekkönyvek a Káptalani Levéltár többszöri átrendezése miatt ismeretlen helyen lappanganak. Szerencsére a Baranya Megyei Levéltár Urbéri Törvényszéki iratai között több földkönyv fennmaradt, a hiányzó adatok pótlására pedig az elkülönítéshez készített mérnöki felmérési adatokat használtam fel. Sajnos Kovácszéna, Bodolya, Husztót, Egerszeg, Szilvás és Kisder helységeknel ilyen adatok sem maradtak fenn, így itt a hiányzó adatokat az 1828-as felmérés adataiból pótoltam.

<sup>898</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Orfű Telekkönyv. 1868. április 20.

<sup>899</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Bános. Felszámolása a bánosi határ terjedtségének 1854-ben.

<sup>900</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Szakál. Telekkönyv1867.

<sup>901</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Tekeres. Telekkönyv 1859.

<sup>902</sup> Magyarhertelend és Némethertelend adatai együtt szerepelnek.

<sup>903</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Magyarhertelend. Öszvehasonlító iromány. 1869. április 13.

<sup>904</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Egyházbér. Telekkönyv 1874.



Helység	1782			1795			1802-5			1828			1855-68		
	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%	Össz.	Rét	%
Németszék	878,685 <sup>905</sup>	197,81	23	–	–	–	1773,45	206,45	12	1550,8	263,08	17	1870,32 <sup>906</sup>	250,97	13
Huszriót	1299,265	99,89	7	–	–	–	1624,68	118,43	7	1321	135,78	10	1321	–	–
Egerszeg	1103,56	149,06	14	–	–	–	1423,03	200,41	14	1179,8	233,2	20	1179,8	–	–
Keszü	–	–	–	1949,95	282,70	14	–	–	–	2045,8	311,2	15	1825,82 <sup>907</sup>	270,68	15
Szilvás	–	–	–	1400,56	47,81	3	–	–	–	1312,6	53,04	4	1312,6	–	–
Kökény	–	–	–	2219,43	79,06	4	–	–	–	1946,5	85,93	4	2160,55 <sup>908</sup>	–	–
Bosta	–	–	–	1527,03	46,66	3	–	–	–	1395,1	56,71	4	1395,1	–	–
Szöke	–	–	–	1433,20	58,33	4	–	–	–	1299,8	62,79	4	1416,35 <sup>909</sup>	57,23	4
Kisdér	–	–	–	1075,5	96,25	9	–	–	–	994	105,87	10	994	–	–
A két kerület együtt	15351,75	1658,91	11	9605,67	610,81	6,5	19589,93	1951,21	10	25886,5	2781,68	10,5	26508,73	–	–
				24957,42	2269,72	9									

905 906 907 908 909

<sup>905</sup> Németszék térképe nem készült el, nem tartalmazza az összes adatot.  
<sup>906</sup> BML. Újhéti törvényszéki iratok Németszék. Telekönyv 1859.  
<sup>907</sup> BML. Újhéti törvényszéki iratok. Keszü. Föltszámolása a Keszüi határ terjedtségének 1856-ik évi felvétel után. 1858. április 22.  
<sup>908</sup> BML. Újhéti törvényszéki iratok. Kökény. Földkönyv 1865.  
<sup>909</sup> BML. Újhéti törvényszéki iratok. Szöke. Kimutatása a szökei határ kiterjedésének. 1861.

4.  
A legelők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán (1782–1868)

Helység <sup>910</sup>	1782		1795		1802-5		1828		1855-68 <sup>911</sup>	
	Össz.	Legelő	Össz.	Legelő	Össz.	Legelő és egyéb területek	Össz.	Legelő	Össz.	%
Orfű	2866,01	–	–	–	3223,93	0	2926,2	89,8	2970,56 <sup>912</sup>	177,18
Bános	1497,95	–	–	–	1987,72	390	1708	174,2	1826,31 <sup>913</sup>	63
Szakál	600,125	–	–	–	756,39	348	768,6	248,8	724,84 <sup>914</sup>	108,50
Tekeres	772,1	–	–	–	949,87	228	803,3	62,8	884,22 <sup>915</sup>	47,93
Kovácsszéna	1497,375	–	–	–	1907,68	530	1549	193,2	1549	518,49 <sup>916</sup>
Hertelend <sup>917</sup>	2167,7	–	–	–	2754,60	839,5	2388	212,5	2254,53 <sup>918</sup>	254,44
Barátúr	872,82	–	–	–	1046,39	354,25	989,8	233	989,8	28,54 <sup>919</sup>

<sup>910</sup> Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyszögölesben, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyszögöl) használtam. Az 1782-es, az 1790–97-es és az 1802–05-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyszögöl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyszögöles holdnak vettem és azt számoltam át 1200 négyszögöles osztályozati holdba.

<sup>911</sup> Sajnos a birtokelkülönözés idejére vonatkozó telekkönyvek a Káptalani Levéltár többszöri átrendezése miatt ismeretlen helyen lappanganak. Szerencsére a Baranya Megyei Levéltár Urbéri Törvényszéki iratai között több földkönyv fennmaradt, a hiányzó adatok pótlására pedig az elkülönöztetéshez készített memóriai felmérési adatokat használtam fel. Sajnos Kovácsszéna, Bodolya, Husztót, Egerszeg, Szilvás és Kisdér helységeknek ilyen adatok sem maradtak fenn, így itt a hiányzó adatokat az 1828-as felmérés adataiból pótoltam.

<sup>912</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Orfű Telekkönyv. 1868. április 20.

<sup>913</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Bános. Felszámolása a bánosi határ terjedtségének 1854-ben.

<sup>914</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Szakál. Telekkönyv. 1867.

<sup>915</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Tekeres. Telekkönyv. 1859.

<sup>916</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Kovácsszéna. Urbéri egyezség 1862. április 20.

<sup>917</sup> Magyarhertelend és Némethertelend adatai együtt szerepelnek.

<sup>918</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Magyarhertelend. Öszvehasznló iromány. 1869. április 13.

<sup>919</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Barátúr. Urbéri egyezség 1863. január 24.

Helység	1782			1795			1802-5			1828			1855-68		
	Össz.	Legelő	%	Össz.	Legelő	%	Össz.	Legelő és egyéb területek	%	Össz.	Legelő	%	Össz.		%
Egyházbér	1006,66	–	–	–	–	–	1131,20	342	30	938,7	130,1	14	1162,69 <sup>920</sup>	155,82	13
Bodolya	789,5	–	–	–	–	–	1010,99	361	36	769,5	101,3	13	769,5	128,59 <sup>921</sup>	17
Németszék	878,685 <sup>922</sup>	47	5,3	–	–	–	1773,45	438	25	1550,8	126,5	8	1870,32 <sup>923</sup>	182,44	10
Husztót	1299,265	–	–	–	–	–	1624,68	465	29	1321	151,2	11	1321	198,48 <sup>924</sup>	15
Egerszeg	1103,56	–	–	–	–	–	1423,03	225	16	1179,8	59,6	5	1179,8	53,87 <sup>925</sup>	5
Keszü	–	–	–	1949,95	190,5	10	–	–	–	2045,8	174,6	8	1825,82 <sup>926</sup>	193,14	10
Szilvás	–	–	–	1400,56	0	0	–	–	–	1312,6	0	0	1312,6	clk <sup>927</sup>	–
Kökény	–	–	–	2219,43	620,5	28	–	–	–	1946,5	243,6	13	2160,55 <sup>928</sup>	346,96	16
Bosta	–	–	–	1527,03	0	0	–	–	–	1395,1	502,7	36	1395,1	clk.	–
Szöke	–	–	–	1433,20	133,5	9	–	–	–	1299,8	94,8	7	1416,35 <sup>929</sup>	156,86	11
Kisdér	–	–	–	1075,5	46	4	–	–	–	994	42,2	4	994	clk	–
A két kerület együtt	15351,75	47	0,5	9605,67	990,5	10	19589,93	5231,13	27	25886,5	2840,9	11	26508,73	–	–

920 921 922 923 924 925 926 927 928 929

<sup>920</sup> BML. Úbéri törvényszéki iratok. Egyházbér. Telekönyv 1874.  
<sup>921</sup> PKGYKV 312/1859.  
<sup>922</sup> Németszék térképe nem készült el, nem tartalmazza az összes adatot.  
<sup>923</sup> BML. Úbéri törvényszéki iratok Németszék. Telekönyv 1859.  
<sup>924</sup> Lásd a 10. lábjegyzetet.  
<sup>925</sup> Lásd a 10. lábjegyzetet.  
<sup>926</sup> BML. Úbéri törvényszéki iratok. Keszü. Fölszámolása a Keszüi határ terjedtségének 1856-ik évi felvétel után. 1858. április 22.  
<sup>927</sup> Elk. = már elküldött legelőterületek, így nincsenek adatok.  
<sup>928</sup> BML. Úbéri törvényszéki iratok. Kökény. Földkönyv 1865.  
<sup>929</sup> BML. Úbéri törvényszéki iratok. Szöke. Kimutatása a szőkei határ kiterjedésének. 1861

5.  
A szőlők kiterjedése a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán (1782–1868)

Helység <sup>930</sup>	1782			1795			1802–5			1828			1855–68 <sup>931</sup>		
	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%
Orfű	2866,01	25,62	0,9	–	–	–	3223,93	46,12	1,4	2926,2	42,28	1,4	2970,56 <sup>932</sup>	45,5	1,5
Bános	1497,95	43,37	2,9	–	–	–	1987,72	77,37	3,9	1708	69,1	4	1826,31 <sup>933</sup>	72,06	3,9
Szakál	600,12	25	4,1	–	–	–	756,39	31,12	4,1	768,6	28,53	3,7	724,84 <sup>934</sup>	31,38	4,3
Tekeres	772,1	17,62	2,2	–	–	–	949,87	37,62	3,9	803,3	34,48	4,2	884,22 <sup>935</sup>	39,41	4,4
Kovácsszéna	1497,37	84	5,6	–	–	–	1907,68	104	5,4	1549	95,33	6,1	1549	–	–
Hertelend <sup>936</sup>	2167,7	19,37	0,9	–	–	–	2754,60	67,37	2,4	2388	99,56	4,1	2154,27 <sup>937</sup>	–	–
Barátúr	872,82	0	0	–	–	–	1046,39	74,62	7,1	989,8	68,51	6,9	989,8	–	–
Egyházbér	1006,66	8,62	0,8	–	–	–	1131,20	12,12	1	938,7	11,45	1,2	1162 <sup>938</sup>	12,38	–
Bodolya	789,5	16,5	2	–	–	–	1010,99	26	2,5	769,5	23,83	3	769,5	–	–

<sup>930</sup> Forrásainkban a területadatok különböző kiterjedésű holdakban (800, 900, 1000, 1100, 1200 négyzetölesben, kataszteri hold) szerepeltek, munkámban azonban a jobb érthetőség kedvéért osztályozási holdat (1200 négyzetööl) használtam. Az 1782-es, az 1790–1797-es és az 1802–1805-ös felmérésekben a réteket minőségüknek megfelelően 800–1300 négyzetööl kiterjedésű ún. kaszás mértékegységben mérték fel. A kaszás mértékegységet 1000 négyzetöölös holdnak vettem és azt számoltam át 1200 négyzetöölös osztályozati holdba.

<sup>931</sup> Sajnos a birtokelkülönítés idejére vonatkozó telekkönyvek a Kápolnai Levéltár többszöri átrendezése miatt ismeretlen helyen lappanganak. Szerencsére a Baranya Megyei Levéltár Urbéri Törvényszéki iratai között több földkönyv fennmaradt, a hiányzó adatok pótlására pedig az elkülönítéshez készített mérnöki felmérési adatokat használtam fel. Sajnos Kovácszéna, Bodolya, Husztót, Eggerszeg, Szilvás és Kisder helységeknek ilyen adatok sem maradtak fenn, így itt a hiányzó adatokat az 1828-as felmérés adataiból pótoltam.

<sup>932</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Orfű. Telekkönyv. 1868. április 20.

<sup>933</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Bános. Felszámolása a bánosi határ terjedtségének 1854-ben.

<sup>934</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Szakál. Telekkönyv. 1867.

<sup>935</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Tekeres. Telekkönyv. 1859.

<sup>936</sup> Magyarhertelend és Némethertelend adatai együtt szerepelnek.

<sup>937</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Magyarhertelend. Öszvehasznító iromány. 1869. április 13.

<sup>938</sup> BML Urbéri törvényszéki iratok. Egyházbér. Telekkönyv. 1874.

Helység	1782			1795			1802-5			1828			1855-68		
	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%	Össz.	Szőlő	%
Németszék	878,685 <sup>939</sup>	0	0	–	–	–	1773,45	71,5	4	1550,8	65,54	4,2	1870,35 <sup>940</sup>	108,26	5,7
Husztót	1299,26	14,62	1,12	–	–	–	1624,68	19	1,1	1321	17,41	1,3	1321	–	–
Egerszeg	1103,56	26,5	2,4	–	–	–	1423,03	44	3	1179,8	40,33	3,4	1179,8	–	–
Keszű	–	–	–	1949,95	99	5	–	–	–	2045,8	90,75	4,4	1825,8 <sup>941</sup>	–	–
Szilvás	–	–	–	1400,56	145,25	10,3	–	–	–	1312,6	146,55	11,1	1312,6	–	–
Kökény	–	–	–	2219,43	119	5,4	–	–	–	1946,5	120,76	6,2	2160,55 <sup>942</sup>	108,29	5
Bosta	–	–	–	1527,03	0	0	–	–	–	1395,1	60,5	4,3	1395,1	–	–
Szólke	–	–	–	1433,20	41	2,8	–	–	–	1299,8	37,58	2,8	1416,35 <sup>943</sup>	39,3	2,7
Kisdér	–	–	–	1075,5	0	0	–	–	–	994	0	0	994	0	0
A két kerület együtt	15351,75	281,22	1,5	9605,67	404,25	4	19589,93	610,84	3	25886,5	1052,49	4	26506,05	–	–
				24957,42	685,47	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–

<sup>939</sup> A térképe jelöl szőlőterületet, de a kiterjedését már nem adja meg.  
<sup>940</sup> BML Úrbéri törvényszéki iratok Németszék. Telekkönyv 1859.  
<sup>941</sup> BML Úrbéri törvényszéki iratok Keszű. Fölszámolása a Keszűi határ terjedtségének 1856-ik évi felvétel után. 1858. április 22.  
<sup>942</sup> BML Úrbéri törvényszéki iratok Kökény. Földkönyv 1865.  
<sup>943</sup> BML Úrbéri törvényszéki iratok Szólke. Kimutatása a szőlkei határ kiterjedésének. 1861

# Képjegyzék

1. ábra A Pécsi Papnevelő Intézet birtokához tartozó települések (Készítette: Kikindai András)
2. ábra A Pécsi Papnevelő Intézet birtoka 1780 körül (PKL Térképtár. Vegyes térképgyűjtemény)
3. ábra Mikoviny Sámuel Baranya térképe
4. ábra Duplater Antal Bános térképe 1782-ből
5. ábra Eisenhut György Szilvás térképe 1795-ből
6. ábra Gmehling József Bodolya térképe 1803-ból
7. ábra Gnaedinger Fidél Hertelend térképe 1820-ból
8. ábra Gyenes János Bodolya térképe 1865-ből
9. ábra Kelemen Gyula Tekeres térképe 1864-ből
10. ábra Buday Béla kökényi majorsági térképe 1886-ból
11. ábra A szilvási erdőterületek csökkenése 1795 és 1844 között (készítette: Eisenhut György és Gyenes János)
12. ábra Az 1811-ben bevezetett orfűi vágási rend 1828-as másolata (készítette: Gnaedinger Fidél)
19. ábra A nyomások ábrázolása Bostán 1795-ben (készítette Eisenhut György)
21. ábra Az egerszegi kenderföldek 1782-ben (készítette: Duplater Antal)
22. ábra Az egerszegi vizes rétek 1782-ben (készítette: Duplater Antal)
23. ábra A sötétzölddel jelölt bánosi irtásrét erdővel körülvéve 1782-ben (készítette: Duplater Antal)
26. ábra A szilvási őszei tiszta legelő 1844-ben: az okkersárgával jelölt legelő közvetlenül a település mellett, a vízfolyásoktól távolabb helyezkedett el (készítette: Gyenes János)
27. ábra A kovácsszénai vizes legelő 1803-ban (készítette: Gmehling József)
28. ábra A bodolyai bokros legelő 1802-ben (készítette: Gmehling József)
31. ábra A bánosi szőlők 1802-ben (készítette: Gmehling József)
32. ábra A szilvási uradalmi régi és új szőlő parcellákra osztva 1886-ban (készítette: Buday Béla)
33. ábra A hertelendi uradalmi kertek 1802-ben (készítette: Gmehling József)
34. ábra Uradalmi gyümölcsös- és szérűskertek a Szent Pál pusztai majorságban 1879-ben (készítette: Buday Béla)
35. ábra A hertelendi majorság részei 1845-ben (készítette: Gyenes János)

36. ábra A Szent Pál pusztai majorság 1886-ban (készítette: Buday Béla)
37. ábra A keszüi uradalmi rét árokrendszere 1866-ban (készítette: Gyenes Kletus)
38. ábra A Széki-patak Németszéknél 1805-ben és 1862-ben (készítette: Gmehling József és Kelemen Gyula)
39. ábra Az Orfői-patak Szakálnál 1802-ben és 1867-ben
40. ábra A Csöröge-patak Barátúrnál 1803-ban és 1864-ben (készítette: Gmehling József és Kelemen Gyula)
41. ábra A kovácsszénei malomárok részlete 1803-ban (készítette: Gmehling József)
42. ábra Egerszeg kétbeltelkes településszerkezete 1782-ben (készítette: Duplater Antal)
43. ábra Tekeres szalagtelkes településszerkezete 1782-ben (készítette: Duplater Antal)
44. ábra Bosta településszerkezete 1795-ben (készítette: Eisenhut György)





*Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitatae Quinqueecclesiensi*  
a PTE Egyháztörténeti Kutatóközpontjának sorozata

Eddig megjelent kötetek:

1.

NAGY LEVENTE

Pannóniai városok, mártírok, ereklyék

2.

KOSZTA LÁSSZLÓ

A kalocsai érseki tartomány kialakulása

3.

KISS GERGELY

Királyi egyházak a középkori Magyarországon

4.

KRISTÓF ILONA

Egyházi középélet a késő középkori Váradon (1440–1526)

5. BARABÁS GÁBOR

A pápaság és Magyarország a 13. első felében

6.

Marie-Madeleine de Cevins

Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon (1270k–1530k)

ISSN 2063-2398

ISBN 978 963 89482 7 4

Kiadja a Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület

Nyomdai előkészítés, nyomdai munkák és borító: Virágmandula Kft.

Felelős vezető a kft. ügyvezetője